تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز

بەرگی هەژدەیەم

سوورەتەکانی

(النّور) و (الفرقان)

عەلی باپیر

تەفسیری سووڕەتەکانی

النُّور و الفُرقان

تەفسیری سوورەتەکانی

النُّورِ و الفُرْقَانِ

نووسینی: عەلی باپیر

دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی

چاپی یەکەم ١٤٤٢ك - ٢٠٢١ز

٦٣٨ لاپەڕە

١٧* ٢٤ سم

بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەكانی

النُّورِ

و

الْفُرْقَانِ

نووسینی: عەلی باپیر

www.alibapir.com

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّـهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللَّـهُ فَلاَ مُضِلَّ لَـهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَـهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لاَ إلَـهَ إلاّ اللَّـهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَـهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾ ﴾ النساء.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب .

أَمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هَدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار(١).

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجە: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، الطّبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (**التحدّث بنعمة اللّه**) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەڕێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (**متفرّغ**) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتـە: وە زیکرمـان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار، تاکـو ئـەوەی بـۆ خــەڵکی نێرراوەتـە خوار، بۆیــان ڕوون بکەیــەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیـربکەنەوە.

ئومێدیشـم وایـە - بـە یارمـەتی خـوای بەخشــەر ﷻ - شـایســـتەیی ئـەوەم هــەبێ تەفسـیــرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قوڕئـــان پێشـــکەش بە مسـولمانانی کوردســتان بکەم، کـە لـە قوڕئـــان بوەشــێتەوەو، مایـەی بەهـرەو سـوودی خوێنـەران بـێ، بەتایبــەتیش کـە زیاتـر لـە سـی (٣٠) ساڵە لەگـەڵ قوڕئـانی بـەرزو مـەزن و تەفسـیـرەکانی و کتێبەکانی سـوننەتدا خــەریکم و، دەیـان کتێـب و بەرهــەمی جۆراوجـۆرم لـە زۆربـەی بـوارەکانی زانســتەکانی شــەریعەتدا پێشــکەش کردوون.

شـایانی باسیشــە کـە ئەو بیسـت و دوو مانگ زیندانیـی کرانەم لەلایـەن ئەمریکاوە - لـە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکـو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێـکی گـەورەو گرنـگ بـوو، بـۆ زیاتـر پێدا قووڵــبوونەوەی کتێبــی خـــوا (تبـارك و تعالــی) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشــتنی تایبــەت لەبـارەی زۆرێـك لـە ئایەتــەکانی یـەوە، ئـەم ڕاسـتییەش لـە مەوسـووعەی: (**الإســلام كـما يتجلّى فــي كتـاب اللّـه تعالــى**)دا زۆر چـاك دەرەوشـاوەتەوە[1]، بـەڵام هــەڵبەتە ناڵــێم و هیچکەسیش بـۆی نیە بڵێ: کـە ئـەم تەفسیرەی من تێروتـەواوە، چونکـە وێـڕای ســنوورداربوونی توانــاو بڕســتم، لـە بەرانبــەر کتێبـی لـە هــەموو ڕووێکـەوە ڕەهـا (مطلـق)و بێسـنوور (لا محـدود)ی خـوادا، نەشمویســتوە کـە زۆر بەمــلاولادا بچــم و بچمــە نێو هــەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیــدا پسپۆڕو

---

(١) ئەو مەوسـووعەیە کە ئێســتا چـاپ کراوەو، کەوتۆتــە بەردەسـتی خوێنەران و، ســەرجەم هەشــت بەرگ و دەوری ســێ هــەزارو پێنج ســەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هــەوڵـمداوە بەگشــتی تێیدا باسـی سـەرجەم لایەنـەکانی ئیســلام بکـەم و، تاکـە سـەرچـاوەشم قوڕئـان بـووە، وێـڕای دەقـەکانی ســونەت، کـە لـە هــۆش (ذاکـرة)دا بـووون.

شــایانی باســە ئەو مەوسـووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبـی سـەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسـانتـر سوود لێ بینـرانی .

شــارەزا نیم، یـان خوێنــەر پێویســتی پێـی نیـە، لـە کاتێکـدا دەیــەوێ لـە قوڕئان تێبگات و، بزانـێ خـوا (تبـارك وتعــالـی) ڕاسـتەوخۆ چـی پـێ فــەرمووە؟!

ئنجـا هــەر لێرەشـەوە بە پێویسـتی دەزانم پڕ بە دڵ سـوپاسی ئەو بـرا گەنجە ڕووح سـووك و گـورج و گـۆڵ و دڵسـۆزە بکـەم (حـەزی نەکـرد نـاوی بهێنـم)، کـە هـەڵسـا بـە نووسـینەوەو هێنـانە سـەر کاغـەزو، پاشـان تایپکـردن و دوایـی پێداچوونـەوەو هەڵەگیـریی، سـەرجـەم ئـەم زنجیـرە دەرسـە، کـە لـە ئەسـڵدا لـە شـێوەی وتـار (محـاضرة)دا پێشـکەش کراون، هــەروەها هـەڵسـا بـە (تخریج)ی سـەرجەم دەقەکانی سـوننەت، لـە سـەرچاوە متمانـە پێکراوەکانـەوەو، زەحمـەت و ماندووبوونێـکی زۆری بـە سـەرجەم بەرگـەکانی ئـەم تەفسـیـرە کێشــاوە، خــوا بـە باشـتـرین شــێوە پاداشـتی بداتـەوەو، هــەر صـاڵح و سـاغ و سـەلامەت و سـەربەرزبێ[1]، لـە خـوای بـەرزو بێهـاوتاش داواکارم ئـەو جـۆرە گەنـج و لاوانـە لـە کـوڕان و کچـان، لەنێـو گەلەکەمانـدا، زۆر بـکات .

شـایانی باسیشـە کـە ئێمـە لـەم تەفسیــرەماندا بـاسی بـەش (جـزء)ەکانی قوڕئـان و دابەشـکردنەکانی دیکـەی وەك: - (حــزب) - ناکەیـن، چونکـە هـــەر ســووڕەتێك بۆخـــۆی شـــتێکی ســەربەخۆیـــەو، ســەرجەم ئایەتــەکانی وەك ئاڵقــەکانی زنجیرێـك پێکـەوە پەیوەسـتن و، ئاشکراشـە کـە دابەشـکرانی سـەرجەم قوڕئـان بـۆ سـی (٣٠) بـەش (جـزء) و شەســت (٦٠) (حـزب)، شـتێکە لەلایـەن زانایانـەوە کـراوە، بـۆ ئاسـانکاریی خوێنـدنی قوڕئـــان، دیـارە ئێمـە لـە دابەشـکردنی بەرگـەکانی ئـەم تەفسـیـرەشـدا، دیسـان حیســاب بـۆ بەشـەکان (أجـزاء)ی ناکەیـن و، بـە گوێـرەی ســووڕەتەکان، بەرگــەکانی دیــاریی دەکەیـن.

---

(١) ئـەو بـــرا دڵســۆزە ئێســتاش پـاش تەواوکردنـی نیـوەی زیاتـری قوڕئـان، لێبڕاوانـە بەردەوامـە و عەزمیشـی جـەزم کـردوە، کـە ئەگـەر تەمەنمـان بـەردەوام بێ، هەتــا کۆتـایی ئـەم تەفسـیـرە ســەرگەرمی کارەکـەی بێ .

دوا قسـەشـم ئەوەیـە کە:

ئـەم تەفسـیرە - وەك پێشـتـر گوتمـان - لـە ئەسڵدا بەشـێوەی دەرس و وتـار پێشـکەش کـراوە، بـەڵام دواتـر خـۆم دووجـار بـە وردیـی پێیدا چوومـەوەو، بەپێـی پێویسـت دەسـتکارییم کـردوە، دیـارە هـەموو دەرسـێکیش بەنـاوی خـواو سـتایشی خـوا ﷻ دەسـتی پێکـردوە، بـەڵام ئێمـە لـە سـەرەتای دەرسـەکانەوە، ئەوانەمـان لابـردوە، بـۆ زۆر دووبـارە نەبوونـەوەو، ئـەو (خطبـة الحاجـة)یەی لـە سـەرەتای ئـەم پێشـەکەییەوە هاتـوە، لەجیـاتی سـەرەتای سـەرجەم دەرسـەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هـەولـێر

بەرچاو ڕوونییەكی گرنگ
لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەكی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان كردوە كە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە كۆتایی هەر بەرگێكی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی كەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەكانیانمان بە ڕیز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختكردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەكانمان نووسیوە، نە پێویست دەكات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆكەیەك، كە زۆربەی تەفسیرەكان لەبارەی ئایەتێكەوە، یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێكەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر كات بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتی یەكێك لە تەفسیرەكان هەبێ و بكەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بكەم، چ ڕەفزی بكەم، هەر كات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەكەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەكان لە كۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیكتیفا دەكەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمیة) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بكەم، چونكە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێكی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی كۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەكی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ،

وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، کەچی ڕەنگە لە تەفسیرەکانی دیکەش - یەکێکیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە من ئەو تەفسیرەم نەکەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەکی ئەم بەرگە

الحمدلله الكبير المتعال والصلاة والسلام على محمد والآل من الصحب والقرابة والأزواج والتابعين لهم بإحسان إلى يوم المئال .

بەڕێزان !

ستایشی پێویست و لێوەشاوە بۆ خوای بەرزی مەزن کە یارمەتیی داین ئەم بەرگی هەژدەیەمەش ئامادە و چاپ و بڵاوبکەینەوە لە [تەفسیری قورئانی بەرزی بەپێز] کە هەردووک سوورەتی (النور) و (الفرقان)ی گرتوونەخۆی و، کە تەنیا سوورەتی (النور) زیاتر لە بیست (٢٠) حوکمی شەرعیی گەورە و گرنگی جۆراوجۆر و هەستیاریی گرتوونە خۆی.

دیارە ئەم دوو شوورەتەی (النور) و (الفرقان)یش، هەر بەهەمان نەخشەی سوورەتەکانی دیکە بە حەوت قۆناغ تەفسیرکراون و، وێڕای تەفسیرکردنی پشوو درێژانەی ئایەتەکانیشیان ، ژمارەیەك کورتە باسیشیان تێدا خراونە ڕوو، کە ئەمانە گرنگترینیانن:

یەکەم: لە سوورەتی (النور) دا:

١- کورتە باسێك لەبەرەی سزای زیناوە.

٢- کورتە باسێك لەبارەی ڕەوایی و ناڕەوایی هاوسەرگیریی پیاو و ئافرەتی پاك لەگەڵ زیناکاردا.

٣- کورتە باسێك لەبارەی بوختانی داوێنپیسییەوە.

٤- کورتە باسێك لەبارەی کچانەوە.

٥- دە هەڵوەستەی کورت لەبارەی بەسەرهاتی بوختان پێکران بە دایکمان عائیشەوە .

٦- کورتەباسێك لەبارەی سەردان و مۆڵەت وەگرتن و سڵاوکردنەوە.

٧- کورتەباسێك لەبارەی سنووری عەورەتی پیاو و ئافرەت.

٨- کورتەباسێك دەربارەی هاوسەرگیریی و پێنج مەسەلەی هەستیار.

٩- کورتەباسێك: دە دەقی سوننەت لەبارەی مامەڵەکردنەوە لەگەڵ مزگەوتان دا.

١٠- کورتەباسێك : ئایەتی (٥٥) و چوار ڕاستی مەزن.

دووەم: لە سووڕەتی (الفرقان) دا:

١- کورتەباسێك لەبارەی ئەندازەگیریی خواوە بۆ گەردوون و پێکهاتەکانی.

٢- بۆچی خوا بێبڕوایانی لە ئاژەڵ بە خراپتر داناون؟

٣- واتا و هۆکاری تێکەڵ نەبوونی دەریای سوێر و شیرین.

هیواداریشم خوێنەرانی بەڕێز بەوردیی و تێوەڕامانی زۆرەوە بیخوێننەوەو بەهرەی لێوەربگرن وە ئێمە لە سەرنج و تێبینییەکانی خۆیان بەهرەمەند بکەن.

١٧ / ربیع الثاني ١٤٤٢ك

٢ / ١٢ / ٢٠٢٠ز

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

AliBapir
Google Play
App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.com

تەفسیری سوورەتی

النُّورِ

دەستپێک

خوشك و برایانی مسوڵمانی بەڕێزو خۆشەویست !

خـوا پشـتیوان بـێ ئەمـڕۆ کـە (١٣)ی مانگـی بـە پیـزی ڕەمەزانـی، سـاڵی (١٤٤٠)ی کۆچیـی، بەرانبـەر بـە (٢٠١٩/٥/١٨)ی سـاڵی زاینییـە، دەسـت دەکەین بە تەفسیرکردنی سـوورەتی **(النـور)**، سـەرەتا وەك عادەتـی خۆمـان، پێناسـەی سـوورەتی **(النـور)** دەکەیـن و، نێوەڕۆکەکـەی و ئـەو بابەتانـەی گرتوونیـە خـۆی، تیشـکیان دەخەینـە سـەر بـە خوڵاصەیـی و گوشراویـی، بـۆ ئـەوەی بـەر لـەوەی بچینـە نێـو وردەکارییەکانـی ڕوونکردنـەوەی چەمـك و واتـاو مەبەسـتەکانی، ئـەو ئایەتـە بـە پێزانـەی گرتوونیـە خـۆی، نەخشـەی گشـتیی سـوورەتەکەو، مانـاو مەبەسـتەکانیمان لەبـەر چـاو بـێ.

پێناسەی سوورەتی (النور) و نێوەڕۆکەکەی

ئێمـە لـە حـەوت بڕگـەدا پێناسـەی ئـەم سـوورەتە دەکەیـن و، نێوەڕۆکـی ئایەتەکانـی و، مەبەسـتەکانی دەخەینـە ڕوو:

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە تەنیـا یـەك نـاوی هەیـە **(سـورة النـور)**، وا دیـارە لـە سـەردەمی پێغەمبەریشـدا ﷺ، یـان بـە لای کەمـەوە لـە سـەردەمی چـوار خەلیفـە ڕاشـیدەکاندا: (ئەبـوو بەکـرو عومـەرو عوسـمان و عەلـی) (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) بـەو نـاوە نـاسراوە، ئەویـش بـە هـۆی ئایەتـی ژمـارە (٣٥)ەوە، کـە ئـەم سـوورەتە موبارەکـەی گرتوویەتـە

خۆی، کە بەم ڕستە بە پێزە دەست پێدەکات: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾.

لەو بارەوە ئەم دوو شوێنەوارە دێنین:

١)- {عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: عَلِّمُوا رِجَالَكُمْ سُورَةَ الْمَائِدَةِ، وَعَلِّمُوا نِسَاءَكُمْ سُورَةَ النُّورِ} (رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي الشُّعَبِ: ٢٤٥٤، مُرْسَلاً، والأَشْبَهُ كونُهُ عَنْ عُمَرَ مِنْ قَوْلِهِ، وَصَحَّحَهُ مَوْقُوفاً مَحَقِّق فَتحُ القَدْيرِ، عَبْدالرزاق المهدي).

واتە: موجاهید دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: پیاوەکانتان سوورەتی (**المائدة**)یان فێر بکەن و، ئافرەتەکانیشتان سوورەتی (**النور**)یان فێر بکەن.

ئەم دەقە مادام لە موجاهیدەوە بێ، موجاهیدیش لە شوێنکەوتووانەو قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسە، (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، مانای وایە بە (**مرسل**) دادەنرێ، دەقێکی (**مرسل**)یش ئەوەیە کە یەکسەر تابیعیی پاڵی بداتە لای پێغەمبەر ﷺو، ناوی ئەو هاوەڵە نەهێنێ کە لێیبیستوە، بۆیە وا پێدەچێ: ئەمە قسەی عومەر بێ (خوا لێی ڕازی بێ)، کە ئەو کاتە بە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ لە قەڵەم نادرێ، بەڵکو بە قسەو ڕێنمایی عومەر لە قەڵەم دەدرێ.

٢)- {أَخْرَجَ أَبُو عُبَيْد فِي «فَضَائِلِهِ» عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ تَعَلَّمُوا سُورَةَ النِّسَاءِ، وَالأَحْزَابِ، والنُّورِ}[(١)].

واتە: ئەبوو عوبەید کتێبێکی هەیە بە ناوی (**فضائل**) لە حاریسەی کوڕی موزەڕریبەوە هێناویەتی، کە عومەری کوڕی خەتتاب نامەی بۆ نووسین: سوورەتەکانی (**النساء**) و (**الأحزاب**) و (**النور**) فێربین.

مەبەستم ئەوەیە: ئەو سوورەتە لە ڕۆژگاری زووەوە، هەر بەو ناوە ناسراوەو نەشمزانیوە کە ناوێکی دیکەی بۆ بەکارهێنرابێ.

---

(١) فَتْحُ القَدِير: ج٤، ص ٥.

دووەم: ڕیزبەندیی دابەزینی و ڕیزبەندیی لە (مصحف)دا:

ئـەم سـوورەتە لـە ڕیزبەندیـی (**مصحـف**)دا، کـە لـە سـوورەتی (**الفاتحـة**)ەوە دەست پێدەکەیـن لـە لای ڕاستەوە، تاکـو دەگاتـە ئەم سوورەتە، بیسـت و چوارەمین (٢٤) سـوورەتە.

بـەڵام لـە ڕیزبەندیـی دابەزیـن (**ترتیـب نـزول**)دا، زانایـان لـەوەدا ڕاجیاییـان هەیـە، نـەك هـەر بـۆ ئـەم سـوورەتە، بەڵکـو بـۆ زۆربـەی سـوورەتەکان، یەکێـك ژمارەیەکـی کەمتر، یەکێـك ژمارەیەکـی زیاتـر دەڵـێ، بـەڵام زۆریـان گوتوویانـە: ژمـارە سـەد (١٠٠)ە، واتـە: سـەدەمین سـوورەت بـووە دابەزیـوە بـە گشـتیی، هەندێکیـش ژمـارە سـەدو چـوار (١٠٤)یـان بـۆ دانـاوە.

سێیەم: جۆری ئەم سوورەتەو، شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە بـە یەکدەنگیـی هەمـوو زانایـان سـوورەتێکی مەدینەییـەو، لـە مەدینـە دابەزیـوە، هەندێـك لـە زانایـان ڕایـان وایـە لـە چەنـد ماوەیەکـی جیـا جیـادا، ئـەم سـوورەتە موبارەکـە دابەزیـوە، واتـە: چەنـد ئایەتێـك فـڵان سـاڵ، چەنـد ئایەتـی دیکـە فـڵان سـاڵ، بـۆ وێنـە: (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) خاوەنـی (**التحریـر والتنویـر**)، دەڵـێ: هەندێکـی لـە نێـوان ساڵانی (٢ و ٣)ی کۆچیـی داو، هەندێکیـش دوای سـاڵی چوارەمـی کۆچیـی، هەندێکیـش گوتوویانـە: لـە سـاڵی نـۆ (٩)ی کۆچیـی دا، پـاش جەنگـی تەبـووك دابەزیـوە.

بـەڵام زۆرێـك لـە زانایـان و لێکۆڵـەرەوان، ڕایـان وایـە: ئـەم سـوورەتە هەمـووی پێکـەوە دابەزیـوە لـە کۆتایـی سـاڵی شەشـەم (٦)ی کۆچیـی داو، منیـش ئـەو ڕایـەم پـێ ڕاسـترە.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە:

بە هەندێك سەرژمێران (٦٢)ە، بەڵام زۆربەیان (٦٤)یان داناوە، پێشتریش گوتوومانە: ژمارەی ئایەتەکان، کە زانایان ڕاجیاییان لە بارەیەوە هەیە، مانای ئەوە نیە یەکێکیان بڵێ: شەست و دوو ڕستەیە، یەکێکیان بڵێ: نەخێر دوو ڕستەی دیکەشی لێ زیادن و، دەبنە شەست و چوار (٦٤)! بەڵکو زۆریی و کەمیی ژمارەی ئایەتەکان، پەیوەستە بە چۆنیەتیی خوێندنەوەی، لە کوێ دەوەستی؟ ئەگەر لە شوێنێك بوەستی، ڕستەیەك بکەی بە دوو کەرتەوە، مانای وایە ئەو ڕستەیە دەبێتە دوو ئایەت، بەڵام ئەگەر لەو شوێنە دیاریکراوە نەوەستی، بۆ وێنە: لە سەرەتای سوورەتی (**المؤمنون**)دا، کە خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ١٠ ﴾، هەندێکیان لەوێ وەستاون، هەندێکیان یەکسەر خوێندوویانەتەوە: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ١٠ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلۡفِرۡدَوۡسَ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ١١ ﴾، ئەگەر نەوەستی هەمووی دەبێتە یەك ئایەت و، ئەگەر بوەستی، دەبێتە دوو ئایەت، لێرەدایە کە ڕاجیایی زانایان لە ژمارەی ئایەتەکان دا پەیدا دەبێ.

پێنجەم: پێگەی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە پێگەو پلەیەکی تایبەتیی هەیە، دەتوانین لەو بارەوە پێنج بەڵگە بێنینەوە:

١)- ئەم سوورەتە تاکە سوورەتێکە بە وشەی (**سورة**) دەستی پێکردبێ، خوای پەروەردگار یەکسەر دەفەرموێ: ﴿ سُورَةٌ أَنزَلۡنَٰهَا وَفَرَضۡنَٰهَا وَأَنزَلۡنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ لَّعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ١ ﴾.

٢)- ئەم سوورەتە لە قەدەر قەبارەی خۆی کە (٦٤) ئایەتەو، دەوری نیو بەش (**نصف جزء**)ە، زۆرترین حوکمی شەرعیی گرتوونە خۆی، زیاتر لە سی (٣٠) حوکم، ڕەنگە یەکێك بڵێ: نەخێر (٣٠) نین و (٢٥)ن و، یەکێکی دیکە بڵێ: نەخێر (٣٠) نین و چل (٤٠)ن،

ئەگەر حوکمەکان ورد بکرێنەوە، یاخود هەندێ حوکمی دیکە لە هەندێ ئایەتی دیکە دەربهێنرێن، بەڵام من دەوری سی (٣٠) حوکمم کەوتوونە بەرچاو، کە لەم سوورەتە موبارەکە وەردەگیرێن و، حوکمی گەورەو گرنگ و هەستیارن.

٣)- لەم سوورەتەدا بەرگریی لە کەسایەتیی و سومعەی پێغەمبەری خوا ﷺو، هاوسەرانی بەڕێزی بە گشتیی و، بە تایبەتیی دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، **(الصِّدِّيقَةُ بنتُ الصِّدِّيق)** کراوەو، هاوەڵان، مسوڵمانان لە کێشەو گرفتێکی زۆر گەورە دەرباز کراون، بە هۆی ئەو حوکمانەوە، کە لەم سوورەتە موبارەکەدا نێردراونە خوارو، بە هۆی ئەو ڕوونکردنەوانەوە کە خوا ﷻ، لەم سوورەتە داونی، بە تایبەت شازدە (١٦) ئایەتەکەی: (١١ - ٢٦) کە هەموویان دەربارەی بەسەرهاتی **(إِفْك)** واتە: بوختان هەڵبەستن بۆ دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و، **(صفوان)**ی کوڕی **(مُعطِّل)**، کە یەکێکە لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، دابەزیون.

٤)- تەنیا لەم سوورەتەدا خوای بەرزو بێ وێنە بە: ﴿نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، پێناسە کراوە، ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، خوا ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییە.

٥)- حوکمە شەرعییەکانی ئەم سوورەتە موبارەکە، گشتگیرن، بۆ سەرجەم بوارەکانی: خێزانیی، ئاکاریی، کۆمەڵایەتیی، حوکمڕانیی، دادوەریی، سیاسیی و، زۆربەی ڕەهەندو لایەنەکانی ژیان و گوزەرانییان گرتوونەوە.

شەشەم: نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە:

باس و بابەتەکانی ئەم سوورەتە بەم شێوەیەن، کە ئێمە لە بیست و دوو (٢٢) خاڵدا باسی بابەتەکانی و، نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە موبارەکە دەکەین، بۆ ئەوەی خوێنەر هەر لە سەرەتاوە: جوگرافیاو نەخشەی بابەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکەی لەبەر چاو بن:

١)- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە ئەم سوورەتە خوا ﷻ دایبەزاندوەو پێویستی کردوەو، چەندان ئایەتی ڕۆشن و ڕوونی تێدا دابەزاندوون.

ئەمە لە ئایەتی (١)دا هاتوە.

٢)- ڕاگەیاندنی حوکمی زیناکارانی پیاوو ئافرەت، کە سزایەکەیان ئەوەیە دەبێ یەکێ سەد (١٠٠) قەمچییان لێ بدرێ.

لە ئایەتی (٢)دا هاتوە.

٣)- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە پیاوان و ژنانی زیناکارو موشریك، هۆگرو شایستەی یەكدین و، لەسەر پیاوانی بڕوادار قەدەغەیە، هاوسەرگیریی لەگەڵ ژنانی زیناکارو هاوبەش بۆ خوادانەران دا، بكەن.

لە ئایەتی (٣)دا هاتوە.

٤)- حوکمی بوختانی داوێن پیسیی کردن بە ژنان و پیاوانی پاك، کە دەبێ یەکێ هەشتا قەمچییان لێبدرێ، وەك سزا.

ئەمیش لە ئایەتەکانی (٤ و ٥)دا، هاتوە.

٥)- حوکمی **(لِعَان)** یان **(مُلاَعَنَة)** لە نێوان ژن و مێردا، لە کاتێکدا مێردەکە ژنەکەی بە زیناکردن تۆمەتبار دەکات.

لە ئایەتەکانی: (٦ - ١٠)دا هاتوە.

٦)- بەسەرهاتی بوختان بۆ هەڵبەسترانی دایکی بڕواداران عائیشە (خوا لێی ڕازیبێ)و، سەرزەنشتکردنی خوا بۆ بڕوادارانێك، کە بەو بوختانە بێ بنەمایە هەڵخەڵەتان و، بە جۆرێك لە جۆرەکان پشکیان لە بڵاوبوونەوەیدا هەبوو و، چەند بابەتێکی دیکەی پەیوەست بەو بەسەرهاتەوەو، ڕاگەیاندنی ڕوون و ڕاشکاوی، پاکیی و، چاکیی دایکی بڕواداران عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، هەروەوها **(صفوان بن معطل)**، کە ئەویش تۆمەتبار کرابوو لەگەڵ دایکمان عائیشەدا.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (١١ - ٢٦)داو، شازدە (١٦) ئایەتی بۆ تەرخان کراون.

٧)- مەسەلەی مۆڵەت وەرگرتن بۆ سەردانیی کردن بۆ ماڵی یەکدیی مسوڵمانان و، حوکمەکانی و، حاڵەتە جۆراو جۆرەکانی ئەو مەسەلەیە.

ئەویش سێ ئایەتی بۆ تەرخانکراون، ئایەتەکانی: (٢٧، ٢٨، ٢٩).

٨)- پێویست بوونی چاوی خۆپاراستنی هەر کام لە پیاوان و ئافرەتان لە ئاست یەکدیی داو، داوێنی خۆپاراستن و، جوانیی خۆ دەرنەخستنی ئافرەتان، مەگەر بۆ مێردیان و پیاوانی مەحرەم.

ئەمیش ئایەتەکانی: (٣٠ - ٣١)ی بۆ تەرخانکراوە.

٩)- لەسەر مسوڵمانان پێویستکردنی هاوسەردارکردنی ئافرەتان و پیاوانی بێ هاوسەر، چ ئازادبن چ کۆیلە بن و، پێویستکردنی خۆ پاکڕاگرتنی ئەوانەی توانای هاوسەرگیرییان نیە و، پێویستکردنی (**مُکَاتَبَة**) لەگەڵ کۆیلان داکردن و، هاوکاریی کردنیان، لەو ماڵ و سامانەی مسوڵمانان لەبەر دەستیان دایەو، قەدەغەکردنی ناچارکردنی کەنیزەکەکان لەسەر لەشفرۆشیی، (زیناکردن بە پارە).

کە ئایەتەکانی: (٣٢ - ٣٣) گرتوویاننە خۆیان.

١٠)- جەختکردنەوە لەسەر ئەو ڕاستییە کە، قورئان ئایەتە ڕوون و ڕۆشنکەرەوەکان و، پەندو عیبرەت و پێشووان و، ئامۆژگاریی بۆ بڕوادارانی گرتوونە خۆی.

ئەمیش لە ئایەتی (٣٤)دا خراوەتە ڕوو.

١١)- وەسفکرانی خوا (**عز وجل**) بەوە کە ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییەو، ڕوونکردنەوەی ئەوەش بە هێنانەوەی وێنەیەك: تاقێك چرایەکی تێدا دانراوە، چرایەکە لە شووشەیەکدایە، کە وەك ئەستێرەی درەوشاوە وایە، شووشەکە بە زەیتێك دادەگیرسێ، هێندە زەیتێکی باشە، ئەگەر ئاگریشی نەگاتێ، بۆ خۆی ڕۆشنبێ، بەو بۆنەشەوە باسکردنی ماڵەکانی خواو، پیاوانێك کە یادی خوا لەو ماڵانەدا دەکەن و، بازرگانیی و مامەڵە لە یادی خواو،

بەرپاکردنی نوێژو زەکاتدان، بێ ئاگایان ناکات، هەروەها باسی پاداشتی بەرزو زۆرو زەوەندیان و، ئەوە کە خوا لە بەخششی خۆی بۆشیان زیاد دەکات.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (٣٦ و ٣٧ و ٣٨)دا خراوەتە ڕوو.

١٢)- باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان و، کردەوەکانیان، بە هێنانەوەی دوو وێنەی زەمینیی: تراویلکەی بیابان، وێنەی دەریایی: تاریکاییەکانی نێو دەریایەك، چ تاریکایی خودی دەریاکە، چ شەپۆلە یەك لەسەر یەکەکانی، چ هەورێ کە لەسەر دەریاکەوە قەراری گرتوە.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (٣٩ و ٤٠)دا خراوەتە ڕوو.

١٣)- خستنە ڕووی چەند دیاردەو دیمەنێکی گەردوونی خوا کردی، دڵبزوێن، لەسەر باڵادەستیی و، زانایی و، میهرەبانیی و، کارزانیی خوا ﷻ، هەروەها باسی ئەوە کە هەر کەس لە ئاسمانەکان و زەویدایە، خوا بە پاك دەگرێ و، باڵندەکانیش کە باڵیان ڕاست دەکەن و ڕیز دەکەن، خوا بە پاك دەگرن، پاشان باسی هەورەکان کە چۆن خوا ﷻ بە نەرمیی لێیان دەخوڕێ، دوایی پێکەوە دەلکێن و موتووربە دەبن، دوایی لەسەر یەك کەڵەکە دەبن، دوایی بارانیان لێ دێتە دەر، هەروەها لەو هەورانەی شێوەی چیا دەنوێنن، تەرزە دێتە خوار، کە خوا هەر کەسێکی بیەوێ لێی دەداو، هەر کەسێ بیەوێ لێی لادەداو، تیشکی برووسکەکەی خەریکە چاو کوێر دەکات، هێندە بەهێزە.

پاشان باسی ئەوە کە خوا ﷻ هەموو شتێکی لە تۆو ئاو دروست کردوە، هەموو ژیاندارێك، چ ئەوانەی دەخشێن لەسەر سك، چ ئەوانەی لەسەر دوو پێ دەڕۆن، چ ئەوانەی لەسەر چوار پێ دەڕۆن.

ئەمەش لە ئایەتەکانی: (٤١ - ٤٥) خراوەتە ڕوو.

١٤)- دووبارە جەختکردنەوە لەسەر ڕۆشنیی و، ڕۆشنکەرەوەیی ئایەتەکانی قورئان و، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا بەندەکانی بەرەو ڕاستە شەقام ڕێنمایی دەکات.

ئەمیش لە ئایەتی (٤٦)دا خراوەتە ڕوو.

١٥)- خستنەڕوو و، ڕەخنەلێگرتنی هەڵوێستی کەسانێکی دەغەڵ و دڵنەخۆش، کە وێڕای لاف لێدانی هەبوونی ئیمان بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺو، دەربڕینی ئامادەییان بۆ فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ، کەچی ئامادە نین ملکەچی خواو پێغەمبەر بن، لە کاتی دادەوەرییداو، پابەند بن بە بڕیارەکانی پێغەمبەرەوەو، ڕاگەیاندنی هەڵوێستی ڕاست و دروستی ئیمانداران لەو بارەوە، کە ئەگەر دەیانەوێ بە ئیماندار لە قەڵەم بدرێن لە لای خوا، دەبێ بەو شێوەیە بن.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (٤٧ - ٥٤)دا خراوەتە ڕوو.

١٦)- موژدە پێدانی ئیماندارانی کردار باش، بە باڵا دەست کردن و بە حوکمڕان کردنیان لە زەویی دا، بەڵام بە مەرجی بەندایەتیی کردنی، بێ خڵتەی شیرك و لادان، بۆ خوا، ئنجا فەرمانکردن بە نوێژو زەکات و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺو، دڵنیا کردنەوەی بڕواداران لە دەستە پاچەیی بێبڕوایان لە بەرانبەر خوای باڵا دەستی هەمەکارەدا.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (٥٥، ٥٦، ٥٧)دا خراوەتە ڕوو.

١٧)- فەرمانکردنی خوا ﷻ بە مسوڵمانان کە کۆیلەو، کەنیزەکەکان و، منداڵەکانیان چ نەباڵغ بن، چ باڵغ بن، لەسەر مۆڵەت وەرگرتن بۆ چوونە ژووری تایبەتییان، ڕابهێنن و ئامادەیان بکەن.

ئەمیش لە ئایەتەکانی: (٥٨ و ٥٩)دا خراوەتە ڕوو.

١٨)- هەڵاواردنی ئافرەتانی بە تەمەنی بێ تەماع لە شووکردن دا، لە حوکمی زێدە خۆداپۆشین، وەك: چارۆکەو سەرپۆش، کە بۆیان هەیە ئەوانە دابنێن، هەرچەندە ئەگەر دووربینیی (**إحتیاط**) بکەن بۆ ئەوان باشترە.

ئەمەش لە ئایەتی ژمارە (٦٠)دا خراوەتە ڕوو.

١٩)- ڕوونکردنەوەی حوکمی خواردن و خواردنەوەی کەسانی کوێر، شەل، نەخۆش، هەروەها کەسانی ساغ بە گشتیی لە ماڵی خۆیان، بابیان، دایکیان، برایان، خوشکیان،

مامیان، پلکیان (واتە: خوشکی بابیان)، خاڵیان، پووریان (واتە: خوشکی دایکیان)، ئەو ماڵەی کە کلیلیان بە دەستە، (یان ئەو کەسەی کلیلی ماڵەکەی بە دەستە)، برادەریان، هەروەها حوکمی پێکەوە، یان تاك تاك نانخواردنی مسوڵمانان و، ئەدەبی سڵاوکردنیان لە کاتی چوونە ژووردا.

ئەمیش لە ئایەتی ژمارە (٦١)دا خراوەتە ڕوو.

٢٠)- ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە بڕواداران لە کاتێکدا بۆ کارێکی گرنگی کۆکەرەوە کۆدەبنەوە، کارێکی کۆمەڵایەتیی، سیاسیی، پڕۆژەیەك، کۆبوونەوەیەك، بۆیان نیە بە بێ مۆڵەتی پێغەمبەر ﷺ، هەروەها ئەو کەسەی لە شوێنی ئەو دەبێ، بەملاولادا بڕۆن.

ئەمیش لە ئایەتی (٦٢)دا خراوەتە ڕوو.

٢١)- ڕوونکردنەوەی ئەدەبی بانگکردنی مسوڵمانان بۆ پێغەمبەر ﷺ، کە نابێ وەك بانگکردنی نێو خۆیان بێ، بۆ یەکدیی و، بڵێن: ئەی موحەممەد ﷺ! یان **(یا أبا القاسم)**، بەڵکو دەبێ بەڕێزو حورمەتەوە بانگی بکەن **(یا نبي الله، یا رسول الله)** و، هۆشداریی پێدانی مسوڵمانان لە خۆ دزینەوەو سەرپێچیی کردن لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ، هەروەها هەر قیادەیەك کە بەڕێی ویدا دەڕوا، تاکو دووچاری سزای دنیا، یاخود دوا ڕۆژ نەبن.

ئەمیش لە ئایەتی (٦٣)دا خراوەتە ڕوو.

٢٢)- هۆشداریی پێدانی مسوڵمانان بە گشتیی، کە خوا خاوەنی هەر شتێکە، کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیەو، هەموو شتێکیان لە بارەوە دەزانێ و، کاتێ دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، هەواڵی کردەوەکانیان پێدەداو، خوا بە هەموو شتێ زانایە.

ئەمیش لە ئایەتی (٦٤)و کۆتایی دا خراوەتە ڕوو.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە بۆ شەش (٦) دەرس:

بەڕێـــزان!

هـەر سـووڕەتێ کـە دەمـەوێ تەفسـیری بکـەم، پێش هەمـوو شـتێ، دێنـم زۆر سـەرنجی دەدەم و، لێـی ورد دەبمـەوەو تێـی ڕادەمێنـم: ئایـا دەگونجێ چەنـد ئایەتـی زیاتـر پێکـەوە زیاتـر پەیوەسـت بـن و، بکرێنـە دەرسـێك، هەرچەنـدە ئایەتەکانـی قورئـان، بـە تایبەتـی سـووڕەتە مەککەییـەکان، - کـە ئـەم سـووڕەتە سـووڕەتێکی مەدینەییـە - وەك شـەپۆلی دەریـا وان و ناپسـێنەوە، وەك لـە سـەرەتای سـووڕەتی (**الأنعـام**)دا کاتی خـۆی باسـمان کـردوە، بـەڵام بـە هەرحـاڵ هـەر چـۆن بـێ، بـۆ تەفسـیرکردن و تاکـو خوێنـەرانی بەڕێـز باشتر تێبگـەن، هـەر دەبـێ بـۆ چەنـد دەرسـێ دابـەش بکرێـن و، ناکـرێ هەمـووی یـەك بینـە، پێکـەوە بـاس بکـرێ، ئنجـا مـن سـووڕەتی (**النور**)یشـم دابـەش کـردوە بـۆ شـەش دەرس:

دەرسـی یەکـەم: ئایەتەکانـی: (١ - ١٠)، کـە باسـی نیوەڕۆکەکەیانمـان کـردو سـزای: زینـاکارانی پیـاوو ئافـرەت و بوختانکـەرانی داوێنپیسـیی و، بـاسی چۆنیـەتی لیعانکـردنی ژن و مێردیـان تێیـدا خراوەتـە ڕوو.

دەرسـی دووەم: ئایەتەکانـی: (١١ - ٢٦)، هەمـووی لـە بـارەی باسـی بوختـان بـۆ هەڵبەسـتنی دڵ نەخۆشـەکانەوەیە، بـۆ دایکـی بـڕواداران عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ).

دەرسـی سـێیەم: ئایەتەکانـی: (٢٧ - ٣٤)، کـە کۆمەڵـێ حوکمـی پەیوەسـت بـە هەڵـس و کەوتـی خێزانیـی و، کۆمەڵایەتیـی گرتوونـە خـۆی.

دەرسـی چـوارەم: ئایەتەکانـی: (٣٥ - ٤٦)، کـە بـە ئایەتـی: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، دەسـت پێـدەکات و، پاشـان کۆمەڵێـك ڕاسـتیی دیکـەی مـەزن وەك: دیـاردەی گەردوونیـی، کـە نیشـانەو بەڵگـەی باڵادەسـتیی پەروەردگارێتیـی و، میهرەبانیـی و، کارزانیـی خـوای پـەروەردگارن، خراونـە ڕوو.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەکانی: (٤٧ - ٥٧)، یان ئەو یازدە (١١) ئایەتەش باسی کەسانێکن لافی ئەوە لێدەدەن کە ئیماندارو مسوڵمانن و فەرمانبەرن بۆ پێغەمبەر ﷺ، کەچی کاتێ دادوەرییەك دێتە پێش، بە بەرنامەی پێغەمبەر ﷺو، دادوەرییەکەی ڕازیی نین، هەروەها ئەوە کە مسوڵمانانی ڕاستەقینە دەبێ هەڵوێستیان چۆن بێ؟ دیسان چەند شتێکی دیکەی پەیوەست بەو بابەتەوە، خراونە ڕوو.

دەرسی شەشەم: ئایەتەکانی: (٥٨ - ٦٤) دەگرێتە خۆی، ئەوانیش دیسان کۆمەڵێك بابەتی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی زۆر گەورەو گرنگ دەگرنە خۆیان.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتەکانـی: (١ - ١٠) دە ئایەتـی سـەرەتای سـوورەتی (**النـور**) دەگرێتـە خـۆی، لـەو دە (١٠) ئایەتـەدا، سـەرەتا خـوای زانـا و توانـا، ئـەم سـوورەتی (**النـور**) بـەوە پێناسـە دەكات كـە دایبەزانـدوەو، فـەرزی كـردوەو، ئایەتانێكـی ڕۆشـنی تێـدا دابەزانـدوون، بـە مەبەسـتی بیركەوتنـەوەی خەڵـك و، فێربوونیـان و، بەرچـاو ڕوونبوونەوەیـان لـە بـارەی ئـەو ڕاسـتییانەوە، كـە خـوا ﷻ لـەم سـوورەتەدا ناردوونیـە خـوارو، لـە زگـماك و خواڕسـكی ئەوانیشـدا هـەن و، سـەرەنجام پەنـد وەرگرتنیـان.

دوایـی خـوا ﷻ چـوار حوكمـی گـەورەو، گرنـگ و، هەسـتیاری بـواری خێزانیـی، لـەم دە (١٠) ئایەتـەدا خسـتوونە ڕوو:

١)- حوكمی ئافرەت و پیاوی زیناكار، كە سزایەكەیان یەكی (١٠٠) قەمچییە.

٢)- حوكمی هاوسەرگیریی كردن لەگەڵ ژنان و پیاوانی زیناكارو، هاوبەش دانەردا، كە قەدەغەیە.

٣)- حوكمی بوختانی داوێنپیسیی كردن بە ئافرەتانی پاك و بێگەرد، هەروەها پیاوانی پاك و بێ خەوش، بەبێ هێنانی چوار شایەد، وەك بەڵگە بۆ سەلماندنی ئەو دەعوایە، كە سزای ئەو بوختانی داوێن پیسییە بەبێ ئیسپات و بەڵگە، كە ئەگەر ئیسپات و بەڵگە هەبوو، ئەو كاتە پێی ناگوترێ: بوختان، سزایەكەی بریتیە لە: هەشتا (٨٠) قەمچیی، وێڕای بە لادەر (**فاسق**) دانرانی ئەو كەسەی ئەو تۆمەتە هەڵدەبەستێ.

٤)- حوكمی (**لِعَان**) یان (**مُلَاعَنَة**) یانی: (نەفرین لە یەكدی كردن، لە نێوان ژن و مێرددا)، لە كاتێكدا پیاوێ ژنەكەی بە زینا كردن تۆمەتبار دەكات، بێ ئەوەی بتوانێ بە هێنانی چوار شایەدان، كە شایەدیی دانەكەیان وەك یەك بێ، كت و مت و، بێ جیاوازیی، ئیسپاتی

بکات، کە سەرەنجام ئەگەر ژنەکە دانی بەو تۆمەتەدا هێنا، کە لە لایەن مێردەکەیەوە پێی دەکرێ و، ڕەفزی تۆمەتەکەی نەکرد، سزایەکەی دەکەوێتە سەر، کە سەد (١٠٠) قەمچییە، بەڵام ئەگەر دانی پێدا نەهێناو، ڕەفزی تۆمەتەکەی کرد، کە ئەویش دەبێ هەڵسێ بە وەڵامدانەوەی مێردەکەی، وەك مێردەکەی کە چوار جاران شایەتیی دەدات: کە ڕاست دەکات، لەو تۆمەتەدا کە بە ژنەکەی دەکات و جاری پێنجەمیش بڵێ: نەفرینی خوای لێ بێ ئەگەر درۆ بکات، ئەویش دەبێ چوار جاران شایەتیی بدا کە مێردەکەی ڕاست ناکات و، جاری پێنجەمیش بڵێ: تووڕەیی خوای لەسەر بێ، ئەگەر مێردەکەی ڕاست بکات، کە لە ئەنجامی ئەو یەکدی نەفرین کردنەدا، ئەو ژن و مێردە لێك جیادەبنەوەو، بۆ هەتا هەتایە لێك قەدەغە دەبن.

لە کۆتاییش دا خوا ﷻ باسی بەخشش و بەزەیی و لێبوردەیی خۆی بۆ بڕوادارن و، تەوبە وەرگرتن و کاربەجێیی خۆی دەکات، کە هۆکاری زوو سزا نەدران و پارێزرانی مسوڵمانانە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا
كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ
وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا
يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا
بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا
الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ
إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ

ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە. (ئەمە) سوورەتێکە دامانبەزاندوەو، پێویستمان کردوە، (کە حوکمەکانی کاریان پێ بکرێ)و، ئایەتانیکی ڕۆشنمان تێدا ناردوونە خوار، بەڵکو بیرتان بکەوێتەوە (سەرەنجام فێربن و پەند وەربگرن) ﴿١﴾ ئافرەتی زیناکارو پیاوی زیناکار، هەر کامێکیان یەکی سەد قەمچییان لێبدەن و، لە جێبەجێکردنی ئایین(و فەرمانی) خوادا، پەرۆشییتان بەرانبەریان نەبێ، ئەگەر بڕواتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەیەو، با کۆمەڵێ لە بڕوادارانیش سزاکەیان ببینن و ئامادەی بن ﴿٢﴾ پیاوی زیناکار تەنیا ژنی زیناکار، یان هاوبەش دانەر دێنێ و، ژنی زیناکاریش تەنیا پیاوی زیناکار، یان هاوبەش دانەر دەیهێنێ (و هاوسەرگیریی لەگەڵ دەکات)، ئەوەش لە بڕواداران قەدەغە کراوە ﴿٣﴾ ئەو کەسانەش کە ئافرەتانی پاك بە زینا تۆمەتبار دەکەن، (هەروەها پیاوانی پاکیش)، دواییش چوار شایەدان ناهێنن بۆ ئیسپاتی دەعواکەیان، یەکی هەشتا قەمچییان لێ بدەن و، هەرگیزیش شایەدییان لێ وەرمەگرن و، ئا ئەوانە لادەرن ﴿٤﴾ بێجگە لەوانەی دوای ئەوە، تۆبە دەکەن و چاکسازیی دەکەن، بە دڵنیایی ئەو کاتە خوا لێبووردەی بە بەزەییە ﴿٥﴾ ئەو پیاوانەش کە ژنەکانیان بە زینا تۆمەتبار دەکەن و، جگە لە خۆیشیان شایەدیان نین، شایەدیی دانی یەکیان (بۆ ئیسپاتی ڕاستیی دەعوایەکەی) ئەوەیە کە چوار جاران شایەدیی بدات بە ناوی خوا هێنانەوە، کە لە ڕاستانە ﴿٦﴾ جاری پێنجەمیش بڵێ: نەفرینی خوای لێ بێ

ئەگەر لە درۆزنان بێ ﴿٧﴾ (بەو جۆرە سزای زینا دەکەوێتە سەر ژنەکە، بەڵام) ئەویش بەوە سزای لێ لادەدرێ، کە چوار جاران شایەدیی بە خوا بدات، کە ئەو (مێردەی) لە درۆزنانە ﴿٨﴾ جاری پێنجەمیش بڵێ: توورەیی خوای لەسەر بێ، ئەگەر مێردەکەی لە ڕاستان بێ (لەو تۆمەتەدا کە بۆی دەکات) ﴿٩﴾ ئەگەر بەخشش و بەزەیی خواش لەسەرتان نەبووایەو، ئەوە کە خوا زۆر تۆبە وەرگرو کاربەجێیە، (ئەو گرفت و کێشانەتان بە ئاسانیی بۆ چارەسەر نەدەکران و، زۆرتان لێ ئاڵۆز دەبوون) ﴿١٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(سُورَةٌ): (**السُّورَةُ: المَنْزِلَةُ الرَّفِيعَةُ، وسُورُ المَدِيْنَةِ: حَائِطُهَا المُشْتَمِلُ عَلَيْهَا، وَسُورَةُ القُرْآنِ تَشْبِيْهاً بِهَا لِكَوْنِهِ مُحَاطَاً بِهَا إحَاطَةَ السُّورِ بالمَدِيْنَةِ**)، (**سُورَة**) لە زمانی عەرەبییدا واتە: پێگەی بەرز، پلەو پایەی بەرز (**سُورُ المَدِيْنَة**)، (**سُور**)، ئەو شوورایەیە بە دەوری شاردا کراوە (کاتی خۆی دەوری شارەکەی داوە)و گرتوویەتە نێو خۆی، سوورەتی قورئان بۆیە ئەو ناوەی لێنراوە، چونکە چوێنراوە بەو شوورایەی کە بە دەوری شاردا دەکرێ، وەك چۆن ئەو شوورایە شارەکە دەگرێتە نێو خۆی، ئەو سوورەتەش ئەو ئایەتانەی کە لە نێوی دان، دەیانگرێتە نێو خۆی.

(وَفَرَضۡنَٰهَا): خوێنراویشەتەوە: (**فَرَّضْنَاهَا**)، (**الفَرْضُ: قَطْعُ الشَّيْءِ الصَّلْبِ، والتَّأْثِيرِ فِيهِ، وَالفَرْضُ كَالإيجَابِ**)، وشەی (**فَرْض**) بە مانای بڕینی شتێکی ڕەق و، کارتێکردنیەتی، (**فَرْض**)، وەك پێویست کردنە، واتە: (**الفَرْضُ**) و (**الوُجُوبِ**)، بە یەك واتا بەکاردێن و مانایان لێك نیزیکە.

(لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ): واتە: بەڵکو بیرتان بکەوێتەوە، (**التَّذَكُّرُ: خُطُورُ مَا كَانَ مَنْسِياً فِي الذِّهَنِ، وَهُوَ هُنَا مَسْتَعَارٌ لِاكْتِسَابِ العِلْمِ مِنَ الأَدِلَّةِ اليَقِيْنِيَّةِ**)، (**تَذَكُّر**)، بریتیە لەوە

کە شتێکت بێتەوە زەین، کە پێشتر لە زەیندا هەبووە، بەڵام تێیدا نەماوەو لە بیرت چۆتەوە، بەڵام لێرەدا (**تَذَكُّر**)، خوازراوەتەوە بۆ وەدەست هێنانی زانست لە بەڵگە دڵنیا کەرەکانیەوە، کە دەفەرموێ: (**لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ**)، واتە: بۆ ئەوەی فێر بن، یان بۆ ئەوەی پەند وەربگرن، ئەگەرنا یانی: بۆ ئەوەی بیرتان بکەوێتەوە.

(**جَلْدَةٍ**): (**الجَلْدُ: الضَّرْبُ بِسيرٍ مِنْ جِلْدٍ، مُشْتَقٌّ مِنَ الجِلْدِ لأَنَّهُ ضَرْبُ الجِلْدِ**)، (**جَلْد**) بریتیە لە لێدان بە چەرمێك کە لە پێست دروستکراوە، یانی: شتێ کە لە زوێڵە[1] چەرم دروست دەکرێ و دەهۆنرێ، لە (**جِلْد**)ەوە هاتوە، لەبەر ئەوەی ئەو لێدانە لە پێست دەدرێ.

بەڵام دوایی باسی دەکەین کە مەرجیش نیە تەنها لە زوێڵە چەرم بێ، بەڵکو دەگونجێ لە شولکە دار بێ.

(**رَأْفَةٌ**): ﴿**وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ**﴾، واتە: با لە جێبەجێ کردنی دینی خوادا، پەرۆشییتان بەرانبەر بەوانە نەبێ کە داوێنپیسییان کردوە، (**الرَّأْفَةُ: رَحْمَةٌ خَاصَّةٌ تَنْشَأُ عِنْدَ مُشَاهَدَةِ ضُرٍ بِالمَرُؤوفِ**)، (**رَأْفَةٌ**) بریتیە لە بەزەییەکی تایبەت، لە کاتێکدا مرۆڤ ئەو کەسەی پەرۆشیی بەرانبەر دەردەبڕدرێ، دەبینێ، ئەو حاڵەتەی بۆ پەیدا دەبێ.

(**طَآئِفَةٌ**): (**الطَّائِفَةُ: الجَمَاعَةُ مِنَ النَّاسِ، وَمُخْتَلَفٌ عَدَدُهَا بِاخْتِلافِ الأَعْرَافِ**)، (**طَائِفَة**) بریتیە لە کۆمەڵێك لە خەڵك، کە ژمارەکەی جیاوازە، بە پێی جیاوازیی ژینگەکان و، نەرێت و باوەکانی خەڵك.

(**ٱلْمُحْصَنَٰتِ**): یانی: ئافرەتە پاکەکان، کە خوێنراویشەتەوە: (**المُحْصِنَات**)، واتە: ئافرەتە خۆ پاکڕاگرەکان (**المُحْصَنُ: إسْمُ مَفْعُولٍ مِنْ أَحْصَنَ الشَّيءَ، إذَا مَنَعَهُ مِنَ الإِضَاعَةِ وَاسْتِيلاَءِ الغَيْرِ عَلَيْهِ**)، (**مُحْصَنٌ**)، بەرکار (**مَفْعُول**)ە، لە: (**أَحْصَنَ الشَّيء**)، ئەو شتەی پاراست لە زایە بوون و، لەوە کە یەکێکی دیکە دەستی بەسەردا بگرێ و

---

(١) زوێڵ: پارچە چەرمی باریك لە شێوەی دەزووی درشت دا.

دەستی بۆ بەرێ، کەواتە: (مُحْصَنَات)، یانی: پارێزراوان، ئەگەر بشخوێنرێتەوە: (المُحْصِنَات)، ئەو کاتە (مُحصِنْ) ناوی بکەر (إسْمُ فَاعِلْ)ە، یانی: خۆپارێزەران لە ئافرەتان، ئەگەر پیاویش بن، دەگوترێ: (مُحْصَنُونْ)، یان (مُحْصَنِينْ)، یان (مُحصِنون)و (مُحْصنِينْ)، بە (مَفْعُول) یان (إسْمُ الفَاعِل).

(يَرۡمُونَ): وتە: دەیهاوێن، (الرَّمِيُ: حَقِيْقَتُهُ: قَذْفُ الشَّيءِ مِنَ اليَدِ، وَشَاعَ اسْتِعْمَالُهُ فـي نِسْبَةِ فِعْلٍ أو وَصْفٍ إلى شَخْصٍ)، (رَمِي) بریتیە لەوە کە شتێکت بە دەستەوە بێ و هەڵیدەی، بیهاوێی، بەڵام بەکارهێنانی بڵاوبۆتەوە بۆ پاڵدانی کردارێك، یاخود وەصفێك بۆ لای شەخصێك، (رَمَاهُ بِهِ)، واتە: تۆمەتباری کرد، کە وشەی (رَمِي) لێرە بەکارهێنراوە بۆ (قَذْف)، واتە: بوختانی داوێن پیسیی.

(وَيَدۡرَؤُاْ): (الدَّرْأُ: الدَّفْعُ بقُوَّةٍ، وَاسْتُعِيرَ هُنَا للإبْطَال)، (دَرْأ) بریتیە لە پاڵپێوەنان بەهێز، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ هەڵوەشاندنەوە، واتە: ئەو ئافرەتە ئەو تۆمەتە هەڵدەوەشێنێتەوە، ئەگەر بەو شێوەیە شایەدیی بدات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەو ئایەتـەی کـە دەفەرمـوێ: ﴿ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾، لـەو بـارەوە دوو گێـڕدراوە هـەن:

١)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، كَانَتْ امْرَأَةٌ يُقَالُ لَهَا: أُمُّ مَهْزُولٍ، وَكَانَتْ بِأَجْيَادٍ، وَكَانَتْ تُسَافِحُ، فَأَرَادَ رَجُلٌ مِنَ أَصْحَابِ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّوَجلَّ: ﴿ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾}(١).

واتـە: ئافرەتێـك هەبـوو پێـی دەگوتـرا: (**أُمُّ مَهْزُولٍ**) لـە ئەجیاد: «نـاوی شـوێنێکە»، ئـەو ئافرەتـە بـە پـارە داوێـن پیسـی لەگـەڵ خەڵكدا دەكـرد (لەشفرۆشـی دەكـرد)، پیاوێـك لـە هاوەڵانـی پێغەمبـەر ﷺ ویسـتی هاوسـەرگیریی لەگـەڵ بـكات، خـوا ﷻ ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد، كـە دەفەرمـوێ: ئافرەتـی زینـاكار مەگـەر پیـاوی زینـاكار، یـان هاوبـەش بـۆ خوادانـەر، دەنـا نایهێنـێ، (یاخـود هاوسـەرگیریی لەگـەڵ نـاكات)و، ئـەوە لـە بـڕواداران قەدەغەیـە.

٢)- {عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ مَرْثَدَ بْنَ أَبِي مَرْثَدٍ الْغَنَوِيَّ، وَكَانَ رَجُلًا شَدِيدًا، وَكَانَ يَحْمِلُ الْأُسَارَى مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، قَالَ: فَدَعَوْتُ رَجُلًا لِأَحْمِلَهُ وَكَانَ بِمَكَّةَ بَغِيٌّ، يُقَالُ لَهَا: عَنَاقُ وَكَانَتْ صَدِيقَتَهُ، خَرَجَتْ، فَرَأَتْ سَوَادِي فِي ظِلِّ الْحَائِطِ ، فَقَالَتْ: مَنْ هَذَا! مَرْثَدٌ مَرْحَبَاً وَأَهْلًا يَا مَرْثَدُ! انْطَلِقْ اللَّيْلَةَ، فَبِتْ عِنْدَنَا فِي الرَّحْلِ، فَقُلْتُ: يَا عَنَاقُ! إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى

---

(١) أَخْرَجَـهُ أَحْمَـد: ٦٤٨٠، والطبري فـي جامع البيـان: ج١٨، ص٥٦، والنسـائي في الكبرى: ١١٣٥٩، والطحـاوي في «مشـكل الآثـار»: ٤٥٥١، والطبراني فـي «الأوسـط»: ١٧٩٨، قـال مؤلِّفـا الإِسـتِيعَاب: قُلْنَـا: وهـذا إسـناد ضعيـف، ج٢ ص: ٥٤١.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ حَرَّمَ الزِّنَا، قَالَتْ: يَا أَهْلَ الْخِيَامِ! هَذَا الدُّلْدُلُ، هَذَا الَّذِي يَحْمِلُ أُسَرَاءَكُمْ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَسَلَكْتُ الْخَنْدَمَةَ، فَطَلَبَنِي ثَمَانِيَةٌ، فَجَاءُوا حَتَّى قَامُوا عَلَى رَأْسِي، فَبَالُوا، فَطَارَ بَوْلُهُمْ عَلَيَّ وَأَعْمَاهُمُ اللَّهُ عَنِّي، فَجِئْتُ إِلَى صَاحِبِي، فَحَمَلْتُهُ، فَلَمَّا انْتَهَيْتُ بِهِ إِلَى الْأَرَاكِ فَكَكْتُ عَنْهُ كَبْلَهُ، فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَنْكِحُ عَنَاقَ؟ فَسَكَتَ عَنِّي، فَنَزَلَتْ: ﴿ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ﴿٣﴾﴾، فَدَعَانِي فَقَرَأَهَا عَلَيَّ، وَقَالَ: لاَ تَنْكِحْهَا}[1].

واتە: لە عەمرِی كوڕی شوعەیب ئەویش لە بابی ئەویش لە باپیریەوە گێڕاویەتەوە كە مەرثەدی كوڕی ئەبوو مەرثەدی غەنویی، كە پیاوێكی زۆر خێراو بە هێز بووە، (زۆر خێرا ڕۆیشتوە)، دیلەكانی لە شاری مەككەوە دەبردن بۆ شاری مەدینە، (واتە: ئەوانەی كە كافرەكان دەستبەسەریان كردبوون، دەرفەتی دەهێناو دەیگواستنەوە)، دەڵێ: بەڵێنمدا بە پیاوێك لە دیلەكانی مەككە، كە هەڵیگرم لەگەڵ خۆمی بەرم بۆ مەدینە، لە شاری مەككەش ئافرەتێكی لەشفرۆش هەبوو پێی دەگوترا: عەناق، كە لە سەردەمی نەفامیی دا دۆستی بووە، (كە ئەو دەچێ ئەو پیاوە ببینێ)، ئەو ئافرەتەش لە سێبەری دیوار ڕەشاییەك (تارماییەك) دەبینێ، دەڵێ: ئەوە كێیە؟ دوایی دەیناسێ، دەڵێ: مەرثەد تۆی! سڵاوت لێ بێ، تۆ ئەهلی، وەرە با ئەمشەو پێكەوە لەماڵێ بین، (زینای لەگەڵ بكات)، منیش گوتم: ئەی عەناق! پێغەمبەری خوا ﷺ زینای قەدەغە كردوە، ئەویش گوتی: ئەی خەڵكی (ئەو ماڵانە) ئەو چادرانە (كە لەوێن)، ئەوە دوڵ دوڵە (یانی: وڵاخی زۆر خێرا)، ئەوە ئەو پیاوە خێرایەیە كە دیلەكانتان لە مەككەوە دەبا بۆ مەدینە، (وەرن بیگرن)، منیش چوومە خندڕكێكەوە، هەشت پیاویان شوێنم كەوتن، (ئەو لە نێو خندڕكەكەدا بووە، شوێنێك كە ئاو دڕیویەتی، یان شوێنێ كە چاڵاییەك بووە)، هاتن تاكو لەسەر سەرم وەستان، (ماوەیەك لەوێ گەڕاون و

---

(١) أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ: ٢٠٥١، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٧٧، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبْرَى: ٥٣٣٨، وَغَيْرُهُم، وَهَذَا إِسْنَادٌ حَسَنٌ، قال مؤلفا الإِستِيعَاب: قُلْنَا: وهذا إسناد حسن، ج٢ ص: ٥٤٢.

وەستاون) میزیان كرد، میزەكەیان فڕیە سەر سەرم، بەڵام خوا لە ئاست من كوێری كردن و نەیانبینیم، ئیدی دوایی كە ڕۆیشتن، هاتم بۆ لای هاوەڵەكەم، كە بەڵێنم لەگەڵیدا بوو، هەڵمگرت و پیاوێكی قورسیش بوو، (دیارە بە كۆڵێ هەڵگرتوەو وەك دوایی باسی دەكات، دەست و پێیان بەستوون بە زنجیر، یان بە پەت) كاتێ كە بردم بۆ لای ئەڕاك، (دیارە ئەڕاك: «هەندێك درەخت بوون، لە شوێنێك)، كۆت و پێوەندەكەم لێكردەوەو، بردم بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! عەناق بێنم، هاوسەرگیریی لەگەڵدا بكەم؟ پێغەمبەر ﷺ بێدەنگ بوو، هەتا ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوۡ مُشۡرِكٌ ﴾، پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی كردم و ئایەتەكەی بەسەردا خوێندمەوەو فەرمووی: هاوسەرگیریی لەگەڵ دا مەكە.

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو دوو ئایەتەی خوا تێیان دا دەفەرمویْ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ٤ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٥ ﴾، لە بارەی هۆی هاتنە خواری ئەم دوو ئایەتە موبارەكەوە، كۆمەڵێ گێڕدراوە هەن، من هەوڵدەدەم كامەیان لە ڕووی سەنەدەوە بەهێزتر بێ و، لە ڕووی نێوەڕۆكەوە گونجاوتر بێ، لەگەڵ ئەم دوو ئایەتەدا، ئەوە بێنم:

{عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا كَانَ زَمَنُ العَهْدِ الَّذِي كَانَ بَيْنَ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَبَيْنَ أَهْلِ مَكَّةَ، جَعَلَتِ المَرْأَةُ تَخْرُجُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ إِلى رَسُولِ اللهِ ﷺ، مُهَاجِرَةً فِي طَلَبِ الإِسْلَامِ، فَقَالَ المُشْرِكُون: إِنَّمَا انْطَلَقَتْ فِي طَلَبِ الرِّجَالِ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ... ﴾[1].

واتە: ئەنەس (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: لە كاتێكدا كە ئەو پەیمانەی لە نێوان پێغەمبەر ﷺو خەڵكی مەككە دابوو (كە مەبەست پێی صولحی

---

(١) ذَكَرَهُ السّيُوطِيُّ فِي «الدّر المَنْثُور» ج٦، ص١٣٣، وَنَسَبَهُ لابْنِ مُرْدَوَيْه، الإِستيعاب، ج٢ ص ٥٤٦.

حودەیبییەیـە، کـە لـە سـاڵی شەشـەمی کۆچیـی دا بـووە، بـەو پێیـەش بـێ، ئـەم سـوورەتە، لـە سـاڵی شەشـەمی کۆچیـی و بـەرەو دوا دابەزیـوە)، ئافرەتـی وا هەبـوو لـە لای خەڵکـی مەککـە دەردەچـوو بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ کۆچـی دەکـرد، بـۆ شـوێنکەوتنی ئیسـلام، هاوبـەش بـۆ خوادانـەرەکان تۆمەتباریـان دەکـرد، دەیانگـوت: ئـەوە دوای پیـاوان کەوتـوە، (وەك لـە مەککـە پیـاوی لـێ نەبووبـن!)، خـواش ئـەم دوو ئایەتـە موبارەکـەی ناردنـە خـوارێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ.. ﴾ **النـور** (٤،٥).

٣)- هۆی هاتنە خواری ئایەتەکانی: (٦ و ٧ و ٨ و ٩ و ١٠)، واتە: ئەو پێنج ئایەتە کە باسی (لِعَان)، یان (مُلاَعَنة) دەکەن، واتە: نەفرین لە یەکدیی کردنی ژن و مێردان: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ٦ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٧ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٨ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ٩ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ١٠ ﴾.

لەو بارەوە چەند ڕیوایەتێك هەن، یەكێكیان ئەمەیە:

أ- {عَنِ عَبْدِاللهِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ هِلاَلَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ بِشُرِيْكِ ابْنِ سَحْمَاءَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: البَيِّنَةُ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِذَا رَأَى أَحَدُنَا عَلَى امْرَأَتِهِ رَجُلاً، يَنْطَلِقُ يَلْتَمِسُ البَيِّنَةَ؟ فَجَعَلَ النَّبِيُّ يَقُولُ: البَيِّنَةَ وَإِلاَّ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ، قَالَ هِلاَل: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ، فَلَيَنْزِلَنَّ اللهُ مَا يُبْرِىء ظَهْرِي مِنَ الْحَدِّ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾، فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: ﴿ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ ﷺ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا، فَجَاءَ هِلاَل فَشَهِدَ وَالنَّبِيُّ ﷺ، يَقُولُ: إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ، فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ، ثُمَّ قَامَتْ فَشَهِدَتْ، فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْخَامِسَةِ، وَقَفُوهَا، وَقَالُوا: إِنَّهَا مُوجِبَةٌ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَتَلَكَّأَت، وَنَكَصَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهَا تَرْجِعُ، ثُمَّ قَالَت: لاَ أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ، فَمَضَتْ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَبْصِرُوهَا فَإِنْ جَاءَت بِهِ أَكْحَلَ الْعَينَيْنِ، سَابغَ الأَلْيَتَيْنِ، خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ،

فَهُوَ لِشُرَيْكِ بْنِ سَحْمَاءَ « فَجَاءَت بِهِ كَذَلِك، فَقَالَ النَّبِي ﷺ: لَوْ لاَ مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ الله، لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ}[1].

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لـە خـۆی و بابـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: هیلالـی کـوڕی ئومەییـە لـە لای پێغەمبـەر ﷺ، ژنەکـەی خـۆی تۆمەتبـار کـرد، کـە لەگـەڵ شـوڕەیکی کـوڕی سـەحمائدا زینـای کـردوە، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: یـان بەڵگـە، یـان ئەوەتـا (سـزات دەدەیـن) لـە پشـتت دەدەیـن (واتـە: هەشـتا قەمچییـت لـە پشـتێ دەدەیـن)، هیـلال گوتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ! ئایـا یەکێـك لـە ئێمـە ئەگـەر پیاوێکـی لەسـەر ژنەکـەی خـۆی بینـی، دەچـێ بەڵگـە بێنـێ، (چـوار پیـاوان بێنـێ، تەماشـای بکـەن؟) بـۆ ئـەوەی شـایەدیی بـۆ بـدەن؟ پێغەمبـەر ﷺ هـەر دەیفەرمـوو: یـان بەڵگـە، ئەگەرنـا سـزات بەسـەردا دەچەسـپێنین، هیـلال گوتـی: سـوێند بـەو کەسـەی تـۆی بـە هـەق نـاردوە، مـن ڕاسـتگۆم، بـە دڵنیایـی خـواش ئایەتـان دادەبەزێنـێ، کـە پشـتی مـن لەو سـزایە دوور بخاتەوە، (سـەرنج بـدەن! چەند متمانەیـان بـووە بـە دادگەریـی و میهرەبانیـی خـوای خۆیـان!)، جبریـل دابـەزی و ئـەم ئایەتانـە دابەزێنرانـە سـەر پێغەمبـەر ﷺ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾، خوێندیـەوە تاکـو دەگاتـە ئـەو شـوێنەی: ﴿ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، ئنجـا پێغەمبـەر ﷺ ڕۆیـی و، بـە دوای ئافرەتەکەیـدا نـارد، (بـۆ ئـەوەی پێکـەوە (مُلاعَنَـة) بکـەن)، هیـلال هـات شـایەدییدا (واتـە: چـوار جـاران)، گوتـی: شـایەدیی دەدەم بـە خـوا کـە مـن لـە ڕاسـتگۆیانم، (ئەو ژنـەم لەگـەڵ ئـەو کابرایـەدا زینـای کـردوەو، جـاری پێنجەمیـش گوتـی: نەفرینـی خـوای لـێ بـێ ئەگـەر درۆ بـکات)، پێغەمبەریـش ﷺ دەیفەرمـوو: خـوا دەزانـێ کـە یەکێکتـان درۆزنـن (درۆ دەکـەن)، کامەتـان دەگەڕێتـەوەو پەشـێمان دەبێتـەوە؟ ئنجـا دوای ئـەوەی هیـلال شـایەدییەکانی خـۆی دا، ئنجـا ئافرەتەکـەش هەڵسـا، ئەویـش شـایەدییەکانی دا (واتـە: ئەویـش چـوار جـاران گوتـی: شـایەدیی دەدەم بـە خـوا، کـە ئـەو مێـردەی مـن درۆ دەکات، کـە دەڵـێ: تـۆ زینـات کـردوە لەگـەڵ فـلان

---

(١) أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٧٤٧، وغيره.

کەسدا)، کە گەیشتە جاری پێنجەم، ڕایانگرت، گوتیان: ڕاوەستە!، پێیان گوت: ئەو شایەدییدانە ئەگەر بە درۆ بێ، پێویستکەرە، (واتە: سزای خواو دۆزەخت بۆ پێویست دەکات)، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: کە وایانگوت، ئافرەتەکە ڕاوەستا، تۆزێ وەخراو کشایەوە، هەتا پێمان وابوو کە پەشێمان دەبێتەوە (و دەڵێ: مێردەکەی ڕاست دەکات و، مل دەدا بۆ سزایەکەی)، دوایی گوتی: ناچم بە درێژایی ڕۆژگار خەڵکەکەی خۆم، خزمەکانم سەرشۆڕ بکەم، (مەرج نیە لەبەر خۆیەوە ئەوەی گوتبێ، چونکە ئەگەر لەبەر خۆیەوە گوتبی، ئەوە دان پێدانانە، بەڵام عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس وایزانیوە لە دڵی خۆیدا وایگوتوە)، ئیدی ئەویش شایەدیی پێنجەمیشی دا، (شایەدیی پێنجەم ئەوەیە کە بڵێ: تووڕەیی خوا لەسەر من، ئەگەر ئەو مێردە ڕاست بکات)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چاوەڕێ بن، ئەگەر ئەو منداڵەی ئەو ئافرەتە دەیبێ، چاوی ڕەش بوون و، سمت و ڕانی ڕێك بوون و، لاقەکانی گۆشتن بوون، ئەوە ڕاستە ئەو منداڵە لە شورەیکی کوڕی سەحمائە، (بەڵام ئەگەر جۆرێکی دیکەش بوو، ئەوە تۆمەتەکە ڕاست نیە)، سەرەنجام منداڵەکە بەو وەسفە دەرچوو کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووبووی: (ئەگەر وابێ هی شورەیکی کوڕی سەحمائە)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە حوکمی کتێبی خوا ڕابردوە، من لەگەڵ ئەو ئافرەتەدا بڕیارێکی دیکەم دەبوو، (بەڵام هەموومان پابەندین بە حوکمی خواوە).

ب- هەر لە بارەی هەمان بابەتەوە، بەسەرهاتێکی دیکەش هەیە، کە بریتیە لە بەسەرهاتی لیعانی:

(عُمَیر بن عجلان) لەگەڵ ژنەکەی دا، ئەویش بوخاریی بە ژمارە (٥٣٠٨)و، موسلیم بە ژمارە (٤٩٢) هێناویانە، کە هەر شێوەی ئەوەیە کە باسمان کرد، بۆیە بە پێویستم نەزانی ئەویش دووبارە بێنم.

مانای گشتیی ئایەتەكان

وەك لە پێناسەی ئەم سوورەتە موبارەكەدا گوتمان: ئەم سوورەتە تاكە سوورەتێكە خوا ﷻ ناوی سوورەتی لە سەرەتایەكەیەوە هێنابێ، بۆیە ئەمە بەڵگەو نیشانەی ئەوەیە كە ئەم سوورەتە گرنگییەكی تایبەتیی هەیەو، ئەمە تایبەتمەندیی ئەم سوورەتە موبارەكەیە، كە لە نێو هەموو سوورەتەكانی قورئان دا، خوای پەروەردگار ئەم سوورەتەی بە وشەی (**سورة**) دەست پێكردوە، لە حاڵێك دا، هەر سەدو چواردە (١١٤) سوورەتەكە، هەر سوورەتن، كەواتە ئەم سوورەتە تایبەتمەندییەكی خۆی هەیە، ئەویش ئەوەیە كە: لە قەدەر قەبارەی خۆی، زۆرترین یاسای شەرعیی گرتوونە خۆی و، یاسا شەرعییەكانیش زۆر هەستیارن، زۆر گرنگن، زۆریش گشتگیرن بۆ هەموو بوارو ڕەهەندەكانی ژیان و گوزەران: ڕەوشتیی، ئاكاریی، خێزانیی، كۆمەڵایەتیی، سیاسیی و، هەموو هەڵس و كەوتە جۆراو جۆرەكانی ژیانی كۆمەڵگا.

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (**بسم الله الرحمن الرحیم**)، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە:

١)- ئەم كارە بە ناوی خوا دەست پێدەكەم.

٢)- ئەم كارە بۆ خوا دەكەم.

٣)- ئەم كارە بە پێی شەرعیی خوا ئەنجام دەدەم.

٤)- ئەم كارەم بە یارمەتییدان و ئاسانكاریی خوا دەكەم، نەك بە شان و شەوكەتی خۆم.

دوای ئەوە دەفەرموێ: ﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا﴾، سوورەتێكە دامانبەزاندوەو پێویستمان كردوە، زانایان دەڵێن: ناگونجێ نەناسراو (**نَكِرَة**) بكرێتە نیهاد (**مُبْتَدَأ**)، (**سورة**) لێرەدا (**نَكِرَة**)یە، بەڵام هەندێكیان گوتوویانە: دروستەو (**سورة**)

نیهاد (مُبْتَدَأ)یە، ﴿ أَنزَلْنَٰهَا وَفَرَضْنَٰهَا ﴾، دەبێتە گوزارە (خَبَر)ی، بەڵام ڕای ڕاستتر ئەوەیە کە (سُورَة) گوزارە (خَبَر)ەو، نیهاد (مُبْتَدَأ)ەکەی قرتێنراوە، یانی: (هَـٰذِهِ سُورَة) ئەمە سوورەتێکە، ﴿ أَنزَلْنَٰهَا وَفَرَضْنَٰهَا ﴾، دامانبەزاندوەو، پێویستمان کردوە.

هەروەك خوێنراویشەتەوە: (فَرَّضْنَاهَا)، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر دەچینە نێو وردکاریی شیکردنەوەی ئایەتە موبارەکەکان، ﴿ وَأَنزَلْنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، چەند ئایەتێکی ڕۆشن و ڕوونمان تێدا دابەزاندوون، بۆ ئەوەی بیرتان بکەوێتەوەو، لە ئەنجامی بیرکردنەوەدا، فێربن، پەند وەربگرن و، سەرەنجام پابەند بن.

ئەم چوار ئایەتە موبارەکە، باسی چوار حوکمی گەورەو گرنگی شەریعەت دەکەن، دێتە سەر باسی حوکمی یەکەم و دەفەرموێ:

﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِى فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، ئافرەتی زیناکارو پیاوی زیناکار، هەر کامێکیان یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێبدەن، (ئەوە سزاکەیانە)، ﴿ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ ﴾، لە جێبەجێ کردنی دینی خواشدا، لە ئەنجامدانی حوکمی شەریعەتی خوادا، ئێوە پەرۆشییتان بەرانبەریان نەبێ، پەرۆشیی نەتانگرێ، کە ئەو سزایە جێ بەجێ نەکەن، ﴿ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ﴾، ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، لێرەدا مەبەست ئەوە نیە: با پەرۆشیی و بەزەییتان لە دڵدا نەبێ، پەرۆشیی و بەزەییان لە دڵدا هەیەو، سیفەتێکی بنەڕەتیی مسوڵمانانە، یانی: با سۆزو بەزەیی نەتانگرێ، دەستتان بگرێ و نەهێڵێ ئەو سزایەی خوا، ئەو حوکمەی خوا جێبەجێ بکەن، ئەگەرنا سزایەکە جێبەجێ بکەن و، با دڵیشتان پێیان بسووتێ، پەرۆشبوون قەدەغە نەکراوە، بەڵکو ئەوە قەدەغەکراوە کە بەزەیی و پەرۆشەکە دەستتان بگرێ، سۆزو بەزەییەکە دەستتان بگرێ و ڕێ نەدات سزایەکە جێ بەجێ بکەن، ﴿ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، با سزاکەشیان کۆمەڵێك لە بڕواداران ببینن، ئامادەی

بن، ئایا ئەوانە چەند کەس بن؟ دوو بن، سێ بن، دە بن، چل بن؟ زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییان هەیە، ئەوەش دەکەوێتەوە سەر جیاوازیی ژینگەکان و، جیاوازیی عادەت و نەریت و، باوەکانی کۆمەڵگاکان، هەروەها کەسەکانیش، کە ئەو گوناهو تاوانەیان لە دەست قەوماوە، دیسان جۆرو چۆنیەتیی کەسەکانیش، ئەویش جیاوازە.

ئنجا دێتە سەر باسی حوکمی دووەم، لەو چوار حوکمەی لەم دە (١٠) ئایەتە موبارەکەدا خراونە ڕوو، خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، پیاوی زیناکار تەنیا ئافرەتی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر، دێنێ (مارەی دەکات)، ئافرەتی زیناکاریش تەنیا پیاوی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر، دەیهێنێ (مارەی دەکات)، ﴿ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئا ئەوە لەسەر بڕواداران قەدەغە کراوە، ئەوە وردەکاریی و مشت و مڕیی زۆری تێدا هەیە، کە ئایا مەبەست ئەوەیە: کە پیاوێك زیناکار بێ، ئافرەتی پاکی پێ ناشێ و، ناگونجێ هاوسەرگیریی لەگەڵدا بکات؟ هەروەها ئافرەتێ زیناکار بێ، ئایا ناگونجێ پیاوێکی پاك مارەی بکات؟ لەو بارەوە ڕاجیایی زانایان هەیە، لە مەسەلە گرنگەکان دا تیشکی دەخەینە سەر، یاخود: ئایا وشەی (نِكَاح)، لێرەدا مەبەست پێی هاوسەرگیریی کردن و گرێبەستی هاوسەرگیرییە، یاخود وشەی (نِكَاح)، مەبەست پێی جووتبوون (وَطْأ)ە؟ ئێرە حەوصەڵەی ئەوەی نیەو، مەسەلە گرنگەکانمان زیاتر بۆ ئەو وردەکارییانە داناون.

ئنجا دێتە سەر باسی حوکمی سێیەم، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ﴾، ئەوانەش کە ئافرەتانی پاك تۆمەتبار دەکەن بە زیناکردن، (ٱلْمُحْصَنَٰتِ)، یانی: ئافرەتانی پاك لە داوێن پیسیی، خوێنراویشەتەوە: (**الْمُحْصِنَات**)، یانی: ئەو ئافرەتانەی خۆیان پاکڕاگرتوە، یانی: کەسانێك کە ئافرەتانی پاك، یان خۆ پاکڕاگر، تۆمەتبار دەکەن بە داوێن پیسیی، (يَرْمُونَ)، یانی: (**يَقْذِفُون**)، تۆمەتباریان

دەکەن بە داوێن پیسیی، کە ئەگەر پیاوانی پاکیش تۆمەتبار بکەن، هەر هەمان حوکمی هەیە، ﴿ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ﴾، دوایی چوار شایەدیان نەهێنان، ﴿ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ﴾، هەشتا قەمچییان لێبدەن، واتە: هەر کامێکیان هەشتا قەمچییان لێبدەن، هەشتا داری لێبدەن، ﴿ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ﴾، هەرگیز شایەدییشیان لێ وەرمەگرن، ﴿ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴾، ئا ئەوانەش لاڕێ و لادەرن.

﴿ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا ﴾، جگە لەوانەی دوای ئەوە دەگەڕێنەوەو، چاکسازیی دەکەن، یانی: دەگەڕێنەوە بۆ لای خواو چاکسازییش دەکەن، ئەگەر تاکو ئێستا زمانیان بە خراپە بەرانبەر بە خەڵك گەڕاوەو بوختانیان کردوە، لەمەودوا خۆیان چاك دەکەن، زمانی خۆیان کۆنتڕۆڵ دەکەن، ئنجا کەسانێك وا بن: ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، گوناهەکەیان لەسەر لادەچێ، گوناهی بوختان کردنەکە، چونکە سزادراون، یاخود مەبەست ئەوەیە: وێڕای ئەوەی گوناهەکەیان لەسەر لاچووە، کە گوناهەکە هەر بە سزایەکە لادەچێ، چونکە ئەو سزایە، دانراوە بۆ پاککردنەوەی ئەو کەسانە، لە پیسیی ئەو گوناهو تاوانەی کردوویانە، وێڕای ئەوە خوا لەگەڵیشیان لێبوردەی میهرەبانە، ئنجا ئایا مەبەست چییە کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾؟.

زۆربەی زانایان گوتوویانە: مەبەست ئەوەیە کە دوایی شەیەدییان لێ وەردەگیرێ و، بە فاسقیش لە قەڵەم نادرێن، پێشتر بۆیە شایەدییان لێ وەرنەگیراوە، چونکە درۆو بوختانیان کردوە، بەڵام کە خۆیان چاککردو، گەڕانەوە بۆ لای خواو، وازیان لە درۆو بوختان هێنا، مانای وایە دەچنەوە حاڵەتی ئاسایی و شایەدییان لێ وەردەگیرێ، هەروەها پێشتر بۆیە بە لادەرو لاڕێ **(فاسق)** لە قەڵەم دەدران، چونکە لایان دابوو، ئێستا کە دێنەوە سەر ڕاستە ڕێی شەریعەت، مانای وایە ناوی لاڕێ و لادەریشیان لەسەر لادەچێ.

ئنجا دێتە سەر حوكمی چوارەم و كۆتایی، كە لەم دە (١٠) ئایەتە موبارەكەدا هاتوون، كە پێنج ئایەتی كۆتایی ئەم دەرسەمانی بۆ تەرخان كراون، ئایەتەكانی: (٦ - ١٠)، دەفەرموێ:

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ٦ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴾.

واتە: ئەو پیاوانەی كە بوختان بۆ ژنەكانیان دەكەن، یاخود ژنەكانیان تۆمەتبار دەكەن، بەوە كە داوێن پیسییان كردووە، جگە لە خۆشیان، هیچ شایەدیی دیكەیان نیە، ئەوە شایەدییدانی یەكێكیان، یاخود: بەڵگە هێنانەوەی یەكێكیان، ئەوەیە كە چوار جاران شایەدیی بە خوا بدات بڵێ: (أَشْهَدُ باللە)، واتە: خوا بە شایەد دەگرم، خوا ئاگادارە كە ئەو لە ڕستگۆیانە، لەو قسەیەدا كە كردوویەتی، لەو تۆمەتەدا كە بۆ هاوسەرەكەی كردوویەتی، چوار جاران وا بڵێ، جاری پێنجەمیش بڵێ: نەفرینی خوای لەسەر بێ، ئەگەر لە درۆكاران بێ، هەر كات وایگوت، ئەو كاتە تۆپ دەكەوێتە نێو ساحەی ئافرەتەكەو، ئافرەتەكە تۆمەتەكەی دەكەوێتە سەر، بەڵام ئایا یەكسەر سزا دەدرێ؟ نەخێر، بەڵكو هەر كات ئافرەتەكە وەڵامی نەدایەوەو گوتی: ڕاست دەكات، ئەوە سزایەكەی دەكەوێتە سەر، كە سەد (١٠٠) قەمچییەكەیە، بەڵام ئەگەر ئافرەتەكە ئەو تۆمەتەی ڕەتكردەوە، حوكمەكە دەگۆڕێ، ئەویش دەبێ بەو شێوەیە ڕەتی بكاتەوە:

﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ ﴾، ئازارو سزا (كە لێدانی سەد (١٠٠) قەمچییەكەیە) لەو ئافرەتە لادەدرێ، بە چی؟ ﴿ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ ﴾، كە چوار جاران شایەدیی بە خوا بدات، واتە: چوار جاران بڵێ: (أَشْهَدُ باللە)، ﴿ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەو مێردەی لە درۆكارانە، واتە: خوا بە شایەد دەگرم كە ئەو لە درۆكارانە، لەو قسەو تۆمەتەدا كە پاڵی دەداتە لای وی، ﴿ وَٱلۡخَٰمِسَةَ ﴾، جاری پێنجەمیش شایەدیی بدات، ﴿ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، كە تووڕەیی خوا لەسەر وی بێ، ئەگەر ئەو پیاوە لە ڕاستان بێ.

ئیدی کە وایگوت، ئەو ئافرەتەش سزاو ئازارەکە، کە بە هۆی تۆمەتبارکردنی پیاوەکەیەوە دەکەوتە سەری، کە سەد (١٠٠) قەمچییە، لەسەری لادەچێ.

هەڵبەتە ئەوە بە ڕاو بۆچوونی بەندەو، ژمارەیەك لە زانایان کە دوایی ئاماژەیان پێ دەکەین، ئەگەرنا زۆربەی هەرە زۆری زانایان دەڵێن: سزایەکە بریتیە لە بەرد بارانکردن تاکو مردن، دوایی ئێمە باسێکی سەربەخۆ لەو بارەوە، دەکەین، بەڵام ئەگەر ئافرەتەکە ئامادە نەبێ، ئەو تۆمەتە ڕەتبکاتەوەو ئەو پێنج شایەدییانە بدات و، بێدەنگ بێ لە بەرانبەر تۆمەتبارکردنی پیاوەکەی دا، ئەوە سزایەکەی دەکەوێتە سەر، ئنجا سەد (١٠٠) قەمچییە، یان بەرد بارانکردنە.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾، ئەگەر لەبەرئەوەش نەبووایە کە بەخششی خواو بەزەیی خوا لەسەر ئێوە هەیەو، لەبەر ئەوەش نەبووایە کە خوا زۆر تۆبە وەرگری کاربەجێیە.

وەڵامی (وَلَوْلَا) لێرەدا قرتێنراوە یانی: ئەگەر بەخشش و بەزەیی خوا نەبووایە لەسەر ئێوەو، لەبەر ئەوەش نەبووایە زۆر تۆبە وەرگرو کاربەجێیە، ئاوا دەرووی خێری لێ نەدەکردنەوە، کاتێ کە تووشی کێشەیەك دەبن، بزانن چۆن لێی دەربازبن، بەو سزایانەی خوا دایناون، بۆ ئەو تاوان و خراپانەو، ئێوە لەو گرفت و کێشانە، کە لەگەڵیاندا ڕووبەڕوویان دەبنەوە، لێیان ڕزگار بن، یان: ئەگەر بەخشش و بەزەیی خوا لەسەر ئێوە نەبووایەو، لەبەر ئەوە نەبووایە خوا زۆر تۆبە وەرگری کارزانە، ئەوە زوو سزای دەدان، کە بە سیاق و سەلیقە وەڵامەکە دیاریی دەکرێ و، لە مەسەلە گرنگەکانیش دا زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەو بابەتە.

مەسەلە گرنگەکان

وەك جاری دیکەش باسمان کردوە: مەسەلە گرنگەکان بریتین لەوە: کە خوڵاصەی ئایەتێك، یان چەند ئایەتێك، وەك بابەتێك، وەك ناوونیشانێك دەیهێنم، دوایی ئەو ئایەتە، یان ئەو چەند ئایەتانەی ئەو مەسەلە گرنگانەیان لێ هەڵدەهێنجین، بڕگە بڕگە شییان دەکەینەوەو تیشکیان دەخەینە سەر:

مەسەلەی یەکەم:

تایبەتمەندێتیی سووڕەتی (النور)و، پێویست کرانی ئەو حوکمانەی تێیدا خراونە ڕوو، کە مایەی فێربوونی مسوڵمانان و پەند وەرگرتنیانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَـٰهَا وَفَرَضْنَـٰهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَآ ءَايَـٰتٍۭ بَيِّنَـٰتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝١﴾.

ئەم ئایەتە بە پێزە لە چوار بڕگەدا شی دەکەینەوە:

١)- ﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَـٰهَا﴾، وەك پێشتر باسمان کرد: (**سورة**) یان نیهاد (**مبتدأ**)یەو، گوزارە (**خبر**)ەکەی بریتیە لە: (أَنزَلْنَـٰهَا)، لەسەر ڕای هەندێ لە زانایان، یاخود (**سورة**) گوزارە (**خبر**)یە و نیهاد (**مبتدأ**)کەی، بریتیە لە (**هي**)، (**هِيَ سورة**) یان (**هذِهِ**)، (**هذِهِ سورة**) ئەمە سووڕەتێکە (أَنزَلْنَـٰهَا)، دامانبەزاندوە، خوا ﷻ لە سەرەوەی دروستکراوەکانی خۆیەتی، بەو شێوەیەی کە بۆ خوا شایستەیە، لە دەرەوەی ئاسمانەکان و زەوییە، بەو شێوەیەی کە بۆ خوا شایستەیە: (**أَلله مسْتَوٍ عَلَى عَرْشِهِ، بَائِنٌ عَنْ خَلْقِهِ كَمَا يَلِيق بِهِ**) بۆیە هەمیشە بۆ ئایەتەکان دەفەرموێ: دامانبەزاندوون.

٢)- ﴿ وَفَرَضۡنَٰهَا ﴾، (**أَوْجَبْنَاهَا**)، پێویستمان کردوە، یانی: ئەم سوورەتەو، ئایەتەکانی کە لە نێوی دان، پێویستمان کردوون، یانی: ئەو یاسایانەی گرتوویاننە خۆیان، پێویستمان کردوە کاریان پێ بکرێ، لەسەر مسوڵمانان پێویستمان کردوون.

(وَفَرَضۡنَٰهَا)، خوێنراویشەتەوە: (**فَرَّضْنَاهَا**)، بەگیرە (شدة)، {**فرَّضناها أي: فَصَّلْنَاهَا**}، واتە: ڕوونمان کردۆتەوە.

هەندێکیش گوتوویانە: (**فَرَّضْنَاهَا**)، هەر بە مانای پێویستکردنە، بەڵام یانی: زۆرمان پێویستمان کردوون، وەك: (**قَطَعَ**)و (**قَطَّعَ**)، (**كَسَرَ**)و (**كَسَّرَ**)، شکاندی، زۆری شکاند، بڕی، زۆری بڕی.

٣)- ﴿ وَأَنزَلۡنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۢ بَيِّنَٰتٖ ﴾، لەم سوورەتەش دا ئایەتانێکی ڕۆشنمان دابەزاندوون، ماناکەیان ڕۆشنە، ئەو حوکمە شەرعییانەی گرتوویاننە خۆیان، هیچ پێچ و پەنایان تێدانیە، زۆر ڕۆشنن.

٤)- ﴿ لَّعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾، بەڵکو ئێوە وەبیرتان بێتەوە، کە ئەمە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ فێربوون بە بەڵگە دڵنیاکەرەکانی، (**مُسْتَعَارٌ لِلْعِلْمِ بِأَدِلَّتِهِ اليَقِينِيَّةِ**)، (تَذَكَّرُونَ)، خوێنراویشەتەوە: (**تَذَّكَّرُون**)، کە لە ئەسڵدا (**تَتَذَكَّرُون**)ە، بەڵام (**ت**) لە (**ذ**)دا جۆشدراوە، دەبێتە (**تَذَّكَرُون**)، ئنجا (تَذَكَّرُونَ)و (**تَذَّكَرُون**)، هەر یەك واتایان هەیە، واتە: بۆ ئەوەی بێتەوە بیرتان، پەند وەربگرن فێربن، شارەزابن.

پێشتر باسمان کرد کە وشەی (**سورة**)، لە زمانی عەرەبیی دا، بە مانای: ناوی پێگەی بەرز دێ، (**إسمٌ للمنزلَةِ الشَّرِيْفَة**)، پلەیەکی باش، بۆیەش هەر سوورەتێك لە سوورەتەکانی قورئان، ئەوەی پێگوتراوە، چونکە هەر کام لە سوورەتەکانی قورئان، پێگەو پلەیەکی بەرزی هەیەو، فەرمایشتی خوایە، وەك (**زهير أبي سلمة**) کە خاوەنی یەکێك لە حەوت شیعرە هەڵواسراوەکان (**المُعَلَّقَات السَّبْع**)ە، لە شیعرێکی دا گوتوویەتی:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ أَعْطَاكَ سُورَةً ... تَرَى كُلَّ مَلِكٍ دُونَهَا يَتَذَبْذَبُ

ئایا تۆ نابینی خوا سووڕەتێکی[١] بە تۆ داوە

دەبینی هەر پادشایەك لە بەرانبەریدا لەرەلەریەتی[٢].

(١) واتە: پێگەیەکی بەرزی بە تۆ داوە.

(٢) واتە: ئەوەی تۆ لە هی هەمووان بەرزتر و دامەزراوترە.

مەسەلەی دووەم:

لەسەر قەوارەی سیاسیی مسوڵمانان پێویستە، زیناکارانی ئافرەت و پیاو، یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێ بدرێ، وەك سزاو، دەبێ ئەنجامدانی ئەو سزادانە بە ئامادەبوونی کۆمەڵێك لە بڕوادارانیش بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، ئافرەتی زیناکارو پیاوی زیناکار، هەرکامێکیان سەد قەمچیی لێبدەن، دەپرسین: بۆچی ئافرەتی زیناکار پێش پیاوی زیناکار خراوە؟.

ئەوە دوو هۆکاری هەن:

هۆکاری یەکەم: چونکە ئافرەت هۆکاری سەرەکییە بۆ ڕوودانی داوێن پیسیی و زیناکردن، ئەگەر ئافرەتەکە ئامادەیی نەبێ، پیاوەکە تەماعی تێ ناکات، ئەگەر زینا کردنەکە ئارەزوومەندانە بێ، بەڵام ئافرەتێك کە پیاوێك، یان چەند پیاوێك دەستدرێژیی دەکەنە سەر، ئەوکاتە ئەو ئافرەتە بە زیناکار لە قەڵەم نادرێ.

هۆکاری دووەم: لەبەر ئەوەی شوورەیی و عەیبی زیناکردن، زیاتر ئافرەتان دەگرێتەوە، پیاو زیناش دەکات، هیچ شوێنەوارێکی نایەتە سەر، بەڵام ئافرەتەکە تۆلدار (**حامل**) دەبێ، پاشان عورفی هەموو کۆمەڵگایەك وایە، زینا لە ئافرەتان ناشرینترە، ئەگەرنا گوناە هەر گوناهە بۆ هەردووکیان، بەڵام عەقڵ و سەلیقەو باوی خەڵك، بەو شێوەیە تەماشای شتەکان دەکەن.

شایانی باسە: بە نسبەت دزیی کردنەوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓاْ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءَۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ ﴾المائدة، واتە: پیاوی دزو ئافرەتی دز دەستیان ببڕن، لەوێ پیاوی دز پێش ئافرەتی دز خراوە، لەولا ئافرەتی زیناکار پێش پیاوی زیناکار خراوە، بۆچی؟

چونکە زیناکردن زیاتر حاڵەتی نەرمیی و ملکەچیی دەوێ، بە نسبەت ئافرەتەوە، ئەوەش زیاتر لە ئافرەتدا هەیە، بەڵام دزیی کردن، زیاتر حاڵەتی زبریی و، دڵڕەقیی و، ئازایەتیی دەوێ، کە ئەوەش زیاتر لە پیاودا هەیە، بۆیە پیاوان زیاتر دەسپێشخەری دزیین، ئافرەتان زیاتر دەستپێشخەری زینان، خوای پەروەردگاریش واقیعەکە چۆنە، بەو شێوەیە تەعبیری لێ کردوە.

کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، هەر کامێکیان یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێ بدەن، ئەم (ف)یە، کە دەفەرموێ: (فَٱجْلِدُواْ)، (**فاء الجزائية**)یە، یانی: وەك سزادان، یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێ بدەن.

﴿ مِاْئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، دەگوترێ: (**جَلْدَةُ: أَي ضَرَبَ جِلْدَهُ**)، (**جَلْدَهُ**) یانی: لە پێستی دا (**الجَلْدُ: الضَّرْبُ بِسيرٍ مِنْ جِلْدٍ**)، (**جَلْد**)یش بریتیە لە لێدان بە زوێڵە چەرم، زۆربەی زانایان وایانگوتوە، بەڵام لە ڕاستیی دا - وەك دوایی دەیهێنن - ئەوە ڕاست نیە، چونکە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ شوڕکەداریش بە کارهێنراوە بۆ ئەوەو، دەگونجێ بە شتی دیکەش لێی بدەن، چەرم نەبێ، سیم بێ، لاستیك بێ، هەر شتێك بێ، گرنگ ئەوەیە کە سەد (١٠٠) دانەی لێ بدرێ.

٢)- ﴿ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ ﴾، با پەرۆشیی لە جێبەجێ کردنی ئایینی خوادا نەتانگرێ، بەرانبەر سزادراوان، پێشتریش باسمان کرد، کە مەبەست ئەوە نیە پەرۆشیی و بەزەییتان نەبێ، پەرۆشیی و بەزەیی سیفەتێکی گەورەو پەسندە لە مرۆڤدا، بەڵام یانی: با بەزەیی و پەرۆش بەرانبەر بەوان، دەستتان نەگرێ، کە ئەو سزاو ئەو حوکمەی خوا جێ بەجێ بکەن.

وشەی (رَأْفَةٌ)و (رَحْمَةٌ)ە، جیاوازییان چییە؟ گوتراوە: (**الرَّأْفَة: خَاصَّة، تَنْشَأُ عِنْدَ مُشَاهَدَةِ المَرْؤُوفِ**)، (**رَأْفَة**) بریتیە لە بەزەییەکی تایبەت لە کاتێك دا، مرۆڤ ئەو کەسەی پەرۆشیی بۆ دەنوێنرێ، دەیبینێ، ئەو حاڵەتەی بۆ پەیدادەبێ.

بەڵام ڕاستتر ئەوەیە بگوترێ: بەزەیی بریتیە: لەوە کە مرۆڤ هەوڵبدات چاکە بۆ بەرانبەرەکەی بێنێ، بەڵام (**رَأْفَة**) بریتیە لەوەی هەوڵبدات ئازاری لێ دوور بخاتەوە، هەر بۆیەش لێرەدا وشەی (**رَأْفَة**)ی بەکارهێناوە، چونکە ئەوانە ئازار دەدرێن، دەفەرموێ: با سیفەتی ئازار دوورخستنەوە لەوان، دەستتان نەگرێ و، ڕێگاتان لێ نەگرێ ئەو سزایەی خوا جێبەجێ بکەن.

کە دەفەرموێ: ﴿ فِي دِينِ اللَّهِ ﴾، واتە: لە جێبەجێ کردنی ئایینی خواو حوکمی شەریعەتی خوادا، نابێ دڵنەرمیی و پەرۆشیی دەستت بگرێ و، نەهێڵێ یاسای خوا جێبەجێ بکەی، چونکە خوا بەرانبەر بە بەندەکانی لە هەموو کەس بە بەزەییترەو، ئەو سزایانەشی داناون، کە بە دڵنیایی بۆ بەندەکانی وا باشە.

ئنجا نابێ بەس ئەوکەسە ببینی کە سزا دەدەرێ، ئەو کەسە کە تاوانەکەی لە دژ کراوە دەبێ ئەویش ببینی، ئنجا سزا بۆ بابای سزا دراویش، هەر بەزەییە، تاکو جارێکی دیکە ئەوە دووبارە نەکاتەوەو، بۆ کۆمەڵگاش بە گشتیی هەر چاکە، هەروەها بۆ ئەو کەسەش کە گوناهەکەی لە بەرانبەردا کراوە، ئەگەر ئافرەتەکەیە بە زۆر تەعەددای لێ کرابێ، ئەگەر خزمانی ئافرەتەکەن، کە عەیبەیان هێنراوەتە سەر، دیسان بەزەیی خوایە، ئەو سزایە جێ بەجێ بکرێ، وەك بەرگریی کردن لە سومعەو کەرامەتی ئەوانیش.

٣)- ﴿ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ﴾، ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەیە.

(**إن**)ی ﴿ إِن كُنتُمْ ﴾، (**إِن**)ی (**شَرْطِية**)یە واتە: بە مەرجێ بڕواتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێ، وەڵامەکەشی قرتێنراوە، چونکە هی پێشەوە دەیگەیەنێ، واتە:

ئەگەر بڕواتان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێ، نابێ پەرۆشیی دەستتان بگرێ، لە بەرانبەر سزادانیاندا.

٤)- ﴿ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، با ئازاردانەکەی ئەو دووانەش، (ئەو ئافرەتە داوێن پیس و ئەو پیاوە داوێن پیسە)، کۆمەڵێ لە بڕواداران لە لای ئامادەبن و ببینن.

زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوون:

١- هەندێك گوتوویانە: نەفەرێ بەسە.

٢- هەندێ گوتوویانە: دووان.

٣- هەتا هەزاریش ڕۆیشتوون.

٤- زۆربەیان گوتوویانە: نابێ لە چواران کەمتر بن.

٥- بەڵام ڕای من وایە: ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی ژینگەکان و کۆمەڵگاکان و عادەت و نەریت، پاشان ئەو کەسەش کە سزا دەدرێ، ئەگەر کەسێکی وابێ، یەکەم جار بێ، یان کەسێك بێ پێگەیەکی بوو بێ، یان کەسێك بێ، تەنیا هەڵەیەکە کردوویەتی، بەڵام لێی نەوەشێتەوە، ئەوە دەگونجێ خەڵکی زۆر لێ کۆنەکرێتەوە، بەڵام ئەگەر بە جۆرێکی دیکە بێ، ئەوە دەگونجێ خەڵکی زۆر لێ کۆبکرێتەوە، هەروەها چۆنیەتیی زینایەکەش، ئەویش دیسان ئایا نەفەرێك بووە، یان چەند کەسێ بوون، چەند پیاوو ئافرەتێك بوون؟ هەموو ئەو ئیعتیبارانە، جۆری خەڵك لێ کۆکردنەوەکەو ژمارەی کەسەکان، ئەو حاڵەتانە ڕۆڵی تێدا دەبینن.

کورتە باسێک لە بارەی سزای زیناوە

هەرچەندە ناوم لێناوە کورتە باس، بەڵام ئەم باسە، پانتاییەکی زۆرم بۆ تەرخان کردووەو، هەوڵم داوە لە یازدە (١١) تەوەردا، باسی سزای زینا بکەین، وێرای هەندێك مەسەلەی دیکە، کە پێیەوە پەیوەستن:

تەوەرەی یەکەم: پێناسەی زینا:

خەڵك بەگشتیی دەزانن زینا یانی چی؟ پێکەوە جووت بوونی پیاوێك و ئافرەتێك کە بۆ یەك حەڵاڵ نین و، پێکەوە جووت بوونێکی ئارەزوومەندانە، بەڵام ئەگەر پیاوەکە دەستدرێژیی بکاتە سەر ئافرەتەکە، یاخود پیاوەکە ناچار بکرێ، ئەو کاتە ئەو کەسەی لەو کاتەدا ئارەزوومەند نیەو، ویست (**إرادة**) لە دەست دەدا، بێگومان بۆی بە زینا لە قەڵەم نادرێ.

ئێمە سێ جۆرە پێناسەی زانایان بۆ زینا دێنین، کە لە نێوەڕۆك دا یەکن:

١)- (**القُرطبي**) دەڵێ: (**الزِّنَا: اسْمٌ لِوَطءِ الرَّجُلِ المَرْأَةَ فِي فَرْجِهَا مِنْ غَيْرِ نِكَاحٍ وَلاَ شُبْهَة نِكَاحٍ بِمُطَاوَعَتِهَا**)[1]، واتە: زینا بریتیە لەوە کە پیاوێك لەگەڵ ئافرەتێکدا جووت بێ، بەبێ ئەوەی نیکاحیان لە نێواندا هەبێ، یاخود شوبهە نیکاحێکیان لە بەیندا هەبێ، بە مەرجێ ئافرەتەکەش ئارەزوومەندانە ئەنجامی بدات.

٢)- هەروەها هەر (**القرطبي**) پێناسەیەکی دیکەش دێنێ هەر لە سەرچاوەی پێشوودا، دەڵێ: (**الزِّنَا هُوَ إِدْخَالُ فَرْجٍ فِي فَرْجٍ مُشْتَهىً طَبْعَاً مُحَرَّمٍ شَرْعَاً**)[2]، واتە: زینا بریتیە لەوە

(١) الجامع لأحکام القرآن: ج١٢، ص١٣٣.

(٢) الجامع لأحکام القرآن: ج١٢، ص١٣٣.

کە ئەندامی نێرینەی پیاوێك بچێتە نێو ئەندامی مێیەنەی ئافرەتێك، بە جۆرێ لە ڕووی سروشتییەوە ئارەزوو بۆ کراوبێ و لە ڕووی شەرعەوە قەدەغە بێ، (مەبەستی ئەوەیە: ئەگەر لە داوێنیەوە نەبێ، ئەو کاتە بە زینا لە قەڵەم نادرێ و، حوکمێکی دیکەی هەیە).

٣)- (**محمد الطاهر بن عاشور**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[١] دەڵێ: {**الزِّنَا: هُوَ الجِمَاعُ بَيْنَ الرَّجُلِ وَالمَرْأَةِ الَّذَيْنِ لاَ يَحِلُّ أَحَدُهُمَا للآخَر**}، واتە: زینا بریتیە لە پێکەوە جووت بوونی پیاوێك و ئافرەتێك، کە یەکێکیان بۆ ئەوی دیکەیان حەڵاڵ نیە.

تەوەرەی دووەم: سزای زینا وەك سەرجەم سزا شەرعییەکان، حوکمڕان جێبەجێی دەکات:

دەبێ کێ سزای زینا جێ بەجێ بکات؟ خوا ﷻ ڕووی لە ئیمانداران کردوە، دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِى فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ ﴾**النور(٢)**، ڕوو لە کۆمەڵگایە، بەڵام ئایا لە کۆمەڵگادا کێیە، هەر کەسێك ڕاست بۆوە دەتوانێ؟ نەخێر، بەڵکو دەبێ حوکمڕان جێبەجێی بکات و زانایان لەو بارەوە یەکدەنگن:

١)- (**القرطبي**) لەو بارەوە دەڵێ: (**لاَ خِلاَفَ أَنَّ الْمُخَاطَبَ بِهَذَا الْأَمْرِ الْإِمَامُ وَمَنْ نَابَ مَنَابَهُ، وَقِيلَ: الْخِطَابُ لِلْمُسْلِمِينَ، لِأَنَّ إِقَامَةَ مَرَاسِمِ الدِّينِ وَاجِبَةٌ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، ثُمَّ الْإِمَامُ يَنُوبُ عَنْهُمْ، إِذْ لَا يُمْكِنُهُمُ الإِجْتِمَاعُ عَلَى إِقَامَةِ الْحُدُودِ**)[٢].

واتە: ڕاجیایی نیە لەوەدا کە دوێنراو بەو فەرمانە، حوکمڕان و پێشەوایە، (واتە: سەرۆکی مسوڵمانان)و هەر کەسێك کە لە شوێنیەتی، گوتراویشە: ڕووی دواندن لە مسوڵمانانە بە گشتیی، چونکە بەرپاکردنی دەستوورەکانی ئایین، لەسەر مسوڵمانان پێویستە، بەڵام پێشەواو سەرۆکی مسوڵمانان لە جیاتی ئەوان جێبەجێیان دەکات، چونکە ناگونجێ هەموویان بۆ بەرپاکردنی سزاو سنوورە شەرعییەکان کۆببنەوەو هەموویان جێ بەجێیان بکەن.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٤٦.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٣٤.

٢)- (محمد الطاهر بن عاشور)یش، لەو بارەوە دەڵێ: **(والخِطَابُ بالجَلْدِ مُوَجَّهٌ إلى المُسْلِمِينَ، فَيَقُومُ بِهِ مَنْ يَتَوَلَّى أُمُور المُسْلِمِين، مِنَ الأُمَرَاءِ وَالقُضَاةِ وَلاَ يَتَوَلاَّهُ الأَولِيَاء)**[1].

واتە: ڕووی دواندن كە دەفەرموێ: جەڵدەیان لێ بدەن، قەمچییان لێ بدەن، لە مسوڵمانانە، بەڵام ئەو كەسە پێی هەڵدەستێ كە كاروباری مسوڵمانان بەڕێوە دەبات، لەوانەی فەرماندەن و لە قازییەكان و، ئەوانەی سەرپەرشتیی مسوڵمانان دەكەن، بەڵام خزمان بەو كارە هەڵناستن.

واتە: نابێ خزمانی ئافرەتەكە، یان خزمانی پیاوەكە، بە حوكمی خزمایەتیی بەو كارە هەڵسن، بەڵكو دەبێ ئەوەی كە دەسەڵاتی شەرعیی هەیە، ئەو پێ هەڵستێ، پێشینانمان گوتوویانە: (دەستێ شەرع ببڕێ، خوێنی لێ نایەت)، بەڵام ئەگەر بێت و خزم و خوێش پێی هەستن، دەبێتە هۆی كێشەو گرفت و ئاژاوە، لە كۆمەڵگادا.

تەوەرەی سێیەم: قەدەغەبوونی نواندنی پەرۆش بەرانبەر بە سزا لەسەر چەسپاوان، كە ببێتە مایەی جێبەجێ نەكرانی سزا شەرعییەكان:

﴿وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ﴾ **النور (٢)**، خوا دەفەرموێ: با پەرۆش و بەزەییتان بەرانبەر بەو دوو كەسە (كە پیاوی زیناكارو ژنی زیناكارن) دەستتان نەگرێ، بەزەیی و پەرۆشیی بەسەرتان زاڵ نەبێ، كە سەرەنجام دەبێتە هۆی ئەوەی ئایینی خوا جێبەجێ نەكەن و، پابەند نەبن بە حوكمی شەریعەتەوە.

لێرەدا كە خوا قەدەغەی دەكات پەرۆشیی و بەزەییمان هەبێ، جیاوازیی نێوان **(رَأْفَةَ)**و **(رَحْمَةَ)**، وەك پسپۆڕانی زمان گوتوویانە، بە تایبەت **(راغب الأصفهاني)**، **(رَحْمَةَ)** ئەوەیە هەوڵبدەی بەرانبەركەت چاكەی بۆ بێنێ، **(رَأْفَةَ)**یش:

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٤٧.

ئەوەیە پەرۆشت بێ و هەوڵبدەی زیان و خراپەی لێ دوور بخەیەوە، ئنجا لەبەر ئەوەی پیاوی زیناکارو ئافرەتی زیناکار، بەو شێوەیە سزا دەدرێن، کە یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێ دەدرێ، زیانیان بۆ دێ، ناڕەحەتییان بۆ دێ، بۆیە وشەی (رَأْفَةٌ)، لەگەڵی دێ و دەگونجێ، واتە: با پەرۆشیی و دڵ پێ سووتان و، ئەوە کە زیانیان لێ دوور بخەنەوە، دەستتان نەگرێ، کە سزا نەدرێن، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە: سزا شەرعییەکە جێ بەجێ نەکرێ، یاخود: کەم و کووڕیی تێدا بکرێ، ئەگەر نا خودی بەزەیی هەبوون و خودی پەرۆش هەبوون، بەبێ ئەوە مرۆڤ ویستی لەسەر بێ، ئەوە نەهی لێ ناکرێ، چونکە خوا ﷻ خۆی خاوەن بەزەییەو خاوەن بەزەییانی خۆش دەوێن، بەڵام بەزەیی دەبێ لە جێی خۆی دابێ، هەروەك دڵڕەقییش دەبێ لە جێی خۆی دابێ و، پێویستە مرۆڤ خۆی ڕابێنێ لەسەر بەکارنەهێنانی سۆزو بەزەیی، لەو شوێنانەدا بەزەیی تێیاندا خراپە.

(الطبري) لە تەفسیرکەی خۆیدا[1] دەڵێ: (**مَعْنَى ذَلِكَ وَلاَ تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَة فِي إِقَامَةِ حَدّ الله الَّذي افترَضَ عَلَيْكُمْ إِقَامَتُهُ عَلَيْهِمَا**)، واتە: مانای ئەو ڕستە موبارەکە ئەوەیە: با پەرۆش و بەزەیی لە جێ بەجێکردنی سزای خوادا، کە خوا پێویستی کردوە لەسەریان جێ بەجێ بکرێ، نەتانگرێ و بەسەرتان دا زاڵ نەبێ، کە ڕێگاتان لێ بگرێ ئەو سزا شەرعییەیان بە سەردا بچەسپێنن.

بە بیانووی ئەوە کە بەزەییان بەرانبەر دەنوێنن، چونکە بە تەئکید خوا لە ئێوە بە بەزەییترە، ئەو سزایەشی داناوە، لەبەر ئەو حیکمەتانەی گرتوونیە خۆی.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص٧٢.

تەوەرەی چوارەم: بڕوا بە خواو پێغەمبەر ﷺ و بە ڕۆژی دوایی بوون، هاندەری جێبەجێکردنی سزا شەرعییەکانە:

ئەمەش زۆر ڕۆشنە، هەر لە خودی ئایەتەکەدا، کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖۖ وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ **النور -٢-**.

کەواتە کە دەفەرموێ: ﴿ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴾، ئەگەر ئێوە بڕواتان هەیە بە خواو بە ڕۆژی دوایی، دەبێ ئەوەی خوا ﷻ دایناوە لە شەریعەتی خۆیدا، جێ بەجێی بکەن، بە تایبەتیی لێرەدا کە مەبەست پێی سزای زیناکارانە لە پیاوان و ئافرەتان، کە بریتیە لەوەی یەکی سەد (١٠٠) قەمچییان لێ بدرێ، ئەگەر ئیمانتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێ، ئەوە ئەو سزایە بەسەر ئەوانەدا کە شایستەینی، دەچەسپێنن.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴾، (إن)ی (إِن كُنتُمۡ...)، (إن)ی (**شرطية**)یە، بەڵام لێرەدا ئەو مەرجە وەڵامەکەی قرتێندراوە، چونکە پێشەوەی دەلالەتی لەسەر دەکات، واتە: ئەگەر بڕواتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێ، دەبێ ئەوەی خوا ﷻ دایناوەو بڕیاری داوە، بێ ئەوەی عاطیفەو سۆزتان ڕێگرو پەرچ بێ، جێبەجێی بکەن.

ئنجا بەڕێزان! ئەمە نەك تەنیا بۆ چەسپاندنی سزای داوێن پیسیی، بەسەر داوێن پیساندا، بەڵکو بۆ هەموو حوکم و یاسا شەرعییەکان هەر وایە، مسوڵمانان چ تاك تاکیان، چ بە کۆمەڵ، بە ئەندازەی ئەوە کە ئیمان لە دڵ و دەروونیاندا دەچەسپێ، ملکەچ دەبن بۆ شەریعەتی خواو بۆ حوکمەکانی خوا، ئەمە لە زۆر شوێنی دیکەی قورئاندا هاتوە، بۆ وێنە:

أ- لە سوورەتی (**النساء**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴿٥٩﴾ ﴾، هەروەها لە زۆر شوێنی دیکەدا، هەمیشە خوا ﷻ

ئەوە دەخاتەوە بیری مسوڵمانان، کە ئەگەر ئیمانتان هەبێ بە خوا ﷻو پێغەمبەری خوا ﷺ و بە ڕۆژی دوایی، پێویستە پابەند بن.

ب- هەر لەم سوورەتی (**النور**)دا، لە ئایەتەکانی کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾، واتە: بڕواداران تەنیا ئەو کەسانەن، کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەیەو، کاتێك ئامادە دەبن بۆ کارێکی کۆکەرەوە (کارێکی هەرەوەزیی)، بەم لاو لادا ناچن تاکو مۆڵەتی لێ وەرنەگرن، (لە پێغەمبەری خوا ﷺ)، ئەوانەی مۆڵەتت لێ وەردەگرن، بۆ ڕۆیشتن بەملاولادا، ئەوانە ئیمانیان بە خواو بە پێغەمبەری خوا ﷺ هەیە، ئنجا هەر کات داوای مۆڵەتیان لێکردی بۆ هەندێ کاریان، بۆ هەر کامێکیانت ویست، مۆڵەتیان بدەو داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکە، بێگومان خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

تەوەرەی پێنجەم: ئامادەبوونی کۆمەڵێك لە بڕواداران، لە کاتی جێبەجێ کردنی سزای زینادا، بە مەرج گیراوە:

ئەمیش هەر لە دەقی ئایەتەکەدا، زۆر بە ڕوونیی دیارە، کە دەفەرموێ: ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، با ئازاردانەکەیان کۆمەڵێك لە بڕواداران ئامادەی بن، ببینن، ئەمە پێویست دەکات چەند ڕوونکردنەوەیەکی لەسەر بدەین:

١)- (**الطبري**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**جَامِعُ البَيَان**)دا دەڵێ: {**وَالْعَرَبُ تُسَمِّي الْوَاحِدَ فَمَا زَادَ: طَائِفَةً**}[1]، واتە: عەرەب عادەتیان وابووە یەکێك زیاتریان بە (**طائفة**) ناو هێناوە، یانی: یەك کەسیش بە **طائیفە** ناوی دەهێنرێ، هەروەها دووان و سێ و تا دوایی، (**طبري**) کە

---

(١) ج١٨، ص٧٢.

بە پێشەوای لێکدەرەوانی واتاکانی قورئان، ناسراوە وا دەڵێ، هەڵبەتە زانایانی دیکەش هەن وا دەڵێن.

(مجاهد)، لەو بارەوە وەك **(القرطبي)**، لە تەفسیرەکەی خۆی، **(الجَامِع لأحْكَام القُرْآن)**دا دەڵێ: {**رَجُلٌ فَمَا فَوْقَهُ إِلَى أَلْفٍ**}[1]، پیاوێك یاخود زیاتر، تاکو دەگاتە هەزار.

هەمووی وشەی **طائیفە**ی بۆ بەکار دەهێنرێ.

٢)- هەندێکیشیان دەڵێن: نەخێر، تەنیا کاتێك بە تائیفەو کۆمەڵ لە قەڵەم دەدرێن، دوو کەس یاخود زیاتر بن.

ئنجا هەر **(الطبري)**، دەڵێ: {**أَسْتَحِبُّ أَنْ لَا يَقْصُرَ بِعَدَدِ مَنْ يَحْضُرُ ذَلِكَ الْمَوْضِعَ، عَنْ أَرْبَعَةِ أَنْفُسٍ، عَدَدَ مَنْ تُقْبَلُ شَهَادَتُهُ عَلَى الزِّنَا**}[2]، دەڵێ: وای بە پەسند دەزانم ئەوانەی ئامادەی ئەو سزادانە دەبن، لەو شوێنەدا لە چوار کەس کەمتر نەبن، ژمارەی ئەوانەی کە شایەدییان لێ وەردەگیرێ، بۆ ئیسپاتی زینا.

٣)- هەندێکیش گوتوویانە: دەبێ دە (١٠) کەس کەمتر نەبن و، هەندێك گوتوویانە: حەوت (٧)و قسە لەو بارەوە زۆرن.

٤)- منیش وای تێدەگەم کە ژمارەی ئەوانە کە ئامادە دەبن بۆ ئەو سزایە:

یەکەم: بە پێی عورف و باوی کۆمەڵگایەکان و، بە پێی ژینگەکان دەگۆڕێ.

دووەم: بە پێی حاڵی سزادراوەکانیش، دەگۆڕێ، کە نەمبینیوە لە تەفسیرەکاندا ئاماژە بەوە بکرێ.

سێیەم: هەروەها بە پێی چۆنیەتیی زینا کردنەکەشیان دەگۆڕێ، جاری وایە ژنێك و پیاوێك، یان کوڕێك و کچێك لە پەنایەك دا، ئەو کەتنە دەکەن، ئەوە شتێکە، جاری واشە:

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٣٨.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص٧٢.

أ- کۆمەڵێك ئافرەت و پیاوێك.

ب- یان کۆمەڵێك پیاو لەگەڵ کۆمەڵێك ئافرەت.

ج- کۆمەڵێك پیاوو ئافرەتێك...هتد، ئەو حاڵەتانەی دەستدرێژیین بۆ سەر پاکیی کۆمەڵگا.

ئنجا بە پێی ئەو هەل و مەرج و ئەو حاڵەتانە کە دەوری تاوانەکە دەدەن، پێم وایە: ئەوە کە ئایا خەڵکی زیاتریان لێ کۆبکرێتەوە بۆ سزادانەکە یان کەمتر؟ ئەو شتانە هەموویان کاریگەرییان هەیە لەسەر دیارییکردنی ژمارەی ئامادەبووان و بەشداربووان و تەماشاچییان، بۆ ئەو سزادانە.

٥)- ئایا حیکمەتی ئەو خەڵك کۆکردنەوەیە بۆ ئەو سزادانە چییە؟

دەتوانین بڵێین: چوار حیکمەتی هەن، کە کۆی ئەوەیە لە تەفسیرەکان و سەرنجدانی خۆیشم وەرمگرتوە:

أ)- بۆ سەرزەنشتکردنی داوێن پیسان، تاکو چ ئەوانەی زینایەکەیان کردوەو، چ خەڵکی دیکە، تەمبێ خواردوو بن، ئەو خەڵکەیان لێ کۆ بکرێتەوەو ئاوا ئابڕوو ببردرێن.

ب)- بۆ ئەوەی بابای زیناکار بپرینگێتەوەو، بسڵەمێتەوەو، جارێکی دیکە بەو شێوەیە خۆی نەخاتە مەوقیعێکەوە، ئابڕووی بچێ.

ج)- بۆ ئەوەی خەڵك بە گشتیی پەند وەربگرێ و، بسڵەمنەوە، چونکە ئەوانەی ئامادەی تەماشاکردنی ئەو سزادانە دەبن، دوایی بۆ ئەوانی دیکەی باس دەکەن و دەنگ دەداتەوە.

د)- بۆ ئەوەی بزانرێ: ئەو سزایە جێبەجێ کراوەو، خاتری کەس نەگیراوە.

تەوەرەی شەشەم: چۆنیەتیی قەمچیی لێدانەکە:

زانایان لەو بارەوە زۆر وردەکارییان باس کردوە:

١)- ماددەی قەمچییەکە دەبێ چی بێ؟ هەرچەندە هەموویان یان زۆربەیان گوتوویانە: دەبێ چەرم بێ، گوتوویانە: (**سِيرُ جِلْدٍ**)، (**سِيرِ**)، یانی: زوێڵ، زوێڵی چەرم کە مەرج نیە هەر یەك زوێڵ بێ، بەڵکو چەند زوێڵێکی باریك بهۆنرێنەوە، زانایان زۆربەیان، یان هەموویان وایانگوتوە، بەڵام بە پێی دەقێك کە (**مَالِك عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَم**)، لە (**المُوَطأ**)ی خۆیدا[1]، هێناویەتی، شوڕکی درەختی تەڕیش دەبێت، لەوێدا باسکراوە کە جارێك سزای کەسێکیان دەدا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: شوڕکێکی تەڕم بۆ بێنن، یەکێکی تازەیان بۆ هێنا کە گەڵاکانی لێنەکرابوونەوە، واتە: زۆر سەخت بوو، فەرمووی: یەکێکی لەوە کەمتر، یەکێکیان بۆ هێنا، مەیلەو شکا بوو، فەرمووی یەکێکی لەوەش بەهێزتر، ئنجا یەکێکیان بۆ هێنا، کە نە زۆر قایم و پتەو بوو، نە زۆریش باریك و شل بوو، فەرمووی: بەو شێوەیە.

هەڵبەتە ئەو کاتە شوڕکی داری لێبووە، ئەگەرنا دەگونجێ هەر شتێکی دیکەش بەکار بێ کە ئەو ئامانجە بپێکێ، کە بریتیە لە ئازار پێگەیاندنی بابای سزادراو.

٢)- ئایا کاتێك قەمچییەکەی لێدەدرێ، دەبێ ئەو کەسە پۆشاکی لەبەردا بێ؟ یاخود ڕووت بکرێتەوە؟ ئەوە ڕاجیایی لەسەرە، بەڵام زۆربەیان لەسەر ئەوەن نابێ ڕووت بکرێتەوە، ئەگەر ئافرەت بێ ئەوە ئاشکرایە، بەڵام نابێ پۆشاك و بەرگێکی وا ئەستووریشی لەبەر دابێ، کە ئەگەر نەك بە قەمچیی، بە گۆپاڵیش لێی بدەی، هەست بە خۆی نەکات، بەڵام دەبێ پۆشتە بێ.

٣)- بە نسبەت شوێنی لێدانی، ئایا لە کوێی جەستەی بدرێ؟ هەموو زانایان لەسەر پاراستنی دەم و چاوو عەورەت یەکدەنگن، زۆربەشیان دەڵێن: دەبێ لە پشتی بدرێ و، هەندێکیان دەڵێن: دەبێ لە لاقەکانیشی بدرێ.

---

(١) الموطأ: ج٢، ص٨٢٥.

٤)- لێدانەکە دەبێ بە ئێش بێ، بەڵام نابێ بریندارکەر بێ، زانایان گوتوویانە: (**ضَرْبٌ غَيْرَ مُبَرِّحٍ، ضَرْبٌ بَيْنَ ضَرْبَيْنِ لاَ يُرَي إِبْطُ الضَّارِبِ**)، دەبێ لێدانێکی بریندارکەر نەبێ، لێدانێکی میانجیی بێ، بابای لێدەر نابێ بن هەنگڵی دیاربێ، نابێ دەستی بە تەواویی بۆ هەڵێنێ، ئنجا لێیبدا.

(**الزمشخري**) لە تەفسیری (**الْكَشَّافِ**)دا وەك (**مُحَمَّد الطاهِر بن عَاشُور**) لە (**التحْرِير والتنْوِير**)دا، لێی دەخوازێتەوە، دەڵێ: {**قَالَ فِي «الْكَشَّافِ»: وَفِي لَفْظِ الْجَلْدِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي أَنْ يَتَجَاوَزَ الْأَلَمُ إِلَى اللَّحْمِ**}[1].

دەڵێ: وشەی (**جَلْد**)، (کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ ﴾)، ئاماژەیە بەوە کە لێدانەکە نابێ وابێ، ئازارەکە لە پێستەوە بگوازرێتەوە بۆ گۆشت، واتە: وا نەبێ کە پێستەکەشی بریندار بکات و، بیگەیەنێتە گۆشتەکەشی، چونکە ئامانج ئەوە نیە ئەو مرۆڤە بفەوتێندرێ، ئامانج ئەوەیە: ئازار بدرێ و لەو خراپەیەی کردوویەتی، بسڵەمێتەوەو، جارێکی دیکە دووبارەی نەکاتەوەو، خەڵکی دیکەش پێی عیبرەت گرتوو بێ.

تەوەرەی حەوتەم: ئایا لە هەموو شوێنێك، ئەو سزایە جێ بەجێ دەکرێ؟!

ئایا سزای قەمچیی لێدان، لە هەر وڵاتێك بێ جێبەجێ دەکرێ؟ زانایان لەو بارەوە ڕاجییان هەیە، زۆربەیان کە (**مالك، والشافِعي، وأحمد، وأبو ثور، وابن المنذر**)ن و، هی دیکەش، دەڵێن: شوێنی مسوڵماننشین و، شوێنی نامسوڵماننشین، لە جێ بەجێکرانی ئەو سزایەدا یەکسانن، کە ئەوان پێیان گوتوون: (**دَارُ الحَرْب**) و (**دَارُ الإِسْلاَم**)، بەڵام ئێستا ئەو دابەشکردنەی جیهان بەو شێوەیە نەماوەو، ئەوە بۆ کاتی خۆی بووە، ئێستا نابێ شوێنێك کە مسوڵماننشینەو، کۆمەڵێك لە حوکمڕانانی خۆسەپێن، خۆیان بەسەر مسوڵماناندا سەپاندوە، پێی بگوترێ:

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٤٧.

(**دارُ الإسْلَام**)، چونکە ئیسلامی لێ جێبەجێ ناکرێ، مەگەر ئەوەندەی زەرەری بۆ پەزەکانی وان نەبێ! هەروەها لەو شوێنەش کە جاران پێی گوتراوە: (**دارُ الحَرْب**)و بەشێك مسوڵمانانی تێدا بوون، ئێستا بە (**دارُ الحَرْب**) دادەنرێ، چونکە بۆ مسوڵمانانێکی زۆر، ئەوێ بۆتە پەناو شوێنی حەوانەوەو، وڵاتەکانی خۆیانیان لێ بوون بە (**دارُ الحَرْبُ**) و (**دارُ الخَوْف**)، وە ئەو وڵاتانەیان بۆ بوون بە (**دارُ الأمْنُ**) و (**دار الأمان**)! کەواتە: دەبێ ئەوە چاوی پێدا بگێڕدرێتەوە، کاتی خۆی بەو شێوەیە دنیا دابەشکراوە، لەبەر ڕۆشنایی واقیعی سیاسیی ئەو کاتەدا، بەڵام ئێستا دنیا بە جۆرێکی دیکە گۆڕاوە، ئنجا ئەو زانایانە دەڵێن: (شوێنی مسوڵماننشین و، شوێنی نامسوڵماننشین، من ئەو تەعبیرە بەکاردێنم ئەگەرنا ئەوان گوتوویانە:) (**دارُ الحَرْب**)و (**دارُ الإسْلَام**)، یەکسانن، واتە: لە هەمووی ئەو سزایە وەك یەك جێ بەجێ دەکرێ، مسوڵمانێك لە شوێنێکی نامسوڵماننشینیش دا زینا بکات، سزا دەدرێ و، لە شوێنی مسوڵماننشینیش دا بە هەمان شێوە.

بەڵام حەنەفییەکان دەڵێن: وانیە، ئەگەر مسوڵمانێك لە شوێنێکی نامسوڵماننشین دا زینای کرد، دوایی چووە شوێنێکی مسوڵماننشین، لەوێ سزا نادرێ، چونکە ئەو زینایە لە شوێنێکدا بووە، کە دەسەڵاتی پێشەوای مسوڵمانانی بەسەردا نەبووە.

کە ئێستا حوکمڕانانی مسوڵمانان، لە وڵاتی مسوڵمانانیشدا هیچ نین، بەس بەسەر مسوڵمانە بێ چارەو چەوساوەکاندا زاڵن، ئەگەرنا گوێیان بە دەستی زلهێزانەوەیە، دەوڵەتانی کەنداوو ئەو دەوڵەتانەی کە مسوڵمانانیان تێدان بە چەوساوەیی، حوکمڕانەکانیان هەموویان گوێیان بە دەست زلهێزەکانەوەیە[1]!.

---

(١) التفسير المنير: ج٩، ص ٤٧٩، د. وهبة الزُحيني.

تەوەرەی هەشتەم: سەد قەمچیی سزای تێکڕای زیناکارانە:

هەرچەنـدە زۆربـەی هـەرە زۆری زانایانـی ئیسـلام لـە ڕابـردوودا بـە تایبـەت، ئێسـتاش دەتوانیـن بڵێـن: زۆربەیـان، ڕایـان وایـە، کـە سـزای سـەد قەمچیـی، تەنیـا هـی کـوڕو کچـی زینـاکارە، (﴿ مِائَةَ جَلْدَةٍ ﴾، (**عُقُوبَـةُ البِكْرَيْـن**))، واتە: کوڕێـك و کچێك کـە هاوسـەرگیرییان نەکردبێ، ئەگەرنا ژن و پیـاو کـە هاوسـەرگیرییان کردبـێ، ئنجا چ ئێسـتا لـە حاڵەتـی هاوسـەرگیریی دا مابـن، چ ژنەکـە لـە مێـردی جیابووبێتـەوە، یـان مردبـێ، یـان پیاوەکـە لـە ژنەکـەی جیابووبێتـەوە، یـان مردبـێ، ژن و پیـاو کـە هاوسـەرگیرییان کردبـێ، سـزاکەیان بریتیـە لـە بەردبارانکـردن (**الرَّجْـم**)، هەتـا مـردن.

هەندێکیشـیان وێـڕای بـەرد بارانکردنەکـە، سـەد قەمچییەکـەش هەر زیـاد دەکەن، هەروەهـا بـۆ کـوڕو کچیـش، کـە زینایـان کردبـێ وێـڕای سـەد قەمچییەکـە، سـاڵێك دوور خسـتنەوە (**تَبْعِيـدُ عَـامٍ، نَفْـيُ عَـامٍ**)ش، زیـاد دەکـەن.

بـەڵام مـن پێـم وایـە: سـزای زینـاکاران بـە گشـتیی تەنیـا سـەد قەمچییـە، وەك ئایەتەکـە زۆر بـە ڕوونیـی فەرموویەتـی: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، ئافرەتـی زینـاکارو پیـاوی زینـاکار هـەر کامیـان سـەد قەمچییـان لێبـدەن، خوا ﷻ بـە گشـتیی فەرموویەتـی، وەك دوایـی ڕوونـی دەکەینـەوە، هەڵبەتـە ئـەوە ڕای بەندەیـەو، دەشـزانم کاتی خـۆی خەواریـج ڕایـان وابـووەو، لـەم ڕۆژگاری خۆشـماندا، کۆمەڵێـك لـە زانایـان، چ ئەوانـەی کۆچـی دواییـان کـردوە ژمارەیەکیـان، چ ئەوانـەی کـە ئێسـتا هـەن لـە ژیانـدا، ئـەو ڕایەیـان هەیـە، بـەڵام وەك لـە سـەرەتاوە گوتـم: ئێسـتاش لەگەڵبـێ، زۆربـەی زانایـان ڕایـان وایـە کـە سـەد قەمچیـی تەنیـا سـزای پیاوێکـە کـە هاوسـەرگیریی نەکردبـێ و، هـی ئافرەتێکـە کـە هاوسـەرگیریی نەکردبـێ، ئەگەرنـا لـە دوای هاوسـەرگیریی، هـەر کەسـێك زینـا بـکات، سـزایەکەی بریتیـە لـە بەردبارنکـردن تاکـو مـردن، وەك ئەمانەتـی عیلمیـی، دەبـێ ئـەوە بگوتـرێ.

بەڵام ئایا بۆچی من قەناعەتم وایە کە: پیاوان و ئافرەتان، چ هاوسەرگیرییان کردبێ، چ هاوسەرگیرییان نەکردبێ، ئەگەر ئەو گوناهەیان کرد، سزایەکەیان تەنیا سەد قەمچییە؟.

دەڵێم:

سەرەتا لەبەر ڕواڵەتی ئایەتەکە کە وا دەگەیەنێ، پاشان لەبەر چەند بەڵگەیەکی دیکە.

من ئەم تەوەری هەشتەمە، لە شەش (٦) بڕگەدا دەتوێژمەوە، بۆ ئەوەی بە تەواویی تیشك بخەمە سەر ئەوە: بۆچی من ئەو ڕایەم پێ ڕاستە؟ ناشڵێم ئەو ڕایەم لە خۆمەوە پەیدا کردوە، دەزانم کاتی خۆی ئەوە ڕای خەواریج بووەو، هەندێك لە زانایانی ئیسلامیش لە مێژوودا ڕایەکی وایان هەبووەو، هی هاوچەرخیش کەمێکیان ڕای وایان هەیە:

بڕگەی یەکەم: سزای بەردبارانکردن (الرَّجْم) لە سوننەت دا:

با وا نەزاندرێ من نکووڵیی لەوە دەکەم، کە سزای بەرد بارانکردن لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ جێبەجێ نەکراوە، با، لە دەقەکانی سوونەتدا باسی ڕەجم کردن هاتوە، واتە: بەرد بارانکردنی ژن و پیاوی هاوسەردار (**الثَّيِّبَيْن**)، کە دەبێ بەرد باران بکرێن و، هەندێکیش بەرد باران کراون، کە دوایی ئاماژە بە هەندێك لەو دەقانە دەکەین، کەواتە: کە دەڵێم: ئێستا سزای سەد قەمچیی بریتیە لە سزای پیاوو ئافرەتی زیناکار، هاوسەرداربن یان بێ هاوسەر، لەسەر ئەوە بنیاتی نانێم، کە نکووڵیی بکەم لەو دەقانەی سوننەت کە لەو بارەوە هاتوون، بەڵام وەڵامیان چییە؟ ئەوە دوایی باسی دەکەم، ئێستا با ئاماژە بە چەند دەقێك بکەین:

١)- یەك لەو دەقانە کە بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنێ کە پێغەمبەر ﷺ سزای بەرد بارانکردنی بەسەر ئافرەت و پیاوێك دا، کە هاوسەردار بووبن، زینایان کردبێ، چەسپاندوە، ئەم دەقەیە:

{جَـاءَ مَاعِـزُ بْـنُ مَالِـكٍ إِلَى النَّبِـيِّ ﷺ، فَقَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! طَهِّـرْنِي، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: « وَيْحَـكَ، ارْجِـعْ فَاسْـتَغْفِرِ اللَّـهَ وَتُـبْ إِلَيْـهِ » قَـالَ: فَرَجَـعَ غَـيْرَ بَعِيـدٍ، ثُـمَّ جَـاءَ فَقَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ طَهِّـرْنِي، فَقَـالَ النَّبِـيُّ عَلَيْـهِ السَّـلامُ: مِثْـلَ ذَلِـكَ، حَتَّـى كَانَـتِ الرَّابِعَـةُ، قَـالَ لَـهُ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ: « مِـمَّا أُطَهِّـرُكَ؟ » فَقَـالَ: مِـنَ الزِّنَـا، فَسَـأَلَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ: « أَبِـهِ جُنُـونٌ؟ » فَأُخْـبِرَ أَنَّـهُ لَيْـسَ بِمَجْنُـونٍ، فَقَـالَ: « أَشَرِبَ خَمْـرًا؟ » فَقَـامَ رَجُـلٌ: فَاسْـتَنْكَهَهُ، فَلَـمْ يَجِـدْ مِنْـهُ رِيـحَ خَمْـرٍ، قَـالَ: فَقَـالَ رَسُـولَ اللَّـهِ صَـلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ: « أَزَنَيْـتَ أَنْـتَ؟ » فَقَـالَ: نَعَـمْ، فَأَمَـرَ بِـهِ فَرُجِمَ}(أخرجـه مسـلم: ١٣١٩).

واتــە: ماعیــزی کــوڕی مالیــك هاتــە لای پێغەمبــەر ﷺ، گــوتی: ئــەی پێغەمبــەری خــوا! ﷺ، پاکــم بکــەوە، پێغەمبــەری خــوا ﷺ فەرمــووی: بــێ قــەزا بــی، ((**وَيْحَـكَ**)، {یانی: بــێ قــەزا بــی، یــان وەك دەڵێــن: مــاڵ خــراپ}، داوای لێبــوردن لــە خــوا بکــەو بــۆ لای بگەڕێــوە، دەڵــێ: تــۆزێ دوورکەوتــەوە، زۆرنــا، دوایــی هاتــەوە، دووبــارە گوتی: ئــەی پێغەمبــەری خــوا ﷺ پاکــم بکــەوە! دووبــارە فەرمــووی: داوای لێبــوردن لــە خــوا بکــەو بــۆ لای بگەڕێــوە، پەشــێمان بــەوە، دیســان تۆزێــك کشــایەوە، هەتــا لــە جــاری چوارەمــدا پێغەمبــەری خــوا ﷺ فەرمــووی: لــە چــی پاکــت بکەمــەوە؟ گوتــی: لــە زینــا، پێغەمبــەری خــوا ﷺ لــە خەڵکەکــەی پرســی، ئایــا حاڵەتــی شــێتیی هەیــە؟ هەواڵــی پێــدرا، نەخێــر شێــت نیــە، ئنجــا پێغەمبــەر ﷺ فەرمــووی: ئایــا شــەڕابی خواردۆتــەوە (بەســەر خۆشــیی قســان بــکات)، پیاوێــك هەڵســا بۆنــی زاری کــرد، بۆنــی مــەی لــە زار نەکــرد، ئنجــا پێغەمبــەری خــوا ﷺ فەرمــووی: تــۆ زینــات کــردوە؟ گوتــی: بەڵــێ، ئیــدی فەرمانــی کــرد، بەردبــاران کــرا.

٢)- هەر هەمان بەسەرهاتیش بە هەمان شێوە، لە ئافرەتێك کە لە کتێبەکانی سوننەتدا بە (**إِمْرَأَةٌ مِنْ غَامِدِي مِنَ الأَزْد**)، هەمان بەسەرهات گێڕدراوەتەوە، کە ژنەکە تۆڵدار (حامل) بووەو پێغەمبەر ﷺ گێڕاویەتەوە، تاکو منداڵەکەی بووەو، دوایی پیاوێك لە پشتیوانان شیرپێدان (**إِرْضَاع**)ی منداڵەکەی بە ئەستۆوە گرتوە، ئنجا بەرد باران کراوە. **(أخرجه مسلم: ١٣٢٣)**.

٣)- {**عَنْ عَلِيٍّ بِنْ أَبِي طَالِب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حِينَ رَجَمَ الْمَرْأَةَ، ضَرَبها يَوْمَ الخَمِيْسِ، وَرَجَمْهَا يَوْمَ الجُمُعَةِ، وَقَالَ: جَلَدْتُهَا بِكِتَاب الله، وَرَجَمْتُهَا بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ**}(**أخرجه البخاري: ٦٨١٢، وأحمد: ٧١٦**).

واتە: لە عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیبەوە، (خوا لێی ڕازی بێ)، (خەلیفەی چوارەمی پێغەمبەر ﷺ) هاتوە، کە ئافرەتێك زینای کردوە، (بۆ خۆی دانی پێداهێناوە)، کاتێك سزای داوە، ڕۆژی پێنج شەممە سەد قەمچیی لێداوەو، ڕۆژی جومعەش بەرد بارانی کردوەو، گوتوویەتی: بە کتێبی خوا سەد قەمچییەکەم لێداوە (لەبەر ئەوەی لە کتێبی خوادا بەس باسی سەد قەمچییەکە کراوە)و بەرد بارانیشم کردوە بە سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ.

٤)- هەروەها پێغەمبەر ﷺ بڕیاری ڕەجم کردنی ژن و پیاوێکی جوولەکەی داوە، کاتێك بۆ دادوەریی چوونە خزمەتی. (**أخرجه البخاري: ٣٦٣٥، ومسلم: ١٦٩٩ عن ابن عمر**).

ئەم چوار دەقەم وەك نموونە هێنانەوە، ئەگەرنا دەقی دیکەش هەن.

کەواتە: لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ بەرد بارانکردن (رجم) چەسپاوە، بەڵام ئەو فەرموودانە هیچیان موتەواتیر نین، تاکو دڵنیایی (**يقين**) بگەیەنن، بەڵکو فەرموودەی جۆری (**آحاد**)ن و، زانایانیش هەموو، یان زۆربەی هەرە زۆریان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە حوکمە شەرعییەکان لە فەرموودەی (**آحاد**)، (واتە: ئەو فەرموودانەی کە یەکێك لە هاوەڵان یان چەند کەسێکیان گێڕاویانەوە، با نەگەیبێتە ڕاددەی تەواتوریش، حوکمە شەرعییەکان وەردەگیرێن.

کەواتە: لە سوننەتدا چەسپاوە کە پێغەمبەر ﷺ سزای پیاوو ئافرەتی هاوسەرداری زیناکاری داوە بە بەرد بارانکردن (رجم)، کە ئەمەش وەڵام و ڕوونکردنەوەی خۆی هەیەو، دوایی باسی دەکەین، بەڵام با جارێ بەڵگەکانی ئەو ڕایەی کە دەڵێ: سزای زیناکاران بە گشتیی سەد (١٠٠) قەمچییە بخەینە ڕوو:

بڕگەی دووەم: بەڵگەکانی ئەو ڕایەی دەڵێ: سزای زیناکاران بە گشتیی سەد قەمچییە.

پێنج بەڵگان لەو بارەوە دێنینەوە:

بەڵگەی یەکەم: ئایەتەکە دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖ ﴾النور، هەر ئافرەتێك كە زینای كردوەو، هەر پیاوێك كە زینای كردوە، یەكی سەد قەمچییان لێ بدەن.

لە زمانی عەرەبییدا ئەم ڕێژگەی: (ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي) كە هەردووكیان ناوی بكەر (**إسم فاعل**)ن و، (ال)ی ناساندنیان لەسەرەو مانای جینس دەگەیەنن، یانی: هەر ئافرەتێك كە زینا دەكات و، هەر پیاوێك كە زینا دەكات، یەكی سەد قەمچییان لێ بدەن، چونكە لە زمانی عەرەبییدا (**إسم فاعل**)ێك كە (**ال**)ی (**تعريف**)ی لەسەر بێت، واتاكەی گشتییەو هەموو تاكەكانی دەگەیەنێ، بەبێ هەڵاواردن، هەر دەقێكیش واتایەكی گشتیی هەبێ، دەبێ واتا گشتییەكەی وەربگیرێ، مادام بەڵگەیەك نەبێ كە واتایەكەی تایبەت بكات، بە هەندێك لە تاكەكانیەوە، ئەوە بە نسبەت خودی ئایەتەكەوە.

ئەدی ئایا چۆن پێغەمبەر ﷺ، سزای ڕەجمی چەسپاندوە، بەسەر ئافرەت و پیاوی هاوسەرداردا؟

لە وەڵام دا دەگوترێ: پێغەمبەری خوا ﷺ - هەڵبەتە دوایی زیاتر ڕوونی دەكەینەوە - ئیجتیهادی كردوە، ئیجتهادەكەشی بینا كردوە لەسەر پشت بەستن بە شەریعەتی جوولەكەكان لە تەوراتدا، هەروەها عورف و باوی كۆمەڵگاكەی و، ڕەچاو كردنی بەرژەوەندیی لە چوارچێوەی سیاسەتی شەرعییدا، بۆیە ئەوەی كە پێغەمبەر ﷺ كردوویەتی، بە ئیجتیهادی خۆی، واتای گشتیی ئایەتەكە تایبەت (**تخصيص**) ناكات.

بەڵگەی دووەم: لەسەر ئەوە کە سزای پیاو و ئافرەتی هاوسەردار، کە هەر دەبێ سەد قەمچیی بێ، هاوسەردار بن، یان نا، ئایەتی (٢٥)ی سوورەتی (النساء)ە، کە خوا ﷻ لەوێدا باسی ئەو پیاوانە دەکات کە توانای ئەوەیان نیە، هاوسەرگیریی بکەن لەگەڵ ئافرەتانی ئازاددا، کاتی خۆی ئافرەتانی کۆیلە (کەنیزەك) هەبوون، کە ئاسانتر پیاو توانیویەتی هاوسەرگیرییان لەگەڵدا بکات، مەسرەفیان و مارەییان کەمتر بووە، لەو بارەوە خوا دەفەرموێ:

﴿ وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن فَتَيَٰتِكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۚ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِكُم ۚ بَعْضُكُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ فَٱنكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَءَاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ مُحْصَنَٰتٍ غَيْرَ مُسَٰفِحَٰتٍ وَلَا مُتَّخِذَٰتِ أَخْدَانٍ ۚ فَإِذَآ أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَٰحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى ٱلْمُحْصَنَٰتِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِىَ ٱلْعَنَتَ مِنكُمْ ﴿٢٥﴾ ﴾.

ئەوەی جێی مەبەستە ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ئافرەتانی کەنیزەك ﴿ فَإِذَآ أُحْصِنَّ ﴾، هەر کات هاوسەردار بوون، واتە: کەنیزەکێك کە پیاوێك دەیهێنێ و هاوسەرگیریی لەگەڵدا دەکات، ﴿ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَٰحِشَةٍ ﴾، ئەگەر فاحیشەیەکیان ئەنجامدا، واتە: زینایان کرد، ﴿ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى ٱلْمُحْصَنَٰتِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ﴾، ئەوە نیوەی ئەو سزایەی لەسەر ئافرەتانی ئازادە، لەسەر ئەوانە!

ئنجا نیوەی ئەو ئازارەی کە لەسەر ئافرەتانی ئازادە، دەبێ بڵێین: پەنجا قەمچییە، ئافرەتانی ئازاد سەد قەمچییان لەسەرە، ئەگەر زینا بکەن، کەواتە: کەنیزەکیش پەنجا قەمچیی، بەڵام ئەگەر بگوترێ: ئافرەتی هاوسەردار، سزایەکەی بەرد بارانکردنە، بەرد بارانکردن چۆن دەکرێتە نیوە؟! مردن هەر مردنە، نیوە مردن و مردنی تەواو نیە!!.

کەواتە: ﴿ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ﴾، یانی: ئافرەتانی ئازاد، ئافرەتانی ئازاد دیسان لێرەش (أل)ی ناساندنی لەسەرە، کە مانای تێکڕا (جنس) دەگەیەنێ، واتە:

ئافرەتانی ئازاد چ هاوسەردار بن، چ بێ هاوسەر، سزایەکەیان، ئازارەکەیان هەر سەد قەمچییەو، سەد قەمچییش دەگونجێ (تَنْصِيف) بكرێ، بكرێتە نیوە، كە نیوەکەی پەنجایە، بەڵام ئەگەر گریمان ئافرەتانی هاوسەردار سزایەکەیان بەرد بارانكردن (رجم) بووایە، ئەو کاتە ڕەجم (تَنْصِيف) ناكرێ، ناكرێتە نیوە.

بەڵگەی سێیەم: لە سوورەتی (النور)، لە ئایەتی (٨)دا لە باسی (لِعَان)و (مُلَاعَنَة)ی نێوان ژن و مێرددا، پیاوێك كە ژنەكەی خۆی تۆمەتبار دەكات بەوە كە زینای كردوەو، ناشتوانێ چوار شایەدان بێنێ، دەشڵێ: ئەو ژنەم زینای كردوە، شەریعەت چارەسەرێكی بۆ داناوە، كە بریتییە لەوەی پێكەوە نەفرین لە خۆیان بكەن، ئەگەر درۆ بكەن، ئنجا لەوێدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ ﴿٨﴾ ﴾النور، واتە: سزای ئازاردان لەو ئافرەتە دوور دەخرێتەوە، بە چی؟ ﴿ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾، دوای ئەوەی كە پیاوەكە چوار جاران شایەدیی دەداو دەڵێ: شایەدیی دەدەم (أَشْهَدُ بِالله)، كە ئەو ژنەی خۆی، زینای كردوەو، جاری پێنجەم دەڵێ: نەفرینی خوای لێبێ ئەگەر درۆ بكات، ئەو کاتە تۆپ دەچێتە ساحەی ئافرەتەكەوەو، ئەگەر ئافرەتەكە وەڵام نەداتەوەو، دانی پێدا بێنێ، سزا دەدرێ، بەڵام ئەگەر وەڵام بداتەوە، ئەویش دەبێ چوار جاران شایەدیی بدا بڵێ: شایەدیی دەدەم (أَشْهَدُ بِالله)، ئەو پیاوە ڕاست ناكات و درۆ دەكات، كە ئەو تۆمەتە دەداتە پاڵ من، جاری پێنجەم بڵێ: تووڕەیی خوا لەسەر من بێ، ئەگەر ڕاست بكات.

ئنجا لێرەدا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ ﴾، ئەو ئافرەتە ئازاری لێ دوور دەخرێتەوە، ئەگەر ئەو پێنج جار شایەدییانە بدات، نافەرموێ: مردنی لێ دوور دەخاتەوە (بەرد بارانكران) (وَيَدْرَؤُاْ عَنْهَا المَوْتَ أي: الرَّجْمَ)، بەڵكو دەفەرموێ: (ٱلۡعَذَابَ)، یانی: ئازاردان، سزادان، ئنجا هەر لە قورئاندا ئەم تەعبیرەی مردن لێ وەدوورخستن هاتوە، بۆ وێنە: لە سوورەتی (آل عمران) لە ئایەتی (١٦٨)

دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُواْ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ وَقَعَدُواْ لَوۡ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُواْۗ قُلۡ فَٱدۡرَءُواْ عَنۡ أَنفُسِكُمُ ٱلۡمَوۡتَ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ١٦٨ ﴾، واتـە: ئەوانـەی کـە بـە برایەکانـی خۆیانیـان گـوت و خۆشیان دانیشـتن، ئەگـەر بـە قسـەی ئێمەیـان کردبایـە، نەچووبـان بـۆ جەنـگ و جیهـاد، نەدەکـوژران، بڵـێ: ئەگـەر لـە ڕاسـتانن، مـردن لـە خۆتـان دوور بخەنـەوە، کەواتـە: ﴿ فَٱدۡرَءُواْ عَنۡ أَنفُسِكُمُ ٱلۡمَوۡتَ ﴾، ئـەم تەعبیـرە لـە قوڕئانـدا هاتـوە، ئـەدی بۆچـی خـوا ﷻ نەیفەرمـوە: (وَيَـدْرَؤُاْ عَنْهـا المَـوْتَ)، یـان (وَيَـدْرَؤُاْ عَنْهـا الرَّجْـمَ)، بەڵکـو فەرموویەتـی: ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ ﴾، ئـازاردان لـەو ئافرەتـە دوور دەخاتـەوە، ئەگـەر ئەویـش بـەو شـێوەیەی ئـەو شـایەدییە بـدات، کەواتـە: سـزایەکە هـەر ئازاردانەکەیـە، کـە سـەد قەمچییەکەیـە، نـەك بـەرد بارانکردنەکـە کـە مردنـە، ئەگەرنـا خـوا ﷻ ئـەو تەعبیـرەی بەکاردەهێنـا.

هەروەهـا وشـەی (ٱلۡعَذَابَ)، لـە ئایـەتی ژمـارە (٤)دا، هەمـان وشـەی (ٱلۡعَذَابَ)ی ئایەتـی ژمـارە (٢)ی سـوورەتی (النـور)ە کـە سـەد قەمچییەکەیـە، چونکـە لەوێـش دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖۖ وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا ﴾، وشـەی: (عَذَابَهُمَا) واتـە: ئازاردانەکەیـان، لەوێـش کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ ﴾، هـەر هەمـان شتە، هەروەهـا لـە ئایەتـی (٢٥)ی سـوورەتی (النساء)یشـدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَعَلَيۡهِنَّ نِصۡفُ مَا عَلَى ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ مِنَ ٱلۡعَذَابِ ﴾، ئـازاردان هەمـووی هـەر ئازاردانـە، هەمووشـی بریتیـە لـە سـەد قەمچییەکـە.

بەڵگـەی چـوارەم: {عَـنْ أَبِي إِسْحَقَ الشَّـيْبَانِيِّ قَالَ سَـأَلْتُ عَبْـدَ اللَّـهِ بْـنَ أَبِي أَوْفَى: هَـلْ رَجَـمَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ؟ قَـالَ نَعَـمْ، قَـالَ قُلْـتُ: بَعْـدَ مَـا أُنْزِلَـتْ سُـورَةُ النُّورِ، أَمْ قَبْلَهَـا؟ قَـالَ: لَا أَدْرِي} (أخرجـه البخـاري: ٦٨١٣، ومسـلم: ١٧٠٢).

واتـە: ئەبـوو ئیسـحاقی شـەیبانیی دەڵـێ: لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی ئەبـی ئەوفـام پرسـی (کـە یەکێکـە لـە هاوەڵانـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)): ئایـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ زیناکاری ڕەجـم کـردوە (بەردبـاران کـردوە)؟، (واتـە: پیـاوو

ئافرەتی هاوسەردار)، گوتی: بەڵێ، گوتم: پاش دابەزێنرانی سوورەتی (**النور**) بوو، یان پێشێ؟ گوتی: نازانم.

ئنجا ئەمە لێی وەردەگیرێ کە بابای پرسیارکەر ویستوویەتی بزانێ: ئایا ئەو سەد قەمچییە، نەسخ کەرەوەی سزای بەردبارانکردنە؟ یاخود سزای بەردبارانکردن تایبەتکەری سزای گشتیی سەد قەمچییە، (**مُخَصِّصُ لعُمُومِ الجَلْد**)؟!، کە ئەو جەڵدە تایبەت بکات بە پیاوانێك و ئافرەتانێکی بێ هاوسەرەوە.

کەواتە: ئەو پرسیارە لە نێو زانایانی هاوەڵان و لە جیلی تابیعینیشدا بووە، چونکە هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئەو سزادانی پێغەمبەر ﷺ بۆ پیاوو ئافرەتی هاوسەرداری زیناکار بە بەردبارانکردن، پێش دابەزینی سوورەتی (**النور**) بووە، کە وەك گوتمان: زۆربەی زانایان دەڵێن: سوورەتی (**النور**)، لە ساڵی شەشەمی کۆچیی دا دابەزیوە، کەواتە: ئەو بەرد بارانکردنە، پێش ساڵی شەشەمی کۆچیی جێبەجێ کراوە، بەڵام کە سوورەتی (**النور**)، دابەزیوە، خوا ڕایگەندوە: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖ ﴾، هەموو ئافرەتانی زیناکارو پیاوانی زیناکار هاوسەرداربن، یان بێ هاوسەر، یەکی سەد قەمچییان لێ بدەن.

کەواتە: ئەوەی پێشتر پێغەمبەر ﷺ کردوویەتی بە ئیجتهادو بۆچوونی خۆی، نەسخ کراوەتەوەو، ئایەتەکە ئەو حوکمەی گۆڕیوە.

بەڵگەی پێنجەم: خوای زاناو توانا سەرجەم سزا شەرعییەکانی باسکردوون، تەنانەت باسی هەشتا قەمچیی بوختان کردنیشی کردوە، هەشتا قەمچیی بۆ کەسێك کە بوختان بە کەسێك دەکات، بوختانی داوێن پیسیی و، ناشتوانێ بە چوار شایەدان ئیسپاتی بکات، هەروەها باسی سزای دەستبڕینی دزیشی کردوە، ئنجا بە پێی عەقڵ و لۆژیك، ژن و پیاوی هاوسەرداری زیناکار، ئەگەر سزایەکەیان ڕەجم بووایە، دەبووایە باس بکرێ، مادام لە قورئاندا باسی کەمتر لەو سزایانە کراوە، باسی هەشتا قەمچیی کراوە، باسی دەستبڕین کراوە، ئەدی

چۆن باسی خراپترین جۆری کوشتن ناکات، کە بریتیە لە بەرد بارانکردن؟!
ئەگەر ئەوە سزایەك بووایە لە شەریعەتی ئیسلامییدا و دانی پێدا هێنرابووایە، کە بمێنێ؟ بەڵێ کاتی خۆی بووەو پێغەمبەر ﷺ کردوویەتی، بەڵام ئەگەر خوا ویستبای ئەو سزایە وەك یاسایەکی چەسپاوی شەریعەت کاری پێ بکرێ و بمێنێ، لە قورئاندا باسی دەکرد، چونکە شتی لەوە کەمترو بچووکتری باسکردوەو، عەقڵ و مەنتیقیش وا دەخوازێ: ئەگەر شتی گچکە باس بکرێ، دەبێ شتی لەو گەورەتر، باشتر باس بکرێ.

برگەی سێیەم: وەڵامی باسکردنی سزای ڕەجم لە سوننەتدا:

پێشتریش هەروا ئاماژەیەکمان پێدا، بەڵام ئێستا وردتری دەکەینەوە، ئێمە چەند دەقێکی سوننەتمان لەو بارەوە هێنان، کە پێغەمبەری خوا ﷺ سزای بەرد بارانکردنی بەسەر پیاوان و ژنانێکی زیناکاری هاوسەرداردا چەسپاندوە، ئنجا ئایا مادام ئەو سزایە لە سوننەتدا جێ بەجێ کرابێ، چۆن دەتوانین بڵێین: بەرد بارانکردن، سزای زیناکارانی ژن و پیاوانی هاوسەردار نیە؟!

وەڵام: ئێمە وەڵامی ئەو ئیشکالە بەوە دەدەینەوە دەڵێین: سەپاندنی سزای ڕەجم لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بەسەر ژنان و پیاوانی هاوسەرگرتووی زیناکاردا، هەڵقوڵاوی ئیجتیهادو بۆچوونی خۆی بووە، چونکە بە سەرنج دانی سیرەی پێغەمبەر ﷺ دەردەکەوێ کە پێغەمبەر ﷺ جاری وابووە، ئەگەر وەحیی بۆ دانەبەزیبێ، ئیجتیهادی کردوە، کۆششی کردوە، بیری کردۆتەوە، ئنجا جاری وایە ئەگەر نەیپێکابێ، خوای پەروەردگار بۆی ڕاست کردۆتەوە، جاری واشە خوا ﷻ لێی گەڕاوەو، دوایی لەو بارەوە حوکمی شەرعیی دابەزاندوە، بە تایبەت لە بواری سیاسەتی شەرعییدا، ئەگەر تەماشای کۆی سوننەت و سیرەی پێغەمبەریش ﷺ بکەین، دەبینین: سێ بنەمای بە بناغە گرتوون لە ئیجتیهادو بۆچوونی خۆیدا، بۆ چارەسەر کردنی ئەو شتانە کە هاتوونە پێشی و لە بارەیانەوە وەحیی بۆ دانەبەزیوە:

١)- عورف و باوی کۆمەڵگایەکەی خۆی:

پێغەمبەر ﷺ هەندێ شتی کردوە، بە لەبەر چاوگرتنی عورف و باوی کۆمەڵگای خۆی، مادام پێی وانە بووبێ ئەو عورف و باوە لەگەڵ وەحییدا، لەگەڵ دەقێکی سوننەت یان ئایەتێکی قورئاندا تێك دەگیرێ، بۆ وێنە: با تەماشای ئەم بەسەرهاتە بکەین:

خەولەی کچی ثەعلەبە هاوسەری ئەوسی کوڕی صامیت، مێردەکەی (**ظِهَار**)ی لێ دەکات، پێی دەڵێ: (**أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي**)، تۆ بۆ من وەك پشتی دایکم وای، کە لە سەردەمی نەفامییدا هەر پیاوێك وای بە ژنەکەی گوتبایە، ئەو ژنەی لێ قەدەغە دەبوو، وەك تەڵاق وابوو، ژنەکەش (**خولة بنْتِ ثَعْلَبَة**) سکاڵای خۆی دەباتە لای پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی دەفەرموێ: لێی قەدەغە بووی، بۆچی وا دەفەرموێ؟ دیارە ئەو کاتە عورف و باوی کۆمەڵگا وابووەو هەر کەسێ (**ظِهار**)ی لە ژنەکەی کردبایە، مانای وابووە لە خۆی قەدەغەی کردوە، دوو ڕیوایەتان لەو بارەوە دێنین، کە دەقی بەسەرهاتەکە دەخەنە ڕوو:

١- {عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ قَالَ: إِنَّ خُوَيْلَةَ ابْنَةَ الدَّلِيجِ أَتَتِ النَّبِيَّ ﷺ وَعَائِشَةُ تَغْسِلُ شِقَّ رَأْسِهِ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! طَالَتْ صُحْبَتِي مَعَ زَوْجِي، وَنَفَضْتُ لَهُ بَطْنِي، وَظَاهَرَ مِنِّي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «حَرُمْتِ عَلَيْهِ»، فَقَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللَّهِ فَاقَتِي، ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! طَالَتْ صُحْبَتِي، وَنَفَضْتُ لَهُ بَطْنِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «حَرُمْتِ عَلَيْهِ»، فَجَعَلَ إِذَا قَالَ لَهَا: «حَرُمْتِ عَلَيْهِ»، هَتَفَتْ وَقَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللَّهِ فَاقَتِي، قَالَ: فَنَزَلَ الْوَحْيُ، وَقَدْ قَامَتْ عَائِشَةُ تَغْسِلُ شِقَّ رَأْسِهِ الْآخَرَ، فَأَوْمَأَتْ إِلَيْهَا عَائِشَةُ أَنِ: اسْكُتِي، قَالَتْ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ أَخَذَهُ مِثْلُ السُّبَاتِ، فَلَمَّا قُضِيَ الْوَحْيُ، قَالَ: «ادْعِي زَوْجَكِ»، فَتَلَاهَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾ الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن

نِسَآبِهِمۡ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُواْ فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مِّن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۚ ذَٰلِكُمۡ تُوعَظُونَ بِهِۦۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٞ ٣ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ شَهۡرَيۡنِ مُتَتَابِعَيۡنِ مِن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۖ فَمَن لَّمۡ يَسۡتَطِعۡ فَإِطۡعَامُ سِتِّينَ مِسۡكِينٗاۚ ذَٰلِكَ لِتُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۗ وَلِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ٤ ﴾}[1].

واتــە: ئەبــو عالیــە دەگێڕێتــەوە دەڵــێ: خویلــەی کچــی دولەیــج (لێــرە ناڵــێ: ثەعلەبــە، ڕەنگــە ئــەو ناوەشــی بووبــێ، یــان نــاوی عەشــیرەتەکەی بــێ، یــان نازنــاوی بــێ)، هاتــە لای پێغەمبــەر ﷺ لــەو کاتــەدا عائیشــە (خــوا لێــی ڕازی بــێ)، لایــەکی ســەری پێغەمبــەری ﷺ دەشــۆرد، ئــەو ئافرەتــە گوتــی: ئــەی پێغەمبــەری خــوا! ﷺ، مــن ماوەیەکــی زۆرە لەگــەڵ هاوســەرەکەم دام و نێــو ســکی خــۆم بــۆ هەڵڕشــت، (واتــە: منداڵــم لێــی بــوون)، ئێســتاش (**ظِهــار**)ی لێکــردووم، پێغەمبــەری خــوا ﷺ فەرمــووی: لێــی قەدەغــە بــووی، گوتــی: دووبــارەی کــردەوە، گوتــی: ســکاڵای خــۆم دەبەمــە لای خــواو بــێ حاڵیــی خــۆم بــە خــوا ڕادەگەیەنــم، دووبــارە گوتیــەوە: ئــەی پێغەمبــەری خــوا! ﷺ ماوەیەکــە لەگەڵــی دام و نێــو ســکی خــۆم بــۆ هەڵڕشــتوە، پێغەمبــەری خــواش ﷺ دووبــارە فەرمــووی: لێــی قەدەغــە بــووی، ئنجــا کاتێــك دەیفەرمــوو: لێــی قەدەغــە بــووی، دەنگــی بــەرز دەکــردو دەیگــوت: ســکاڵا دەبەمــە لای خــوا، (بــێ حاڵیــی خــۆم، ســکاڵای خــۆم بــۆ لای خــوا بــەرز دەکەمــەوە)، لــەو کاتــەدا وەحیــی دابــەزی، عائیشــەش (خــوا لێــی ڕازی بــێ)، لاســەرەکەی دیکــەی پێغەمبــەری ﷺ دەشــۆرد، ئامــاژەی کــرد بــۆ ئافرەتەکــە گوتــی: بێدەنــگ بــە، چونکــە پێغەمبــەر ﷺ کــە وەحیــی بــۆ دادەبــەزی، حاڵەتێکــی بــێ دەنگیــی و کــش و ماتیــی دایدەگــرت، هیــچ جووڵــەی نەدەمــا، ئنجــا کاتێــك وەحییەکــە تــەواو بــوو، پێغەمبــەر ﷺ فەرمــووی: مێردەکەتــم بــۆ بانــگ بکــە، مێردەکــەی بــۆ بانــگ کــرد، (ئەوســی کــوڕی صامیــت)، پێغەمبەریــش ﷺ ئایەتەکانــی (١ -٤)ی (**المجادلــة**)ی بــۆ خوێندنــەوە.

---

(١) جامع البيان: ج٢٨، ص٣٢، والبيهقي في السنن الكبرى، ج٧، ص٣٨٥.

٢- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: تَبَارَكَ الَّذِي وَسِعَ سَمْعُهُ كُلَّ شَيْءٍ، إِنِّي لَأَسْمَعُ كَلَامَ خَوْلَةَ بِنْتِ ثَعْلَبَةَ وَيَخْفَى عَلَيَّ بَعْضُهُ، وَهِيَ تَشْتَكِي زَوْجَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَهِيَ تَقُولُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكَلَ شَبَابِي، وَنَثَرْتُ لَهُ بَطْنِي، حَتَّى إِذَا كَبِرَتْ سِنِّي وَانْقَطَعَ وَلَدِي، ظَاهَرَ مِنِّي، اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْكُو إِلَيْكَ، قَالَتْ: فَمَا بَرِحَتْ حَتَّى نَزَلَ جِبْرِيلُ بِهَذِهِ الْآيَاتِ: ﴿قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِي تُجَٰدِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٌ ۝١﴾المجادلة} (أخرجه البخاري مُعلَّقاً، وأحمد: ٢٤٢٤١ ، والنسائي: ٥٦٦٦، وابن ماجه: ٢٠٦٣، وقال مؤلفا الإستيعاب في بيان الأسباب: سنده صحيح).

واتــە: عائیشــە (دایـكی بـڕواداران) (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: بەرزیـی و بـە پیرۆزیـی بـۆ ئـەو زاتـەی كـە بیسـتنی وی هەمـوو شـتێكی گرتۆتـەوە، (هەمـوو دەنگێـك دەبیسـتێ)، مـن لـە ماڵـێ گوێـم لـە قسـەی خەولـەی كچـی ثەعلەبـە بـوو، هەندێكـم لـێ بیسـت و هەندێكـم لـێ پەنهـان بـوو، (بـە سركـە قسـەی لەگـەڵ پێغەمبـەردا ﷺ كـردوەو، دایكـمان عائیشـەش وا دیـارە لـە سـووچێكی ژوورەكـەدا بـووە)، كـە سـكاڵای لـە مێردەكـەی خـۆی دەكـرد بـۆ لای پێغەمبـەر خـوا ﷺ، دەیگـوت: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ گەنجێتیـی منـی خـواردوەو، نێـو سـكی خۆمـم بـۆ بڵاوكردۆتـەوە، (واتـە: منداڵـم لێـی بوونـە)، هەتـا كاتێك كـە كەوتوومـە تەمەنـەوە، منداڵم نەمـاوە، (چیدیكە منداڵـم نابـن)، زیهـاری لـێ كـردووم، ئـەی خوایـە! پەنـا بـۆ تـۆ دێنـم و سـكاڵای خـۆم لـە لای تـۆ دەكـەم، دەڵـێ: زۆری پـێ نەچـوو كـە جیبریـل ئـەم ئایەتانـەی دابەزانـدن.

ئنجـا بـا ئایەتـەكان مانـا بكەیـن، بـۆ ئـەوەی مەبەسـتەكە زیاتـر دەربكـەوێ، خـوا ﷻ سـەرەتای سـوورەتی (**المجادلة**)ی بـەو بۆنـەوە دابەزانـدوە، كـە ئەمـە ئایەتەكانـن:

بسم الله الرحمن الرحيم :

﴿قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِي تُجَٰدِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٌ ۝١ ٱلَّذِينَ يُظَٰهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَآئِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَٰتِهِمْۖ إِنْ أُمَّهَٰتُهُمْ إِلَّا

ٱلَّٰٓـِٔي وَلَدۡنَهُمۡۚ وَإِنَّهُمۡ لَيَقُولُونَ مُنكَرٗا مِّنَ ٱلۡقَوۡلِ وَزُورٗاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٞ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِينَ
يُظَٰهِرُونَ مِن نِّسَآئِهِمۡ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُواْ فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مِّن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۚ ذَٰلِكُمۡ تُوعَظُونَ بِهِۦۚ
وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٞ ﴿٣﴾ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ شَهۡرَيۡنِ مُتَتَابِعَيۡنِ مِن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۖ فَمَن لَّمۡ
يَسۡتَطِعۡ فَإِطۡعَامُ سِتِّينَ مِسۡكِينٗاۚ ذَٰلِكَ لِتُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۗ وَلِلۡكَٰفِرِينَ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾.

واتە: بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، بە دڵنیایی خوا قسەی ئەو ئافرەتەی بیست، کە مشت و مڕی لەگەڵ تۆدا دەکرد لە بارەی هاوسەرەکەیەوە، {کە (**خولة بنت ثعلبة**)یەو، هاوسەرەکەشی (**أوس بنُ صامت**)ە}، سکاڵای خۆیشی بۆ لای خوا دەکرد، خواش گفتوگۆی ئێوەی بیست، بێگومان خوا بیسەری بینەرە، (ئنجا دێتە سەر باسی حوکمەکەی)، ئەوانەی کە لە ئێوە زیهار دەکەن لە ژنەکانیان، ژنەکانیان نابنە دایکیان، {چونکە هەیانبووە گوتوویەتی: (**أنْتِ كَأُمِّي**)، یان (**أنْتِ عَلَيْكَ كَظَهْرِ أُمِّي**)}، دایکیان هەر ئەوانەن کە ئەوانیان بووە، (بەو قسەیە کە ژنەکانیان بە دایکیان دەشوبهێنن)، قسەیەکی خراپ و درۆش دەکەن، بەڵام خوا چاوپۆشییکاری لێبوردەیە، (ئەوانەش کە زیهار لە ژنەکانیان دەکەن، دوایی دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی گوتوویانە، (دەیانەوێ کە دووبارە لەگەڵ ژنەکانیان بگەڕێنەوە حاڵەتی ئاسایی)، لەسەریان پێویستە کە گەردنێک ئازاد بکەن، پێش ئەوەی دەستیان بگاتە یەك، (پێش ئەوەی پێکەوە جووت بن، دەبێ کۆیلەیەك ئازاد بکەن)، ئا ئەوەتان ئامۆژگارییتانی پێ دەکرێ و، خوا بەوەی دەیکەن شارەزایە، هەر کەسێك کۆیلەیەکی دەست نەکەوت ئازادی بکات، با دوو مانگان لەسەر یەك بەڕۆژوو بێ، پێش ئەوەی دەستیان بگاتە یەك، ئەگەر نەشیتوانی (دوو مانگان لەسەر یەك بەڕۆژوو بێ)، با خواردنی شەست نەدار بدات، ئەوەش تاکو بڕوا بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بێنن و، ئەوانە سنوورەکانی خوان و، کافرەکان ئازارێکی بە ئێشیان هەیە.

دوایـی پێغەمبـەر ﷺ، لـە هەندێـك ڕوایەتانـدا هاتـوە (**أوس بـن الصّامـت**)، بانـگ دەكات، دەفەرمـوێ: كۆیلەیـەك ئـازاد بكـە، وەك كەفارەتـی ئـەو زیهـارەی كـە لـە ژنەكەتـت كـردوە، ئەویـش دەسـت لـە ملـی دەدا، دەڵـێ: بێجگـە لـەم گەردنـەم، هیـچ گەردنـی دیكـەم نیـە، توانـام نیـە كۆیلـە ئـازاد بكـەم، دەفەرمـوێ: باشـە دوو مانـگ لەسـەر یـەك بـەڕۆژوو بـە، ئەویـش دەڵـێ: ئنجا كـوا توانـای دوو مانگ لەسـەر یـەك بـەڕۆژوو بوونـم هەیـە، كەوتوومـە تەمەنـەوەو بێتاقەتـم، دەفەرمـوێ: كەواتـە: خواردنـی شەسـت (٦٠) نـەدار بـدە، دەڵـێ: بـڕوا بكـە ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ لـەم شـیوەدا لـە منـی هەژارتـری تێـدا نیـە، ئنجـا پێغەمبەریـش ﷺ پێدەكەنـێ و لـەو كاتـەدا ئەندازەیـەك خورمـای بـۆ دێنـن، دەفەرمـوێ: بچـۆ ئـەوە بكـە بـە كەفـارەت، بـۆ ئـەوەی لـەو گرفتـەی خـۆت تێخسـتوە دەربـازت بـێ.

كەواتــە: پێغەمبــەر ﷺ پێشــێ بــە جۆرێــك بڕیــاری داوەو، بــە ئافرەتەكــەی فەرمـووە: لێـی قەدەغـە بـووی، هەرچەنـدە خـوای پەروەردگاریـش وای نەفەرمـووە، بـەڵام پێغەمبـەر ﷺ هیـچ چارەسـەری دیكـەی پـێ نەبـووەو، بـە پێـی عـورف و بـاوی كۆمەڵگایەكـەی، ئـەو مەسـەلەیە ئـەوە حوكمەكـەی بـووە، دوایـی خـوای پـەروەردگار حوكمەكـەی دابەزانـدووە، كـە بەڵـێ ئـەو ژنـە بـە (**ظهـار**) حـەڕام بـووە، بـەڵام چارەسـەری بـەوە دەبـێ، كەفـارەت بـدات، كەفارەتەكـەش ئەوەیـە: یـان كۆیلەیـەك ئـازاد بـكات، یـان دوو مانـگ لەسـەر یـەك بـە ڕۆژوو بـێ، یاخـود خواردنـی شەسـت نـەدار بـدات، مانـای وایـە، خـوای كاربەجـێ بڕیارەكـەی پێغەمبـەری خـوای ﷺ كـە گوتوویەتـی: لێـی قەدەغـە بـووی بـە یەكجاریـی و تەڵاقـت كەوتـوە بـە یەكجاریـی، ئـەو بڕیـارەی هەڵوەشـاندۆتەوە، كـە لەسـەر بناغـەی عـورفی كۆمەڵـگایەكەی بـووە، ئـەوە نموونەیـەك لـە بـارەی بنەمـای یەكەمـەوە، كـە پێغەمبـەر ﷺ بـە بناغـەی گرتـوە بـۆ ئیجتهـاد كردنـی.

٢- شەرعی ئەوانەی پێشوو (شَرْعُ مَنْ قَبْلَنا)، بە تایبەتی تەورات:

وەك لەم دەقەوە دیارە، با تەماشای بکەین:

{عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَذَكَرُوا لَهُ أَنَّ رَجُلًا مِنْهُمْ وَامْرَأَةً زَنَيَا، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا تَجِدُونَ فِي التَّوْرَاةِ فِي شَأْنِ الزِّنَا»؟ فَقَالُوا: نَفْضَحُهُمْ وَيُجْلَدُونَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: كَذَبْتُمْ، إِنَّ فِيهَا الرَّجْمَ، فَأَتَوْا بِالتَّوْرَاةِ، فَنَشَرُوهَا فَجَعَلَ أَحَدُهُمْ يَدَهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، ثُمَّ جَعَلَ يَقْرَأُ مَا قَبْلَهَا وَمَا بَعْدَهَا، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: ارْفَعْ يَدَيْكَ، فَرَفَعَهَا فَإِذَا فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ، فَقَالُوا: صَدَقَ يَا مُحَمَّدُ، فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ، فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَرُجِمَا}، (أخرجه مالك: ١٤٩٧، والبخاري: ٣٤٣٦، وأبو داود: ٤٤٤٦، وإبن حبان: ٣٤٣٦).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: جوولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بۆیان باسکرد کە پیاوێکیان و ژنێکیان زینایان کردوە، (واتە: پیاوێکی هاوسەردارو ژنێکی هاوسەردار)، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموون: لە تەوراتدا لە بارەی زیناوە چیتان لە لایە؟ گوتیان: ئابڕوویان دەبەین و قەمچییان لێ دەدرێ، (یانی: سەد قەمچییان لێ دەدرێ، کەمتر یان زیاتر)، عەبدوڵڵای کوڕی سەلام (کە یەکێك بووە لە زانایانی جوولەکە مسوڵمان بوو بوو، زۆر شارەزا بووە)، گوتی: درۆ دەکەن، لە تەوراتدا سزای بەرد بارانکردن هەیە، تەوراتیان هێنا بڵاویان کردەوە، (تەوراتی ئەو کاتە وەك کتێب نەبووە، بەڵکو وەك تۆمارێك بووە)، یەکێکیان دەستی لەسەر ئایەتی ڕەجم دانا (تاکو ئەوەی نووسراوە بیشارێتەوە)، ئنجا پێش ئەوەو دوای ئەوەی دەیخوێندنەوە (و دەستی لەسەر ئایەتی ڕەجم دانا بوو)، عەبدوڵڵای کوڕی سەلام گوتی: (دەستت لابەرە)، دەستت بەرز بکەوە، دەستی بەرز کردەوە، ئایەتی ڕەجم دیار بوو، دوایی جوولەکەکان دانیان پێدا هێنا، گوتیان: ئەی موحەممەد! ﷺ ڕاست دەکات، (عەبدوڵڵای کوڕی سەلام ڕاست دەکات)، ئایەتی ڕەجمی تێدایە، ئیدی پێغەمبەر

ﷺ فەرمووی: (مادام بۆ دادوەریی هاتوون بۆ لای من، هەر تەوراتەکەی خۆتان بەسەردا دەچەسپێنم و) فەرمانی کرد بەردباران کران، واتە: حوکمی تەوراتی بەسەردا جێبەجێ کردن.

ئەوەش بنەمای دووەم کە پێغەمبەر ﷺ بە بناغەی گرتوە بۆ ئیجتهاد کردنی، کە ئەوەتا سزای تەوراتی بەسەردا ئەو ژن و پیاوە جوولەکەدا جێبەجێ کردوە.

کەواتە: وەك چۆن بەسەر وانیدا جێبەجێ کردوە، پێغەمبەر ﷺ کە زانیویەتی ئەوە شەریعەتی خوایە، بەرنامەی پێش خۆمان بەرنامەیە بۆمان، (**شَرْعُ مَنْ قَبْلَنَا، شَرْعٌ لَنَا**)، بە هەمان شێوە هەتا ئایەتەکەی سوورەتی (**النور**) دابەزیوە، بەسەر مسوڵمانانیشدا جێ بەجێی کردوە، چونکە شەریعەتە پێشووەکانی پێغەمبەران، بەرنامەشن بۆ ئێمە، ئەگەر لە شەرعی ئێمەدا شتێك نەهاتبێتە خوار، کە لاییردبێ و هەڵیوەشاندبێتەوە.

٣- ئەوەی پێغەمبەر ﷺ خۆی بە بەرژەوەندیی زانیوە:

جاری وایە پێغەمبەر ﷺ ئیجتیهادی کردوە، یانی: دەقێکی بە دەستەوە نەبووە، ئنجا نە پشتی بە عورف و باوی کۆمەڵگا بەستوەو، نە پشتیشی بە شەرعی پێشتر بەستوە، بەڵکو بە عەقڵی خۆی، ئیجتیهادی کردوە، وای بە چاك زانیوە، وەك لەم دەقەوە دیارە:

{**فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُبَادِرُهُمْ إِلَى المَاءِ، حَتَّى إِذَا جَاءَ أَدْنَى مَاءٍ مِنْ بَدْرٍ نَزَلَ بِهِ، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَحُدِّثْتُ عَنْ رِجَالٍ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ، أَنَّهُمْ ذَكَرُوا: أَنَّ الْحُبَابَ بْنَ الْمُنْذِرِ بْنِ الْجَمُوحِ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَرَأَيْتَ هَذَا الْمَنْزِلَ، أَمَنْزِلًا أَنْزَلَكَهُ اللَّهُ لَيْسَ لَنَا أَنْ نَتَقَدَّمَهُ، وَلَا نَتَأَخَّرَ عَنْهُ، أَمْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ؟ قَالَ: بَلْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ؟ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَإِنَّ هَذَا لَيْسَ بِمَنْزِلٍ، فَانْهَضْ بِالنَّاسِ حَتَّى نَأْتِيَ أَدْنَى مَاءٍ مِنَ الْقَوْمِ، فَنَنْزِلَهُ، ثُمَّ نُغَوِّرُ، مَا وَرَاءَهُ مِنَ الْقُلُبِ، ثُمَّ نَبْنِي عَلَيْهِ حَوْضًا**

فَنَمْلَؤُهُ مَاءً، ثُمَّ نُقَاتِلُ الْقَوْمَ، فَنَشْرَبُ وَلاَ يَشْرَبُونَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَقَدْ أَشَرْتَ بِالرَّأْيِ، فَنَهَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ}[1].

(لە جەنگی بەدردا، پێش ئەوەی جەنگەکە دەست پێ بکات، باسی ئەوە دەکات) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت، کە لە پێش سوپای قورەیشییەکاندا بگاتە سەر ئاوەکە، ئاوێکی لێ بووە، هات هەتا گەیشتە دامێن ئاوەکە، (لەو شوێنەی پێی دەگوترێ: (**بَدْر**)، جەنگەکەش بەو ناوەوە ناونرا، بەو شوێنەوە)، ئەوێی کردە مەنزڵ، ئیبن و ئیسحاق دەڵێ: بۆم گێڕدراوەتەوە لە پیاوانێك لە بەنو سەلەمەوە، باسیان کردوە کە (**الْحُبَاب بْن الْمُنْذِرِ بْنِ الْجَمُوحِ**)، (یەکێك لە هاوەڵان) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئەمە مەنزڵگایەکە خوا ﷻ تۆی لێ دابەزاندوە، بۆمان نیە نە بچینە پێشتر، نە لێی دوا بکەوین، یاخود ئەوە بە بۆچوونی خۆتەو بەرژەوەندیی جەنگەو فێڵی جەنگە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵکو بۆچوونی خۆمەو، بەرژەوەندیی جەنگ و تاکتیکی جەنگیی، پێم وایە وا دەخوازێ لێرە بین، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەم مەنزڵگایە باش نیە، خەڵکەکە هەڵسێنە، با بڕۆین تاکو دەگەینە نیزیکترین ئاو لە قورەیشییەکانەوە، (کۆتا ئاو پێش ئەوەی بگاتە لای قورەیشییەکان، دیارە چەند گۆلاوێك بوون، نەك لە خوارێ بن، بچنە سەرتر)، ئێمە ئەوێ دەکەینە مەنزڵ، دوایی هەرچی ئاوی دەکەوێتە خواری ئێمەوە، گۆلاوەکان هەموویان پڕ دەکەینەوە، ئنجا ئەو گۆلاوەی سەرێ، حەوزێکی گەورەی لەسەر دروست دەکەین و پڕی دەکەین لە ئاو، لە شوێنی دیکەشەوە ئاوی بۆ دێنین، دوایی ئێمە جەنگ دەکەین لەگەڵ ئەو خەڵکەدا، ئێمە ئاومان دەبێ بیخۆینەوە، ئەوان ئاویان نابێ بیخۆنەوە (چونکە گۆلاوەکانی دیکەمان هەموو پڕکردوونەوە)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بۆچوونەکەی تۆ تەواوە، ئنجا پێغەمبەر ﷺ خۆی و خەڵکەکە هەڵسان چوون بۆ ئەو شوێنە (کە (**الْحُبَابَ بْنَ الْمُنْذِرِ بْنِ الْجَمُوحِ**)، دیاریی کرد بوو):

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام: ج٢، ص٣٣٥، ٣٣٦.

لێرەشدا دەبینین کە پێغەمبەر ﷺ پێشێ بۆچوونێکی هەبووە، بەڵام دوایی کە ئەو هاوەڵە، بۆی ڕوون کردۆتەوە، بۆچوونەکەی ئەوی تەبەننیی کردووەو هی خۆی واز لێهێناوە.

کەواتە: چەسپاندن و کارپێکردنی سزای ڕەجم لە لایەن پێغەمبەری خواوە ﷺ هەڵقوڵاوی ئیجتیهادی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، لەسەر ئەو سێ بنەمایەی کە باسمان کردن، بە بناغەی گرتوون بۆ ئیجتیهادو بۆچوونەکانی خۆی:

١)- عورف و باوی کۆمەڵگاکەیەی.

٢)- شەریعەتی پێغەمبەرانی پێشوو، بە تایبەتی تەوڕات کە لەبەر دەستدا هەبووە.

٣)- بەرژەوەندییەك، کە ئەو لە وەزعەکەدا بینیویەتی.

ئەگەرنا هیچ ئایەتێکی قوڕئان لەو بارەوە نیەو، تاکە ئایەتێك لەو بارەوە ئایەتی (٢)ی سوورەتی (**النور**)ە، کە باسی سەد قەمچیی دەکات بۆ سزای کۆی زیناکاران.

بڕگەی چوارەم: دوو ئایەتەکەی (١٥ و ١٦) سوورەتی (النساء)، باسی سزای خۆ لە یەك خشاندن (مساحقة)ی ئافرەتان و نێربازیی (لواطة)ی پیاوان دەکەن، نەك وەك زۆربەی لێکۆڵەرەوانی قورئان پێیان وابووە: باسی سزای زینا دەکەن:

هەڵبەتە ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (النساء)دا بە درێژیی باسمان کردوە، بەڵام ئێستا با جارێ هەردوو ئایەتەکە بێنینەوە:

١)- خوا ﷻ لە ئایەتی (١٥)ی سوورەتی **(النساء)**دا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّٰتِي يَأۡتِينَ ٱلۡفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمۡ فَٱسۡتَشۡهِدُواْ عَلَيۡهِنَّ أَرۡبَعَةٗ مِّنكُمۡۖ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمۡسِكُوهُنَّ فِي ٱلۡبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلۡمَوۡتُ أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا ١٥ ﴾.

بە بۆچوونی بەندە کە دیارە لە کۆمەڵێك لە زانایانیشم وەرگرتوە، ئەم ئایەتە باسی خۆ لە یەکخشاندنی ئافرەتان دەکات و، سزای خۆ لە یەکخشاندنیان، کە (**سُحاق**)ی پێ دەڵێن و (**مساحقة**)شی پێ دەڵێن، دەفەرموێ: ئەو ژنانەتان کە فاحیشە دەکەن، (واتە: ئەو گوناهە ناقۆڵایە دەکەن، کە بریتیە لە خۆ لە یەکخشاندن و خۆ بە یەکدی ڕەحەتکردن)، چوار شایەدانیان لێ بگرن، ئەگەر شایەدییاندا، لە ماڵەکانیاندا حەپسیان بکەن، تاکو دەمرن، یاخود خوا ڕێیەکیان بۆ دەدۆزێتەوە.

٢)- ئایەتی ژمارە (١٦)ی سوورەتی **(النساء)**، کە بە بۆچوونی من باسی نێربازیی و سزای نێربازیی دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأۡتِيَٰنِهَا مِنكُمۡ فَـَٔاذُوهُمَاۖ فَإِن تَابَا وَأَصۡلَحَا فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ تَوَّابٗا رَّحِيمًا ١٦ ﴾.

واتە: ئەو دوو نێرینەشتان کە دەیکەن، (واتە: فاحیشە دەکەن، فاحیشەیەکیش لە نێوان دوو نێرینەندا بێ، بریتیە لە نێربازیی)، ئازاریان بدەن، ئەگەر گەڕانەوەو خۆیان چاك کرد، وازیان لێ بێنن، بێگومان خوا تۆبە وەرگری بە بەزەییە.

وەك گوتم: من لە بەرگی سێیەمی ئەم تەفسیرە، كوردییە: (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز)دا، كە تەرخان كراوە بۆ سوورەتی (**النساء**)، بە درێژیی باسم كردوە، كە ئەم دوو ئایەتە باسی سزای ئەو تاوانە جینسییەی نێوان ئافرەتان بە تەنیاو، پیاوان بە تەنیا دەكەن و، هیچ پەیوەندییان بە مەسەلەی سزای زیناوە نیە، وەك ڕواڵەتی ئایەتەكان بە ئاشكرا لێی دەفامرێتەوە، چونكە ئایەتی یەكەم دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّتِي يَأْتِينَ ٱلْفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ ﴾، ئەو ژنانەتان كە فاحیشە دەكەن، ئاشكراشە فاحیشەیەك ژنان بە تەنێ بۆ خۆیان بیكەن، هەر ئەوەیە كە خۆلەیەكخشاندن (**سحاق**)و (**مساحقة**)ی پێدەڵێن.

هەروەها ئایەتەكەی دیكەش كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأْتِيَٰنِهَا مِنكُمْ ﴾، ئەو دوو نێرینەیەتان كە دەیكەن، (ئەو فاحیشەیە دەكەن)، بێگومان فاحیشەیەك كە دوو نێرینە دەیكەن، هەر بریتیە لە نێربازیی.

ئنجا ناگونجێ یەكەمیان بریتی بێ لە باسی زینا كردن، چونكە خوای پەروەردگار تەنیا باسی سزای ئافرەتەكان دەكات: ﴿ فَإِن شَهِدُواْ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي ٱلْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾**النساء**، ئەگەر چوار شایەدتان شایەدییاندا، لە ماڵەكان دا حەپسیان بكەن، هەتا دەمرن، یاخود خوا ڕێیەكیان بۆ دەدۆزێتەوە.

باشە ئەگەر ئەو ئافرەتانە زینایان كردوەو ئەوە سزایەكەیانە، ئەدی سزای پیاوەكان؟ باسی پیاوان نیە، بەس باسی ئافرەتانە، كەواتە: ئەو گوناهە لە نێو خودی ئافرەتەكاندا دەكرێ، كە بریتیە لە خۆ لە یەكخشاندن.

هەروەها ئەوەی دووەمیشیان: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأْتِيَٰنِهَا مِنكُمْ ﴾، ئەو دوو پیاوەتان كە دەیكەن، واتە: ئەو فاحیشەیە دەكەن لە بەینی خۆیاندا، ﴿ فَـَٔاذُوهُمَا ﴾، ئازاریان بدەن، چۆنیان ئازار بدەن؟ سنووردار نەكراوە، ﴿ فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُواْ عَنْهُمَآ ﴾، ئنجا ئەگەر پەشێمان بوونەوەو خۆیان چاككرد، وازیان لێ بێنن، دیسان ئەو گوناهەش كە دوو پیاو دەیكەن، بەس نێربازییە.

کەواتە: سێ جۆرە گوناهی جینسیی هەن بە گشتیی:

أ- زینا هەیە، کە لە نێوان پیاوو ئافرەتدا دەکرێ.

ب- خۆ لە یەکدی خشاندن (**سحاق**)و (**مساحقة**) هەیە، کە لە نێوان ژناندا بە تایبەت دەکرێ.

ج- نێربازیی هەیە، کە تایبەت لە نێوان پیاواندا دەکرێ.

خواش ﷻ سێ جۆرە سزای بۆ داناون:

١- سزای زینا: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِى فَٱجْلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٍ ﴾، ژنی زیناکەرو پیاوی زیناکار (هاوسەرداربن، یان بێ هاوسەر) یەکی سەد قەمچییان لێبدەن.

٢)- سزای ئافرەتانێك کە گوناهی خۆ لە یەکخشاندن (**سحاق، مسحاقة**) دەکەن، حەپس کردنە لە ماڵەکاندا هەتا دەمرن، ئەگەر هەر بەردەوام بن، یاخود لێیان نەفامرێتەوە کە پەشێمان دەبنەوەو واز دێنن، ئەگەرنا: ﴿ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴾، خوا دەرووی خێریان لێ دەکاتەوە، ئەگەر تۆبە بکەن و پەشێمان ببنەوەو، بڕیار بدەن کە جارێکی دیکە نەگەڕێنەوە سەری.

٣)- سزای گوناهی سێیەمی جینسیی نێربازییە، بریتیە لە ئازاردان بە گشتیی، کە ئەوە تاکو ڕاددەیەك بۆ حوکمڕانان جێ هێڵدراوە، ئازار دانەکە چۆن بێ، بەڵام ناگاتە ڕاددەی کوشتن، وەك ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)دا باسی بەسەرهاتی لووطو گەلەکەی و سزای نێر بازییشمان کردوەو، ڕای زانایانیشمان لەو بارەوە هێناوە.

کەواتـە: ئایەتـی (١٥ و ١٦)ی سـوورەتی (**النسـاء**)، هیـچ پەیوەندییـان بـە زینـاوە نیە، تاکـو بگوتـرێ: ئـەوە کاتـی خـۆی سـزای زینـا بـە قۆنـاغ هاتـوە، پێشـێ بـەو شـێوەیە بـووە، دوایـی بـۆ کـوڕو کـچ سـەد قەمچیـی هاتـوەو، بـۆ پیـاوو ژنـی هاوسـەرداریش بـەرد بارانکـردن هاتـوە!! بەڵکـو دوو ئایەتـی (١٥ و ١٦)ی سـوورەتی (**النسـاء**)، هیـچ پەیوەندییـان بـە زینـاوە نیـە، ئایـەتی (١٥) پەیوەندیـی بـەو تاوانـەی نێـوان ئافرەتانـەوە

هەیەو، ئەوەی (١٦)ش پەیوەندیی بەو تاوانەی نێوان پیاوانەوە هەیە.

وشەی (**فاحشة**)ش کە لەوێدا هاتوە، فاحیشە هەم بە مانای زینا لە قورئاندا هاتوە، هەم بە مانای نێربازییش هاتوە:

أ- ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾**الإسراء**، واتە: توخنی زیناش مەکەون، بێگومان زۆر خراپ و ناقۆڵایەو خراپترین ڕێشە - بۆ تێرکردنی غەریزەی جنیسیی -.

ب- ﴿ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾ ﴾الأعراف، واتە: ئایا ئێوە فاحیشەیەك دەکەن، کە پێش ئێوە لە جیهانییان ڕووی نەداوە، (کە نێربازییە)، کەواتە: نێربازیی و، خۆ لە یەکخشاندنی ئافرەتانیش، هەر بە فاحیشە هاتوە.

بڕگەی پێنجەم: ئەو دەقەی کە گوایە ئایەت بووەو نەسخ کراوەتەوە، واتە: بێژەکەی نەسخ کراوەتەوە، بەڵام حوکمەکەی ماوە، ناگونجێ بە قورئان دابنرێ:

بەڵێ ئەو دەقەی، کە دەڵێ: {**الشَّيْخُ والشَّيْخةُ فارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ**}، واتە: شەیخ و شەیخە بە حەتمیی بەرد بارانیان بکەن، ئەمە ناگونجێ ئایەت بێ.

بەڵام با سەرەتا ئەو دەقە گشتییە بێنین، کە ئەو دەقەی تێدایە، کە گوایە ئایەتی قورئان بووە:

{**عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ لَمَّا صَدَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنْ مِنًى أَنَاخَ بِالْأَبْطَحِ...، ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ سُنَّتْ لَكُمْ السُّنَنُ، وَفُرِضَتْ لَكُمْ الْفَرَائِضُ، وَتُرِكْتُمْ عَلَى الْوَاضِحَةِ، إِلَّا أَنْ تَضِلُّوا بِالنَّاسِ يَمِينًا، وَشِمَالًا وَضَرَبَ بِإِحْدَى يَدَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى، ثُمَّ قَالَ إِيَّاكُمْ أَنْ تَهْلِكُوا عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ، أَنْ يَقُولَ قَائِلٌ: لَا نَجِدُ حَدَّيْنِ**

فِي كِتَـابِ اللَّـهِ، فَقَـدْ رَجَـمَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ، وَرَجَمْنَـا وَالَّـذِي نَفْـسِي بِيَـدِهِ، لَـوْلَا أَنْ يَقُـولَ النَّـاسُ: زَادَ عُمَـرُ بْـنُ الْخَطَّـابِ فِي كِتَـابِ اللَّـهِ، تَعَـالَى لَكَتَبْتُهَـا، الشَّـيْخُ وَالشَّـيْخَةُ فَارْجُمُوهُـمَا أَلْبَتَّـةَ، فَإِنَّـا قَـدْ قَرَأْنَاهَـا}[1].

{قَـالَ يَحْيَـى: سَـمِعْت مالـكاً يَقُـولُ: قَوْلُـهُ: الشَّـيْخُ وَالشَّـيْخَةُ يَعْنِـي: الثَّيِّـبَ وَالثَّيِّبَـةَ فَارْجُمُوهُـمَا أَلْبَتَّـةَ} (أخرجـه البخـاري: ٦٨٢٩، ومسـلم: ١٦٩١، وأبـو داود: ٤٤١٨).

واتـە: سـەعیدی کـوڕی موسـەییەب دەڵـێ: کاتێـك عومـەری کـوڕی خەتتـاب (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، کـە ئـەو کاتـە جێنیشـینی پێغەمبـەر ﷺ بـووە، لـە میناوە ڕۆیشـت لە ئەبتـەح حوشـترەکەی یەخـدا، دوای چەنـد قسـەیەك دەڵـێ، چـۆوە بـۆ مەدینـە، وتاری بـۆ خەڵکـدا گوتـی: ئـەی خەڵکینـە! سـوننەتەکانتان، (واتـە: ڕێبازەکانـی پێغەمبـەر ﷺ) بـۆ ڕوونکراونـەوەو، فەڕزەکانتـان لەسـەر پێویسـت کـراون و، لەسـەر ڕێییەکـی ڕۆشـن بەجـێ هێڵـدراون، مەگـەر خۆتـان خەڵـك بـە لای ڕاسـت و چەپـدا گومـڕا بکـەن، دەستیشـی بـە دەسـتی دادا بـەو شـێوەیە، (یانـی: مەگـەر خۆتـان خەڵکـی ئـاوا سـەر لـێ بشـێوێنن، ئەگەرنـا ئیسـلام زۆر ڕوون و ڕۆشـنە)، دوایـی گوتـی: وریـا بـن، ئایەتـی ڕەجـم پشـتگوێ مەخـەن و بـە هـۆی ئـەوەوە بفەوتێـن، دوایـی قسـە بێژێـك بڵـێ: ئێمـە دوو سـزایان لـە کتێبـی خـوادا نابینیـن، (واتـە: سـزای ئافرەتـی زیناکاری هاوسـەردارو، پیـاوی زینـاکاری هاوسـەردار، کـە بریتیـە لـە: بـەرد بارانکـردن، لـە کتێبـی خـوادا شـتی وا نابینیـن)، چونکـە پێغەمبـەر ﷺ بـەرد بارانـی کـرد، ئێمـەش بەردبارانمـان کـردوە، (ئافـرەت و پیـاوی هاوسـەرداری زیناکارمـان بەردبـاران کـردن)، سـوێند بـەو کەسـەی گیانـی منـی بـە دەسـتە، لەبـەر ئـەوە نەبووایـە کـە خەڵـك بڵـێ: عومـەری کـوڕی خەتتـاب شـتێکی لـە کتێبـی خـوادا زیـاد کـردوە، ئایەتەکـەم دەنووسـی: {**الشَّـيْخُ والشَّـيْخةُ فارْجُمُوهُـمَا أَلْبَتَّـةَ**}، (**الشَّـيْخُ**) و (**والشَّـيْخةُ**) بـە حەتمیـی بـەرد بارانیـان بکـەن، چونکـە ئێمـە خوێندوومانەتـەوە.

---

(١) أخرجـه مالـك بـن أنـس فـي « الـمَوطّأ «، كتـاب الحـدود أولًا، بـاب ما جـاء فِي الرجـم، الحديث رقـم: ١٠، ص٦٨٦، ٦٨٧. ط دار الفكـر ١٤٠٧ك/١٩٨٧ز.

(**یحیی**) - کە یەکێکە لە گێڕەرەوەکان - گوتوویەتی: گوێم لە مالیك بوو دەیگوت: (**الشیخ والشیخة**)، یانی: بێوە مێردو بێوە ژن، بە حەتمیی بەرد بارانیان بکەن.

بەڵام ئێمە دەڵێین: بێگومان ناگونجێ ئەو دەقە بە قورئان دابنرێ و، هیچ حوکمێك بەو بیانووەوە لەسەری بنیات بنرێ، ئەویش لەبەر حەوت بەڵگان ناگونجێ ئەو دەقە بە ئایەتێکی قورئان دابندرێ و، بەو بیانووەوە کە ئایەتێکی قورئانە، حوکمێکی شەرعیی لەسەر بنیات بنرێ:

بەڵگەی یەکەم: ئەو دەقە بە چەند شێوەیەك هاتوە:

أ)- {**الشَّيْخُ والشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا، فارْجُمُوهُمَا اَلْبَتَّةَ**}.

ب)- {**الشَّيْخُ والشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا، فارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ، نَكَالاً مِنَ اللهِ واللهُ عَزِيزٌ حَكِيْم**}.

ج)- {**الشَّيْخُ والشَّيْخةُ إِذَا زَنَيَا، فارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ بِمَا قَضَيَا مِنَ اللَّذَّةَ**}.

د)- {**إِذَا زَنَيَا الشَّيْخُ والشَّيْخةُ، فارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ بِمَا قَضَيَا مِنَ اللَّذَّةَ**}.

ئەوە چوار تەعبیر، وەك لە (**فتح الباري شرح صحيح البخاري**)(١)، و (**نيل الأوطار للشوكاني**)[٢]، هاتوە.

بەڵام قورئان نابێ وابێ! ئایەتەکانی قورئان پیت و وشەکانیشیان هەموویان دیارن، بەڵام ئەو ڕستەیە لێرە بە چوار جۆرە تەعبیر هاتوە، کەواتە: ناگونجێ ئەمە قورئان بێ، چونکە بە چوار تەعبیر هاتووەو، نازانین بڵێین: کامیانەو هەمووشیان واتاکانیان لێك نیزیکن، بەڵام تەعبیرەکانیان لێك جیان.

بەڵگەی دووەم: دەڵێن: خوێندنەوەی نەسخ کراوەتەوەو، حوکمەکەی ماوەتەوە، بەڵام:

---

(١) ج١٢، ص١٤٣.

(٢) ج٧، ص١٠٢.

أ)- قورئان هیچ ئایەتێکی مەنسووخی تێدا نیە، وەك لە ڕابردوودا باسمان کردوە.

ب)- ماناو بێژە ناگونجێ لە یەك بترازێن، ناگونجێ بڵێین: بێژ (**لفظ**)ەکەی نەسخ کراوەتەوە، بەڵام ماناکەی ماوەتەوە، شتی وا نیە، ماناو بێژە، (**لفظ ومعنى**) هەر پێکەوەن و تێکهەڵکێشن و بە بێ یەك نابن.

بەڵگەی سێیەم: ڕەجم پەیوەستە بە هاوسەرگیریی (**إحصان**)ەوە، ئەگەر هەشبی نەك بە پیرییەوە، بەڵام لە هەر چوار تەعبیرەکاندا کە هێنامانن، هەر دەڵێ: {**الشَّيْخُ والشَّيْخَةُ**}، بەڵێ، دوایی یەحیا دەڵێ: گوێم لە مالیك بووە، گوتوویەتی: کە دەڵێ: {**الشَّيْخُ والشَّيْخةُ يعني: الثَّيِّبُ الثَّيِّبَةُ**}، واتە: پیاوی هاوسەردارو ئافرەتی هاوسەردار، بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەوەی گوایە ئایەتەکەیە، هەر دەڵێ: {**الشَّيْخُ والشَّيْخةُ**}، (**الشَّيْخُ**)یش یانی: پیاوی بە تەمەن، (**الشَّيْخةُ**)ەش، واتە: ئافرەتی بە تەمەن، ئنجا جاری وایە پیاو بە تەمەنیشە، بەڵام هاوسەرگیریی نەکردوەو، ئافرەت بە تەمەنیشە، هاوسەرگیریی نەکردوە، جاری واش هەیە پیاوو ئافرەت، گەنجیشن و هاوسەرگیرییشان کردوە.

کەواتە: سزای بەردبارانکردن، ئەگەر هەشبێ، نەبەستراوەتەوە بە تەمەنەوەو، بەستراوەتەوە بە هاوسەرگیرییەوە، بەڵام لێرەدا باسی تەمەن کراوە: {**الشَّيْخُ والشَّيْخةُ**}، پیاوی پیرو ئافرەتی پیر، ئەگەر زینایان کرد، بەردبارانیان بکەن، ئنجا ئەگەر ئەو پیاوە پیرەو ئەو ئافرەتە پیرە، ئەوە هاوسەرگیریان نەکرد بوو، پیاوەکە ڕەبەن بووو مابۆوەو هاوسەرگیریی نەکرد بوو، زیناشی کرد، دەبێ بەردباران بکرێ، بە پێی ئەم قسەیە، بەڵێ دەبێ بەرد باران بکرێ، هەرچەندە هاوسەگیرییشی نەکردوە! یان ئافرەتێك کە ماوەتەوەو قەیرە کچەو کەوتۆتە تەمەنەوە، بەڵام زینا دەکات، بە پێی ئەمە بێ، دەبێ بەردباران بکرێ، کە هاوسەرگیرییشی نەکردوە! لە حاڵێکدا کە هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە سزای بەرد بارانکردن ئەگەر هەشبێ، پەیوەستە بە پیاوو ئافرەتی هاوسەردارەوە، تەمەنیان کردبێ، یان تەمەنیان نەکردبێ.

بەڵگەی چوارەم: ئەگەر ڕاستبایە عومەر (خوا لێی ڕازی بێ) ئەم تەعبیرەی بە قورئان زانیبایە، دەینووسی و، ئەو کاتە نەشدەگوترا: ئایەتێکی قورئانی زیاد کردوە، چونکە ئایەتی قورئان، دەبێ بنووسرێ و نووسینیشی زیادکردن نیە لە قورئان، بەڵام گێڕراوەکە هەر ڕاست نیە لە ئەصڵداو، دەڵێین: عومەر (خوا لێی ڕازی بێ) وای نەگوتوە، چونکە ئەگەر عومەر بزانێ ئایەتی قورئانە، چۆن لەبەر لۆمەی خەڵکی ناینووسێ؟! شتی وا نیە، هاوەڵانیش هەموویان ڕێزیان گرتوەو، ئەویش ئەگەر قەناعەتی وا بووایە، قەناعەتی پێ دەهێنان، ئەگەر بەڵگەی هەبووایە، ئەگەر بەڵگەشی نەبێ، عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، لەوە بە بەرزتر دەزانین، لە خۆیەوە قسەی وا بکات.

بەڵگەی پێنجەم: نەمانزانیوە عومەر سزای ڕەجمی لە ماوەی حوکمڕانیی خۆیدا جێ بەجێ کردبێ، کە دەڵێ: (**رَجَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ، وقد رَجَمْنا**)، ڕاستە لە بارەی پێغەمبەرەوە دەق هەن، بەڵام لە بارەی عومەرەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، نەزانراوە سزای بەردبارانکردنی جێ بەجێ کرد بێ.

بەڵگەی شەشەم: قورئان هەمووی بە تەواتور هاتوە، واتە: کۆمەڵێکی زۆر، لە پێغەمبەری خوایان ﷺ بیستوەو گەیاندوویانە بە کۆمەڵێکی زۆری دوای خۆیان، ئەوانیش بە کۆمەڵێکی زۆر، تاکو گەیشتوە بە ئێمە، بەڵام ئەمە دەقێکی (**آحاد**)ەو، تەواتور نیە، ئنجا مەرجی قورئان بوونی دەقێك، ئەوەیە کە بە تەواتور هاتبێ، بەڵام ئەوە لە ڕێی سەنەدی (**آحاد**)ەوە هاتوە، تاکێك، یان چەند تاکێك، کە نەگەیشتوونە ڕاددەی تەواتور، هێناویانە.

٧)- ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە پێغەمبەر ﷺ پێش عومەر ئایەتێکی قورئانی نەنووسیبێ، ئنجا شتی وا چۆن دەگونجێ! واتە: ئایەتێکی قورئان هەبووە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ نەینووسیوە، دوایی عومەریش هەر نەینووسیوە!!

ئنجا مادام نە پێغەمبەر ﷺ نووسیبێتی و، نە عومەریش نووسیبێتی و، نە هاوەڵانیش گوتبیان: دەبێ بنووسرێ، دیارە ئایەتی قورئان نیەو، هەر ڕووداوەکە هیچی ئەصڵ و بناغەی نیەو، عەقڵ و لۆژیك ڕەتی دەکاتەوە.

بڕگەی شەشەم: ناگونجێ دەقی: {خُذُوا عَنِّي، خُذُوا عَنِّي، قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً..}، فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێ:

با سەرەتا کۆی دەقەکە بێنین:

{عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ قَالَ: خُذُوا عَنِّي، خُذُوا عَنِّي، قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا، الثَّيِّبُ بالثَّيِّبِ، وَالْبِكْرُ بالبِكْرِ، الثَّيِّبُ جَلْدُ مِئَةٍ، ثُمَّ رَجْمٌ بالحِجَارَةِ، وَالْبِكْرُ جَلْدُ مِئَةٍ، وَنَفْيُ سَنَةٍ} (أخرجه أحمد: ٢٢٧١٨، ومسلم: ١٤٣٩، وأبو داود: ٤٤١٥، والترمذي: ١٤٣٤، وابن ماجه: ٢٥٥٠، وابن حبان: ٤٤٢٥).

واتە: عوبادەی کوڕی صامیت (خوا لێی ڕازی بێ) گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: لێم وەربگرن، لێم وەربگرن، خوا ڕێی بۆ دۆزینەوە، (بۆ ئەو ئافرەتانەی خوا لە بارەیانەوە فەرموویەتی: ﴿حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾﴾ النساء)، پیاوی هاوسەردارو ئافرەتی هاوسەردارو، کوڕی گەنج و کچی گەنج (هی زیناکار) پێکەوە سزا دەدرێن، پیاوو ئافرەتی هاوسەردار یەکی سەد قەمچییان لێ دەدرێ و، دواییش بەرد باران دەکرێن (تاکو دەمرن)، کوڕو کچی (بێ هاوسەر)یش، یەکی سەد قەمچییان لێ دەدرێ و ساڵێکیش دوور دەخرێنەوە.

دەڵێین: ناگونجێ ئەم دەقە فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێ، دەزانم لە هەندێك سەرچاوان دا هاتوە، بەڵام لەبەر شەش هۆکاران ناگونجێ ئەمە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ بێ، وەك لە تەفسیری سوورەتی (النساء)یشدا باسم کردوە، شایانی باسە: زۆربەی زانایان گوتوویانە: ئەم دەقە هەردووك ئایەتەکەی (١٥و ١٦)ی (**النساء**)ی نەسخ کردوونەوە، وەك (**محمد الطاهر بن عاشور**) گوتوویەتی[1].

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص ١٤٨، ١٤٩.

ئێمەش بە کورتیی دەڵێین: لەبەر ئەم شەش هۆکارە، ناگونجێ ئەو دەقە فەرمایشتی پێغەمبەر بێ:

یەك: نەسخ کرانەوەی قورئان بە سوننەت، ڕایەکی بێهێزی هەندێك لە زانایانەو، هیچ بەڵگەیەکیشیان نیە، چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمایشتی خوا نەسخ دەکاتەوە؟! پێغەمبەری خوا ﷺ پابەند (مُلْزَم) کراوە کە ئەم قورئانە مەزنە پیادە بکات، ئنجا چۆن ڕێی تێدەچێ خوا شتێکی فەرمووبێ، کەچی پێغەمبەری خوا ﷺ بفەرمووێ: ئەوەی خوا فەرموویەتی، لامبرد!! لە حاڵێك دا خوای پەروەردگار، پێغەمبەری خۆی ﷺ مولزەم کردوە بەم قورئانەوە: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ فَٱتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَن يُغْنُوا۟ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۖ وَٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾﴾ الجاثية، واتە: دوایی تۆمان دانا لەسەر شەریعەتێك شوێنی بکەوەو، بە دوای ئارەزووی ئەوانە مەکەوە کە نازانن، چونکە ئەوانە هیچ سوودێك بە تۆ ناگەیەنن و، ستەمکارانیش هەندێکیان دۆست و پشتیوانی هەندێکیانن و، خواش دۆست و پشتیوانی پارێزکارانە.

دوو: چۆن دەقێکی جۆری (**آحاد**)، (واتە: کە تاك تاكێك لە هاوەڵان گێڕاویانەتەوە)، دوو ئایەتی قورئان کە بە تەواتور پێمانگەیشتوون، نەسخ دەکەنەوە؟! ئایا دەگونجێ قسەیەك کە لە نەفەرێکەوە هاتوە، دەقێکی قورئان کە بە تەواتور بە ئێمە گەیشتوە، نەسخی بکاتەوە؟! هەرگیز ناگونجێ، چونکە دڵنیایی (یقین) بە گومان هەڵناوەشێتەوەو تەواتوریش دڵنیایی دەبەخشێ و، ئاحادیش گومانی زاڵ.

سێ: پێشتر باسمان کرد، کە ئەو دوو ئایەتە، باسی سزای خۆلێکخشاندنی ئافرەتان (**سُحاق**)و، نێربازیی (**لِواطَة**) دەکەن، ئەو مەسەلەیەمان بە باشیی ڕوون کردەوەو، ڕواڵەتی ئایەتەکانیش هەر ئەوە دەگەیەنێ.

چوار: ئایەتەکە دەفەرمووێ: ﴿وَٱلَّٰتِى يَأْتِينَ ٱلْفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَٱسْتَشْهِدُوا۟ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ ۖ فَإِن شَهِدُوا۟ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِى ٱلْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلْمَوْتُ

﴿أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا ١٥﴾ النساء، ئەو ئافرەتانەی کە فاحیشە دەکەن لە ئێوە، چوار شایەدانیان لێ بگرن، ئنجا ئەگەر شایەدییان لەسەر دان، لە ماڵەکاندا حەپسیان بکەن، (زیندانیان بکەن) تاکو دەمرن، یاخود خوا ڕێیەکیان بۆ دەدۆزێتەوە.

ئنجا ئایا ڕەجم کران و سەد قەمچیی لێدران، کوا دەرووی خێرە؟!

چونکە خوا دەفەرمووێ: تاکو دەمرن، یان خوا دەرووی خێریان لێ دەکاتەوە، مردنەکە، ئەگەر هەر بەردەوام بن و سوور بن لەسەر ئەو تاوانەی کردوویانە، دەبێ هەر سجن بن، تاکو دەمرن، دەروولێکرانەوەکەش ئەوەیە کە خوا بیخاتە دڵیان بڵێن: پەشێمانین و جارێکی دیکە ناگەڕێینەوەو، ئەو کەسانە دڵنیا بکەنەوە کە گرتوویانن، کە حوکمڕانن، کە جارێکی دیکە ناگەڕێنەوە سەر ئەو گوناهە، ئا ئەوە دەروو لێکرانەوەیە.

ئەگەرنا کەی ئەوە دەروولێکرانەوەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ بفەرمووێ: خوا دەرووی لێکردنەوە: بەرد باران دەکرێن و، یەکی سەد قەمچییشیان لێ دەدرێ، ئەوە کەی دەروو لێکرانەوەیە؟ هەر تەعبیرەکە کە بە ناوی پێغەمبەرەوە ﷺ هاتوە، لەگەڵ ئایەکەدا تێکدەگیرێ!

پێنج: ئەم دەقە زۆر نامۆیە بە ئایەتەکانی قورئان و دەقەکانی دیکەی سوننەت، چونکە یەکی دوو سزای قورس، بۆ هەر کام لە زیناکاری هاوسەردارو (**ثَيِّب**)، زیناکاری بێ هاوسەر (**بِكْر**)، دادەنێ، کە:

یەکەمیان: سەد قەمچیی و دواییش ڕەجم کردن.

دووەمیان: سەد قەمچیی و دوورخرانەوەش.

کە ئەوە لەگەڵ قورئان و سوننەت دا، شتێکی نامۆیەو، لە شەریعەتدا یەك سزای جەستەیی هەیە، بۆ هەر خراپەو تاوانێك.

شەش: جێی سەرنجیشە کە زانایان و حوکمڕانان، ئەو دوو سزایەیان، مەگەر بە دەگمەن ئەگەرنا جێ بە جێ نەکردوون و، نەبیستراوە پیاوێك کە هاوسەردار بووە، ئافرەتێك کە هاوسەردار بووەو، زینای کردوە، ڕەجمیش بکرێ و سەد قەمچییشی لێ بدرێ، ئەگەر ڕەجمیان کردبێ، ڕەجمیان کردوەو تەواو، تەنانەت پێغەمبەر ﷺ خۆیشی ئەوەی ڕەجمی کردبێ، قەمچیی لێنەداوە، کەواتە: کردەوەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەم دەقەدا، کە بە فەرموودەی وی لە قەڵەم دەدرێ، تێکدەگیرێ.

تەوەری نۆیەم: ڕاستکردنەوەی هەڵەیەکی گەورەی زۆرێك لە توێژەرەوانی قورئان، لە بارەی تەفسیری هەر سێك ئایەتی (١٩)ی (النساء) و (٣٠)ی (الأحزاب) و (١)ی (الطلاق)ەوە:

بەڕێـــــزان!

بـە پێویسـتی دەزانـم ئاماژەیـەك بکـەم، بـۆ هەڵەیەکـی گـەورەی زۆرێـك لـە لێکۆڵەرەوانـی واتاکانـی قورئـان، کـە بریتیـە لـەوەی وشـەی: (**فَاحِشَة مبينة**)یـان بـە مانـای (**زینـا**)، لێکداوەتـەوە، لـەو سـێ شـوێنەدا کـە ئامـاژەم پێـدان، کـە ئـەوەش وای لێکـردوون تووشـی پینـەو پـەڕۆی سـەیر بـبن!

سـەرەتا بـا تەماشـای هەرسـێك ئایەتەکـە بکەیـن، کـە وشـەی ناوبراویـان تێـدا هاتـوە:

١)- ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرۡهٗاۖ وَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ لِتَذۡهَبُواْ بِبَعۡضِ مَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ١٩ ﴾النساء.

واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! بۆتـان ڕەوان نیـە ئافرەتـان بە زۆر بـە میرات بگـرن و، ڕێشـیان لـێ مەگـرن (کـە شـوو بکەنـەوە)، بـۆ ئـەوەی هەندێـك لـەوەی

داوتاننێ، (لە مارەیی) لێیان زەوت بکەن، مەگەر گوناهێکی ئاشکرا بکەن و، بە چاکەش مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، ئنجا ئەگەر ڕقتان لە سیفەتێکیان هەڵسا، نیزیکە ڕقتان لە شتێك بێتەوەو خواش خێر (و بەرژەوەندییەکی) زۆری تێبخات.

گوتوویانە: (**فاحشة مبينة**)، لێرەدا مەبەست پێی زینایە، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەم، ئەمە ناگونجێ.

٢)- ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا ﴿٣٠﴾﴾الأحزاب، ئنجا ئەو ئایەتەشی لەگەڵ دا دێنین: ﴿وَمَن يَقۡنُتۡ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعۡمَلۡ صَٰلِحٗا نُّؤۡتِهَآ أَجۡرَهَا مَرَّتَيۡنِ وَأَعۡتَدۡنَا لَهَا رِزۡقٗا كَرِيمٗا ﴿٣١﴾﴾.

واتە: ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر! ﷺ هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ئاشکرا بکات، سزای بۆ دوو قات دەکرێتەوەو، ئەوەش لەسەر خوا ئاسانە، هەر کام لە ئێوەش بۆ خواو بۆ پێغەمبەرەکەی گوێڕایەڵ و ملکەچ بێ و کردەوەی باش بکات، دوو کەڕەتان (دوو هێندە) پاداشتی دەدەینەوەو، بژیوێکی پڕ ڕێزو حورمەتیشمان بۆ داناوە.

٣)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحۡصُواْ ٱلۡعِدَّةَۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ رَبَّكُمۡۖ لَا تُخۡرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخۡرُجۡنَ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥۚ لَا تَدۡرِي لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحۡدِثُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ أَمۡرٗا ﴿١﴾﴾الطلاق.

واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ هەر کاتێ ژنانتان تەڵاقدان، لە پێش دەستی عیددەیانەوە، تەڵاقیان بدەن، (واتە: لە کاتێکدا تەڵاقیان بدەن، کە جیماعتان لەگەڵیان نەکرد بێ، یان دوای جیماع پاك بووبنەوە، ئنجا تەڵاقیان بدەن، لە سەرەتای عیددەیانەوە)، عیددەکەش بژمێرن و، پارێز لە پەروەرگارتان بکەن،

(ئـەو ژنانـە دوای ئـەوەی تەڵاقتـان دان) لـە ماڵەکانـی خۆیـان دەریـان مەکـەن و، بـا ئەوانیـش نەچنـە دەرێ، مەگـەر گوناهێکـی ئاشـکرا بکـەن، ئەوانـە سـنوورەکانی خـوان (مەیانبەزێنـن)، هـەر کەسـێ سـنوورەکانی خـوا ببەزێنـێ، سـتەمی لـە خـۆی کـردوە، نـازانی، ڕەنگـە خـوا کارێکـی دیکـە، حاڵێکـی دیکـە بێنێتـە پێـش.

ئێمـە لـە تەفسـیری سـووڕەتی (**النساء**)یشـدا، ئـەو مەسـەلەیەمان باسـکردوە لـە لاپـەڕە (٢١٦ - ٢٢٠)دا. [1].

کلیلـی ڕاسـت تێگەیشـتنی ئـەو سـێ ئایەتـەش، تێگەیشـتنی وشـەی: (**فاحشـة مبينة**)یـە، کـە جیایـە لـە وشـەی (**فاحشـة**)، (**فاحشـة**) بـە مانـای زینـاو بـە مانـای نێربازیـی دێ و، بـە مانـای گوناهـو تاوانـی دیکـەش دێ.

بـەڵام (**فاحشـة مبينـة**) واتـە: یاخیبـوون و دەمەوەربوونـی ئافرەتێـك کـە تـەڵاق دراوە، لەگـەڵ مێـردی، یـان لەگـەڵ کـەس و کاری مێردیـدا، (**فاحشـة مبينـة: النشـوز والعِصيـان وبـذاءة اللّسـان وغـير ذلـك**)، (**فاحشـة مبيِّنـة**) بریتیـە لـە یاخیبـوون و سـەرپێچیی کـردن و زمـان شـڕیی و ئەوانـە.

ئنجا ئەگەر (**فاحشة مبينة**) بە زینا تێبگەین، مانای وایە:

١)- ئایەتی یەکەم: سوورەتی (**النساء**) ئایەتی ژمارە (١٩)، مانایەکەی ئاوای لێ دێ: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بۆتان نیە ئافرەتەکانتان بە میرات بگرن و، بۆشتان نیە ڕێی شووکردنەوەیان لێ بگرن، دوای ئەوەی تەڵاقتان داون، تاکو هەندێك لە ماڵ و

---

(١) شـایانی باسـە وێـڕای ئـەوەی زانایـان زۆربەیـان ئـەو وشـەیە (فاحشـة مبيِّنة)یـان بـە هەڵـە بـە مانـای زینـاوە لێـك داوەتـەوە، (د. مصطفـی زلـمي)یش لـە کتێبەکانـی خۆیـدا، تووشـی هەمـان هەڵـە بـووە، بـۆ وێنـە لـە: (مجموعـة أبحـاث قرآنيـة)، (لا رجـم فـي القـرآن) ص: ٨٩، ط: ٢٠١٤م)، هەرچەنـدە یـەك دوو سـاڵ پێـش وەفاتـی پێـم گـوت: مامۆسـتا! ناگونجـێ: (فاحشـة مبيِّنـة)، بـە مانـای زینـا بـێ و، دوایـی بـۆم ڕوونکـردەوە و بۆشـی سـەلماندم، بـەڵام وا دیـارە نەخۆشـیی و سـەرقاڵیی دەرفەتـی ڕاسـتکردنەوەی نـەداوەو، هـەر بـەو شـێوەیە کـە هەڵەیـە، ماوەتـەوە لـە کتێبەکانیـدا.

سامانەکەیانیان لێ بستێنن، مەگەر زینا بکەن، (ئەگەر زینا بکەن، بۆتان هەیە ماڵ و سامانیان لێ بستێنن)، ئایا مانای وا دەگونجێ؟! نەخێر.

بەڵکو مانای ڕاستی ئایەتەکە ئاوایە: ئەی بڕوادارینە! بۆتان نیە ئافرەتان بە میرات بگرن و بەشێك لە مارەییەکەشیان لێ وەربگرنەوە، مەگەر لەگەڵتان نەگونجێن زمانشڕو یاخیی بن، ئەو کاتە بۆتان هەیە دەستیان لێ هەڵبگرن و بڵێن: مارەییەکەمان بدەنەوە، کە ئەوە پێی دەگوترێ: داڕنین (**خُلْع**)، ئەو ئافرەتە دەتوانێ خۆی دابڕنێ و لە گرێبەستی ئەو پیاوە دەرباز بێ، مادام بەو پیاوە ڕازی نیە.

بەڵام ئەگەر (**فاحشة مبينة**)، بە مانای زینا بێ، یانی: پیاوێك بۆی نیە ژنەکەی هەندێك مارەیی، یان ماڵ و سامانی لێوەربگرێ، مەگەر زینا بکات، ئەگەر زینای کرد، بۆی هەیە لێی وەربگرێ!! بەڵام ئەوە ڕێك دژی ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ: الدَّيُّوثُ**}[1]، واتە: بابای بێ غیرەت ناچێتە بە هەشت، (**دیوث**) یانی: کەسێك بزانێ ژنەکەی زینا دەکات و لێی بێدەنگ بێ!.

٢)- هەروەها ئایەتەکەی سوورەتی (**الأحزاب**) - ٣٠ -، مانای زۆر ناقۆڵای دەبێ، ئەگەر بڵێین: (**فاحشة مبينة**) بە مانای زینایە، کە دەفەرموێ:

ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر! ﷺ هەر کامێك لە ئێوە گوناهێکی ئاشکرا بکات، ئەوە سزای بۆ دوو قات دەکرێتەوەو، ئەوە لەلای خوا ئاسانە، بەڵام چۆن خوای پەروەردگار وشەی زینا لەگەڵ هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەردا ﷺ بەکاردێنێ؟!.

---

(١) {ثلاثة لا يدخلون الجنة: الديوث من الرجال، والرجلة من النساء، ومدمن الخمر} أخرجه الطبراني كما في الترغيب والترهيب ومجمع الزوائد، قال المنذري (٧٧/٣): رواته ليس فيهم مجروح . وقال (١٧٨/٣): رواته لا أعلم فيهم مجروحا وشواهده كثيرة، وقال الهيثمي (٣٢٧/٤): فيه مساتير، وليس فيهم من قيل إنه ضعيف. وأخرجه أيضًا: البيهقي في شعب الإيمان: ١٠٨٠٠.

بەڵکو یانی: ئەی هاوسەرانی پێغەمبەر! هەر کامێك لە ئێوە، لە پێغەمبەر ﷺ یاخیی بێ و، لەگەڵی دەمەوەر بێ، سەرپێچیی لێ بکات، سزای بۆ دووقات دەکرێتەوە...، بە بەڵگەی ئایەتی دوایی کە دەفەرمووێ: ﴿ وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ ﴾الأحزاب، هەر کامێك لە ئێوە گوێڕایەڵ بێ بۆ خواو بۆ پێغەمبەرەکەی و، کردەوەی باش بکات، دوو کەڕەت پاداشتی دەدەینەوە، گوێڕایەڵیی **(قنوت)** پێچەوانەی **(فاحشة مبينة)**یە، **(فاحشة مبينة)** یانی: دەمەوەریی و یاخیبوون، بەڵام گوێڕایەڵیی، پێچەوانەیەتی.

ئنجا ئەصڵی ڕووداوەکەش، هەر ئەوە بووە کە هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ بە پێغەمبەری خوایان دەگوت: دەبێ نەفەقەمان بۆ زیاد بکەی، ئەویش توانای نەبوو، ئایەتەکە لەسەر ئەوە هاتە خوار.

٣)- هەروەها ئایەتەکەی سوورەتی **(الطلاق)** -٢-یش، ئەگەر **(فاحشة مبيِّنة)** بە مانای زینا لێك بدرێتەوە، مانایەکەی ئاوای لێ دێتەوە: ئافرەتانێك کە تەڵاقتان داون، بۆتان نیە لە ماڵێ دەریانبکەن، مەگەر زینا بکەن! یانی: (ئەگەر زینا بکەن، بۆتان هەیە دەریان بکەن!! بەڵام ژنان ئەگەر زینا بکەن، دەبێ سزا بدرێن، چۆن دەبێ بەس دەربکرێن! بەڵام وەك ئێمە گوتمان، مانایەکەی ئاوای لێ دێ، ئەو ئافرەتانەی تەڵاقیان دەدەن، دەبێ هەر لە ماڵەکانتاندا بمێننەوە، مەگەر یاخیبن و دەمەوەربن و قسەتان پێ بڵێن، پرتەو بۆڵە بکەن، ئەو کاتە بۆتان هەیە بڵێن: هەقتان نیە لە ماڵدابن، مادام دەمەوەریی و یاخیبوون دەکەنە پیشە.

تەوەری دەیەم: چەسپاندن و، ئیسپاتکردنی زینا بە دان پێداهێنان (إقرار)ی بابای زیناکار، یان چوار شایەد دەبێ:

واتە: بۆ ئیسپاتکردن و سەلماندنی ئەوە کە فڵان پیاوە، یان فڵان ئافرەتە گوناهی داوێن پیسیی ئەنجام داوەو، سزای زینای دەکەوێتە سەر، تەنیا بە دوو ڕێ دەبێ: یان دان پێداهێنانی خۆی، یاخود چوار کەس، چوار پیاو شایەدیی بدەن، هەڵبەتە چوار پیاو کە لێیان نەزانرابێ درۆزنن، یان درۆ دەکەن، شایەدیی بدەن لەسەر ئەوەی ئەو کارەیان لەو پیاوە، یان لەو ئافرەتە بینیوە.

بە نسبەت دان پێداهێنانەوە کە گوتراوە: (**الإِقْرَارُ سَيِّدُ الأَدلَّة**) دان پێداهێنان گەورەی هەموو بەڵگەکانە، سەرجەم ئەو سزادانانەش کە ئیسپات بوون و، ئەنجام دراون، لەسەر زیناکردن لە مێژووی ئیسلامدا، هەموویان بە هۆی دان پێداهێنانی خاوەنەکەیانەوە ئیسپات بوون، ئەگەرنا هیچیان بە هۆی چوار شایەدانەوە ئیسپات نەبوون و، ئەوە زۆر زۆر زەحمەتە:

١)- (**الإقرار**) دان پێداهێنان، لە بارەی دان پێداهێنانەوە، فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ زۆرن، بەڵام یەکێکیان بەنموونە دەهێنینەوە، کە (بوخاریی بە ژمارە: ٢٣١٤ و ٢٣١٤، و موسلیم بە ژمارە: ١٦٩٧)، هێناویانە، کە خوڵاصەکەی ئەوەیە:

ڕۆژێك دوو پیاو دەچن بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ یەکێکیان دەڵێ: کوڕی ئەو پیاوە زینای لەگەڵ هاوسەری مندا کردووە، لە بەرانبەردا سەد سەر مەڕ لەگەڵ کەنیزەکێکیم لێستاندوە، ئێستا هاتووین دادوەرییمان لە نێواندا بکەی بە قورئان، بابی کوڕەکە شارەزاتر دەبێ لەوی دیکە، دەڵێ: بەڵێ، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ هاتووین بە حوکمی قورئان دادوەرییمان لە نێواندا بکە: کوڕی من لە لای ئەو پیاوە کرێکار بووەو، زینای لەگەڵ ژنەکەیدا کردوە، سەد مەڕی لێستاندووم لە بەرانبەرداو، کەنیزەکێکیش، ئێستا جەنابت چی دەفەرمووی؟ پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: سەد سەر مەڕەکە دەبێ بدرێتەوە بە تۆ، هەروەها

کەنیزەکەکەش بدرێتەوە بە تۆ، ئنجا بە یەکێك لە هاوەڵان کە ناوی ئونەیس دەبێ، دەفەرموێ: {**یا أُنَيْسُ! اغْدُو إلى امْرَأَةِ هذا، فَإِنِ اعْتَرَفَتْ، فَارْجُمْهَا**}، ئەی ئونەیس! بچۆ بۆ لای ژنی ئەو کابرایە، ئەگەر دانی پێداهێنا، بەرد بارانی بکە، بە نسبەت کوڕەکەشەوە لەبەر ئەوەی ژنی نەبووە، (هاوسەرگیریی نەکردوە)، دەفەرموێ: سەد قەمچیی لەسەرە کوڕەکەی تۆشە، ئنجا دەچن ئافرەتەکە دانی پێدا دێنێ، (دیارە شتەکەیان ئاشکرا بووە)، کوڕەکەش بە هەمان شێوە، ئیدی ژنەکە بەرد باران دەکرێ و، کوڕەکەش سەد قەمچیی لێ دەدرێ.

هەروەها پێشتریش باسی (**ماعز**)و (**غامِدية**)مان کرد، ئەو ئافرەتەی کە بە (**غامِدية**) مەشهوور بووە، ئەوانیش هەردووکیان دوای دان پێداهێنانی خۆیان، ئەو سزایەیان لەسەر پێویست بووەو سزا دراون، ئەوە بە نسبەت دان پێدا هێنانەوە.

٢)- (أربعة شهداء)، چوار شایەد، دەقی ئایەتی ژمارە (٤)ی، سوورەتی (**النور**) دەیگەیەنێ: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ﴿٤﴾﴾، ئەوانەی ئافرەتانی داوێنپاك تۆمەتبار دەکەن بە داوێن پیسی و، دواییش چوار شایەدان ناهێنن، یەکی هەشتا قەمچییان لێ بدەن.

بەڵام شایانی باسە: هەر کات بە هۆی دان پێدا هێنانەوە، ئەو گوناهە چەسپا لەسەر کەسێك و لەسەری خۆی چەسپاندی، دوایی لەو دان پێدا هێنانە پەشێمان بۆوە، ئەگەر پێش دەست پێکردنی سزا دانەکە بێ، یاخود لە نێوە ڕاستی دا بێ، لە میانی سزا دانەکەدا بێ، کە گوتی: پەشێمانم، ئەو کاتە سزا نادرێ و سزایەکەی لەسەر لادەچێ، وەك لە بارەی (**ماعز**)ەوە لە (سنن الترمذي) بە ژمارە: ١٤٢٨، و (سنن ابن ماجه) بە ژمارە: ٢٥٥٤)دا هاتوە، کە دوای ئەوەی (ماعز) بەرد باران دەکرێ و، ئێشی پێدەگا، ڕادەکات، بەڵام دوایی دەیگرنەوەو، بەردەوام دەبن لەسەر بەرد بارانکردنی تاکو دەمرێ، کە پێغەمبەر ﷺ هەواڵەکەی پێدەگاتەوە، دەفەرموێ:

(**هَـلاَّ تَرَكْتُمُـوُه**)، بۆچـی وازتـان لـێ نەدەهێنـا! چونكـە ئـەو پیـاوە كـە ڕادەكات، مانـای وایـە پەشـێمان بۆتـەوە لـە دان پێـدا هێنانەكـەی، بۆیـە دەبووایـە وازتـان لـێ هێنابووایە.

تەوەری یازدەیەم و كۆتایی:

هـەر چەنـد پێشـتریش باسـمان كـرد، بـەڵام جارێكـی دیكـەش دووبـارەی دەكەمـەوە، وەك ئەمانەتـی زانسـتیی دەڵێیـن: زۆربـەی هـەرە زۆری زانایـان، هـەم كاتـی خـۆی، هـەم ئێسـتاش ڕایـان وایـە كـە ژن و پیـاوی هاوسـەرداری زینـاكار، سـزایەكەیان: (رجـم)ە، واتـە: بـەرد بـاران كـران، تاكـو مـردن، بـەڵام كەمینەیـەك ئـەو ڕایەیـان هەیـە، كـە نەخێـر زینـاكاران بـە پیـاوو ئافرەتـەوە، بـە هاوسـەردارو بـێ هاوسـەرەوە، سـزایەكەیان هـەر سـەد (١٠٠) قەمچییـە، ئنجـا مـن ئـەو ڕایـەم بـە دڵـە، كـە ئـەو ڕایەشـم بـە دڵـە، بەڵگەكانـم خسـتنە ڕوو، كـە ئـەو قەناعەتەیـان بـۆ پەیـدا كـردووم و، لـە مسـوڵمانەتیی و دینداریـیـش دا، ئینسـان نابـێ تەماشـا بـكات: بزانـێ كـێ چـی دەڵـێ و، كـێ چـی ناڵـێ! بەڵكـو دەبـێ تەماشـای وەحیـی بكـەی، تەماشـای قورئـان و سـوننەتی پێغەمبـەر ﷺ بكـەی و، عەقڵـی خۆشـت ئـازاد بكـەی، لـە لـێ تێگەیشـتنی وەحییـدا.

ئنجـا مـن هەوڵـم داوە هـەم لـەم بابەتـەدا، هـەم لـە هـەر بابەتێكـی دیكـەدا، وا بكـەم، بـەڵام ئـەوە كـە دەگوتـرێ: یەكدەنگیـی (**إجماع**)ی زانایانی لەسـەرە، زۆربـەی زانایـان ئـەو قسـەیە دەكـەن، ئـەوە ڕاسـت نیـە، چونكـە خەواریجیـش هـەر مسـوڵمان بـوون، ئنجـا خەواریـج هەموویـان ڕایـان وابـووە، كـە سـزای ڕەجـم لـە ئیسـلامدا نیـە، كـە پێـم وا نیـە نكووڵییشـیان كـرد بـێ لـەوەی لـە سـوننەتی پێغەمبـەردا ﷺ هەبـووە، بـەڵام یـان گوتوویانـە: ئایەتەكـەی سـوورەتی (**النور**)، سـزای ڕەجمـی نەسـخ كردۆتـەوە، یـان گوتوویانـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ سـزای بـەرد بارانـی لـە سـنووری صەڵاحییەتـی خۆیـدا، وەك سیاسـەتیی شـەرعیی جێبەجـێ كـردوە، بـە بـۆ چـوون و

ئیجتهادی خۆی، وەك پێشتر باسمان كرد، بەڵام گرنگ ئەوەیە مادام خەواریج، ڕایان نەبوو بێ، با ڕەخنەو گلەییشمان لێیان هەبێ، وەك من لە (مەوسووعەی بیركردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیعدا)، لە كتێبی سێیەمدا كە تێیدا باسی (تەوژمە فیكرییەكانیی مێژووی مسوڵمانان)م كردوەو، باسی خەواریجم كردوە، خەواریج، بەڵێ، ڕەخنەو گلەیی لەسەریان هەیە، هەروەها موعتەزیلەو كۆمەڵ و پێڕو تاقمەكانی دیكەش، بەڵام ئەوە مانای وانیە، ئەوانیش هیچ هەقیان لە لا نیە، پاشان مادام بە ئەهلی قیبلە لە قەڵەم دەدرێن و، لە بازنەی ئیسلامدا دادەنرێن، كەواتە: ئیعتیبار بە قسەیان دەكرێ، مادام قسەكەیان ڕێی تێ بچێ و، لە سنووری تێگەیشتن لە دەقەكانی وەحییدا بێ، بۆیە ئەگەر هەر خەواریجیش ڕایان لەسەر ئەو بەرد باران كردنە نەبووبێ، مانای وایە ڕاست نیە بگوترێ: یەكدەنگیی (**إجماع**)ی لەسەرە.

ئەوەش كە دەگوترێ: فڵانكەس ئیعتیبار بە قسەی ناكرێ، فڵان زانایە بەڵێ ڕای جیابووە، بەڵام ئیجماعی پێ هەڵناوەشێتەوە، من ئەو قسانەم پێ ڕاست نین، چونكە هەر كەسێك بە مسوڵمان لە قەڵەم درا، ئیعتیباریش بە قسەی دەكرێ، وەك گوتراویشە: (**انْظُر إلى مَا قِيْل، وَلا تَنْظُر إلى مَنْ قَال**)، تەماشا بكە چی گوتراوە، تەماشا مەكە كێ گوتوویەتی.

بۆیە ویستم ئەوە دووبارە بكەمەوە، ئنجا ڕای زۆرینەش بە تەئكید هەر ڕێی تێدەچێ و، دەگونجێ ڕای كەمینە هەڵە بێ، چونكە ڕایە، بەڵام مەرجیش نیە لەبەر ئەوەی ڕای كەمینە، كەمینەیەك دەیڵێن، بێهێزتربێ لە ڕای زۆرینەیەك، كە زۆرینە دەیڵێن، چونكە جاری واش هەیە، ڕایەك كەمینە تەبەنیی دەكەن، بەڵام لە ڕووی بەڵگەوە، پشت ئەستوورە بە بەڵگەو، بەهێزترە لە ڕای زۆرینە، قسەیەكی باو (**مشهور**)یشە، ماموستایان دەڵێن: «قیلی وا هەیە دەڵێی: فیلە»، (قیل: یانی: قسەیەك كە گوتراوە)، قسە هەیە بە كەم دانراوە، بەڵام جاری وایە لە ڕووی بەڵگەوە زۆر بەهێزە.

مەسەلەی سێیەم:

ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە پیاوی زیناکار، ئارەزووی ژنی زیناکارو هاوبەشدانەر دەکات و، ژنی زیناکاریش ئارەزووی پیاوی زیناکارو موشریك دەکات و، ئەوەش لە بڕواداران قەدەغەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً ﴾، واتە: پیاوی زیناکار هەر نیکاحی ئافرەتی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر دەکات.

یاخود لێرەدا وشەی (**نکاح**) بە مانای مارەکردن و هاوسەرگیریی لەگەڵ کردن نیە، بەڵکو بە مانای جووتبوون (**جِمَاعٌ**)ە، واتە: پیاوی زیناکار، تەنیا لەگەڵ ئافرەتی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەردا، جووت دەبێ.

٢)- ﴿ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ﴾، هەروەها ئافرەتی زیناکاریش، تەنیا پیاوی زیناکار یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر نیکاحی دەکات و مارەی دەکات.

یاخود: ئافرەتی زیناکاریش، تەنیا پیاوی زیناکار یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر، لەگەڵی جووت دەبێ.

٣)- ﴿ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئەوە لە بڕواداران قەدەغەیە.

ئەم دوو واتایە بۆ ئەم ئایەتە موبارەکە لێکدەدرێنەوە، بە پێی ڕاجیایی زانایان لە بارەی وشەی: (لَا يَنكِحُ) و (لَا يَنكِحُهَآ)، ئایا نیکاح لێرەدا بە مانای هاوسەرگیریی (**زواج**)ە، یاخود بە مانای واتە: جووتبوون (**وطأ**)ە؟!.

کورتە باسێک لە بارەی ڕەوایی و ناڕەوایی هاوسەرگیریی پیاوو ئافرەتی پاک. لەگەڵ زیناکاراندا

لێرەدا ڕای کۆمەڵێك لە زانایانم هێناوە، چونکە ئەم باسە بە ڕاستیی باسێکی زۆر هەستیارەو، زانایان ڕاجیاییەکی زۆر خەست و قووڵیان لە بارەیەوە هەیە، ڕای پێنج لە توێژەرەوانی زەبر دەستی قورئانم هێناوە، کە بریتین لە: (**الطبري، القرطبي، محمد الطاهر بن عاشور، الرازي، الشنقيطي**)، دواییش ڕای خۆم لە بارەیەوە هێناوە:

١)- (الطبري) کە بە پێشەوای توێژەرەوان و لێکدەرەوانی مانای قورئان، لە قەڵەم دراوەو، ئەو نازناوەشی شایستەیە، دەڵێ:

أ)- {فَقَالَ بَعْضُهُمْ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي بَعْضِ مَنِ اسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي نِكَاحِ نِسْوَةٍ كُنَّ مَعْرُوفَاتٍ بِالزِّنَا مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ، وَكُنَّ أَصْحَابَ رَايَاتٍ، يُكْرِينَ أَنْفُسَهُنَّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَحْرِيمَهُنَّ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ، فَقَالَ: الزَّانِي مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَتَزَوَّجُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً، لِأَنَّهُنَّ كَذَلِكَ، وَالزَّانِيَةُ مِنْ أُولَئِكَ الْبَغَايَا لَا يَنْكِحُهَا إِلاَّ زَانٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَوِ الْمُشْرِكِينَ، أَوْ مُشْرِكٌ مِثْلُهَا، لِأَنَّهُنَّ كُنَّ مُشْرِكَاتٍ}[١].

دوایی دەڵێ:

ب)- {وَقَالَ آخَرُونَ: مَعْنَى ذَلِكَ: الزَّانِي لاَ يَزْنِي إِلاَّ بِزَانِيَةٍ أَوْ مُشْرِكَةٍ، وَالزَّانِيَةُ لاَ يَزْنِي بِهَا إِلاَّ زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ، قَالُوا: وَمَعْنَى النِّكَاحِ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ: الْجِمَاعُ}[٢].

دوایی وەك زاڵکردنی یەکێك لەو دوو ڕایانە، هەر لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ:

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص٧٥.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص٧٨.

ج)- {وَأَوْلَى الأَقْوَالِ فِي ذَلِكَ عِنْدِي بِالصَّوَابِ قَوْلُ مَنْ قَالَ: عُنِيَ بِالنِّكَاحِ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ الْوَطْءُ، وَأَنَّ الآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْبَغَايَا الْمُشْرِكَاتِ ذَوَاتِ الرَّايَاتِ، وَذَلِكَ لِقِيَامِ الْحُجَّةِ عَلَى أَنَّ الزَّانِيَةَ مِنَ الْمُسْلِمَاتِ، حَرَامٌ عَلَى كُلِّ مُشْرِكٍ، وَأَنَّ الزَّانِيَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَرَامٌ عَلَيْهِ كُلُّ مُشْرِكَةٍ مِنْ عَبَدَةِ الأَوْثَانِ، فَمَعْلُومٌ إِذَا كَانَ ذَلِكَ كَذَلِكَ، أَنَّهُ لَمْ يُعْنَ بِالآيَةِ أَنَّ الزَّانِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَعْقِدُ عَقْدَ نِكَاحٍ عَلَى عَفِيفَةٍ مِنَ الْمُسْلِمَاتِ، وَلَا يُنْكَحُ إِلَّا بِزَانِيَةٍ أَوْ مُشْرِكَةٍ، وَإِذْ كَانَ ذَلِكَ كَذَلِكَ، فَبَيِّنٌ أَنَّ مَعْنَى الآيَةِ: الزَّانِي لاَ يَزْنِي إِلاَّ بِزَانِيَةٍ لاَ تَسْتَحِلُّ الزِّنَا، أَوْ بِمُشْرِكَةٍ تَسْتَحِلُّهُ}[1].

(**طبري**)، لە تەفسیرکردنی ئەو ئایەتە موبارەکەدا، ئایەتی ژمارە (٣)ی سوورەتی (**النور**)دا، تەنیا دوو ڕای هێناون و، لەو دوو ڕایەش یەکیان پەسند دەکات، بەمجۆرە:

١)- دەڵێ: هەندێکیان گوتوویانە: ئەم ئایەتە لە بارەی هەندێك لە هاوەڵانەوە (خوا لێیان ڕازی بێ)، دابەزیوە، کە مۆڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرت، بۆ مارەکردنی هەندێك لەو ژنانەی ناسرابوون بە زیناکردن لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ئەو ئافرەتانە خاوەن ئاڵا بوون و، خۆیان بە کرێ دەگرت، کە خەڵك زینایان لەگەڵدا بکات بە پارە، (واتە: لەشفرۆش بوون، بە زاراوی ئەمڕۆ)، خواش ﷻ قەدەغەکردنی ئەو ئافرەتانەی لەسەر بڕواداران دابەزاند، فەرمووی: بڕواداری زیناکار، تەنیا ئافرەتی زیناکار، یان ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەر، مارە دەکات، چونکە ئەوانیش بەو شێوەیەن، ئافرەتی زیناکاریش لەو لەشفرۆشانە، تەنیا پیاوی زیناکار لە بڕواداران، یاخود پیاوێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەران، یاخود هاوبەش دانەرێك کە وەك خۆی داوێن پیس بێ، دەیهێنێ، لەبەر ئەوەی ئەو کاتە، ئافرەتەکانیش هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون و مسوڵمان نەبوون.

٢)- دەڵێ: هەندێکی دیکە گوتوویانە: مانای ئەوە ئەوەیە کە پیاوی زیناکار، تەنیا زینا لەگەڵ ئافرەتی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەردا دەکات و، ئافرەتی زیناکاریش، تەنیا پیاوی زیناکارو هاوبەش بۆ خوا دانەر، زینای لەگەڵدا دەکات و، گوتوویانە: وشەی (**نِكَاحِ**) لێرە (لەم شوێنەدا) بە مانای جووتبوون (**جِمَاع**)ە.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص٧٩،٨٠.

دوایی خۆی هەڵسەنگاندن دەکات و ئەو ڕایەی بە دڵیەتی هەڵیدەبژێرێ و دەڵێ:

لە لای من نزیکترین قسە لە ڕاستییەوە، قسەی ئەو کەسەیە کە گوتوویەتی: مەبەست لە (**نِكَاح**) لەم شوێنەدا، بریتیە لە جووتبوون و، ئەم ئایەتە لە بارەی ئافرەتانێکی هاوبەش بۆ خوا دانەری لەشفرۆشی خاوەن ئاڵاوە هاتۆتە خوار، چونکە بەڵگە لەسەر ئەوە هەیە، کە ئافرەتی داوێن پیس لە مسوڵمانان، لە هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەرانێك قەدەغەیە، (واتە: ئافرەتی مسوڵمان ئەگەر زیناکاریش بێ، هەر دروست نیە شوو بکات بە پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافر)، هەروەها پیاوی زیناکار لە مسوڵمانان، لێی قەدەغەیە، ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەر لە بتپەرستەکان بێنێ.

ئنجا مادام ئەمە بەو شێوەیە، کەواتە: ئاشکرایە کە مەبەست لە ئایەتەکە ئەوە نیە کە پیاوی زیناکار لە بڕواداران، ئافرەتی پاك لە مسوڵمانان ناهێنێ و، تەنیا دەبێ ئافرەتی زیناکار، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر، بێنێ، ئنجا مادام ئەمە بەو شێوەیە، کەواتە: مانای ئایەتەکە وایە، کە پیاوی زیناکار، تەنیا زینا لەگەڵ ئافرەتێکدا دەکات، کە بە حەڵاڵی دانانێ (زینا بکات) چونکە مسوڵمانە، یاخود لەگەڵ ئافرەتێکی هاوبەش بۆ خوا دانەردا زینا دەکات، کە زینا بە حەڵاڵ دەزانێ، لەبەر ئەوەی کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرە.

٢)- (**القُرطبي**): لەو بارەوە شەش بۆچوونان دێنێ:

أ)- {**مَقْصِدُ الآيَةِ تَشْنِيعُ الزِّنَى وَتَبْشِيعَ أَمْرِهِ، وَأَنَّهُ مُحَرَّمٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ، لَا يَنْكِحُ: لَا يَطَأُ، ثُمَّ زَادَ تَقْسِيمَ الْمُشْرِكَةِ وَالْمُشْرِكِ مِنْ حَيْثُ أَنَّ الشِّرْكَ أَعَمُّ فِي الْمَعَاصِي من الزِّنَى، فَالْمَعْنَى: الزَّانِي لَا يَطَأُ فِي وَقْتِ زِنَاهُ إِلَّا زَانِيَةً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، أَوْ مَنْ هِيَ أَسوءُ مِنْهَا مِنَ الْمُشْرِكَاتِ**}.

ب)- {**قَالَ الْخَطَّابِيُّ: هَذَا خَاصٌّ بِهَذِهِ الْمَرْأَةِ إِذْ كَانَتْ كَافِرَةً، فَأَمَّا الزَّانِيَةُ الْمُسْلِمَةُ، فَإِنَّ الْعَقْدَ عَلَيْهَا لَا يُفْسَخُ**}.

ج)- {أَنَّهَا مَخْصُوصَةٌ فِي رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَيْضاً، اَسْتَأْذَنَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي نِكَاحِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا» أُمُّ مَهْزُولٍ» وَكَانَتْ مِنْ بَغَايَا، الزَّانِيَاتِ، وَشَرَطَتْ أَنْ تُنْفِقَ عَلَيْهِ}. (مرثد ابن أَبِي مَرْثَدٍ وعَنَاقُ صَدِيقَتَهُ).

د)- {أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الصُّفَّةِ، وَكَانَ بِالْمَدِينَةِ بَغَايَا مُتَعَالِنَاتٌ بِالْفُجُورِ، مَخَاصِيبُ بِالْكِسْوَةِ وَالطَّعَامِ، فَهَمَّ أَهْلُ الصُّفَّةِ أَنْ يَتَزَوَّجُوهُنَّ، فَيَأْوُوا إِلَى مَسَاكِنِهِنَّ وَيَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِنَّ وَكِسْوَتِهِنَّ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ صِيَانَةً لَهُمْ عَنْ ذَلِكَ}.

ح)- {الْمُرَادُ الزَّانِي الْمَحْدُودُ وَالزَّانِيَةُ الْمَحْدُودَةُ، قَالَ: وَهَذَا حُكْمٌ مِنَ اللَّهِ، فَلاَ يَجُوزُ لِزَانٍ مَحْدُود أن يتزوج إلاَّ محدودة} {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَنْكِحُ الزَّانِي الْمَحْدُودُ إِلَّا مِثْلَهُ} (أخرجه أبو داود: 2052).

هـ)- {أنهَا مَنْسُوخَةٌ بِالآيَةَ الَّتِي بَعْدَهَا: ﴿وَأَنكِحُوا۟ ٱلۡأَيَـٰمَىٰ مِنكُمۡ ﴿٣٢﴾﴾النور}[1].

واتە: ئەو شەش ڕایەش بەو شێوەیەن:

١)- یەکەمیان: دەڵێ: ئامانجی ئایەتەکە زیاتر دزێوو ناقۆڵا پێشاندانی زینایە، کە لەسەر بڕواداران قەدەغەیەو، (لاَ يَنْكِحُ) یانی: (لاَ يَطَأُ)، [وشەی (نِكَاحِ)، لێرەدا بە مانای جووتبوون بەکار هاتوە]، دواییش ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەرو پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەریش باسکراون، لەو ڕووەوە کە هاوبەش بۆ خوا دانان، گوناهێکی گشتییترە لە زینا، مانایەکەی ئاوای لێ دێتەوە: پیاوی زیناکار لە کاتێکدا کە زینا دەکات، یان زینا لەگەڵ ئافرەتێکی مسوڵمانی زیناکاردا دەکات، یاخود لەو خراپتر لەگەڵ ئافرەتێکی هاوبەش بۆ خوا دانەردا دەکات.

٢)- دووەمیان: (الْخَطَّابِيُّ)، گوتوویەتی: ئەمە تایبەتە بە ئافرەتێکی دیارییکراوەوە، بەڵام ئافرەتی مسوڵمانی کە زینا بکات، مارەکردنی هەڵناوەشێتەوە، (واتە: دروستە مارە بکرێ و، مارەیی دێ).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٣٩،١٤١.

٣)- سێیەمیان: ئەم ئایەتە تایبەتە بە پیاوێك لە مسوڵمانانەوە، کە داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، ئافرەتێك بێنێ پێی دەگوترا: (**أُمُّ مَهْزُولٍ**)، کە ئەو ئافرەتەش لە ئافرەتانی زیناکاری لەشفرۆش بوو، مەرجی گرتبوو بۆ ئەو پیاوەی بیهێنێ، کە مەسرەفی پیاوەکە بکێشێ، (لەو پارەیەی پەیدای دەکات بە لەشفرۆشیی).

پیاوەکە (مرثد بن أبي مرثد) بوو، ژنەکەش (عناق) بوو.

٤)- چوارەمیان: ئەم ئایەتە لە بارەی (**أَهْلِ الصُّفَّةِ**)ەوە، دابەزیوە، [(**أَهْلِ الصُّفَّةِ**)، هەندێك ڕیوایەت دەڵێن: چوار سەد کەس بوون، لەوانەیە کەم و زیادیان کردبێ، کۆمەڵێك هاوەڵی زگورتی بوون، بێ ژن و ماڵ بوون، لە شوێنێکی وەك هەیوان، لە مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ خەوو ئیسڕاحەتیان و هەموو شتیان لەوێ بووە، ماڵ و حاڵیان نەبووە)، ئەم ئایەتە لە بارەی وانەوە هاتە خوار]، کە لە مەدینەدا ئافرەتانیکی لەشفرۆش هەبوون، بە ئاشکرا زینایان دەکردو، دەوڵەمەندیش بوون، پۆشاکیان هەبوو، خواردنیان هەبوو، پارەیان هەبوو، جێ و ڕێیان هەبوو، بەڵام بە لەشفرۆشیی دابینیان کردبوو، (**أَهْلِ الصُّفَّة**) هەندێکیان ویستیان لەوانە مارە بکەن و، بچنە جێ و ڕێیەکانی ئەوانەوەو، لە خواردنەکەیان بخۆن و، لە پۆشاکەکەشیان بەهرەمەند بن، بەڵام ئەم ئایەتە هاتە خوار بۆ پارێزگاریی لێکردنیان، لەوەی ئەو عەیبە بێننە سەر خۆیان.

٥)- پێنجەمیان: مەبەست لەم ئایەتە، ئەوەیە کە پیاوێك کە سزا درابێ لەسەر زیناو، ئافرەتێك سزا درابێ لەسەر زینا، هەر ئەوانە پێك دەشێن، ئەمەش حوکمی خوایە کە دروست نیە بۆ پیاوێك کە لەسەر زینا سزا درابێ، هاوسەرگیریی بکات، مەگەر لەگەڵ ئافرەتێکدا کە لەسەر زینا سزا درابێ، لەو بارەشەوە ئەم فەرموودەیە هەیە کە ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ)، لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: {**لَا يَنْكِحُ الزَّانِي الْمَحْدُودُ إِلاَّ مِثْلَهُ**}، أبوداود: (٢٠٥٢)، واتە: پیاوێکی زیناکەری سزادراو، دەبێ هەر لەگەڵ یەکێکی وەك خۆی دا هاوسەرگیریی بکات.

٦)- شەشەمیان: ئەوەیە کە ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوە بە ئایەتێك کە دواتر دێ، ئایەتی ژمارە (٣٢) لە سوورەتی **(النور)**، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ ﴿٣٢﴾ ﴾، پیاوان و ئافرەتانێکی کە بێ هاوسەرن، هاوسەرداریان بکەن، هاوسەرگیرییان بۆ بکەن.

کەواتە: بە حیساب ئەو ئایەتەی ژمارە (٣٢) ئەمەی نەسخ کردۆتەوە، هەڵبەتە ئەمە قسەی **(قُرطبي)**یەو، ئێمە پێشتر گوتوومانە: هیچ ئایەتێك لە قورئاندا نەسخ کراوە نیە.

٣)- (محمد الطاهر بن عاشور): ئەویش دوای لێکۆڵینەوەیەکی زۆر، لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ:

أ)- {مَنْ كَانَ الزِّنَى دَأْبًا لَهُ قَبْلَ الْإِسْلَامِ، وَتَخَلَّقَ بِهِ ثُمَّ أَسْلَمَ، وَأَرَادَ تَزَوُّجَ امْرَأَةٍ مُلَازِمَةٍ لِلزِّنَى مِثْلَ الْبَغَايَا وَمُتَّخِذَاتِ الْأَخْدَانِ، فَنَهَى اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ عَنْ التَزَوُّجِ بِمِثْلِهَا...، فَقَوْلُهُ: ﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوۡ مُشۡرِكَةً ﴾، تَمْهِيدٌ وَلَيْسَ بِتَشْرِيعٍ، لِأَنَّ الزَّانِيَ، بِمَعْنَى: مَنِ الزِّنَى لَهُ عَادَةٌ، لَا يَكُونُ مُؤْمِناً، فَلَا تُشَرَّعُ لَهُ أَحْكَامُ الْإِسْلَامِ}[1].

واتە: کەسێك کە لە پێش ئیسلامدا داوێن پیسی و زینا کردن عادەتی بووبێ و، تێیدا بووبێ بە ئاکارێکی ڕۆچوو و، دوایی مسوڵمان بووبێت و، ویستبێتی ئافرەتێك بێنێ کە بەردەوامە لەسەر زینا، وەك ئافرەتە لەشفرۆشەکان، یاخود هاوەڵدارەکان، خوا ﷻ قەدەغەی کردوە کە پیاوی مسوڵمان، دوای ئەوەی مسوڵمان بووە، با پێش ئیسلام زیناکاریش بووبێ، ئافرەتی ئاوا بێنێ.

کەواتە: کە دەفەرموێ: پیاوی زیناکەر تەنیا ئافرەتی زیناکەر، یاخود هاوبەش بۆ خوا دانەر دێنێ، ئەمە ڕێ خۆشکردنەو، یاسا دانان نیە، چونکە پیاوی زیناکار بەو واتایە کە زیناکردن عادەتێك و ئاکارێکی ڕیشەداری بووبێ، بە بڕوادار لە قەڵەم نادرێ، تاکو یاساکانی ئیسلامی بۆ دابنرێن.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٥٥.

٤)- (فخرالدين لرّازي): ڕایەکی دیکەی جیاواز دێنێ، ئەویش دوای وردەکاریی و شیکردنەوەی زۆر لە تەفسیرەکەی خۆیدا، دەڵێ:

{وَالْمَعْنَى أَنَّ كُلَّ مَنْ كَانَ زَانِيًا، فَلاَ يَنْبَغِي أَنْ يَنْكِحَ إِلاَّ زَانِيَةً وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ. وَهَكَذَا كَانَ الْحُكْمُ فِي ابْتِدَاءِ الْإِسْلَامِ، وَعَلَى هَذَا الوَجْهِ ذَكَرُوا قَوْلَيْنِ:

أَحَدُهُمَا: أَنَّ ذَلِكَ الْحُكْمَ بَاقٍ إِلَى الْآنِ حَتَّى يُحَرَّمَ عَلَى الزَّانِي وَالزَّانِيَةِ التَّزَوُّجُ بِالْعَفِيفَةِ وَالْعَفِيفِ وَبِالْعَكْسِ، وَيُقَالُ: هَذَا مَذْهَبُ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعَلِيٍّ وَابْنِ مَسْعُودٍ وَعَائِشَةَ، ثُمَّ فِي هَؤُلَاءِ مَنْ يُسَوِّي بَيْنَ الِابْتِدَاءِ وَالدَّوَامِ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَفْصِلُ.

وَالْقَوْلُ الثَّانِي: أَنَّ هَذَا الْحُكْمَ صَارَ مَنْسُوخاً وَاخْتَلَفُوا فِي نَاسِخِهِ، فَعَنِ الْجُبَّائِيِّ أَنَّ نَاسِخَهُ هُوَ الْإِجْمَاعُ، وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ مَنْسُوخٌ بِعُمُومِ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿فَأَنكِحُوا۟ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ﴿٣﴾﴾النِّسَاءِ، ﴿وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ ﴿٣٢﴾﴾النور، لكِنَ الإِجْمَاعَ لاَ يَنْسَخُ}[1].

واتە: مانای ئەم ئایەتە ئەوەیە کە هەر پیاوێك زیناکاربووبێ، نابێ جگە لە ئافرەتێکی زیناکار بێنێ و، ئەوە لە بڕواداران قەدەغەیە، لە سەرەتای ئیسلامدا حوکم بەو شێوەیە بوو، هەر پیاوێك زیناکار بووبایە، (زانیبایان زیناکارە، ڕێیان نەدەدا کە ئافرەتی پاك بێنێ، هەروەها ئافرەتی پاکیش نەدەدرا بە پیاوی زیناکار)، لەو بارەوە دوو قسەیان باس کردووون:

یەکەمیان: ئەو حوکمە هەتا ئێستاش بەردەوامەو، لەسەر پیاوی زیناکارو ئافرەتی زیناکار قەدەغەیە: پیاوی زیناکار ئافرەتی پاك بێنێ و، ئافرەتی زیناکاریش پیاوی پاك بیهێنێ، هەروەها بە پێچەوانەشەوە، گوتراوە: ئەمە ڕای ئەبوو بەکرو عومەرو عەلی و ئیبنو مەسعوودو عائیشەش بووە، (واتە: لەوان گێڕدراوەتەوە)، ئنجا ئەوانەش هەیانە، دەڵێ: یەکسانە، دەستپێکردن و بەردەوام بوون، هەندێکیش دەڵێن: نا، لە سەرەتاوە

(١) التفسير الكبير، ج٢٣، ص١٤٢.

وەك دەستپێکردن وایە، بەڵام بۆ بەردەوام بوون، مەرج نیە وابێ، (واتە: بۆ دەستپێکردن لە سەرەتاوە، پیاوی پاك بۆی نیە ئافرەتی زیناکار بێنێ و، ئافرەتی پاك بۆی نیە شوو بە پیاوی زیناکار بکات، بەڵام دوایی، دوای هاوسەرگیریی، ئەگەر هەر کامێکیان تووشی زینا بوون، نیکاحەکە هەڵناوەشێتەوە).

دووەمیان: ئەوەیە کە ئێستا ئەم حوکمە بەردەوام نیەو نەسخ کراوەتەوە، بەڵام لە بارەی نەسخ کەرەوەکەیەوە ڕاجیيان هەیە: (**الْجُبَّائِيّ**)، گوتوویەتی: بە یەکدەنگیی زانایان (**إجماع العلماء**) نەسخ بۆتەوە، (زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوە کە ئافرەتی زیناکارو پیاوی زیناکار، دروستە لەگەڵ پیاوی پاك و ئافرەتی پاکدا هاوسەرگیریی بکەن)، بەڵام سەعیدی کوڕی موسەییەب گوتوویەتی: نەسخ کراوەتەوە بە واتای گشتیی فەرمایشتی خوا، کە دەفەرموێ: ﴿فَٱنكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ﴿٣﴾﴾النِّسَاء، ئافرەتانێك کە پێتان پاك و چاکن، (یان پێتان دەشێن)، بیانهێنن، هاوسەرگیرییان لەگەڵ بکەن، هەروەها کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ ﴿٣٢﴾﴾النور، پیاوان و ئافرەتانێکی بێ هاوسەر هاوسەردار بکەن.

٥)- (**محمد أمين الشنقيطي**): لە کتێبی (**أضواء البيان**)ی خۆیدا، دەڵێ:

{ **هَـذِهِ الْآيَـةُ الْكَرِيمَـةُ مِـنْ أَصْعَـبِ الْآيَـاتِ تَحْقِيقًـا؛ لِأَنَّ حَمْـلَ النِّـكَاحِ فِيهَـا عَـلَى التَّزْوِيـجِ، لَا يُلَائِـمُ ذِكْـرَ الْمُشْرِكَـةِ وَالْمُـشْرِكِ، وَحَمْـلَ النِّـكَاحِ فِيهَـا عَـلَى الْـوَطْءِ، لَا يُلَائِـمُ الْأَحَادِيـثَ الْـوَارِدَةَ الْمُتَعَلِّقَـةَ بِالْآيَـةِ، فَإِنَّهَـا تُعَيِّنُ أَنَّ الْمُـرَادَ بِالنِّـكَاحِ فِي الْآيَـةِ: التَّزْوِيـجُ، وَلَا أَعْلَـمُ مَخْرَجًـا وَاضِحًـا مِـنَ الْإِشْـكَالِ فِي هَـذِهِ الْآيَـةِ إِلَّا مَـعَ بَعْـضِ تَعَسُّـفٍ .**

وَهُـوَ أَنَّ أَصَـحَّ الْأَقْـوَالِ عِنْـدَ الْأُصُولِيِّـينَ، هُـوَ جَـوَازُ حَمْـلِ الْمُشْـتَرَكِ عَـلَى مَعْنَيَيْـهِ، أَوْ مَعَانِيـهِ...

فَيُحْمَـلُ النِّـكَاحُ فِي الْآيَـةِ عَـلَى الْـوَطْءِ، وَعَـلَى التَّزْوِيـجِ مَعًـا، وَيَكُـونُ ذِكْـرُ الْمُشْرِكَـةِ وَالْمُـشْرِكِ عَـلَى تَفْسِـيرِ النِّـكَاحِ بِالْـوَطْءِ دُونَ الْعَقْـدِ...}[1].

---

(١) ج٥، ص٤٢٥.

واتە: دەڵێ: ئەم ئایەتە لە ڕووی ساغکردنەوەی واتاکەیەوە، یەکێکە لە ئایەتە هەرە قورسەکان، چونکە ئەگەر وشەی (**نِكَاحِ**)، بە مانای هاوسەرگیریی بگرین، ئەوە ناگونجێ لەگەڵ باسکردنی پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەرو، ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەردا، (چونکە هاوسەرگیریی لە نێوان پیاوی مسوڵمان و ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەرو، ئافرەتی مسوڵمان و پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەردا، دروست نیە، بە یەکدەنگیی زانایان)، ئەگەر وشەی (**نِكَاحِ**)یش، بە مانای جووتبون (**وَطْأ**) بگرین، لەگەڵ ئەو فەرمایشتانەدا ناگونجێ کە پەیوەستن بە ئایەتەکەوە، چونکە ڕوونیان کردۆتەوە کە مەبەست لە وشەی (**نِكَاحِ**) لە ئایەتەکەدا بریتیە لە هاوسەرگیریی، ئنجا من هیچ دەروویەکی ڕۆشن بۆچوونەدەر لەو ئیشکالە نابینم، مەگەر بە تۆزێك نەگونجانەوە، ئەویش ئەوەیە کە ڕاسترین قسە لە لای زانایانی (**أصولِ الفِقە**) ئەوەیە کە دروستە وشەیەك کە دوو واتای هەن، یاخود زیاتر لە دوو واتاشی هەن، لە یەك کاتدا بە هەموو واتاکان، یاخود بە دوو واتایەکە بەکاربهێنرێ، لێرەش دا وشەی (**نِكَاحِ**)، لە ئایەتەکەدا هەم بە مانای جووتبوون و، هەم بە مانای هاوسەرگیریی کردن بەکارهێنراوە، ئنجا ئەو کاتە باسی ئافرەتی هاوبەشدانەرو پیاوی هاوبەشدانەر کراوە، لەسەر بناغەی ماناکردنی (**نکاح**) بە جووتبوون، نەك بە مانای گرێبەست و مارەبڕین، (چونکە یەکدەنگیی زانایانی لەسەرە کە ناگونجێ، کافرو مسوڵمان پێکەوە هاوسەرگیریی بکەن).

واتە: مانایەکەی ئاوای لێ دێتەوە:

١)- پیاوی زیناکارو ئافرەتی زیناکار، تەنیا زینا لەگەڵ پیاوو ئافرەتی زیناکار دا، یاخود پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەرو ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەر دا، دەکەن.

٢)- ئەگەر بە مانای هاوسەرگیرییش بێ، یانی: پیاوی زیناکارو ئافرەتی زیناکار، هەر هاوسەرگیریی لەگەڵ یەکدییدا دەکەن، ئارەزوومەندی یەکدین و کەیفیان بە یەکدی دێت، نەك بڵێی: دروست نیە هاوسەرگیریی لەگەڵ هی دیکەدا بکەن.

ڕای خۆم لەو بارەوە:

منیش زۆر لەو ئایەتە موبارەکەم کۆڵیوەتەوەو، دوو ڕام بۆ پەیدا بوون، کە تاڕاددەیەك لەو ڕایانەی باسمکردن، جیاوازن:

١)- قەدەغەیە پیاوی پاك، ژنی ناپاك مارە بكات، هەروەها بە پێچەوانەوەش، ئافرەتی پاكیش نابێ شوو بە پیاوی ناپاك و زیناكار بكات، بەڵام لەگەڵ گوناهبار بوونیشدا، نیكاحەكە دادەمەزرێ، باسی پیاوی هاوبەش بۆ خوا دانەرو، ئافرەتی هاوبەش بۆ خوا دانەریش، لەبەر زێدە قێزەون و ناشیرین پێشاندانی زینایە، كە عادەتی كافرانەو لە مسوڵمانان ناوەشێتەوە.

٢)- پیاوی زیناكارو ژنی زیناكار، هەتا تۆبە نەكەن لە زینا، دروست نیە هاوسەرگیریی بكەن، مەگەر لەگەڵ هاوكوفی خۆیاندا.

بەڕێزان!

خوا ﷻ فەرمایشتەكانی خۆی وا داڕشتوون، ئەو هەموو واتایانە هەڵدەگرن، ئنجا هیچ كەسیش ناتوانێ بڵێ: بە تەئكید هەر ئەوە واتاكەیەتی و، هیچ واتای دیكەی نیە، كە ئەوەش یەكێكە لە ڕووەكانی ئیعجازی قورئان.

مەسەلەی چوارەم:

ئەوانـەی ئافرەتانـی پـاك (هەروەهـا پیاوانیـش) بـە زینـا تۆمەتبـار دەكـەن و، چـوار شـایەدان ناهێنـن (بـۆ ئیسـپاتی تۆمەتەكەیـان)، سـزایان هەشـتا قەمچییـەو شایەدییشـیان لێوەرناگیـرێ و بـە فاسـق دادەنرێـن، مەگـەر ئەوانـەی پەشـێمان دەبنـەوەو چاكسـازیی دەكـەن، (ئەوانـە دەگەڕێنـەوە بـۆ حاڵەتـی ئاسـایی پێشـوویان):

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٥﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ﴾، ئەو پیاوانەی كە ئافرەتانی پاك تۆمەتبار دەكەن، (**يَرْمُونَ أي: يَقْذِفُوْن**)، یانی: (**يَتَّهِمُونَ بِالزِّنَا**)، ئەو پیاوانەی ئافرەتانی پاك تۆمەتبار دەكەن بە داوێن پیسیی، وشەی (ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ)، واتە: پاكڕاگیراوان، خوێنراویشەتەوە: (**المُحْصِنَات**)، واتە: خۆ پاكڕاگران، (ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ)، ناوی بەركار (**إسم المفعول**)ەو، (**مُحْصِنَات**)، ناوی بكەر (**إسم فاعل**)ە، (**الرَّمْيُ**)، (**قَذْفُ الشَّيءِ مِنْ اليّدِ، وَشَاعَ اسْتِعْمَالُهُ فِي نِسْبَةِ فِعْلٍ أو وَصْفٍ إلى شَخْصٍ**)، وشەی (**رَمِي**) بریتیە لە فڕێدانی شتێك كە بە دەستەوەیە، بەڵام بەكارهێنانی بڵاو و باوە، لە پاڵدانی كردەوەیەك یاخود وەصفێك بۆ لای كەسێكدا.

شـایانی باسـە: كـە دەفەرمـوێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ﴾، ئـەو پیاوانـەی ئافرەتانـی پـاك تۆمەتبـار دەكـەن بـە داوێـن پیسـیی، هـەر سیاقەكە وایخواسـتوە، ئەگەرنـا ئەگـەر پیاوانێكـی پاكیـش تۆمەتبـار بكـەن بـە زینـا، هـەر بـە هەمـان شـێوەیە، هەروەهـا ئافرەتانێكیـش پیاوێكـی پـاك، یـان ئافرەتێكـی پـاك تۆمەتبـار بكـەن بـە زینـا، هـەر بـە هەمـان شـێوەیە.

٢)- ﴿ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ﴾، (ئەوانەی کە ئافرەتانی پاك تۆمەتبار دەکەن بە داوێن پیسیی و)، دواییش چوار شایەدان ناهێنن.

٣)- ﴿ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ ﴾، ئەوانە هەشتا قەمچییان لێ بدەن، واتە: هەر کامێکیان هەشتا قەمچیی لێبدەن، ئەوەش کە هەشتا قەمچییەکان لێ دەدا، بێگومان دەسەڵاتی شەرعییە.

وشەی (ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ)، لە (إحصان)ەوەیە، یانی: پاکبوون، زانایان دەڵێن: ئەوە دوو هۆکار هەن:

یەکەم: لە خودی خۆیدا پاك بێت.

دوو: بە هۆی هاوسەرگیرییەوە.

هۆی بە پاکڕاگیران:

یەکەم: لە زاتی خۆیدا پاك بێت و، خاوەنی پاکیزەیی (عِفَّة) بێ.

دووەم: هاوسەرگیریی، دیارە هەیە هاوسەرگیرییش دەکات و ناپاکیشە، بەڵام کەسێك بیەوێ، هاوسەرگیریی هۆکارێکی گرنگی پاکییە.

٤)- ﴿ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ ﴾، (ئەوانەی تۆمەتی داوێن پیسیی دەدەنە پاڵ ئافرەتانی پاك (یان پیاوانی پاك)، دواییش چوار شایەدان ناهێنن، یەکی هەشتا قەمچییان لێ بدەن و)، هەرگیزیش شایەدییان لێ وەرمەگرن، یانی: لە ماوەی ژیانیاندا.

٥)- ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾، ئا ئەوانەش لاڕێن، لادەرن.

لێرەدا بە شێوازی کورت هەڵێنان هێناویەتی، بۆ زێدەڕۆیی لە پێشاندانی ناشیرینی و ناقۆڵایی کردەوەکەیان، کە دەفەرموێ: ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾، ئا ئەوانەن لاڕێبووان و لادەران، وەك کەسی دیکە فاسق نەبێ.

٦)- ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾، مەگەر ئەوانەی دوای ئەوە، (دوای ئەوەی تۆمەتی داوێن پیسیان کردووەو، سزا دراون)، پەشێمان دەبنەوەو دەگەڕێنەوە، لێرەدا کە

دەفەرمویّ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾، جگە لەوانەی دوای ئەوە گەڕاونەوە، پەشێمان بوونەوە، زانایان دوو واتایان بۆ لێك داونەوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: لە نێوان خۆیان و خوادا گەڕاونەوە، ئەوە کە سزا دراون، سزایەکە پاکی کردوونەوە لەو گوناهەی کردوویانە، کە تۆمەتبارکردنی خەڵکە بە ناهەق، بە زینا، بێ ئەوەی بتوانن ئیسپاتی بکەن، سزایەکە دەبێتە هۆی پاك بوونەوەیان، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە[1]، بەڵام لە نێوان خۆیان و خوادا دەگەڕێنەوە، کە جارێکی دیکە شتی وا نەکەن.

ب- هەندێکی دیکە گوتوویانە: یانی: خۆیان بە درۆ بخەنەوەو بڵێن: ئێمە درۆمان کرد، ئەمە مانای گەڕانەوەیەکە! بەڵام من ئەو مانایە بە دوور دەبینم، چونکە خوا فەرموویەتی: (تَابُواْ)، واتە: بگەڕێنەوە، ئیدی نەیفەرمووە: بچن ئیعلانی بکەن کە ئێمە درۆمان کردوە، تەوبەش بریتیە لە: وازهێنان لە گوناهو، لێ پەشێمان بوونی و، بڕیاردانی نەگەڕانەوە سەری.

٧)- ﴿ وَأَصۡلَحُواْ ﴾، چاکسازییش دەکەن.

ئەمەش دوو واتای هەن:

أ- خۆیان چاك دەکەن، کە تاکو ئێستا دەمیان ڕانەوەستاوە بوختانیان کردوە، لەمەودوا وا ناکەن.

---

(١) [عـن عُبَـادَةَ بْـنَ الصَّامِـتِ قَـالَ: بَايَعْنَـا رَسُـولَ اللَّـهِ صَـلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ لَيْلَـةَ الْعَقَبَـةِ الْأُولَى عَـلَى أَنْ لَا نُـشْرِكَ بِاللَّـهِ شَـيْئًا، وَلَا نَـسْرِقَ وَلَا نَـزْنِيَ وَلَا نَقْتُـلَ أَوْلَادَنَـا ، وَلَا نَـأْتِيَ بِبُهْتَـانٍ نَفْتَرِيـهِ مِـنْ بَـيْنِ أَيْدِينَـا وَأَرْجُلِنَـا ، وَلَا نَعْصِيَـهُ فِي مَعْـرُوفٍ فَـإِنْ وَفَيْتُـمْ فَلَكُـمْ الْجَنَّـةُ وَإِنْ غَشِـيتُمْ مِـنْ ذَلِـكَ فَأُخِذْتُـمْ بِحَـدِّهِ فِي الدُّنْيَـا، فَهُـوَ كَفَّـارَةٌ لَـهُ وَإِنْ سُـتِرْتُمْ عَلَيْـهِ إِلَى يَـوْمِ الْقِيَامَـةِ فَأَمْرُكُـمْ إِلَى اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ إِنْ شَـاءَ عَـذَّبَ وَإِنْ شَـاءَ غَفَـرَ] السـيرة النبويـة لابـن هشـام ، ج١ ص٢٢٣.

ب- واتایەکی دیکەی ئەوەیە: ئەوەی تێکیان داوە لە سومعەو ناوو شۆڕەتی کەسایەتیی ئەو کەسەی قسەیان بەرانبەر کردوە، هەوڵ دەدەن مەدحی بکەن و، چی تێکیان داوە، چاکی بکەنەوە، ئنجا کەسانێك کە ئاوا بکەن:

٨)- ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، ئەوە بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، کە ئەمە هەم دەگەڕێتەوە بۆ دووەمیان، کە بریتیە لەوەی شایەدییان لێ وەرنەگیرێ، هەم بۆ سێیەمیان، کە فاسق بوونە، سیفەتی فاسق بوونیشیان لەسەر لادەچێ، وەك دوایی باسی دەکەین.

ئێمە لەبەر ئەوەی کورتە باسێك (لە بارەی بوختانی داوێن پیسییەوە) دەخەینە ڕوو، لێرەدا بەوەندە شیکردنەوەی ئەو دوو ئایەتە موبارەکە لێیدەگەڕێین، ئەوەندە دەڵێین: زانایان ڕاجیان دەربارەی ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، ئایا خوا مەبەستی ئەوەیە: ئەو کەسانەی بوختانیان کردوە، دوای ئەوەی یەکی هەشتا قەمچییان لێدراوە، لەبەر ئەوەی نەیانتوانیوە چوار شایەدان بێنن، ئایا لەمەودوا بە دادگەر (عادل) لە قەڵەم دەدرێن و، شایەدییان لێ وەردەگیرێ و، سیفەتی فیسقیشیان لەسەر لادەچێ؟!:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: شایەدییان لێ وەرناگیرێ و، هەر بە فاسیقیش لە قەڵەم دەدرێن.

ب- هەندێکیش گوتوویانە: شایەدییشیان لێ وەردەگیرێ و، بە فاسقیش لە قەڵەم نادرێن.

ج- هەندێکیش گوتوویانە: شایەدییان لێ وەردەگیرێ، بەڵام هەر بە فاسق لە قەڵەم دەدرێن.

کورتە باسێک لە بارەی
بوختانی داوێن پیسیی یەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

١)- پێناسەی بوختانی داوێن پیسیی:

بوختانی داوێنپیسیی وشەی (**قَذْف**)ی بۆ بەکارهاتوە، بەڵام لە قورئاندا وشەی (**رَمِي**)، بەکارهاتوە، بوختانی داوێن پیسیی بریتیە لە: (**إتِهامٌ بِالزِّنَى بِصَرِيْحِ العِبَارَة**) تۆمەتبار کردن بە زینا، بە دەربڕینێکی ڕاشکاو، بێ پێچ و پەنا.

(**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**الجامع لأحكام القرآن**)دا، چەند شتێك دەربارەی بوختانی داوێن پیسیی، دەڵێ، ئێمە هەندێکی لێ دەخوازینەوە، لە یەکێ لە قسەکانی دا دەڵێ: {**اتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّهُ إِذَا صَرَّحَ بَالزِّنَى، كَانَ قَذْفًا وَرَمْيًا مُوجِبًا لِلْحَدِّ، لَكِنْ إِذَا عَرَّضَ، فَفِيْهِ خلاَفٌ بَيْنَ الفُقَهَاء**}[١].

واتە: زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، ئەگەر کەسێك بە ڕاشکاویی کەسێك تۆمەتبار بکات بە زینا، ئەوە (**قَذْف**) و (**رَمِي**)ی، سزا پێویستکارە، بەڵام ئەگەر بە کنارە (**کِنایة**) بێ، لە پەناداو بە لەبەر ڕاهاویشتن بێ، ئەوە لەو بارەوە لە نێوان شەرعزاناندا ڕاجیایی هەیە، (کە ئایا سزا لەسەر بابای لەبەر ڕاهاویشتەر، لە پەنادا بوختانکەر، پێویست دەبێ، یاخود هەر تەمبێ کردن و سەرزەنشتکردنی دەکەوێتە سەر؟).

---

(١) ج١٢، ص١٤٣، ١٥٠.

٢)- مەرجەکانی بوختانی داوێنپیسیی نۆ (٩)ن:

١)- بوختانکەر (**القاذف**):

دوو مەرجی تێدا بە مەرج گیراون:

یەکەم: دەبێ عاقڵ بی.

دووەم: دەبێ باڵغ بێ.

کەواتە: ئەگەر شێت بێ، یاخود منداڵ بێ، ئەو قسانە بشکات، هیچ ئیعتیباری پێ ناکرێ و ئەویش سزای ناکەوێتە سەر، بەڵێ ڕەنگە تەمبێ بکرێ و گوێی با بدرێ، بەڵام ئەو سزا شەرعییەی ناکەوێتە سەر.

٢)- بوختان پێکراو (**المقذوفُ بِهِ**):

ئەوەی بەکاردەهێندرێ بۆ بوختانەکە، دوو مەرجی پێویستن:

یەکەم: دەبێ تۆمەتبارکردن بێ بە زینا.

دووەم: نەفی کردنی ئەو منداڵە لە بابی، بگوترێ: ئەوە کوڕی بابی خۆی نیە، یان ئەو کچە کچی بابی خۆی نیە، واتە: زۆڵە، هەڵبەتە (**القرطبي**)، وشەی (**لِواط**)یشی هێناوە، کە ئەویش یەکێکە لە هۆکارەکانی بە بوختانی داوێن پیسیی لە قەڵەم دران، بەڵام لە ڕاستییدا لەو ڕایەیدا زانایانی دیکە لەگەڵی نین و، زینا جیایەو نێربازیی (**لِواط**) جیایە، ئنجا سزای زینا جیایەو، سزای نێربازییش جیایە.

کەواتە: دوو مەرج لە بابای بوختانکەرداو، دوو مەرجیش لە خودی بوختانەکەدا بە مەرج گیراون:

أ- دەبێ بریتی بێ لەوەی زینای پاڵ بداتە لای.

ب- بلێ: منداڵەکەی هی خۆی نیە، زۆڵە، بیژوویە.

ئەوە چوار مەرج لە نۆیەکان.

٣)- بوختان بۆ كراو (**المقذوف**): بە نسبەت بابای بوختان بۆ كراوەوە، دەبێ پێنج مەرجی تێدا هەبن:

یەكەم: عاقڵ بێ.

دووەم: باڵغ بێ.

سێیەم: مسوڵمان بێ.

چوارەم: پاك بێ لە داوێن پیسیی.

پێنجەم: ئازاد بێ.

بە نسبەت عەقڵ و باڵغیی و پاكیی لە داوێن پیسییەوە، هەموو زانایان لەسەری یەكدەنگن، بەڵام ئەوە كە دەبێ مسوڵمان بێ و ئازادیش بێ، دەڵێم: مادام پاك بێ لە داوێن پیسیی، مسوڵمان یان نامسوڵمان بێ، پێم وایە ئەگەر بوختانی بۆ بكرێ، سزا هەر دەیگرێتەوە، بۆ ئازادیش، بە نسبەت كاتی خۆیەوە وا بووە، كە كۆیلەو كەنیزەك لە ڕووی پاكیی ئەخلاقییەوە، ئەو ئیعتبارەیان پێ نەكراوە.

بەڵام پێم وایە لە ڕووی عەدالەتی شەریعەتەوە، ئەوانیش بە هەمان شێوە، هەمان حوكمیان هەیە، ئەگەر كەسێك كەنیزەكێك، كۆیلەیەكیش تۆمەتبار بكات بە زینا، مادام پاك بێ و، عاقڵ بێ و باڵغ بێ، بە تایبەتیی ئەگەر مسوڵمانیش بێ، هەر هەمان حوكمی هەیە.

٣)- چۆنیەتی شایەتییدانی چوار شایەدەكان:

دەبێ چوار شایەدەكە شایەدییەكەیان لەسەر بناغەی دیتن بێ و بڵێن: وەك كلچێوكی نێو كلدان دیتوومانە كە زینایان كردوە، (**المِروَدَ فـي المكحلة**)، [(**مـرود**)، ئەوەیە كە چاوی پێ دەڕێژن، (**المكحلة**)، كلدان، (**مِـرْود**) كلچێوكی پێ دەڵێن

دەیخەنـە نێـو کلدانەکـەوەو توزێـك کلـی پێـوە دێ، ئافـرەت چـاوی پـێ دەڕێـژێ، چاو پـێ ڕەش دەکات]، دەبـێ بڵێـن: ئێمـە ئەندامـی نێرینـەی پیاوەکەمـان لـە ئەندامـی مێینـەی ئافرەتەکـەدا بـەو شـێوەیە، کـە کلچێـوك لـە نێـو کلدانـدا دەبینـرێ، ئاوامـان بینیـوەو، دەبـێ بڵێـن: بـە چـاوی خۆمـان بینیـمان، ئنجـا پێویسـتە هـەر چواریشـیان وەك یـەك کـت و مـت و بـێ جیاوازیـی، شـایەدییەکە بـدەن، ئەگەرنـا ئیعتیبـاری پـێ ناکـرێ و، دووچـاری سـزا درانیـش دەبـن، وەك چـۆن کاتـی خـۆی ڕووداوێـك بـووە لـە سـەردەمی خەلیفـەی دووەمـدا: عومـەری کـوڕی خەتتـاب (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، ئەویـش ئـەوە بـوو[1]:

چـوار کـەس، موغیـرەی کـوڕی شـوعبەیان -کـە یەکێکـە لـە هـاوەڵان، بـەڵام مشـت و مـڕی لەسـەرە- چـوار کـەس کۆبوونـەوەو تۆمەتباریـان کـرد کـە زینـای کـردوە لەگـەڵ ئافرەتێکـدا، ئـەو چـوارەش: (**أبـو بكـرة**)و، (**نافـع**)ی بـرای و، (**زيـاد**)و (**شـبل بـن معبـد البجـلي**)، ئـەم چـوارە شـایەدییاندا، بـەڵام دوایـی زیـاد کشـایەوە، ئەگەرنـا ئەوانـی دیکـە شـایەدییان لەسـەردا، (ئنجـا ئایـا ئەبـوو بەکـرو نافیعـی بـرای ڕێـك کەوتـوون و زیادیشـیان قەناعـەت پێهێنـاوەو، شیبلیشـیان قەناعـەت پـێ هێنـاوە؟ ئـەو شـتانەش دەبـن، گرنـگ ئەوەیـە زیـاد کشـایەوە)، مانـەوە: (**أبـو بكـرة**)و، (**نافـع**)ی بـرای و، (**شـبل بـن معبـد البجـلي**)، عومـەر (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، نـەك سـزای موغیـرەی نـەدا، بەڵکـو سـزای بوختانـی بەسـەر سـێ کەسـەکەی دیکـەدا چەسـپاند، چونکـە خـوا دەفەرمـوێ: دەبـێ چـوار بـن، چوارەکـەش وەك یـەك شـایەدیی بـدەن، هەڵبەتـە کـە ئەوانـە سـزا دراون و، سـزایەکە لەسـەر موغیـرە نەچەسـپاوە، ئێسـتا هیـچ کـەس بـۆی نیـە موغیـرە تۆمەتبـار بـکات بـەوە، چونکـە سـزایەکەی لەسـەر نەچەسـپا، ئنجـا ئایـا ئەو سـێیەش کە سـزا دراون، وەك چـۆن زیـاد کشـاوەتەوە، ئایـا ئەوانیـش لـە ڕووی غـەرەز شـەخصییەوە بـووە، یاخـود چونکـە موغیـرە گوتوویەتـی: ئـەو ژنـە خێزانـی خـۆم بـووە کـە ئێـوە دەڵێـن، زینـات لەگەڵیـدا کـردوە، بـەڵام وەك فـڵان ئافرەتـە دەچـێ کـە منتـان پـێ تۆمەتبـار کـردوە! ئـەو مەسـەلەیە مشـت و مڕێکـی زۆری لەسـەر بـووە، گرنـگ ئەوەیـە

---

(١) أخرجه الحالكم: ٥٨٩٢.

ئەگەر چوار شایەدەکەش شایەدییەکەیان وەك یەك نەبێ، كت و مت، دووچاری سزا دەبن، نەك سزایەكە لەسەر تۆمەتبارەكە بچەسپێ، بەڵكو خۆیان دووچاری سزا دەبن.

٤)- دەرهاویشتەكانی سزادران، لەسەر بوختانی داوێن پیسیی:

ئایەتەكە سێ جۆرە سزای گرتوونە خۆی:

١)- هەشتا قەمچیی لێدران.

٢)- ڕەتكردنەوەی شایەدییەكەی، شایەدیی لێ وەرنەگیرێ.

٣)- بە فاسق لە قەڵەم دران، چونكە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾.

١)- ئنجا بە یەكدەنگیی زانایان هەڵاواردن(**إستثناء**)ەكە (**فسق**)ەكە دەگرێتەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، ئایا ئەم هەڵاواردنە بۆ كوێ دەچێتەوە؟ زانایان لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە (**فسق**)ەكە دەگرێتەوە، واتە: دوای تەوبە كردن، ئەو مرۆڤە سیفەتی لادان (**فِسق**)ی لەسەر نامێنێ.

٢)- هەروەها بە یەكدەنگیی زانایان سزایەكە لاناچێ، هەرچەندە تۆبە بكات و چاكسازیی بكات، مادام تازە بوختانی كردووە، مەگەر خۆی بە درۆ بخاتەوە، ئەوە جیایە، ئەگەرنا مادام سوور بێ لەسەر تۆمەتەكەی، سزایەكەی لەسەر لاناچێ و دەبێ سزایەكە بدرێ، چونكە عومەری كوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ) بە (**أبو بكرة**) و (**نافع**) و (**شبل بن معبد البجلي**)، گوت وەك چۆن (زیاد) پەشێمان بۆتەوەو خۆی بە درۆ خستۆتەوە، ئێوەش خۆتان بە درۆ بخەنەوە، بۆ ئەوەی شایەدییتان لێ وەربگیرێ و بە فاسیق لە قەڵەم نەدرێن، بەڵام ئامادەنەبوون بڵێن: درۆمان كردوە، ئەگەرنا بابای بوختانچیی ئەگەر بڵێ: درۆم كردو بوختانم كرد، ئەو كاتە سزایەكەشی لەسەر لادەچێ و، شایەدییەكەشی بۆ دێتەوەو، سیفەتی فاسقێتییشی تێدا نامێنێ.

٣)- لە بارەی گێڕانەوەی متمانەش بە شایەدییەکەی، ڕاجیایی هەیە، **(الطبري)**، گوتوویەتی: {**وَالصَّوَابُ مِنَ الْقَوْلِ فِي ذَلِكَ عِنْدَنَا: أَنَّ الإِسْتِثْنَاءَ مِنَ الْمَعْنَيَيْنِ جَمِيعًا**}[١].

دەڵێ: قسەی ڕاست لە لای ئێمە لەو بارەوە، ئەوەیە کە هەڵاواردنەکە هەردوو واتایەکە دەگرێتەوە: کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، ئەوە هەم شایەدییەکەش دەگرێتەوەو، خوا لێبوردەو بە بەزەییە بەرانبەریان، واتە: دەبێ شایەدییەکەشیان بۆ بگەڕێتەوە، مادام تەوبەیان کردووەو، چاکسازییان کردووەو، سیفەیی فاسقێتییشیان تێدا لادەچێ.

منیش قسەکەی **(الطَّبري)**م بە دڵە، کە دەبێ بۆ هەردووکیان بچێتەوە.

٥)- چۆنیەتی تۆبەکردنی بابای بوختانکەر:

زانایان دوو ڕایان هەن لەو بارەوە:

١)- هەندێکیان دەڵێن: چۆنیەتی تەوبە کردنەکەی ئەوەیە، خۆی بە درۆی بخاتەوە.

٢)- هەندێکیش دەڵێن: تۆبە کردنەکەی ئەوەیە، خۆی چاك بکات و پەشێمان بێتەوە، لەوەی لێی ڕووی داوە.

(الطبري)، دەڵێ: {**وَهَذَا الْقَوْلُ أَوْلَى الْقَوْلَيْنِ بِالصَّوَابِ**}[٢]، ئەوە کە خۆی چاك بکات و، لە بەینی خۆی و خوادا پەشێمان بێتەوە، ئەوەیان لە ڕاستییەوە نیزیکترە، واتە: بە مەرج نەگیراوە خۆی بە درۆ بخاتەوە، دوای ئەوەی سزا دراوەو، تێپەڕیوە، پابەند نەکراوە بەوەوە کە دەبێ خۆی بە درۆ بخاتەوە، سزایەکەی دراوە، لەسەر ئەوەی ئامادە نەبووە خۆی بە درۆ بخاتەوە، ئێستاش تەوبەکردنەکەی ئەو مەرجەی تێدا نیە، کە دەبێ خۆی بە درۆ بخاتەوە، چونکە سزای خۆی بینیوە لەسەر ئەو تۆمەتەی هەڵیبەستوە.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص٨٤.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص٨٥.

منیش وای تێدەگەم کە ئەو ڕایەی (الطَّبري) هەڵیبژاردوە، ڕاستە، چونکە، بۆچی خوا دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، جگە لەوانەی دوای ئەوە، پەشێمان بوونەوەو چاکسازییان کردوە، بە تەئکید خوا لێبوردەی بە بەزەییە؟ ئەمە ئەوە دەگەیەنی کە خوا لەو کەسە دەبووریٚ و، بەزەییشی پێیدا دێ، ئنجا بێگومان لێبوردن و بەزەیی پێداهاتنی خوا، ئەگەر ئەو گوناهبارە، تۆبەکارو چاکەکارە، نەگێڕێتەوە سەر حاڵەتی ئاسایی خۆی، مانای وایە بەرهەمێکی نەبوو بۆ وی، ئەدی کوا لێبوردنەکەی خوا! کوا بەزەیی پێدا هاتنەوەکەی خوا! نابێ هاتنە دی (مِصْدَاق)ێکی هەبێ، نابێ بەرهەمێکی هەبێ بۆی، بۆیە من لەوە دڵنیام کە ئەو ڕایە ڕای ڕاستە کە (الطَّبري)یش ڕەحمەتی خوای لێبێ، تەبەنیی کردوەو هەڵیبژاردوە.

مەسەلەی پێنجەم:

ئەو پیاوانەی ژنەکانیان تۆمەتبار دەکەن بە زیناو، جگە لە خۆشیان شایەدیان نیە، دەبێ چوار کەڕەتان شایەدیی بدەن کە ڕاستگۆن و، جاری پێنجەم بڵێن: نەفرینی خوایان لەسەر بێ، ئەگەر درۆ بکەن، ژنەکەش بەوە سزای زیناکردنی لەسەر لادەچێ، کە چوار کەڕەتان بڵێ: مێردەکەی درۆ دەکات و، جاری پێنجەم بڵێ: ئەگەر ڕاست بکات، تووڕەیی خوای لەسەر بێ:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾، ئەو پیاوانەی کە هاوسەرەکانیان، تۆمەتبار دەکەن (بە زینا کردن)، (**أي يقذفونهن بالزِّنى**)، تۆمەتباریان دەکەن بەوە کە زینایان کردوە.

٢)- ﴿ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ ﴾، جگە لە خۆشیان هیچ شایەدێکیان نیە، (**أَنفُسُهُمۡ**)، خوێنراویشەتەوە: (**أَنْفُسَهُمْ**)، کە هەر یەك واتایان هەیە.

٣)- ﴿ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ ﴾، چۆنیەتیی شایەدیی دانی یەکێکیان ئەوەیە.

٤)- ﴿ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ ﴾، کە چوار جاران شایەدیی بە خوا بدات، واتە: بڵێ: (**أشهد بالله**)، یانی: من ئەو قسەیە دەکەم لە حاڵێکدا کە خوا دەبینم و، خوا بە شایەد دەگرم لەسەر خۆم کە ڕاست دەکەم، ﴿ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ ﴾، یانی: (**أَرْبَعَةُ أَيْمَان**)، واتە: چوار جاران سوێند بخوات.

٥)- ﴿ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾، کە ئەو لە ڕاستانە، لەو قسەیەدا کە بەرانبەر بە هاوسەرەکەی، بەرانبەر بە ژنەکەی دەیکات.

٦)- ﴿ وَٱلْخَـٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴾، جاری پێنجەمیش بڵێ: نەفرینی خوای لەسەر بێ، ئەگەر لە درۆکەران بێ، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلْخَـٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ ٱللَّهِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (أَنْ لَعْنَةُ اللهِ)، (اللَّعْن)، دورخستنەوەیە، بە ڕیسوا کردنەوە، ئەوە بە نسبەت پیاوەکەوە، ئنجا ئەگەر ئافرەتەکە وەڵامی نەدایەوە مانای وایە، ئەو تۆمەتەی پیاوەکە بۆ ژنەکەی کردوە، لەسەری دەسەپێ و، دووچاری سزادان دەبێ، بەڵام ئایا ئەو ئافرەتە بە چی سزاکەی لە کۆڵ دەبێتەوە، کە بریتیە لە سەد قەمچیی، وەك پێشتر باسمان کرد، کە وشەی (عَذَاب)ی بۆ بەکارهاتوە، هەروەك چۆن لە ئایەتی ژمارە (٢)دا، لە بارەی سەد قەمچییەکەوە فەرموویەتی: ﴿ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا ﴾، لێرەش کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَدْرَؤُا۟ عَنْهَا ٱلْعَذَابَ ﴾، ئازاری لەسەر لا دەبات، واتە: هەر ئەو سەد قەمچییە، وەك پێشتر باسمان کرد؟ وەڵامی ئەو پرسیارە لە ئایەتەکانی دوایی دایە.

٧)- ﴿ وَيَدْرَؤُا۟ عَنْهَا ٱلْعَذَابَ ﴾، ئازارەکە (سزا سەد قەمچییەکە) لە ئافرەتەکە لا دەبات، چی لایدەبات؟!.

٨)- ﴿ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَـٰدَٰتٍۭ بِٱللَّهِ ﴾، کە (ژنەکە) چوار جاران شایەدیی بە خوا بدات، واتە: چوار جار سوێند بە خوا بخوات.

٩)- ﴿ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴾، کە ئەو مێردەی وی، لەو تۆمەتەدا کە بۆی هەڵبەستوە، لە درۆکەرانە.

١٠)- ﴿ وَٱلْخَـٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيْهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾، جاری پێنجەمیش بڵێ: تووڕەیی خوا لەسەر وی بێ، ئەگەر ئەو (مێردەکەی) لە ڕاستگۆیان بێ، شایانی باسە: (وَٱلْخَـٰمِسَةَ)، ئەمە خوێندنەوە (قراءة)ی حەفص و هەندێك لە قورئانخوێنەکان، بەڵام خوێندراویشتەوە: (وَالخَامِسَةُ أَنْ غَضِبَ اللهُ عَلَيْهَا)، واتە: جاری پێنجەمیش بڵێ: کە خوا لێی تووڕەبێ...

هەروەها خوێنراویشەتەوە: (وَالخَامِسَةُ أَنْ غَضَبُ اللهُ عَلَيْهَا)، واتە: پێنجەم بڵێ: کە تووڕەیی خوای لەسەر بێ، بە سێ جۆر، خوێنراوەتەوە، ئنجا کە ئافرەتەکەش بەو شێوەیە ئەو چوار جارە سوێندی خواردو، جاری پێنجەمیش بەو شێوەیەی گوت و، ئەو تۆمەتەی مێردەکەی خۆی بەرپەرچ دایەوە، مانای وایە ئافرەتەکەش بەر بەلا نابێ و سزا نادرێ، ئنجا ئەوە سەر دەکێشێ بۆ ئەوەی لێك جیاببنەوەو، لێك قەدەغە ببن بە یەکجاریی، وەك دوایی باسی دەکەین.

خوا ﷻ لە کۆتایی دا دەفەرموێ:

١٢)- ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴾، ئەگەر لەبەر بەخششی خواو بەزەیی خواش نەبووایە لەسەر ئێوەو، لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا زۆر تۆبە وەرگری کارزانە.

لێرەدا وەڵامی (لَوْلَا)، قرتێنراوە، (جوابُ لَوْلَا مَحْذوفٌ لقَصْدِ تَهْوِيلِ مَضْمُونِهِ)، بە مەبەستی ئەوە کە نیوەڕۆکەکەی زۆر بە گەورە پێشان بدرێ، یانی: ئەگەر لەبەر بەخششی خواو بەزەیی خوا نەبووایە، لەسەر ئێوەو، لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا زۆر تۆبە وەرگری کارزانە، ئاواو ئاوا دەقەوما.

کە دەگونجێ بگوترێ:

{لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فَدَفَعَ عَنْكُمْ أَذَى بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ، بِمَا شَرَّعَ مِنَ الزَّوَاجِ، لَتَكَالَبَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَلَوْلَا رَحْمَةُ اللَّهِ بِكُمْ، فَقَدَّرَ لَكُمْ تَخْفِيفاً مِمَّا شَرَعَ مِنَ الزَّوَاجِرِ فِي حَالَةِ الإِضْطِرَارِ وَالْعُذْرِ، لَمَا اسْتَطَاعَ أَحَدٌ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى مَا يَرَى مِنْ مَثَارِ الْغَيْرَةِ، وَلَوْلَا أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ، لَمَا رَدَّ عَلَى مَنْ تَابَ، فَأَصْلَحَ مَا سَلَبَهُ مِنْهُ مِنَ الْعَدَالَةِ وَقَبُولِ الشَّهَادَةِ}[1].

دەگونجێ وەڵامی (لولا) بەمجۆرە مەزەننە بکرێ:

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٦٨.

أ- ئەگەر بەخششی خوا لەسەر ئێوە نەبووایە، کە ئازاری هەندێکتانی لە هەندێکتانی دوورخستۆتەوە، بەوەی کە خوا ﷻ هەندێ سڵەماندنەوەی داناون، ئەوە هەندێکتان ستەمیان لە هەندێکتان دەکرد.

ب- هەروەها ئەگەر بەزەیی خوا نەبووایە بەرانبەر بە ئێوە، کە هەندێ شتی لەسەر سووك کردوون و، بۆی دابەزاندوون، لەو سزایانەی دایناون، لە حاڵەتی ناچاریی و لە کاتی هەبوونی پۆزشدا، ئەوە هیچ کام لە ئێوە نەیدەتوانی بێدەنگ بێ لە بەرانبەر شتێکدا کە دەیبینێت و غیرەتی دەجووڵێنێ، (کە بریتیە لەوەی زینا لەگەڵ هاوسەریدا بکرێ).

ج- هەروەها ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، کە خوا زۆر تۆبە وەرگری کارزانە، ئەوانەتان کە دەگەڕێنەوەو چاکسازیی دەکەن، ئەو دادگەریی و شایەدیی لێ وەرگیرانەی لێی وەرگرتوونەوە، بە هۆی بوختانکردنەکەوە، بۆی نەدەگێڕانەوە.

دەشگونجێ شتی دیکەش تەقدیر بکرێ، گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: ئەگەر بەخشش و بەزەیی خوا لەسەر ئێوە نەبووایەو، لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا زۆر تەوبە وەرگرو کاربەجێیە، مانای وایە ئێوە تووشی زۆر بەڵاو گرفت و کێشە دەبوون و، نەتاندەتوانی لێیان دەربازبن.

کورته باسێک له بارەی لیعانەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

ا)- پێناسەی لیعان:

(**القرطبي**) بەمجۆرە پێناسەی لیعان دەکات، کە پێم وایە تەفسیرەکەی بە ناوی (**الجامع لإحكام القرآن**)، لە ڕووی حوکم و یاساکانی قورئانەوە، باشترین سەرچاوەیە، زۆر خۆی ماندوو کردوەو وردەکاریی کردوە، دەڵێ:

{وَكَيْفِيَّةُ اللِّعَانِ أَنْ يَقُولَ الْحَاكِمُ لِلْمُلَاعِنِ: قُلْ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَرَأَيْتُهَا تَزْنِي وَرَأَيْتُ فَرْجَ الزَّانِي فِي فَرْجِهَا، كَالْمِرْوَدِ فِي الْمكْحلَةِ، وَمَا وَطِئْتُهَا بَعْدَ رُؤْيَتِي، يُرَدِّدُ هَذَا اللَّفْظَ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ فِي الْخَامِسَةِ: عَلَيَّ لَعْنَةُ اللَّهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الْكَاذِبِينَ، فَإِذَا فَرَغَ الرَّجُلُ مِنَ الْتِعَانِهِ، قَامَتِ الْمَرْأَةُ بَعْدَهُ فَحَلَفَتْ بِاللَّهِ أَرْبَعَةَ أَيْمَانٍ، تَقُولُ فِيهَا: أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَكَاذِبٌ، أَوْ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ فِيمَا ادَّعَاهُ عَلَيَّ، وَذَكَرَ عَنِّي، وَإِنْ كَانَتْ حَامِلًا قَالَتْ: وَإِنَّ حَمْلِي هَذَا مِنْهُ، ثُمَّ تَقُولُ فِي الْخَامِسَةِ: وَعَلَيَّ غَضَبُ اللَّهِ إِنْ كَانَ صَادِقًا}[1].

دەڵێ: چۆنیەتیی لیعان بەو شێوەیە: کە بابای دادوەر، قازیی، بە پیاوەکە بڵێ کە دەیەوێ لیعان بکات لە ژنەکەی: شایەدیی دەدەم بە خوا ئەو ژنەم بینی کە زینای دەکردو، ئەندامی نێرینەی زیناکەرم لە ئەندامی مێینەی ئەودا بینی، وەك چۆن کلچێوك لە کلدانـدا دەبینرێ، دوای ئەوەش کە ئەوەم لێ بینیوە، جیماعم لە گەڵدا نەکردۆتەوە، ئەمە چوار جاران دووبارە دەکاتەوە، جاری پێنجەم دەڵێ: نەفرینی خوا لەسەر من بێ، ئەگەر لە درۆکەران بم،

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٥٨.

کاتێ پیاوەکە لێبۆوە، ئنجا ئافرەتەکە ئەگەر ویستی تۆمەتەکە ڕەت بکاتەوە، هەڵدەستێ دوای وی، ئەویش چوار سوێندان بە خوا دەخوات، دەڵێ: شایەدیی دەدەم بە خوا کە ئەو پیاوە درۆکەرە، یاخود لە درۆکەرانە لەوەدا کە ئیددیعای کردوە لە دژی من و، لە بارەی منەوە باسی کردوە، جاری پێنجەمیش دەڵێ: تووڕەیی خوا لەسەر من بێ، ئەگەر ئەو لە ڕاستان بێ.

ئەمە پێناسەی لیعان و چۆنیەتی مولاعەنە، یاخود لیعان.

٢)- چوار پایەکانی لیعان:[1]:

لیعان چوار پایەی هەن:

١)- ژمارەی بێژەکانی:

کە بریتین لە چوار شایەدیی دان، هەڵبەتە جاری پێنجەمیش هەر هەیە، بەڵام مەبەست ئەوەیە ئەو بێژانەی دەگوترێن: ئەوەیە کە چوار جار شایەدیی بدات بە خوا، ئنجا ئەو چوار سوێندە لە جیاتی چوار شایەدەکانن، کەسێك کە تۆمەتی داوێن پیسیی بۆ کەسێك دەکات، دەبێ چوار شایەدان بێنێ، ئنجا ئایا پیاو چوار شایەدان لە کوێ بێنێ؟ وەك دوایی باس دەکەین لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیداو، پێشتریش باسمان کردوە، بەڵام بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی باسی دەکەین، ماقووڵ نیە، پیاو مولزەم بکرێ چوار شایەدان بێنێ بەسەر ژنەکەی خۆیەوە، پیاوێك ببینن! شتێکی نالۆژیکییە، شتێکی ناواقیعییشە، بۆیە ئەو چوار سوێندە لە جیاتی ئەو چوار شایەدەن.

٢)- پایەی دووەمی لیعان، ئەوەیە کە شوێنەکەی لە مزگەوت بێ.

٣)- پایەی سێیەمی کاتەکەی دوای نوێژی عەسر بێ.

٤)- پایەی چوارەمی خەڵکیش کۆ کرابێتەوە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٦١.

هەڵبەتە مەرجیش نیە ئەوانە هەموویان زانایان لەسەریان یەكدەنگ بن:

مەرج نیە ئەگەر لە مزگەوت نەبوو نەبێ، هەروەها مەرج نیە ئەگەر لە دوای نوێژی عەسر نەبوو، نەبێ، بەڵام بە تەئكید دەبێ چوار بێژەكان هەبن، چوار شایەدیی دانەكان و، دەبێ خەڵكیش كۆكرابێتەوە.

٣)- دەرەنجامی لیعان: ئایا لیعان چی لێدەكەوێتەوەو دەرهاویشتەكەی چیە؟

لیعان چوار دەرهاویشتەی دەبن:

أ)- لە یەك جیابوونەوەی ژن و مێردەكە، وەك پێغەمبەر ﷺ بە یەكێك لە هاوەڵان كە مولاعەنەی لەگەڵ هاوسەرەكەیدا كرد، فەرمووی: {لاَ سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا} **(أخرجه البخاري: ٥٣١٢، ومسلم: ١٤٩٣)**.

واتە: تازە تۆ هیچ ڕێت نیە بۆ لای، واتە: بۆ تۆ حەڵاڵ نیەو، تاكو ئەبەد لێت قەدەغە بووە.

ب)- جەماوەری زانایان دەڵێن: ئەو ژن و پیاوە كە پێكەوە مولاعەنەیان كردوە، هەرگیز پێكەوە هاوسەرگیریی ناكەنەوە، بەڵام ئەگەر پیاوەكە خۆی بە درۆخستەوە، ئەوە پێویستە سزای بوختانكردنەكەی لێ بدرێ، كە هەشتا قەمچییە، منداڵەكەش ئەگەر گریمان ئەو ئافرەتە تۆڵدار بوو بوو، منداڵەكەش دەبێتە هی پیاوەكە، بەڵام ئافرەتەكە هەر نابێ بگەڕێتەوە بۆ لای، چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: **{الْمُتَلاَعِنَانِ إِذَا تَفَرَّقَا لا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا} (أخرجه الدارقطني: ١١٦، البيهقي: ١٥١٣١، والديلمي: ٦٦١٧)**.

واتە: هەردوو لیعان لە یەكدی كەرەكە، ئەگەر لێك جیابوونەوە، هەرگیز پێكەوە كۆنابنەوە، بەڵام بە نسبەت منداڵەكەوە، ئەگەر پیاوەكە خۆی بە درۆخستەوە، سزای بوختان كردنی لێ دەدرێ و، منداڵەكە دەبێ بە هی ئەو.

ج)- منداڵەکە پاڵ نادرێتە لای مێردەکەی، مەگەر خۆی بە درۆخستبێتەوە، ئەگەر خۆشی بە درۆ خستبێتەوە، دەبێ سزای بوختانکردنی لێ بدرێ، کە هەشتا قەمچییە.

د)- بەڵام ئەگەر ژنەکە وەڵامی لیعانەکەی نەدایەوە، ئەوە سزای زینای بەسەردا دەچەسپێ، وەك پێشتریش باسمان کردوە.

٤)- بۆ زیاتر ڕوون بوونەوەی مەبەست دەبێ سەرەنجی هەردووك بەسەرهاتی، (هلال بن أمية) و، (عمير العجلاني)، بدرێ:

ئێمە پێشتر لە هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانەدا، هێناومانن، بۆیە ئێستا دووبارە ناگەڕێینەوە سەریان، بەڵام بەسەر هاتی (**هلالُ بن أمية**)، دێنین، هەڵبەتە بە شێوەیەکی دیکە.

بۆ ئەوەی بزانین ئەم یاسای لیعانە، کە ئەویش جۆرێکە لە سزا، مسوڵمانانی لە چ گرفت و کێشەیەکی گەورەو بێ ڕەزا دەرباز کردو، چ گرفتێکی گەورەی بۆ چارەسەر کردن؟ با تەماشای ئەم دەقە بکەین:

{لَمَّا نَزَلَتْ: ﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ﴾، **قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ: وَهُوَ سَيِّدُ الْأَنْصَارِ: هَكَذَا أُنْزِلَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَلَا تَسْمَعُونَ مَا يَقُولُ سَيِّدُكُمْ؟ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا تَلُمْهُ فَإِنَّهُ رَجُلٌ غَيُورٌ، وَاللَّهِ مَا تَزَوَّجَ امْرَأَةً قَطُّ إِلَّا بِكْرًا، وَمَا طَلَّقَ امْرَأَةً لَهُ قَطُّ، فَاجْتَرَأَ رَجُلٌ مِنَّا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، مِنْ شِدَّةِ غَيْرَتِهِ. فَقَالَ سَعْدٌ: وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّهَا حَقٌّ وَأَنَّهَا مِنَ اللَّهِ، وَلَكِنِّي قَدْ تَعَجَّبْتُ أَنِّي لَوْ وَجَدْتُ لَكَاعًا قَدْ تَفَخَّذَها رَجُلٌ، لَمْ يَكُنْ لِي أَنْ أُهَيِّجَهُ وَلَا أُحَرِّكَهُ حَتَّى آتِيَ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ، فَوَاللَّهِ لَا آتِي بِهِمْ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ. قَالَ: فَمَا لَبِثُوا إِلَّا يَسِيراً حَتَّى جَاءَ هِلَالُ بْنُ أُمَيَّةَ وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ تِيبَ عَلَيْهِمْ، فَجَاءَ مِنْ أَرْضِهِ عِشَاءً، فَوَجَدَ عِنْدَ أَهْلِهِ رَجُلًا، فَرَأَى بِعَيْنَيْهِ، وَسَمِعَ بِأُذُنَيْهِ، فلم يُهَيِّجه حَتَّى أَصْبَحَ، فَغَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ**

ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي جِئْتُ أَهْلِي عِشَاءً، فَوَجَدْتُ عِنْدَهَا رَجُلًا فَرَأَيْتُ بِعَيْنِي، وَسَمِعْتُ بِأُذُنِي، فَكَرِهَ رسولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا جَاءَ بِهِ، وَاشْتَدَّ عَلَيْهِ.

وَاجْتَمَعَتِ الْأَنْصَارُ فَقَالُوا: قَدِ ابْتُلِينَا بِمَا قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ، الْآنَ يَضْرِبُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ، وَيُبْطِلَ شَهَادَتَهُ فِي النَّاسِ! فَقَالَ هِلَالٌ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِي مِنْهَا مَخْرَجًا، فَوَاللَّهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ أَنْ يَأْمُرَ بِضَرْبِهِ، إِذْ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْوَحْيَ فَنَزَلَتْ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَٰجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمْ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَٰدَٰتٍۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلْخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴾}، (أخرجه أحمد: ٢١٣١، تعليق شعيب الأرنؤوط: حسن).

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە: {قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ وَجَدْتُ مَعَ امْرَأَتِي رَجُلًا أُمْهِلُهُ حَتَّى آتِيَ بِأَرْبَعَةٍ! وَاللَّهُ لَأَضْرِبَنَّهُ بِالسَّيْفِ غَيْرَ مُصْفِحٍ عَنْهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْد، لَأَنَا أَغْيَرُ مِنْهُ، وَاللَّهُ أَغْيَرُ مِنِّي}، (أخرجه أبو داود: ٢٢٥٦٠، والبيهقي في سنن الكبرى: ج٧، ص٣٩٥، والطيالسي: ٢٦٦٧، و ابن أبي حاتم في تفسيره: ٢٥٣٣، وأحمد: ٢٧٤١،٢٧٤٠).

واتە: کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا۟ لَهُمْ شَهَٰدَةً أَبَدًا ﴾، سەعدی کوڕی عوبادە کە (سەرۆکی هۆزی خەزرەجی پشتیوانەکان بوو)، گوتی: ئایا ئاوا دابەزیوە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ (وەك جۆرێك لە دوو دڵیی بووبێ)، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: کۆمەڵی پشتیوانان! گوێتان لێ نیە گەورەکەتان چی دەڵێ؟ (واتە: پرسیارێکی سەیر دەکات، هەڵبەتە دواییش ڕوون دەبێتەوە کە بە ڕاستیی پێ سەیر بوونەکەی سەعد، لە جێی خۆیدا بووە)، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ لۆمەی مەکە، پیاوێکی زۆر بە غیرەتە، (واتە: زۆر بە تەنگ ناموسەوەیە)، سوێند بە خوا هیچ کاتێك هاوسەرگیریی لەگەڵ ئافرەتێکدا نەکردوە، کە دوایی لێی جیا بۆتەوە، پیاوێك لە ئێمە جورئەتی کردبێ هاوسەرگیریی لەگەڵ ئەو ئافرەتە

تەڵاق دراوەی ئەودا بکات، لەبەر زۆر غەیرە هەبوونی، سەعد گوتی: سوێند بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، من دەزانم کە ئەوە هەقەو، لە خواوەیە، بەڵام بە ڕاستیی پێم سەیر بوو، ئەگەر من ئافرەتێکی نزم، (یاخود: هیچ و پووچ) ببینم لەگەڵ پیاوێکدا، بۆم نەبێ پیاوەکە دووربخەمەوەو، بۆم نەبێ بیجووڵێنم، هەتا دەچم چوار شایەدان دێنم، بە خوا چوار شایەدەکان ناهێنم، تاکو ئەو لە ئیشی خۆی دەبێتەوە، (قسەکەشی ڕاستە)، دەڵێ: زۆری پێنەچوو، (کەمێك پێچوو)، هیلالی کوڕی ئومەییە هات، هیلالی کوڕی ئومەییەش، یەکێکە لەو سێ کەسانەی کە تەوبەی لێ قبووڵ کراوە، {ئەوە کە لە سوورەتی (**التوبة**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟ ﴿١١٨﴾﴾، تەوبەش قبوڵ کرا لەو سێیانەی کە دوا خرابوون، ئەوە بوو کە پەنجا ڕۆژ پێچوو، ئنجا پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵ نەدەکردن، مسوڵمانان نەیاندەدواندن، دوای پەنجا شەوو پەنجا ڕۆژەکە خوای پەروەردگار تەوبەی لەوانیش قبووڵ کرد}، دەڵێ: لەسەر زەوییەکەی دەهاتەوە، تەماشای کرد پیاوێك لە لای هاوسەریەتی، بە چاوی خۆی دیتی و بە گوێی خۆی، گوێی لە قسەیان بوو، ئەویش لێیان گەڕا تاکو ڕۆژ بۆوە، (نەچوو شەڕو هەرای لەگەڵ نەکرد)، بەیانی چوو بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، (هەڵبەتە زۆریش سروشتێکی نەرمی هەبووە، هیلالی کوڕی ئومەییە)، گوتی: من کاتی خەوتنان چوومەوە بۆ ماڵێ، پیاوێکم لە لای ژنەکەم بینی، بە چاوی خۆم دیتم و، بە گوێی خۆشم گوێم لێبوو (لە دەنگیان کە زینای لەگەڵ دەکرد)، پێغەمبەر ﷺ پێی ناخۆش بوو ئەو هەواڵەی بۆ هات و، زۆریش لەسەر دڵی قورس بوو، پشتیوانەکان کۆبوونەوەو گوتیان: ئەوەی سەعدی کوڕی عوبادە گوتبووی، ئەوە پێی تاقیکراینەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێ هەشتا قەمچیی لە هیلالی کوڕی ئومەییە بدات و، شایەدییەکەشی لە نێو خەڵکیدا بە تاڵ بکاتەوە، (شایەدیی لێ وەرنەگیرێ و بە فاسیقیش لە قەڵەم بدرێ)، هیلالیش گوتی: بە خوا من ئومێدم وایە کە خوا لەم بەڵایە دەروویێکم بۆ بکاتەوە،

ئنجا سوێند بە خوا، پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست هەشتا قەمچییەکەی لێبدات، خوا ﷻ وەحیی دابەزاندە سەری، ئەو پێنج ئایەتەی دەربارەی لیعان ناردنە خوار: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾.

لە ڕیوایەتێکی دیکەدا هاتووە، (هەر ئەو سەرچاوانەی ئاماژەمان پێدان، هەردوو ڕیوایەتەکەیان هێناون)، دەڵێ: کاتێك ئەم ئایەتە دابەزی، سەعدی کوڕی عوبادە گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەگەر پیاوێك لەگەڵ ژنەکەمدا ببینم، لێی دەگەڕێم دەچم چوار شایەدان دێنم؟ بە خوا بە شمشێرەکەم لێی دەدەم، چاو پۆشیی لێناکەم، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ئایا سەرتان سووڕدەمێنێ لە غیرەتی سەعد؟ من لەویش بە غیرەتترم، خواش لە من بە غیرەتترە.

واتە: من لەو زیاتر بە تەنگ ناموسەوەم، خوای پەروەردگاریش زیاتر بە تەنگ ناموس و ئابڕووی بەندەکانیەوەیە، بۆیەش خوا ئەو سزایانەی بەو شێوەیە داناون.

ئنجا ئێستا با تەماشای بکەین:

لە ڕاستییدا ئەو بەسەرهاتە، شتێکی زۆر گەورە بووە، کە پێشێ سەعد پرسیویەتی و، سەعد زۆر لەسەر دڵی قورس بووەو، لە عەقڵیەوە نەچووە، باشە ئەوە بۆ خەڵکی دیکە دەبێ چوار شایەدان بێنی تاکو ئیسپاتی بکات فڵان ژنی فڵانکەس زینای کردوە، یان فڵان پیاوە زینای کردوە، بەڵام پیاو، مێرد بۆ ژنی خۆی چۆن چوار شایەدان دێنێ، چۆن دڵی، غیرەتی، ئابڕووی، کەرامەتی ڕێگەی دەدا، پیاوێك لەسەر ژنەکەی ببینێ ئنجا بگەڕێ چوار پیاوان بێنێ و بڵێ: وەرن تەماشا بکەن!، زۆر قورسە، ناگونجێ شتی وا، هیچ ویژدانێك قبوڵی ناکات، بۆیە پێشێ کە خوای پەروەردگار حوکمەکەی دابەزاندبوو، بە نسبەت غەیرەوە بوو،

بەڵام بە نسبەت پیاوێك كە ژنەكەی تۆمەتبار بكات، ئەوە سزایەكی دیكەی هەیە، خوای پەروەردگار ئەو پێنج ئایەتە موبارەكەی كە ناردنە خوار بۆ چارەسەری ئەوە بوو.

٥)- سێ دەرس لە مەسەلەی لیعان دا:

١)- قورئان چارەسەری كێشەكانی كۆمەڵگای كردوە، هەر كێشەیەك لە كاتی خۆیداو بە شێوازی خۆی، بۆ وێنە: كێشەی بوختانكردنی خەڵك بۆ ژنی خەڵك، بەو شێوەیە چارەسەر دەبێ، كە بوختانكەر یان چوار شایەدان بێنێ، یان دەبێ هەشتا قەمچیی لێ بدرێ، بەڵام پیاوێك بوختان بۆ ژنی خۆی بكات، داوای لێ ناكرێ شایەدان بێنێ، بەڵكو داوای لێ دەكرێ چوار جاران سوێند بخوات و، شایەدیی بدات كە ڕاست دەكات و، جاری پێنجەمیش بڵێ: نەفرینی خوای لێبێ، ئەگەر درۆ بكات.

بە نسبەت ئافرەتەكەشەوە، یان دەبێ بێدەنگ بێ، لە بەرانبەر ئەو شایەدیی دانەی پیاوەكەیداو، تۆمەتەكە لەسەر خۆی ساغ بكاتەوە، ئەو كاتە سزا دەدرێ، سەد قەمچیی لێ دەدرێ، یان ئەوەتا ئەویش بەوە ئەو ئازاردانە (ئەو سەد قەمچییە)ی لە كۆڵ دەبێتەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ ﴾، ئافرەتەكەش دەبێ چوار جاران سوێند بخوا، كە پیاوەكەی لە درۆكەرانە، لەو قسەیەدا كە بەرانبەر بەوی كردوویەتی و، جاری پێنجەمیش بڵێ: تووڕەیی خوا لەسەر وی بێ، (لەسەر ئافرەتەكە بێ)، ئەگەر پیاوەكەی ڕاست بكات، ئەو كاتە ئافرەتەكەش سزایەكەی لەسەر لادەچێ و، دەرهاویشتەكەی ئەوە دەبێ، كە ئەو ژن و پیاوە: بۆ تاكو ئەبەد لە یەك حەڕام و قەدەغە دەبن.

٢)- هاوەڵان چەندە پابەند بوون بە ئیسلامەوە! بە ڕاستیی ئینسان سەری سوڕ دەمێنێ، چەندە خۆیان كۆنتڕۆڵ كردوە، چەندە ملكەچ و فەرمانبەر بوون بۆ فەرمانی خواو پێغەمبەر ﷺ چەندە سروشت و تەبیعەتی خۆیان ملكەچ كردوە بۆ شەریعەت: هیلالی

کوڕی ئومەییە کاتێك ئەوە دەبینێ، ناچێ پیاوەکەش و ژنەکەش بکوژێ، بەڵکو سەبر دەگرێ تاکو بەیانی، بەیانی دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: شتێکی وام بینیوە! بە ڕاستیی ئەوە ئەوپەڕی ملکەچیی بۆ شەریعەت دەگەیەنێ، هەڵبەتە ئەوەی سەعدی کوڕی عوبادەش گوتوویەتی: ئەگەر شتێکی وا ببینم چوار شایەدان ناهێنم، بەڵکو بە تیژایی شمشێر لێی دەدەم! پێغەمبەریش ﷺ بەرپەرچی نەداوەتەوە، بەڵکو فەرموویەتی: سەرتان سوڕ دەمێنێ لە غیرەتی سەعد؟ من لەویش بە غیرەتترم، واتە: منیش ئەگەر شتێکی وا ببینم، هەر وادەکەم، هەروەك ئێستا لە یاساکانی باری کەسێتییشدا، ئەو حاڵەتانە ئینسان لە نیزیکی خۆی: لە کچی، لە خێزانی، لە خوشکی، ببینێ و خۆی کۆنتڕۆل نەکاو شتێ بکات، ئەوە هەتا لە یاسای دنیاییشدا داینواوە، بە سوککەر بۆ سزایەکە.

٣)- شەریعەتی خواو زگماك و عەقڵی سەلیم دوو ڕووی دراوێکن! ئەوەی سەعد گوتوویەتی: بۆم قبووڵ ناکرێ، دوایی خوای پەروەردگاریش هەر وایفەرمووە، کە پیاو مولزەم ناکرێ چوار شایەدان بێنێ بۆ سەر ئافرەتەکەی، چوار پیاوان بێنێ.

کەواتە: ئەوەی کە بە عەقڵی سەلیم، مرۆڤ بۆی دەچێ و، فیترەتی ساغ دەیخوازێ، شەریعەتی خوای پەروەردگاریش هەر ئەوە دەفەرموێ.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتیی هەموو لایەکمان بدات، کە زیاتر لە نهێنییەکانی شەریعەت تێبگەین و، زیاتر خۆمان مل پێکەچ بکەین بۆ خواو، بۆ حوکمی شەریعەت، بێگومان ئەو شەریعەتەی خوا ﷻ خێرو بەرەکەتە بۆ دنیای مرۆڤ و، بۆ دوا ڕۆژی مرۆڤ و، بۆ تاکەکان و، بۆ خێزانەکان و، بۆ لایەنی کۆمەڵایەتیی و، لایەنی سیاسیی، شەریعەت هەمووی خێرو بەرەکەتە، خوا یارمەتییمان بدات زیاتر لەو شەریعەتەی خوا تێبگەین و، زیاتر پێوەی پابەند بین، بۆ ئەوەی بەرەکەت و پێزی خوا، هەم لە ژیانی دنیاماندا زیاتر بێ و، هەم مایەی سەرفرازیی و بەختەوەریی و سەربەرزییشمان بێ لە ڕۆژی دواییدا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتەکانـی: (١١ - ٢٦)، واتـە: شـازدە ئایـەت دەگرێتـە خـۆی و، ئـەو شـازدە ئایەتـە هەموویـان لـە بـارەی بەسـەرهاتی بوختـان پێکرانـی عائیشـە دایکـی بڕوادارانــەوەن (خــوا لێــی ڕازی بــێ) و، پوختەکەشــی ئەوەیــە کــە ئــەو بوختانــە درۆیەکـی هەڵبەسـتراوی بـێ بنەمـا بـوو، هەندێـك لـە مسـوڵمانان پێـی هەڵخەڵەتـان و، سەرچاوەکەیشـی (**عَبْدُ اللـه بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ**) بـوو، سـەرۆکی مونافیقەکانـی مەدینـە.

خـوای کارزان و میهرەبانیـش لـە سـەرووی حـەوت ئاسـمانانەوە، پاکیـی دایکـمان خاتـوون عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ) و (**صَفْـوَانُ بْـنُ الْمُعَطَّـلِ**) ڕاگەیانـدو، ئەوانـەش کـە بوختانەکەیـان کـردو لەسـەریان چەسـپا، هـەم سـزای دنیایـی دران، لەسـەر ڕای زۆربـەی زانایـان، ژمارەیەکیـان و، سـزای دواڕۆژیـش بـۆ ئەوانـەی سـزا نـەدران، وەك: (**عَبْدُ اللـهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْـنُ سَلُولَ**)، لەبـەر ئـەوەی لەسـەری نەچەسـپا، یـان لەبـەر هـەر هۆکارێـك بـێ، ئەوانـەش سـزای قیامـەت، سـزای ڕۆژی دوایـی چاوەڕێیانـە.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ
مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١١﴾ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ
ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ﴿١٢﴾ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ
شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ
وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ
وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ ﴿١٥﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ
سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن

تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾
إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ
رَّحِيمٌ ﴿٢٠﴾ ۞ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ
فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَٰكِنَّ
اللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي
الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ
لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ
وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا
يَقُولُونَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

(بە دڵنیایی (بڕوادارینە!) ئەوانەی درۆو بوختانەکەیان هەڵبەست، کۆمەڵێك بوون لە خۆتان، وا مەزانن بۆتان خراپ بوو، بەڵکو بۆتان باش بوو (ئەوانەی هەڵیانبەست)، هەر کامێکیان پشکی خۆی لە (سزای) ئەو گوناهەدا هەیەو، ئەو کەسەیان کە زۆربەی بوختانەکەی هەڵبەست، سزایەکی مەزنی هەیە (لە ڕۆژی دواییدا) ﴿١١﴾ دەبووایە هەر کە گوێبیستی دەبوون، بڕوادارانی پیاوو بڕوادارانی ئافرەت، گومانی باشیان بە خۆیان بردبایەو، گوتبایان: ئەمە درۆو بوختانێکی ئاشکرایە ﴿١٢﴾ دەبووایە بوختانچییەکان چوار شایەدیان لە سەری هێنابان، ئنجا مادام ئەو (چوار) شایەدەیان نەهێنان، ئەوانە لە لای خوا درۆکارن ﴿١٣﴾ ئەگەر بەخشش و بەزەیی خواش لەسەرتان نەبووایە، لە دنیاو دوا ڕۆژدا، بە هۆی ئەو درۆو بوختانەوە کە بە نێوی کەوتن (تێیڕژان)، سزایەکی مەزنتان تووش دەبوو ﴿١٤﴾ کاتێك کە بە زمانەکانتان (دەماو دەم) لە یەکدیتان وەردەگرت و، بە زارتان شتێکتان دەگوت، کە زانیارییتان پێی نەبووو، پێتان وابوو شتێکی کەم و سووکە، بەڵام لە لای خوا مەزن بوو ﴿١٥﴾ دەبووایە هەر کە دەتانبیست، گوتباتان: بۆمان نیە قسە لەو بارەوە بکەین، (خوایە) پاکیی بۆ تۆ، ئەمە بوختانێکی مەزنە ﴿١٦﴾ خوا ئامۆژگارییتان دەکات کە ئەگەر بڕوادارن، هەرگیز جارێکی دیکە نەگەڕێنەوە سەر وێنەی ئەو (درۆو بوختان)ە، ﴿١٧﴾ خواش ئایەتەکانی خۆیتان بۆ ڕوون دەکاتەوەو، خوا زانای کارزانە ﴿١٨﴾ بێگومان ئەوانەی حەز دەکەن، قسەو کردەوەی دزێوو خراپ بە نێو بڕوادارانـدا تەشەنە بکات (بڵاوبێتەوە) لە دنیاو دواڕۆژدا سزایەکی بە ئێشیان هەیەو، خواش دەزانێ بەڵام ئێوە نازانن ﴿١٩﴾ ئەگەر بەخشش و بەزەیی خواش نەبووایە لەسەرتان و، لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا بە پەرۆشی بە بەزەییە (بەزوویی سزاو جەزرەبەی ئەوانەی دەدا کە

ئـەو درۆو بوختانەیـان بڵاوکـردەوە) ﴿٢٠﴾ ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! شـوێنی هەنگاوەکانـی شـەیتان مەکـەون، هـەر کەسـێکیش دوای هەنگاوەکانـی شـەیتان بکـەوێ، گومڕاو سـەرگەردان دەبـێ، چونکـە ئـەو بـەس فەرمـان بـە قسـەو کـردەوەی دزێـوو خـراپ دەکات و، ئەگـەر بـە هـۆی بەخشـش و بەزەیـی خـواوەش نەبووایـە لەسـەرتان، هەرگیـز هیـچ کامتـان پـاك و چـاك نەدەبـوون، بـەڵام خـوا هـەر کەسـی بـوێ، پـاك و چاکـی دەکات و، خـوا بیسـەری زانایـە ﴿٢١﴾ بـا ئەوانەشـتان کـە خاوەنـی چاکـە و فراوانییـن (لـە سـاماندا) سـوێند نەخـۆن کـە واز بێنـن لـە پێـدان و هاوکاریـی خزمـان و نـەداران و کۆچکەرانـی ڕێـی خـوا، بـا ببـوورن و چاوپۆشـیی بکـەن (لەوانەی خراپەیـان بەرانبـەر کـردوون)، ئایـا پێتـان خـۆش نیـە خـوا لێتـان ببـوورێ، خـواش لێبـوردەی بەزەییـە؟! ﴿٢٢﴾ مسـۆگەر ئەوانـەی بوختـان بـە ئافرەتانـی پاکـی بـێ ئـاگا (لـە گونـاه)و بـڕوادار دەکـەن، لـە دنیـاو دوا ڕۆژدا نەفرینیـان لێکـراوەو، سـزایەکی مەزنیـان هەیـە ﴿٢٣﴾ (ئـەو سـزا مەزنـە) لـە ڕۆژێـك دا دەبـێ کـە زمانیـان و دەسـتیان و لاقیـان شـایەدییان لەسـەر دەدەن بـۆ ئـەوەی دەیانکـرد ﴿٢٤﴾ لـەو ڕۆژەدا خـوا سـزای هـەق و، پـڕ بـە پێسـتیان دەدات و، دەزانـن کـە تەنیـا خـوا هەقـی ڕوون و ئاشـکرایە ﴿٢٥﴾ ئافرەتانـی پیـس شایسـتەی پیاوانـی پیسـن و، پیاوانـی پیـس شایسـتەی ئافرەتانـی پیسـن و، ئافرەتانـی پـاك و چـاك شایسـتەی پیاوانـی پـاك و چـاك و، پیاوانـی پـاك و چاکیـش شایسـتەی ئافرەتانـی پـاك و چاکـن، ئەوانـە (کـە بوختانیـان پێکـرا) دوورن لـەوەی (بوختانکـەران دەیڵێـن) لێبوردنێکـی تایبـەت و باشـترین بژیویـان هەیـە ﴿٢٦﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(بِٱلۡإِفۡكِ): (الإفْـكُ: الكَـذِبُ، وَالإفْـكُ كُلُّ مَـصْرُوْفٍ عَـنْ وَجْهِـهِ الَّـذِي يَحِـقُّ أَنْ يَكُـوْنَ عَلَيْـهِ، وَمِنْـهُ قِيْـلَ لِلرِّيَـاحِ العَادِلَـةِ عَـنِ المَهَـابِّ: مُؤتَفِكَـةَ)، (إفْـك) بـە مانـای درۆ دێ و، بـە مانـای هـەر قسـەیەك دێ كـە لـە ڕووە هەقەكەیـەوە كـە دەبووایـە لەسـەری بـێ، لابـدرێ بـۆ ڕووێكـی ناهـەق، هـەر لـەو ڕووەشـەوە ئـەو بایانـەی كـە لـە شـوێنی ئاسـایی خۆیانـەوە هەڵناكـەن، پێیـان دەگوتـرێ: (مُؤتَفِكَـةَ)، واتـە: بایـە لادراوەكان.

(عُصۡبَةٌ): (العُصْبَـةُ: جَمَاعَـةٌ مُتَعَصِّبَـةٌ مُتَعَاضِـدَةٌ، مُجْتَمِعَـةُ الـكَلَامِ مُتَعَاضِـدَة)، (عُصْبَـة) كۆمەڵـە خەڵكێكـن كـە بـۆ یـەك دەمارگیـر بـن و، پشـتی یەكـدی بگـرن و، قسـەیان یـەك بـێ و پێكـەوە هـاوكار بـن.

(كِبۡرَهُۥ): (الكِـبْرُ والكُـبْرُ: أَشَـدُّ الـشَّيءِ وَمُعْظَمُـهُ)، ﴿وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ﴾، (كِـبْرُ) و (كُـبْرُ)، یانـی: زۆربـەی شـتێك و لای سـەختیی و گەورەیـی ئـەو شـتە، واتـە: ئـەوەی كە بەشـی زۆری بوختانەكـەی تەبەنیـی كـردو بـڵاوی كـردەوە.

(أَفَضۡتُمۡ فِيهِ): واتـە: تێیـڕژان، (الإفَاضَـةُ فـي القَـوْلِ مُسْـتَعَارٌ مِـنْ إفَاضَـةِ المَـاءِ فـي الإنَـاءِ، أي: كَثْرَتِـهِ فِيْـهِ فَالمَعَنَـى: مَـا أَكْثَرْتُـمْ القَـوْلَ فِيْـهِ، وَالتَحَـدُّثَ فِيْـهِ بَيْنَكُـمْ)، (إفَاضَةُ) لە قسـەدا خوازراوەتـەوە لـە ڕژانـی ئـاو لـە دەفرێـك، دەفرێـك كـە زۆری ئـاو تێبكـرێ، لـە قەراغەكانیـەوە دەڕژێ، واتـە: زۆری ئاوەكـە، كەواتـە: (أَفَضۡتُمۡ فِيهِ)، واتـە: زۆرتـان قسـە لێكـردو، زۆر لـە بارەیـەوە دوان، بـە ناهەقیـش.

(بُهۡتَٰنٌ): (البُهْتَـانُ: الخَـبَرُ الكَـذِبُ الَّـذِي يَبْهَـتُ السَّـامِعَ، لأَنَّـهُ لا شُـبْهَةَ فِي كَذِبِـه)، (بُهْتَـان) ئـەو هەواڵـە درۆیەیـە، كـە بیسـەرەكەی سەرسـام دەكات، لەبـەر ئـەوەی هیـچ گومـان نیـە لـە درۆ بوونیـدا.

(هَيِّنًا): (الهَيِّنُ: مُشْتَقٌّ مِنَ الهَوَانِ، هَانَ عَلَى فُلَانٍ كَذَا: لَمْ يَعُدْ أَمْرَاً مُهِمَّاً، وَالمَعْنَى شَيْئَاً هَيْنَاً)، (هین) لە (الهَوَانِ)ەوە وەرگیراوە، دەگوترێ: (هَانَ عَلى فُلَانٍ كَذَا)، واتە: فلانکەس فڵان شتەی لە لا (هَيْنٌ)، بوو، واتە: گەر بە لایەوە شتێکی گرنگ نەبووبێ، بێ بایەخ بوو بێ، کەواتە: ﴿وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا﴾، یانی: (شَيْئَاً هَيْنَاً)، پێتان وابوو شتێکی کەم و سووك و گچکەیە ئەو بوختانە!

(تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ): یانی: فاحیشە بڵاوبێتەوە، لە ئەصڵدا یانی: هەواڵی فاحیشەو شتی ناشیرین بڵاوبێتەوە، هەواڵەکەی بڵاوبێتەوە، واتە: (الشُّيُوعُ مِنْ صِفَاتِ الأَخْبَارِ وَالأَحَادِيثِ كَالْفُشُوِّ، وَهُوَ اشْتِهَارُ التَحَدُّثِ بِهَا، أي: يَشِيعَ خَبَرُهَا)، (شُيُوع) لە سیفەتی هەواڵان و قسانە، وەك (فُشُوّ)، (فُشُو)، یانی: بڵاوبوونەوە، ﴿إِذۡ نَفَشَتۡ فِيهِ غَنَمُ ٱلۡقَوۡمِ ٧٨﴾الأنبياء، یان: (فَشَتِ النَّارُ فِي الهَشِيْمِ)، ئاگرەکە تێیدا بڵاوبۆوە، کە بریتیە لە باوبوونی قسەکردن لەو بارەوە، واتە: هەواڵەکەی بڵاوبێتەوە.

(ٱلۡفَٰحِشَةُ): (الفَاحِشَةُ: الفِعْلَةُ البَالِغَةُ حَدَّاً عَظِيْمَاً فِي الشَّنَاعَة، وَالفَحْشَاءُ: كُلُّ فِعْلٍ أَو قَوْلٍ قَبِيْح)، (فَاحِشَة) هەر کردەوەیەکە لە ناقولاییدا گەیبێتە ئەوپەڕی، وشەی (فَحْشَاء)یش هەر قسەو کردەوەیەکی ناقۆڵاو خراپە.

(خُطُوَٰتِ): کۆی (خُطْوَة)یە، (خُطْوَة): هەنگاو، (الخُطْوَةُ: إِسْمٌ لِنَقْلِ المَاشِي إِحْدَى قَدَمَيْهِ الَّتِي كَانَتْ مُتَأَخِّرَةً عَنِ القَدَمِ الأُخْرَى، وَجَعَلَهَا مُتَقَدِّمَةً عَلَيْهِ)، (خُطْوَة) بریتیە لەوەی باباى کە دەڕوا، بابای پێڕۆ، یەکێك لە پێیەکانی هەڵێنێ کە لە دوایە بووەو، بیخاتە پێش پێیەکەی دیکەی کە لە پێشەوە بووە، واتە: پێ هەڵێنان و ڕۆیشتن.

(أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ): یانی: خاوەن چاکەو خاوەن فراوانیی لە ماڵ و ساماندا، (الفَضْلُ: الزِّيَادَةُ فِي الخَيْرِ وَالكَمَالِ الدِيْنِي)، (فَضْل) زێدەییە لە چاکەو لە تەواویی دینداریيدا، بەڵام (سَعَةِ)، یانی: دەوڵەمەندیی و سامانداریی و دەستڕۆیشتوویی.

(دِينَهُمُ ٱلۡحَقَّ): یانی: (جَزَاءَهُمُ الحَقَّ)، سزای پڕ بە پێست، (حَق) یانی: شتی چەسپاوو دادگەرانە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم دە (١٠) ئایەتـە کە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو
بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ
ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١١﴾ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ
بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ﴿١٢﴾ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ
بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا
وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم
مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ ﴿١٥﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا
يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا
إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن
تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا
تَعۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٠﴾﴾.

ئـەوە لـە زاری دایکـمان عائیشـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: ئـەو دە (١٠) ئایەتـە لـە بـارەی بوختـان پێکرانـی منـەوە هاتنـە خـوار.

بـەڵام ئەگـەر سـەرنجی کـۆی ئایەتـەکان بدەین، لـە ڕاسـتییدا (١١ - ٢٦)، یـانی: هەر شـازدە ئایەتەکـە، هەموویـان پەیوەسـتن بـە جۆرێك لە جـۆرەکان، بـەو ڕووداوەوە.

هەروەها لە بارەی هۆی هاتنە خواری ئایەتی (٢٢)ش، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾[1].

ئێمە ئەو دەقە دێنین، کە کۆی هەردوو ڕیوایەتەکەی بوخاریی و موسلیمی تێکەڵ کردوون.

ئەو بەسەر هاتە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، خۆی دەیگێڕێتەوە، چونکە ڕووداوەکە لە خۆی ڕوویداوەو، خۆی لە هەموو کەس باشتر دەزانێ، چی بووەو چۆن بووەو وردەکارییەکانی چین؟ ئێمە سەرەتا قسەکانی ئەو و دەقە عەرەبییەکەی دێنین، دوایی ڕێك وەریدەگێڕینە سەر زمانی کوردیی، پاشان چەند هەڵوەستەیەکیش لە بەردەم گێڕانەوەکەی خاتوو عائیشەی دایکماندا (خوا لێی ڕازی بێ)، دەکەین و، چەند شتێکی لێ هەڵدەهێنجین:

{أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ سَفَرًا، أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ، فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا خَرَجَ بِهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ مَعَهُ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَأَقْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا، فَخَرَجَ فِيهَا سَهْمِي، فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَذَلِكَ بَعْدَمَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ، فَأَنَا أُحْمَلُ فِي هَوْدَجِي، وَأُنْزَلُ فِيهِ مَسِيرَنَا، حَتَّى إِذَا فَرَغَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنْ غَزْوِهِ، وَقَفَلَ، وَدَنَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ، آذَنَ لَيْلَةً بِالرَّحِيلِ، فَقُمْتُ حِينَ آذَنُوا بِالرَّحِيلِ، فَمَشَيْتُ حَتَّى جَاوَزْتُ الْجَيْشَ، فَلَمَّا قَضَيْتُ مِنْ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى الرَّحْلِ، فَلَمَسْتُ صَدْرِي، فَإِذَا عِقْدِي مِنْ جَزْعِ ظَفَارِ قَدِ انْقَطَعَ، فَرَجَعْتُ فَالْتَمَسْتُ عِقْدِي، فَحَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ، وَأَقْبَلَ الرَّهْطُ الَّذِينَ كَانُوا يَرْحَلُونَ لِي، فَحَمَلُوا هَوْدَجِي، فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِيَ الَّذِي كُنْتُ أَرْكَبُ، وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ، قَالَتْ: وَكَانَتِ النِّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا، لَمْ

---

(١) صحيح البخاري: (٢٦٣٧، ٢٦٣٧، ٢٦٦١، ٢٨٧٩، ٤٠٢٥، ٤١٤١، ٤٦٩٠، ٤٧٥٠، ٦٦٧٩، ٧٣٦٩، ٧٥٠٠، ٧٥٤٥)، وصحيح مسلم: (٢٧٧٠)، حسبما جاء في (الإستيعاب في بيان الأسباب): أولُ موسوعةٌ علميةٌ حديثيةٍ محققةٍ في أسبابِ نزول آيات القرآنِ الكريم، تأليف: سليم بن عيد الهلالي، ومحمد بن موسى آل نصر ج٢، ص٥٥٦، ٥٦١).

يُهَبَّلْنَ وَلَمْ يَغْشَهُنَّ اللَّحْمُ، إِنَّمَا يَأْكُلْنَ الْعُلْقَةَ مِنَ الطَّعَامِ، فَلَمْ يَسْتَنْكِرِ الْقَوْمُ ثِقَلَ الْهَوْدَجِ حِينَ رَحَلُوهُ وَرَفَعُوهُ، وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ، فَبَعَثُوا الْجَمَلَ وَسَارُوا، وَوَجَدْتُ عِقْدِي بَعْدَمَا اسْتَمَرَّ الْجَيْشُ، فَجِئْتُ مَنَازِلَهُمْ وَلَيْسَ بِهَا دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ، فَتَيَمَّمْتُ مَنْزِلِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ، وَظَنَنْتُ أَنَّ الْقَوْمَ سَيَفْقِدُونِي فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ، فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنْزِلِي غَلَبَتْنِي عَيْنِي فَنِمْتُ، وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ الْمُعَطَّلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذَّكْوَانِيُّ، قَدْ عَرَّسَ مِنْ وَرَاءِ الْجَيْشِ فَادَّلَجَ، فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنْزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنْسَانٍ نَائِمٍ، فَأَتَانِي فَعَرَفَنِي حِينَ رَآنِي، وَقَدْ كَانَ يَرَانِي قَبْلَ أَنْ يُضْرَبَ الْحِجَابُ عَلَيَّ، فَاسْتَيْقَظْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ عَرَفَنِي، فَخَمَّرْتُ وَجْهِي بِجِلْبَابِي، وَوَاللهِ مَا يُكَلِّمُنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ، حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ، فَوَطِئَ عَلَى يَدِهَا فَرَكِبْتُهَا، فَانْطَلَقَ يَقُودُ بِيَ الرَّاحِلَةَ، حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ، بَعْدَمَا نَزَلُوا مُوغِرِينَ فِي نَحْرِ الظَّهِيرَةِ، فَهَلَكَ مَنْ هَلَكَ فِي شَأْنِي، وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ أُبَيِّ ابْنُ سَلُولَ، فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَاشْتَكَيْتُ، حِينَ قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ شَهْرًا، وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ أَهْلِ الْإِفْكِ، وَلَا أَشْعُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ، وَهُوَ يَرِيبُنِي فِي وَجَعِي أَنِّي لَا أَعْرِفُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ اللُّطْفَ، الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ أَشْتَكِي، إِنَّمَا يَدْخُلُ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَيُسَلِّمُ، ثُمَّ يَقُولُ: «كَيْفَ تِيكُمْ؟» فَذَاكَ يَرِيبُنِي، وَلَا أَشْعُرُ بِالشَّرِّ، حَتَّى خَرَجْتُ بَعْدَمَا نَقَهْتُ وَخَرَجَتْ مَعِي أُمُّ مِسْطَحٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ، وَهُوَ مُتَبَرَّزُنَا، وَلَا نَخْرُجُ إِلَّا لَيْلاً إِلَى لَيْلٍ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ نَتَّخِذَ الْكُنُفَ قَرِيبًا مِنْ بُيُوتِنَا، وَأَمْرُنَا أَمْرُ الْعَرَبِ الْأُوَلِ فِي التَّنَزُّهِ، وَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالْكُنُفِ أَنْ نَتَّخِذَهَا عِنْدَ بُيُوتِنَا، فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ، وَهِيَ بِنْتُ أَبِي رُهْمِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ، وَأُمُّهَا ابْنَةُ صَخْرِ بْنِ عَامِرٍ، خَالَةُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، وَابْنُهَا مِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَةَ بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُطَّلِبِ، فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَبِنْتُ أَبِي رُهْمٍ قِبَلَ بَيْتِي، حِينَ فَرَغْنَا مِنْ شَأْنِنَا، فَعَثَرَتْ أُمُّ مِسْطَحٍ فِي مِرْطِهَا، فَقَالَتْ: تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا: بِئْسَ مَا قُلْتِ، أَتَسُبِّينَ رَجُلًا قَدْ شَهِدَ بَدْرًا، قَالَتْ: أَيْ هَنْتَاهْ أَوَلَمْ تَسْمَعِي مَا قَالَ؟ قُلْتُ: وَمَاذَا قَالَ؟ قَالَتْ: فَأَخْبَرَتْنِي بِقَوْلِ أَهْلِ الْإِفْكِ، فَازْدَدْتُ مَرَضًا إِلَى مَرَضِي، فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ

اللـهِ ﷺ، فَسَـلَّمَ ثُـمَّ قَـالَ: «كَيْـفَ تِيكُـمْ؟» قُلْـتُ: أَتَـأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَـوَيَّ؟ قَالَـتْ: وَأَنَـا حِينَئِـذٍ أُرِيـدُ أَنْ أَتَيَقَّـنَ الْخَبَرَ مِـنْ قِبَلِهِـمَا، فَـأَذِنَ لِي رَسُولُ اللـهِ ﷺ، فَجِئْـتُ أَبَـوَيَّ، فَقُلْـتُ لِأُمِّـي: يَـا أُمَّتَـاهْ مَـا يَتَحَـدَّثُ النَّـاسُ؟ فَقَالَـتْ: يَـا بُنَيَّـةُ هَـوِّنِي عَلَيْـكِ فَوَاللـهِ لَقَلَّـمَا كَانَـتِ امْـرَأَةٌ قَـطُّ وَضِيئَـةٌ عِنْـدَ رَجُـلٍ يُحِبُّهَـا، وَلَهَـا ضَرَائِـرُ، إِلَّا كَـثَّرْنَ عَلَيْهَـا، قَالَـتْ قُلْـتُ: سُـبْحَانَ اللـهِ وَقَـدْ تَحَـدَّثَ النَّـاسُ بِهَـذَا؟ قَالَـتْ: فَبَكَيْـتُ تِلْـكَ اللَّيْلَـةَ حَتَّـى أَصْبَحْـتُ لَا يَرْقَـأُ لِي دَمْـعٌ وَلَا أَكْتَحِـلُ بِنَـوْمٍ، ثُـمَّ أَصْبَحْـتُ أَبْـكِي، وَدَعَـا رَسُـولُ اللـهِ صَلَّـى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ عَـلِيَّ بْـنَ أَبِي طَالِـبٍ وَأُسَـامَةَ بْـنَ زَيْـدٍ حِـينَ اسْـتَلْبَثَ الْوَحْـيُ، يَسْتَشِـيرُهُمَا فِي فِـرَاقِ أَهْلِـهِ، قَالَـتْ فَأَمَّـا أُسَـامَةُ بْـنُ زَيْـدٍ، فَأَشَـارَ عَـلَى رَسُـولِ اللـهِ ﷺ بِالَّـذِي يَعْلَـمُ مِـنْ بَـرَاءَةِ أَهْلِـهِ، وَبِالَّـذِي يَعْلَـمُ فِي نَفْسِـهِ لَهُـمْ مِـنَ الْـوُدِّ، فَقَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللـهِ هُـمْ أَهْلُـكَ وَلَا نَعْلَـمُ إِلَّا خَـيْرًا، وَأَمَّـا عَـلِيُّ بْـنُ أَبِي طَالِـبٍ، فَقَـالَ: لَـمْ يُضَيِّـقِ اللـهُ عَلَيْـكَ وَالنِّسَـاءُ سِـوَاهَا كَثِـيرٌ، وَإِنْ تَسْـأَلِ الْجَارِيَـةَ تَصْدُقْـكَ، قَالَـتْ: فَدَعَـا رَسُـولُ اللـهِ ﷺ بَرِيـرَةَ فَقَـالَ: «أَيْ بَرِيـرَةُ هَـلْ رَأَيْـتِ مِـنْ شَيْءٍ يَرِيبُـكِ مِـنْ عَائِشَـةَ؟» قَالَـتْ لَـهُ بَرِيـرَةُ: وَالَّـذِي بَعَثَـكَ بِالْحَـقِّ إِنْ رَأَيْـتُ عَلَيْهَـا أَمْـرًا قَـطُّ أَغْمِصُـهُ عَلَيْهَـا، أَكْـثَرَ مِـنْ أَنَّهَـا جَارِيَـةٌ حَدِيثَـةُ السِّـنِّ، تَنَـامُ عَـنْ عَجِـينِ أَهْلِهَـا، فَتَـأْتِي الدَّاجِـنُ فَتَأْكُلُـهُ، قَالَـتْ: فَقَـامَ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ عَـلَى الْمِنْـبَرِ، فَاسْـتَعْذَرَ مِـنْ عَبْـدِ اللـهِ بْـنِ أُبَيٍّ ابْـنِ سَـلُولَ، قَالَـتْ: فَقَـالَ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ وَهُـوَ عَـلَى الْمِنْـبَرِ: «يَـا مَعْشَرَ الْمُسْـلِمِينَ مَـنْ يَعْـذِرُنِي مِـنْ رَجُـلٍ قَـدْ بَلَـغَ أَذَاهُ فِي أَهْـلِ بَيْتِـي، فَوَاللـهِ مَـا عَلِمْـتُ عَـلَى أَهْـلِي إِلَّا خَـيْرًا، وَلَقَـدْ ذَكَـرُوا رَجُـلًا مَـا عَلِمْـتُ عَلَيْـهِ إِلَّا خَـيْرًا، وَمَـا كَانَ يَدْخُـلُ عَـلَى أَهْـلِي إِلَّا مَعِـي» فَقَـامَ سَـعْدُ بْـنُ مُعَـاذٍ الْأَنْصَـارِيُّ، فَقَـالَ: أَنَـا أَعْـذِرُكَ مِنْـهُ، يَـا رَسُـولَ اللـهِ إِنْ كَانَ مِـنَ الْأَوْسِ ضَرَبْنَـا عُنُقَـهُ، وَإِنْ كَانَ مِـنْ إِخْوَانِنَـا الْخَـزْرَجِ أَمَرْتَنَـا فَفَعَلْنَـا أَمْـرَكَ، قَالَـتْ: فَقَـامَ سَـعْدُ بْـنُ عُبَـادَةَ وَهُـوَ سَـيِّدُ الْخَـزْرَجِ، وَكَانَ رَجُـلًا صَالِحًـا، وَلَكِـنِ اجْتَهَلَتْـهُ الْحَمِيَّـةُ، فَقَـالَ لِسَـعْدِ بْـنِ مُعَـاذٍ: كَذَبْـتَ لَعَمْـرُ اللـهِ لَا تَقْتُلُـهُ، وَلَا تَقْـدِرُ عَـلَى قَتْلِـهِ، فَقَـامَ أُسَـيْدُ بْـنُ حُضَـيْرٍ وَهُـوَ ابْـنُ عَـمِّ سَـعْدِ بْـنِ مُعَـاذٍ، فَقَـالَ لِسَـعْدِ بْـنِ عُبَـادَةَ: كَذَبْـتَ لَعَمْـرُ اللـهِ لَنَقْتُلَنَّـهُ، فَإِنَّـكَ مُنَافِـقٌ تُجَـادِلُ عَـنِ الْمُنَافِقِـينَ، فَثَـارَ الْحَيَّـانِ الْأَوْسُ وَالْخَـزْرَجُ حَتَّـى هَمُّـوا أَنْ يَقْتَتِلُـوا وَرَسُـولُ اللـهِ ﷺ، قَائِـمٌ عَـلَى الْمِنْـبَرِ، فَلَـمْ يَـزَلْ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ يُخَفِّضُهُـمْ حَتَّـى سَـكَتُوا وَسَـكَتَ، قَالَـتْ: وَبَكَيْـتُ

يَوْمِي ذَلِكَ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ، ثُمَّ بَكَيْتُ لَيْلَتِي الْمُقْبِلَةَ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ، وَأَبَوَايَ يَظُنَّانِ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقٌ كَبِدِي، فَبَيْنَمَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي اسْتَأْذَنَتْ عَلَيَّ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَأَذِنْتُ لَهَا فَجَلَسَتْ تَبْكِي، قَالَتْ: فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ، دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ، فَسَلَّمَ، ثُمَّ جَلَسَ، قَالَتْ: وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مُنْذُ قِيلَ لِي مَا قِيلَ، وَقَدْ لَبِثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي شَأْنِي بِشَيْءٍ، قَالَتْ: فَتَشَهَّدَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ جَلَسَ، ثُمَّ قَالَ: «أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ، فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي عَنْكِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً، فَسَيُبَرِّئُكِ اللهُ وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ، فَاسْتَغْفِرِي اللهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ، فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبٍ، ثُمَّ تَابَ تَابَ اللهُ عَلَيْهِ» قَالَتْ: فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ، مَقَالَتَهُ، قَلَصَ دَمْعِي حَتَّى مَا أُحِسُّ مِنْهُ قَطْرَةً، فَقُلْتُ لِأَبِي: أَجِبْ عَنِّي رَسُولَ اللهِ ﷺ، فِيمَا قَالَ، فَقَالَ: وَاللهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ فَقُلْتُ لِأُمِّي: أَجِيبِي عَنِّي رَسُولَ اللهِ ﷺ، فَقَالَتْ: وَاللهِ مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقُلْتُ: وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ كَثِيرًا مِنَ الْقُرْآنِ، إِنِّي وَاللهِ لَقَدْ عَرَفْتُ أَنَّكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ بِهَذَا حَتَّى اسْتَقَرَّ فِي نُفُوسِكُمْ وَصَدَّقْتُمْ بِهِ، فَإِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي بَرِيئَةٌ، وَاللهُ يَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ، لَا تُصَدِّقُونِي بِذَلِكَ، وَلَئِنِ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأَمْرٍ، وَاللهُ يَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ، لَتُصَدِّقُونَنِي وَإِنِّي، وَاللهِ مَا أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا إِلَّا كَمَا قَالَ أَبُو يُوسُفَ: ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَٱللَّهُ ٱلْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾﴾ يوسف، قَالَتْ: ثُمَّ تَحَوَّلْتُ فَاضْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِي، قَالَتْ: وَأَنَا، وَاللهِ حِينَئِذٍ أَعْلَمُ أَنِّي بَرِيئَةٌ وَأَنَّ اللهَ مُبَرِّئِي بِبَرَاءَتِي، وَلَكِنْ، وَاللهِ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنْ يُنْزَلَ فِي شَأْنِي وَحْيٌ يُتْلَى، وَلَشَأْنِي كَانَ أَحْقَرَ فِي نَفْسِي مِنْ أَنْ يَتَكَلَّمَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيَّ بِأَمْرٍ يُتْلَى، وَلَكِنِّي كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَرَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ رُؤْيَا يُبَرِّئُنِي اللهُ بِهَا، قَالَتْ: فَوَاللهِ مَا رَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَجْلِسَهُ، وَلَا خَرَجَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ أَحَدٌ، حَتَّى أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ ﷺ، فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرَحَاءِ عِنْدَ الْوَحْيِ، حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِثْلُ الْجُمَانِ مِنَ الْعَرَقِ، فِي الْيَوْمِ الشَّاتِ، مِنْ ثِقَلِ الْقَوْلِ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْهِ، قَالَتْ: فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَهُوَ يَضْحَكُ، فَكَانَ أَوَّلَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا أَنْ قَالَ: «أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ أَمَّا اللهُ فَقَدْ بَرَّأَكِ» فَقَالَتْ لِي

أُمِّي: قُومِي إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: وَاللهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ، وَلَا أَحْمَدُ إِلَّا اللهَ، هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ بَرَاءَتِي، قَالَتْ: فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ﴾، مِنْكُمْ عَشْرَ آيَاتٍ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ بَرَاءَتِي، قَالَتْ: فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى مِسْطَحٍ لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَفَقْرِهِ: وَاللهِ لَا أُنْفِقُ عَلَيْهِ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ الَّذِي قَالَ لِعَائِشَةَ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾، (قَالَ حِبَّانُ بْنُ مُوسَى: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ: هَذِهِ أَرْجَى آيَةٍ فِي كِتَابِ اللهِ)، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَاللهِ إِنِّي لَأُحِبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللهُ لِي، فَرَجَعَ إِلَى مِسْطَحٍ النَّفَقَةَ الَّتِي كَانَ يُنْفِقُ عَلَيْهِ، وَقَالَ: لَا أَنْزِعُهَا مِنْهُ أَبَدًا، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ سَأَلَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ، زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ عَنْ أَمْرِي «مَا عَلِمْتِ؟ أَوْ مَا رَأَيْتِ؟» فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ أَحْمِي سَمْعِي وَبَصَرِي، وَاللهِ مَا عَلِمْتُ إِلَّا خَيْرًا. قَالَتْ عَائِشَةُ: وَهِيَ الَّتِي كَانَتْ تُسَامِينِي مِنْ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ، فَعَصَمَهَا اللهُ بِالْوَرَعِ، وَطَفِقَتْ أُخْتُهَا حَمْنَةُ بِنْتُ جَحْشٍ تُحَارِبُ لَهَا، فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ (قَالَ الزُّهْرِيُّ: فَهَذَا مَا انْتَهَى إِلَيْنَا مِنْ أَمْرِ هَؤُلَاءِ الرَّهْطِ وقَالَ فِي حَدِيثِ يُونُسَ: احْتَمَلَتْهُ الْحَمِيَّةُ}.

واتە: لە عائیشەی هاوسەری پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕدراوەتەوە، گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك دەیویست بە سەفەر دەربچێ، قورعەی لە نێوان هاوسەرەکانیدا، دەکرد، هەر کامیان قورعەی بۆ دەرچووبایە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خۆی دەیبرد بۆ ئەو سەفەرە، عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: لە یەکێك لە جەنگەکاندا، کە پێی هەڵسا، قورعەی لە نێوانماندا کێشا، (پشکی لە نێواندا کردین)، پشکی من دەرچوو، (ئەو جەنگە جەنگی (**بني مصطلق**)، بووە لە ساڵی پێنجەمی کۆچییدا بووە، وەك لە سیرەی ئیبنو هیشام و سەرچاوەکانی دیکەدا هاتوە)، لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچووم، ئەویش دوای ئەوە بوو کە ئایەتی پەردە دابەزیبوو، [ئەوە کە خێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ دەبێ لە پشت پەردەوە خەڵك بیاندوێنێ، (**حِجَابُ**) بە مانای پەردە دێ، نەك وەك زۆربەی

مسـوڵمانان وا دەزانـن (**حِجَابٌ**)، ئـەو پۆشـاکەیە کـە ئافـرەت دەیپۆشـێ]، منیـش لـە کـەژاوەدا هەڵدەگیـرام، [هـۆدج بریتـی بـووە لـە ژوورێـك، بـە کوردیـی «کـەژاوەی پێ دەڵێـن»، کـە لـە چەرمـی حوشـتر دروسـت کـراوەو ئافـرەت لەوێـدا بـووە، بـۆ ئـەوەی لەوێـدا پۆشـتەو پـەرداخ بـێ و، ئیسـڕاحەت دەکات]، ڕۆیشـتین هەتـا کاتێـك کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـەو جەنگـەی تـەواو بـووو، گەڕایـەوە، ئێمـەش لـە مەدینـە وە نیزیـك کەوتیـن، لـە گەڕانەوەمانـدا، شـەوێکیان پێغەمبـەر ﷺ (لـەو شـوێنەی بارگەیـان خسـتوە]، جاڕیـدا دەڕۆیـن، (دەڕۆیـن بـەرەو شـاری مەدینـە)، کاتێـك جاڕیانـدا بـۆ ڕۆیشـتن، مـن هەڵسـام ڕۆیشـتم هەتـا لـە سـنووری سـوپایەکە چوومـە دەر، (دەبـێ بـە تەنـێ بووبـێ)، کاتێـك کاری خۆمـم تـەواو کـرد، (مەبەسـتی تـارەت گرتنـە)، هاتـم تاکـو چوومـەوە لای بارەکـەم، چوومـەوە ئـەو شـوێنەی کـە وڵاخەکـەی لێیـە، دەسـتم بـرد بـۆ سـینگم، گۆبەرۆکێـك، ملوانکەیـەك کـە لـە (**جَـزْعِ**)ی (**ظَفَـارٍ**) بـوو، [دەبـێ جـۆرە بەردێـك، ئێسـقانێك شـتێکی بـە نـرخ بووبـێ]، تەماشـام کـرد پچـڕاوە، (لـە ملمـدا نەمـاوە)، گەڕامـەوەو، لـەو ملوانکەیـەم گـەڕام، داواکـردن و لـێ گەڕانـی ئـەو ملوانکەیـە منـی دواخسـت، کۆمەڵەکـەش کـە کەژاوەکـەی منیـان هەمـوو جـارێ بـار دەکـرد، کەژاوەکـەی منیـان لەسـەر حوشـترەکەم بارکـردوەو، پێیـان وابووە هـەر لە نێو کەژاوەکـەم دام، [کەژاوەکـە کـە ئافرەتی چۆتە نێـو پەردەیەکی هەبـووە، دایداوەتەوە، نەیانزانیـوە، کـەژاوەش هـەر تـۆزێ قـورس بـووەو، نەیانزانیـوە کـە خاتـوو عائیشـەی تێدانیـە]، ئـەو کاتـەش ئافرەتـان جەسـتەیان سـووك بـوو، گۆشـتیان هەڵنەگرتبـووو، خواردنێکـی کەمیـان دەخـوارد، بۆیـە ئـەو کۆمەڵـە پیـاوە کـە کەژاوەکـەی منیـان هەڵگرتبـوو، پێیـان سـەیر نەبـووە، کـە بەرزیـان کردۆتـەوە، سـووك بـووە، منیـش ئـەو کاتـە کچێك بـووم تەمەنـم کـەم بـوو، ئیـدی حوشـترەکەیان هەڵسـاندوەو ڕۆیشـتوون، منیـش دوای ئـەوەی کـە سـوپایەکە ڕۆیشـتبوو، ئنجـا ملوانکەکـەی خـۆم دۆزیـەوە، هاتمـەوە بـۆ مەنزڵگاکانیـان، نـە کەسـی لێبـوو بانـگ بـکات و، نـە کەسـی لێبـوو وەڵام داتـەوە، (کەسـی لـێ نەمـا بـوو)، منیـش چوومـەوە ئـەو شـوێنەی کـە پێشـتر

لێـی بـووم، چونکـە پێـم وابـوو، کاتێـك هـەر دەبـێ بزانـن منیـان لەگـەڵ نیـم و، بگەڕێنـەوە بـۆ لام، کاتێـك دانیشـتبووم لـە شـوێنەکەی خـۆم، خـەوم بـە سـەردا زاڵ بـوو، خەوتـم، (**صَفْـوَانُ بْـنُ الْمُعَطَّـلِ السُّـلَمِيُّ الذَّكْوَانِيُّ**)یـش، شـەوگاری کردبـۆوە لـە پشـتی سـوپایەکە، [واتـە: ئـەو لـە دووری سـوپا شـەوگاری کردۆتـەوە، بێگومـان پێغەمبـەر ﷺ داینـاوە، بـە شـوێنی سـوپاکەدا بـێ، نـەوەك کەسـێکیان لـێ بەجـێ مابـێ]، گەیشـتە لای شـوێنەکەی مـن، تەماشـای کـرد: تارمایـی مرۆڤێکـی نوسـتووی دی، هـات بـۆ لام و، کاتێـك منـی بینـی، ناسـیمی، چونکـە بـەر لـەوەی پەردەپـۆش بکرێیـن (بخرێینـە پشـتی پـەردەوە)، منـی دەبینـی، بۆیـە ناسـیمی، منیـش بێـدار بوومـەوە، بـەوە کـە دەیگـوت: (**إنـا للـه وإنـا إليـه راجعـون**)، کاتێـك کـە منـی ناسـی، ئـەو وشـەیەی گـوت، منیـش دەم و چـاوی خـۆم بـە جیلبابەکـەم داپۆشـی، سـوێند بـە خـوا، یـەك وشـەی دیکـەی لەگـەڵ مـن نەگـوت و، منیـش یـەك وشـەم لـێ نەبیسـت، جگـە لـە ئیسـتیڕجاعەکەی، [گوتنـی: (**إنـا للـه وإنـا إليـه راجعـون**)، کـە ئـەوە لـە کاتـی موصیبـەت و بـەڵادا دەگوترێ]، دوایـی هـات حوشـترەکەی خـۆی یـەخ کـردو، پێـی لەسـەر دوو دەسـتەکانی دانـا، (بـۆ ئـەوەی حوشـترەکە یـەخ بـێ، نـزم بـێ)، منیـش سـواری حوشـترەکە بـووم، ئەویـش لـە پێشـەوە ڕێشـمەی حوشـترەکەی گـرت و پێـش کـەوت و، منیـش سـواری حوشـترەکەی بـووم، هەتـا گەیشـتینە لای سـوپایەکە، دوای ئـەوەی ئـەوان گەیشـتبوونە نێـو چرقـەی گەرمـای نێـوەڕۆ، ئیـدی ئـەوەی لـە بـارەی منـەوە فەوتـا، فەوتـا، [واتـە: ئـەوەی کـە درۆو بوختانـی کـرد، کـردی و، ئـەوەی کـە بوختانەکـەی تەبەننیـی کـرد بـە پلـەی یەکـەم (**عَبْـدُ اللـهِ بْـنُ أُبَيٍّ ابْـنُ سَـلُولَ**)، بـوو]، هاتینـە مەدینـە، کاتـێ هاتینـە مەدینـە، مـن بـۆ مـاوەی مانگێـك نەخـۆش بـووم، خەڵکیـش لـە بـارەی ئـەو قسـەیەوە کـە بوختانچییـەکان کردبوویـان، دەڕژانـە نێـوی، بـەڵام مـن هەسـتم بـە هیـچ لـەوە نەدەکـرد، بـەڵام ئـەوەی کـە منـی دەخسـتە گومانـەوە، ئـەوە بـوو کـە لـە ئـازارو نەخۆشـییەکەمدا، ئـەو لوتـف و میهرەبانییـەی پێشـتر لـە پێغەمبـەری خـوام ﷺ دەبینـی، کاتێـك کـە نەخـۆش دەبـووم، ئـەوەم لـێ

نەدەبینی، بەڵکو پێغەمبەری خوا ﷺ دەهات، سڵاوی لێ دەکردم و دەیفەرموو: ئەو کەسەتان چۆنە (**كَيْفَ تِيكُمْ؟**)، دوایی دەڕۆیشت، ئا ئەوە تۆزێ منی خستبووە نێو دوو دڵیی، بەڵام هەستم بە هیچ خراپەیەك نەدەکرد، [هەستم بەوە نەدەکرد کە ئەو بوختانە، لە نێو خەڵکیدا قسەو باسی لە بارەوە دەکرێ]، هەتا دوای ئەوەی هەڵسامەوە لە نەخۆشییەکەم و چاك بوومەوە، شەوێك چووینە دەر لەگەڵ دایکی میستەح، بەرەو ئەو شوێنەی کە بۆ تارەت گرتن بۆی دەچووین و، ئێمە تەنیا شەوانە دەردەچووین وەك ئافرەتان، ئەویش بەر لەوەی لە نیزیك ماڵەکانماندا ئاودەست دروست بکەین، ئێمە هەروەك عەرەبی سەرەتا، هەروا لە دەشت تارەتمان دەگرت و ئاودەستمان نەبوو، پێمان ناخۆش بوو لە نیزیك ماڵەکانمانەوە ئاودەست هەبن، ئیدی من و دایکی میستەح کە کچی (**أَبِي رَهْمِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ**) بوو، دایکیشی کچی (**صَخْرِ بْنِ عَامِرٍ**) بوو، خوشکی دایکی ئەبوو بەکری صیددیق، کوڕەکەشی (**مِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَةَ بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُطَّلِبِ**) بوو، ڕۆیشتین من و دایکی میستەح بەرەو ماڵێ، دوای ئەوەی کاری خۆمان تەواو کرد، (تارەتمان گرت)، دایکی میستەح لە سەرپۆشەکەی، لە کۆڵوانەکەی هەڵەنگوت، (لە بەر پێی ئاڵقا)، گوتی: (**تَعِسَ مِسْطَحٌ**)، میستەح لە بەین بچێ، بەد بەخت بێ، منیش پێمگوت: قسەیەکی زۆر خراپت کرد، چۆن قسە دەڵێی بە پیاوێك کە لە جەنگی بەدردا بەشدار بووە؟ ئەویش گوتی: ئەدی فلانکەس! ئەوە تۆ نازانی چی گوتووە! گوتم: چی گوتووە؟ ئیدی هەواڵی بوختان چییەکانی پێ گوتم، ئنجا (کە هەر تازەش لە نەخۆشیی هەڵسابوومەوە)، نەخۆشییەکەم زیادی کردو، کاتێك گەڕامەوە بۆ ماڵێ، پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لام و، سڵاوی کرد، گوتی: چۆنن؟ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا مۆڵەتم دەدەی بچمەوە ماڵی بابم؟ ئەو کاتەش من مەبەستم ئەوە بوو، کە لە لای ئەوانەوە لە هەواڵەکە دڵنیابم، پێغەمبەری خواش ﷺ مۆڵەتی دام، چوومەوە بۆ لای باب و دایکم، بە دایکم گوت: ئەی دایە! ئەوە خەڵك دەڵێن چی؟ ئەوە چییە

ئەو شتە بڵاوبۆتەوە؟ دایكیشم گوتی: كچە خۆشەویستەكەم! لەسەر خۆتی وە زەحمەت مەخە، بە ئاسانیی بیگرە، سوێند بە خوا كەم وا هەبووە: ئافرەتێكی جوان لە لای پیاوێك بێ، خۆشی بوێ، هەوێشی هەبن، مەگەر قسەی لە بارەوە دەكەن، منیش گوتم: (**سُبْحَانَ اللهِ**)، ئایا خەڵك لەو بارەوە قسەیان كردوە؟ ئیدی ئەو شەوە هەر گریام تاكو بەیانی، فرمێسكم وشك نەبوون و هیچ خەوم لێ نەكەوت، (هەتا بەیانی گریام)، دوایی رۆژی دواییش هەربەردەوام بووم لە گریان، پێغەمبەری خواش ﷺ عەلی كوڕی ئەبوو تاڵیب و ئوسامەی كوڕی زەیدی بانگ كردن كاتێك كە وەحیی دواكەوت، وەحیی پێی وەخرا، ڕاوێژی پێ كردن لەو بارەوە كە ئایا لەگەڵ هاوسەرەكەی بمێنێتەوە، یان لێی جیابێتەوە؟ هەرچی ئوسامەی كوڕی زەید بوو، ئەوەی بە پێغەمبەری خوا ﷺ گوت: لە پاكیی هاوسەرەكەی كە دەیزانێ و، ئەوەی كە لە لای بوو لە خۆشەویستیی بۆی پێی گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ هاوسەری خۆتە، ئێمە جگە لە چاكە لێمان نەزانیوە، بەڵام عەلی كوڕی ئەبی تاڵیب، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خوا لە تۆی وەتەنگ نەهێناوەو، ئافرەتیش جگە لەو زۆرن، (واتە: ئەگەر وازیشی لێ بێنی، ئافرەتی دیكە هەن)، ئەگەر پرسیاریش لە كەنیزەكەكە بكەی، ڕاستت لەگەڵ دەڵێ، (كەنیزەكێكیان هەبووە بە ناوی بەریرە)، ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ بەریرەی بانگ كرد، گوتی: ئەی بەریرە! ئایا هیچت لە عائیشە بینیوە تۆ بخاتە گومانەوە؟ بەریرە گوتی: نەخێر، سوێند بەو كەسەی تۆی بە هەق ناردوە، هەرگیز شتێكم لێ نەبینیوە، لێی بە ڕەخنە بگرم، جگە لەوەی كە كچێكی كەم تەمەنە، جاری وا هەبووە كە ئاگاداری هەویری ماڵێ نەبووەو نوستوە، (خەوی بە لادا هاتوە)، ئاژەڵێك كە لە ماڵدا دا دەبەسترێ، هاتوە هەویرەكەی خواردوە! پێغەمبەری خواش ﷺ چووە سەر مینبەرو، پۆزشی بۆ خەڵك هێنایەوە لە بارەی عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی كوڕی سەلوولەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر مینبەر فەرمووی: ئەی كۆمەڵی مسوڵمانان! كێ پۆزشم بۆ دێنێتەوە لە بارەی پیاوێكەوە

کە لە ماڵ و خێزانی خۆمدا ئازاری پێگەیاندووم، [اتە: ئەگەر سزای بدەم کێ پۆزشم بۆ دێنێتەوە، یان کێ پشتم دەگرێ؟] سوێند بە خوا، من لە بارەی هاوسەری خۆمەوە جگە لە چاکە نازانم، باسی پیاوێکیشیان کردوە کە هەر چاکەم لە بارەوە بیستوە، [مەبەست پێی صەفوانی کوڕی موعەتیلی سەهمییە]، لەگەڵ خۆشم دا نەبێ نەهاتۆتە لای ماڵێ، سەعدی کوڕی موعاز لە پشتیوانان، (کە سەرۆکی هۆزی ئەوس بوو)، هەڵسا گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من پۆزشت بۆ دێنمەوە، ئەگەر لە هۆزی ئەوس بێ، لە گەردنی دەدەین، ئەگەر لە برایەکانمان بێ لە خەزرەج، چی فەرمانمان پێ بکەی، وا دەکەین، (خەڵکی مەدینە دوو هۆزی سەرەکیی بوون، خەزرەج و ئەوس).

(دایکمان عائیشە دەڵێ:) سەعدی کوڕی عوبادەش کە گەورەی خەزرەجییەکان بوو، هەڵسا، کە پێشتر پیاوێکی باش بوو، بەڵام لەو کاتەدا دڵی گەرم داهات، [کە باسی خەزرەجی کرد، کە ئەگەر لەوانیش بێ، فەرمانمان پێ بکە چی بڵێی وا دەکەین]، دەمارگیریی عەشیرەتیی گرتی و، بە سەعدی کوڕی موعازی گوت: هەڵە دەکەی، سوێند بە خوا نایکوژی و ناشتوانی بیکوژی، ئوسەیدی کوڕی حوزەیر، کە ئامۆزای سەعدی کوڕی موعاز بوو، ئەویش بە سەعدی کوڕی عوبادەی گوت: بە هەڵەدا چووی، سوێند بە خوا دەیکوژین، تۆش مونافیقی و بەرگریی لە مونافیقان دەکەی، ئیدی هەردوو هۆزی ئەوس و خەزرەج بۆ یەکدی هەڵسان، هەتا ویستیان پێکەوە بە شەڕ بێن، لە یەکدی بدەن، پێغەمبەری خواش ﷺ لەسەر مینبەرەکە بوو، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ هەروا خەریك بوو، بێدەنگی کردن، تاکو ئەوانیش بێدەنگ بوون، پێغەمبەری خواش ﷺ بێدەنگ بوو، (خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ:) ئەو ڕۆژە هەمووی مامەوە فرمێسکم وشك نەبوون و، خەویشم لێ نەکەوت، هەتا باب و دایکم پێیان وابوو کە گریان جەرگم لەت دەکات، ئنجا کاتێك ئەوان لە لام دانیشتبوون، منیش دەگریام ئافرەتێك لە پشتیوانەکان هات، مۆڵەتی خواست، منیش مۆڵەتم دا، ئەویش هات لەگەڵم دەستی کرد بە گریانێ.

کاتێك كە ئێمە لەو حاڵەدا بووین، پێغەمبەری خوا ﷺ لێمان وەژوور کەوت، سڵاوی کردو هات دانیشت، (دایکمان عائیشە دەڵێ:) کە لەو کاتەوەی ئەوەی گوترابوو، گوترابوو لە لام دانەنیشتبوو، مانگێك پێ چوو بوو، وەحیی بۆ نەهاتبوو، ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ شایەتمانی هێنا، [عادەتی وا بووە کە قسەیەکی گرنگی کردبێ، فەرموویەتی: (**أَشْهَدُ أن لا إله إلا الله، وأَشْهَدُ أن محمداً رسول الله**]، هەتا دانیشت، دوایی فەرمووی: (**أَمَّا بَعْدُ**)، ئەی عائیشە! لە بارەی تۆوە ئاواو ئاوام پێگەیشتوە، ئەگەر تۆ بەریی و، پاك بی، خوا پاکیی تۆ دەردەخات، بەڵام ئەگەر گوناهێکت کردبێ، داوای لێبوردن لە خوا بکەو بۆ لای بگەڕێوە، چونکە بەندە ئەگەر دانی بە هەڵەی خۆیدا هێناو، گەڕایەوە بۆ لای خوا، خوا دەگەڕێتەوە بۆی لای و لێی خۆش دەبێ!

ئنجا کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ قسەکەی خۆی تەواو کرد، منیش فرمێسك لە چاومدا نەمابوو، هەتا هەستم نەدەکرد یەك دڵۆپە فرمێسکی تێدا مابێ، بە بابم گوت: وەڵامی پێغەمبەری خوا ﷺ بدەوە، لەوەدا کە فەرمووی، بابم گوتی: بە خوا نازانم چی بە پێغەمبەری خوا ﷺ بڵێم، بە دایکم گوت: وەڵامی پێغەمبەری خوا ﷺ بدەوە، ئەویش گوتی: بە خوا نازانم چی بە پێغەمبەری خوا ﷺ بڵێم، منیش کە لەو کاتەدا کچێکی کەم تەمەن بووم و، زۆرم قورئان نەدەخوێندەوەو زۆر شارەزا نەبووم، گوتم: سوێند بە خوا دەزانم کە ئێوە ئەو قسەیەتان بیستوە، هەتا لە دڵتاندا جێگیر بووەو بڕواتان پێی کردوە، ئنجا من بڵێم: بەرییم و پاکم، خواش دەزانێ کە من پاکم، لەو بارەوە بڕوام پێ ناکەن، ئەگەر دانیش بە شتێك دابنێم، کە خوا دەزانێ من پاکم، ئەوە بڕوام پێ دەکەن، سوێند بە خوا من بۆ خۆم و ئێوە هەر وێنەی قسەی بابی یوسوفم دێتە یاد بیڵێم، [ناوی یەعقووبم لە بیرچوو بۆوە بیڵێم، لەو کاتەدا لە یادم نەبوو][1]، کە فەرموویەتی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ ﴾ یوسف، خۆڕاگرتنێکی جوان و، خوا پەنا پێبراوە لەو بارەوە کە ئێوە دەیڵێن.

---

(١) ئەمە لە گێڕانەوەیەکی دیکەدا هاتووە.

دوایی من خۆم من وەرسووڕاندو لەسەر جێیەکەم ڕاکشام، [ڕەنگە ڕووی لەوان بووبێ، پشتی تێ کردوون، پاڵیداوەتەوە لەسەر کەلەکە]، بە خوا ئەو کاتە من دڵنیا بووم کە پاکم و، خواش پاکیی من دەردەخات، بەڵام بە خوا هەرگیز گومانم وا نەبوو لە بارەی منەوە وەحییەك بنێررێتە خوارو بخوێنرێتەوە، خۆمم لە لا، لەوە کەمتر بوو کە خوا (عَزَّ وَجَلَّ)، لە بارەی منەوە فەرمایشت بفەرموێ، بە شتێك کە دوایی ببێتە قوڕئان و بخوێندرێتەوە، بەڵام ئومێدم وابوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە خەویدا خەونێك ببینێ و، خوای پەروەردگار پاکیی من دەربخات بۆی.

سوێند بە خوا پێغەمبەری خوا ﷺ لەو کۆڕو مەجلیسەی هەڵنەستاو، هیچ کام لە خەڵکی ماڵەکە کە دانیشتبووین، هەڵنەستا، تاکو وەحیی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزێنراو، ئەو حاڵەتە گرتی، کە لە کاتی وەحیی بۆ هاتندا دەیگرت، کە جۆرێك لە حاڵەتێکی نائاسایی دەیگرت و لە ڕۆژی ساردی زستاندا، زەنگوڵ زەنگوڵ ئارەقەی پێدا دەهاتە خوار، لەبەر قورسایی ئەو وەحییەی کە دادەبەزیە سەری، کاتێك کە ئەو حاڵەتە لەسەر پیغەمبەر ﷺ لاچوو، (واتە: حاڵەتی وەحیی بۆ هاتنەکە تەواو بوو)، پێغەمبەری خوا ﷺ پێدەکەنی، یەکەمین وشە کە قسەی پێکردو فەرمووی، ئەوە بوو: (**أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ**)، عائیشە موژدەت لێبێ، خوا (**عَزَّ وَجَلَّ**)، پاکیی تۆی ڕاگەیاند، دایکم پێی گوتم: هەڵسە بۆ لای، (واتە: سوپاسی بکە)، گوتم: سوێند بە خوا، هەڵناستم بۆ لای و، بێجگە لە خوا (**عَزَّ وَجَلَّ**)، سوپاس و ستایشی کەس ناکەم، چونکە خوا پاکیی منی دابەزاند، ئنجا خوا ﷻ ئەوەی دابەزاند: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ...﴾، دە (١٠) ئایەتی دابەزاندن لەسەر پاکیی من، ئنجا کاتێك خوا پاکیی منی دابەزاند، ئەبوو بەکری صیددیق (خوا لێی ڕازی بێ) کە پێشتر هاوکاری میستەحی کوڕی ئەثاثەی دەکرد، (کە کوڕە پووری بوو)، لەبەر ئەوەی خزمیشی بووو هەژاریش بوو، ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ) سوێندی خوارد: هەرگیز لەمەودوا هیچ شتێك نادەم بە

میستەح، دوای ئەوەی ئەوەی بە عائیشەی گوت، کە گوتی، خوا (عَزَّ وَجَلَّ) یش لەو بارەوە ئەو ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾، واتە: با ئەوانەی کە خاوەن بەخشش و خاوەن دارایی فراوانن، سوێند نەخۆن هاوکاریی کەسانێك کە خزمن و نەدارن و، کۆچکەرن، لە ڕێی خوادا هاوکارییان بکەن، (با سوێند لەوە نەخۆن) و با لێیان ببوورن و چاوپۆشییان لێ بکەن، ئایا حەز ناکەن خوا لێتان ببووڕێ؟ خواش لێبوردەی میهرەبانە.

ئەبوو بەکریش (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتی: با، سوێند بە خوا حەز دەکەم خوا لێم ببووڕێ، بۆیە ئەو هاوکارییەی میستەحی کە دەکرد، بۆی گێڕایەوەو، دەستی کردەوە بە هاوکارییەکەی و، گوتیشی: بە خوا هەرگیز ئەو هاوکارییەی لێ نابڕم، مادام خوا وای پێ خۆشە.

(خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ:) پێغەمبەری خوا ﷺ لە زەینەبی کچی جەحش (هاوسەری پێغەمبەری ﷺ) دەپرسێ لە بارەی منەوە، (زینەب کچە پووری پێغەمبەر ﷺ بوو، لێی پرسیبوو ئەی زەینەب! چیت زانیوە، یان چیت دیوە؟ ئەویش گوتبووی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من گوێی خۆم و چاوی خۆم دەپارێزم، (کە شتێك بڵێم وا نەبێ)، جگە لە چاکە لێم نەمزانیوە، هەر ئەویش بوو لە هاوسەرەکانی پێغەمبەر ﷺ کە مونافەسەی منی کرد بێ (لە ڕێکیی و جوانیی و گەنجیی دا)، بەڵام خوا بە هۆی خۆپارێزییەوە، ئەوی پاراست، کەچی حەمنەی کچی جەحش، [کە خوشکی زەینەبی کچی جەحش بوو]، شەڕی لەسەر خوشکەکەی دەکردو، لەگەڵ ئەوانەدا فەوتا لە بوختانچییەکان، (خاوەن بوختانەکان) کە فەوتان.

واتە: ئەویش لەگەڵ خاوەن بوختانەکاندا، بوختانی کردوە، وەك دوایی باسی دەکەین و سزاش دراوە.

دە هەڵوەستەی کورت،
لە بارەی ئەو بەسەرهاتگێڕانەوەیەوە

١)- تەماشای ئەدەبی بەرزی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ) بکەن، هەم دایکمان عائیشەو، هەم صەفوانی کوڕی موعەتتیلی سەهمیی، کە دەڵێ: **(وَاللهِ مَا يُكَلِّمُنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ)**، کاتێك صەفوان دەبینێ دایکمان عائیشە لەسەر جێیەکەی خۆی خەوتوە بە تەنێ، دەزانێ بەجێماوە، دایکمان عائیشە دەڵێ: سوێند بە خوا جگە لەوەی کە گوتی: **(إنا لله وإنا إليه راجعون)**، وشەیەکی دیکەم لێ نەبیست و، وشەیەکی دیکەی نەگوت، حوشترەکەی یەخداو دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، سواری بووە، واتە: نەچووە حیکایەتی لەگەڵدا بکات!

٢)- ئنجا کە دایکی میستەح، دەڵێ: **(تَعِسَ مِسْطَحٌ)**، میستەح لە بەین بچێ، یان: بێمراد بێ، دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) پێی دەڵێ: **(بِئْسَ مَا قُلْتِ، أَتَسُبِّينَ رَجُلًا شَهِدَ بَدْرًا)**، قسەیەکی زۆر خراپت کرد، چۆن جنێو بە پیاوێك دەڵێی، کە لە جەنگی بەدردا ئامادە بووە، (واتە: قسەی پێ مەڵێ)، نەیزانیوە ئەویش یەکێك بووە لە بوختانچییەکان، دایکی بۆیە قسەی پێگوتوە، دایکی لەسەر عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) قسەی پێگوتوەو کوڕو دایکایەتیی لێکنەداوەتەوە، دایکمان عائیشەش بەرگریی لێ دەکات و دەڵێ: قسەی پێ مەڵێ، لە جەنگی بەدردا بەشدار بووە.

تەماشا ئەو دوو هەڵوێستە جوامێرە بکەن! دایکەکە قسە بە کوڕەکەی دەڵێ، لەسەر ئەوەی کە گوناهێك دەکات، بەڵام هاوسەری پێغەمبەریش ﷺ - کە جارێ نازانێ لەبەرچی قسەی پێ دەڵێ - بەرگریی لێ دەکات.

٣)- دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەوەندە پاك بووە، کاتێك لە دایکی دەبیستێ، کە ئەو قسەیە لە نێو خەڵکدا باوە، ئەو بوختانە بە عائیشە کراوە، دەڵێ: **(سُبْحَانَ اللهِ**

أَوَلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهَذَا؟)، پاكیی بۆ خوا، بۆچی خەڵك قسەی واش دەكەن؟ ئایا قسەی وا كراوە لە نێو خەڵكدا؟.

پاشان ئەو هەڵوێستەی تەماشا بكەن كە دەڵێ: (**فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ، حَتَى أَصْبَحْتُ أَبْكِي**)، ئەو شەوە هەمووی گریام و، چاوم وشك نەبوو لە فرمێسكان و، خەوم لێ نەكەوت هەتا بەیانی، هەر گریام.

٤)- ئەو هەڵوێستەی بەریرە، كەنیزەكەكە، كە دەڵێ: هەر ئەو ڕەخنەیەم لە خاتوو عائیشە هەیەو، بەس ئەوەم لێ بینیوە وەك كەم و كوڕییەك، كە جاری وا هەبووە هەویر شێلدراوە، ئنجا بەرخێك، كاریلەیەك كە دایدەبەستن لە ماڵێ (خزمەتی دەكەن بۆ ئەوەی دوایی سەری بڕن)، ئەو لە هەویرەكە بێ ئاگا بووەو، ئەو كاریلەو بەرخە هاتوە هەویرەكەی خواردوە، بەس ئەو كەم و كوڕییەم لێ بینیوە.

٥)- هەڵوێستی جوامێرانەی سەعدی كوڕی موعاذ (خوا لێی ڕازی بێ)، هەڵوێستێكی زۆر پیاوانە بووە، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: كێ پشتم دەگرێ لە بەرانبەر كەسێكدا كە ئازاری داوم لە خێزانم دا؟ واتە: بوختانی بۆ كردوە، سەعدی كوڕی موعاذ دەڵێ: ئەگەر لە هۆزەكەی خۆمان بێ لە گەردنی دەدەم، ئەگەر لە هۆزی خەزرەجییەكانیش بێ هەرچی جەنابت بفەرمووی، وا دەكەین.

ئەوە هەڵوێستی زۆر جوامێرانە بووە، بەڵام بە پێچەوانەوە، هەڵوێستەكەی سەعدی كوڕی عوبادە، كە سەرۆكی خەزرەجییەكان بووە، بە ڕاستیی هەڵوێستێكی دەمارگیرانەی دواكەوتووانەی نەفامانە بووە، كە بە سەعدی كوڕی موعاذ دەڵێ: نەخێر ناتوانی بیكوژی و، تواناشت بە سەردا نیە.

هەڵبەتە ئەوانەش كە هاوەڵ بوون و ئیمانداری چاكیش بوون، بەڵام جاری وا هەبووە شەیتان زەفەری پێ بردوون و، زەللەی پێ كردوون و، دەماری نەفامییێتی لە دڵیاندا جووڵاوە، وەك چۆن پێغەمبەر ﷺ جارێك بە ئەبوو زەڕ دەفەرموێ،

دوای ئـەوەی بـە بیلالـی حەبەشـەیی دەڵـێ: {يـا ابْـنَ السَّـوْدَاء} ئـەی کـوڕی ئافرەتـە ڕەشـەکە! پێغەمبەریـش ﷺ دەفەرمـوێ: {يَـا أَبَـا ذَرٍّ إِنَّـكَ امْـرُؤٌ فِيـكَ جَاهِلِيَّـةٌ} **(أخرجـه البيهقـي فـي شـعب الإيمـان: ٥١٣٥)**، واتـە: ئـەی ئەبـوو زەڕ! تـۆ پیاوێکـی نەفامییـت تێدایـە.

سـەعدی کـوڕی عوبـادەش (خـوا لێـی ڕازی بـێ) لـەو هەڵوێسـتەیدا، نەفامانـە بـووە، ئنجـا تەماشـا بکـەن! دەمارگیریـی، تیرەگەریـی و هۆزگەریـی و...هتـد، زۆر مەترسـییدارە، وەك دایکـمان عائیشـە گوتوویـەتی: **(فَثَـارَ الْحَيَّـانِ الْأَوْسُ وَالْخَـزْرَجُ حَتَّـى هَمُّـوا أَنْ يَقْتَتِلُـوا)**، هـەردوو هـۆزی ئـەوس و خـەزرەج لـە یەکـدی هەڵسـان، هەتـا ویسـتیان پێکـەوە بـە شـەڕ بێـن، لێـك بـدەن.

لە کاتێکدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر مینبەرەو قسەیان بۆ دەکات!!

مانـای وایـە بەشـەر هـەر بەشـەرە و نابێتـە فریشـتە، کـەم و کوڕیـی و خاڵـی بێهێـزی هـەر دەمێنـن.

٦)- هەڵوێستێکی دیکە ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ، خوا وەك تاقیکردنەوەیەکی سەخت، یەك مانگ وەحیی بۆ نەناردوە، لە بارەی عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، کە ئایا ئەو ڕووداوە چۆنە؟ تاکو هەم دایکمان عائیشە چاك تاقی بکرێتەوەو، هەم ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ)، هەم دایکی عائیشە، هەم هاوەڵان، عومەر و عوسمان و عەلیی و ...هتد (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەبێ ئەو هاوەڵانە هەر کامیان چەندەی خەفەت پێ خواردبێ!، ئێمە ئێستا لێرەوە دوای هەزارو چوار سەدو ئەوەندە ساڵە، خەفەتی پێ دەخۆین، ئەوان دەبێ چەندەیان خەفەت پێ خواردبێ، بێگومان تاقیکردنەوە بووە بۆ هەمووان، پێش هەمووان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺو، بۆ دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و بۆ باب و دایکی خوا لێیان ڕازی بێ.

٧)- هەڵوێستێکی دیکە ئەوەیە کە دایکمان عائیشە دەڵێ: من دڵنیا بووم خوا پاکیی من دەردەخات، بەڵام پێم وا نەبوو، خوا لە بارەی منەوە وەحیی بنێرێتە خوار، بخوێندرێتەوە،

ئەو تەعبیرەی چەند جوانە دەڵێ: (**وَلَشَأْنِي فِي نَفْسِي كَانَ أَحْقَرَ مِنْ أَنْ يَتَكَلَّمَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيَّ بِأَمْرٍ يُتْلَى**)، خۆم لەلا لەوە بچووكتر بوو كە خوا (**عَزَّ وَجَلَّ**) لە بارەی منەوە فەرمایشت بفەرمویَ و، وەحییَك بنێرێتە خوار تاكو قیامەت بخوێنرێتەوە! ئەها ئینسان ئەگەر خۆی لە لا كەم بوو بەرانبەر بە خوا، ئنجا لە لای خوا بەڕێزەو بە حورمەتەو زۆرە.

٨)- هەڵوێستێكی دیكەی دایكمان عائیشە كە خوا بەیەككگرتنێكی گەورەی تێدا دەدرەوشێتەوە، كە دایكی پێی دەڵێ: هەڵسە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ سوپاسی بكە، دەڵێ: (**وَاللهِ لاَ أَقُومُ إِلَيْهِ، وَلَا أَحْمَدُ إِلَّا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ**)، وەڵڵاهی هەڵناستم بۆ لای و، بێجگە لە خوا ستایشی كەس ناكەم، چونكە خوا پاكیی منی دابەزاندوە، ئەوەش مانای وایە هەقی خوای پەروەردگاری بە تەواویی داوە، هەڵبەتە ئەگەر هەڵیشستاباو سوپاسێكی پێغەمبەری ﷺ كردبایە، هەر چاك بوو، بەڵام گرنگ ئەوەیە لەو كاتەدا دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، تەواو بۆ خوای پەروەردگار یەكلابۆتەوەو، تەوحیدێكی چاكی لە دڵدا هەبووە.

٩)- هەڵوێستێكی دیكە كە شایستەیە هەڵوەستەی لە بەردەمدا بكەین: ئەبوو بەكر (خوا لێی ڕازی بێ)، دوای ئەوەی خوا ئەو ئایەتە دەنێرێتە خوارو دەفەرمویَ، با سوێند نەخۆن كە هاوكاریی برواداارانی خزم و نەدارو كۆچكەر، بكەن، ئەبوو بەكر دەڵێ: هەرگیز ئەو هاوكارییەی كردوومە، لێی نابڕم، مادام خوا وای پێ خۆشە! كە ئەوەش پایە بەرزیی و ڕێزی ئەبوو بەكر (خوا لێی ڕازی بێ) لە لای خوا دەگەیەنێ.

١٠)- دەیەم لەو هەڵوەستانە، لەبەردەم هەڵوێستی زەینەبی كچی جەحش (خوا لێی ڕازی بێ)، دایە، كە هەوێی عائیشە بووە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام لەبەر ئەوەی ئافرەتێكی بە دین و تەقوا بووە، كاتێك كە پێغەمبەر ﷺ لێی دەپرسێ، دەڵێ: وەڵڵاهی من چاوو گوێی خۆم دەپارێزم لە چاكە زیاتر لێم نەبینیوە، كەچی خوشكەكەی، خوشكی زەینەب، كە (**حمنة**)یە، بە هۆی دەمارگیرییەوە بۆ خوشكەكەی، خۆی تووشی ئەو بوختانە كردوەو، دواییش تووشی سزاش بووە.

مانای گشتیی ئایەتەكان

لە سەرەتادا دەڵێم: بە ڕاستیی ئەو تاقیكردنەوەیە، ئەو بوختان بۆ كرانەی دایكمان خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و، سەفوانی كوڕی موعەتتیلی سەهمیی، تاقیكردنەوەیەكی زۆر سەخت و دژوارو بە ئێش بووە بۆ پێغەمبەر ﷺو، بۆ دایكمان عائیشە و بۆ باب و دایكیشی بە هەمان شێوە، هەروەها بە تەئكید بۆ سەفوانی كوڕی موعەتتیلی سەهمییش و بۆ كۆی هاوەڵانیش، بەڵام بە تایبەت بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، كە ماوەی مانگێكیش لەو بارەوە هیچ وەحیی بۆ نەهاتووە، ئەمە زۆر شتی لێ وەردەگیرێ:

یەكەم: پێغەمبەریش ﷺ مرۆڤە وەك ئێمەو، شتێك كە لە ڕێی وەحییەوە پێی نەگوترابێ، نەیزانیوە، كاتێك كە ڕاوێژ دەكات بە عەلی كوڕی ئەبوو تاڵیب و، ئوسامەی كوڕی زەیدو، ڕاوێژ دەكات بە زەینەبی خێزانی، دواتر ڕاوێژ دەكات بە بەریرە، كەنیزەكەكەیان، مانای وایە: ڕەنگە پێغەمبەر ﷺ جۆرێك لە گومان و دوو دڵییشی بۆ دروست بووبێ، بەشەرە، ئنجا تۆ وەرە یەك مانگ پێغەمبەری پایە بەرزی خوا (محمد) ﷺ بەو ئازارەوە بتلێتەوە، بێگومان خواش ﷻ ئاگای لە هەست و نەستی بووە، كە چەندە دڵی بە ئازارە، چەندە ناڕەحەتە! بەڵام وەك خوا دەفەرموێ: ﴿لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾، واتە: پێتان وا نەبێ بۆتان خراپە، بەڵكو ئەوە بۆ ئێوە چاكە.

دووەم: پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامِ)، لە هەموو كەس تاقیكردنەوەیان قورستر بووە، بە دڵنیاییش ئەوە تاقیكرنەوەیەكی زۆر قورس بووە بۆ پێغەمبەر ﷺو، وەك شایستەی خۆشیەتی، بەو پەڕی سەربەرزییەوە لێی دەرچووە.

سێیەم: پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو شتێكی دا، سەر مەشقە بۆ ئۆممەتەكەی، كاتێك كە درۆو بوختانێكیش بۆ كەسێك دەكرێ، تاكو بزانێ چی بكات و كاردانەوەی چی

بێ؟ ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ سەرمەشقیەتی: لە سنووری شەرع لاینەدا، چاوەڕێ بوو داخۆ خوا چی دەفەرموێ و، ڕاوێژی کردوەو، بە پێی عەقڵی خۆی پرسیویەتی: ئایا دەبێ ئەو هەواڵە ڕاست بێ، ڕاست نەبێ؟ کە هەڵویستیشی لەگەڵ دایکمان عائیشەدا گۆڕاوە، لەوەوە دەڵێم: ڕەنگە گومان و دوو دڵییەکی بۆ دروست بووبێ، کە دایکمان عائیشە دەڵێ: پێشتر کە نەخۆش دەبووم، زۆر لەگەڵم بە لوتف و میهرەبان بوو، بەڵام لەو حاڵەتەدا هەر ئەوەندەی دەگوت: چۆنن؟ مانای وایە دڵی گۆڕاوە، دواجار کە بە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەفەرموێ: ئەگەر بەریی و پاك بی، خوا پاکیی تۆ دەردەخات و ئەگەر گوناهێکیشت کردوە، داوای لێبوردن لە خوا بکەو بۆ لای پەشێمان ببەوە، مانای وایە پێغەمبەر ﷺ شتێك لە دڵیدا پەیدا بووە، بەرانبەر بە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێغەمبەر ﷺ خۆی کۆنترۆڵ کردوە.

چوارەم: بەرانبەر بەوانەش کە بەخراپیی قسەیان کردوە، ویستوویەتی ڕای گشتیی تێبگەیەنێ، چۆتە سەر مینبەر، خەڵکینە! کێ پشتم دەگرێ لە بەرانبەر کەسێکدا کە لە ماڵ و خێزانمدا ئازارم دەدا؟ یان کێ پۆزشم بۆ دێنێتەوە، ئەگەر سزای بدەم؟ چونکە (**مَنْ يَعْذِرُنِي**)، هەردوو واتایەکە دەگرێتەوە یانی: أ- (**مَنْ يُنْصِفُنِي**)، ب- (**مَن يُؤَيِّدُنِي**)، یانی: لەگەڵم دادگەر دەبێ یان: پۆزشم بۆ دێنتەوە ئەگەر سزای بدەم، مانای وایە پێغەمبەریش ﷺ مادام هەواڵەکە بە نێو خەڵکدا بڵاو بۆتەوە، بە باشی زانیوە ڕای گشتیی بە قازانجی خۆی، تێبگەیەنێ، چونکە نەیزانیوە خوای پەروەردگار چی بڕیار دەدات و، ئەگەری ئەوەی داناوە، لەو بارەوە وەحیی هەر نەیەت، ئنجا هەر دەبوو وەك شتی ڕواڵەتیی دنیایی، بە عەقڵی خۆی و ئیجتیهادو بۆچوونی خۆی و بە ڕاوێژ لەگەڵ هاوەڵاندا، چارەسەری ئەو کێشەیە بکات، ئەگەری ئەوەی داناوە، وەك چۆن دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: خۆم لەلا لەوە کەمتر بوو، کە خوا لە بارەی منەوە وەحیی بنێرێتە خوار.

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بوختانەکەیان هەڵبەست، کۆمەڵێك بوون لە خۆتان.

ئـەوەش سەرزەنشـتێکە بـۆ مسـوڵمانان، کـە چـۆن دەبـێ لـە نێـو مسـوڵمانانـدا کۆمەڵێـك هەبـن ڕێکبکـەون، بوختـان بکـەن بـۆ هاوسـەری پێغەمبـەر ﷺ؟!، وشـەی (إِفْك)، لـە (أَفْك)ەوە هاتـوە، واتـە: هەڵگەڕانـەوە، دۆریەکـی ڕووت، ﴿ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾، پێتـان وا نەبـێ بـۆ ئێـوە خراپـە، بەڵکـو بـۆ ئێـوە چاکـە.

ئایـا چاکییەکـەی لـە چیدایـە؟ چاکییەکـەی لـەوە دایـە کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەتـا سـەختتر تاقـی بکرێتـەوە، پلـەو پایـەی بەرزتـر دەبـێ، هەروەهـا دایکـمان عائیشـەش و دایـك و بابیـشی (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، هەروەهـا صەفوانـی کـوڕی موعەتتیلـی سـەهمییش، هەورەهـا باقـی هاوەڵانیـش (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، کـە هـەر کامێکیـان بـە دەوری خـۆی، ئەزیـەت و ئـازارو ناسـۆری زۆری چێژتـە دڵ و دەروونـەوە، بـۆ هەمـوو ئەوانـە بۆتـە مایـەی کەفـارەت و سـڕانەوەو، پلـەو پایـەو پاداشـت، پاشـان بـۆ ئـەوەی بزانـن: ئەگـەر شـتێکی وا بـوو، چـۆن مامەڵـەی لەگەڵـدا بکـەن؟ دەرس و پەنـدی لـێ وەربگـرن.

دەفەرمـوێ: ﴿ لِكُلِّ ٱمْرِئٍ مِّنْهُم مَّا ٱكْتَسَبَ مِنَ ٱلْإِثْمِ ﴾، بـۆ هـەر مرۆڤێـك لەوانـە پشـکی خـۆی هەیـە لـە گوناهەکـە، ئەوەنـدەی کـە بـە دەسـتی هێنـاوە بـۆ قیامـەت، ﴿ وَٱلَّذِى تَوَلَّىٰ كِبْرَهُۥ مِنْهُمْ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، ئـەو کەسـەش کـە مەسـەلەکەی تەبەننیـی کـرد، بوختانەکـەی ڕێکخسـت و، لـە بناغـەدا دەسـتی ئـەوی تێدابـوو، سـزایەکی مـەزنی هەیـە، کـە عەبدوڵـڵای کـوڕی ئوبیـی سـەلوول بـوو، چونکـە یەکەمجـار ئـەو کـە دایکـمان عائیشـەی بینـی (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، سـواری حوشـترەکەیەو، صەفوانـی کـوڕی موعەتتیلـی سـەهمیی ڕێشـمەکەی ڕادەکێشـا، گوتـی: حەتمـەن لـە دەسـتی دەربـازی نەبـووە، خێزانـی پێغەمبەرەکەتـان تاکـو بەیانـی لەگـەڵ ئـەو پیـاوە بـووە! لـەوەوە لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی ئوبەییـەوە قسـەکە داکـەوت، دوایـی بـاس دەکەیـن لە مەسـەلە گرنگەکانـدا، ئایـا ئـەو سـزای بوختانچییەتیـی لێدراوە، کـە هەشـتا قەمچییـە، یـان لێـی نـەدراوە؟! ئنجـا دەفەرمـوێ: ﴿ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، ئەویـان سـزایەکی مەزنـی هەیـە، کـە بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی قیامەتـە، چونکـە لـە دنیـادا سـزای مـەزن کـوا؟ سـزای مـەزن لـە قیامەتـدا هەیـە.

﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا ﴾، دەبووایـە[١] کـە دەتانبیسـت، (ئـەو بوختانەتـان دەبیسـت)، پیاوانـی بـڕوادارو ئافرەتانـی بـڕوادار، گومانـی باشـیان بـە خۆیـان بردبایـە، ﴿ وَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴾، گوتباشـیان: ئـەوە بوختانێکـی ئاشـکرایە، نـە هاوسـەری پێغەمبـەر ﷺ شـتی وای لێدەوەشـێتەوە، نـە ئـەو هاوەڵـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)و، نـە هیـچ بەڵگەیەکیـش هەیـە.

﴿ لَّوْلَا جَآءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ ﴾، دەبووایـە چـوار شـایەدانی لەسـەر بێنـن، ﴿ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا۟ بِٱلشُّهَدَآءِ ﴾، ئنجـا ئەگـەر چـوار شـایەدەکان نەهێنـن، ﴿ فَأُو۟لَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ ﴾، ئـا ئەوانـە لـە لای خـوا لـە درۆکەرانـن.

لـە لای خـوا (عِندَ ٱللَّهِ) یـانی: نـەك هـەر بـە ڕواڵەتی شـەرع، بەڵکو خـوا دەفەرمویٚ: لـە لای مـن درۆکـەرن، چونکـە جگـە لـەوەی کـە بـە ڕواڵـەت شـایەدیان نەهێنـاون، بە پەنهانییـش خـوای پـەروەردگار دەزانـێ کـە درۆزنن و درۆیـان کردوە.

﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، ئەگـەر لەبـەر بەخششـی خـواو بەزەیـی خـوا نەبووایـە لەسـەر ئێـوە لـە دنیـاو دوا ڕۆژدا، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە تێیـڕژان، بـە هـۆی ئـەو مەسـەلەیەوە کـە قسـەی زۆرتـان لـە بـارەوە کـرد، ئازارێکـی مەزنتـان دەبـوو، واتـە: لـە دوا ڕۆژدا.

﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، بێننـەوە بـەر چاوی خۆتـان کاتێـك کـە بـە زمـان لـە یەکدییتـان وەردەگـرت و، بـە زاری خۆتـان شـتێکتان دەگـوت، کـە زانیارییتـان لـە بارەیـەوە نەبـوو، ﴿ وَتَحْسَبُونَهُۥ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ ﴾، پێتـان وابـوو شـتێکی سـووك و ئاسـانە، بـەڵام لای خـوا زۆر مـەزن بـوو، هەروەهـا دەمـاو دەم قسـەکەتان دەکـرد، پێتـان وابـوو هـەروا قسـەیەکی سـووك و سـادەیە.

﴿ وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا ﴾، دەبووایە کـە دەتانبیسـت، گوتباتـان: بۆمـان نیـە ئێمـە قسـەی وا بکەیـن، لـەو بـارەوە قسـە بکەیـن، ﴿ سُبْحَٰنَكَ

---

(١) وشەی (لولا) بە مانای (هلّا)یەو بۆ هاندان (تحضیض)ە.

﴿ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴾، پاكیی بۆ تۆ ئەی خوایە! ئەوە بوختانێكی مەزنە، (بُهۡتَٰنٌ): كە بوختانی كوردییش لەوە وەرگیراوە، دەڵێ: بریتیە لە هەواڵێك كە بیسەرەكە سەرسام دەكات، هێندە ئاشكراو زەقە كە درۆیە.

﴿ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴾، خوا ئامۆژگارییتان دەكات، كە هەرگیز ئەگەر بڕوادار بن، جارێكی دیكە نەگەڕێنەوە سەر قسەی وا، (پەندی لێوەربگرن)، ﴿ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، خواش ئایەتەكان بۆ ئێوە ڕۆشن دەكاتەوەو، خوا زانای كارزانە.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی حەز دەكەن، شتی ناقۆڵاو ناشیرین بە نێو ئیماندارانـدا بڵاوبێتەوە، (ئەوانە) ئازارێكی بە ئێشیان هەیە لە دنیاو لە دوا ڕۆژدا، (واتە: حەز دەكەن: هەواڵی شتی ناشیرین بڵاوبێتەوە)، ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾، خواش دەزانێ و ئێوە نازانن، واتە: خوا هەموو شتێك دەزانێ، بەڵام ئێوە هەموو شت نازانن، هەندێك شت دەزانن، زۆر شت نازانن.

﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴾، ئەگەر لەبەر بەخششی خواو بەزەیی خواش لەسەر ئێوە نەبووایەو، لەبەر ئەوە نەبووایە كە خوا لەگەڵ ئێوەدا زۆر بە پەرۆشەو زۆریش میهرەبانە.

وەڵامەكەی قرتێنراوە، یانی: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، تووشی سزا دەبوون، یان: خوا ﷻ پەلەی دەكرد لە سزادانتان، یاخود: ئەو گرفت و كێشەیەتان بۆ چارەسەر نەدەبوو، دەگونجێ زۆر شت تەقدیر بكرێ.

ئنجا بە پێی ڕیوایەتەكەی دایكمان عائیشە (خوای لێی ڕازی بێ)، ئەم دە ئایەتە (١١ - ٢٠) لە بارەی بەسەرهاتەكەی دایكمان عائیشەو، بوختان پێكرانەكەیەوە هاتوونە خوار، بەڵام وەك پێشتر باسمان كرد: تاكو ئایەتی (٢٦)ش، ئەو شەش ئایەتەی دیكەش، بە جۆرێك لە جۆرەكان پەیوەستن بەو ڕووداوەوە، خوا دەفەرمووێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! دوای هەنگاوەکانی شەیتان مەکەون، واتە: بە شوێن پێی ویدا مەڕۆن، یانی: شەیتان خوتخوتەو دنەدانی خراپتان بۆ دەکات، بە قسەی مەکەن و، بە ڕاستە شەقامی شەرعدا بڕۆن، نەك بە کوێرە ڕێی (قیل و قال)و قسەی بێ بنەمادا، ﴿ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴾، هەر کەسێ بە شوێن هەنگاوەکانی شەیتانیش بکەوێ، ﴿ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ ﴾، بە دڵنیایی (شەیتان) فەرمان دەکات بە قسەی ناقۆڵاو، بە کردەوەی خراپ، یاخود بە قسەو کردەوەی ناشیرین و، قسەو کردەوەی خراپ، ﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ ﴾، ئەگەر بەخششی خواو بەزەیی خواش نەبووایە لەسەرتان، ﴿ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا ﴾، هەرگیز هیچ کامێکتان پاك و چاك نەدەبوون، ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ ﴾، بەڵام خوا هەر کەسێکی بوێ، چاك و چاکی دەکات، (بە هۆی تاعەتی خۆیەوە)، ﴿ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴾، خواش بیسەری زانایە.

ئنجا دێتە سەر مەسەلەیەکی دیکە، کە هەر پەیوەستە بەو بابەتەوە: ﴿ وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ ﴾، با ئەوانەتان کە خاوەن چاکەن و، خاوەن توانای دارایی فراوانن، سوێند نەخۆن: هاوکاریی کەسانێك بکەن کە خاوەنی خزمایەتیین و، نەدارن و، کۆچکەرن لە ڕێی خوادا، واتە: با سوێند نەخۆن کە هاوکارییان بکەن، یانی: سوێندەکە نەبێتە پەرچ لە بەردەم هاوکاریی کردنیاندا، واتە: با سوێند لە هاوکاریی کردنییان نەخۆن و سوێند نەخۆن کە لەمەودوا هاوکارییان نەکەن، ﴿ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ ﴾، با ببوورن و چاوپۆشیی بکەن، ﴿ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ ﴾، ئایا حەز ناکەن خوا لێتان ببووریێ؟ ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴾، خواش لێبووردەی بە بەزەییە.

وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی باسمان کرد: ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ)، کوڕە پوورێکی هەبوو بە ناوی میسطەحی کوڕی ئەثاثە، کە هاوکاریی

دەكرد، لەبەر ئەوەی هەم خزم بوو، هەم نەدار بوو، كۆچكەریش بوو، بەڵام ئەویش یەكێك بوو لەوانەی كە دەستی هەبوو لە بڵاوكردنەوەی ئەو بوختانەدا، بۆیە ئەبوو بەكر (خوا لێی ڕازی بێ)، سوێندی لێ خوارد گوتی: لەمەودوا هاوكاریی ناكەم، بەڵام خوا ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوارو، دوای ئەو ئایەتە ئەبوو بەكر (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتی: با، حەز دەكەم خوا لێم ببووڕێ و، لەمەودوا هەرگیز ئەو یارمەتیی و هاوكارییەی لێ نابڕم، مادام خوا ﷻ وا دەفەرموێ! ئنجا ئا ئەوەیە بە خۆ وێران و لێبوردەیی و دڵ گەورەیی و سەماحەت.

ئنجا خوا ﷻ دووبارە دێتەوە سەر بابەتی بوختان پێكرانەكە، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ٱلۡغَٰفِلَٰتِ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بوختان دەكەن، بۆ ئافرەتانی پاكی بێ ئاگای بڕوادار.

پاكن، یانی: پاككراوەو پارێزراون، خوێندراویشەتەوە: (**مُحْصِنَات**)، واتە: خۆ پاكڕاگرن، (ٱلۡغَٰفِلَٰتِ)، یانی: بێ ئاگان و ئەصڵەن هەر بیریان لەو گوناهە نەكردۆتەوە، (ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ)، ئیمانداریشن، ﴿لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ﴾، ئەوانەی كە بوختان بەو جۆرە ئافرەتانە دەكەن، كە: پاكن و بێئاگان و بڕوادارن، لە دنیاو دوا ڕۆژدا نەفرینیان لێكراوە، ﴿وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، هەروەها ئازارێكی مەزنیان بۆ هەیە.

﴿يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ وَأَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم﴾، ڕۆژێك كە زمانەكانیان و دەستەكانیان و لاقەكانیان، شایەدییان لەسەر دەدەن، ﴿بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، بە هۆی ئەوەوە كە دەیانكرد، ﴿يَوۡمَئِذٖ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلۡحَقَّ﴾، لەو ڕۆژەدا خوا سزای هەق و دادگەرانەو پڕ بە پێستیان دەدات، ﴿وَيَعۡلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ ٱلۡمُبِينُ﴾، لەو ڕۆژەشدا چاك دەزانن كە هەر خوا هەقی ڕوون و ئاشكراو بێ چەندو چوونەو، هەقیشی لە لایە.

لـە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ ٱلۡخَبِيثَٰتُ لِلۡخَبِيثِينَ وَٱلۡخَبِيثُونَ لِلۡخَبِيثَٰتِۖ ﴾، ئافرەتانـی پیـس شایسـتەی پیاوانـی پیسـن و، پیاوانـی پیـس، شایسـتەی ئافرەتانـی پیسـن، ﴿ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِۚ ﴾، ئافرەتانی پـاك و چـاك، شایستەی پیاوانـی پـاك و چاكـن و، پیاوانـی پـاك و چـاك، هاوكـوف و شایسـتەی ئافرەتانـی پـاك و چاكـن، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَۖ ﴾، ئەوانـە بەرییـن، دوورن لـەوەی ئـەو خەڵكـە دەیانگـوت، ﴿ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ﴾، لێبوردنێكـی مـەزن و، بژیوێكـی پـڕ ڕێـزو حورمەتیـان بـۆ هەیـە.

لێـرەدا خـوا ﷻ دەیـەوێ پێـمان بفەرمـوێ: خـوا ﷻ چـۆن ڕێ دەدات ئافرەتێكـی پیـس، بـە قسـمەت و نسـیبی پێغەمبەرەكـەی ﷺ بـێ؟ نەخێـر ئافرەتانـی پیس، شایستەی پیاوانـی پیسـن و، پیاوانـی پیسـیش، هاوكوف و شایسـتەی ئافرەتانی پیسـن، كە مەبەسـت پێـی ئەوانـەن لـە موونافیقـەكان و كافـرەكان و موشریكـەكان، كـە خۆیـان لـە گوناهـو تاوان ناپارێـزن، بـەڵام ئافرەتانـی پـاك و چـاك، شایسـتەی پیاوانـی پـاك و چاكـن و، پیاوانـی پـاك و چاكیـش، شایسـتەی ئافرەتانـی پـاك و چاكـن، واتـە: دایكـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، شایسـتەی پێغەمبـەری خوایـەو ﷺ پێغەمبـەری خـواش ﷺ شایسـتەی ئـەوە، هەردووكیـان هاوكـوف و شایسـتەی یەكدیـن، لەبـەر ئـەوەی پـاك و چاكـن.

دوایـی كـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَۖ ﴾، ئەوانـە دوورن لـەوەی بوختانكـەران دەیڵێـن، بۆچـی بـە ڕانـاوی نێرینـە هێناویەتـی (أُوْلَٰٓئِكَ)؟ كـە ئـەوە بـۆ كـۆی نێرینەیـە، لەبـەر ئـەوەی صەفوانـی كـوڕی موعەتتیلـی سـەهمیی تێـدا بـووەو، ئەمـە بەپێـی بنەمـای: (**تغليبُ الذكور عَلَى الإنَاث**)، زاڵكردنـی نێرینـە لەسـەر مێینـە، ڕەفتـار كـراوە، كـە بنچینەیەكـی زمانـی عەرەبییـە.

یاخـود: لەبـەر ئـەوەی وەك ڕێـزو حورمـەت بـۆ دایكـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، خـوا ڕانـاوی كـۆی بەكارهێنـاوە، ئەوانـە ئەگەر یەكێكـەو ئەگـەر دووان، بـەڵام پایەو مەقامێكـی بەرزیـان هەیـە، پاكـن لـەوەی كـە بوختانچییـەكان دەیانگـوت، كـە ئـەوەش بـە ڕاسـتیی موژدەیەكـی زۆر خۆشـە بـۆ دایكـمان عائیشـە، كـە دەفەرمـوێ: لێبوردنێكـی چـاك و تایبـەت و، بژیوێكـی پـڕ ڕێـزو حورمەتیشـیان هەیـە، لـە ڕۆژی دوایـی دا.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

ئەو درۆ بوختانەی لە لایەن هەندێك لە مسوڵمانانەوە (بۆ دایكی بڕواداران: عائیشە) هەڵبەسترا، بۆیان بە خێر دەگەڕێ و، بوختانچییانیش بە تایبەت سەر گەورەكەیان، سزای مەزنی هەیە لە ڕۆژی دواییدا:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی كە بوختانەكەیان كرد كۆمەڵێك بوون لە خۆتان، (**الإِفْكُ: مُشْتَقٌّ مِنَ الأَفْكِ وَهُوَ قَلْبُ الشَّيءِ، اسمٌ يَدُلُّ عَلَى كَذِبٍ لاَ شُبْهَةَ فِيْهِ، فَهُوَ بُهْتَانٌ يَفْجَأ النَّاسَ**)، (إفْك) لە (أَفْك)ەوە وەرگیراوە لە زمانی عەرەبییدا، (أَفْك)یش، (قَلْب)ە، هەڵگێڕانەوەی شتێك، ئەمە ناوێكە ئەوە دەگەیەنێ كە ئەوە درۆیەكە هیچ گومانی تێدانیەو، بوختانێكە خەڵك پێی سەرسام دەبێ، خەڵك پێی تووشی شۆك دەبێ، ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەوانەی ئەو بوختانەیان هێنا، كۆمەڵێك بوون لە خۆتان، (عُصْبَة) لە (٣ - ١٠)، یاخود، لە (١٠ - ٤٠) كەسن، بەڵام گرنگ ئەوەیە لێرەدا خوا ﷻ بۆ بە كەم تەماشا كردنی كۆمەڵەكەو قسەكەیان، ئەوە دەفەرموێ: یانی: كەمینەیەك و دەستەیەك بوون، بەڵام لە خۆتان بوون.

كە دەفەرموێ: ﴿جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ﴾، واتە: بە ئامانجەوەو، بە نەخشە بۆ دانانەوە، ئەو كارەیان كرد، كە دەشفەرموێ: (جَآءُو) بە زۆریی وایە شاندو

میوان کە هاتوون، هەواڵی تازەیان لە شوێنان هێناوە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ ﴾ ئەو هەواڵەیان، ئەو درۆو بوختانەیان هێنا.

٢)- ﴿ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُم ﴾، پێتان وا نەبێ ئەو بوختانە بۆ ئێوە خراپە:

أ- بەڵێ پێغەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پێوە چێژت، ناسۆری زۆری چۆوە دڵ، دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دایك و بابی عائیشەو، هاوەڵانی نیزیکی پێغەمبەر ﷺ و هەموو دڵسۆزانی ئیسلام و مسوڵمانان، بەڵام ئینسان تاکو ئازار نەچێژێ، پاداشتیشی نابێ و، بە هۆی ئازار چێژتن و، ناڕەحەت بوونەوە، ئینسان پێگەی بەرزی دەست دەکەوێ:

بِقَدرِ الْكَدِّ تُكْتَسَبُ الْمَعَالِي ... مَنْ طَلَبَ الْعُلَى سَهَرَ اللَّيَالِي[1].

واتە: بە ئەندازەی ئەوە کە زەحمەت و ڕەنج دەدەیە بەر خۆت، بەرزاییەکان وەدەستدێنی، هەر کەسێ بەرزیی بوێ، شەونخوونیی دەکێشێ.

ب- هەروەها بۆ ئەوەش کە پێغەمبەری خوا ﷺو، دایکمان عائیشەو صەفوانی کوڕی موعەتتیلی سەهمیی، بە پلەی یەکەم و، پاشان دایك و بابی عائیشەو، هاوەڵان بەگشتیی ببنە سەر مەشق بۆ مسوڵمانان.

ج- دوایی بۆ ئەوەش کە مسوڵمانان پەند وەربگرن و، هەر لە خۆڕا قسە لە یەکدی وەرنەگرن و، زمانیان بە شتێك نەجووڵێنن، کە زانیارییان لە بارەیەوە نیە.

٣)- ﴿ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡ ﴾، (بۆ ئێوە خراپ نیە)، بەڵکو بۆ ئێوە چاك بوو، **(إبن العربي)** گوتوویەتی: **(الخَيْرُ: مَا زَادَ نَفْعُهُ عَلَى ضُرِّهِ، وَالشَّرُّ مَا زَادَ ضُرُّهُ عَلَى نَفْعِهِ)**[2]، **(خير)** هەر شتێکە سوودی لە زیانی زیاتر بێ و، **(شرّ)** هەر شتێکە زیانی لە سوودی زیاتر بێ، واتە: هەرچەندە ئازارو ناڕەحەتییشتان بینی، بەڵام گرنگ ئەوەیە سەرەنجامەکەی بۆتان بە خێر گەڕا، بە تایبەت بۆ دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، چەند شەرەفێکی گەورەیە،

---

(١) دیوان الإمام الشافعي.

(٢) أحكام القرآن: ج٣، ص٣٦٣.

شازده (١٦) ئایەت لە بارەی ئەوەوە بێنە خوارێ، تاكو قیامەت لە مینبەرو میحڕابەكاندا بخوێنرێنەوە، نەك بەس بۆ وی، بەڵكو بۆ هاوسەرەكانی دیكەی پێغەمبەریش، هەڵبەتە پێغەمبەری خوا ﷺ لە لووتكەی پایە بەرزیی دایە، بەڵام بە تەئكید بۆ پێغەمبەری خواش ﷺ خوا لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە، بەرگرییەكی باشی كردوە، لە سومعەو كەڕامەتی پێغەمبەرەكەی ﷺ، بەڵێ خوا مانگێك لێی گەڕا بە ئازارەوە بتلێتەوە، بۆ ئەوەی بۆ خەڵكی دیكە ببێتە سەرمەشق، خەڵكیش كە شتێكی وای هاتە سەر، كۆنتڕۆڵی خۆی لە دەست نەداو، بزانێ چی دەكاو، سنوورەكانی شەرع نەبەزێنێ، بەڵام دوایی خوای بەخشەر بۆ هەمووانی بە باشترین شێوە قەرەبوو كردەوە.

٤)- ﴿لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِ﴾، بۆ هەر مرۆڤێك لەوان، (بوختانچییەكان)، ئەوەندە گوناهەی بە دەستی هێناوە، بۆی هەیە.

وشەی (ٱمۡرِيٕٖ)، بە مانای ئینسان دێ (المرء: الإنسان) ئنجا ئەگەر ئینسانەكە مێییەنە بێ دەڵێن: (إمرأة)، بەڵام ئەگەر بیانەوێ بڵێن: مرۆڤ، دەڵێن: (إمرئ، المرء)، گوتراوە: (المروءَة: كَمَال المرء)، (المروءة) تەواویی مرۆڤە.

﴿مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِ﴾، واتە: هەر كەسە گوناهی خۆی ئەوەندەی كە بە دەستیهێناوە، بەشی خۆی هەیە، یانی: سزایەكەشی لەسەر وەردەگرێ.

٥)- ﴿وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، ئەوەشیان كە مشووری زۆربەی بوختانەكەی خوارد، سزاو ئازارێكی مەزنی بۆ هەیە، (كِبْرَهُ أو كُبْرَهُ)، بە هەردووكیان خوێنراوەتەوە، دوو جۆرە خوێندنەوەن، هەندێك گوتوویانە: (كِبْرَ)، یانی: (الإثم)، گوناه، بەڵام (كُبْر)، یانی: (مُعْظَم الشيء وأساسُهُ) زۆربەی شتێك و بناغەكەی، واتە: ئەو كەسەی زۆربەی بوختانەكەی تەبەنیی كرد.

﴿لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾، ئەو كەسەیان سزایەكی مەزنی هەیە، لەبەرئەوەی خەمی لێخواردو لە بناغەدا ئەو بوختانەكەی دەستپێكرد، ئەو گومانە خراپەی كە بەس لە دڵە پیسەكەی عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەییە دەوەشێتەوە، هەر بابای

وا خەتـەرەی وای بـە دڵـدا دێ، چونکـە گـۆزە چـی تێدابـێ، ئـەوەی لـێ دەڕژێ، بـەس بابایەکـی مونافیـق و سـەر گـەورەی مونافیقـەکان لێـی دەوەشـێتەوە، خەتـەرەو غایلـەی وا خراپـی بـە دڵـدا بـێ، گومانـی وای بـە دڵـدا بـێ، کـە هاوسـەری پێغەمبـەر ﷺ لەگـەڵ یەکـێ لـە هاوەڵانـی پێغەمبـەر ﷺ کـە لـە جەنگـی بـەدردا بەشـدار بـووەو، پیاوێکـی پـاك و چـاك بـووە، تـووشی هەڵـەو تـاوان بـن!! گومانـی وا بـەس دڵە پیسـە نەخۆشـەکەی عەبدوڵـڵای کـوڕی ئوبەییـە، لێـی دەوەشـێتەوە شـتی وای تێـدا هەبـێ، بـەڵام دوایـی لـە دڵـە پیسـەکەی ئـەوەوە، خەڵکێکـی سـادەو فەقیرحاڵێـش ئـەو قسـەیان وەرگـرت، لەبـەر ئـەوەی پارێزبەندیـی (**حصانة**)و بەرهەڵسـتیی (**مناعة**) یـان نەبـوو، بەڵکـو دوای ئـەوە کـە خـوای پـەروەردگار ئـەو ئایەتانـە دەنێرێتـە خـوار، دوای ئــەو پــەروەردە کردنــە بــۆ مســوڵمانان، لــە مــەودوا حەصانــەو مەناعەیــان هەبـێ و بـە دوای هـەر قیـل و قالێـك نەکـەون، بـە دوای هەمـوو قسـەیەك نەکـەون، سـەبەتە نەبـن هەمـوو قسـەیەك لـە خۆیـان بکـەن، بەڵکـو بێژینـگ بـن، شـتەکان لـە بێژینـگ بـدەن و، هـەر قسـەیەکی بیسـتیان نەیگێڕنـەوە، وەك پێشـینانی خۆمـان گوتوویانـە: «قسـە دایبێـژە، بیچێـژە، ئنجا بیبێـژە»، نـەك لـە خـۆڕا قسـە فـڕێ بـدەن، وەك ئایەتەکــە دەفەرمــوێ: ﴿إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٌ﴾، کاتێـك بـە زمانتـان وەرتـان دەگـرت و بـە زارتـان دەتانگـوت (قسـەتان لـە بـارەوە دەکـرد) بـێ ئـەوەی زانیارییتـان لـە بارەیـەوە هەبـێ.

مەسەلەی دووەم:

سەرزەنشتکردنی خوا بۆ بڕوادارانی بەشداری ئەو بوختانە، لەسەر گومانی چاك بە یەکدی نەبردنیان و، بە بێ هەبوونی بەڵگەو ئیسپات زارو زمان لێکوتانی ئەو بوختانەو، بە کەم و گچکە تەماشاکردنی و، ئامۆژگاریی کردنیان بەوە کە هەرگیز دووبارەی نەکەنەوەو، هێنانەوە بیریان کە خوا زۆر لەگەڵیان بەخشەرو میهرەبانە، ئەگەرنا وا بە ئاسانیی لەو گرفتە دەرنەدەچوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا۟ هَٰذَآ
إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴿١٢﴾ لَّوْلَا جَآءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ ۚ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا۟ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ
ٱلْكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُۥ
هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبْحَٰنَكَ
هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُوا۟ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ
لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ ۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ﴾، دەبووایە کە گوێبیستی دەبوون، (لَّوْلَآ)، لێرەدا بە مانای (هَلاّ) یەو بۆ هاندانە، بەڵام لێرەدا بە مانای سەرزەنشتکردنە، ﴿لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ﴾، وەك تێخوڕین و سەرزەنشتکردنە، دەبووایە کە دەتانبیست (بە درۆتان دانابایە).

٢)- ﴿ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا﴾، پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار گومانی چاکیان بە خۆیان بردبایە.

ئەمە یانی چی؟ یانی: ئیمانداران دەبێ پێغەمبەر ﷺ لە خۆیان بە چاکترو هاوسەری پێغەمبەریش ﷺ لە هاوسەری خۆیان بە چاکتر دابنێن، ئنجا ئەگەر

شتی خراپ لە خۆیان ناوەشێننەوەو، لە هاوسەری خۆیانی ناوەشێننەوە، دەبێ باشتر لە پێغەمبەری خوا ﷺو، لە هاوسەری پێغەمبەری خوای نەوەشێننەوە، لەو بارەوە ئەم گێڕدراوەیە هەیە کە (**الطبري**)، دەڵێ:

{**أَنَّ أَبَا أَيُّوبَ، قَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ أُمُّ أَيُّوبٍ: أَمَا تَسْمَعُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فِي عَائِشَةَ؟ قَالَ: بَلَى، وَذَلِكَ الْكَذِبُ، أَكُنْتِ فَاعِلَةً ذَلِكَ يَا أُمَّ أَيُّوبَ؟ قَالَتْ: لاَ وَاللَّهِ مَا كُنْتُ لِأَفْعَلَهُ، قَالَ: فَعَائِشَةُ وَاللهِ خَيْرٌ مِنْكِ**}[١].

واتە: ئەبوو ئەییووب ژنەکەی (ئوممو ئەییووب) پێی دەڵێ: ئایا گوێت لێ نیە خەڵك لە بارەی عائیشەوە چی دەڵێن؟ ئەبوو ئەیووبیش دەڵێ: با، گوێم لێ بووە، بەڵام ئەوە درۆیە، ئەی (**أمّ أيوب**)!، تۆ کاری وا دەکەی؟ ئەویش دەڵێ: ناوەڵڵا من شتی وا ناکەم، (واتە: زینا ناکەم)، دەڵێ: دەنا بە خوا عائیشە لە تۆ چاکترە.

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە دەڵێ: عائیشە بۆ خۆی لە تۆ چاکترەو، بابیشی لە بابت و، دایکیشی لە دایکیشت و، مێردەکەشی پێغەمبەری خوایە ﷺ، ئەی بۆچی گومانی خراپ بە خۆت نابەی، چۆن بە عائیشەی دەبەی؟.

(**محمد الطاهر بن عاشور**)، لە تەفسیرەکەی دا[٢]، بە عەکسەوە هێناویەتی، کە پێم وایە لێی تێکچووەو بە هەڵەدا چووە، کە دەڵێ: ئەبوو ئەییووب گومانە خراپەکەی بردوەو، بەڵام ئوممو ئەییووب بۆی ڕاست کردۆتەوە.

خوا ﷻ دوایی دەفەرموێ: دەبوو گومانی چاکتان بە خۆتان بردبایە، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺو هاوسەری پێغەمبەری خوا ﷺ دەبێ وەك خۆتانیان دابنێن، بەڵکو لە خۆتانیان لە پێشتر دابنێن، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ﴿٦﴾ ﴾الأحزاب، واتە: پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان لە پێشترەو، هاوسەرەکانیشی دایکیانن.

---

(١) جامع البيان: ج١٢، ص٢٥٨.

(٢) التحرير والتنوير: ج ٨، ص ١٧٤.

٣)- ﴿ وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٌ مُّبِينٌ ﴾، (دەبوایە گومانی چاكیان بە خۆیان بردبایەو)، گوتباشیان: ئەوە بوختانێكی ئاشكرایە.

٤)- ﴿ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ﴾، دەبوایە چوار شایەدیان لەسەر هێنابان، (بۆ ئیسپاتی زینا، چوار شایەد پێویستن)، **(لولا: هلاّ)** بۆ هاندانە.

٥)- ﴿ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ ﴾، ئنجا ئەگەر چوار شایەدەیەكەیان نەهێنان.

٦)- ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴾، لە لای خوا، هەر ئەوانەن درۆزن.

ئەمە شێوازی كورت هەڵێنانە، واتە: ئەگەر درۆكەر هەبێ لە لای خوا، بەس ئەوانەن، كە دەفەرموێ: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ١٣ ﴾، ئەوانە لە لای خوا، بەس ئەوانن درۆكار، **(أي: هُوَ كَذِبٌ فِي عِلْمِ الله، إذْ عِلْمُ اللهِ لاَ يَكُونُ إلاَّ مُوَافِقاً لِنَفْسِ الأَمْرِ)**، واتە: لە زانیاریی خوادا ئەوانە درۆزنن، چونكە زانیاریی خوا لەگەڵ واقیعدا هەر ڕێك دەبێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ عِندَ ٱللَّهِ ﴾، لە لای خوا، یانی: لە زانیاریی خوادا.

چونكە زۆربەی تەفسیرەكان وەك **(محمد الطاهر بن عاشور)**یش، گوتوویەتی: لە تەفسیری ﴿ عِندَ ٱللَّهِ ﴾دا، دەڵێن: **(أي: فِي شَرْعِه)**، لە بەرنامەی خوادا، بەڵام لە ڕاستییدا ئەوە وا نیە، بۆچی؟! **(لأنَّ ذَلِكَ يُصَيِّرُه قَيْداً للإحْتِرَازِ، أي: هُمُ الكَاذِبُون فِي إجْرَاءِ أَحْكَامِ الشَّرِيْعَة)**، ئەگەر (عِندَ ٱللَّهِ) بە مانای: (لە بەرنامەی خوادا) بێ، ئەمە قەیدێكە خراوەتە سەری، واتە: تەنها لە جێبەجێ كردنی حوكمی بەرنامەی خوادا، ئەوانە درۆ دەكەن، بەڵام دەگونجێ لە واقیعدا ڕاست بكەن! بەڵام نەخێر (عِندَ ٱللَّهِ) یانی: لە لای خوا، ئەوە هیچ لە ڕووی بەرنامەی خواوە، دەبێ چوار شایەدان بێنن، ئەگەر نەیانهێنن، بە درۆكارو بوختانچیی لە قەڵەم دەدرێن، بەڵام وێڕای ئەوەش بەتایبەتیی لەم مەسەلەیەدا لە لای خوا، ئەوانە درۆكارن، واتە: وێڕای ئەوە كە بە پێی بەرنامەی خوا بە درۆزن و بوختانچیی لە قەڵەم دەدرێن، لە زانیاریی خوای پەروەردگاریش دا، هەر وایەو قسەكەیان درۆیەو خۆشیان درۆزنن.

٧)- ﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، ئەگەر بەخششی خواو، بەزەیی خوا لە دنیاو دوا ڕۆژدا، لەسەر ئێوە نەبووایە، بە هۆی ئەوەوە کە تێبڕژان (قسەو باستان زۆر لە بارەوە کرد)، ئازارێکی مەزنتان تووش دەبوو، واتە: لە دنیادا، یاخود لە دوا ڕۆژدا، یاخود لە دنیاو دوا ڕۆژدا.

لێرەدا (لَولاَ): (حَرْف امْتِنَاعٍ لوجود)، پیتی نەبوونە، لەبەر بوون، بۆیە ئازاری مەزنتان تووش نەبوو، چونکە بەخششی خواو بەزەیی خوا لە دنیاو دوا ڕۆژدا لەسەر ئێوە هەیە.

﴿ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، (**الإِفَاضَةُ فِي القَوْلِ مُسْتَعَارٌ مِنْ إِفَاضَةِ الماء فِي الإِنَاءِ أَي: كَثْرَتِهِ فِيهِ**)، (**إِفَاضَة**) لێرەدا خوازراوەتەوە لە ڕژانی ئاو لە دەفرێک، لە قاپێک دا، بۆ قسەی زۆر خوازراوەتەوە، وەک چۆن قاپێک کە ئاوی تێ دەکرێ، شلەمەنییەکی تێ دەکرێ، لەسەری دەڕژێ، ئەگەر زۆر بێ، ئێوەش هێندە قسەتان لەو بارەوە کرد، قسەی زیادتتان کردو، زۆر چوونە نێو قسانەوە.

٨)- ﴿ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ ﴾، بیهێننەوە بەرچاوی خۆتان: کاتێک ئێوە بە زمانەکانتان ئەو قسەیەتان وەردەگرت، دەماو دەم لە یەکدیتان وەردەگرت.

٩)- ﴿ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٌ ﴾، بە زارەکانتان شتێکتان دەگوت کە زانیارییتان لە بارەیەوە نەبوو.

(تَلَقَّوۡنَهُۥ)، لە ئەسڵ دا (تَتَلَقَّوْنَهُ)، یانی: وەرتان دەگرت، (**التَلَقِّي: التَكَلُّفُ للقاءِ الغَيْر**)، (**تلقِّي**) ئەوەیە کە ئینسان خۆی ئەزیەت بدات کە بگات بە کەسێک، واتە: زۆرتان لە خۆتان دەکرد، ئەو قسەیە لە دەمی یەکدی وەربگرن و، بە زارانیشتان شتێکتان دەگوت، زانیارییتان لە بارەیەوە نەبوو، ئەمە جۆرێکە لە سەرزەنشت بۆ ئەو مسوڵمانانەی کە ئەو قسەیان دەماو دەم بڵاوکردۆتەوە، بەبێ لێکۆڵینەوەو وردبوونەوەو سەرنج دان، هەر لەخۆوە قسەکەیان کردەوە، هەڵبەتە ئینسان دەبێ زۆر وریا بێ! جاری وایە قسەیەک دەکرێ، درۆیە، ئنجا ئەگەر کەسێک بیگێڕێتەوە، وەک بڕوا پێبوون، ئەویش دەبێتە یەکێک لە

درۆزنەکان، با بۆ خۆشی درۆیەکەی نەکردبێ، یان قسەیەك دەگوترێ، بوختانە، ئەگەر مرۆڤێك ئەو قسەیەی بڵاوکردەوە، ئەویش دەبێتە هاوبەشی ئەو بوختانە، با بۆ خۆشی بوختانەکەی نەکردبێ، مادام وەك بڕوا پێبوون وایگوت، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ**} (**أخرجه أبو داود: ٤٩٩٢، والحاكم: ٣٨١، وابن حبان برقم ٣٠**)، واتە: مرۆڤ ئەوەندە گوناهەی بەسە، هەرچی بیستی بڵاوی بکاتەوە، ئەگەر هەرچی بیستت بڵاوی بکەیەوە، دەبێ ڕۆژێ هەزاران درۆ بڵاو بکەیەوەو، لە هەمووانیدا پشکت هەبێ.

١٠)- ﴿وَتَحْسَبُونَهُۥ هَيِّنًا﴾، پێتان وابوو کە ئەوە شتێکی کەمە، شتێکی بچووکە، (**هَيِّنًا**) لە (**هَوَان**)ەوە هاتوە، (**هَانَ عَلَيْهِ، أي: سَهُلَ**)، پێتان کەم و ئاسان بوو، ئەو قسەیە بڵاوبکەنەوە.

١١)- ﴿وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ﴾، بەڵام لە تەرازووی خواو لە بەرنامەی خوادا، شتێکی زۆر مەزن بوو، کە باسی کەرامەت و سومعەی پێغەمبەری خوا ﷺ بکرێ، باسی ئافرەتێك بکرێ کچی ئەبوو بەکری صیددیق (خوا لێیان ڕازی بێ)، ئەو ئافرەتە پاك و چاکە، کە دوایی خوا ﷻ شازدە ئایەتان لە بارەی ئەو ئافرەتە پاك و چاکەوە بنێرێتە خوار، دەبێ چ پایەو مەقامێکی هەبێ، قسە گوتن بەرانبەر ئەو ئافرەتە، دەبێ چەند گوناهو تاوانێکی گەورە بێ!!

١٢)- ﴿وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ﴾، دەبوو‌ایە کە دەتانبیست (**لَولاَ**)، لێرەدا بە مانای (**هَلاَّ**) یەو، بۆ هاندانەو، مەبەست پێی سەرزەنشتە.

١٣)- ﴿قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا﴾، گوتباتان: بۆمان نیە ئێمە لەو بارەوە بدوێین، (**مَّا يَكُونُ لَنَآ**)، ئەمە بۆ لابردنی شتێك زۆر بەهێزترە لەوە کە بگوترێ: (**لَيْسَ لنا أَنْ نَتَكَلَّمَ**)، چونکە ئەوە یانی: هەر ناگونجێ ئێمە ئەو کارە بکەین و، هەر ئەصڵەن کردنەکەی نەگونجاوەو جێی خۆی نیە.

١٤)- ﴿سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ﴾، پاکیی بۆ تۆ (ئەی خوایە!) ئەمە بوختانێکی مەزنە.

وشەی (**سُبْحَٰنَكَ**)، (**مَصْدرٌ وَقَعَ بَدَلاً مِنْ فِعْلِهِ، أي: نُسَبِّحُ سُبْحَانَك**)، چاوگە لە جێی کردارەکەی دانیشتوە، واتە: ئێمە بە بەپاکگرتن تۆ بە پاك دەگرین ئەی خوایە!، کە

لێرەدا مەبەست پێی سەرسوڕمانەو، پاکیی دەربڕینە بۆ دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، (**بُهْتَان**) چاوگە، (**كَالغُفْرانِ والكُفْران، وَهُوَ الخَبَرُ الكَذِبُ الَّذِي يَبْهتُ السَّامِعَ، لأنَّهُ لا شُبْهَةَ فِيْهِ**)، (**بُهْتَان**) وێنەی (**غفران**)و (**كفران**)ە، یانی: لێبوردن و سپڵەیی، ئەو هەواڵەیە کە بابای بیسەر سەرسام دەکات، سەری سوڕدەمێنێ لێی، لەبەر ئەوەی هیچ گومانی تێدانیە کە درۆیە، یانی: کەسێك شتێك بڵێ، هەموو کەس بزانێ درۆیە، ئەوە بوختانەو پێی سەرسام دەبن و، سەراسیمە دەبن.

١٥)- ﴿ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾، خوا ئامۆژگارییتان دەکات کە هەرگیز جارێکی دیکە بۆ شتی ئاوا نەگەڕێنەوە، قسەی ئاوا نەکەن، ئەگەر بڕواداران.

(﴿ يَعِظُكُمُ ﴾)، (**الوَعظ**) بریتیە لە قسەیەك كە هەست و نەستی ئینسان بجووڵێنێ و، ویژدانی وەخەبەر بێنێ، کە دەفەرموێ: ﴿ أَن تَعُودُواْ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا ﴾، (**الأَبَدُ: الزَّمَنُ المُسْتَقْبَلُ كُلُّهُ، وَالغَالِبُ أَنْ يَكُونُ ظَرْفَاً للنَّفِي**)، (**أبد**) یانی: هەرگیز، لەمەودوا، کە داهاتوو هەمووی دەگرێتەوەو، زیاتریش بۆ حاڵەتی لابردن (**نفي**) بەکاردێ، چونکە لە ڕاستییدا درۆو بوختان لەگەڵ ئیماندا دژن، تەنانەت لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە فەرموویەتی: [**يطْبَعُ المؤمنُ على كلِّ الخلال إلا الخيانة والكذب**] **رواه البيهقي في الشعب عن ابن عمر، ورمز السيوطي لحسنه في الجامع الصغير: ١٠٠١٤** واتە: دەگونجێ مسوڵمان هەر گوناهێك بکاتە پیشە، بەڵام ناگونجێ خیانەت و درۆ بکات بە پیشە، یانی: هەمیشە هەر درۆ بکات، درۆ بکات، چونکە ئیمان یانی: بە ڕاستزانین و، درۆش پێچەوانەی بە ڕاستزانینە[1].

١٦)- ﴿ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، خواش ئایەتەکانی بۆ ئێوە ڕۆشن دەکاتەوە، خوا زانای کارزانە، ئایەتەکانی بۆ ئێوە ڕۆشن دەکاتەوە، واتە: بە ئاسانیی لێیان تێبگەن و، خواش کارزانە هەر شتە لە شوێنی خۆیدا دەفەرموێ و، هەر یاسایە لە جێی خۆیدا دادەنێ.

---

(١) فيض القدير شرح الجامع الصغير، ج٦ ص٥٩٨

مەسەلەی سێیەم:

ئەوانەی حەز دەکەن قسەو باسی خراپ بە نێو مسوڵماناندا بڵاوبێتەوەو تەشەنە بکات، ئازاری بە ئێشی دنیاو دوا ڕۆژیان مسۆگەرەو، بەخشش و بەزەیی و میهرەبانیی خواش پارێزەری مسوڵمانانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەوانەی کە حەز دەکەن، پێیان خۆشە شتی ناقۆڵاو ناشیرین بڵاو بێتەوە، بەنێو بڕواداران دا، ﴿ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ ﴾، واتە: خراپە هەواڵەکەی بڵاو بێتەوە، چونکە بڵاوبوونەوە لە سیفەتی هەواڵ و قسانە، نەك لە سیفەتی کردەوان، واتە: ئەوانەی کە حەز دەکەن هەواڵی کرداری ناشیرین و ناقۆڵا بڵاوبێتەوە.

﴿ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، بە نێو بڕوادارانـدا، واتـە: لـە کـۆڕو مەجلیسـیاندا بەمیانیانـدا بڵاوبێتـەوە، ئایـا ئەوانـە سـزایان چییـەو چۆنـە؟.

٢)- ﴿ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ﴾، ئازارێکی بە ئێشیان هەیە لە دنیاو لە دوا ڕۆژدا.

لـە دنیـادا کـە سـەرەنجام ئەگـەر لەسـەریان سـاغ بێتـەوە، کـە بوختانـە، ئـەوە سـزای بوختانیـان لەسـەر دەسـەپێندرێ، ئەگـەر بوختانیـش نەبـێ و جـۆرە درۆیەکـی دیکـە بـێ، سـەرەنجام بابـای درۆزن ئابـڕووی دەچـێ، ڕوو ڕەش دەبـێ و، خەڵـك متمانـەی پـێ نـاکات و، ئـازاری دوا ڕۆژیـش، ئـەوە دیـارە کـە بـەس خـوا دەزانـێ چۆنیـان سـزا دەدات! **(الطبري)** لـەو بـارەوە دەڵـێ:

{لَهُمْ عَذَابٌ وَجِيعٌ فِي الدُّنْيَا، بِالْحَدِّ الَّذِي جَعَلَهُ اللَّهُ حَدًّا لِرَامِي الْمُحْصَنَاتِ وَالْمُحْصَنِينَ، إِذَا رَمَوْهُمْ بِذَلِكَ، وَفِي الآخِرَةِ عَذَابُ جَهَنَّمَ، إِنْ مَاتَ مُصِرًّا عَلَى ذَلِكَ غَيْرَ تَائِبٍ}[(١)].

کە خوا دەفەرمووێ: ﴿لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ﴾، واتە: سزایەکی بە ئازاریان هەیە لە دنیادا، کە بریتیە لەو سزایەی خوا کردوویەتی بە سزا بۆ کەسێك کە بوختان دەکات، بۆ ئافرەتانی پاك و پیاوانی پاك، هەر کات بوختانەکەیان ئاڕاستە کردن، لە دوا ڕۆژیش دا، سزای دۆزەخیان هەیە، ئەگەر ئەو کەسە لەسەر ئەو گوناهە سوور بێ و بمرێ و، لێی پەشێمان نەبێتەوەو، نەگەڕێتەوە.

٣)- ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾، خوا دەزانێ و ئێوە نازانن، واتە: خوا درۆی بوختانچییەکان دەزانێ، خوا نهێنییەکان دەزانێ و، هەموو شتێك دەزانێ، خوا بەرژەوەندیی دنیاو دواڕۆژی ئێوە دەزانێ، خوا ئەو دەرهاویشتە خراپانە دەزانێ، کە لە ئەنجامی بوختان کردنەوەدا، بڵاودەبنەوە، بەڵام ئێوە نازانن، ئێوە هەموو شتێك نازانن و کەمێك دەزانن، بەڵام خوا هەموو شتێك دەزانێ.

٤)- ﴿وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾، ئەگەر لەبەر بەخششی خواو بەزەیی خوا نەبووایە، لەسەرتان و، لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا لەگەڵتان بە پەرۆشەو بە بەزەییە، وەڵامەکەی قرتێنراوە، چونکە سیاقەکە دەیگەیەنێ، واتە: ئەگەر بەخششی خواو بەزەیی خوا لەسەر ئێوە نەبووایە، خوا لەگەڵتان بە پەرۆش و میهرەبان نەبووایە، لەسەر ئەوە خوا زوو سزای دەدان، بەڵاتان بەسەر دەهات و، تووشی گرفتاریی دەبوون، تووشی کێشەو ناکۆکیی دەبوون، بۆیەش وەڵامەکەی قرتێندراوە، تاکو زەین بە هەموو لایاندا بچێ و چەمکەکەی زۆر فراوان بێ.

قسەیەکی **(القرطبي)**، لەو بارەوە کە ئایا ئەوانەی ئەو درۆو بوختانەیان کرد، سزا دراون یان نا؟ دەڵێ: {**اخْتَلَفُوا هَلْ حَدَّ النَّبِيُّ ﷺ أَصْحَابَ الإِفْكِ، عَلَى قَوْلَيْنِ:**

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٠٦.

أَحَدُهُمَا: أَنَّهُ لَمْ يَحُدَّ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ الْإِفْكِ، لِأَنَّ الْحُدُودَ إِنَّمَا تُقَامُ بِإِقْرَارٍ أَوْ بِبَيِّنَةٍ، وَلَمْ يَتَعَبَّدْهُ اللَّهُ أَنْ يُقِيمَهَا بِإِخْبَارِهِ عَنْهَا، كَمَا لَمْ يَتَعَبَّدْهُ بِقَتْلِ الْمُنَافِقِينَ، وَقَدْ أَخْبَرَهُ بِكُفْرِهِمْ.

وَالْقَوْلُ الثَّانِي: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَدَّ أَهْلَ الإِفْكِ عَبْدَ الله بن أُبَيٍّ، ومِسْطَحِ بن أَثَاثَةَ، وَحَسَّانَ بْنَ ثَابِتٍ، وَحَمْنَةَ بِنْتَ جَحْشٍ}[1].

واتە: ڕاجیایی هەیە لەو بارەوە کە ئایا پێغەمبەر ﷺ بوختانچییەکانی سزادان، یان نا؟ (سزای بوختانیش هەشتا قەمچییە)، دوو ڕا هەن:

ڕایەکیان دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بوختان سزای بەسەردا نەسەپاندن، چونکە سزایەکان بە دوو هۆکار دەچەسپن:

یەکەم: بە دانپێداهێنانی بابای تاوانبار.

دووەم: بە بەڵگەو شایەد، [دەبێ دوو شایەد هەبن کە ئەو کەسە ئەو قسەیەی کردوە]، خواش ﷻ بەوە بەندایەتیی پێ (بە پێغەمبەرەکەی) نەکردوە کە بەوەی هەواڵی پێ دەدا، سزایەکان بچەسپێنێ، هەروەك چۆن هەواڵی پێدابوو کە مونافیقەکان کوفر دەکەن، بەڵام لەبەر ئەوەی خۆی هەواڵی پێداوە، ڕێی نەدابوو سزایان بدات.

قسەی دووەم: ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ بوختانچییەکانی سزادان (یەکی هەشتا قەمچییان لێدرا)، کە بریتی بوون لە: عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول و، میستەحی کوڕی ئەثاثە (کوڕە پوورەکەی ئەبوو بەکر خوا لێی ڕازی بێ)، حەسسانی کوڕی سابیت و، حەمنەی کچی جەحش.

هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقە دێنین:

{فَرَوَى مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ وَغَيْرُهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ جَلَدَ فِي الْإِفْكِ رَجُلَيْنِ وَامْرَأَةً: مِسْطَحًا وَحَسَّانَ وَحَمْنَةَ} (أخرجه أبو داود: ٤٤٧٤، والترمذي: ٣١٨١، وابن ماجه: ٢٥٦٧).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٦٦.

واتە: موحەممەدی کوڕی ئیسحاق و غەیری ئەویش دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ لە مەسەلەی بوختان کردنەکەدا، سزای دوو پیاوو ژنێکی دا، میستەح و حەسسان و حەمنەی کچی جەحش.

هەندێك گوتوویانە: سزای عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوولی نەداوە، لەبەر ئەوەی لە ڕێیەکی مسۆگەرەوە لەسەری نەچەسپیوە، کە قسەو بوختانەکە ئەو بڵاوی کردۆتەوە، بەڵکو بە خەڵکی گوتوە: وا بڵێن، وەك ئاگری بن کا بووە، وەك گوتراوە: «گەورە دەڵێن، لە بنە بانان، گچکە دەڵێن لەسەر بانان»، ئەویش لە بنەوە ڕا گوتوویەتی و بە خەڵکی دیکەی فەقیری گوتوە، کە سەرەنجام خەڵکە سادەکە، سزایەکەیان لەسەر چەسپاوەو بەڵگەو شایەدیان لەسەر بوون، یان دانیان پێداناوە، بەڵام عەبدوڵڵا وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرچووە، بەلام ئەوە لە دنیادا، نەك لە دوا ڕۆژدا، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾.

لە کۆتایی ئەم مەسەلەیەدا دەمەوێ ئاماژە بەوە بکەم، کە بە داخەوە شیعە، (مەبەستم شیعەی دوازدە ئیمامییە)، بوغزو غەرەزیان بەرانبەر بە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و بە بابی عائیشە کە ئەبوو بەکری صیددیقە، وای لێکردوون کە ئەم ئایەتە موبارەکانە، ئەو هەموو مەدح و ستایشەی عائیشەیان تێدایەو، ئەو مەدح و ستایشەی ئەبوو بەکریان تێدایە (خوا لێیان ڕازی بێ)، بەڵام خۆیان بەسەر ئەوەوە نەبردوە!

بۆ وێنە: لە (**تفسير الميزان**)ی (**الطباطبائي**)(١)و، (**تفسير نمونه**)دا، کە بە فارسییە(٢)، دەڵێن: هەر کەسێك بڵێ: عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، هەڵەی کردوە، ڕاست ناکات و، خوای پەروەردگار پاکییەکەی دەربڕیوە، بەڵام دەڵێن: ئەو بەسەرهاتە شتێکی مسۆگەر نیە کە ئەو ئایەتانە لەوبارەوە هاتبن، یانی: بە

---

(١) ج: ١٥، ص: ٨٩، ط: ١٩٧٢م.

(٢) ج: ١٤، ص: ٣٧٨ - ٣٩٣.

نسبەت پاکیی عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، لەسەر ئەوە یەکدەنگن، بەڵام دەڵێن: ئەو ئایەتانە لە بارەی عائیشەوە نین! چونکە ئەو ئایەتانە مەدحی زۆر گەورەیان تێدایە بۆ دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەوانیش ڕقیان لە عائیشەیە، بە بیانووی ئەوەی کاتی خۆی لە جەنگی (**جمل**)دا سەرکردایەتیی ئەو سوپایەی کردوە، کە تەڵحەو زوبێریشی تێدا بوون (خوا لێیان ڕازی بێ) کە لەگەڵ سوپایەکەی عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیب دا کە خەلیفەی چوارەمی پێغەمبەرە ﷺ خوا لێی ڕازی بێ، بە شەڕ هاتوون، خەڵکێکی زۆر کوژرا، ئەو ڕقەیان هەر لە دڵدایە، لەگەڵ ئەوەشدا کە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و، تەڵحەو زوبێر بۆ شەڕێ نەچووبوون، بەڵکو بۆ ئەوە چوو بوون کە بکوژەکانی عوسمان (خوا لێی ڕازی بێ)، بگیرێن و سزا بدرێن و، عەلییش نکووڵیی لەوە نەدەکرد کە ئەوان سزا بدرێن، بەڵام دەیگوت: ئەوانە زۆرن، جارێ دەبێ هەموومان پێکەوە ڕێك بین، ئنجا دوایی ئەوانە وەك موو لە ماست دەردێنین.

بێ ئینصافیەکەیان لەوە دایە دەڵێن: ئەو ئایەتانە دوو هۆی هاتنە خواریان هەن، یەکێکیان ئەوەیە کە جەماوەری مسوڵمانان هێناویانەو بوخاریی و موسلیم و هەموو کتێبەکان هێناویانە، ئنجا ئەوان ئەو هۆکارە ڕەفز دەکەن و دەڵێن: هۆکارێکی دیکە هەیە: گوایە عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، بوختانی بە (**مارية القبطية**) کردوەو، گوتوویەتی: ئیبراهیمی کوڕت ئەی پێغەمبەر! ﷺ لە تۆ ناچێ، ڕەنگە فلانکەس لەگەڵ ماریەدا زینای کردبێ و، ئەو کوڕە هی ئەو بێ!

کە ئەوە درۆو دەلەسەیەکە بەس لە کتێبی شیعاندا هەیەو، کەس شتی وای نەگوتوە، مەبەستم ئاماژە کردن بوو بە بێ ویژدانیی و دەمارگیرییەکەیان، ئەو قسەیان هیچ پەیوەندیی بە دینداریی و لێکۆڵینەوەی زانستییەوە نیەو ئایەتەکان زۆر ڕۆشنن، بەسەرهاتەکەش لە (**سيرة ابن هشام**)داو، لە هەموو سەرچاوەکاندا هاتوە، بەڵام بە داخەوە لەبەر ئەوەی شیعە متمانەیان بە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ نیە، خۆیان بێ بەش کردوە لەو گێڕدراوانە، پاشانیش لەبەر ئەوەی بوغزو

غەرەزیان هەیە، دەربارەی ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ)و، دەربارەی عائیشە، ئەو ئایەتانەش لەبەر ئەوەی مەدحی ئەو باب و کچە بەڕێزەیان زۆر تێدایە، گوتوویانە: ئەو هۆی هاتنە خوارەوانەی لەو بارەوە باس کراون، جێی متمانە نین!! کە لە ڕاستییدا هەر لە لای ئەوان جێی متمانە نین، کە بە داخەوە لە ڕاستە شەقامی پێغەمبەر ﷺو چوار خەلیفە ڕاشیدەکان و، هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ لە زۆر مەسەلاندا لایانداوە، هەرچەندە هەر لە بازنەی ئیسلامدا حیساب دەکرێن، خوا هیدایەتی ئەوانیش بدات و، زیاتر هیدایەتی هەموو لایەکیشمان بدات.

مەسەلەی چوارەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە بڕواداران، کە شوێن هەنگاوەکانی شەیتان نەکەون، کە تەنیا فەرمان بە شتی خراپ و دزێو دەکات و، دڵنیا کردنەوەیان کە تەنیا بە هۆی بەخشش و بەزەیی خواوە، پاك و چاك دەبن و، ئامۆژگاریی کردنی مرۆڤە چاك و بەخشەرەکان، کە هاوکاریی لە کەسانی خزم و نەدارو کۆچکەر نەبڕن، هەرچەندە هەڵەو پەڵەشیان هەبێ، با لێیان ببوورن و چاوپۆشییان لێ بکەن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِۚ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّى مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! وەك هەموو جارێ گوتوومانە: ئەم ڕستەیە بەرکار (**مفعول به**)ەکەی قرتێنراوە، بۆ ئەوە هەموو ئەو شتانە بگرێتەوە کە ئیمانیان پێ دێنن، چونکە (ءَامَنُوٓاْ) کارو بکەر (**فعل**)و (**فاعل**)ە، یانی: (**ءامَنوا بِكل مَا يَنْبَغِي الإيْمَانُ بِه**)، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە ئیمانیان پێ بهێنرێ، (ئیمان بە خوا، بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە پێغەمبەرانی، بە ڕۆژی دوایی، بە نەخشەو ئەندازەگیریی خوا ... هتد)، ئەی ئەوانەی بەو شێوەیە بڕواتان هێناوە!.

٢)- ﴿لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ﴾، شوێن هەنگاوەکانی شەیتان مەکەون، (خُطُوَٰتِ) کۆی (**خطوة**)یە، ئەویش ئەوەیە کە پێیەکت داناوە، پێیەکی دیکە دابنێی لەو لای

ئەوەوە، واتە: ئەوەی دەکەوێتە نێوانی دوو پێیەکان، پێی دەگوترێ: (**خطوة**)، ئنجا هیچ کەس شەیتانی نەبینیوە بە ڕێیەدا بڕوات و، هەنگاو هەڵێنێ، بۆیە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: (خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ): (**أي: طُرُق الشَّيْطَان**)، ڕێیەکانی شەیتان، بەڵام لە ڕاستییدا (خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ)، چەمك و واتایەکی گشتیی لە زەین و خەیاڵی هەموو کەسدا هەیە، یانی: شوێن پێی شەیتان مەکەون، بە دوای شەیتاندا مەچن، بە قسەو خوتخوتەی دنەدانەکانی مەکەن.

٣)- ﴿وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ﴾، هەر کەسێك بە دوای هەنگاوەکانی شەیتان بکەوێ، هەر کەسێك شوێن پێیەکانی شەیتان هەڵبگرێ، بە شوێن پێی ویدا بڕوات.

٤)- ﴿فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِ﴾، بە دڵنیایی ئەو بەس فەرمان دەکات بە ناشیرین و خراپە، پێشتریش گوتمان: (**فحشاء**) هەر قسەو کردەوەیەکی دزێو ناقۆڵاو ناشیرینە، (**منكر**)یش هەر شتێکە کە عەقڵی سەلیم نکووڵیی لێ بکات و، شەریعەت نکووڵیی لێ بکات و، زگماك نکووڵیی لێ بکات و، خەڵکی باش نکووڵیی لێ بکات.

(**المنكر**): یانی: شتی خراپ، (**الفحشاء**): یانی: شتی ناقۆڵاو ناشیرین، کە هەر کام لە (**الفحشاء**)و (**المنكر**)یش، هەم قسان دەگرنەوە، هەم کردەوانیش دەگرنەوە، زانایان دەڵێن: لێرەدا (**مَـنْ**): ﴿وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ﴾، چونکە (يَتَّبِعۡ)ی پێ زەنەدار (**مجزوم**)ە، (**مَنْ: الشَّرطية**)یە، بە یەکدەنگیی هەموو قورئان خوێنەکان، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِ﴾، ئەمە وەڵامی مەرجەکەیە، واتە: هەر کەسێك بە دوای شەیتان بکەوێ (وەڵامەکەی ئەوەیە) بە تەئکید شەیتان فەرمان دەکات بە هەر قسەو کردەوەیەك کە ناشیرینەو، خراپە، کەواتە: شوێنکەوتووی شەیتانیش، تووشی هەرچی شتی ناشیرین و خراپە لە کردەوان و لە قسان، دەبێ.

٥)- ﴿وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا﴾، ئەگەر بەخشش و بەزەیی خواش نەبووایە لەسەر ئێوە، هەرگیز هیچ کامێك لە ئێوە پاك و چاك نەدەبوون.

(زَكَىٰ)، هەموو قورئان خوێنەكان، یان زۆربەی هەرە زۆریان بە بێ گیرە (شـدَّة) خوێندوویانەتەوە: ﴿مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾، یانی: هیچ كامێكتان هەرگیز پاك و چاك نەدەبوون، بەڵام ئەگەر بە (زَكّى) بخوێنرێتەوە، بە گیرە (شـدَّة)، ئەو كاتە یانی: خوا هیچ كامێك لە ئێوەی پاك نەدەكردەوە، یانی: ئەگەر بەخشش و بەزەیی خوا نەبووایە لەسەرتان، هیچ كامێكتان پاك و چاك نەدەبوون، یاخود: خوا پاك و چاكی نەدەكردن.

٦)- ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُ﴾، بەڵام خوا هەر كەسێكی بیەوێ، پاكی دەكات، چاكی دەكات، گەشەی پێ دەدات، وەك هەموو جارێ گوتوومانە: وشەی: (**زَكَى يَزْكُو زَكَاةً وَتَزْكِيَةً**)، بە مانای (**نَمَا، طَهُر، صَلُحَ**) دێ، واتە: گەشەی كرد، پاك بوو، چاك بوو.

٧)- ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، بە دڵنیایی خواش بیسەری زانایە.

ئەمە هەم هەڕەشە دەگرێتەوە، هەم مـوژدەو دڵخۆشكردنیش دەگرێتەوە، واتە: خوا زانای بیسەرە، خوا زانایە ئەگەر كەسێك بە دوای هەنگاوەكانی شەیتان بكەوێ، بە شوێن پێی ئەودا بڕوات، قسەكانیشی دەبیستێ و كردەوەكانیشی دەزانێ، هەروەها بە پێچەوانەشەوە: هەموو ئەوانەی هەوڵ دەدەن خۆیان پاك و چاك بكەن، خوا قسەكانیان دەبیستێ و، نهێنیی نێو دڵیشیان و كردەوەكانیشیان دەزانێ.

٨)- ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ﴾، با ئەوانەشتان كە خاوەن چاكەن و خاوەن توانایی ماددیی فروانن، سوێند نەخۆن، كە نەبەخشن.. خوا لە ئایەتی (٢٢)ەمدا دێتە سەر باسی مەسەلەیەك كە پێشتر ئێمە لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی بوختان پێكرانی دایكمان عائیشەدا (خوا لێی ڕازی بێ) لەسەر زمانی خۆی كە لە صەحیحی بوخاریی و صەحیحی موسلیم دا هێنامان، ئەویشمان لەگەڵدا باس كرد، ئەویش ئەوەبوو كە ئەبوو بەكر بابی عائیشە (خوا لێیان ڕازی بێ)، خزمێكی هەبوو بە ناوی (**مِسْطح بن أثاثة**)، كوڕە پووری بوو، ئەبوو بەكر هاوكاریی دەكردو، یارمەتیی دەدا، ئەبوو بەكر (خوا لێی ڕازی بێ) بازرگان بوو، خوا پێداو بوو، ئنجا كاتێك ئاشكرا بوو كە میستەحی كوڕی

ئەثاثە، یەكێكە لەوانەی لە بوختان كردنەكەدا بەشدار بووە، ئەبوو بەكر سوێندی خوارد كە هاوكاریی میستەح ناكات لەمەودوا، خوا بەو بۆنەوە ئەم ئایەتەی نارده خوار:

﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ ﴾، (وَلَا يَأْتَلِ)، (**الإِيتِلاَءُ: افْتِعَالٌ مِنَ الإِلْيَةِ وَهِيَ الحَلِفُ، وأَكْثَر استِعْمَالِهَا عَلَى الإِمْتِنَاعِ**)، (**الإيتلاء**)، (**افتعال**)ە، لە (**الإلية**)، یانی: سوێند، (**حَلِفْ**) بەڵام (**إلية**) بە زۆریی بەكاردەهێنرێ بۆ نەكردنی شتێك، دەگوترێ: (**آلى على نفسه ألاّ يفعل**)، یانی: سوێندی خوارد ئەوە نەكات، (**الإيتلاء**)، سوێند خواردن، یانی: ئەوانەتان كە خاوەنی چاكەن و، دەستڕۆیشتوون، با سوێند نەخۆن.

٩)- ﴿ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، (با سوێند نەخۆن) كە هاوكاریی ئەوانەی خاوەنی خزمایەتیین و نەدارن و كۆچكەرن لە ڕێی خوادا، بكەن، واتە: با سوێند نەخۆن لە هاوكاریی كردنیان، یاخود: با سوێند نەخۆن كە هاوكارییان ناكەن، هۆی هاتنە خوارەوەكەی دیارە، بەڵام خوا ﷻ بە گشتیی و بە كۆ هێناویەتی، چونكە لە هەندێ گێڕدراواندا هاتوە، كەسانی دیكەش هەبوون یارمەتیی خەڵكی خزم و نەدارو كۆچكەری خۆیانیان داوە، ئەوانیش گوتیان: ئێمەش لەمەودوا یارمەتیی خزمان نادەین، كە بە شێوەیەك لە شێوەكان بەشدار بوون و، پشكیان هەبووە لەو بوختانەی دایكمان عائیشەدا (خوا لێی ڕازی بێ)، بۆیە خوا بە كۆ هێناویەتی، بەڵام ئەگەر بەس ئەبوو بەكریش بووبێ (خوا لێی ڕازی بێ) خوا ﷻ هەمیشە كە مەسەلەیەك بووە لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، هەرچەندە لە تاكێك ڕوویداوە، یان لە چەند كەسێك، بەڵام بنچینەیەكی گشتیی بۆ دارشتوە.

١٠)- ﴿ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ﴾، با ببوورن و چاوپۆشیی بكەن، (**عَفَا**)، یانی: (**دَرَسَ**)، نەما، سڕایەوە، (**فَهُو مَحْو الذنب**)، (**عفو**) ئەوەیە كە خراپەكە بسڕێتەوە، (**صَفْح**) بریتیە لەوەی نەك هەر گوناهەكە بسڕێتەوە، بەڵكو هەر لە بیر خۆی بەرێتەوە: (**الصَّفْحُ: عَدَمُ ذِكْرِهِ مُطْلَقاً**).

١١)- ﴿ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾، ئایا پێتان خۆش نیە خوا لێتان ببووڕێ! واتە: وەك چۆن پێتان خۆشە، خوا لێتان ببووڕێ، ئێوەش ببوورن.

١٢)- ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، خواش لێبوردەی بە بەزەییە، واتە: ئێوەش هەوڵبدەن چاو لە سیفەتەکانی خوا بکەن، ئێوەش لە قەدەر خۆتان لێبوردنتان هەبێ و، بەزەییتان هەبێ.

لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە، فەرموویەتی: {**مَنْ لاَ يَرْحَم، لاَ يُرْحَمْ**}، (**أخرجه: البخاري: ٥٩٩٧، ومسلم: ٢٣١٨**)، واتە: هەر کەسێك بەزەیی نەنوێنێ، بەزەیی بەرانبەر نانوێنرێ، یانی: خواش بەزەیی پێیدا نایەت، بە کورتیی: ئێوەش هەوڵبدەن سیفەتەکانی خوا لە خۆتاندا بێننە دی، ئەو سیفاتانەی کە لەگەڵ مرۆڤدا دەگونجێن، وەك زانیاریی، لێبوردن، بەزەیی، کاربەجێیی، ئەو سیفەتانەی دیکە کە لەگەڵ مرۆڤدا دەگونجێن، ئێمە پێشتریش هۆی هاتنە خوارەوەکەیمان هێنا لە نێو ئەو بەسەرهاتەدا، کە دایکمان عائیشە گێڕایەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام لێرەشەوە ئەم گێڕراوەیە دێنین:

{**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا نَزَلَ هَذَا:** ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ﴾، **فِي عَائِشَةُ وَفِيمَن قَالَ لَهَا مَا قَالَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى مِسْطَحٍ لِقَرَابَتِهِ وَحَاجَتِهِ: وَاللَّهِ لَا أُنْفِقُ عَلَيْهِ شَيْئًا أَبَدًا، وَلاَ أَنْفَعهُ بِنَفْعٍ أَبَدًا، بَعْدَ الَّذِي قَالَ لِعَائِشَةَ مَا قَالَ، وَأَدْخَلَ عَلَيْهَا مَا أَدْخَلَ، قَالَتْ: فأنزل الله في ذلك:** ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، **قَالَت: فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: والله إِنِّي لَأُحِبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لِي، فَرَجَعَ إِلَى مِسْطَحٍ النَّفَقَةَ الَّتِي كَانَ يُنْفِقُ عَلَيْهِ، وَقَالَ: لَا أَنْزِعُهَا مِنْهُ أَبَدًا**}[1].

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: کاتێ فەرمایشتی خوا: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ﴾، لە بارەی عائیشەوە هاتە خوارو لە بارەی ئەوانەوە کە ئەو قسەیان لە بارەیەوە کرد بوو، کە کردبوویان، ئەبوو بەکر

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٠٨: ٢٥٨٢٨.

(خـوا لێـی ڕازی بـێ)، کـە پێشـتر هاوکاریـی میسـتەحی دەکـرد، (هاوکاریـی مادديـی)، بـە هـۆی خزمایەتییەکەیـەوە (کـە کـوڕە پـووری بـوو)، بـە هـۆی پێویستییشـیەوە، ئەبـوو بەکـر (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گوتـی: سـوێند بـە خـوا، لەمـەودوا هەرگیـز هیـچ شـتێك نادەمـە میسـتەح و، هیـچ سـوودێکی پـێ ناگەیەنـم، دوای ئـەوەی، ئـەوەی گـوت لـە بـارەی عائیشـەوە، ئـەو خـەم و مەڕاقـەی تـووش کـرد، عائیشـە گوتـی: خـواش ﷻ ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، واتـە: بـا ئەوانەتـان کـە خاوەنـی بەخشـش و دەسترۆیشـتوون، سـوێند نەخـۆن کـە هاوکاریـی خزمـان و نـەداران و کۆچکـەران بکـەن، دایکـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕای بـێ)، دەڵـێ: ئەبـوو بەکـر گوتـی: بـە خـوا حـەز دەکـەم خـوا لێـم ببـووڕێ، بۆیـە ئـەو هاوکارییـەی میسـتەحی کـە دەکـرد پێشـتر، بـۆی گێڕایـەوە، گوتیشـی: بـە خـوا هەرگیـز جارێکـی دیکـە لێـی نابـڕم.

واتـە: ئێـوە مـادام لەبـەر خـوا بەخشـیوتانە، ئێسـتا لەبـەر خۆیـان، کـە شـتێکی بێجێیـان کـردوە، لێیـان مەبـڕن، چونکـە ئێـوە بـۆ خـوا کردووتانـە، هەڵبەتـە وەك پێشـتریش باسـمان کـرد، ئەمـەش ئـاکارو ڕەوشـتێکی بـەرزو باڵایـە، کـە هـەر شایسـتەی پیاوێکـی وەك ئەبـوو بەکـر بـووە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، هـەروەك چـۆن خاتـوو عائیشـە ئـەو ئـاکارو ڕەوشـتە بـەرزو جوانـەی هەبـوو، کـە دوایـی هیـچ بەسـەر خـۆی نەهێناوە، بەرانبـەر بەوانـەی بوختانیـان بـۆ کـردوە، هەتـا گێڕدراوەتـەوە کـە حەسسـانی کـوڕی ثابیـت کـە یەکێـك بـووە لـە بوختـان کـەرەکان، هاتـوە بـۆ لای دایکـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، مۆڵـەتی لـێ خواسـتوە، ئەویـش فەرمـووی لێکـردوەو، هاتۆتـە ژووڕێ، جارێـك شـیعرێکی بەسـەر دایکـمان عائیشـەدا گوتـوە، کـە تـۆ ئافرەتێکـی هێنـدە بـە ماقووڵـی سـەنگینی و ئـاواو ئـاوای، یەکـێ: گوتوویەتـی: ئـەی دایکـی بـڕواداران! چـۆن ڕێـگا دەدەی بێتـە ژوورەکـەت، لـە پشـت پـەردەوە، لـە کاتێـکدا بـۆ خـۆت دەزانـی کاتـی خـۆی بوختانـی بـە تـۆ کـرد؟ ئەویـش گوتوویەتـی: ئاخـر حەسسـانی کـوڕی ثابیـت بەرگریـی لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە بـە شـیعرەکانی، واتـە: مـن لـە هەقـی خـۆم دەبـوورم، مـادام ئـەو بەرگریـی لـە ئیسـلام و پێغەمبـەر ﷺ کـردوە.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

نەفرین لێکرانی بوختانچییان بە ئافرەتانی پاکی بێ ئاگای بڕوادار، لە دنیاو دوا ڕۆژداو، شایەدیی دانی زمان و دەست و پێیان لەسەریان و، وەرگرتنەوەی سزای پڕ بە پێست و، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە، کە ئافرەتان و پیاوانی پاك و بێ خەوش، شایستەی یەکدین و، پیاوان و ژنانی پیسیش لە یەکدی دەوەشێنەوەو، ڕاگەیاندنی پاك و بێگەردیی دایکی بڕواداران عائیشەو، صەفوانی کوڕی موعەتتیلی سەهمیی:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ لُعِنُوا۟ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ٱلْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە (١٠) بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بوختانی داوێن پیسیی دەکەن، بۆ ئافرەتانی پاکی، بێئاگای، بڕوادار.

ئەو ئافرەتانە سێ سیفەتیان هەن:

أ- (ٱلْمُحْصَنَٰتِ)، یانی: پاککراوەن، پاکڕاگیراون، خوێندراویشتەوە: (**مُحْصِنَات**)، خۆیان پاکڕاگرتوە، لە خۆیان وریا بوون، بە (**إسم مفعول**)،و (**إسم فاعل**)، خوێنراوەتەوە.

ب- (ٱلْغَٰفِلَٰتِ)، واتە: بێ ئاگان، هەر بیریان لەو گوناهە نەکردۆتەوە کە بۆیان کراوەتە تۆمەت.

ج- (ٱلْمُؤْمِنَٰتِ)، بڕواداریشن، ئەوانەی بوختان دەکەن بە ئافرەتانێکی ئاوا: کە پاك و چاکن و، بێ ئاگان لەو گوناهو تاوانەوە، بڕواداریشن.

٢)- ﴿ لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأٓخِرَةِ ﴾، لە دنیاو دوا ڕۆژدا نەفرینیان لێ کراوە، نەفرین (لعنة) چییە؟ (اللَّعْنَةُ: الإِبْعَادُ عَنْ رَحْمَةِ الله)، (لعنة) دوور خستنەوەیە لە بەزەیی خوا، لە دنیاو دوا ڕۆژدا لە بەزەیی خوا دوور خراونەوە.

٣)- ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، ئازارێکی مەزنیشیان هەیە، پێشەوا (الطَّبري) دەڵێ: ئەم ئایەتە تایبەتە بە دایکمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، هەندێکیش گوتوویانە: هەم دایکمان عائیشە، هەم هاوسەرانی دیکەی پێغەمبەریش ﷺ دەگرێتەوە، هەندێکیش گوتوویانە: هەم دایکمان عائیشەو، هەم هاوسەرانی دیکەی پێغەمبەر ﷺ و، هەم هەموو ئافرەتانیش دەگرێتەوە، واتە: حوکمەکەی گشتییە، کە بە تەئکید وایەو، هەر ئافرەتێك خاوەنی ئەو سێ سیفەتە بێ، دەیگرێتەوە.

هەندێك لە زانایان گوتوویانە: خوا ﷻ بۆ گوناهی زینا، سزایەکی هێندە سەختی باس نەکردوە، کە زینا گەورەترە لە بوختان کردنی داوێن پیسیی، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ بۆ بوختانکردنی داوێن پیسیی، سزایەکەی زۆر بە سەختیی باسکردوە: ﴿ لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْأٓخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، دواییش، ﴿ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ٱلْمُبِينُ ﴾، ئەمە زۆر قورسە ئەم سزایە، بۆیە گوتوویانە: ئەمە تایبەتە بە دایکمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵێ ئافرەتانی دیکەش دەگرێتەوە، ئەگەر بوختانیان پێ بکرێ، هەر کەسێ بوختانیان پێ بکات، سزای هەیە، بەڵام ئەو سزا سەختەی لێرەدا باسکراوە، بۆ کەسانێکە کە بوختانیان بە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) کردوە، بە تایبەت عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول، سەرۆکی مونافیقەکانی مەدینە، چونکە زینا گوناهەکەی گەورەترە، کەچی خوا ﷻ لێرەدا بۆ ئەو بوختانکردنە، کە سزایەکەی هەشتا قەمچییە، سزا

دوا ڕۆژییەکەی زۆر بە گەورەتر باس کردوە، بۆیە ڕایەکی پەسندە ئەگەر بگوترێ: ئەم ئایەتانە سزا تێدا باسکراوەکەیان، تایبەتە بە دایکمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام حوکمەکەیان لە بارەی ئەسڵی سزادرانی بوختانچییانەوە گشتییە.

٤)- ﴿يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ وَأَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، (يَوۡمَ تَشۡهَدُ)، خوێنراویشەتەوە: (يَوْمَ يَشْهَدُ) ئەو ڕۆژە کە شایەدییان لەسەر دەدا، زمانەکانیان و دەستەکانیان و لاقەکانیان، بەوەی دەیانکرد، ئەو ئەندامانە هەموویان ڕۆڵیان هەبووە لە بوختانداو، ڕۆڵیان دەبێ، هەرچی زمانە: ئاشکرایە بوختان بە زمان دەگوترێ، دەستەکان و پێیەکان و لاقەکانیش: مرۆڤ بەو ئەندامانە دێ و دەچێ و، دەجووڵێ و ئەرك و کارەکانی دەکات: بە دەستەکانی ئاماژە دەکات و، بە لاق و پێیەکانی دەڕوات و قسەکە نەقڵ دەکات و، لە دەمی خەڵکی دیکەی وەردەگرێ و بڵاوی دەکاتەوە.

٥)- ﴿يَوۡمَئِذٖ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلۡحَقَّ﴾، لەو ڕۆژەدا، خوا سزای هەقیان بە تەواویی دەدات، ئەم تەنوینەی سەر: (يَوۡمَئِذٖ)، یانی: لەو کاتەدا کە ڕۆژی دوایی دێ و، سزاو پاداشت دێتە پێشێ، خوا سزای هەقی تەواویان دەدات، (يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ)، (وَفَّاهُ): (أَعْطَاهُ حَقَّهُ وَافِياً كَامِلاً)، خوا ﷻ سزای پڕ بە پێستیان دەدات.

٦)- ﴿وَيَعۡلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ ٱلۡمُبِينُ﴾، (لەو ڕۆژەدا) دەشزانن هەر خوا هەقی ڕوون و ئاشکرایە، واتە: دەزانن کە: خوا ﷻو حوکمەکانی خوا هەقی ڕەهان.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بڕگەیەکی دیکەی ئەو بابەتەو، دەفەرموێ:

٧)- ﴿ٱلۡخَبِيثَٰتُ لِلۡخَبِيثِينَ وَٱلۡخَبِيثُونَ لِلۡخَبِيثَٰتِ﴾، ئافرەتانی پیس (و گوناهبارو، نەپرینگاوە لە تاوان و داوێن پیسیی و خراپە)، شایستەی پیاوانی پیسن، (پیاوانی پیسی وەك خۆیان)، پیاوانی پیسیش شایستەی ئافرەتانی پیسن.

لێرەدا مەبەست لە (خُبْث) پیسیی: پیسیی سیفەتە مرۆییەکانە، ئنجا ئەمە زانایان چەند واتایەکیان بۆ لێکداونەوە، هەم بۆ: ﴿ٱلۡخَبِيثَٰتُ لِلۡخَبِيثِينَ وَٱلۡخَبِيثُونَ لِلۡخَبِيثَٰتِ﴾، هەم بۆ: ﴿وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ﴾:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: (**هَذِهِ أَوْصَافٌ جَرَت عَنْ مَوصُوفَاتٍ محذوفة، يدلّ عليها السياق، والتقدير في الجميع: الأزواج**)، ئەوە ڕایەکە، کە دەڵێ: ﴿ ٱلْخَبِيثَٰتُ ﴾، یانی: (**الزوجات الخبيثات**)، ﴿لِلْخَبِيثِينَ﴾، یانی: (**للأزواج الخبيثين**)، (**والأزواج الخبيثون للزوجات الخبيثات**)، ژنانی پیس شایستەی هاوسەرە پیسەکانن، مێردە پیسەکانیش، شایستەی ژنانی پیسن.

ب- هەندێکیشیان گوتوویانە: پێویست بە مەزەنەکردن (**تقدير**) ناکات، بڵێین: ئەمانە وەصفن بۆ ژنان و پیاوانی پیس، بەڵکو هەر دەڵێین: (**الخبيثات**) سیفەتە خراپەکان، شایستەی پیاوانی خراپن، هەروەك کەسانی خراپ، شایستەی سیفەتە خراپەکانن، هەروەها: سیفەتە پەسندەکان شایستەی پیاوانی باشن و، پیاوانی باشیش سیفەتە پەسندەکانیان لێدەوەشێنەوەو شایستەیانن.

بەڵام ئەو کاتە ئیشکالێك دروست دەبێ: لە هەردوو حاڵەتەکاندا، (**الخبيثات**)و (**الطيبات**)، سیفەتە خراپەکان و سیفەتە پەسندەکان، تایبەت دەبن بە پیاوانەوەو باسی ژنان لە ئارادا نامێنێ! بەڵام بە واتایەکەی دیکە: ژنان و پیاوان هەردووکیان وەك یەك دەگرێتەوە، کە لە ڕاستییدا ئەو مانایەیان، لەگەڵ سیاقەکەش و لەگەڵ بەسەرهاتەکەش دا گونجاوترە.

٨)- ﴿ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ﴾، ئافرەتانی پاك و چاك، شایستەی پیاوانی پاك و چاکن، پیاوانی پاك و چاکیش، شایستەی ئافرەتانی پاك و چاکن.

٩)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ﴾، ئەوانە (کە ئەو تۆمەتەیان بۆ هەڵبەسترا: عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و، صەفوانی کوڕی موعەتتیلی سەهمیی) دوورن، پاکن لەوەی (کە دڵنەخۆش و بوختانچییەکان) دەڵێن.

١٠)- ﴿ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾، لە دوارۆژدا لێبوردنێکی تایبەت و بژیوێکی پڕ ڕێزو حورمەتیان بۆ هەیە.

سێ سەرنج

١- (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا، ویستوویەتی چارەسەری ئیشکالێك بکات، ئەویش ئەوەیە: ئەگەر کوفرو شیرك بە پیسیی دابنرێ، ئەدی چۆن هاوسەری هەر کام لە نووح و لووط (عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، کافر بوون! وەك خوا ﷻ لە سووڕەتی (التحريم)دا دەفەرموێ: ﴿ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱمْرَأَتَ نُوحٍ وَٱمْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَٰلِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ٱدْخُلَا ٱلنَّارَ مَعَ ٱلدَّٰخِلِينَ ﴿١٠﴾ ﴾، واتە: خوا وێنەی هێنایەوە بۆ ئەوانەی بێبڕوان، ژنەکەی نووح و ژنەکەی لووط، کە لە ژێر دوو لە بەندە چاکەکانی ئێمەدا بوون، (واتە: لە ژێر نیکاحی واندا بوون)، بەڵام ناپاکییان لەگەڵ کردن، (ناپاکیی عەقیدەیی و، فیکریی)، ئەوانیش (نووح و لووط) هیچ سوودیان پێ نەگەیاندن، (هەرچەندە هاوسەریشیان بوون) و پێیان گوترا: بچنە نێو ئاگر، لەگەڵ ئەواندا کە تێیدا هەمیشەیی دەبن.

ئنجا (محمد الطاهر بن عاشور) دەڵێ:

{وَالْمُـرَادُ بِالْخُبْـثِ: خُبْـثُ الصِّفَـاتِ الإِنْسَـانِيَّةِ، كَالْفَوَاحِـشِ وَكَذَلِـكَ الْمُـرَادُ بِالطَّيِّـبِ: زَكَاءُ الصِّفَـاتِ الإِنْسَـانِيَّةِ مِـنَ الْفَضَائِـلِ الْمَعْرُوفَـةِ فِي الْبَـشَرِ، فَلَيْـسَ الْكُفْـرُ مِـنَ الْخُبْـثِ، وَلَكِنَّـهُ مِـنْ مُتَمِّمَاتِـهِ، وَكَذَلِـكَ الإِيمَـانُ مِـنْ مُكَمِّـلَاتِ الطَّيِّـبِ، فَلِذَلِـكَ لَـمْ يَكُـنْ كُفْـرُ امْـرَأَةِ نُـوحٍ وَامْـرَأَةِ لُـوط نَاقِضـاً لِعُمُـومِ قَوْلِـهِ: ﴿ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ ﴾}[1].

واتـە: مەبەسـت لـە پیسـیی، پیسـیی سـیفەتە مرۆییەکانـە، هەروەهـا مەبەسـت لە پاکیـی و چاکیـی، پاکیـی و چاکیـی سـیفەتە مرۆییەکانـە، لـە خەصڵەتـە زانـراوەکان لـە بەشـەردا، بـەڵام کوفـر پەیوەندیـی بـە پیسـییەوە نیـە، بەڵکـو لـە تەواوکەرەکانـی

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص١٩٥.

پیسییە، هەروەها ئیمانیش لە تەواوکەرەکانی چاکیی و پاکییە، بۆیە کوفری ژنەکەی نووح و ژنەکەی لووط، هەڵوەشێنەرەوەی فەرمایشتی خوا نیە کە دەفەرمووێ: ژنانی پیس بۆ پیاوانی پیسن(و پیاوانی پیس بۆ ژنانی پیسن).

قسەکەی جوانە، بەڵام پێم وایە ئەگەر ئەوەش نەگوترێ و هەر بگوترێ: بە تەئکید خوا ﷻ پێغەمبەرانی خۆی (عَلَيْهِمَ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، لە شتی ناشیرین و لە هەر عەیب و لەکەو پەڵەیەك پاراستوە، کە لە نێو کۆمەڵگای خۆیاندا عەیب و ناشیرین بووبێ، ئەو کاتەش لە سەردەمی نووح و لووط دا (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)و، لە سەردەمی هەموو پێغەمبەراندا، کوفرو شیرکێك کە گەلەکانیان لەسەری بوون، نەك هەر عەیب و لەکەو پەڵە نەبووە، بەڵکو بە شتێکی زۆر باش دانراوەو، بە پێچەوانەوە: ئەوەی پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) هێناویانە، لە خوا بە یەکگرتن (توحید)و، تەنیا خوا پەرستن و ئیمان، ئەوە بە عەیب و ناتەواویی لە قەڵەم دراوە.

ئنجا هەردوو هاوسەری نووح و لووط (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) با کافریش بووبن، بەڵام کوفر ئەو کاتە بە عەیب و لەکە لە قەڵەم نەدراوەو، ئەگەر موشریك بووبن، شیرك بە لەکەو عەیب لە قەڵەم نەدراوە، بەڵام بە تەئکید هاوسەرانی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، لەو شتانەی کە بە عەیب و لەکە لە قەڵەم دراون، لە نێو کۆمەڵگاو، بە پێی باوو ژینگەی خۆیان، بۆ وێنە: داوێن پیسیی، هەروەها هەر نەنگییەکی دیکە، پارێزراو بوونە.

٢- کە دەفەرمووێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ﴾، دەڵێ: (**غُلِّبَ ضَمِيرُ التَّذْكِيرِ فِي:** ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ ﴾)، ئەگەر مەبەست دایکمان عائیشەو صەفوانی کوڕی موعەتتەلی سەهمیی بێ، دووانن، بەڵام ڕاناوی نێرینە بەسەر ڕاناوی مێیەنەدا زاڵ دەکرێ لە زمانی عەرەبییدا، جاری واشە دووان بە کۆ (**جمع**) دادەنرێن لە زمانی عەرەبییدا، کە خوا فەرموویەتی: ﴿ مِمَّا يَقُولُونَ ﴾، لەوەی کە دەیڵێن، واتە: ئەوەی کە بوختانچییەکان

گوتراوەو گوتوویانە، جگە لە قسەیەك كە لەگەڵ واقیعدا ناگونجێ، هیچی دیكە نیە، بەس قسەیە.

٣- ڕستەی: ﴿لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾، بە تەئكید موژدەیەكی زۆر خۆشە بۆ دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، هەروەها بۆ صەفوانی كوڕی موعەتتەلی سەهمیی كە مەبەست لە (مغفرة) لێبوردنەكە ئەوە دیارەو، ﴿وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾، یانی: بژیوێكی پڕ ڕێزو حورمەت، یاخود: باشترین بژیو، چونكە: (**الكَرِيمُ: الأَفْضَلُ مِنْ كُلِّ شَيء فـي نَوْعِهِ**)، (**كريم**) یانی: باشترین شت لە جۆری خۆی: ﴿مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ۝٧﴾ الشعراء، واتە: باشترین ڕووەك، ﴿وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾، واتە: باشترین بژیوو ڕۆزیی، هەروەها گوتراوە: (**الكَرِيمُ: هُوَ النَّفِيس فـِي جِنْسِهِ، أو الأَفْضَلُ مِنْ كُلّ شيءِ**)، هەر شتێك كە لە جینسی خۆیدا زۆر بە نرخ بێ، یاخود باشترین شت لە هەر شتێكدا.

دوو قسە لە كۆتایی ئەم شازدە ئایەتەدا:

بـە باشـی دەزانـم كـە لـە كۆتایـی كـۆی تەفسـیر كردنـی ئـەو شـازدە ئایەتـەدا، دوو قسـان بێنـم:

قسەی یەكەم:

قسەیەك لە دایكمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، دێنینەوە، كە گوتوویەتی:

٤- {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَقَدْ أُعْطِيتُ تِسْعًا مَا أُعْطِيَتْهُنَّ امْرَأَةٌ:**

١)- **لَقَدْ نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِصُورَتِي فِي رَاحَتِهِ، حِينَ أُمِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَتَزَوَّجَنِي.**

٢)- **وَلَقَدْ تَزَوَّجَنِي بِكْرًا، وَمَا تَزَوَّجَ بِكْرًا غَيْرِي.**

٣)- **وَلَقَدْ تُوفِّيَ ﷺ وَإِنَّ رَأْسَهُ لَفِي حِجْرِي.**

٤)- **وَلَقَدْ قُبِرَ فِي بَيْتِي.**

٥)- وَلَقَدْ حَفَّتِ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتِي، وَإِنْ كَانَ الْوَحْيُ لَيَنْزِلُ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي أَهْلِهِ فَيَنْصَرِفُونَ عَنْهُ، وَإِنْ كَانَ لَيَنْزِلُ عَلَيْهِ، وَأَنَا مَعَهُ فِي لِحَافِهِ، فَمَا يُبِينُنِي عَنْ جَسَدِهِ.

٦)- وَإِنِّي لَابْنَةُ خَلِيفَتِهِ وَصَدِّيقِهِ.

٧)- وَلَقَدْ نَزَلَ عُذْرِي مِنَ السَّمَاءِ.

٨)- وَلَقَدْ خُلِقْتُ طَيِّبَةً وَعِنْدَ طَيِّبٍ.

٩)- وَلَقَدْ وُعِدْتُ مَغْفِرَةً وَرِزْقًا كَرِيمًا}[1].

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: نۆ شتم پێ دراون، جگە لە من هیچ ئافرەتێك ئەو نۆ شتەی نەدراونێ:

١)- جیبریل وێنەی منی لە لەپە دەستیدا هێناوە، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکراوە: من بە هاوسەر بگرێ، (وێنەی منی پێشان دراوە، لە لەپە دەستیدا).

٢)- پێغەمبەر ﷺ وەك کچ بەس منی هێناوە، (ئەوانی دیکە هەموویان بێوەژن بوون).

٣)- کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد، سەری لەسەر ڕانی من و لە کۆشی مندا بوو.

٤)- پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژوورەکەی مندا نێژراو بە خاك سپێردراو، گۆڕەکەی لەوێدایە.

٥)- فریشتەکان دەوری ماڵی منیاندا لە کاتێکدا پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کردو، کاتێك پێغەمبەر ﷺ وەحیی بۆ دادەبەزی، ئەویش لە نێو ماڵ و خێزانی دا دەبوو، ئەگەر وەحیی بۆ دابەزیبایە، لە هاوسەرەکەی دوور دەکەوتەوە، بەڵام جاری وا هەبوو من لەگەڵیدا لە نێو جێگا دەبووم، وەحیی بۆ دەهات و منی لە خۆی دوور نەدەخستەوە.

٦)- من کچی یەکەمین جێنیشینی و، یەکەمین دۆست و هاوەڵیشیمی، (کە ئەبوو بەکرە (خوا لێی ڕازی بێ)).

---

(١) (ذكره الهيثمي في المجمع ج٩، ص٢٤١، عن عائشة وقال: رواه أبو يعلى، وفي الصحيح وغيره، بَعضُهُ، وبنحوه، رواه الطبراني ورجال أحد أسانيد الطبراني رجال الصحيح) مُخرِّج أحاديث: الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٧٥، الحاشية.

٧)- خوا ﷻ پاکیی منی لە ئاسمانێوە دابەزاند.

٨)- من پاك و چاکم و، لە لای پیاوێکی پاك و چاکیشم، ﴿ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ ﴾.

٩)- بەڵێنی لێبوردن و بژیوێکی پڕ ڕێزو حورمەتم پێ دراوە: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾.

بێگومان ڕاست دەکات و شایستەی هەموو ئەو شتانەشە (خوا لێی ڕازی بێ)و خوا پلەو پایەی بەرزو بەرزتر بکاتەوە.

قسەی دووەم:

(الزمخشري)، لە تەفسیرەکەی (الكشاف)دا[1]، دەڵێ: {لَوْ قَلَبْتَ الْقُرْآنَ كُلَّهُ وَفَتَّشْتَ عَمَّا أُوعِدَ بِهِ الْعُصَاةُ، لَمْ تَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ غَلَّظَ فِي شَيْءٍ تَغْلِيظَهُ فِي إِفْكِ عائشة رضوان الله عليها، وَمَا أَنْزَلَ مِنَ الْآيَاتِ الْقَوَارِعِ الْمَشْحُونَةِ بِالْوَعِيدِ الشَّدِيدِ، وَالْعَذَابِ الْبَلِيغِ، وَالزَّجْرِ الْعَنِيفِ، وَاسْتِعْظَامِ مَا رَكِبَ مِنْ ذَلِكَ، وَاسْتِفْظَاعِ مَا أَقْدَمَ عَلَيْهِ، مَا نَزَّلَ فِيهِ عَلَى طُرُقٍ مُخْتَلِفَةٍ، وَأَسَالِيبَ مُفْتَنَّةٍ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا كَافٍ فِي بَابِهِ، وَلَوْ لَمْ يُنْزِلْ إِلاَّ هَذِهِ الثَّلَاثَ لَكَفَى بِهَا، حَيْثُ جَعَلَ الْقَذَفَةَ مَلْعُونِينَ فِي الدَّارَيْنِ جَمِيعًا، وَتَوَعَّدَهُمْ بِالْعَذَابِ الْعَظِيمِ فِي الآخِرَةِ، وَأَنَّ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ بِمَا أَفَكُوا وَبَهَتُوا بِهِ، وَأَنَّهُ يُوَفِّيهِمْ جَزَاءَ الْحَقِّ الَّذِي هُمْ أَهْلُهُ، حَتَّى يَعْلَمُوا عِنْدِ اللَّهِ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ}[2].

واتە: هەموو قورئان بپشکنی، ئەوەی کە خوا هەڕەشەی پێ لە گوناهباران کردوە، خوای بەرز نابینی، لە هیچ شتێکدا هێندە زبریی نواندبێ، وەك لەو بوختان پێکرانەی عائیشەدا (خوا لێی ڕازی بێ)و، بۆ هیچ شتێك هێندەی ئایەتی

---

(١) (الزمخشري) یەکێکە لە ئوستازەکانی ڕەوانبێژیی، کتێبێکی هەیە بە ناوی (أساس البلاغة)، کتێبی دیکەشی زۆرن، بەڵام (الزمخشري)، زیاتر بە تەفسیرە ناودارەکەی (الكشاف)، ناسراوە.

(٢) الكشاف: ج٢، ص١٨٠.

زەبروەشێن و پڕ لە هەڕەشەی توندو سزای سەخت و تێخوڕین و سەرزەنشت و، بە گەورە گرتن و ناشیرین کردنی ئەوەی کە کراوە، بە شێوازی جۆراو جۆرو، بە ئامڕازی هونەرییانە دانەبەزاندوون، کە هەر کامێکیان لە بابەتی خۆیدا بەس بوو، [یانی: بۆ هیچ شتێك خوای پەروەردگار ئاوا بە توندیی و بە سەختیی نەدواوە، وەك بۆ ئەو بوختانەی عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دواوە]، ئەگەر تەنها ئەو سێیە دابەزیبانایە بەس بوون، کە:

یەك: بوختانچییەکانی هەموویان بە نەفرین لێکراو لە دنیاو دوا ڕۆژدا داناون.

دوو: هەڕەشەی لێکردوون بە سزای مەزن، لە دوا ڕۆژدا.

سێ: فەرموویەتی: زمان و دەستیان و پێیان، شایەدییان لەسەر دەدەن، لەسەر ئەوەی هەڵیانبەستوەو ئەو بوختانەی کە کردوویانە.

چوار: بەوە کە خوا ڕایگەیاندوە: سزای پێویستی پڕ بە پێستیان کە ئەوان شایستەینی، دەیانداتەوە، تاکو بزانن لەو کاتەدا کە بەس خوا هەقی ڕۆشن و ئاشکرایە.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی پلەو پایەی دایکمان عائیشە بەرزو بەرزتر بکاتەوە، هەروەها هەموو هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەر ﷺ دایکانی بڕواداران و، هەموو هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، کە خوا ﷻ ئەو قورئانەی هەموو لە ژیانی ئەواندا دابەزاندوەو، هەمووی بۆ پەروەردەکردنی ئەوان بووە بە پلەی یەکەم، بۆیە باشترین کەسانێك بکرێنە سەر مەشق بۆ دینداریی و دنیاداریی، بۆ خواپەرستیی و خەڵك دۆستیی، بریتیە لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، پیاویان و ئافرەتیان، بە تایبەت ئەوانەی زیاتر لە پێغەمبەرەوە ﷺ نیزیك بوون، هاوسەرە بەڕێزەکانی و، هاوەڵە زۆر نیزیك و بەڕێزەکانی و، خزمەکانی و، ئەوانەی کە زیاتر کارتێکراو بوون بە پەروەردەکردن و بە ڕێنماییکردنی پێغەمبەر ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٢٧ - ٣٤)، كـە تییانـدا خـوا ﷻ باسـی كۆمەڵێـك حوكمـی شـەرعیی پەیوەسـت بـە بـواری خێزانیـی و، كۆمەڵایەتیـی، دەكات كـە ئێمـە یازدەیانمـان لـێ سـەرژمێر كـردوون:

١- مۆڵەت وەرگرتن و سڵاو كردن بۆ چوونە ماڵی یەكدی.

٢- نەچوونە ژوور لە كاتی چۆڵ بوونی ماڵەكەداو، لە كاتی مۆڵەت نەداندا، گەڕانەوە.

٣- چوونە شوێنە گشتییەكانەوە بە بێ موڵەت وەرگرتن، مادام مرۆڤ كارێكی پێویستی لەوێ هەبێ و، بەهرەیەك لەو شوێنانە وەربگرێ.

٤- خۆپاراستنی پیاوانی بڕوادار، لە ڕوانینی حەڕام و، داوێنی خۆپاراستن لە گوناهـ.

٥- خۆپاراستنی ئافرەتانی بڕوادار، لە ڕوانینی حەڕام بۆ پیاوان و، داوێنی خۆپاراستن لە گوناهـ.

٦- سەرو گەردن و یەخەی خۆ داپۆشینی ئافرەتان و، جوانیی خۆ دەرنەخستنیان، مەگەر ئەوەی بە شێوەی ئاسایی دەردەكەوێ، كە دەم و چاوو هەردووك لەپە دەستیانن، مەگەر بۆ مێردیان یان بۆ مەحرەمەكانیان.

٧- خۆ دوورگرتنی ئافرەتان لە هەر ڕەفتارێك، كە سەرنجی پیاوان ڕابكێشێ، بە تایبەت لە كاتی ڕۆیشتن و پێ بە زەویدا كوتاندا.

٨- هاوسەردار كردنی پیاوان و ئافرەتانی بێ هاوسەر لە ئازادو كۆیلان، لە لایەنی كۆمەڵگاو قەوارەی سیاسیی مسوڵمانانەوە.

٩- خۆ پاكڕاگرتنی ئەوانەی توانای هاوسەرگیرییان نیە، لە پیاوان و ئافرەتان، هەتا خوا دەروویان لێ دەكاتەوەو، دەستڕۆیشتوویان دەكات بە نسبەت پیاوانەوە، یاخود قسمەتیان دەڕەخسێنێ بە نسبەت ئافرەتانەوە.

١٠- ئەو كۆیلانەی داوای (مكاتبة) دەكەن، (داوا دەكەن لە گەورەكانیان كە بڕیارێكیان لە بەیندا هەبێ، بەو ئەندازەیە پارەیان بۆ بێنن و ئازادبن)، پێویستە وەڵامیان بدرێتەوەو هاوكاریی بكرێن تاكو ئازادبن.

١١- تۆبزیی نەكردن لەو كەنیزەكانەی داوێن پاكن، بۆ زینا كردن لە بەرانبەر پارەدا، واتە: لەشفرۆشیی، هەر كەسێك ئەوە بكات، ئەوە حەڕامەو گوناهبارەو، ڕێگای لێ دەگیرێ.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ
أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ
يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾
لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَـٰعٌ لَّكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ
وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا۟ مِنْ أَبْصَـٰرِهِمْ وَيَحْفَظُوا۟ فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ
أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَـٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَـٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ
فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا
يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ ءَابَآئِهِنَّ أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ
أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ أَخَوَٰتِهِنَّ أَوْ نِسَآئِهِنَّ أَوْ
مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُنَّ أَوِ ٱلتَّـٰبِعِينَ غَيْرِ أُو۟لِى ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ أَوِ ٱلطِّفْلِ ٱلَّذِينَ
لَمْ يَظْهَرُوا۟ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ
وَتُوبُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾ وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ
وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ
﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱلَّذِينَ يَبْتَغُونَ ٱلْكِتَـٰبَ
مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمْ ۚ

وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! (بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ) مەچنە ماڵانێك جگە لە ماڵەکانی خۆتان، هەتا مۆڵەت وەردەگرن بە شێوەیەکی هۆگرانەو، سەلام لە خەڵکەکەیان دەکەن، ئەوە بۆ ئێوە باشترە (بۆیە بۆتان باسکرا) بەڵکو بیربکەنەوەو تێبگەن ﴿٢٧﴾ ئنجا ئەگەر کەستان تێیاندا (لەو ماڵانەدا) چنگ نەکەوت، مەچنە نێویان هەتا مۆڵەت نەدرێن و، ئەگەر پێشتان گوترا: بگەڕێنەوە، بگەڕێنەوە، ئەوە پاك و چاکترە بۆتان و، خواش زانایە بەوەی دەیکەن ﴿٢٨﴾ گوناهتان ناگات کە (بە بێ مۆڵەت وەرگرتن) بچنە شوێنە گشتییەکانەوە، کە سوودێکیان بۆتان تێدایەو، خواش ئەوەی ئاشکرای دەکەن و پەنهانی دەکەن، دەیزانێ ﴿٢٩﴾ (ئەی پێغەمبەر!) بە پیاوانی بڕوادار بڵێ: با لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوە (ڕوانینی حەڕام نەکەن)و، داوێنی خۆیان بپارێزن (لە حەڕام) ئەوە بۆیان پاك و چاکترە، بە دڵنیایی خوا شارەزای ئەوەیە کە کارامانە دەیکەن ﴿٣٠﴾ هەروەها بە ئافرەتانی بڕوادار بڵێ: با لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوە (لە ڕوانین حەڕام)و، داوێنی خۆیان (لە حەڕام) بپارێزن و، جوانیی خۆیان دەرنەخەن جگە لەوەی (بە ئاسایی) دەردەکەوێ و، با بە سەرپۆشەکانیان یەخەو بەرۆکەکانیان داپۆشن و، جوانیی خۆیان دەرنەخەن، مەگەر بۆ مێردەکانیان، یان بابیان، یان بابی مێردەکانیان، یان کوڕەکانیان، یان کوڕی مێردەکانیان (لە ژنی دیکەیان)، یان برایەکانیان، یان کوڕی برایەکانیان، یان کوڕانی خوشکەکانیان،

یـان ئافرەتانـی خۆیـان (کـە جێـی متمانەیانــن)، یـان بەردەسـتەکانیان (کۆیلــەو کەنیــزەك)، یــان پیاوانێــك کــە (تەنیـا بــۆ ژیــان دابینکردنیــان) شــوێنکەوتوویانن (و لــە ماڵیانــن و) مەیلــی جینســییان نیــە، یــان منداڵانێــك کــە هیــچ لــە بــارەی تایبەتمەندییەکانـی ژنانـەوە نازانـن، هەروەهـا بـا (ئافرەتـان) پـێ بـە زەویـدا نەکوتـن (بـە جۆرێـك نـەڕۆن) کـە بـە هۆیـەوە ئـەو جوانییـەی شـاردوویانەتەوە، بزانـرێ، ئـەی بڕوادارینــە! تێکڕاشــتان بــۆ لای خــوا بگەڕێنــەوە، بەڵکــو ســەرفرازبن ﴿٣١﴾ هەروەهــا (ئــەی بڕوادارینــە!) هاوســەرگیریی بــۆ پیــاوان و ئافرەتانــی بــێ هاوســەر بکــەن، هەروەهـا بـۆ کۆیلـەو کەنیزەکـە چاکەکانتـان، ئەگـەر گریـمان (ئـەو پیـاوو ئافرەتـە بێ هاوســەرانە) هەژاریــش بــن، ئــەوە خــوا لــە بەخششــی خــۆی بــێ نیازیــان دەکات و، خــوا (ســیفەت) فراوانــی زانایــە ﴿٣٢﴾ ئەوانــەش کــە توانــای ماددیــی هاوســەرگیرییان نیـە، بـا خۆیـان پـاك ڕابگـرن، تاکـو خـوا لـە بەخششـی خـۆی بـێ نیازیـان دەکات و، ئـەو بەردەسـتانە (کۆیلانـە) شـتان کـە داوای موکاتەبـە دەکـەن، موکاتەبەیـان لەگەڵـدا بکـەن (ڕێککەوتنیـان لەگـەڵ بکـەن لەسـەر ئـەوەی لـە بەرانبـەر ئەندازەیەك سـاماندا ئازادیـان بکـەن)، ئەگـەر چاکەتـان تێـدا شـك بـردن (تێتـان ڕابینیـن)و، لـەو سـامانەی خــواش پێیــداون، هاوکارییــان بکــەن و، کچــە (کەنیزەکــە) کانیشــتان کــە پاکیــی و خۆپارێزییـان ویسـت، لەسـەر لەشفرۆشـیی ناچـار مەکـەن، کـە بـەو هۆیـەوە مـاڵ و سـامانێکی دنیایـی وەدەسـت بێنـن، هـەر کەسـێکیش تۆبزییـان لـێ بـکات، بێگومـان خــوا دوای ناچارکردنیــان، لێبــوردەو بەبەزەییــە (بەرانبــەر بــەو کەنیزەکانــە) ﴿٣٣﴾ بــە دڵنیاییــش ئایەتانێکــی ڕۆشــنکەرەوەمان بــۆ لاتــان دابەزانــدوە، هەروەهــا حــاڵ و بەســەرهاتی ئــەو (گەل)انــەی لــە پێشــتاندا ڕابــردوون (بۆمــان دابەزانــدوون)و ئامۆژگارییــش بــۆ پارێــزکاران ﴿٣٤﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(تَسۡتَأۡنِسُواْ): (الأُنْسُ: خِلاَفُ النُّفُور)، (أُنْـس) واتـە: هۆگریـی، پێچەوانـەی سـڵەمینەوەیە، یـان پێچەوانـەی نائاشـنایيە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ءَانَسۡتُم مِّنۡهُمۡ رُشۡدٗا ٦﴾ النسـاء، (أَي: أَبْصَرْتُـم)، واتـە: لێتـان هەسـت پێکـردن کـە منداڵەکانتـان باڵغ بـوون، (تَسۡتَأۡنِسُواْ)، یانـی: (تَجِـدُوا إِينَاساً) هەسـتان کـرد کـە ئولفـەت و هۆگریی هەیـە، وەك دوایـی باسـی دەکەیـن: لێـرەدا (تَسۡتَأۡنِسُواْ) توێژەرەوانـی قورئـان بـە (تَسْـتَأْذِنُوا)، لێکیـان داوەتـەوە، یـانی: مۆڵـەت وەردەگـرن، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا ئـەم وشـەی (تَسۡتَأۡنِسُواْ)، خـوا ﷻ بـە خۆڕایـی بـەکاری نەهێنـاوە، چونکـە وشـەی (تَسْـتَأْذِنُوا) لـە سـوورەتی (النـور)دا بەکارهاتـوە، لـە دوو ئایـەت پێـش ئایەتەکانـی کۆتایـی دا (تَسْـتَأْذِنُوا) چەنـد جارێـك بەکارهاتـوە، بـەڵام (تَسۡتَأۡنِسُواْ)، واتـە: مۆڵـەت وەرگرتـن، مۆڵـەت وەرگرتنێـك بزانـی ئـەو ماڵـە کـە بـۆی دەچـی، پێـی دڵخۆشـن و، لەسـەریان نابیـە بـارو، هۆگـرو ئاسـوودەن، کـە تـۆ دەچـی بـۆ لایـان.

(تَذَكَّرُونَ): واتـە: وەبیرتـان بێتـەوە، لێـرەدا مەبەسـت وەبیرهاتنـەوەی ئـەو ڕاسـتییانەیە کـە لـە زگماکتانـدا دانـراون، قورئـان ئـەو ڕاسـتییانەتان بیـر دەخاتـەوە، بـەڵام مەبەسـتیش ئەوەیـە: ئـەو ڕاسـتییانەتان کـە بیـر دەکەونـەوە، پەندییـان لـێ وەربگـرن و کاریـان پێبکـەن.

(بُيُوتًا غَيۡرَ مَسۡكُونَةٖ): واتـە: ماڵانێـك خەڵکیـان تێـدا نیشـتەجێ نەبـێ، یانـی: (غَـيْرَ مَأْهُولَـة)، خەڵکیـان تێدانەبـێ، خەڵکێکـی تایبـەت، یانـی: (غَـيْرُ مَعْـدُودَة لِلسُّكْنَى)، کـە ئامـادە نەکرابـن بـۆ نیشـتەجێ بوونـی خێـزان، یانـی: هوتێلێکـە، هۆڵێکـە، چایخانەیـە، چێشـتخانەیە، ئـەو شـوێنە گشـتییانە، پێویسـت نـاکات سـڵاو بکـەی و مۆڵـەت وەربگـری، دەتـوانی یەکسـەر بچیـە شـوێنی گشـتیی.

(فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمْ): واتە: سوودێکی هەیە، (المَتَاعُ: التَمَتُّعُ والإنْتِفَاع)، سوود وەرگرتن و بەهرە وەرگرتن، وەك گوتراوە: (كُلُّ مَنَافِعِ الدُّنيَا: مَتَاعٌ)، هەموو سوودەکانی دنیا پێیان دەگوترێ: (مَتَاع) هەروەها بە هەر کەل و پەلێك کە ئینسان لێی بەهرەمەند دەبێ و، بە ژیانی دنیاش دەگوترێ: (مَتَاع)، ﴿وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَآ إِلَّا مَتَٰعُ ٱلۡغُرُورِ ٢٠﴾ الحديد.

(يَغُضُّواْ مِنۡ أَبۡصَٰرِهِمۡ): واتە: لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوە، (**الغَضُّ: النَّقْصُ، وَالمَقْصُودُ بِهِ صَرْفُ المَرءِ نَظَرَهُ عَنِ التَحْدِيْقِ**)، (**غض**) بە مانای (نقص)دێ، لێ کەمکردنەوە، (يَغُضُّواْ مِنۡ أَبۡصَٰرِهِمۡ)، واتە: لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوە، کەمی بکەنەوە، لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە مرۆڤ چاوی نەبڕێتە دیمەنێکەوە کە ئارەزووی دەجوولێنێ، ئەو کاتە چاو تێبڕینەکە بۆ ئەو قەدەغەیە، بەڵام ئەگەر چاو بەهەڵە تێهەڵەنگوتن بێ، ئەوە چاو پۆشیی لێدەکرێ، بەڵام دوایی کە بە مەبەستەوە سەرنج دەدا، ئەوەیان گوناهە، پێغەمبەر ﷺ بە عەلی کوڕی ئەبی تاڵیبی (خوا لێی ڕازیبێ) فەرمووە: {**يَا عَلِيُّ! لاَ تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ**} (**أخرجه أحمد: ٢٣٠٧١، وأبو داود: ٢١٤٩، والترمذي: ٢٧٧٧، وقال: حسن غريب، والحاكم: ٢٧٨٨، وقال: صحيح على شرط مسلم**).

واتە: ئەی عەلی! لە دوای ڕوانین مەڕوانەوە، چونکە یەکەمت بۆ حیساب دەکرێ، بەڵام دووەمیانت لەسەر حیساب دەکرێ.

واتە: یەکەم گوناهت ناگاتێ، بەڵام دووەم کە بە مەبەستەوە سەرنج دەدەی، لەسەرت حیسابە.

(بِخُمُرِهِنَّ): (**الخُمُرُ: جَمْعُ خِمَار**)، (**خُمُر**) کۆی (**خِمَار**)ە، (**خِمَار**) واتە: سەرپۆش، دەسماڵی ئافرەت، کە سەرو قژی خۆی پێ دادەپۆشێ.

(جُيُوبِهِنَّ): (**جَمْعُ جَيْب: وَهُوَ طَوْقُ القَمْيْصِ مِمَا يَلِي الرَّقَبَةَ**)، (**جيبوبهن**) کۆی (**جَيْب**)ە، (**جَيْب**) واتە: دابڕاوایی کراس، یەخە، بەرۆك، بە کوردیی وای پێ دەڵێن.

(ٱلتَّٰبِعِينَ غَيۡرِ أُوْلِي ٱلۡإِرۡبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ): واتـە: شـوێن کەوتووانێـك لـە پیـاوان، کـە پێویسـتییان نیـە، واتـە: پێویسـتیی جینسـییان نیـە، گوتـراوە: (التابعين: **أَتْبَاعُ بَيْتِ الْمَرْأَةِ يَتَرَدَّدُونَ عَلىٰ بَيْتِهَا لأَخْذِ الصَّدَقَةِ أَوْ لِلخِدْمَةِ**)، (**التابعين**) شـوێنکەوتووانی ماڵـی ئافـرەت، هاموشـۆی ماڵەکـەی دەکـەن بـۆ وەرگرتنـی هاوکریـی، یـان بـۆ خزمەتکـردن، (**الإِرْبَةُ: الحَاجَةُ، والمُرَادُ بِها الحَاجَةُ إلى قُرْبَانِ النِسَاء**)، مەبەسـت لـە (ٱلۡإِرۡبَةِ)، یانـی: پێویسـتیی، بـەڵام لێـرەدا پێویسـتیی نیزیکیـی لـە ئافرەتانـە، واتـە: ئـەو پیاوانـەی ئـارەزووی جینسـییان نیـە، یـان لەبـەر تەمـەن، یـان لەبـەر نەخۆشـیی، یـان لەبـەر ئـەوە کـە لـە پلەیەکـی نزمـی کۆمەڵایەتیـی دان، لـە چـاو ئـەو ماڵـەو، تەمـاع لـەو ئافرەتـە ناکـەن.

(ٱلۡأَيَٰمَىٰ): (**جَمْعُ أَيِّمْ مَنْ لاَ زَوْجَ لَهُ، رَجُلاً كَانَ أَوِ آمْرَأَةً**)، (**أَيَامَى**) کـۆی (**أَيِّم**)ە، واتـە: ئـەوەی هاوسـەری نەبـێ، پیـاو بـێ یـان ئافـرەت بـێ، هەندێکیـش گوتوویانـە: تەنهـا بـۆ پیـاوان بـەکاردێ.

(ٱلۡبِغَآءِ): (**البِغَاء: مَصْدَرُ بَاغَتِ الجَارِيَةُ: إذَا تَعَاطَتِ الزِّنَى بِالأَجْرِ حِرْفَةً لَهَا**)، (**بغَاء**) چاوگـی (**بَاغَتِ الجَارِيَة**) کەنیزەکەکـە زینـای کـرد بـە پـارە لـە بەرانبـەر کرێـدا، کـە بە کوردیـی لەشفرۆشـیی پـێ دەڵێن.

(وَمَثَلٗا): (**المَثَلُ: النَظِيْرُ وَالمَشَابِهُ، أو الحَالَةُ العَجِيْبَة**)، (**مَثَل**) واتـە: وێنـە، یاخـود وێچـوو، هەروەهـا بـە حاڵەتێکـی سـەیرو سـەر سـوڕهێنەریش دەگوتـرێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

ئـەم ئایەتـە موبارەکـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾، ئـەم ڕسـتەیە کـە بەشـێکە لـە ئایەتـی ژمـارە (٣٣) بەسـەرهاتێکی هەیـە، چەنـد ڕیوایەتێکـی لەبـارەوە هاتـوون:

١)- {عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ يَقُولُ لِجَارِيَةٍ لَهُ: اذْهَبِي فَابْغِينَا شَيْئًا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ ...﴾} (أخرجه مسلم: ٣٠٢٩).

واتـە: جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا (خـوا لـە خـۆی و بابـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: عەبدوڵڵای کـوڕی ئوبـەی کـوڕی سـەلوول کەنیزەکێکـی هەبـوو، پێـی دەگـوت: بـڕۆ پارەمـان بـۆ پەیـدا بکـە، (واتـە: لەشفرۆشـیی بکـەو پارەمـان بـۆ پەیـدا بکـە)، خـوا (عَـزَّ وَجَـلَّ) ئـەو بەشـەی لـەو ئایەتـە موبارەکـە نـاردە خـوار.

٢)- {عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ جَارِيَةً لِعَبْدِ اللهِ بْنِ أُبَيٍّ ابْنِ سَلُولَ يُقَالُ لَهَا: مُسَيْكَةُ، وَأُخْرَى يُقَالُ لَهَا: أُمَيْمَةُ، فَكَانَ يُكْرِهُهُمَا عَلَى الزِّنَا، فَشَكَتَا ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾}، (أخرجه: مسلم: ٣٠٢٩).

واتـە: عەبدوڵڵای کـوڕی ئوبـەی کـوڕی سـەلوول، کەنیزەکێکـی هەبـوو بـە نـاوی موسـەیکە، یەکێکـی دیکەشـی هەبـوو بـە نـاوی ئومەیمـە، بـە تۆبزیـی زینـاو لەشفرۆشـیی پێدەکـردن، ئەوانیـش سـکاڵایان لـە لای پێغەمبـەر ﷺ کـرد، (کـە ئێمـە مسـوڵمانین و داوێـن پیسـیی و لەشفرۆشـییمان پـێ دەکات)، خـوای پەروەردگاریـش ئـەو ئایەتـەی نـاردە خـوار، کـە ئـەوە قەدەغەیـەو نابـێ.

٣)- {عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: جَاءَتْ مُسَيكَةُ لِبَعْضِ الْأَنْصَارِ، فَقَالَتْ: إِنَّ سَيِّدِي يُكْرِهُنِي عَلَى الْبِغَاءِ، فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ: ﴿وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾} (أخرجه أبو داود: ٢٣١١، والنسائي: ٣٨٥٠، والطبري في تفسيره: ج١٨، ص١٠٣، والحاكم ج٢، ص٣٩٧، وقال: هذا حديث صحيح على شرط مسلم، ولم يخرجاه، تعليق الذهبي في التلخيص: على شرط مسلم).

واتە: جابیر (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: ئافرەتێك بە ناوی موسەیكە، كە كەنیزەكی هەندێك لە پشتیوانەكان بوو، هات (بۆ لای پێغەمبەر ﷺ)، گوتی: گەورەكەم ناچارم دەكات لەشفرۆشیی بكەم، خواش (عَزَّ وَجَلَّ) ئەم ئایەتەی لەو بارەوە نارده خوار.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئێمە پێشتر لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: ئەم هەشت ئایەتە موبارەکە، یازدە (١١) حوکمی گرنگی بواری خێزانیی و کۆمەڵایەتییان گرتوونە خۆیان، کە ئێمە یازدە حوکمەکانمان سەرژمێر کردن و، بە تەئکید دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا بە وردیی دەیانتوێژینەوە، بۆیە ئێستا لە مانای گشتییدا ناچینە نێو وردەکارییەکانەوە، بەڵام نەخشەی گشتیی ئایەتەکان دەخەینەڕوو و، مانای گشتیی ئایەتەکان دەکەین:

خوا ﷻ دوای ئەوەی باسی سزای زینای کردو، باسی ئەوەی کرد کە پیاوان و ئافرەتانی داوێن پیس، شایستەی یەکدین و، پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار، لێیان قەدەغەیە ئەو جۆرە هاوسەرگیرییە بکەن و، دوای ئەوەی باسی سزای بوختان کردنی کردو، دوای ئەوەی باسی لیعانی کردو، پاشان باسی بەسەرهاتی بوختان پێکرانی دایکمان عائیشەی کرد (خوا لێی ڕازی بێ)، ئنجا دوای ئەوە خوا ﷻ ڕوو لە ئیمانداران دەکات و دەفەرمووێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَا ﴾، ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە! مەچنە ماڵانێك جگە لە ماڵەکانی خۆتان، تاکو هۆگرانە مۆڵەت وەردەگرن و، سڵاو لە خەڵکەکەی دەکەن، ﴿ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾، ئا ئەوە بۆ ئێوە باشترە، (بۆیەش خوا بۆتان ڕوون دەکاتەوە) بەڵکو بیربکەنەوەو فێربن و پەند وەربگرن، پێشتریش باسمان کرد کە (تَسۡتَأۡنِسُواْ) هەرچەندە زۆربەی هەرە زۆری تەفسیرەکان، هەر بە (**تستأذنوا**)، لێکیان داوەتەوە، بەڵام وشەی (**تستأذنوا**)، لە قورئاندا هەر لەم سوورەتی (**النور**) دا هاتوە، خوا دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ

عَلَىٰٓ أَمۡرٖ جَامِعٖ لَّمۡ يَذۡهَبُواْ حَتَّىٰ يَسۡتَـٔۡذِنُوهُۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسۡتَـٔۡذِنُونَكَ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ فَإِذَا ٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِبَعۡضِ شَأۡنِهِمۡ فَأۡذَن لِّمَن شِئۡتَ مِنۡهُمۡ ﴿٦٢﴾، لێرەدا چوار جاران خوا ﷻ باسی مەسەلەی مۆڵەت وەرگرتنی کردوە بە بێژەی (**إستئذان**)، مۆڵەت وەرگرتن، بەڵام بێگومان لێرەدا (تَسۡتَأۡنِسُواْ)، تەنیا مۆڵەت وەرگرتن نیە، بەڵکو: (**الإستئناس: استفعَالٌ من الأُنْسِ**)، یانی: (**طَلَبُ الأُنس**)، (**أُنس**)، یانی: هۆگریی، ئولفەت، واتە: ئێوە تاکو نەزانن ئەو ماڵە هۆگرتانن، لەو کاتەدا کە دەچن و، لەگەڵتان ئاسوودەن و، دڵ موڕتاحن و ئێوە نابنە بارگرانیی بۆیان و، سەغڵەتیان ناکەن، مەچنە ماڵەکانەوە، جاری وا هەیە سەردانی ماڵێك دەکەی، لە دەرگاشیان دەدەی و مۆڵەتیش وەردەگری و، سڵاویشیان لێ دەکەی، بەڵام ڕەنگە موڕتاحیش نەبن لەو کاتەدا، تۆ بچی بۆ لایان، بۆیە وەك دواتر وردتر باسی دەکەین، لێرەدا (**الإستئناس**) تەنیا مۆڵەت وەرگرتن نیە، بەڵکو ئەوەیە کە بشزانی: ئایا لەو کاتەدا کە دەچی بۆ لایان و سەردانیان دەکەی، پێی ئاسوودەو موڕتاحن، یان نا؟

﴿فَإِن لَّمۡ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدٗا فَلَا تَدۡخُلُوهَا﴾، ئەگەر هیچ کەسێکتان لەو ماڵانەدا نەبینی، مەچنە ژووریان، مەچوونە نێویان، ﴿حَتَّىٰ يُؤۡذَنَ لَكُمۡ﴾، هەتا مۆڵەت دەدرێن، واتە: ئەگەر کەسێك مۆڵەتی دای گوتی: بچۆ بۆ ماڵەکەمان و ئەوەش کلیلەکەو کەسی لێ نیە، ئەوە قەیناکات، بەڵام لە حاڵێك دا کەسی لێ نەبێت، بە دەرگادا بچی، یان بە سەر دیواردا بچی، یان دەرگاکە بشکێنی، یاخود کلیلێکی دیکە پەیدا بکەی و دەرگاکەی پێ بکەیەوە، بە هەر شێوەیەك بێ، حەڕامەو قەدەغەیە، ﴿وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْ﴾، ئەگەر لەلای (خاوەن ماڵەکەوە) پێتان گوترا: بگەڕێنەوە، بگەڕێنەوە، واتە: ئەگەر مۆڵەت نەدران، دەبێ بگەڕێنەوە، نەك هەر خۆتی پێدا بکەی، وەك تاوێرێ کە خلۆر دەبێتەوە، هەر خۆت خلۆر بکەیەوە! ﴿هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡ﴾، ئەوە بۆ ئێوە پاك و چاکترە، واتە: ئەگەر پێتان گوترا: بگەڕێنەوە، ئێستا دەرفەتمان نیە، کاتمان نیە، ئەوە بۆ

ئێوە پاك و چاكترە، ﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ﴾، خواش بەوەی دەیكەن، زانایە، دەزانێ چی دەكەن؟ چۆن دەكەن؟ بۆچی دەچن بۆ ئەو ماڵە؟.

ئنجا خوا ﷻ حاڵەتێك هەڵدەوێرێ لەو حوكمە گشتییە، حوكمی مۆڵەت وەرگرتن، ئەویش ئەوەیە كە دەفەرمووێ: ﴿لَّيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ مَسۡكُونَةٖ فِيهَا مَتَٰعٞ لَّكُمۡ﴾، گوناهتان ناگاتێ بچنە ماڵانێكەوە، شوێنانێكەوە كە خەڵكی تایبەتییان تێدا نیە، واتە: خێزان و عائیلەیان تێدا نیە، ﴿فِيهَا مَتَٰعٞ لَّكُمۡ﴾، ئێوەش سوودێكتان هەیە لە وێدا.

لێرەدا هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەكدەنگن، دەڵێن: مەبەست پێی شوێنە گشتییەكانە، ئنجا ئەو كاتە ئەو شوێنانەی دایاننـاون، كاروانسەرا (**خان**) یان پێگوتوە لە شوێنی ئوتێلی ئێستا، شوێنێك بووە كاروانچیی نانیان لێ خواردوەو، كە پشوویان لێداوە، بەڵام ئێستا ئەو شوێنە گشتییانە زۆر زۆرن: چێشتخانەیە، چایخانەیە، هوتێلە، باغ و شوێنی گشتییە، مۆزەخانەیە، هۆڵە، هەموو ئەو شوێنە گشتییانە، هەموو ئەو شوێنانەی خەڵك بە گشتیی بۆیان دەچێ، تۆ مولزەم نی بەوەی كەسێكی دیاریكراو مۆڵەتی لێ وەربگری، خەڵك بە گشتیی دەچێ، تۆش دەچی، ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا تَكۡتُمُونَ﴾، خواش دەزانێ چی ئاشكرا دەكەن و چی پەنهان دەكەن.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بابەتێكی دیكە: ﴿قُل لِّلۡمُؤۡمِنِينَ يَغُضُّواْ مِنۡ أَبۡصَٰرِهِمۡ وَيَحۡفَظُواْ فُرُوجَهُمۡ﴾، ئەی پێغەمبەر ﷺ! بە پیاوانی بڕوادار بفەرموو: با لە چاویان بگرنەوە، واتە: لە تەماشاكردنی چاویان كەم بكەنەوەو بگرنەوە، ﴿وَيَحۡفَظُواْ فُرُوجَهُمۡ﴾، هەروەها داوێنی خۆشیان بپارێزن، ﴿ذَٰلِكَ أَزۡكَىٰ لَهُمۡ﴾، ئەوە پاك و چاكترە بۆیان، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا يَصۡنَعُونَ﴾، بە دڵنیایی خوا شارەزای ئەوەیە كە بە كارامەیی و بە لێزانیی و وردەكاریی ئەنجامی دەدەن، هەرچەندە بە پەنهانیی و بە كارامەیی، كارێك بكەن، بەڵام خوا پێی شارەزایە.

جێی سەرنجە: خوا پێش ئەوەی بفەرموێ: داوێنی خۆیان بپارێزن، دەفەرموێ: با چاوی خۆیان بپارێزن، بەڵام بۆ چاوەکە نەیفەرمووە: (**يُغْمِضوا أبْصارَهُم**)، چاویان بنووقێنن، دەفەرموێ: ﴿ يَغُضُّواْ مِنْ أَبْصَـٰرِهِمْ ﴾، (**غَـضْ**)، یانی: (**نَقْص**)، بەڵام (**غَمضْ**)، یانی: نووقاندن، خوا نافەرموێ: با چاویان بنووقێنن، بەڵکو دەفەرموێ: با لە نیگای چاوەکانیان کەم بکەنەوە، واتە: جارێك تەماشا دەکەی بۆ بەر پێی خۆ بینین، یان بۆ ئەوەی ئەو ئافرەتە بناسی، یان ئەو نەفەرە لە پێشتەوەیە، بزانی کێیە؟ بەڵام مەچۆ دوایی دووبارە سەرنجی بدەیەوە، بە مەبەستی بینیی جوانییەکەی، ئەوەی دووەمیان حەرامە، ئەگەرنا چاو تێهەڵنگوتن، کە تۆ بەر پێی خۆت ببینی، یان خەڵك بناسی، قەدەغە نیە، وەك گوتراوە: (**النَّظَرُ بريدُ الزِّنا**)، ڕوانینی قەدەغە، پۆستەی داوێن پیسییە، زینا لەوێوە سەرچاوە دەگرێ و لەوێوە دەست پێ دەکات.

ئەوە بە نسبەت پیاوانەوە.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَـٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَـٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ﴾، هەروەها بە ئافرەتانی بڕواداریش بڵێ: با لە نیگای چاوەکانیان کەم بکەنەوەو داوێنی خۆشیان بپارێزن، ﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾، با جوانیی خۆشیان دەرنەخەن، مەگەر ئەوەی کە دەردەکەوێ.

ئایا ئەوەی لێی دەردەکەوێ (مَا ظَهَرَ مِنْهَا) چییە؟ دوایی باسی دەکەین، مشتومڕی زۆر لە نێوان زانایاندا هەیە لەو بارەوە، بەڵام باشترین تەعبیر بە بۆچوونی من، ئەوەیە کە (**القرطبي**)، گوتوویەتی: کە ئەویش لە زانایانی پێشینی وەرگرتووە، کە دەڵێ: (**أي: مَا يَظْهَرُ عَادَةً وَعِبَادَةً**)، ئەوەی لە حاڵەتی ئاسایی و لە کاتی خواپەرستییدا دەردەکەوێ، کە دەم و چاوو هەردووك لەپە دەستن، هەندێکیان گوتوویانە: تاکو نیوەی قۆڵیش (**إلى نصف الذراع**)، ﴿ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ﴾، هەروەها با سەرپۆشەکانیان بەسەر یەخەو بەرۆکیان دابدەن.

سەرپۆشەکانیان ئەوەی لەسەر سەریانە، با بەسەر یەخەو بەرۆکیدا بدەن، بۆیەش وا وردی دەکەمەوە، چونکە هەندێ لە زانایانی هاوچەرخی کەوتوە ژێر کاریگەری ڕەوتی سیکۆلاریزم، گوتوویانە: خوا باسی ئەوەی نەکردوە ئافرەتان سەرو قژیان دابپۆشن، هەر دەفەرموێ: با سینگ و بەرۆکیان دابپۆشن! بەڵام ئەوان ئەگەر خۆیان لە گێلیی نەدەن، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلۡيَضۡرِبۡنَ بِخُمُرِهِنَّ ﴾، (**خُمُر**) کۆی (**خِمارَ**)ە، یانی: سەرپۆش، واتە: سەرپۆشەکانیان کە لەسەر سەرە، با بە زیادەی سەرپۆشەکانیان یەخەو بەرۆکیان داپۆشن، (**جیوب**)یش کۆی (**جَیب**)ە، واتە: ئەو کەلێن و دابڕاوەی کراس کە ئینسان سەری پێدا دەکات.

﴿ وَلَا يُبۡدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ ﴾، هەروەها با جوانیی خۆیان دەرنەخەن، مەگەر بۆ مێردیان، مێردەکانیان، ﴿ أَوۡ ءَابَآئِهِنَّ ﴾، یان بۆ بابیان، ئەگەر بابیان سەرو قژو مل و گەردنیان ببینێ، قەیدێ ناکات، ﴿ أَوۡ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ ﴾، یاخود بابی مێردیان، واتە: خەزووریان، ﴿ أَوۡ أَبۡنَآئِهِنَّ ﴾، یان کوڕەکانیان، ﴿ أَوۡ أَبۡنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ ﴾، یاخود: کوڕانی مێردەکانیان، لە ژنانی دیکە، ﴿ أَوۡ إِخۡوَٰنِهِنَّ ﴾، یان برایەکانیان، ﴿ أَوۡ بَنِيٓ إِخۡوَٰنِهِنَّ ﴾، یان برازایەکانیان، کوڕانی براکانیان، ئەوانە هەموویان مەحڕەمن، ﴿ أَوۡ بَنِيٓ أَخَوَٰتِهِنَّ ﴾، یان کوڕانی خوشکەکانیان، خوشکەزاکانیان، ﴿ أَوۡ نِسَآئِهِنَّ ﴾، یان ئافرەتەکانیان، واتە: ئەو ئافرەتانەی کە جێی متمانەیانن، ئافرەتانی مسوڵمان، یان ئافرەتانێك کە لێیان نیزیکن و جێی متمانەیانن، ﴿ أَوۡ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُنَّ ﴾، یاخود ئەوانەی کە لەبەر دەستیانن، واتە: کەنیزەك و کۆیلەکان، ﴿ أَوِ ٱلتَّٰبِعِينَ غَيۡرِ أُوْلِي ٱلۡإِرۡبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ ﴾، یاخود شوێنکەوتووانێك لە پیاوان کە پێویستییان نیە، پێویستیی جینسییان نیە، بەس بۆیە لەوماڵەن: یان خزمەتێك دەکەن، یاخود خۆیان بەهرەیەك وەردەگرن، بەڵام ئارەزووی جینسییان نیە، یان لەبەر بە تەمەنیی، یان لەبەر نەخۆشیی، یان لەبەر هەر هۆیەك بێ، ﴿ أَوِ ٱلطِّفۡلِ ٱلَّذِينَ لَمۡ يَظۡهَرُواْ عَلَىٰ عَوۡرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ ﴾.

(ٱلطِّفۡلِ)، (طفل) تاکە، بەڵام مەبەست پێی کۆیە، واتە: ئەو منداڵانەی کە جاری ئاشنا نەبوون بە عەورەتی ئافرەتان، بە تایبەتمەندییەکانی ئافرەتان ئاشنا نەبوون، ﴿وَلَا يَضۡرِبۡنَ بِأَرۡجُلِهِنَّ لِيُعۡلَمَ مَا يُخۡفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ﴾، هەروەها با ئافرەتان پێیان بە زەویدا نەکوتن، تاکو ئەو جوانییەی کە شاردوویانەتەوە بزانرێ، کە مەبەست پێی خرخاڵە، یان مەبەست خشڵ و زێڕە کە ئافرەت بە خۆیدا دەکات، ئەگەر بە لەنجەو لار بڕوات، خرینگەو زرینگەی لێ دێ، یان: پێڵاوی پاژنە بەرز، ئەگەر بە جۆرێك پێی بڕوات ئەندامەکانی بەرجەستە دەبن، با ئاوا نەکەن، ﴿وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾، ئەی بڕوادارینە! تێکڕا بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، ﴿لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ﴾، بەڵکو سەرفراز بن، بەختەوەر بن، بە مراد بگەن.

ئنجا خوای بەرزو مەزن، دێتە سەر بابەتێکی دیکە: ﴿وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ﴾، هەروەها پیاوان و ئافرەتانێك کە بێ هاوسەرن، هاوسەرداریان بکەن، هاوسەرگیرییان بۆ بکەن، ﴿وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡ﴾، هەروەها کۆیلەکان و کەنیزەکەکانی کە چاکن (ئەوانیش هاوسەردار بکەن)، ﴿إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغۡنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، ئەگەر هەژاریش بن، خوا لە بەخششی خۆی دەوڵەمەندیان دەکات.

یانی: لەبەر ئەوەی هەژارو نەدارن، مەچن ڕێگر بن لە بەردەم هاوسەرگیری کردنیان دا، ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ﴾، خواش فراوانی زانایە، واتە: خوا سیفەت فراوانی، زانایە بە هەموو شتێك.

﴿وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغۡنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، ئەوانەش کە توانای هاوسەرگیرییان نیە، (توانای ماددییان نیە)، با جاری خۆ پاك ڕابگرن، تاکو خوا لە بەخششی خۆی دەوڵەمەندیان دەکات، بێ نیازیان دەکات.

ئنجا چ پیاون، چ ئافرەتن، با خۆیان پاك ڕابێنن.

ئنجا خوا دێتە سەر بابەتێكی دیكە: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرًا ﴾، هەروەها ئەوانەی (ئەو كۆیلەو كەنیزەكانەی) بە دەستە ڕاستەكانتاوەن،(لەبەر دەستانن)، ئەگەر داوای موكاتەبەیان كرد، ئێوە لەگەڵیاندا بكەن، ئەگەر چاكەتان تێدا بینین.

موكاتەبە ئەوە بووە كۆیلەیەك، یان كەنیزەكێك چۆتە لای خاوەنەكەی خۆی، گوتوویەتی: دەچم كەسابەت دەكەم، دەستێك دەجووڵێنم، چەندەت پارە بۆ بێنم، ئازادم دەكەی؟ گوتوویەتی: ئەوەندەو لەوەندە مانگەدا بۆم بێنە، یان لەوەندە ساڵەدا بۆم بێنە، ئەویش چووە كەسابەتێكی كردوە دەستێكی جووڵاندوە، یان خەڵكی دیكە هاوكاریی كردوە، پارەكەی بۆ بردوەو ئازاد بووە، ئا ئەوە (موكاتەبە)ی پێگوتراوە، ﴿ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡ ﴾، لەو سامانی خوایەش كە پێی داون، هاوكارییان بكەن، ئێوەش دەستبارێكیان بۆ بگرن، ئنجا ئایا ئەوە مەبەست پێی خاوەن كۆیلەو كەنیزەكەكانن، كە دەبێ هاوكارییان بكەن، یان مەبەست پێی دەوڵەت و كۆمەڵگای مسوڵمانە، یان هەردووك واتایەكەی هەن لە یەك كاتدا؟!.

هەر سێكیان گونجاون و گوتراویشن.

﴿ وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ ﴾، كچەكانتان، (كەنیزەكەكانتان) لەسەر لەشفرۆشیی ناچار مەكەن، ﴿ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا ﴾، لە حاڵێكدا ئەوان دەیانەوێ خۆیان پاك ڕابگرن، بەڵام ئەگەر ئافرەتە كەنیزەكە، خۆی داوێن پیس بێ، ئەوە داوێن پیسە، ﴿ لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، بۆ ئەوەی شتێك لە ماڵ و سامانی دنیا بەوە پەیدا بكەن، یانی: كاسبییان پێ مەكەن.

﴿ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، هەر كەسێكیش ناچاریان بكات، بە دڵنیایی خوا لە دوای ناچاركرانیان، لێبووردەی بە بەزەییە، (بە نسبەت ئەوانەوە)، نەك بە نسبەت ئەو كەسەی ناچاریان دەكات.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ ءَايَٰتٖ مُّبَيِّنَٰتٖ ﴾، بە دڵنیایی بۆ لای ئێوە ئایەتە ڕۆشنکەرەوەکانمان دابەزاندوون، (مُّبَيِّنَٰتٖ) ڕۆشنکەرەوەکان، خوێنراویشەتەوە: (مُبَيَّنَات)، واتە: ڕۆشنکراوەکان، ڕوونەکان، ﴿ وَمَثَلٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلِكُمۡ ﴾، هەروەها وێنەیەك لە گەلانێك کە لە پێش ئێوەدا ڕابردوون، ئەوەشمان بۆ دابەزاندوون، ئەو بەسەرهات و نموونانەی بەسەریان هاتوون، ﴿ وَمَوۡعِظَةٗ لِّلۡمُتَّقِينَ ﴾، ئامۆژگارییشن بۆ پارێزکاران، ئەوەشمان بۆ دابەزاندوون، لەم قورئانە بەرزو بە پێزەدا.

چەند مەسەلەیەکی گرنگ

مەسەلەی یەکەم:

نابێ مسوڵمانان بە بێ مۆڵەت وەرگرتن و هۆگریی پەیداکردن و سڵاوکردن، بچنە ماڵەکانی یەکدیی و، لە کاتی چۆڵ بوونی ماڵێك، یان مۆڵەت نەدرانیشدا، پێویستە بگەڕێنەوە، بەڵام شوێنە گشتییەکان، دروستە هەموو لایەك بەهرەیان لێ وەربگرن و، بەبێ مۆڵەت بچن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ
تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمۡ تَجِدُواْ فِيهَآ
أَحَدٗا فَلَا تَدۡخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤۡذَنَ لَكُمۡۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْۖ هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ بِمَا
تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ﴿٢٨﴾ لَّيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ مَسۡكُونَةٖ فِيهَا مَتَٰعٞ لَّكُمۡۚ وَٱللَّهُ
يَعۡلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا تَكۡتُمُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

٢)- ﴿ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ ﴾، مەچنە ماڵانێك جگە لە ماڵەکانی خۆتان، (**بيت**) واتە: ماڵ، (منزل)یشی پێ دەگوترێ و (دار)یشی پێ دەگوترێ، ئەو شوێنەی خەڵك تێدا نیشتەجێیەو، ماڵ و خێزانێك، یان چەند ماڵ و خێزانێکی تێدان، وشەی (**بيوت**) لە هەردوو وشەکانداو، لە کۆی ئەم سوورەتەدا، بە دوو شێوە خوێنراوەتەوە:

أ- (**بُيُوت**)، (ب) كە بۆر (**ضَمَّة**)ی لەسەر بێ.

ب- (**بِيُوت**)، (ب) كە ژێر(**كَسْرة**)ی هەبێت، (**بُيُوت**) و (**بِيُوت**)، بە هەردوو شێوەكە خوێنراوەتەوە.

٣)- ﴿ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا ﴾، تاكو مۆڵەت و هۆگریی وەردەگرن و، دڵنیا دەبن، كە ئەو ماڵە بە چوونی ئێوە دڵ ئاسوودەو موڕتاحن، نەك تەنیای مۆڵەت وەرگرتنی ڕووت، چونكە: (**الإِسْتِئْنَاسُ: إِسْتِفْعَالٌ مِنَ الأُنْسِ، وَهُوَ أَنْ يَسْتَأْذِنَ أَهْلَ بيْتٍ فِي الدُّخُولِ عَلَيْهِم، فَيَأْنَسَ إِلى إِذْنِهِم لَهُ فِي ذَلِكَ، وَيأْنَسوا إِلى استِئذَانِهِ إِيَّاهُم**)[1].

واتە: (**الإستئناس إستفعال**)ە لە (**أُنس**)ەوە، یانی: هۆگریی و پێك موڕتاح بوون، پێك ئاشنابوون، ئەویش ئەوەیە كە داوا لە خاوەنی ئەو ماڵە بكات، بچێتە لایان، ئنجا ئەویش هۆگر بێ بە مۆڵەتدانیان بۆی و، ئەوانیش هۆگربن بەوەی مۆڵەتی بدەن، بچێ بۆ لایان و هۆگرو دڵخۆش و ئاسوودە بن بەوەی كە مۆڵەتی لێ وەرگرتوون.

وەك پێشتریش گوتمان: (تَسْتَأْنِسُوا)، تەنیا ئەوە نیە مۆڵەت وەربگری، بەڵكو ئەوەیە كە دڵنیاش بی، ئەوان بە هۆی چوونی تۆوە دڵ ئاسوودەن، موڕتاحن و پێیان خۆشەو هۆگرتن، نەك وەك بارێكی گران بی لەسەر شانیان و ببیە مایەی بارگرانیی و، سەغڵەت كردنیان.

٤)- ﴿ وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ﴾، هەروەها سڵاویش لە خەڵكەكەیان، لە خەڵكی ئەو ماڵانە بكەن، ئنجا بچنە ژوور.

٥)- ﴿ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، ئا ئەوە بۆ ئێوە باشترە، (بۆیەش خوا بۆی ڕوونكردنەوە)، تاكو بیربكەنەوەو پەند وەربگرن، یاخود: بۆ ئەوەی: چاكیی ئەو شتە بزانن و، كاری پێ بكەن و لە خۆتاندا بەرجەستەی بكەن.

٦)- ﴿ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ﴾، ئنجا لە حاڵێكدا خەڵكەكە لەوێ بێ، ئەوە تۆ هەوڵ دەدەی بە شێوەیەكی هۆگرانە مۆڵەتیان لێ وەربگری، تاكو كە

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١١٩.

بچیە لایان، نەبیە بارگرانیی بۆیان و سڵاویشیان لێ بکەی، بەڵام: ﴿ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا ﴾، ئەگەر هیچ کەستان لەو ماڵاندا نەبینی، ﴿ فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ﴾، مەچنە ژوور ئەو ماڵانە، تاکو مۆڵەتتان دەدرێ.

٧)- ﴿ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ﴾، ئەگەر پێشتان گوترا: بگەڕێنەوە یەکسەر بگەڕێنەوە، چونکە (ف)ی (**فارجعوا**) وا پێدەچێ بۆ بەدواداهاتن (**تعقیب**)بێ، بێ وەخران.

٨)- ﴿ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ﴾، ئەوە بۆ ئێوە پاك و چاکترە، (أَزْكَىٰ)، یانی: (**أطهر وأصلح وأنمى**)، پاکترەو چاکترەو، زیاتر مایەی گەشە کردنتانە، چونکە (**زكى**) یانی: (**طهر، ونمى، وصلُح**)، پاکبوو، گەشەی کرد، چاکبوو.

٩)- ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴾، خواش بەوەی دەیکەن و ئەنجامی دەدەن زانایە، دەزانێ چۆن مۆڵەت وەردەگرن؟ چۆن دەچن و چۆن هەڵسوکەوت دەکەن؟

ئنجا خوای کارزان دێتە سەر باسی بابەتێکی دیکەی سێیەم:

١٠)- ﴿ لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ ﴾، گوناهتان ناگاتێ بچنە ماڵانێکەوە کە خەڵکیان تێدا نیشتەجێ نیە، واتە: بچنە شوێنە گشتییەکانەوە، کە تایبەت نین بە خێزانانەوە.

١١)- ﴿ فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمْ ﴾، کە لەوێدا بەهرەیەك بۆ ئێوە هەبێ، سوودێك هەبێ.

چایەك دەخۆن، نانێك دەخۆن، پشوویێك دەدەن، یان کارێك لەوێدا ئەنجام دەدەن.

١٢)- ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴾، خواش دەزانێ ئەوەی کە دەری دەخەن و، ئەوەش کە پەنهانی دەکەن.

ئەم ئایەتە بە پێزە دوو ئامانجان دەپێکێ:

أ- هەڕەشەو ترساندنە بۆ کەسێك، نیازو مەبەستێکی خراپی هەبێ، وەك ئەوەی بیەوێ عەوڕەتی خەڵك ببینێ، یاخود لە پەنهان و شێردراوەیان ئاگادار بێ، بەبێ مۆڵەتی خۆیان.

ب- موژدەو دڵخۆشییە بۆ کەسێك، کە کارو ئاکاری پەسندی ئاشکراو پەنهانی هەن.

کورتە باسێک لە بارەی
سەردان و، مۆڵەت وەرگرتن و، سڵاوکردنەوە(١)

ئـەم کورتـە باسـە لـە حـەوت بڕگـەدا دەخەینـە ڕوو، حـەوت بڕگـەی کـورت و گـوشراو، باسـی ئـەو سـێ مەسـەلەیە، کـە پێکـەوە تێکهەڵکێـشراون و پێکـەوە پەیوەسـتن، دەکەیـن: سـەردان، هۆگـر بـوون و مۆڵـەت وەرگرتـن، سـڵاو کـردن:

١- پاراستنی حورمەتی ماڵ و حاڵ و ژیانی تایبەتیی، یەکدی پێویستە:

مـاڵ و حاڵـی هـەر کەسێك، موڵکـی تایبەتیـی ئـەو کەسـەیە، هـەر کەسـە لـە ماڵـی خۆیـدا ئـازادە، ئازادیـی تەواویـی هەیـە، چـۆن دەخـەوێ، چـی دەکات، چـی دەخـوات، چ پۆشـاکێك لەبـەر دەکات؟ لـە سنووری شـەرعدا، ئـەو مرۆڤـە لـە ماڵـی خۆیـدا ئـازادە، بۆیـە هیـچ کـەس بـۆی نیـە سـنووری ئـەو شـوێنە تایبەتییـەی ببەزێنـێ و سـەغڵەتی بـکات، وەك خـوا ﷻ لـە سـووڕەتی (النحـل)دا دەفەرمـوێ: ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا ٨٠﴾، خـوا لـە ماڵەکانـی خۆتانـدا مایـەی سرەوتنـی بـۆ دانـاون.

ئنجـا ئەگـەر خەڵـك بـە بـێ سـڵاوکردن و، بـە بـێ مۆڵـەت وەرگرتـن بچنـە ماڵـی یەکـدی، مانـای وایـە ئـەو ماڵـە وەك شـەقام و کۆڵانـی لێـدێ و، لێیـان جیاواز نابـێ و، سـەرەنجام حیکمەتـی مـاڵ و جێگـەی تایبەتیـی هەبـوون، کـە بریتیـە لـە ئۆقـرە گرتـن: (سَكَنٗا)، ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنۢ بُيُوتِكُمۡ سَكَنٗا ٨٠﴾، (سَكَنٗا)، یانـی: مایـەی ئارامیـی و نیشـتەجێ بـوون و ئوقـرە گرتـن، ئـەو حیکمەتـە تێدەچـێ، بۆیـە مۆڵـەت وەرگرتـن و سـڵاوکردن، کراوەتـە ئەدەبێکـی گرنگـی کۆمەڵایەتیـی لـە ئیسـلامدا.

---

(١) لـە کتێبـی: (ئـەدەب و ڕەوشـتە کۆمەڵایەتییـەکان)دا بـە دریژیـی بـاسی سی (٣٠) لـە ئـەدەب و ڕەوشـتە کۆمەڵایەتییەکانمـان کـردوە، لـە نێویـان دا: ئـەدەبی سـەردان و سـڵاوکردن.

٢- حیکمەتی بەکارهێنانی وشەی (إستئناس) لە جیاتی (إستئذان):

پێشتریش باسمان کرد، بەڵام لەبەر ئەوەی گرنگە دووبارەی دەکەینەوە: هەرچەندە زۆربەی هەرە زۆری ئەهلی تەفسیر وشەی (إستئناس)یان هەر بە (**إستئذان**) لێکداوەتەوە، بەڵام لە ڕاستییدا وا نیە، وشەی (**إستئذان**)، هەر لە سوورەتی (**النور**)دا، چەند جارێك دووبارە بۆتەوە، ئنجا خوا ﷻ دەیتوانی وەك چۆن لەوێدا فەرموویەتی: (**یستأذنونك**)، لێرەش بفەرمویٚ: (**یا أیها الَّذِینَ امنُوا لا تدخلوا بُیوتَاً غیر بیوتکم حتی تستأذنوا**)، بەڵام فەرموویەتی: (تَسْتَأْنِسُواْ)، وشەی (إستئناس)، مانایەکی وردتری گرتۆتە خۆی لە (مۆڵەت وەرگرتن)، مانای مۆڵەت وەرگرتنی هەر هەیە، بەڵام مانایەکی وردتریشی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە ماڵی سەردانکراو (**مَزُور**) بە بۆنەی بابای سەردانکەرەوە، دووچاری نارەحەتیی و سەغڵەتیی نەبن و، بابای سەردانکەر (**زائر**) ئێسك قورس و ڕەزان گران نەبێ لە لایان و، بۆیان مایەی ئولفەت و خۆشحاڵیی بێ، نەك سەرئێشەو ناخۆشحاڵیی، وەك خاوەنی تەفسیری: (**أولی ما قیل في آیات التنزیل**)، (**رشید الخطیب الموصلي**) دەڵێ: {**حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا أَيْ: حَتَّی تَحُسُّوا بِأُنْسِ أَصْحَابِهَا بِكُم وقُبُولِهِم لَكُم**}[1]، واتە: تاکو ئێوە تەواو دڵنیا دەبن کە خاوەنانی ئەو ماڵە هۆگرتانن و، پەسندیانە بچن بۆ لایان و پێیان خۆشەو، بە چوونتان دڵ ئاسوودەن.

٣- حیکمەتی بە بێ مۆڵەت وەرگرتن و سڵاوکردن، نەچوونە ماڵی یەکدی:

هەڵبەتە حیکمەتەکەی ڕوونە، بریتیە لە سنوور نەشکاندنی حورمەت و تایبەتمەندییەکانی یەکدی، وەك لەم دەقەشدا دیارە:

{**عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ: أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، إِنِّي أَكُونُ فِي مَنْزِلِي عَلَى الْحَالِ الَّتِي لَا أُحِبُّ أَنْ يَرَانِي أَحَدٌ عَلَيْهَا، وَالِدٌ وَلَا وَلَدٌ، وَأَنَّهُ لَا يَزَالُ**

(١) (أولی ماقیل في آیات التنزیل) ج٥، ص٣١٢.

يَدْخُلُ عَلَيَّ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِي وَأَنَا عَلَى تِلْكَ الْحَالِ؟ قَالَ: فَنَزَلَتْ: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾}[1].

واتە: عەدی کوڕی سابیت دەڵێ: ژنێك لە پشتیوانەکان گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! من لە ماڵی خۆمدا جاری وایە بە شێوەیەك دەبم، لەسەر حاڵێك دەبم، پێم خۆش نیە نە باب و دایك و نە منداڵ لەو حاڵەدا ببینن، (خۆی دەشوات، یان پشووی داوە، یان بە شێوەیەك خەتوە)، بەڵام جاری وایە پیاوێك لە نیزیکانم دێ، منیش لەسەر ئەو حاڵەتەم! ئیدی لەو بارەوە خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوار، کە بەبێ مۆڵەت وەرگرتن و سڵاوکردن، یان بەبێ زانینی ئەوە کە پێیان خۆشە یان نا؟ مەچنە ماڵی یەکدی.

٤- چۆنیەتیی مۆڵەت وەرگرتن و سڵاوکردن، لە کاتی سەرداندا:

لەو بارەوە کۆمەڵێك دەق دێنین:

١)- {عَنْ رِبْعِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَامِرٍ اسْتَأْذَنَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ فِي بَيْتٍ، فَقَالَ: أَلِجُ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِخَادِمِهِ: اخْرُجْ إِلَى هَذَا فَعَلِّمْهُ الإِسْتِئْذَانَ، فَقُلْ لَهُ قُلِ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، أَأَدْخُلُ؟!}، (أخرجه البخاري في الأدب المفرد: ١٠٨٤، وأبو داود: ٥٩٧٧).

واتە: ڕیبعی دەڵێ: پیاوێك لە بەنی عامر بۆی باسکردین کە مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ وەرگرتوە، کە لە ماڵێك - ی خۆی - دا بووە، پیاوەکە گوتوویەتی: (**أَلِجُ؟**)، واتە: بێمە ژوورێ؟ پێغەمبەریش ﷺ بە خزمەتکارەکەی خۆی کە لە لای بووە فەرموویەتی: بچۆ فێری ئەو پیاوە بکە چۆن مۆڵەت وەربگرێ، پێی بڵێ: با بڵێ: (**السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ**)، سەلامتان لێبێ، بێمە ژوورێ؟

---

(١) جامع البيان: ٢٥٧٨٤، والواحدي: ٦٣٨ وهو مرسلٌ.

٢)- {**إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَلْيَرْجِعْ**}، (**أخرجه البخاري: ٢٠٦٢، ٦٢٤٥، ٧٣٥٣، ومسلم: ٢٠٥٣، وأبو داود: ٥١٨٠، والترمذي: ٢٦٩٠، إبن ماجة: ٣٧٠٦، والدارمي: ٢٦٢٩**).

واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: هەر کات یەکێکتان مۆڵەتی وەرگرت سێ جاران، ئەگەر مۆڵەت نەدرا، با بگەڕێتەوە، (نەیکاتە چوارو پێنج و شەش).

ئنجا چۆنیەتی مۆڵەت وەرگرتنەکەو میکانیزمەکەی و شێوەکەی، چۆن بێ؟ ئەم دەقە بۆمان ڕوون دەکاتەوە:

٣)- {**كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَتَى بَابَ قَوْمٍ لَمْ يَسْتَقْبِلِ الْبَابَ مِنْ تِلْقَاءِ وَجْهِهِ، وَلَكِنْ مِنْ رُكْنِهِ الْأَيْمَنِ أَوِ الْأَيْسَرِ، فَيَقُولُ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ الله، وَذَلِكَ أَنَّ الدُّورَ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهَا يَوْمَئِذٍ سُتُورٌ**} (**أخرجه أبو داود: ٥١٨٦، وإسناده حسنٌ**).

واتە: دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەچوو بۆ دەرگای ماڵێك، خەڵکێك، ڕووبەڕووی دەرگاکە نەدەوەستا، بەڵکو یان لە لای ڕاستیەوە، یان لە لای چەپیەوە دەوەستاو، دەیفەرموو: (**السَّلَامُ عَلَيْكُم وَرَحْمَةُ الله**)، چونکە ئەو کاتە دەرگاکان پەردەیان نەبوو، (واتە: ئەگەر پەردەی هەبێ، قەیناکا ڕووبەڕووی دەرگاکەش بوەستی، بەڵام ئەگەر پەردەی نەبێ، کە دەرگاکە کرایەوە، تۆ یەکسەر چی هەبێ لە ژوورەوە دەیبینی).

٤)- {**عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، إِنَّ أَبْوَابَ النَّبِيِّ ﷺ كَانَتْ تُقْرَعُ بِالْأَظَافِيرِ**} (**أخرجه البخاري في الأدب المفرد: ١٨٠**).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: دەرگاکانی ماڵەکانی پێغەمبەر ﷺ بە نینۆك، (بە سەری پەنجە) لێیان دەدرا.

نەك بە تەقە تەق و هەرا، بۆ ئەوەی ئەو کەسەی مۆڵەتی لێ وەردەگری، بیبیستێ و تەواو.

کە ئێستا - وەك دوایی باسی دەکەین - جەڕەس هەیەو، مۆبایل هەیەو، شتی دیکە هەیە، بەر لەوەی خەڵك بچێتە ماڵی یەکدی.

لەو بارەوە ئەم دەقەش هەیە:

٥)- {عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: اسْتَأْذَنْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: مَنْ هَذَا؟ فَقُلْتُ أَنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَنَا أَنَا! كَأَنَّهُ كَرِهَ ذَلِكَ} (أخرجه البخاري: ٦٢٥٠، ومسلم: ٢١٥٥، وأبو داود: ٥١٨٧٠، والترمذي: ٢٧١١، وإبن ماجه: ٣٧٠٩).

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: مۆڵەتم لە پێغەمبەر ﷺ وەرگرت، بچمە ژووری، فەرمووی: ئەوە کێیە؟ منیش گوتم: منم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: منم، منم، وەك پێی ناخۆش بووبێ.

یانی: ناوی خۆت بڵێ، بڵێ: جابیر، بەڵام منم، هەموو کەس دەڵێ: منم، بەڵام ناوی خۆت بڵێ، کە ئەوە لە کوردەواریی خۆشماندا هەر هەیە، یەکێك دەڵێ: خۆمانین! ئاخر خۆتانن، کێن؟.

٥- سزای کەسێك کە بە بێ مۆڵەت تەماشای ماڵی خەڵك بکات، چییە؟

١)- {مَنِ اطَّلَعَ فِي بَيْتِ قَوْمٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِمْ، فَقَدْ حَلَّ لَهُمْ أَنْ يَفْقَئُوا عَيْنَهُ} (أخرجه البخاري: ٦٨٨٨، ومسلم: ٢١٥٨).

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: هەر کەسێك تەماشای ماڵی خەڵکێك بکات، بە بێ مۆڵەتی خۆیان، بۆیان حەڵاڵە چاوی کوێر بکەن.

بەڵام زانایان لێرەدا بەو جۆرە مانایان لێکداوەتەوە: واتە: ئەگەر چاویشی کوێر بکەن، موستەهەقە، بەڵام مانای وانیە بچن چاوی کوێر بکەن، بەس گوناهێکی کردوە، بایی ئەوە دەبێ چاوی لەسەر کوێر بکرێ، نەك کەسێك کە تەماشای یەکێکی دیکەی کرد، لە ماڵەکەیاندا، بچێ چاوی کوێر بکات، ئنجا

بڵێ: فەرمایشتی پیغەمبەرم ﷺ جێبەجێ کردوە! نا، مەبەست ئەوەیە کە ئەو کەسە گوناهێکی کردوە، بایی ئەوەیە چاوی لەسەر کوێر بکرێ، خوای دادگەر ئەوەندە سزای بدات، بەڵگەمان چییە لەسەر ئەوە؟ ئەم دەقە بەڵگەیەکە لەو بارەوە: {**جَاءَ فِي الْخَبَرِ أَنَّ عَبَّاسَ بْنَ مِرْدَاسٍ لَمَّا مَدَحَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِبِلَالٍ: قُمْ فَاقْطَعْ لِسَانَهُ**}[1].

واتە: عەبباسی کوڕی میرداس (وا پێدەچێ شاعیرێك بووبێ)، هاتوە مەدحی پێغەمبەری خوای ﷺ کردوە، پێغەمبەریش ﷺ بە بیلالی فەرمووە: هەڵسە بچۆ زمانی ببڕە.

زمانی ببڕە یانی: شتێکی بدەیە زمانیمان لە کۆڵ بکەوە، یان شتێکی بدەیە کە دوایی نەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ چرووك بوو و قسەمان لەسەر بکات، مەبەست ئەوە نەبووە تیغێك دەست بداتێ و زمانی ببڕێ، هەموو کەس دەزانێ، ئەوە مەبەست نیە، کەواتە: لێرەش کە دەفەرموێ: هەر کەس بەبێ مۆڵەتی ماڵێك تەماشای ماڵەکە بکات، بۆیان هەیە چاوی کوێر بکەن، یانی: گوناهێکی کردوە بایی چاو کوێر کردنی دەکات.

٢) هەر لەوبارەوە ئەم فەرموودەیەش هەیە:

{**عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَجُلًا اطَّلَعَ فِي جُحْرٍ فِي بَابَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِدْرَىً يُرَجِّلُ بِهِ رَأْسَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ، إِنَّمَا جَعَلَ اللَّهُ الْإِذْنَ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ**}، **(أخرجه البخاري: ٦٢٤١، ومسلم: ٢١٥٦).**

واتە: سەهلی کوڕی سعد (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پیاوێك لە کونێکەوە تەماشای دەرگای ماڵی پێغەمبەری ﷺ کرد، پێغەمبەری خواش ﷺ شانەیەکی ئاسنی پێ بوو، سەری خۆی پێ دادەهێنا، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو:

---

(١) أخرجه ابن سعد الطبقات: ج٤ ص: ٢٧٢، ٢٧٣ عن عَروة مُرْسَلًا.

ئەگەر زانیبام تەماشات کردوە، بەو شانەیە لە چاوتم دەدا، چونکە خوا مۆڵەت وەرگرتنی لەبەر تەماشاکردن داناوە، واتە: تاکو تەماشای نێو ماڵی خەڵك نەکەی.

٦- گرنگیی پابەندیی بە شەریعەتەوە، هەرچەندە لەسەر دڵیشت قورس بێ:

ئینسان دەبێ بە شەریعەتەوە پابەند بێت، با ئەو پابەندییەی ببێتە هۆی ئەوەی پێشی ناخۆش بێ، بەڵکو بە عەکسەوە ئینسانی ئیماندار، دەبێ لە قالبیشی خۆش بێ و، دڵیشی پێ خۆش بێ کە بە شەریعەتەوە پابەندە، لەو بارەوە ئەم دەقە دێنین کە **(الطبري)** لە تەفسیرەکەی خۆیدا هێناویەتی:

{عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ: لَقَدْ طَلَبْتُ عُمْرِي كُلَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ، فَمَا أَدْرَكْتُهَا: أَنْ أَسْتَأْذِنَ عَلَى بَعْضِ إِخْوَانِي، فَيَقُولَ لِي: ارْجِعْ، فَأَرْجِعَ، وَأَنَا مُغْتَبِطٌ، لِقَوْلِهِ: ﴿وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْۖ هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡ﴾}[1].

واتە: قەتادە لە پیاوێك لە کۆچکەرانەوە گێڕاویەتەوە: گوتوویەتی: لە هەموو تەمەنی خۆمدا ویستم ئەم ئایەتە جێبەجێ بکەم، بەڵام بۆم جێبەجێ نەکرا، ئەویش بەوە کە مۆڵەت لە هەندێ لە برایەکانم وەربگرم، بۆ چوونە ماڵیان، ئەویش پێم بڵێ: بگەڕێوەو منیش بگەڕێمەوەو، زۆریش دڵ خۆش و کەیف خۆش بم، یانی: چونکە خوای بەرز دەفەرموێ: ئەگەر پێتان گوترا: بگەڕێنەوە، بگەڕێنەوە، ئەوە بۆ ئێوە پاك و چاکترە، پێم خۆش بوو ئەو پاك و چاکییە بۆ من بێ، بەڵام بە داخەوە هەرچەندە چۆتە ماڵی برایەکانی (مسوڵمانان)، کەس پێی نەگوتوە: بگەڕێوە.

هەڵبەتە ئەویش ئەوندە بە سەلیقەو عاقڵ بووە، لە کاتێکدا نەچووە، پێی بڵێن: بگەڕێوە!

---

(١) جامع البيان: ٢٥٨٨٦.

٧- چۆنیەتیی سەردان و مۆڵەت وەرگرتن و سڵاوکردن، لەم ڕۆژگارەدا:

هەڵبەتە ئەم مەسەلەیە یەکێکە لەو مەسەلانەی کە بە هۆی گەشەکردنی ژیان و گوزەران و بەرەو پێشچوونی تەکنۆلۆژیاوە، گۆڕانکاریی گەورەیان بەسەردا هاتوە، بۆ وێنە:

أ)- بە تەلەفۆن دەگونجێ یەکدی ئاگادار بکرێتەوە، پێش سەردان، بەوەش (إستئناس)ەکە پەیدادەبێ و بەرچاوت ڕوون دەبێ، ئایا پێیان خۆشە بچی، یان نا؟ ئایا بۆیان دەگونجێ و نابیە بارگرانیی بۆیان؟

ب)- هەروەها لە ڕێی ئینتەرنێتەوە دانانی ژوانگە (موعد) بە شوێن و کاتی وردەوە زۆر سێنا بووە.

ج)- جەڕەسی دەرگاو، تەلەفۆنی دەرگاش، ئێستا کارەکەی ئاسان کردوەو، پێویست ناکات بچی بە توندیی دەرگا بکوتی، بەڵێ لەو بوارەدا تەکنۆلۆژیا هەندێ شتی ئاسان کردوە.

شایانی باسیشە: لە مەسەلەی سڵاوکردن و وەرگرتن مۆڵەت و، سەردانی یەکدی دا، خوا سێ شتی باسکردوون:

١)- ﴿ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾، ئا ئەوەتان بۆ ئێوە چاکترە (بۆیەش بۆی ڕوونکردنەوە) بەڵکو پەند وەربگرن و، فێرببن و شارەزا بن.

٢)- ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾، خوا بەوەی دەیکەن زانایە، کەواتە: ئەی مرۆڤ! بزانە چۆن دەچیە ماڵی خەڵکی، بە چ نیازو مەبەستێك و، چۆنیەتیی چوونەکەت و....هتد؟!.

٣)- هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ﴾، خوا دەزانێ چی دەردەخەن و چیش پەنهان دەکەن.

خوا ﷻ وەك چۆن ڕواڵەتی ئێمە دەبینێ، پەنهانیشیمان دەبینێ و، نێو دڵیشمان دەخوێنێتەوە، بۆیە دەبێ وریا بین لە هەڵسوکەوت و مامەڵەکانماندا.

وەك دەبینین ئاوا خوا ﷻ مسوڵمانان پەروەردە دەكات، ڕایاندێنێ و، بەو ڕەوشت و ئاكارە بەرزانە دەیاندوێنێ، تاكو لە بواری مامەڵەی نێو خۆیاندا هەڵسوكەوتێكی تەندروست بكەن و، سەرەنجام كۆمەڵگایەكی تەندروست، كۆمەڵگایەكی بەختەوەر بن، بە شێوەیەك بێ كە دوور بێ لە ڕوودانی گوناهو تاوان و كێشەو گرفت، چونكە ئەمە هەمووی دوای باسكردنی سزای زیناو بوختان و ئەوانەیە، واتە: ئەگەر ئینسان دووربینیی (**إحتياط**) بكات لەسەردان و هاموشۆی ماڵی خەڵكدا، بە دڵنیایی ئەوە دەبێتە جۆرێك لە ئاگر بڕ بۆ ئەوەی تووشی ئەو هەڵەو گوناهو تاوانانە نەبێ، هەر وەك چۆن ئەگەر خۆیان بپارێزن، پیاوان خۆیان بپارێزن لە ڕوانینی حەڕام و، ئافرەتان خۆیان بپارێزن لە ڕوانینی حەڕام، بۆ ئەوەیە كە تووشی ئەو گوناهو تاوانانە نەبن.

مەسەلەی دووەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەرەکەی (موحەممەد) ﷺ کە بە پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار بفەرمووێ: لە نیگای چاوەکانیان (لە کاتی سەرنجدانی یەکدیدا) بگرنەوەو، داوێنی خۆیان بپارێزن و، بە ئافرەتانیش بفەرمووێ: پۆشتەو خۆپارێز بن و، جوانیی خۆیان جگە لەوەی بە ئاسایی دەردەکەوێ دەرنەخەن، مەگەر بۆ مێردو پیاوانی مەحرەمیان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە بیست و سێ بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾، (ئەی موحەممەد!)بە پیاوانی بڕوادار بڵێ: با لە چاوەکانیان کەم بکەنەوە، (**غَضّ**) بە مانای کەمکردن (**نَقْص**) دێ، ﴿يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾، واتە: لە چاوەکانیان کەم بکەنەوە، کە بە تەئکید مەبەست تەماشاکردن و نیگای چاوەکانە، (**الطبري**) لە تەفسیرەکەی خۆی دا، ئاوا ئەو ڕستەیە مانا دەکات، دەڵێ: (**يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ: يَكُفُّوا مِنْ نَظَرِهِمْ إِلَى مَا يَشْتَهُونَ النَّظَرَ إِلَيْهِ، مِمَّا قَدْ نَهَاهُمُ اللَّهُ عَنِ**

النَّظَرِ إِلَيْهِ)[1]، واتە: با سەرنج نەدەن بۆ شتێك كە ئارەزوویانە سەرنجی بدەن، لەوە كە خوا قەدەغەی كردوە سەرنج بدرێ.

كە مەبەست پێی تەماشاكردنی ئافرەتانە بە ئارەزووەوە، ئنجا ئێمە لەبەر ئەوەی دوایی كورتە باسێك لە بارەی عەورەتی پیاوو ئافرەت و، حوكمی ڕوانینی بە ئارەزوو و بێ ئارەزووەوە، دەكەین، ئێستا بە خێرایی بەسەر ئەو بیست و سێ بڕگەیەدا دەڕۆین، كە ئەو دوو ئایەتەمان بۆ دابەش كردوون.

٢)- ﴿وَيَحْفَظُوا۟ فُرُوجَهُمْ﴾، هەروەها پێیان بڵێ: با پیاوان داوێنی خۆیان بپارێزن، كاتی دیكەش گوتوومانە: **(فُرُوج)** كۆی **(فَرْج)**، كە بە مانای دابڕاویی و كەلێنە كە لە شتێكدا هەبێ، لێرەدا مەبەست ئەندامی زاوزێی پیاوانە، هەر وەك بە ئەندامی زاوزێی ئافرەتانیش هەر دەگوترێ، لەبەر ئەوەی هەردووك ئەندامەكە دەكەونە نێوان دوو ڕانەكانیان، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ، وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ، أَضْمَنْ لَهُ الجَنَّةَ**} **(أخرجه البخاري: ٦١٠٩، والبيهقي في شعب الإيمان: ٤٩١٣)**.

واتە: هەر كەسێك گرەنتیی پاراستنی ئەوەی نێوان دوو شەویلاگەكانی و، ئەوەی نێوان دوو لاقەكانیم بۆ بكات، منیش گرەنتیی چوونە بەهەشتی بۆ دەكەم.

ئەوەی نێوان دوو شەویلاگەكان: زمانەو، ئەوەی نێوان دوو لاقەكانیش ئەندامی زاوزێیە.

٣)- ﴿ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ﴾، ئا ئەوە بۆ ئەوان پاك و چاكترە، لێرەدا (أَزْكَىٰ)، ناوی هەڵبژاردن **(إسم تفضيل)**ە، پاك و چاكتر، بەڵام: **(إسم تفضيل مسلوب المفاضلة)**، ناوی هەڵبژاردنی بەرانبەر لابراوە، لە چی پاك و چاكترە؟ لە خودی خۆیدا پاك و چاكترە، بەبێ سەرنجدانی بەرانبەرێك.

كە دەفەرموێ: ﴿يَغُضُّوا۟ مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ﴾ ئەم (مِنْ)ە، كە چۆتە سەر (أَبْصَٰرِهِمْ)، (مِنْ) بۆ هەندێك **(تبعيض)**ە، چونكە ناگونجێ مرۆڤ چاو بنووقێنێ،

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٢٣.

بۆیە خوا نەیفەرمووە: (وقل للمؤمنين يُغْمِضُوا أبصارهم)، یان (عیونهم)، بە بڕواداران بڵێ: با چاویان بنووقێنن، بەڵکو فەرموویەتی: (يَغُضُّواْ) ئنجا (يَغُضُّواْ)، یانی: لێی کەم بکەنەوە، (مِنْ)یشی خستۆتە سەر، یانی: لە نیگاو سەرنجدانی چاوەکانیان کەم بکەنەوە، نەك هیچ سەرنج نەدەن.

٤)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾، بە دڵنیایی خوا بەوەی بە کارامەیی و لێزانیی ئەنجامی دەدەن، شارەزایە.

چەند کردارێك هەن: (فعل)و (عمل)و (صنع).

أ- (فعل) بریتیە لە کردەوەیەك کە دەکرێ، زۆرجار ئامانج و مەبەستی لە پشتەوە نیە.

ب- (عمل) بریتیە لە کردەوەیەك کە دەکرێ، ئامانج و مەبەستی لە پشتەوەیە.

ج- (صنع) بریتیە لە کردەوەیەك کە دەکرێ، بە وردەکاریی و لێزانیی و کارامەیی.

واتە: پیاوان هەرچەندە بە کارامەیی وریایی و بە لێزانیی شت بکەن، لە سەرنجدانی ئافرەتان، بەڵام خوا ﷻ شارەزایەو دەزانێ، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست پێی چاوتێهەڵەنگوتن نیە، چونکە لەم فەرموودەیەدا هاتوە:

{عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدالله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ نَظْرَةِ الْفَجْأَةِ؟ فَأَمَرَنِي أَنْ أَصْرِفَ بَصَرِي}، **(أخرجه مسلم: ٢١٥٩، وأبو داود: ٢١٤٨، والترمذي: ٢٧٧٦، وإبن حبان: ٥٥٧١).**

واتە: جەریری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام ﷺ پرسی لە بارەی ڕوانینی کت و پڕەو؟ (واتە: چاو تێهەڵەنگوتن)، فەرمانی پێکردم کە چاوی خۆم لابدەم.

٥)- ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ﴾، بە هەمان شێوە بە ئافرەتانی بڕواداریش بڵێ: کە لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوە، کەم بکەنەوە.

٦)- ﴿ وَيَحۡفَظۡنَ فُرُوجَهُنَّ ﴾، هەروەها با داوێنی خۆشیان بپارێزن، لە هەموو ئەو شتانەی دەبنە مایەی گوناهبارییی، لە تێرکردنی ئارەزووی جینسیی خۆیاندا.

٧)- ﴿ وَلَا يُبۡدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنۡهَا ﴾، (بە نسبەت ئافرەتانەوە ئەوەش زیادەیە)، با جوانیی خۆشیان دەرنەخەن، مەگەر ئەوەی کە دەردەکەوێ، بە پیاوانی نەفەرمووە: با جوانیی خۆیان دەرنەخەن، لەبەر ئەوەی بە سروشت پیاوان زیاتر عەوداڵی ئافرەتانن، ئەوە گومانی تێدانیە، ئەو جوانیی و نەرم و ناسکیی و پێ سەرسام بوونەی لە ئافرەتانیشدا هەیە، بە نسبەت پیاوانەوە، لە پیاواندا نیە بەو شێوەیە، زیاتریش پیاوان عەوداڵی ئافرەتانن و بەدوایاندا دەچن و، داوایان دەکەن، بۆیە پێویستە ئافرەت وەك باغی پەرژین کراو، خۆی مەحکەم بکات، تاکو کەس بە حەڕامیی دەستی نەیگاتێ.

کە دەفەرمووێ: ﴿ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنۡهَا ﴾، وەك دوایی باسی دەکەین، واتە: ئەوەی کە بە عادەت و بە شێوەی حاڵەتی ئاسایی دەردەکەوێ و، لە حاڵەتی عیبادەتدا دەردەکەوێ، کە دەم و چاوو هەردووك لەپە دەستن تاکو مەچەك، هەندێکیشیان گوتوویانە: تاکو نیوەی قۆڵ (**نصف الذراع**) وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە.

٨)- ﴿ وَلۡيَضۡرِبۡنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ﴾، هەروەها با سەرپۆشەکانیان بەسەر سنگ و بەرۆکیاندا بدەن، (**خُمُر**) کۆی (**خِمَار**)ە، یانی: سەرپۆش، (**خَمَرَ**)، یانی: (**سَتَرَ**)، (**خَمْر**)یش، بۆیە پێی دەگوترێ: (**خَمْر**)، چونکە عەقڵی ئینسان دادەپۆشێ، (**خِمَار**)یش، سەری ئافرەت دادەپۆشێ، با بە سەرپۆشەکانیان سینگ و بەرۆکیان داپۆشن، (**جیوب**)، کۆی (**جَیْب**)ە، ئەویش (**شق القمیص**) ئەو دابڕاوایيەی لە کراسدا هەیە، بۆ ئەوەی ئینسان بتوانێ لەبەری بکات، یانی: با زیادەی سەرپۆشەکانیان بخەنەوە سەر سینگ و بەرۆکەکانیان و پێیان دایانپۆشن.

هەندێك لەوانەی کە هەر بە دوای ئەوەدا دەگەڕێن، سەفسەتە بکەن، یان خۆیان بە گرنگ و ناوازە پێشان بدەن، کە یەکێك لەوانە (**جمال البَّنا**)یە، لە

میسڕو هەندێك كۆلكە عەلمانیی خۆشمان، یان هەندێك مسوڵمانی لاساكەرەوەی خۆشمان، كە هەر بە دوای قسەی غەریب و عەجیبدا دەگەڕێن، گوتوویانە: ئافرەت مولزەم نەكراوە، قژی سەری داپۆشێ، بەڵكو بەس مولزەم كراوە سینگ و بەرۆكی داپۆشێ! بێ خەبەر لەوەی كە خوا دەفەرموێ: با بە سەرپۆشەكانیان سینگ و بەرۆكیان داپۆشن، كەواتە: سەرەتا سەرپۆشەكان هەن و، سەرپۆشەكان (**خمر**) قژی سەریان داپۆشیوە، بۆیە ئەو ناوەیان لێنراوە: (بِخُمُرِهِنَّ) لەچكەكەو سەرپۆشەكە، ئەگەر لەسەر نەبێ، پێی ناگوترێ: (**خِمَار**) چونكە چی داپۆشیوە؟ دەبێ پێشێ سەریان داپۆشن، بە سەر پۆشەكانیان، ئنجا بە زیادەكەیان سینگ و بەرۆكی خۆیان و، یەخەی خۆیانی پێ داپۆشن.

٩)- ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ﴾، هەروەها با جوانیی خۆیان دەرنەخەن مەگەر بۆ مێردەكانیان، (**بعولَة**)، كۆی (**بَعْل**)ە، (**البَعلُ: الزَّوجُ والسَّيدُ**)، (**بعل**) بە مانای هاوسەر دێ و، بە مانای گەورەش دێ، هەر وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، لە صەحیحی بوخاریی و موسلیمدا دەفەرموێ: {**إِذَا وَلَدَتِ الأَمَةُ بَعْلَهَا**} (**أخرجه مسلم: ١٠٧**)، كاتێك كە كەنیزەك گەورەی خۆی دەبێ، كاتی خۆی كە كەنیزەك هەبوون، ئەگەر كەسێك لەگەڵ كەنیزەكەی جووت بووبێ و، كوڕی بووبێ، پێی گوتراوە: (**أُمُّ الوَلَد**)، دایكی كوڕ، ئەو كاتە بە شێوەیەكی ئۆتۆماتیكیی دایكەكەی ئازاد بووەو، چونكە ئەو منداڵە كە نێرینەیە، بۆتە هۆی ئازادكردنی دایكەكەی، وەك ئەو گەورەی بێ وایە.

١٠)- ﴿أَوْ ءَابَآئِهِنَّ﴾، یان بۆ باوكیان، هەروەها باوكی باوكیشیان تاكو سەرێ، هەڵبەتە ئەو جوانییەی ئافرەت بۆ مێرد دەری دەخات، جیایە لەو جوانییەی بۆ باوكی دەری دەخات، یانی: بۆ باوكی، ئەگەر سەرپۆشی لەسەر نەبێ و، قۆڵ و باسكی دیار بن، بۆ باب و باپیرو ئەوانە، قەیناكات.

١١)- ﴿أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ﴾، یان باوكی مێردەكانیان، واتە: خەزووریان.

١٢)- ﴿أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ﴾، یان كوڕەكانیان.

١٣)- ﴿أَوۡ أَبۡنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ﴾، یان کوڕانی مێردەکانیان، واتە: کوڕی مێردەکانیان لە ژنی دیکە، هەروەها کوڕانی کوڕانیشیان، کوڕانی کوڕانی خۆیان، یاخود هی مێردیان، لە ژنی دیکەیان.

١٤)- ﴿أَوۡ إِخۡوَٰنِهِنَّ﴾، یان برایەکانیان.

١٥)- ﴿أَوۡ بَنِيٓ إِخۡوَٰنِهِنَّ﴾، یان کوڕانی برایەکانیان، هەروەها ئەوانیش بەرەو خوارتریش، واتە: نەوەی برایەکانیشیان.

١٦)- ﴿أَوۡ بَنِيٓ أَخَوَٰتِهِنَّ﴾، یان کوڕانی خوشکەکانیان، هەروەها کوڕانی کوڕانی خوشکەکانیان، واتە: نەوەی خوشکەکانیشیان.

١٧)- ﴿أَوۡ نِسَآئِهِنَّ﴾، یان ژنەکانیان، ئافرەتەکانیان، واتە: ئافرەتانی مسوڵمان لە ئازادو لە کەنیزەك، بە ڕای زۆربەی زانایان ئافرەتانی غەیری خۆیان، واتە: ئافرەتانی نامسوڵمان لێ دەچنە دەرێ، بۆیان نیە جگە لەوەی لە حاڵەتی ئاسایی دەردەکەوێ، بۆ ئافرەتانی دیکە، دەری بخەن.

١٨)- ﴿أَوۡ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُنَّ﴾، یان ئەوانەی کە بە دەستی ڕاستیانەوەن (بەردەستیانن)، کە مەبەست پێیان کۆیلەکانە، ئنجا ئایا بەس کەنیزەکەکان، یاخود کۆیلەکانیش؟ نێرو مێ، یاخود هەر مێیینەکانیان، بۆیان هەیە عەوڕەتیان ببینن؟ لەوەدا ڕاجیایی هەیە.

١٩)- ﴿أَوِ ٱلتَّٰبِعِينَ غَيۡرِ أُوْلِي ٱلۡإِرۡبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ﴾، یان پیاوانێکی شوێنکەوتوو کە پێویستیی جینسییان نەبێ، پێویستییان بە ئافرەتان نەبێ، وەك پیاوی بە تەمەن و بەعزە پیاوێکی مەیلەو گێلۆکە کە ئارەزووی جینسیی نیە، یاخود لەبەر نەخۆشیی ئارەزووی جینسیی نەماوە، یان خەسێندراوە، یان لەبەر ئەوەی لەو ماڵەدا خزمەت دەکات و، خۆی لە پلەیەکی نزمتردا دەبینێ، لە خۆی ناوەشێنێتەوە بە ئارەزووەوە تەماشای ئەو ئافرەتە بکات، کە گەورەیەتی لەو ماڵەدا - بە ڕای هەندێك لە زانایان - گرنگ ئەوەیە ئەو ئارەزووە جینسییەی نیە، پاڵی پێوە بنێ بە ئارەزووەوە تەماشای ئەو ئافرەتە بکات، ئەگەرنا ئەو کاتە حوکمەکەی دەگۆڕێ.

٢٠)- ﴿أَوِ ٱلطِّفْلِ ٱلَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُواْ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ﴾، یاخود ئەو منداڵانەی کە شارەزای عەورەتی ئافرەتان نین، (ٱلطِّفْلِ)، لێرەدا: (**إسم جنس بمعنى الجمع**)، ناوی جنسەو بە مانای کۆیە، بە بەڵگەی ئەوەی دوایی دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُواْ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ﴾، ئەو منداڵانەی کە جارێ شارەزای کاروباری ئافرەتان نین، لە ڕووی جینسییەوە.

٢١)- ﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ﴾، هەروەها با ئافرەتان پێیان بە زەویدا نەکوتن، تاکو ئەو جوانییەی شاردوویانەتەوە، پێی بزانرێ.

ئنجا ئەمە کاتی خۆی ئافرەتان خڕخاڵیان لە پێدا بووەو زرینگەی هاتوە، یان خشڵی دیکەیان لەبەردا هەبووە، خرینگەو زرینگەی هاتوە، لە کاتێکدا ڕۆیشتوون، یاخود ئێستا کە پێڵاوەکەیان بەرز بێ و بە جۆرێك تەقە تەقی بێت، سەرنجی پیاوان ڕابکێشێ، بە هەر حاڵ، هەر جۆرێك ئافرەتان سەرنجی پیاوان ڕابکێشن، یان لەنجەو لار کردنیان، بە هەر شێوەیەك بێ، سەرنجی پیاوان ڕابکێشێ، ئەوە ڕێی لێگیراوە.

٢٢)- ﴿وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾، تێکڕاش ئەی بڕوادارینە! بۆ لای خوا بگەڕێنەوە، وشەی ﴿أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**أَيُّهُ المؤْمِنُون**).

٢٣)- ﴿لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾، بەڵکو سەرفرازبن.

لێرەدا خوای پەروەردگار فەرمانی کردوە بە تێکڕای بڕواداران بگەڕێنەوە بۆ لای خواو تەوبە بکەن و، زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە تەوبە کردن و گەڕانەوە بۆ لای خوا، لەسەر هەموو کەس پێویستە، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النساء**)دا کورتە باسێکمان لە بارەی تەوبەوە کردوەو بەڕێزان حەواڵەی ئەوێ دەکەین لەو بارەوە[1].

---

(١) هەروەها کتێبێکی سەربەخۆمان لەوبارەوە هەیە بەناوی [گەڕانەوە بۆ لای خوا]، کە هەتە ئێستا شەش جاران چاپکراونەتەوەو هەرچی پێویستە لەبارەی تۆبەوە، تێدا باسمان کرددوە.

کورتە باسێک لە بارەی سنووری عەورەتی پیاوو ئافرەتەوە

لە چوار بڕگەدا، ئەم کورتە باسە دەخەینە ڕوو:

١- مەترسیی ڕوانینی حەڕام:

ئەگەر پیاو یان ئافرەت تەماشای یەکدی بکەن بە شێوەیەکی حەڕام، واتە: بە شێوەیەکی ئارەزوومەندانە، بە هاندەری جینسیی، بێگومان حەڕامەو مەترسیی گوناهی گەورەتریشی هەیە، جارێ هەر ئەوە کە خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

أ)- ﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ﴿٣٠﴾﴾.

دوایی دەفەرموێ:

ب)- ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ﴿٣١﴾﴾.

هەر ئەم دوو ڕستە قورئانییە، کە هەر یەکەی بەشێکن لە ئایەتێك، بە ئاشکرا ئەوە دەگەیەنن، کە ڕوانینی حەڕامی پیاوان و ئافرەتان بۆ یەکدی، دەروازەیەکە بەرەو زینا، چونکە دەفەرموێ: بە پیاوانی بڕوادار بفەرموو: لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوەو، داوێنیان بپارێزن.

بە ئافرەتانی بڕوادار بفەرموو: لە نیگای چاوەکانیان بگرنەوەو، داوێنیان بپارێزن، کەواتە: وەك گوتراوە: (**العينُ بريدُ الزِّنا**)، یان (**النظرُ بريدُ الزِّنا**)، ڕوانینی حەڕام، پۆستەی زینایە بەرەو داوێن پیسیی سەردەکێشێ، ئەگەر مرۆڤ لەسەری

بەردەوام بێ، چونکە خوا ﷻ بە دوای یەکدا باسی کردوون، با ئەوە نەکەن، ئنجا ئەوەش نەکەن.

فەرموودەش لە بارەی مەترسیی ڕوانینی حەرامەوە، زۆرن، بۆ نموونە:

{إِنَّ اللهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزِّنَا، أَدْرَكَ ذَلِكَ لاَ مَحَالَةَ، فَزِنَا الْعَيْنَيْنِ النَّظَرُ، وَزِنَا اللِّسَانِ النُّطْقُ، وَالنَّفْسُ تَمَنَّى وَتَشْتَهِي، وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ أَوْ يُكَذِّبُهُ}، (أخرجه البخاري: ٦٦١٢، ومسلم: ٢٦٥٧، وأبو داود: ٢١٥٣، وإبن حبان: ٤٤٢٠).

پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: خوا لەسەر مرۆڤ، بەشی خۆی لە زینا نووسیوەو هەر دەیگاتێ: چاوەکان زینا دەکەن و زیناکەشیان بریتیە لە ڕوانین (ڕوانینی بە حەرامیی) زینای زمانیشی دوانە (قسەی خراپ کردنە)، نەفسیش خۆزگە دەخوازێ و ئارەزوو دەکات، داوێنیش ئەوە یان بە ڕاست دەگێڕێ، یان بە درۆی دەخاتەوە.

یانی: یان یەکجاریی تووشی گوناهە گەورەکە دەبێ، یان لە شوێنێك دەوەستێ.

٢- سنووری عەورەتی پیاوو ئافرەت:

با لەو بارەوە ئەم قسەیەی (**القرطبي**)، بێنین:

گوتوویەتی: **{أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أن السوأتين عَوْرَةٌ مِنَ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ، وَأَنَّ الْمَرْأَةَ كُلَّهَا عَوْرَةٌ، إِلَّا وَجْهَهَا وَيَدَيْهَا، فَإِنَّهُمُ اخْتَلَفُوا فِيهِمَا، وَقَالَ أَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ فِي الرَّجُلِ: مِنْ سُرَّتِهِ إِلَى رُكْبَتِهِ عَوْرَةٌ، لَا يَجُوزُ أَنْ تُرَى}**[1].

واتە: (**القرطبي**)، دەڵێ: مسوڵمانان یەکدەنگن لەسەر ئەوە کە پاش و پێشی پیاو و ئافرەت عەورەتن، ئافرەتیش هەمووی جەستەی عەورەتە، جگە لە دەم و چاوی و هەردوو دەستی، بەڵام لەو بارەوە ڕاجیاییان هەیە، (واتە: هەندێکیان

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص١٩٩.

دەڵێـن: دەم و چـاوو هـەردووك دەسـتیش عەورەتـن، بـەڵام زۆربـەی هـەرە زۆر بـە عەورەتیـان دانانێـن)، زۆربـەی زانایـان لـە بـارەی پیـاوەوە دەڵێـن: لـە نێوكـی هەتـا ئەژنۆیەكانـی عەورەتـەو، نابـێ ببیـنرێ.

منیـش دەڵێـم: هەنـدێ لـە زانایانیـش دەڵێـن: ڕانـی پیـاو بـە عـەورەت دانانـرێ، هەندێكیـان دەڵێـن: بـەس پـاش و پێـشی بـە عـەورەت دادەنـرێ و، ئێمـەش كاتـی خـۆی لـە كتێبـی: (ئافـرەت و خێـزان لـە سـایەی شـەریعەتدا،)و لـە كتێبـی: (چەنـد بابەتێكـی هونەریـی)دا، لـەو بـارەوە بـە درێژیـی قسـەمان كـردوە.

(**الطـبري**) لـە بـارەی سـنووری عەورەتـی پیـاوو ئافرەتـەوە، كـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَـرَ مِنْهَا ﴾، بـا ئافرەتـان جوانیـی خۆیان دەرنەخەن، جگـە لـەوەی دەردەكـەوێ، چـوار ڕای هێنـاون، دەڵـێ: ئـەوەی كـە دەردەكـەوێ مەبەسـت پێـی:

١- (**زينة الثِّياب الظاهرة**)، جوانیی ئەو پۆشاكەیە كە بە دەرەوەیە.

٢- (**الْكُحْلُ وَالْخَاتَمُ وَالسِّوَارُان وَالْوَجْهُ**) بریتیە لە كلێك لە چاو دەكرێ و ئەنگوستیلەو بازنەكان و دەم و چاو.

٣- (**الْكَفَّانِ وَالْوَجْه**)، هەردوو لەپە دەست و ڕوو (دەم و چاو).

٤- (**الْوَجْهُ والشياب**)، دەم و چاوو، ئەو پۆشاكەی لەبەر دەكرێ.

دوایی (**الطبري**) زیاتر ڕوونی دەكاتەوەو، ڕای خۆیشی لەو بارەوە دەڵێ:

(**وَأَوْلَى الْأَقْوَالِ فِي ذَلِـكَ بِالصَّـوَابِ: قَـوْلُ مَـنْ قَـالَ: عُنِـيَ بِذَلِـكَ الْوَجْـهُ وَالْكَفَّـانِ، يَدْخُـلُ فِي ذَلِـكَ إِذَا كَانَ كَذَلِـكَ الْكُحْـلُ، وَالْخَاتَـمُ، وَالسِّـوَارُ، وَالْخِضَـابُ، وَإِنَّمَـا قُلْنَـا ذَلِـكَ أَوْلَى الْأَقْوَالِ فِي ذَلِـكَ بِالتَّأْوِيـلِ، لِإِجْـمَاعِ الْجَمِيـعِ عَـلَى أَنَّ عَـلَى كُلِّ مُصَـلٍّ أَنْ يَسْـتُرَ عَوْرَتَـهُ فِي صَلَاتِـهِ، وَأَنَّ لِلْمَـرْأَةِ أَنْ تَكْشِـفَ وَجْهَهَـا وَكَفَّيْهَـا فِي صَلَاتِهَـا، وَأَنَّ عَلَيْهَـا أَنْ تَسْـتُرَ مَـا عَـدَا ذَلِـكَ مِـنْ بَدَنِهَـا، إِلَّا مَـا رُوِيَ عَـنِ النَّبِـيِّ صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ أَنَّـهُ أَبَـاحَ لَهَـا أَنْ تُبْدِيَـهُ مِـنْ ذِرَاعِهَـا إِلَى قَـدْرِ**

النِّصْفِ، فَإِذْ كَانَ ذَلِكَ مِنْ جَمِيعِهِمْ إِجْمَاعًا، كَانَ مَعْلُومًا بِذَلِكَ أَنَّ لَهَا أَنْ تُبْدِيَ مِنْ بَدَنِهَا، مَا لَمْ يَكُنْ عَوْرَةً، كَمَا ذَلِكَ لِلرِّجَالِ؛ لِأَنَّ مَا لَمْ يَكُنْ عَوْرَةً، فَغَيْرُ حَرَامٍ إِظْهَارُهُ. وَإِذَا كَانَ لَهَا إِظْهَارُ ذَلِكَ، كَانَ مَعْلُومًا أَنَّهُ مِمَّا اسْتَثْنَاهُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ، بِقَوْلِهِ: ﴿إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾، لِأَنَّ كُلَّ ذَلِكَ ظَاهِرٌ مِنْهَا..)[1].

(**الطبري**)، عادەتی وایە زۆر جوان مەبەستەکان ڕوون دەکاتەوە، دەڵێ:

لە پێشترین قسە لەو بارەوە لە ڕاستییەوە، قسەی ئەو کەسەیە کە گوتوویەتی: ﴿إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾، مەبەست پێی ڕوو و هەردوو لەپە دەستن، ئنجا کە واش بێ، هەم کلێ کە لە چاو دەکرێ و، هەم ئەنگوستیلەو، هەم بازن (کە لە دەست دەکرێ)و، هەم خەنە، هەمووی دەگرێتەوە، بۆیەش گوتمان: ئەو نیزیکترینی قسەکانە لە ڕاستییەوە، چونکە هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن (هەموو زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن)، کە هەر نوێژکەرێك لەسەری پێویستە عەورەتی خۆی لە نوێژدا داپۆشێ و، ئافرەت بۆی هەیە لە نوێژدا، دەم و چاوو هەردوو لەپە دەستی دەربخات و، لەسەری پێویستە غەیری ئەوە لە جەستەی خۆی هەمووی داپۆشێ، جگە لەوەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ هاتوە، گێڕدراوەتەوە کە ڕێگەی داوە: ئافرەت دەستیشی دەربخات تاکو نیوەی قۆڵی، (باسکی تاکو نیوەی قۆڵی)، ئنجا مادام هەموویان لەو بارەوە یەکدەنگن، کەواتە: بەوەوە دەزانرێ کە ئافرەت بۆی هەیە ئەوەی کە عەورەت نیە، دەری بخات، چۆن پیاو بۆی هەیە ئەوەی عەورەتی نەبێ، دەری بخات، چونکە ئەوەی کە عەورەت نەبێ، لێی قەدەغە نەکراوە دەری بخات، ئنجا کە بۆی هەبێ ئەوەی عەورەت نەبێ دەری بخات، کەواتە: ئەوەی کە خوای بەرز هەڵیواردوەو جیای کردۆتەوە بە فەرمایشتی خۆی، کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾، جگە لەوەی کە لێی دەردەکەوێ، کەواتە: ئەوە دەم و چاوو دەستی و پۆشاکی و ئەو شتانەیە، چونکە هەموو ئەوانە بە حاڵەتی ئاسایی دیارن.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٢٧.

یانی: ئافرەت هەم دەم و چاوی دیارە، هەم دەستی دیارە، هەم پۆشاکی دیارە، هەروەها ئەوەی کە لەسەر دەم و چاو هەردووك دەستیشیەتی، وەك کلێك کە لە چاوی دەکاو، خەنەیەك کە لە دەستی دەداو، ئەنگوستیلەو، بازن، هەموو ئەوانە دیارن.

(ابْنُ عَطِيَّةَ)، کە (القرطبي)، لێی دەخوازێتەوە دەڵێ: (**قَالَ ابْنُ عَطِيَّةَ: وَيَظْهَرُ لِي بِحُكْمِ أَلْفَاظِ الْآيَةِ أَنَّ الْمَرْأَةَ مَأْمُورَةٌ بِأَلَّا تُبْدِيَ شيئاً، وَأَنْ تَجْتَهِدَ فِي الْإِخْفَاءِ لِكُلِّ مَا هُوَ زِينَةٌ، وَوَقَعَ الِاسْتِثْنَاءُ فِيمَا يَظْهَرُ بِحُكْمِ ضَرُورَةِ حَرَكَةٍ، فِيمَا لَا بُدَّ مِنْهُ، أَوْ إِصْلَاحِ شَأْنٍ وَنَحْوِ ذَلِكَ، فَمَا ظَهَرَ، عَلَى هَذَا الْوَجْهِ، مِمَّا تُؤَدِّي إِلَيْهِ الضَّرُورَةُ فِي النِّسَاءِ فَهُوَ الْمَعْفُوُّ عَنْهُ**)[١].

واتە: بە حوکمی بێژەکانی ئایەتەکە، بۆم دەردەکەوێ، کە ئافرەت لەسەری پێویستە هیچ شتێکی خۆی دەرنەخات و، هەوڵبدات هەر شتێك کە لەودا جوانییە، بیشارێتەوە، بەڵام هەڵاواردنەکە بە پێی ئەوەی کە بۆ من دەردەکەوێ، دەکەوێتە سەر ئەوەی کە بە حوکمی ناچاریی جموجۆڵی ئافرەت، یاخود خۆچاککردنێکی، یان وێنەی ئەوانە دەردەکەوێ، کە ئەویش بریتیە لە دەم و چاوی، چونکە ئافرەتان ناچارن دەم و چاویان دیار بێ، بۆیە لەوە بوردراوە.

(القرطبي) وەك قسەکردن لەسەر قسەکەی (ابْنُ عَطِيَّةَ)، دەڵێ: (**قُلْتُ: هَذَا قَوْلٌ حَسَنٌ، إِلَّا أَنَّهُ لَمَّا كَانَ الْغَالِبُ مِنَ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ ظُهُورُهُمَا عَادَةً وَعِبَادَةً، وَذَلِكَ فِي الصَّلَاةِ وَالْحَجِّ، فَيَصْلُحُ أَنْ يَكُونَ الِاسْتِثْنَاءُ رَاجِعًا إِلَيْهِمَا**)[٢].

واتە: دەڵێ: ئەو قسەیەی (ابْنُ عَطِيَّةَ)، قسەیەکی جوانە، بەڵام چونکە بە زۆریی وایە، دەم و چاو هەردوو دەست دەردەکەون، هەم بە عادەت و هەم لە حاڵەتی عیبادەتدا، لە نوێژداو لە حەجیشدا، (ئافرەت فەرزە لە حەجدا ڕووی

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٢٢٩.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٢٢٩.

و دەستی دیار بن و لە نوێژیشدا بە هەمان شێوە)، بۆیە هەڵواردنەکە دەبێ بگەڕێتەوە بۆ هەردووکیان، (واتە: بۆ دەم و چاوو، بۆ هەردووك دەست).

٣- چەند فەرموودەیەك لە بارەی سنووری عەورەتی ئافرەتانەوە:

با چەند فەرموودەیەك لە بارەی سنووری عەورەتی ئافرەتەوە بێنین، بە نسبەت پیاوەوە زۆربەی زانایان دەڵێن: نێوان نێوك و ئەژنۆیەتی، بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: بۆ پیاو ڕانیش عەورەت نیە، بە نسبەت ئافرەتەوە ئەم دوو دەقە دێنین، پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ:

١)- {لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ إِذَا عَرَكَتْ، أَنْ تُظْهِرَ إِلَّا وَجْهَهَا وَيَدَيْهَا، إلى ها هنا وَقَبَضَ عَلَى نِصْفِ الذِّرَاعِ}، (أخرجه ابن جرير الطبري: ٢٥٩٢٢).

واتە: بۆ هەر ئافرەتێك بڕوای بە خواو ڕۆژی دوایی بێ، کاتێك کە باڵغ دەبێت، بۆی نیە جگە لە دەم و چاوی و، دەستەکانیشی، تاکو ئێرە، کە نیوەی باسکی گرت، جگە لەوە بۆی نیە دەری بخات.

٢)- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا دَخَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعَلَيْهَا ثِيَابٌ رِقَاقٌ، فَأَعْرَضَ عَنْهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ لَهَا: يَا أَسْمَاءُ! إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا بَلَغَتِ الْمَحِيضَ، لَمْ يَصْلُحْ أَنْ يُرَى مِنْهَا إِلَّا هَذَا، وَأَشَارَ إِلَى وَجْهِهِ وَكَفَّيْهِ}، (أخرجه أبو داود: ٤١٠٤).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: ئەسمائی کچی ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ)، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ پۆشاکێکی تەنکی لەبەردا بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕووی لێ وەرگێڕاو پێی فەرموو: ئەی ئەسماء! ئافرەت دوای ئەوەی باڵغ دەبێ، ناگونجێ لێی ببینرێ مەگەر ئێرەی: ئاماژەی کرد بۆ دەم و چاوو هەردووك لەپە دەستی.

٤- سنووری عەورەتی ئافرەت لەگەڵ مێردو مەحرەمەکانیدا، جیاوازە:

هەرچەندە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئافرەت نابێ جوانیی خۆی دەربخات: ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ ...﴿٣١﴾﴾، بەڵام بە تەئکید ئەوەی کە ئافرەت بۆ مێردی دەری دەخات، جیایە لەوەی بۆ باب و براو برازاو ئەوانی دیکە - کە مەحرەمن - دەری دەخات، بۆیە (القرطبي) لە تەفسیرەکەی خۆی دا دەڵێ: {**وَتَخْتَلِفُ مَرَاتِبُ مَا يُبْدِي لَهُمْ، فَيُبْدِي لِلْأَبِ، مَا لَا يَجُوزُ إِبْدَاؤُهُ لِوَلَدِ الزَّوْجِ**}[1].

واتە: ئەندازەی ئەوە کە لە عەورەتی ئافرەت دروستە، پیاوو مەحرەمەکان ببینن، پلەکانی جیان، باب دروستە ئەندازەیەك لە جەستەی کچەکەی ببینێ، بەڵام کوڕی مێرد ئەو ئەندازەیەی بۆ نیە ببینێ.

واتە: کوڕی مێرد لە ژنێکی دیکەی، هەروەها من ئەوەشی دەخەمە سەرێ کە ژن و مێردیش بۆیان هەیە هەموو شوێنێکی یەکدی ببینن، بەڵام غەیری ئەوان بە تەئکید وا نیە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٦١.

مەسەلەی سێیەم:

لەسەر مسوڵمانان (وەك كۆمەڵگاو قەوارەی سیاسیی) پێویستە هاوكاریی ئافرەتان و پیاوانی بێ هاوسەر بكەن بۆ هاوسەرگیریی و، ئەوانەی دەستیان ناڕوات، دەبێ خۆیان پاك ڕابگرن، كاتی خۆیشی لەسەر مسوڵمانان فەرز بووە، ئەو كۆیلەو كەنیزەكانەی هەوڵی خۆ ئازادكردن دەدەن، هاوكارییان بكەن و، قەدەغەش بووە كەنیزەكەكان ناچار بكەن بۆ لەشفرۆشیی:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱلَّذِينَ يَبْتَغُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمْ ۚ وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ﴾، ئەوانەتان كە بێ هاوسەرن، هاوسەرگیرییان بۆ بكەن، **(أَيِّم)**، واتە: مرۆڤی بێ هاوسەر، چ پیاو بێ و ژنی نەبێ، چ ئافرەت بێ و مێردی نەبێ، **(الطبري)**، لە تەفسیرەكەی خۆیدا گوتوویەتی: **{وَزَوِّجُوا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ! مَنْ لَا زَوْجَ لَهُ مِنْ أَحْرَارِ رِجَالِكُمْ وَنِسَائِكُمْ، وَمِنْ أَهْلِ الصَّلَاحِ مِنْ عَبِيدِكُمْ وَمَمَالِيكِكُمْ، وَالْأَيَامَى: جَمْعُ أَيِّمٍ، وَإِنَّمَا جُمِعَ أَيَامَى، وَالْأَيِّمُ يُوصَفُ بِهِ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَى، يُقَالُ: رَجُلٌ أَيِّمٌ، وَامْرَأَةٌ أَيِّمٌ وَأَيِّمَةٌ: إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا زَوْجٌ}**[1].

واتە: ئەی بڕوادارینە! هەموو ئەو پیاوو ئافرەتانەی لە ئازادەكان، كە هاوسەریان نیە، هەروەها كۆیلەكانتان و كەنیزەكەكانتان، ئەوانەی چاكن

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٣.

(هاوســەریان نیــە)، هاوســەردارییان بکــەن، ﴿ٱلۡأَيَٰمَىٰ﴾، کــۆی (الأيِّــمْ)ە، کــە هــەم نێرینــەو هــەم مێینــەی پــێ وەصــف دەکــرێ، دەگوتــرێ: (**رجــلٌ أيِّــم وامــرأة أيِّــم و أيِّمَــة**)، واتــە: پیاوێکــی بــێ هاوســەرو ئافرەتێکــی بــێ هاوســەر.

٢)- ﴿وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡۚ﴾، هەروەها ئەوانەتانە کە چاکن لە کۆیلەکانتان و کەنیزەکەکانتان، (ئەوانیش هاوسەردار بکەن) چونکە جاری وابووە هەندێك کۆیلەو کەنیزەکان، بە کەڵکی ئەوە نەهاتوون، هاوسەرگیرییان پێ بکرێ و بۆ بکرێ، لەبەر هەر هۆیەك بێ.

٣)- ﴿إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ﴾، ئەگەر ئەوانە هەژاربن، واتە: ئەو پیاوو ئافرەتانە کە هاوسەریان نیەو، پێویستە هاوسەرگیرییان بۆ بکەن، ئەگەر هەژاربن، با هەژارییەکەیان ڕێتان لێ نەگرێ، مشووریان لێ بخۆن و هاوسەرداریان بکەن.

٤)- ﴿يُغۡنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ﴾، خوا لە بەخششی خۆی بێ نیازیان دەکات، ئەم وشەیە: (**يُغْنِهِمُ**)، خوێندراوەتەوەو (**يُغْنُهُم**)یش خوێنراوەتەوە، (**الطبري**)، لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، هێناویەتی کە گوتوویەتی: {**عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: الْتَمِسُوا الْغِنَى فِي النِّكَاحِ، يَقُولُ اللَّهُ:** ﴿إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغۡنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ﴾}[(١)].

واتــە: عەبدوڵــڵای کــوڕی مســعوود گوتوویەتــی: بــە هــۆی هاوســەرگیرییەوە، هەوڵبــدەن دەوڵەمەندبــن، چونکــە خــوا فەرموویەتــی: ئەگــەر هەژاربــن، خــوا بــە بەخششــی خــۆی دەوڵەمەندیــان دەکات.

کەواتــە: بــا لەبــەر هەژاریــی و نەداریــی و تەنــگ دەســتیی، واز لــە هاوســەرگیریی نە هێنن.

٥)- ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ﴾، خواش فراوانی زانایە، واتە: سیفەت فراوانی زانایە، هەموو سیفەتە پەسندەکانی ڕەهاو فراوان و بێ سنوورن: بەخششی، بەزەیی، حیکمەتی،

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٣.

دەسەڵاتی خوا، ڕەهاو بێ سنوورن، (الطبري) دەڵێ: {**وَاللَّهُ وَاسِعُ الْفَضْلِ جَوَادٌ بِعَطَايَاهُ**}[١]، واتە: خوا بەخششی فراوانی هەیەو، زۆرریش بەخشندەیە، بەو شتانەی دەیانبەخشێ.

٦)- ﴿وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا﴾، ئەوانەشیان کە توانای هاوسەرگیرییان نیە، با خۆیان پاك ڕابگرن، (الطبري)، دەڵێ: {**لِيَتَعَفَّفِ الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يَنْكِحُونَ بِهِ النِّسَاء، عَنْ إِتْيَانِ مَا حَرَّمَ اللَّه عَلَيْهِمْ مِنَ الْفَوَاحِش**}[٢]، واتە: ئەو پیاوانەش کە ئەو توانایەیان نیە کە ژنانی پێ مارە بکەن (پێ بێنن)، با خۆیان پاك ڕابگرن لە بەرانبەر ئەو گوناهە دزێوو خراپانەدا، کە خوا لێی قەدەغە کردوون، لە بواری جینسییدا.

٧)- ﴿حَتَّىٰ يُغۡنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، تاکو خوا لە بەخششی خۆی بێ نیازو دەوڵەمەندیان دەکات.

٨)- ﴿وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ﴾، هەروەها ئەوانەش کە بە دەستی ڕاستتانەوەن و لەبەر دەستتانن، (کۆیلەو کەنیزەکەکانتان)، کە دەیانەوێ موکاتەبەتان لەگەڵدا بکەن، (دوایی وردتر باسی موکاتەبە دەکەین)، واتە: ڕێکەوتنێکتان لەگەڵدا بکەن ئەندازەیەك پارەتان بۆ بێنن و خۆیان بکڕنەوەو، خۆیان ئازاد بکەن.

٩)- ﴿فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرًا﴾، ئێوە موکاتەبەیان لەگەڵدا بکەن، ڕێککەوتنیان لەگەڵدا بکەن، ئەگەر چاکەتان پێوە شك بردن و تێتان ڕابینین، بۆیە (الطبري)، دەڵێ: {**وَاجِبٌ عَلَى سَيِّدِ الْعَبْدِ أَنْ يُكَاتِبَهُ إِذَا عَلِمَ فِيهِ خَيْرًا، وَسَأَلَهُ الْعَبْدُ الْكِتَابَةَ.... وَالْخَيْرُ: الْقُدْرَةُ عَلَى الاِكْتِسَاب**}[٣]، واتە: لەسەر خاوەن و گەورەی کۆیلەکە پێویستە، موکاتەبەی لەگەڵدا بکات، ئەگەر چاکەی تێدا بینی و کۆیلەکەش داوای لێ کرد ڕێکەوتنی لەگەڵدا بکات، مەبەستیش لە:

(خیر)، بریتیە لە توانا هەبوون لەسەر کارو کاسبیی و، پیشەیەك، پەیداکردنی پارەیەك کە لەسەری لەگەڵیدا ڕێك دەکەوێ، لەگەڵ گەورەکەی.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٤.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٤.

(٣) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٥.

١٠)- ﴿ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمْ ﴾، لەو سامانەش کە خوا پێی داون، پێیان بدەن، واتە: خاوەنی کۆیلەکە یان کەنیزەکەکە، پێویستە ئەندازەیەك هاوکاریی بکات، یان نیوەی (١/٢) یان یەك لەسەر سێی (١/٣) یان یەك لەسەر چواری (١/٤)، هەر چەندێکی بێ، دەشگونجێ ئەمە ڕووی لە دەوڵەت بێ، کە لە پشکی زەکات، یان لە خەزێنەی دەوڵەت، یارمەتیی ئەو کۆیلەو کەنیزەکانە بدات، کە دەیانەوێ خۆیان ئازاد بکەن، چونکە یەك لەسەر هەشتی (١/٨)ی زەکات، خوای پەروەردگار دایناوە بۆ ئازادکردنی کۆیلەکان (**في الرِّقاب**): ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَٱلْغَٰرِمِينَ وَفِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾ ﴾التوبة، کەواتە: یەك لەسەر هەشتی (١/٨)ی زەکات، دەبێ تەرخان بکرێ بۆ ئازادکردنی کۆیلان، ئەگەر کۆیلە هەبن، کە لەم ڕۆژگاری ئێمەدا مەگەر دەگمەن، ئەگەرنا نەماون، هەرچەندە بە داخەوە زۆر لە حیزبە عەلمانییە خۆسەپێنەکان، وەك کۆیلە مامەڵە لەگەڵ ئەندامەکانی خۆیان و شوێنکەوتوانی خۆیاندا دەکەن و، زۆر لە ڕژێمەکانیش وەك کۆیلە، مامەڵە لەگەڵ هاووڵاتییان و هاونیشتمانییانی خۆیاندا دەکەن.

١١)- ﴿ وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾، هەروەها کچەکانتان لەسەر لەشفرۆشیی ناچار مەکەن، لە حاڵێکدا کە ئەوان پاکییان دەوێ [بۆ ئەوە تۆزێك لە سامان و بەرژەوەندیی ژیانی دنیا بخوازن و دابین بکەن، بە هۆی ناچارکردنی ئەو ئافرەتانە لەسەر لەشفرۆشیی].

وشەی (**بغاء**)یش بە: (**الزِّنا بأجرة**) پێناسە کراوە، بە کوردیی دەڵێن: لەشفرۆشیی.

﴿ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾، ئەگەر پاکییان ویست، ئەمە: (**وهذا القيد وصفي وليس احترازياً، وبيانٌ للواقع**)، ﴿ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەو کچانەتان، ئەو کەنیزەکانەتان، پاکییان دەوێ، ئێوە ناچاریان مەکەن لەسەر لەشفرۆشیی، نەك بفەرموێ: ئەگەر پاکییان

ویست، ناچاریان مەکەن، نا یانی: لە حاڵێکدا کە پاکییان دەوێ، ئەگەرنا ئەگەر خۆشیان پاکییان نەوێ، دەبێ خاوەن و گەورەکەیان هەوڵبدات پاکیان ڕابگرێ، بۆیە ئەمە وەك بەیانی واقیعە، نەك وەك قەیدێك لەسەری، کە دوایی یەکێك بڵێ: ئەو کەنیزەکە پاکیی ناوێ، قەیناکات ئەو گوناهەی پێبکە!.

١٢)- ﴿ لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، تاکو - بەو هۆیەوە - سامان و بەرژەوەندییەکی دنیایی داوا بکەن.

واتە: کاسبیی بەو کەنیزەکانەو داوێنیانەوە بکەن و، پارەیان پێ پەیدا بکەن.

١٣)- ﴿ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ ﴾، هەر کەسێکیش ناچاریان بکات، یانی: **(وَمن یقهرهن)**، ناچاریان بکات و بە زۆر ناچاری لەشفرۆشییان بکات.

١٤)- ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا لە دوای ئەوەی ناچار کراون و زۆریان لێکراوە، بەرانبەر بەو کەنیزەکانە، لێبوردەیەو بە بەزەییە، گوناهیان ناگاتێ مادام زۆریان لێ دەکرێ، بەڵام بێگومان خاوەنە بێ غیرەت و بێ ناموسەکانیان، سزای سەختیان هەیەو گوناهی ئەوانیش هەڵدەگرن.

کورتە باسێک دەربارەی هاوسەرگیریی و پێنج مەسەلەی هەستیار

١- هاوسەردارکردنی پیاوان و ئافرەتانی ڕەبەن:

فەرمایشتی خوا کە دەفەرموێ: ﴿وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡ﴾، بە ڕوونیی لێی وەردەگیرێ، کە کۆمەڵگاو دەوڵەتی مسوڵمانان پابەندە، بە هاوکاریی کردنی ئەو پیاوو ئافرەتانەی نەیانتوانیوەو، ناتوانن بە توانای خودیی خۆیان، هاوسەرگیریی بکەن، دەوڵەت و، کۆمەڵگای مسوڵمان لەسەری پێویستە مشووریان لێ بخوات و، ئاسانکارییان بۆ بکات و هاوکارییان بکات، پێشتریش قسەکەی **(الطبري)**مان هێنا، کە دەڵێ:

أ)- {وَزَوِّجُوا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ مَنْ لاَ زَوْجَ لَهُ مِنْ أَحْرَارِ رِجَالِكُمْ وَنِسَائِكُمْ، وَمِنْ أَهْلِ الصَّلاَحِ مِنْ عَبِيدِكُمْ وَمَمَالِيكِكُمْ. وَالْأَيَامَى: جَمْعُ أَيِّمٍ، وَإِنَّمَا جُمِعَ أَيَامَى وَالْأَيِّمُ يُوصَفُ بِهِ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَى، يُقَالُ: رَجُلٌ أَيِّمٌ، وَامْرَأَةٌ أَيِّمٌ وَأَيِّمَةٌ: إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا زَوْجٌ}[١].

کە پێشتر مانامان کرد.

ب)- (وهبة الزُّحَيْلي)، گوتوویەتی: {زوجوا أيها الأولياء والسادة، أو أيتها الأمة جميعاً بالتعاون وإزالة العوائق، من لا زوج له من الرجال والنساء الأحرار والحرائر، ومن فيه صلاح من غلمانكم وجواريكم، وقدرة على القيام بحقوق الزوجية، وساعدوهم على الزواج بالإمداد بالمال}[٢].

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٣.

(٢) تفسير المنير: ج٩، ص٥٦٦.

واتـە: ئـەی سەرپەرشـتیاران و خاوەنـانی کۆیلـەو کەنیزەکـەکان، یاخـود ئـەی ئوممـەت بـە گشـتیی! پێکـەوە هـاوکار بـن بـۆ لابردنـی کۆسـپەکان کـە هەمـوو ئـەو پیاوو ئافرەتـە ئازادانـەو، هەروەهـا ئەوانـەی چاکەیـان تێدا شـك دەبـەن لـە کۆیلـەکان و لـە کەنیزەکەکانتـان، توانایـان تێـدا شـك دەبـەن لـەوەدا کـە مافـی هاوسـەردارییەتی جێبەجـێ بـکات، هاوکارییـان بکـەن بـۆ هاوسـەرگیریی، بـەوە کـە دەسـتباری هاوکاریـی مادییـان بگـرن و، بـە مـاڵ و سـامان هاوکارییـان بکـەن.

٢- هاوسەرگیریی کردن و حوکمە جۆراو جۆرەکانی:

ئایـا هاوسـەرگیریی کـردن: پیـاو هاوسـەرگیریی بـکات، ئافـرەت هاوسـەرگیریی بـکات، حوکمەکـەی چۆنـە؟ زانایـان لـە بـارەی حوکمـی هاوسـەرگیرییەوە، قسـەو باسـی زۆریـان کـردوە، لـە نێـوان ڕەوابـوون و، پەسـند بـوون و، پێویسـت بـوون (**المباحـة والنـدب والوجـوب**)دا، سـەرەتا بـا چەنـد دەقێکـی سـوننەت بێنیـن:

١)- پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا کە بوخاریی و موسلیم لێی دەگێڕنەوە، بەسەرهاتێکی هەیە، لە کۆتاییەکەیدا دەفەرموێ: {**لَكِنِّي أَصُومُ وَأُفْطِرُ وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي**} (**أخرجه البخاري: ٥٠٦٣ ، ومسلم: ١٤٠١**).

واتـە: بـەڵام مـن بـە ڕۆژووش دەبم (ڕۆژووی سـوونەت)، بـەڵام جاری وایـە بەڕۆژووش نابـم، شـەونوێژیش دەکـەم و، شـەو ئیسـڕاحەتیش دەکـەم و دەشـخەوم، هاوسـەرگیرییش لەگـەڵ ژنـان دەکـەم، هـەر کەسـێك لـە ڕێبـازی مـن لابـدات، لـە مـن نیە.

واتە: لەو حاڵەدا کە لە لادەدا، لە من نیە.

٢)- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالنَّاكِحُ يُرِيدُ الْعَفَافَ، وَالْمُكَاتَبُ يُرِيدُ الْأَدَاءَ**} (**أخرجه أحمد: ٩٦٢٩، والترمذي برقم ١٦٥٥، وقال: حسن، والنسائي: ٣١٢٠، وابن ماجه: ٢٥١٨، والحاكم: ٢٨٥٩، وقال: صحيح على شرط مسلم، وابن حبان: ٤٠٣٠**).

واتـە: سـێ كـەس، هـەر سـێكیان لەسـەر خـوا پێویسـتە هاوكارییـان بـكات، (خـوا لەسـەر خـۆی پێویسـتی كـردوە)، كەسـێك كـە لـە ڕێـی خـوادا تێدەكۆشـێ، جەنـگ دەكات، (یاخـود تێدەكۆشـێ بـە گشـتیی، چ لـە ڕووی بانگـەوازەوە، چ لـە ڕووی فێركردنـی خەڵكـەوە، چ لـە ڕووی هۆشـیاركردنەوەیانەوە، چ فەرمانكـردن بـە چاكـەو ڕێگریـی كـردن لـە خراپـە، هەمـووی دەگرێتـەوە)، هەروەهـا پیاوێـك كـە دەیـەوێ بەهـۆی هاوسـەرگیرییەوە خـۆی پـاك ڕابگـرێ و، كۆیلەیـەك موكاتەبـە لەگـەڵ گەورەكەیـدا دەكات، ڕێكەوتنێكـی لەگەڵـدا دەكات و، دەشـیەوێ ئـەو مـاڵ و سـامانەی بڕیـارە لـە بەینیانـدا، پێـی بـدات، هـەر سـێكیان خـوا هاوكارییـان دەكات.

٣)- پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكی دیكەدا دەفەرموێ: {**یَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ! مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ، فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ، فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ؛ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ**} (**أخرجه البخاري: ٥٠٦٥، ومسلم: ١٤٠٠**).

واتـە: ئـەی كۆمەڵـی گەنجـان! هـەر كامێـك لـە ئێـوە توانـای مـەسرەف كێشـانی هاوسـەرگیریی هەبـوو، بـا ژن بێنـێ، ئـەوە باشـترە بـۆ چاویشـی لـە ڕوانینـی حـەڕام بگرێتـەوەو بـۆ داوێنیشـی لـە خراپـە بیپارێـزێ، بـەڵام هـەر كەسـێك نەیتوانـی، (توانـای ماددیـی نەبـوو)، بـا بـەڕۆژوو بـێ، ئـەوە دەبێتـە هـۆی شـكاندنی ئـارەزووی و كەمكردنـەوەی.

٤)- هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێكی دیكەدا دەفەرموێ: {**الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَخَيْرُ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ**} (**أخرجه مسلم: ١٤٦٧، والنسائي: ٣٢٣٢، وابن ماجه: ١٨٥٥**).

واتـە: دنیـا هەمـووی ڕابواردنێكـی كەمـە، باشـترین شـتێكیش كـە لـە ژیانـی دنیـادا هەیـە، ئافرەتێكـی چاكـە.

٥)- هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**تَزَوَّجُوا الْوَدُودَ الْوَلُودَ، فَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْأُمَمَ**} (**أخرجه أبو داود: ٢٠٥٠، والحاكم: ٢٦٨٥، وابن حبان: ٤٠٥٦**).

واتـە: ئافرەتێـك كـە مێـردی خـۆی خـۆش بـوێ و منداڵـی ببـێ و بـە زاوزێ بـێ، بیهێنـن، چونكـە پێشـبڕكە دەكـەم بـە زۆریـی ئۆممەتـم لەگـەڵ ئۆممەتەكانـی دیكەدا.

لـە بـارەی حوكمـی هاوسەرگیرییشـەوە بـە كورتیـی دەڵێیـن: كـە ئەمـە ڕای خۆمـە لـە كـۆی ئایەتـەكان و فەرمایشـتەكان و، كـۆی ڕای زانایانـم هەڵێنجـاوە:

هاوسـەرگیریی پێنـج حوكمـە شـەرعییەكانی بـە سـەردا دەچەسـپێن، هەڵبەتـە مەرجیـش نیـە بـەس ڕای بەنـدە بـێ، پێـم وایـە ژمارەیەكـی زۆر لـە زانایـان وا دەڵێـن:

١)- كەسێك توانای هاوسەرگیریی هەبێ (توانای ماددیی و جەستەیی و دەروونیی)و بزانێ ئەگەر هاوسەرگیرییش نەكات، تووشی گوناهو لادان دەبێ، لەسەری پێویستە هاوسەرگیریی بكات.

٢)- بەڵام كەسێك توانای هەبێ و، بشزانێ كە ئەگەر هاوسەگیرییش نەكات، سەلامەت دەبێ، بۆی پەسندە.

٣)- كەسێكیش توانای هەبێ، بەڵام لە توانای خۆی دڵنیا نەبێ، ئەوە بۆی ڕەوایە.

٤)- كەسێكش گومانی هەبێ لەوەی بتوانێ هەقی هاوسەرو منداڵەكانی بدات و، ترسی گوناهیشی نەبێ، ئەگەر هاوسەرگیرییش نەكات، ئەوە ناپەسند (مكروە)ە، هاوسەرگیریی بكات.

٥)- كەسێكیش دڵنیا بێ، ناتوانێ ئەركەكانی هاوسەرگیریی ڕاپەڕێنێ، ئەوە بۆی حەڕامە هاوسەرگیریی بكات، چونكە ئافرەتێك گرفتار دەكات و، ئەگەر منداڵیشیان بن، ئەوانیش گرفتار دەبن، هەڵبەتە هەندێك حاڵەتیش هەن شوێنی ئیجتیهادن.

٣- خۆپاكڕاگرتنی ئەوانەی توانای هاوسەرگیرییان نیە:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغۡنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ﴾، ئەوانـەی توانـای هاوسـەرگیرییان نیـە، (واتـە: توانـای ماددییـان نیـە لـە پیاوان، یاخود لـە ئافرەتـان، ئەوانـە کـە بۆیـان نەڕەخسـاوە هاوسـەرگیریی بکـەن، کەسـێکی بـە دڵی خۆیـان نەچۆتـە داخوازییـان، یـان لەبـەر هـەر هۆیـەك بـێ، بۆیـان هەڵنەسـووڕاوە)، بـا خۆیـان پـاك ڕابگـرن، هەتـا خـوا لـە بەخششـی خـۆی بـێ نیازیـان دەكات، بـە نسـبەت پیاوانـەوە، توانـای ماددییـان بـۆ دەڕەخسـێنێ و، هـەل و مەرجیـان بـۆ هەمـوار دەكات، كـە هاوسـەرگیریی بكـەن، بـە نسـبەت ئافرەتانیشـەوە، خـوا دەرووی خێریـان لـێ دەكاتـەوە، كـە پیاوێكـی بـە دڵـی خۆیانیـان لـێ هەڵبكـەوێ، پێشـتریش فەرموودەكەمـان هێنـا، كـە دەفەرمـوێ: {**يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ؛ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ**}، (**أخرجه البخاري: ٥٠٦٥، ومسلم: ١٤٠٠**).

پێشـتر مانامـان كـرد، هەڵبەتـە فەرمایشـتەكە ڕوو لـە گەنجانـی كـوڕ دەكات، بـەڵام بـە تەئكیـد ئافرەتانیـش هـەر كامێكیـان بـۆی ڕەخسـا، دەیگرێتـەوە، چونكـە فەرمایشـتەكە ئـاوا دەفەرمـوێ: ئـەی كۆمەڵـی گەنجـان! هـەر كامێـك لـە ئێـوە توانـای هاوسـەرگیریی هەبـوو، بـا هاوسـەرگیریی بـكات، بـۆ ڕوانینـی چاویشـی باشـترە (كـە تەماشـای ئافرەتـان یـان پیـاوان نـەكات، بـە ئـارەزووەوە، مـادام هاوسـەری خـۆی هەیـە)، هەروەهـا بـۆ داوێنیشـی پارێزەرتـرە، هـەر كەسـێك نەیتوانـی بـا بـە ڕۆژوو بـێ، باشـترە ڕۆژوو ئارەزووەكـەی كـەم دەكاتـەوەو دەیشـكێنێ.

ئەوە بۆ كوڕانیش و بۆ كچانیش وایە.

شـایانی باسـە وشـەی: (وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ)، یانـی: بـا عیففـەت لـە خۆیانـدا پەیـدا بكـەن، عیففـەت یانـی: پاكیـی، پاكیـی لـە ڕووی جینسـییەوە، جـاری واش هەیـە یـانی: پاكیـی لـە ڕووی نەوسـنییەوە، یـان چـاو لـە دەسـتی خەڵـك نەبـوون و نەفـس بـەرز بـوون،

ئەمە لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە: { **وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفُّهُ اللهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللهُ**} **(أخرجه البخاري: ١٤٢٧، ومسلم: ١٠٣٤)**.

واتە: هەر كەسێك خۆی لەسەر پاكیی ڕابێنێ، كار لەسەر خۆی بكات، خوا پاكیی پێ دەبەخشێ و، هەر كەسێك خۆی لەسەر بێ نیازیی ڕابێنێ، خوا بێنیازی دەكات، (دڵی دەوڵەمەند دەكات).

شایانی باسیشە: بەڕێزان! لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا خۆ پاكڕاگرتنی مرۆڤ لە ڕووی جینسییەوە، بە تایبەت بۆ گەنجان، لە هەردوو ڕەگەزەكە، ئاسان نیە، بەڵام چەند هۆكارێك لەو بارەوە دەتوانین بڵێین زۆر كاریگەرن، ئەگەر گەنجەكان ڕەچاویان بكەن، بە تایبەت گەنجەكان بە كوڕو كچەوەو بە گشتییش پیاوان و ئافرەتان:

١)- سەرگەرمبوون بە خوا پەرستیی و طاعەتەوە، جگە لەوەی لە خودی خۆیدا خوا ئێمەی بۆ بەندایەتیی لەم سەر زەوییە داناوە، كە ئەوە حیكمەت و ئامانجی دروستكرانی مرۆڤە، بەڵام جگە لەوەو وێڕای ئەوەش لە بەرەكەتی سەرگەرمبوون بە طاعەتەوە ئینسان زیاتر خۆی كۆنترۆڵ دەكات و ئیرادەی بەهێزتر دەبێ، ڕووحی پاكتر دەبێ، لە خوا ﷻ نزیكتر دەبێ، ئەوەی لە خواش نزیك بێ، لە شەیتانەكان دوورەو، ئەوەش كە لە خوا نزیك بێ، زیاتر خۆی كۆنترۆڵ دەكات، چ لە ڕووی غەریزەی جینسییەوە، چ لە ڕووی هەموو هەڵس و كەوتەكانی دیكەیەوە.

٢)- هاوەڵێتیی خەڵكی پاك و چاك و، خۆپاراستن لە خەڵكی خراپ، وەك فەرمایشتەكەی پێغەمبەر ﷺ كە چەند جارێك هێناومانە: {**إِنَّمَا مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السُّوْءِ، كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكِيرِ**} **(أخرجه البخاري: ٥٢١٤، ومسلم برقم ٢٦٢٨، عَنْ أَبِي مُوسَى)**.

واتە: وێنەی هاوەڵی چاك و هاوەڵی خراپ، وەك عەتر فرۆش (بۆن فرۆش)و وەك ئاسنگەر (یان كورەچیی) وایە، دوایی لە درێژەی فەرمایشتەكەدا دەفەرموێ: بابای عەتر فرۆش یان لێی دەكڕی، یان دەتداتێ، (دەڵێ: بزانە ئەو بۆنە چۆنە؟

تۆزێکت تێ دەدا)، یاخود بۆنی خۆشت هەر بۆ دێ، (لێی نیزیك بیەوە، بۆنی خۆشت هەر بۆ دێ)، کابرای ئاسنگەرو کورەچییش، یان بەرگت دەسووتێنێ بە پریشکە ئاگرەکان، یاخود بە تەقە تەقەکەی جارِس دەبی و، بۆنی ناخۆشت بۆ دێ.

هەندێك كەس لە كوردەواریی خۆماندا دەڵێن: پارە دین دەریشەو دین بەریشە، بەڵام لە ڕاستییدا هاوەڵ و برادەریش، دەگونجێ دین بۆ ئینسان بێنێ، ئابڕوو و کەرامەتی بۆ بێنێ، ڕەوشتی بەرزیی بۆ بێنێ، عیلم و مەعریفەتی بۆ بێنێ، ئەگەر چاك بێ، دەشگونجێ هەموو ئەوانەی لێ بستێنێ، ئەگەر خراپ بێ، زۆر کەس هەبووە، ئینسانی باش بووەو پاك بووە، لە ئەنجامی هاوەڵایەتیی کردنی ئینسانێکی خراپدا، ئەگەر پیاو بووە، ئەگەر ئافرەت بووە، سەرەنجام خلیسکاوەتە نێو زەلکاو و باتلاغی گوناهو تاوانەوەو، کەتۆتە نێو گێژی سەر بە فەتارەت چوونەوە.

٣)- سەرگەرمبوونی کارو کاسبیی و، لە بۆشاییدا نەبوون، ئەمیش هۆکارێکی گرنگە بۆ خۆ پاکڕاگرتنی مرۆڤ، کە سەرگەرمی پەیداکردنی بژیوی حەڵاڵ بێ و چاوی لە دەستی خەڵك نەبێ و، لە بۆشاییدا نەبێ.

٤)- بە قورئانەوە سەرگەرمبوون، هەڵبەتە بە قورئانەوە سەرگەرمبوون بە پلەی یەکەم، ئەگەرنا سوننەتی پێغەمبەریش ﷺ بە هەمان شێوە، قورئان بخوێنێ و هەوڵبدا باشی بخوێنێ، یان لەبەری بکات، یان لێی تێبگات، هەروەها سوننەت و ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ هەوڵبدات پێی ئاشنا بێ، دەقەکانی سوننەت لەبەر بکات و تێیان بگات.

٥)- بە مزگەوتەوە پەیوەست بوون، وەك لە شوێنەواردا هاتوە: {**إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسَاجِدَ، فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ**}[1]، واتە: ئەگەر پیاوتان بینی هۆگری مزگەوت بوو، شایەدیی ئیمانی بۆ بدەن، ئینسان ئەگەر بە مزگەوتەوە هۆگر بێ، چ پیاو چ ئافرەت و، لەگەڵ ئەهلی مزگەوتدا تێکەڵ بێ، بە تەئکید لە خراپە بە دوور دەبێ.

---

(١) {إذا رأيتم الرجل يلزم المسجد، فلا تَحْرَجُوا أن تشهدوا أنه مؤمن، فإن الله يقول: { إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله } أخرجه الحاكم: ٣٢٨٠ ، هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه، تعليق الذهبي في التلخيص: صحيح.

٦)- خوێندنەوەی سیرەی پێغەمبەری خاتەم ﷺو پێغەمبەران بە گشتیی و، پێشەوایان و زانایان و ساڵحان بە گشتییتر.

٧)- بە وریایی مامەڵەکردن لەگەڵ ئینتەرنێت و تەکنۆلۆژیادا بە گشتیی مۆبایلە، بە هەموو شێوەکانیانەوە، ئینتەرنێتە، باقی ئەو ئامێرانە کە تەکنۆلۆژیای ئێستا بەرهەمی هێناون، کە زۆر کەس لە ئەنجامی خراپ بەکارهێنانی ئەو ئامێرانەوە، عەیبەی هاتۆتەوە سەر، گوناهبار بووە، عەیبدار بووە، تووشی سەر ئێشەو گرفتاریی بووە، بەڵکو خزمەکانی و خێزانەکەشی تووشی گرفتاریی و سەر ئێشە کردوون، عەیبداریی و گوناهباری کردوون، بە پێچەوانەشەوە: دەگونجێ ئینسان ئینتەرنێت و تەکنۆلۆژیاو ئامێرەکانی دیکە بەکاربێنێ بۆ چاکە، ئەوانە وەك چەکێکی دوو دەم وان، بە هەردوو دیواندا دەبڕن، ئەگەر بە دەست خەڵکی چاکەوە بن و، بۆ مەبەستی چاك بەکاربێن، خێر دەدەنەوەو، ئەگەر بە دەست خەڵکی خراپەوە بن و، بۆ ئامانجی خراپ بەکار بێن، دەرەنجام و دەرهاویشتەی خراپیان لێ دەکەوێتەوە.

٤- موکاتەبە کردن لەگەڵ کۆیلەو کەنیزەکاندا:

سەرەتا با پێناسەی موکاتەبە بکەین:

(القرطبي)، دەڵێ: {**مَعْنَى الْمُكَاتَبَةِ فِي الشَّرْعِ: هُوَ أَنْ يُكَاتِبَ الرَّجُلُ عَبْدَهُ عَلَى مَالٍ يُؤَدِّيهِ مُنَجَّماً عَلَيْهِ، فَإِذَا أَدَّاهُ فَهُوَ حُرٌّ**}[1].

واتە: مانای موکاتەبە کردن لە شەرعدا ئەوەیە کە: پیاوێك ڕێکەوتن بکات لەگەڵ کۆیلەکەیدا، لەسەر ئەندازەیەك ماڵ، کە لە چەند ماوەیەکی جیاوازدا بۆی بێنێ و، هەر کاتێ ماڵەکەی تەسلیم کرد، ئازادە.

هەڵبەتە ئەو وای هێناوە کە تەنیا کۆیلە، نێرینەی کۆیلان، بەڵام لە ڕاستییدا بۆ کەنیزەکیش هەر وایە، وەك دوایی لەو بارەوە فەرمایشت دێنین.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٢٠٦.

خــوا کــە دەفەرمــوێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡۚ ﴾:

١)- ئەمە یەکێك بووە لە دەروازەکانی لێوە بنبڕکردنی کۆیلایەتیی، وەك تەفسیری سوورەتی (**النساء**)دا بە درێژیی باسی کۆیلایەتییمان کردوە لە ئیسلامدا، هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (**محمد**)یش دا، کورتە باسێکمان لەو بارەوە، کردوە، چونکە ئیسلام، (**جاء بالعتق، ولم يأتِ بالرق**)، ئیسلام ئازادکردنی هێنا، نەك بە کۆیلەکردن، بەڵام ئیسلام کە هات سیستمی دنیای ئەو کاتە، یەکێك لە شادەمارەکانی، یەکێك لە پایە گرنگەکانی بریتیی بوو لە کۆیلایەتیی لە هەموو دنیادا، ئیسلام چی لێ بکات! بە نووکە قەڵەمێك لە لای خۆیەوە، لە گۆشەیەکی دنیاوە، ئەوەی پێ هەڵناوەشێتەوە، ئیسلام سەرەتا مامەڵەی لەگەڵدا کرد، بەڵام دوایی لە لای خۆیەوە هەڵسا بە وشککردنی ئەو سەرچاوانەی کە کۆیلایەتییان لێ دێ، لێرەدا پێویست ناکات دووبارە بچینەوە نێو وردەکارییەکان.

٢)- لەو بارەوە کە ئایا لەسەر گەورەی کۆیلەکان، گەورەی کەنیزەکەکان، خاوەنەکەیان پێویستە ئەگەر داوایان کرد موکاتەبەیان لەگەڵدا بکات، لە سەری پێویستە، یان نا؟ (**الطبري**)، دەڵێ: {**هَلْ قَوْله:** ﴿ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ ﴾، **عَلَى وَجْه الْفَرْض أَمْ هُوَ عَلَى وَجْه النَّدْب؟ ... وَأَوْلَى الْقَوْلَيْنِ فِي ذَلِكَ عِنْدِي بِالصَّوَابِ قَوْل مَنْ قَالَ: وَاجِب عَلَى سَيِّد الْعَبْد أَنْ يُكَاتِبهُ إِذَا عَلِمَ فِيهِ خَيْرًا وَسَأَلَهُ الْعَبْد الْكِتَابَة**}[1].

دەڵــێ: ئایــا کــە خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ ﴾، ئەگــەر چاکەتــان تێــدا شــك بــردن، ئــەو بڕیارنامــەو ڕێکەوتننامەیــان لەگەڵــدا بکــەن، (کــە ئەندازەیــەك مــاڵ و سامانتان بــۆ بێنــن، کــە پێــی دەگوتــرێ: موکاتەبــە)، ئایــا ئەمــە پێویســتە یاخــود شــتێکی پەســندە؟ ... دەڵــێ: نیزیکترینــی هــەردوو ڕایــەکان لــە لای مــن لــە ڕاســتییەوە، قســەی ئــەو کەســەیە کــە گوتوویەتــی: لەســەر خاوەنــی کۆیلەکــە پێویســتە ئــەو ڕێککەوتنــەی لەگەڵــدا بــکات، ئەگــەر چاکــەی تێــدا بینــی و، کۆیلەکەش خــۆی داوا کردبــوو کــە ئــازاد بکــرێ، لــە بەرانبــەر ئەندازەیــەك ماڵــدا.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٣٤، ١٣٥.

٣)- کە دەفەرموێ: ﴿ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗا ﴾، ئەگەر چاکەتان تێدا شك بردن، ئەمە مەبەست پێی چییە؟ زانایان ئاوایان لێکداوەتەوە: (**الْقُدْرَةُ عَلَى الإِكْتِسَابِ وَالإِحْتِرَافِ لأَدَاءِ مَا كُوتبوا عَلَيْه**)، بریتیە لە توانا هەبوون لەسەر کاسبیی کردن و، هەبوونی پیشەو توانای ماڵ پەیداکردن، بۆ ئەوەی ئەو ماڵ و سامانەی کە لەسەری ڕێك کەوتوون، بیدا بە خاوەنەکەی، بتوانێ پەیدای بکات، ئەگەر ئەوەتان تێدا شك بردن و، تێتان ڕا بینین، ئەوە لەسەرتان پێویستە ئەو ڕێکەوتنەیان لەگەڵدا بکەن.

٤)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡ ﴾، لەو سامانی خوایەی پێی داون، پێیان بدەن، هاوکارییان بکەن، ئەمە سێ واتایان دەگەیەنێ:

أ- واتە: با گەورەو خاوەنەکەیان بۆیان داشکێنێ، بۆ وێنە: (١/٢)، یان (١/٣)، یان (١/٤)، (١/٥)...هتد، ئەندازەیەکیان بۆ داشکێنن و پێیان بدەن.

ب- یاخود هەر ئەندازەیەك ماڵیان پێ بدەن، بڵێن: ئەوەندە سامانەم بۆ بێنەو ها من پێشەکیی ئەوەندەت بدەمێ، بۆ خۆشت کەسابەت بکە.

ج- یاخود: دەوڵەت و کۆمەڵگای مسوڵمان لەسەری پێویستە لە پشکی زەکات، کە بۆ کۆیلان تەرخان کراوە، لەوە پێیان بدەن، چونکە ئایەتەکەمان هێنا، لە سوورەتی (**التوبة**)دا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ ﴿٦٠﴾ ﴾.

کەواتە: یەکێك لە هەشت جۆرە کەسەکان کە دەبێ زەکاتیان بدرێتێ، کۆیلەکانن (**فِي الرِّقَابِ**)، ئنجا خوا نەشیفەرمووە: بدرێ بە خۆیان، بەڵکو بەکاربهێنرێ بۆ ئازادکردنی ئەو کۆیلانە، ئەگەر دەوڵەوت و قەوارەی سیاسیی ئیسلامیی هەبێ و، کۆیلەش هەبن، دەبێ (١/٨)ی زەکاتی هەموو مسوڵمانان دابنرێ بۆ ئازادکردنی ئەو کۆیلانەی هەن، کاتی خۆی وابووە، کە ئیش بە شەریعەت کراوەو، ئەو حوکمڕانە دادگەر بووەو، پابەند بووە بە شەریعەتەوە.

٥)- وەك چۆن كۆیلە بۆی هەیە موكاتەبە بكات، لەگەڵ گەورەكەی خۆیدا، كەنیزەكیش بۆیان هەبووە موكاتەبە بكەن، وەك لەم دەقەوە دەبینرێ، بەڵام لە تەفسیرەكاندا نەمبینی ئاماژەی پێكرابێ، بەس باسی كۆیلە دەكەن، باسی پیاو دەكەن، بەڵام باسی كەنیزەك ناكەن، لە حاڵێكدا كە ئەم دەقە زۆر بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنێ و، ئایەتەكەش لێی دەفامرێتەوە بە گشتیی: {**عَنْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: دَخَلَتْ عَلَيَّ بَرِيرَةُ فَقَالَتْ: إِنَّ أَهْلِي كَاتَبُونِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ فِي تِسْعِ سِنِينَ، كُلَّ سَنَةٍ أُوقِيَّةٌ، فَأَعِينِينِي ...**} (**أخرجه البخاري: ٢٥٦٣، ومسلم: ١٥٠٤**).

واتە: عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: بەریرە هاتە لام {كە دوایی دەبێتە یەكێك لە ئەو ئافرەتانەی كە لە عائیشەوە خوا لێی ڕازی بێ، نیزیك بووە، كە پێی دەگوترێ: (**مولاة**)، واتە: ئازادی كردوە، هاوكاریی كردوە بۆ ئازادكردنی، كە ئەو پێی لە پێشتر دەبێ}، گوتی: موكاتەبەیان لەگەڵدا كردووم، لەسەر نۆ ئۆقیە (لە زێڕ یان لە زیو)، لە ماوەی نۆ ساڵاندا، هەر ساڵێ ئۆقیەیەك، تۆ هاوكاریم بكە بۆ ئازاد بوونم.

دایكمان عائیشەش (خوا لێی ڕازی بێ)، هاوكاریی دەكات و، دوایی لە ماڵی پێغەمبەردا ﷺ دەبێت، نەك وەك كەنیزەك، بەڵكو وەك ئافرەتێك كە لە ماڵی واندا دەبێ و، خزمەت دەكات و ئەوانیش ڕێزی دەگرن.

٥- زۆر لێکردنی کەنیزەکان لەسەر لەشفرۆشیی قەدەغەیە:

ئایەتەکە زۆر بە ڕوونیی دەفەرمووێ: ﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، واتە: کچەکانتان لەسەر لەشفرۆشیی ناچار مەکەن، لە حاڵێکدا کە ئەوان پاکییان دەوێ، بۆ ئەوەی کە شمەکێك لە ژیانی دنیا، (ئەندازەیەك لە ماڵ و سامان) وە دەست بێنن، بەو هۆیەوەو هەر کەسێك ناچاریان بکات، خوا دوای ناچارکردنەکەیان لێبووردەی میهرەبانە بەرانبەریان.

ئەم مەسەلەیە لە پێنج خاڵ دا دەتوێژینەوە:

یەك: خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى﴾، (**فتیاتكم**)، کۆی (**فتاة**)ە، یانی: کچ، نەیفەرمووە: (**جَوَارِيكُم**)، یان نەیفەرمووە: (**إماءكم**)، واتە: ئەوانە کچتانن، دەبێ وەك کچی خۆتان مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: {**وَلَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ: عَبْدِي أَمَتِي، وَلْيَقُلْ فَتَايَ فَتَاتِي** }، (**أخرجه أحمد: ٨١٨٢، والبخاري: ٢٤١٤، ومسلم: ٢٢٤٩**)، واتە: با یەکێکتان نەڵێ: کۆیلەکەم، کەنیزەکەکەم، بەڵکو با بڵێ: کوڕەکەم، کچەکەم، یان کوڕە گەنجەکەم، کچە گەنجەکەم، یانی: پێغەمبەر ﷺ هەر لە ناو هێنانیان دا، کارێکی کردوە کە هەست بە ئازادیی و، کەرامەت و ڕێزی خۆیان بکەن، کە جیاواز نین لەوانی دیکە.

دوو: وشەی (**بغاء**)، لە کوردییدا بە لەشفرۆشیی لێك دەدرێتەوە، واتە: پارە پەیدا کردن بە داوێن پیسیی، لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمان کرد، کە (**عبدالله بن أبي بن سلول**) سەرۆکی مونافیقەکان - کە ئەو جۆرە کارانە، هەر لە مونافیقەکان و دەغەڵ و دڵ نەخۆش و سەرۆکی مونافیقەکان دەوەشێنەوە - دوو کەنیزەکی هەبوون، بە ناوی موسەیکەو ئومەیمە (**عبدالله بن أبي بن سلول**)، ناچاری دەکردن بچن لەشفرۆشیی بکەن، زینا بکەن بە پارە، کە ڕەنگە خەڵکی دیکەش هەر بووبێ و، زانایان گوتوویانە: (**إن خصوص السَّبب لا يمنع شمول المعنى**)، تایبەتمەندبوونی هۆکاری هاتنە خوار، ڕێ ناگرێ لە گشتیربوونی واتایەکەی.

سێ: کە دەفەرموێ: ﴿ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا ﴾، زانایان گوتوویانە: (**هَذَا قَيْدٌ وَصْفِيٌّ وَلَيْسَ قَيْدَاً احترازياً**)، ئەمە قەیدێکی وەسفییە، نەك بۆ خۆلێ پاراستن، یانی: لە حاڵێکدا کە ئەو ئافرەتانە خۆپاك ڕادەگرن و پاکییان دەوێ، ئێوە ناچاری داوێن پیسیی و لەشفرۆشییان مەکەن، نەك مەبەست ئەوەبێ: تەنیا لە حاڵێکدا کە ئەوان ویستیان پاك بن، لەشفرۆشییان پێ مەکەن، بەڵکو ئەگەر ئەوانیش گریمان نەیانەوێ پاك بن، ئێوە هەر دەبێ پاکیان ڕابگرن و نابێ هانیان بدەن، بۆ زینا کردن، بەڵام لە حاڵێکدا کە ئەوان حاڵ و واقیعیان وایە کە خۆیان پاك ڕادەگرن، بۆ ئێوە زۆر زۆر ناجوامێریی و نامەردایەتییە، لەشفرۆشییان پێ بکەن!!

چوار: ئنجا لە بەرانبەر چی دا؟ ﴿ لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، بۆ ئەوەی شتێك لە بەرژەوەندیی دنیا، شتێك لە تەماعی دنیا داوا بکەن، کە ئەندازەیەك پارە بووە، پەیدایان کردوە!

پێنج: ﴿ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾، هەر کەسێك ناچاریان بکات و، زۆریان لێ بکات، خوا دوای ناچارکردنیان، لێبوردەی میهرەبانە، واتە: بەرانبەر بەوان، ئایەتەکە زۆر بە ڕوونیی ئەوە دەگەیەنێ، ئەگەرنا ئەوەی کە ناچاری کردوون، ئەوە لە ڕاستییدا هەم لە ڕووی ڕواڵەتی شەرعەوە ڕێی لێ دەگیرێ، هەم لە لای خوای پەروەردگاریش، زۆر بە عەیبدارو ناجوامێرو نامەرد لە قەڵەم دەدرێ.

مەسەلەی چوارەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا ئایەتانێکی ڕۆشن و ڕوونکەرەوەی بۆ مسوڵمانان دابەزاندوون، وێڕای بەسەرهاتی سەرسوڕهێنەری گەلانی پێشووو، ئامۆژگارییش بۆ پارێزکاران:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ ﴾، بەدڵنیاییش ئایەتانێکی ڕۆشن و ڕوونکەرەوەمان بۆ لاتان دابەزاندوون.

ئەمە بیرخستنەوەیە بۆ گەورەیی نێوەڕۆك و هەستیاری ئەم ئایەتانەی سوورەتی (النور)، یان مەبەست کۆی ئایەتەکانی سوورەتەکانی قورئانە، (وَلَقَدْ) بە (ل) و (قد) بۆ دڵنیا کردن و جەختکردنەوەن، ئێمە بۆ لای ئێوەمان دابەزاندوە چی؟

﴿ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ ﴾، ئایەتانێکی ڕوون و ڕۆشنکەرەوە، خوێندراویشەتەوە: (**مُبَيَّنَات**)، واتە: ڕۆشنکراوە، کە ئایەتەکانی قورئان هەم ڕۆشنکراوەن، هەم ڕۆشنکەرەوەشن بۆ مەبەستەکان، واتە: دڵنیابن ئەو ئایەتانە، هەم ڕۆشنکەرەوەن هەم ڕۆشنکراوەن، کەواتە: ڕێزیان بگرن، وەك بۆ پێگەی بەرزی فەرمایشتی خوا، پێویستە، ئاوا مامەڵە بکەن لەگەڵ فەرمایشتەکانی خوادا.

٢)- ﴿ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُمْ ﴾، هەروەها وێنەش لە گەلانێك کە لە پێش ئێوەدا ڕابردن، (بۆ ئێوەمان دابەزاندوە).

(**المثلُ: النَّظِير وَالشَّبِيْهُ، والحالة العجيبة**)، (مَثَل) هەم بە مانای وێنە دێ، هەم بە مانای وێچوو دێ، هەم بە مانای حاڵەتی سەرسوڕهێنەر دێ، کە مەبەست

پێی بەسەرهاتی گەلە پێشووەکانە، کە وەك پەند (**مثل**) خوای پەروەردگار دایڕشتوە، وەك پەندی پێشینان، کە وشەکانی کەمن، بەڵام واتای زۆرە، ئەو بەسەرهاتانەش کە خوا لە قورئاندا لە بارەی گەلە پێشووەکانەوە، بۆ ئێمەی گێڕاونەوە، شێوەی پەند دەکەن، واتایان زۆرەو وشەکانیان کەمن.

٣)- ﴿وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾، هەروەها خوا ئامۆژگارییشی بۆ پارێزکاران (بۆتان دابەزاندوە)، (**موعظة**): بریتیە لە قسەیەك کە مرۆڤ بە هۆیەوە هەڵەکەی خۆی پێ بزانێ و، خۆی ڕاست بکاتەوە، بەڵام هەندێك گوتوویانە: (**المَوْعِظَة: كَلَامٌ مقترنٌ بتَرغيب وترهيب**)، (**موعظة**) قسەیەکە جووت بێ لەگەڵ ئارەزوومەند کردن و ترساندندا، هەروەها گوتراوە: (**الوعظ: كلامٌ يرقُّ له القَلْبُ**)، (**وعظ**) قسەیەکە دڵ بۆی نەرم بێ و هەست جووڵێن و دڵبزوێن بێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

AliBapir
Google Play
App Store

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە دوازدە (١٢) ئایـەت پێـك دێ، کـە بریتیـن لـە ئایەتـەکانی: (٣٥ - ٤٦)، ئـەو دوازدە ئایەتـە، خـوا ﷻ تێیانـدا، پێنـج بابەتـی جـۆراو جـۆری خسـتوونە ڕوو:

١- وەسفکرانی خوا بە ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوی و، وێنە هێنانەوە بۆ ڕووناکیی خوا، بە چرایەك لە تاقێکدا کە شووشەکەی وەك گەوهەرو، زەیتەکەشی زۆر ڕوون و ... هتد.

٢- باسی مزگەوتەکان کە پیاوانێکی هەڵبژاردە، یادی خوایان تێدا دەکەن، کە بازرگانیی و کڕین و فرۆشتن لە یادی خواو نوێژکردن و زەکاتدان، بێ ئاگایان ناکات و، پاداشتێکی بێ ئەژماریشیان هەیەو، خوا لە بەخششی خۆی بۆشیان زیاد دەکات.

٣- باسی سەرەنجامی شووم و تاریکی بێبڕوایان، لە دنیاو دوا ڕۆژداو، وێنە بۆ هێنرانەوەیان بە تراویلکەی بیابان و، تاریکایی دەریا..

٤- خستنە ڕووی چەند دیاردەو دیمەنێکی سەرنجڕاکێش، لە بارەی زانیاریی و دەستەڵات و میهرەبانیی خوای بەرزو مەزنەوە.

٥- دووبارە جەختکرنەوە لەسەر گەورەیی و گرنگیی ئایەتە ڕوون و ڕوونکەرەوەکانی قوڕئان و، ئەوە کە خوا مرۆڤەکان بەرەو ڕاستە شەقام ڕێنمایی دەکات.

﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۚ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ

لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ (٣٥) فِي بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ يُسَبِّحُ
لَهُۥ فِيهَا بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ (٣٦) رِجَالٞ لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ
وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ يَخَافُونَ يَوۡمٗا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلۡقُلُوبُ وَٱلۡأَبۡصَٰرُ (٣٧) لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا
عَمِلُواْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضۡلِهِۦۗ وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ (٣٨) وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعۡمَٰلُهُمۡ
كَسَرَابِۭ بِقِيعَةٖ يَحۡسَبُهُ ٱلظَّمۡـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمۡ يَجِدۡهُ شَيۡـٔٗا وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ
حِسَابَهُۥۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ (٣٩) أَوۡ كَظُلُمَٰتٖ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ
مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞۚ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَاۗ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ
لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ (٤٠) أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلطَّيۡرُ صَٰٓفَّٰتٖۖ
كُلّٞ قَدۡ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسۡبِيحَهُۥۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ (٤١) وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ وَإِلَى
ٱللَّهِ ٱلۡمَصِيرُ (٤٢) أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزۡجِي سَحَابٗا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيۡنَهُۥ ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ رُكَامٗا فَتَرَى ٱلۡوَدۡقَ
يَخۡرُجُ مِنۡ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٖ فِيهَا مِنۢ بَرَدٖ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن
يَشَآءُۖ يَكَادُ سَنَا بَرۡقِهِۦ يَذۡهَبُ بِٱلۡأَبۡصَٰرِ (٤٣) يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبۡرَةٗ لِّأُوْلِي
ٱلۡأَبۡصَٰرِ (٤٤) وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٖ مِّن مَّآءٖۖ فَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ بَطۡنِهِۦ وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ رِجۡلَيۡنِ
وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰٓ أَرۡبَعٖۚ يَخۡلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ (٤٥) لَّقَدۡ أَنزَلۡنَآ
ءَايَٰتٖ مُّبَيِّنَٰتٖۚ وَٱللَّهُ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ (٤٦) ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{خوا ڕووناكیی ئاسمانەكان و زەوییە، وێنەی ڕووناكییەكەی وەك ئەوەیە تاقەیەك چرایەكی تێدابێ، چرایەكە لە شووشەیەك دابێ، شووشەكە وەك ئەستێرەیەكی گەوهەر ئاسابێ، سووتەمەنییەكەی هی درەختێكی بە پیێزی زەیتوون بێ، كە هەم لە كاتی هەڵهاتن و، هەم لە كاتی ئاوابوونیدا، تیشكی خۆر لێی بدات، زەیتەكەی (هێندە ساف بێ) نیزیك بێ، بێ ئەوەی ئاگری بگاتێ دابگیرسێ و ڕۆشن بێ، ڕووناكیی لەسەر ڕووناكییە، خوا هەر كەسی بوێ بەرەو ڕووناكیی خۆی ڕێنمایی دەكات و، خوا وێنان بۆ خەڵكی دێنێتەوەو، خوا بە هەموو شتێك زانایە ﴿٣٥﴾ (ڕووناكیی ڕێنمایی خوا) لە ماڵانێك دایە، كە خوا فەرمانی كردوە بەرز ڕابگیرێن و، ناوی وییان تێدا بهێنرێ، كە تێیاندا بەیانیان و ئێواران بە پاكی دەگرن ﴿٣٦﴾ پیاوانێك كە بازرگانیی و كڕین و فرۆشتن لە یادی خواو بەرپاكردنی نوێژو زەكاتدان، نایانخافڵێنێ (و بێ ئاگایان ناكات) لە ڕۆژێك دەترسێن دڵان و چاوانی تێدا هەڵدەگەڕێنەوە ﴿٣٧﴾ (بۆیە وا دەكەن) تاكو خوا پاداشتی باشترین كردەوەكانیان بداتەوەو، لە بەخششی خۆیشی بۆیان زیاد بكاو، خواش هەر كەسێكی بوێ، بە بێ ژماردن پاداشتیی دەداتەوە ﴿٣٨﴾ كردەوەكانی ئەوانەش كە بێبڕوان، وەك تراویلكەی دەشتێكە كە بابای تینوو پێی وایە ئاوە، بەڵام كە دێتە لای، هیچ نابینێ و پەروەردگاری لەوێ دەبینێ و، سزای پڕ بە پێستی دەدات و، خواش لێپرسینەوەی خێرایە ﴿٣٩﴾ یان (كردەوەكانیان) وێنەی تاریكاییەكانی دەریایەكی قووڵی شەپۆلاوییە، كە شەپۆلێك دایدەپۆشێ، لەسەروویەوە شەپۆلێك هەیەو، لەسەرووشیەوە هەور، كۆمەڵێك تاریكایی لەسەر یەك كەڵەكە بوون (تاریكاییەكە هێندە خەستەو ئەنگوستە چاوە كە) ئەگەر (كەسێك) دەستی دەربێنێ، نیزیكە نەیبینێ، كەسێكیش خوا ڕووناكیی نەداتێ،

ڕووناکیی نابێ ﴿٤٠﴾ ئایا نابینی (بە چاوی عەقڵ و دڵ) کە خوا هەر کەس لە ئاسمانەکان و زەویدایە، بە پاکی دەگرێ و، باڵندەکانیش باڵەکانیان پان ڕاگرتوون و ڕیز کردوون، هەر کامێکیان پاڕانەوەو (خوا) بە پاکگرتنی خۆی دەزانێ و، خواش دەزانێ چی دەکەن ﴿٤١﴾ حوکمڕانیی ئاسمانەکان و زەوییش تەنیا هی خوایەو، سەرەنجامیش تەنیا بۆ لای خوایە ﴿٤٢﴾ ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نابینی (ئەی مرۆڤ !) کە خوا هەورەکان لێدەخوڕێ (بە نەرمیی)، دوایی پێکیانەوە ئاوێتە دەکات (متوربەیان دەکات)و، لەسەر یەکیان کەڵەکە دەکات و، سەرەنجام باران لەمیانیدا دێتە دەرێ و، لەسەرێشەوە لە چەند هەورێکی چیا ئاسا کە تێیدان، لە تەرزە دادەبارێنێ و، هەر کەسێك بیەوێ (بەو تەرزەیە) لێی دەدات و، لە هەر کەسێکیشی بوێ، لایدەدات، نیزیکە ڕووناکیی بروسکەکەی چاوان نەهێڵێ (کوێریان بکات) ﴿٤٣﴾ خوا شەوگارو ڕۆژگار جێگۆڕکەو، کورت و درێژ پێ دەکات، لەوەدا پەندێکی گەورە هەیە بۆ خاوەن دیتنان (بە عەقڵ و دڵ) ﴿٤٤﴾ هەروەها خوا هەموو ژیاندار (و پیرۆ)یەکی لە ئاوێ دروستکردوە، ئنجا هەیانە لەسەر سکی دەخشێ و، هەیانە بە دوو لاقان دەڕوات و، هەشیانە لەسەر چوار لاقان دەڕوات، خوا هەرچی بیەوێ دروستی دەکات، بە دڵنیایی خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە ﴿٤٥﴾ مسۆگەر ئایەتانێکی ڕوون و ڕۆشنکەرەوەمان دابەزاندوون و، خواش هەر کەسێکی بوێ، دەیخاتە سەر ڕاستە ڕێ ﴿٤٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(نُورُ): (النُّورُ: الضَّوءُ المُنْتَشِرُ الَّذِي يُعِيْن عَلَى الإبْصَار، وَهُوَ نَوْعَانِ: مَعْقُولٌ بِعِيْن البَصِيْرة، مَحْسُوسٌ بِعَيْنِ البَصَر، وَسَمَّى الله نَفْسَهُ نُوراً، مِنْ حَيْثُ إنَّهُ هُوَ المُنَوِّر)، (نور) بەو ڕووناکییە بڵاوبووەوە دەگوترێ، کە هاوکاریی ئەوە دەکات مرۆڤ ببینێ، ئەویش دوو جۆرە: ڕووناکییەکی مەعقوول، یان مەعنەویی کە بە چاوی دڵ دەبینرێ، ڕووناکییەکی بەرهەست، کە بە چاوی سەر دەبینرێ، خواش ﷻ خۆی ناو ناوە: نوور، لەو ڕووەوە کە ئەو ڕۆشنکەرەوەیە.

ڕۆشنکەرەوەی گەردوونە بە ڕووناکیی بەرهەست، هەروەها ڕۆشنکەرەوەی گەردوونە، بە ڕووناکیی مەعنەویی.

(كَمِشْكَوٰةٍ): (المِشْكَاةُ: كوَّة غَيْرُ نَافِذَة)، (مِشْكَاة) تاقێکە کە دەرەو دیو نەبێ، لە کوردەواریی دا (تاق)ی پێ دەڵێن و، ئەگەر دەرەو دیو بێ، پەنجەرەی پێ دەڵێن.

(مِصْبَاحٌ): (السِّرَاج)، واتە: چرا، ئەو چرایەی دەئایسێ.

(زُجَاجَةٍ): (الزجاج: حَجَرٌ شَفَّافٌ الوَاحِدَة: زُجَاجَة)، (زُجَاج) بەردێکی ڕوونە، تاکەکەی (زُجَاجَة)ی پێ دەگوترێ.

(كَوْكَبٌ): کۆیەکەی (كَوَاكِب)ە، (النُّجُوم البَادِيَة)، بە ئەستێرە بەدەرەوەکان دەگوترێ: (كَوَاكِب)و پێیان ناگوترێ: (كَوَاكِب)، تاکو دیار نەبن.

(دُرِّيٌّ): (مَنسُوبٌ إلى الدُّرِّ، دِري، دُري: مِنَ الدَّرْء)، وەك دوایی باس دەکەین بە چەند شێوەیەك خوێنراوەتەوە:

أ- پاڵدراوەتە لای (دُرّ) گەوهەر. ب- (دِري). ج- (دُري) بە بێ گیرە (شدة)، لە (الدَّرْء)ەوە هاتوە، واتە: پاڵ پێوەنان، لەبەر ئەوەی ڕووناکییەکەی (دڕ) بە تاریکیی دەدات.

(**كَسَرَابِۭ**): (**السَّرَابُ: اللاَّمِعُ فِي المَفَازَةِ، وذَلِكَ لانْسِرابِه فِي مَرْأى العَيْنِ، وَهُوَ عَكْسُ الشَّرَابِ الَّذِي لَهُ حَقِيْقَتُه**)، (**سَرَاب**) یانی: بە کوردیی دەڵێن: تراویلکە، ئەوەیە کە لە دوورەوە دەدرەوشێتەوە، لە دەشت و بیابان، (ئەویش لە هەموو شوێنێك نا)، لەبەر ئەوەی بە چاو دەیبینی بڵاودەبێتەوە، کە پێچەوانەی (**شَرَابُ**)ە، یانی: ئەوە کە حەقیقەتی هەیە، بەڵام (**سَرَاب**) تراویلکەیە، بە چاو وا دیارە، ئەگەرنا لە ڕاستییدا وانیە.

(**بِقِيعَةٍ**): (**القِيعُ وَالقَاعُ: المُسْتَوِ مِنَ الأَرْضِ جمعهُ: قِيْعَان**)، (**قِيعُ وَقَاعُ**)، بریتیە لە زەوییەکی تەخت کە بە (**قِيْعَان**)، کۆدەکرێتەوە.

(**لُّجِّيٍّ**): (**مَنْسُوبٌ إلى لُجَّةِ البَحْرِ، وَاللَّجُّ هُوَ مُعْظَمُ البَحْر**)، (**لُجّي**) واتە: شەپۆلاویی، پاڵ دراوەتە لای (**لُجَّةِ البَحْرِ**)، شەپۆلی دەریا، (**لَجّ**) بریتیە لە زۆربەی دەریا.

(**صَٰٓفَّٰتٍ**): (**أي مُصْطَفَّةً أَجْنِحَتَهَا**) باڵەکانیان ڕیز کردوون، یاخود پان ڕاخستوون.

(**يُزْجِي**): (**التَزْجِيَة: دَفْعُ الشَّيءِ لِيَنْسَاقَ كَتَزْجِيَةِ رَديءِ البَعِيْر**)، (**تَزْجِيْة**) بریتیە لە پاڵ پێوەنانی شتێك کە بە لە باریی بڕوات، وەك چۆن حوشترێکی خراپ کە لاوازە، یاخود چاك ناڕوات، لێدەخوڕدرێ.

(**سَنَا**): (**الضَّوْءُ السّاطِع**)، تیشکێکی زۆر درەوشاوە.

(**دَآبَّةٍ**): (**دَابَّة: مَا دَبَّ عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ، أي: مَشَى**)، (**دَابَّة**) هەر شتێك کە لەسەر ڕووی زەوی بڕوات.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم دوازدە ئایەتـە موبارەکـەدا، پێنـج بابـەتی گـەورەو گرنگـی جـۆراو جـۆری خسـتوونە ڕوو، لـە بـواری خواناسـیی و، تەنیـا پەرسـترانی و، ڕێبـازی ڕاسـت و ڕوونی بەندایەتیـی بـۆ کـرانی و، ڕێچکـەو کوێـرە ڕێیەکانداو...هتـد، سـەرەتا دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، زانایـان گوتوویانـە: ئایـا دەبێ چۆنیەتیی پەیوەسـت بوونـی ئـەم ڕسـتە موبارەکـەو، ڕسـتەکانی دیکـەی کـە لـە دوایـی دێـن، لەگـەڵ ئایەتەکانـی پێشـێ دا، چـۆن بـێ؟ خـوا ﷻ سـەرەتا باسـی حوکمـی زینـاو بوختان کـردن و، پاشـان لیعـان و، دوایـی ڕووداوی بوختـان پێکـرانی دایکـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بێـت)، ئنجـا حوکمـی سـەردان و هاموشـۆی ماڵـی یەکـدی و، مەسـەلەی نەڕوانیـن بـە حەڕامیـی پیـاوان و ئافرەتـان بـۆ یەکـدی و، خـۆ پاراسـتن لـە زینـاو، چەنـد بابەتێکـی دیکـە، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، بەشـێك لـە زانایـان جوانیـان گوتـوە، گوتوویانـە: لەبـەر ئـەوەی بـە هـۆی شـوێنکەوتنی شـەریعەتەوە، کۆمەڵـگا ڕۆشـن دەبێتـەوەو، کۆمەڵـگا پـاك دەبێتـەوە، لـە لادانـە جینسـییەکان و، لادانەکانـی دیکـەو، کۆمەڵـگا دەڕازێتـەوە بـە ئـەدەب و ڕەوشـت و جوانـەکان، ئنجـا خـوا ﷻ دەیـەوێ پێـمان بفەرمـوێ: وەك چـۆن خـوا گەردوونـی ڕۆشـن کردۆتـەوە، ژیانـی ئێـوەش ڕۆشـن دەکاتـەوە بـە هـۆی ئـەو ڕووناکییـە مەعنەوییـەوە، کـە بـۆی دابەزانـدوون، کـە قورئانـە، چونکـە خـوا ناویشـی لـە قورئـان نـاوە نـوورو، ناویشـی لە پێغەمبـەر ﷺ نـاوە نـوورو، ناویشـی لـە ئیسـلام نـاوە نـوور، کەواتـە: ئـەی مرۆڤـەکان! بـە دوای ئیسـلام و، بـە دوای قورئـان و، بـە دوای پێغەمبـەر ﷺ بکـەون، لـە ڕووی جێبەجـێ کردنـی حوکمـە شـەرعییەکانەوە، لـە بوارەکانـی: خێزانیـی و، کۆمەڵایەتیـی و، سیاسـیی و، هەمـوو هەڵـس و کەوتەکانتانـدا، تاکـو وەك چـۆن گـەردوون ڕۆشـنە بـە ڕۆشـنکردنەوەی خـوای پـەروەردگار، چ لـە ڕووی ماددیـی، چ لـە ڕووی مەعنەوییـەوە، ژیـانی ئێـوەش و، کۆمەڵـگای ئێـوەش، ڕۆشـن و شـوعلەوەر بـێ!

خوا دەفەرموێ: ﴿ اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾.

خـوا ڕووناکیـی ئاسـمانەکان و زەوییـە، هەڵبەتـە دوایـی ئێمـە وردتـر ئـەم ڕسـتە موبارەکـە شـی دەکەینـەوە، کـە ئایا مەبەسـت پێـی چییـە؟ ئێسـتا هـەر وا کورتەیەکی لـێ دەڵێیـن:

١- خوا ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییە، واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی لە تاریکیی نەبوون هێناونە دەر، بۆ ڕووناکیی بوون.

٢- خوا ﷻ ئاسمانەکان و زەوی ڕووناك کردوونەوە، بەو ڕووناکییە بەر هەستەی دەیبینین.

٣- خوا ﷻ کاروباری گەردوون بەڕێوە دەبات بە سیستم و بە ڕێکیی و، ڕوونی کردۆتەوە بە هۆی ئەو ڕێك و پێکیی و سیستمەوە.

٤- خوا سەرپەرشتیی کاروباری گەردوون دەکات و، ڕوونی کردۆتەوەو، نەیهێشتوە تاریکیی بێ یاسایی و بێ سەرو بەرەیی تێدا بێ.

٥- خوا مایەی ڕووناکییە، ڕووناکیی مەعنەویی کە لە گەردووندا هەیە، کە بریتیە لەوەی خوا بناسرێ و، بەندایەتیی و ملکەچیی بۆ خوا بکرێ، ئەوەش ئەو ڕووناکییە مەعنەوییە کە لە گەردووندا هەیەو، خوا ﷻ ئەم گەردوونەی بۆ هێنانەدی ئەو ڕووناکییە مەعنەوییە، ڕەخساندوە.

ئنجا خوا ﷻ وێنەی ڕووناکییەکەی خۆی بۆ ئێمە دێنێتەوە:

﴿ مَثَلُ نُورِهِ ﴾، وێنـەی ڕووناکییەکـەی ڕووناکیی خـوا، وەك چی وایە؟ ﴿ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ﴾، وەك تاقێـك وایـە، (المِشْـكَاة: كَـوَّة غَـيْرُ نَافِـذَةٍ)، تـاق، ئەگـەر دەرو دیـو بێ، پەنجـەرەی پـێ دەڵێـن، بـەڵام (كَـوَّة)، ئەوەیـە کـە سـێ لای بەسـترابن و لایەکـی دیـار بـێ، لایەکـی بـۆش بـێ، کـە چرایەکـەی تێدەخـرێ، ﴿ فِيهَا مِصْبَاحٌ ﴾، چرایەکـی تێـدا بـێ، ﴿ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ﴾، چرایەکـە لـە نێـو شووشـەیەك دابـێ، ﴿ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ ﴾، شووشــەکە هێنــدە ڕوون و ســاف بــێ، وەك ئەســتێرەیەکی

تیشـكدەر بـێ، ئەسـتێرەیەك بـێ زۆر تیشـك دەربـێ، ئەسـتێرەكە وەك گەوهـەر بدرەوشـێتەوە، ﴿ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ ﴾، ئـەو چرایـە سـووتەمەنیی بـۆ بهێـنرێ لـە درەختێكـی پـڕ پیـت و پێـزەوە، ئـەو درەختـەش درەختـی زەیتـوون بـێ، زەیتـی زەیتـوون كاتـی خـۆی بـۆ سـووتاندنی چـراش بەكارهاتـوە، ﴿ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ﴾، ئـەو درەختـە زەیتوونـە، ئـەوە نیـە تەنهـا ڕۆژهەڵاتیـی بـێ، یـان بـەس ڕۆژئاوایـی بـێ، واتـە: ئـەوە نیـە: كـە تەنیـا لـە كاتـی خۆرهەڵاتنـدا، تیشـكی ڕۆژ لێـی بـدات، یـان تەنیـا لـە كاتـی خـۆر ئاوابوونـدا، بەڵكـو لـە كاتـی ڕۆژهەڵاتـن و ڕۆژئاوابوونیشـدا، باخـی ئـەو زەیتوونـە، تیشـكی خـۆر لێـی دەدات، بۆیـە زەیتوونەكـە باشـترین درەخـت دەبـێ و، باشـترین بـەری دەبـێ و، باشـترین زەیتـی دەبـێ، ﴿ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ﴾، خەریكـە زەیتەكـەی بتایسـێ، ڕوونـاك بـێ، بـێ ئـەوەی ئاگریشـی بگەیەنرێتـێ و دابگیرسـێ.

﴿ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾، ڕووناكیـی لەسـەر ڕووناكیـی، هـەم تاقەكـە ڕووناكییەكـە كـۆ دەكاتـەوە، هـەم چرایەكـە، شووشـەكەی زۆر ڕوونـە، هـەم زەیتەكـەی زۆر سـافە، ﴿ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾، خـوا بـەرەو ڕووناكیـی خـۆی، واتـە: بـەرەو ڕووناكیـی مەعنەویـی خـۆی، كـە: قورئانـە، ئیسـلامە، پێغەمبـەرە ﷺ، بـەرەو ڕووناكیـی خـۆی، هـەر كەسـێ بیـەوێ ڕێنمایـی دەكات، ﴿ وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِ ﴾، خـواش وێنان بـۆ خەڵكـی دێنێتـەوە، ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾، خـواش بـە هەمـوو شـتێك زانایە.

ئنجـا ئایـا ئـەو ڕووناكییـە مەعنەوییـەی خـوا، لـە كـوێ چنـگ دەكـەوێ؟ ﴿ فِى بُيُوتٍ ﴾، یـان: ئایا ئـەو چرایـە كـە خـوا كـردی بـە وێنـە بـۆ پێشـاندانی ڕووناكییەكەی خـۆی بـۆ ئێمـە، لـە كـوێ چنـگ دەكـەوێ؟ لـە ماڵانێكـدا ﴿ أَذِنَ ٱللَّهُ ﴾، كـە خـوا فەرمانـی كـردوە، یـان: خـوا مۆڵەتـی داوە، ﴿ أَن تُرْفَعَ ﴾، ئـەو ماڵانـە بـەرز بكرێنـەوە، بـەرز ڕابگیرێـن، ﴿ وَيُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ ﴾، نـاوی ئەویـان تێـدا بهێـنرێ، ﴿ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ رِجَالٌ ﴾، پیاوانێـك لـەو ماڵانـەدا، بەیانیـان و ئێـواران خـوا بـە پـاك دەگـرن، ئنجـا ئایـا ئـەو پیاوانـە چۆنـن؟ ﴿ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ

﴿ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ الزَّكَوٰةِ ﴾، نە بازرگانیی، نە کڕین و فرۆشتن، لە یادی خواو لە نوێژ بەرپاکردن و زەکات دان، بێ ئاگایان ناکات، نایانخافڵێنێ، ﴿ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴾، لە ڕۆژێك دەترسێن، کە دڵەکان و چاوەکان تێیدا هەڵدەگەڕێنەوە، هەڵدەسووڕێن، ئینسان ئەگەر زۆر ترسی هەبێ، هەر جارە تەماشای لایەك دەکات، ﴿ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا ﴾، بۆیەش ئەو کردەوانە ئەنجام دەدەن، تاکو خوا بە باشترینی کردەوەکانیان پاداشتیان بداتەوە، ﴿ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ ﴾، لە بەخششی خۆیشی بۆیان زیاد بکات، ﴿ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾، خواش هەر کەسێکی بیەوێ، بە بێ ژماردن بژیوی دەدات، رزق و ڕۆزیی بۆ دەڕەخسێنێ، چ لە دنیادا، چ لە دوا ڕۆژدا، کە لێرەدا مەبەست پێی ڕۆژی دواییە، بە نسبەت بڕوادارانەوە، بەو شێوەیەن.

﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً ﴾، بەڵام ئەوانەی بێبڕوان، کردەوەکانیان وەك تراویلکەیەکە لە بیابان و دەشتێکدا، بابای تینوو بە ئاوی تێ دەگات، کە لە دوورەوە دەیبینێ دەدرەوشێتەوە، وادەزانێ ئاوە، شەپۆل دەدات، ئەوانەی کە بە بیاباندا ڕۆیبن لە کەشی هاویندا، دەزانن کە تەماشا دەکەی دەڵێی: ڕەنگە ئەوە دەریاچە بێ لەوێ، بەڵام نەخێر، هەر شەپۆلی گەرمایە لەسەر ڕووی بیابان دەردەکەوێ، ﴿ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا ﴾، تاکو کاتێك کە دەچێتە لای هیچ شتێکی لێ هەڵنەکەوت، یەك تۆزە ئاوی لێ نەدی، ﴿ وَوَجَدَ اللَّهَ عِندَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ ﴾، خواش لەوێ بینی، ئەویش لێپرسینەوەی تەواوی لەگەڵدا کردو سزای پڕ بە پێستی دا، ﴿ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴾، خواش لێپرسینەوەی زۆر خێرایە.

ئەمە وێنەیەکی وشکانیی و بیابانییە، ئنجا وێنەیەکی دەریاییشیان بۆ دێنێتەوە، بۆ چۆنیەتی زایە بوونی کردەوەی کافرەکان و بێ ئەنجامبوونی هەوڵ و ڕەنجیان، دەفەرموێ: ﴿ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِ سَحَابٌ ﴾، یان حاڵی کافرەکان و کردەوەکانیان، وەك چەند تاریکاییەکن لە

دەریایەکی شەپۆلاویی قووڵدا، کە شەپۆلێك دایدەپۆشێ، لەسەروویەوە شەپۆلێکی دیکە دایدەپۆشێ، لە سەرووی شەپۆلەکانەوەش هەور هەیە، ﴿ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَا ﴾، تاریکایی هەندێکی لەسەر هەندێکی کەڵەکە بووە، هێندە تاریکە: ﴿ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَا ﴾، ئەگەر دەستی دەربێنێ، نیزیکە نەیبینێ، یاخود: هەر نزیك نیە بیشیبینێ، هەردوو واتاکەی هەن، هێندە تاریکە شەوێکی ئەنگوستە چاوە، حاڵی کافرەکان ئاوایە، ﴿ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴾، هەر کەسێکیش خوا ڕووناکیی پێ نەدات، ڕووناکیی نابێ، کە مەبەست پێی ڕووناکیی مەعنەوییە.

ئنجا خوای زاناو توانا وێنەیەکی دیکە دێنێتەوە لە بارەی دروستکراوەکانی خۆی و، دەسەڵات و میهرەبانیی و دەست ڕۆیشتوویەتی خۆیەوە لە گەردووندا: ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئایا نابینی، بە چاوی عەقڵ و دڵ نابینی: هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەیە، خوا بە پاك دەگرێ، ﴿ وَٱلطَّيۡرُ صَٰٓفَّٰتٖ ﴾، باڵندەکانیش بە گشتیی باڵیان پان کردوون، یان: باڵیان ڕیز کردوون، بە ڕیز دەوەستن لە ئاسمان، ﴿ كُلّٞ قَدۡ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسۡبِيحَهُۥ ﴾، هەر کامێك لەوانەی کە لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەن، لە خاوەن عەقڵەکان و، هەروەها باڵندەکانیش، هەر کامێکیان پاڕانەوەی خۆی و خوا بە پاکڕاگرتنی خۆی دەزانێ.

﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ ﴾، خواش دەزانێ چی دەکەن.

﴿ وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلۡمَصِيرُ ﴾، حوکمڕانیی و دەستڕۆیشتوویەتیی لە ئاسمانەکان و زەوییدا، بەس هی خوایە، سەرەنجامیش تەنیا بۆ لای خوایە.

ئنجا دیمەن و دیاردەیەکی دیکەمان دەخاتە بەرچاو: ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزۡجِي سَحَابٗا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيۡنَهُۥ ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ رُكَامٗا فَتَرَى ٱلۡوَدۡقَ يَخۡرُجُ مِنۡ خِلَٰلِهِۦ ﴾، ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نابینی (یان بە چاوی سەر)، چۆن خوا هەورەکان پاڵ پێوە دەنێ بە نەرمیی، دوایی پێکیانەوە دەلکێنێ، پێکیانەوە دەنووسێنێ، موتوربەیان

دەكات، دوایی لەسەر یەكیان كەڵەكە دەكات، دوایی باران دەبینی، لەمیانی ئەو هەورە دێتە دەرێ، ﴿ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ ﴾، هەروەها لە سەرێوە لە هەوری چیا ئاسا، هەورانێك كە وەك چیا وان، وەك گردۆلكەو چیا وان، لەوێوە تەرزە دەبارێنێ، ﴿ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ﴾، هەر كەسێكی بوێ ئەو تەرزەیەی لێ لادەدات و، لە هەر كەسێكیشی بوێ لایدەدات، ﴿ يَكَادُ سَنَا بَرۡقِهِۦ يَذۡهَبُ بِٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴾، خەریكە ڕۆشنایی برووسكەكەی (هی هەورەكان) چاوان لە بەین دەبات، چاوان كوێر دەكات، ﴿ يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبۡرَةٗ لِّأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴾، خوا شەوگارو ڕۆژگار هەڵدەگێڕێتەوەو، جێگۆڕكەیان پێدەكات، كورت و درێژییان پێدەكات، بە ڕاستیی لەوەدا پەند هەیە بۆ خاوەن دیتنان (بە چاوی عەقڵ و دڵ).

﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٖ مِّن مَّآءٖ ﴾، هەروەها خوا هەموو پیڕۆیەكی لە ئاوێك هێناوەتە دی، لە تنۆكە ئاوێك، واتە: لەو تۆوەی لە ئاوە، ﴿ فَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ بَطۡنِهِۦ وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰ رِجۡلَيۡنِ وَمِنۡهُم مَّن يَمۡشِي عَلَىٰٓ أَرۡبَعٖ ﴾، ئنجا هەیانە لەسەر سك دەخشێ و دەڕوات و، هەیانە لەسەر دوو پێیان و هەیانە لەسەر چوار پێیان، ﴿ يَخۡلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ﴾، خوا هەر شتێكی بوێ، دروستی دەكات و دەیهێنێتە دی، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴾، بە دڵنیایی خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

لە كۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ لَّقَدۡ أَنزَلۡنَآ ءَايَٰتٖ مُّبَيِّنَٰتٖ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئایەتە ڕۆشنكەرەوەكانمان دابەزاندوون، یان: (**مُبَیَّنَات**)، ئایەتە ڕۆشنەكانمان دابەزاندوون، هەردوو خوێندنەوەكەی هاتوون، ﴿ وَٱللَّهُ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴾، خواش هەر كەسێكی بوێ، بەرەو ڕاستە شەقامی خۆی ڕێنمایی دەكات، یاخود: هەر كەسێكی بوێ دەیخاتە سەر ڕاستە شەقامی خۆی، كە لە قوڕئانی خواو ڕێبازی پێغەمبەری پێشەوادا ﷺ بەرجەستەیە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

وەسـفكردنی خـوا بـە ڕووناكیـی ئاسـمانەكان و زەوی و، وێنـە هێنانـەوە بـۆ ڕووناكییەكـەی بـە چرایەكی زۆر تیشكدەر، كە لـە تاقێكدا دانراوەو، سووتەمەنییەكەی ڕۆن زەیتێكـی زۆر باشـە، پاشـان باسـی ماڵانێـك كـە پیاوانێـك بـەردەوام یـادی خوایـان تێـدا دەكـەن، كـە بازرگانیـی و مامەڵـە لـە یـادی خـواو نوێـژو زەكات نایانخافڵێنـن و، مەترسیی قیامەتیـان هەیـەو، خـواش باشـترین پاداشـتیان دەداتـەوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ
ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ
وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۚ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن
يَشَآءُۚ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿٣٥﴾ فِي بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ
وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٞ لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ
عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ يَخَافُونَ يَوۡمٗا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلۡقُلُوبُ وَٱلۡأَبۡصَٰرُ ﴿٣٧﴾
لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضۡلِهِۦۗ وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ﴿٣٨﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە بیست (٢٠) بڕگەدا:

١)- ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، خوا ﷻ ڕووناكیی ئاسمانەكان و زەوییە، ئێمە دواتر كورتە باسێك لە بارەی ئەم ئایەتە موبارەكەوە دەكەین، بە تایبەت ئەم ڕستەیەی: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، بەڵام ئێستاش وەك پێش دەستیی، چەند شتێكی لە بارەوە دەڵێین:

یەکەم: **(الطبري)**، پێشەوای ڕوونکەرەوەکانی ماناو مەبەستەکانی ئایەتەکانی قورئان، سێ واتای بۆ ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، هێناون:

١- دەڵێ: ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾: **{هَادِي مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، فَهُمْ بِنُورِهِ إِلَى الْحَقِّ يَهْتَدُونَ، وَبِهُدَاهُ مِنْ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ يَعْتَصِمُونَ}**[١].

واتە: ڕێنماییکارو ڕاستە ڕێکاری هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، کە بە ڕووناکیی خوا ڕێ بەرەو هەق دەدۆزنەوەو، بە هۆی ڕێنمایی خواوە، لە سەرگەردانیی و گومڕایی خۆیان دەپارێزن.

٢- ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، یانی: **{أَللهُ مُدَبِّرُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ، فِيهِمَا نجومهما وَشَمْسهما وَقَمَرهما}**[٢]، خوا ﷻ کارو باری گەردوون، ئاسمانەکان و زەوی، بە ئەستێرەکان و خۆرو مانگەوە، هەڵدەسووڕێنێ و مشووریان دەخوات.

٣- ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾: **{الضياء: ضِيَاء السَّمَوَات وَالأَرْض}**[٣]، خوا ڕۆشنایی ئاسمانەکان و زەوییە.

دووەم: خاوەنی **(البحر المديد في تفسير القرآن المجيد)**، کە بە **(إبن العجيبة)**، ناسراوە، لە تەفسیرەکەیدا دەڵێ: {﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، **أي: مُنَوِّرُ أَهْلِهما بنور الإسلام، لأهل الإسلام، وبنور الإيمان لأهل الإيمان، وبنور الإِحْسَانِ لأهل الإِحْسَان}**[٤].

واتە: خوا ڕۆشنکەرەوەی خەڵکی ئاسمانەکان و زەوییە، ئەهلی ئیسلام بە ڕووناکیی ئیسلام و، ئەهلی ئیمان بە ڕووناکیی ئیمان ڕووناك دەکاتەوەو، ئەهلی ئیحسانیش بە ڕووناکیی ئیحسان (کە ئیحسان باشترین جۆری ئیمان و دینداریيە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە).

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٤٥، ١٤٦.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص١٤٥، ١٤٦.

(٣) جامع البيان: ج١٨، ص١٤٥، ١٤٦.

(٤) البحر المديد في تفسير القرآن المجيد: ج٥، ص١٧٧.

سێیەم: (محمد الطاهر بن عاشور)، دەڵێ: {**وَالنُّورُ: حَقِيقَتُهُ الْإِشْرَاقُ وَالضِّيَاءُ، وَهُوَ اسْمٌ جَامِدٌ لِمَعْنًى، فَهُوَ كَالْمَصْدَرِ، فَالإِخْبَارُ عَنِ اللهِ تَعَالَى بِأَنَّهُ نُورٌ، إِخْبَارٌ بِمَعْنَى مَجَازِيٍّ لِلنُّورِ لاَ مَحَالَةَ بِقَرِينَةِ أَصْلِ عَقِيدَةِ الإِسْلامِ، أَنَّ اللهَ تَعَالَى لَيْسَ بِجِسْمٍ، وَلا جَوْهَرٍ وَلا عَرَضٍ**}[1].

دەڵێ: ڕووناکیی چییەتەکەی بریتیە لە ڕووناککردنەوەو درەوشانەوە، وشەی (نُورُ)یش ناوێکی قاڵب بەستوویە بۆ مانایەك، لەبەر ئەوەی وەك چاوگ وایە، بۆیە هەواڵدان لە بارەی خوای بەرزەوە کە ڕووناکییە، هەواڵدانە بە مانایەکی مەجازیی بۆ (نور)، هیچ گومانی تێدا نیە، [نابێ بڵێی: ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: ئەو ڕووناکییە کە ئێمە دەیبینین]، بە بەڵگەی ئەوە کە لە عەقیدەی ئیسلامییدا وایە: خوای بەرز نە جیسمە، نە جەوهەرە، نە عەرەزە، [جەوهەر ئەوەیە شتێك لە زاتی خۆیدا هەبێ، عەرەزیش سیفەتی ئەو شتەیە وەك: (گوڵ)و، (بۆن)ەکەی و (ڕەنگ)ەکەی].

کەواتە: کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، هیچ گومانی تێدا نیە، مەبەست ئەو ڕووناکییە نیە کە لە مانگ و خۆرو ئەستێرەکان دایە، چونکە ئەوە شتێکی ماددییە، دواییش زیاتر ڕوونی دەکەینەوە، کەواتە: ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، دەتوانین بڵێین: بە پێنج شێوە دەگونجێ مانا بکرێ:

١- **(ألله موجد السماوات والأرض)**، یان **(خالق السماوات والأرض)**، خوا پەیداکەرو بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە، کە ئاسمانەکان و زەوی لە تاریکیی نەبوون دەرهێناون بۆ ڕووناکیی بوون.

٢- **(ألله مُنوِّر السموات والأرض بالنجوم)**، خوا ڕوونکەرەوەی ئاسمانەکان و زەوییە، بە ئەستێران، ئەستێرەکانیش ئاسمانەکان پێك دێنن و، خۆرو مانگیش بە نسبەت ئێمەوە، خوا ئەو گەردوونەی ڕووناك کردۆتەوە.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص٢٣١.

٣- **(ألله هادي السموات والأرض ومن فيهن)**، خوا ڕێنماییکارو ڕێپێشاندەری ئاسمانەکان و زەویی و، خەڵکی نێو ئاسمانەکان و زەوییە.

٤- **(ألله مدبِّر السموات والأرض ومن فيهن)**، خوا هەڵسوڕێنەرو مشوورخۆری گەردوون و، خەڵك و دانیشتووانی نێو گەردوونە، بە فریشتەو مرۆڤ و جندەوەو، بە هەر دروستکراوێکی دیکەی خواوە، کە ئێمە نایانزانین.

٥- **(ألله جاعل العدل والإتزان في السموات والأرض)**، خوا ڕۆشنایی ئاسمانەکان و زەوییە، یانی: خوا ئەم گەردوونەی بە هاوسەنگیی داناوەو دادگەریی تێدا بەر قەرار کردوە، هەروەك لە زمانی زۆر لە میللەتاندا عورفێکی باوە، کە دادگەریی بە ڕووناکیی و، زوڵم و ستەم بە تاریکیی تەعبیر دەکرێن، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**اتَّقُوا الظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**}، **(أخرجه أحمد: ١٤٥٠١، وعبد بن حميد: ١١٤٣، والبخاري في الأدب: ٤٨٣، ومسلم: ٥٧٨)**، واتە: خۆتان لە ستەم بپارێزن، ستەم تاریکیی ڕۆژی قیامەتە، ئەوە بە نسبەت ئەم ڕستەیەوە، کە دواتریش هەر زیاتر قسەی لەسەر دەکەین.

ئنجا خوا ﷻ بۆ ئەوەی تێمان بگەیەنێ: چۆن خوا ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییە؟ وێنە دێنێتەوە بۆ ڕووناکییەکەی خۆی:

٢)- ﴿مَثَلُ نُورِهِۦ﴾، وێنەی ڕووناکیی خوا، **(المثلُ: تشبيهُ حَالٍ بحَال)**، کە ڕووناکیی خوا بریتیە لە چوێنراو **(مُشَبَّه)**، تاقەکەش کە چرایەکی تێدایە، وێچوێنراو **(مشبَّه به)** ە و ئەوەیە کە ڕووناکیی خوای وێچوێندراوە، ئنجا خوا ڕوونی دەکاتەوەو دەفەرموێ، ڕووناکیی خوا ﷻ:

٣)- ﴿كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾، وەك تاقێکە چرایەکی تێدایە، **(مِشْكَاة)**، یانی: تاقێك کە دەرەو دیو نەبێ: **(المِشْكَاة كُوَّةٌ غَيْرِ نَافِذَة)**، ئەگەر دەرەو دیو بێ، پەنجەرەی پێ دەڵێن **(شُبّاك)**، بەڵام ئەگەر لایەکی کراوە بێ و سێ لای داخراو بن، تاق**(كوَّة)**ی، پێدەڵێن.

(**مصباح**) ناوە بۆ ئەو دەفرە کە زەیتەکەی تێ دەکرێ، (**مصباح**)، لەسەر کێشی (**مِفتاحْ**)ە، لە (**صبح**)ەوە هاتوە، (**صُبْح**): سپێدەی بەیان، درەوشاوەیی بەیان، ئنجا ئایا ئەو چرایە لە چی دایە؟

٤)- ﴿ ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ ﴾، ئەو چراو ڕووناکییە لە نێو شووشەیەك دایە، (**زجاجة**)ش، ناوە بۆ ئەو دەفرە، کە ڕووناکییەکەی تێدایە، شۆقەکەی تێدایە.

٥)- ﴿ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ ﴾، شووشەکە وەك ئەستێرەیەکی گەوهەریی وایە، ئەستێرەیەك کە وەك چۆن گەوهەر دەدرەوشێتەوە، ئاوا بدرەوشێتەوە، بە نسبەت ئێمەوە، ئەگەرنا ئەستێرەکان حیسابیان لەوەدا نیە کە بەس بدرەوشێنەوە! (**الكَوْكَبُ: النَّجْمُ، الدُرّي: وَاحِد الدَّرارِي، وَهِيَ الكَوَاكِبُ السَّاطِعَة مَنسُوبَةٌ إِلى الدُّرِّ في صفَاء اللَّونِ وَبَيَاضِه**)، (**كوكب**)، یانی: ئەستێرە، (**دُرّي**)یش، یەك دانەی (**الدَّراري**)یە، کە ئەو ئەستێرانەن زۆر درەوشاوەن و، پاڵ دراونە لای (**الدُّرّ**)، یانی: گەوهەر، لە سافیی ڕەنگەکەیان و سپێتیی و درەوشاوەییاندا، گەوهەریین.

وشەی (دُرِّىٌّ) خوێنراویشەتەوە: (**دُرِيٌّ**)و خوێنراویشتەوە: (**دِريٌّ**)، ئنجا ئەگەر (دُرِّىٌّ)، بێت، واتە: گەوهەریی، بەڵام ئەگەر (**دُرِيٌّ**)، یان (**دِريٌّ**) بێ، لە (**دَرْء**)ەوە هاتوە، واتە: دڕ بە تاریکیی دەدات و تاریکیی لادەبات، بە هۆی شەوق و ڕۆشناییەکەیەوە.

٦)- ﴿ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾، (ئەو چرایە کە لە نێو ئەو شووشەیە دایە، کە وەك گەوهەر وایە، وەك ئەستێرەیەکی گەوهەریی وایە)، لە درەختێکی پڕ پیت و پێزەوە سووتەمەنییەکەی بۆ دێ، ئنجا ئایا ئەو درەختە پڕ پیت و پێزە چییە؟!

٧)- ﴿ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ﴾، درەختێکی زەیتوونە، نە ڕۆژهەڵاتییەو نە ڕۆژئاوایی، واتە: ئەوە نیە کە تەنیا لە کاتی خۆرهەڵاتن دا، تیشکی خۆری لێبدات و، واش نیە کە تەنیا لە کاتی خۆر ئاوابووندا، تیشکی خۆر لێبدات، بەڵکو هەم لە کاتی ڕۆژهەڵاتدا، پێش نیوەڕۆ، هەم دوای نیوەڕۆ، ئەو باخی زەیتوونە، تیشکی خۆری دەکەوێتێ، لە شوێنێکی

بەرزی وایە، کە نە تەنها ڕۆژهەڵاتییەو نە تەنیا ڕۆژئاوایی، بەو واتایە کە بەس پێش نیوەڕۆ خۆری لێبدات، یان بەس دوای نیوەڕۆ، بەڵکو پێش نیوەڕۆو دوای نیوەڕۆ، تیشکی خۆری دەکەوێتێ، ئەو کاتەش ئەو درەختە بە تەئکید چاکتر دەبێ، بەرهەمەکەی باشتر دەبێ و ئەو درەختی زەیتوونانە، زەیتەکەیان ڕوونتر دەبێ، واتە: لە نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادایە، نە بە تەنیا ڕۆژهەڵاتییەو، نە بە تەنێ ڕۆژئاواییە، ئەوە وەك ئەو تەعبیرە وایە کە دەڵێ: (**لا حَرٌّ ولا قَرٌّ**)، نە گەرمەو نە ساردەو، لە نێوانیان دایە.

٨)- ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾، نیزیکە زەیتەکەی بدرەوشێتەوە، بێ ئەوەی ئاگری بگاتێ، زەیت دەبێ ئاگری بگاتێ، ئنجا دادەگیرسێ، کاتێ خۆی زەیتیان بەکارهێناوە بۆ چرا، لە جیاتی نەوت کە ئێستا بەکاردێ، دەفەرموێ: زەیتەکەی هێندە ساف و ڕوونە، خەریکە خۆی گڕ بگرێ، بێ ئەوەی ئاگری بگاتێ.

٩)- ﴿نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ﴾، واتە: (**هُوَ نُورٌ عَلَى نُور**)، ئەو ڕووناکییە، ڕووناکییەکی لەسەر یەك کەڵەکە بووە، ڕووناکییەکی چەند قاتە.

١٠)- ﴿يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، خوا بەرەو ڕووناکیی خۆی، هەر کەسێکی بوێ ڕاستە ڕێی دەکات، بۆیە دەفەرموێ: ﴿يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، چونکە لێرەدا پرسیارێك دەکرێ: باشە مادام ڕووناکیی خوا ﷻ وێنەی بەوە بۆ هێنراوەتەوە: تاقێك چرایەکی تێدا دانرابێ، ئەو چرایە لە نێو شووشەیەك دابێ، شووشەکە وەك ئەستێرەیەکی درەوشاوەی گەوهەریی وابێ و، بە زەیتێك بئایسێ، کە ئەو زەیتە لە درەختێکی زەیتوونەوە بێ، هەم ڕۆژهەڵاتیی و هەم ڕۆژئاوایی بێ و، هێندە صاف و چاك بێ خەریك بێ بۆ خۆی دابگیرسێ، بێ ئەوەی ئاگری بگاتێ، مادام ڕووناکیی خوا ئاوایە، هیدایەتی خوا ئاوایە، (کە بێگومان مەبەست لە ڕووناکیی لێرەدا یانی: ڕووناکیی هیدایەتی خوا)، ئەدی بۆچی هەندێ کەس ئەو هیدایەتە وەرناگرن و پێی ڕاستە ڕێ کراو (**مهتدي**) نابن و؟ بەر پێی خۆیانی پێ نابینن؟ خوا عزوجل، وەڵامی ئەوە دەداتەوە: ﴿يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، خوا بۆ ئەو ڕووناکیی هیدایەتەی خۆی، هەر کەسێکی بیەوێ ڕاستە ڕێی

دەكات و، دەیخاتە بەر شۆق و ڕۆشنایی ئەو هیدایەتەی خۆی، كە بریتیە لە قورئان و ئیسلام و، ئەو پەیامەی خوا بە پێغەمبەری خاتەمدا ﷺ ناردوویەتی.

١١)- ﴿ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ لِلنَّاسِ ﴾، خواش وێنان بۆ خەڵكی دێنێتەوە، تاكو بە هۆی وێنە هێنانەوەوە، ماناو مەبەستە مەعنەوییەكان، لە قاڵبێكی ماددییدا بەرجەستە بن و، مرۆڤ باشتر لێیان تێبگات.

١٢)- ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴾، خواش بە هەموو شتێك زانایە، واتە: هیچ شتێكی لێ ون نابێ، ئنجا لە نێو ئەو شتانەدا كە لێی ون نابن، ئەو كەسانەن كە ئەو هیدایەتەی خوا، بەو ڕۆشنیی و، درەوشاوەییە، قبووڵ ناكەن و لێی بەهرەمەند نابن!

١٣)- ﴿ فِي بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ ﴾، لە ماڵانێكدا خوا مۆڵەتی داوەو فەرمانی كردوە: بەرز ڕابگیرێن.

ئایا ئەم (فِي بُيُوتٍ) پەیوەست دەبێتەوە بە كوێوە؟ زانایان لەو بارەوە چەند ڕایەكیان هەن:

١- هەندێكیان گوتوویانە: ڕووناكیی هیدایەتی خوا، لە ماڵانێكدایە، كە مەبەست پێیان مزگەوتەكانە، یانی: لەوان دا بۆی بگەڕێن.

٢- هەندێكیش گوتوویانە: ئەو تاقە، كە ئەو چرایەی تێدایە، لە ماڵانێكدایە، كە مزگەوتەكانن.

٣- هەندێكیش گوتوویانە: ئەو چرایە لە ماڵانێك دایە.

٤- هەندێكیش گوتوویانە: پەیوەست دەبێتەوە بە پیاوانێك (رجال) كە دوایی دێ، پیاوانێك یادی خوا دەكەن لە نێو ماڵانێك، مزگەوتانێك دا، ﴿ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرۡفَعَ ﴾، ئەو ماڵانە خوا مۆڵەتی داوەو، فەرمانی كردوە كە بەرز بكرێنەوە، ئەویش سێ واتای هەن:

أ- لە كاتی بنیاتنان دا بەرز بكرێنەوە، بە بەرزكردنەوەی بەرهەست و ماددیی.

ب- بە مەزن بگیرێن و ڕێزو حورمەتیان لێ بگیرێ، بە بەرزكردنەوەی مەعنەویی بەرز بكرێنەوە.

ج- هەردوو واتایەکەی پێکەوەو وێکڕا: هەم لە ڕووی مادییەوە، باش دروست بکرێن و بەرز بکرێنەوە، هەم لە ڕووی مەعنەوییەوە، ڕێزیان لێ بگیرێ و، پاك ڕابگیرێن و بەندایەتیی خوایان تێدا بکرێ.

١٤)- ﴿وَيُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ﴾، هەروەها ناوی خوایان تێدا بهێنرێ، یانی: خوا فەرمانی کردووەو مۆڵەتی داوە: ئەو ماڵانە: هەم بەرز بکرێنەوە، هەم بەرز ڕابگیرێن، هەم ناوی وییان تێدا بهێنرێ.

١٥)- ﴿يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْأَصَالِ رِجَالٌ﴾، کە لەو ماڵانەدا، لەو مزگەوتانەدا، پیاوانێك خوا بە پاك دەگرن، بەیانیان و ئێواران.

﴿رِجَالٌ﴾، پیاوانێك، کە مەبەست پێیان هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرە ﷺ بە پلەی یەکەم.

(غـدوّ) کـۆی (غَـدوَة)، یـانی: بەرەبەیـان، لـەو کاتـەوە کـە خەڵـك دەردەچـێ بـۆ ئیـش و کار، (الأَصَالِ)یـش، کـۆی (أَصیـل)ە، واتـە: نیـوەی دووەمـی ڕۆژگار، دوای نیـوەڕۆ، بەیانیـان و ئێـواران، پێـش نیوەڕۆیـان و دوای نیوەڕۆیـان، پیاوانێـك خـوا بـە پـاك دەگـرن، لـەو ماڵانـەی خـوادا، کـە چۆنـن؟

١٦)- ﴿لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ﴾، نە بازرگانیی، نە کڕین و فرۆشتن، سەرقاڵیان ناکات، لە یادی خوا، (بە گشتیی)، هەروەها (بە تایبەت) لە بەرپا کردنی نوێژ، هەروەها لە زەکات دان.

یـادی خـوا گشـتییە، بـەڵام بەرپاکردنـی نوێـژ شـتێکی تایبەتـە، لـە ڕووی مەعنەوییـەوەو، زەکات دان و مـاڵ بەخشـین، شـتێکی تایبەتـە لـە ڕووی ماددییـەوە، یـادی خـواو بەندایەتیـی بـۆ خـواش دەبێتـەوە بـەو دوو بەشـە: ڕووی مەعنەویـی، ڕووی ماددیـی، یاخـود وەك پەیوەندیـی لەگـەڵ خـواو پەیوەندیـی لەگـەڵ خەڵکـی خـوادا، کـە نوێـژ تایبەتریـن جـۆری پەیوەندییـە لەگـەڵ خـوادا ﷻ، ئـەو بەندایەتییەی

مـرۆڤ لـە نوێـژدا بەرجەسـتە دەبـێ، چ لـە ڕاوەسـتاندا، چ لـە چەمینـەوەدا، چ لـە کڕنـووش بردنـدا، چ لـە تەحییـات خوێندنـدا، لـە هیـچ شـتێکی دیکـەدا ئـەو هەمـوو ملکەچیـی و، خـۆ بـە کـەم گرتنـەو بەندایەتیـی مـرۆڤ بـۆ خـوا، بەرجەسـتە نابـێ، زەکاتیـش بەرجەسـتە کـەری لایەنـی ماددیـی دینداریيـە، یاخـود ڕوونکـەرەوەی جـۆری پەیوەندیـی مرۆڤـە بـە خەڵکـەوە، کـە بریتیـە لـەوەی هاوکاریـان بـێ و مـاڵ و سـامانی خـۆی پێیـان ببەخشـێ.

ئنجـا ئایـا چ شـتێك هانـدەرو پاڵنەریانـە ئـەو پیاوانـەی لـەو ماڵانـەی خـوادا بـەو شـێوەیە یـادی خـوا دەکـەن و، بازرگانیـی و کڕیـن و فرۆشـتن بێئاگایـان نـاکات لـە یـادی خـواو، لـە نوێـژ بەرپاکـردن و زەکاتـدان؟

١٧)- ﴿ يَخَافُونَ يَوۡمٗا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلۡقُلُوبُ وَٱلۡأَبۡصَٰرُ ﴾، لە ڕۆژێك دەترسێن، دڵەکان و چاوەکان تێیدا هەڵدەگەڕێنەوە، واتە: لە بەڵاو ناڕەحەتیی و مەترسییەکانی ڕۆژێك دەترسێن، نەك لە خودی ڕۆژەکە بترسێن، یانی: لێرەدا پاڵدراو (**مضاف**)ێك قرتێنراوە، (**يَخَافُونَ أَهْوَالَ يَومٍ**)، کە مەبەست پێی ڕۆژی دواییە، ئایا لەو ڕۆژەدا چی ڕوودەدات؟!، دڵەکان و چاوەکان تێیدا هەڵدەگەڕێنەوە، چاوەکان و دڵەکان تێیدا ئۆقرە ناگرن، دێن و دەچن، ئنجا ئینسان کاتێ دەکەوێتە نێو مەترسییەوە، هەم دڵی زیاتر لێ دەدات و، جووڵە جووڵ دەکات، هەم چاویشی لەسەر یەك شت چڕ داناگرێ، بەڵکو تەماشای ئەملا دەکات، تەماشای ئەولا دەکات، چاوی دەسووڕێ، داخۆ مەترسییەکە لە کوێوە دێ؟!

١٨)- ﴿ لِيَجۡزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ ﴾: تاکو خوا بەپێی باشترینی ئەوەی کردوویانە، پاداشتیان بداتەوە.

أ- ئەمە دەگونجێ پەیوەست بێتەوە بە ڕستەی: ﴿ لَّا تُلۡهِيهِمۡ ﴾، واتە: بۆیە بازرگانیی و کڕین و فرۆشتن لە یادی خواو لە نوێژو زەکات، بێ ئاگایان ناکات، تاکو خوا بە پێ باشترینی کردەوەکانیان پاداشتیان بداتەوە.

ب- یاخود: پەیوەستە بە: ﴿يَخَافُونَ﴾، یانی: بۆیە دەترسێن لەو ڕۆژە، تاکو خوا ﷻ بە باشترینی کردەوەکانیان پاداشتیان بداتەوە.

﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾، ئەمەش دوو واتای هەن:

أ- تاکو خوا پاداشتی باشترینی ئەوەی کردوویانە، بیانداتەوە، کە مەبەست کردەوە باش و پەسندەکانیانە.

ب- خوا باشترینی کردەوەکانیان دەکاتە پێوەر بۆ پاداشت دانەوەیان.

١٩)- ﴿وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ﴾، هەروەها لە بەخششی خۆی بۆشیان زیاد دەکات.

٢٠)- ﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾، خواش بژیو بە هەر کەسێك دەدات، بە بێ ژماردن و دیارییکردن، بەنسبەت بەندەکانەوە، ئەگەرنا هەموو شتێك بۆخوا ژمێردراو و زانراوە، هەڵبەتە مەبەستیش لە (بِغَيْرِ حِسَابٍ) زۆریی پاداشتەکەیە، چونکە شتی زۆر ناژمێررێ.

(رِزق) بژیو، بریتیە لە بەخششی خوا، چ پەیوەندیی بە دنیاوە هەبێ، کە ئەویش ماڵ و سامانە، عەقڵە، زانیارییە، ڕەوشتە، ...هتد، چ پەیوەندیی بە ڕۆژی دواییەوە هەبێ، بژیوی ڕۆژی دواییش لە بەهەشتداو لە نازو نیعمەتەکانی بەهەشتدا، بەرجەستە دەبێ.

کورتە باسێک
دە (١٠) دەقی سوننەت لە بارەی
مامەڵەکردنەوە لەگەڵ مزگەوتان دا

لێرە بە پێویستی دەزانم کە باسی ماڵەکان کرا (ماڵەکانی خوا، مزگەوتەکان،) چەند فەرموودەیەك لە بارەی مزگەوتەوە بێنین، کە سەرجەم دە (١٠) فەرموودەن و، تیشکمان بۆ دەخەنە سەر چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ماڵەکانی خوادا:

١- {**عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها، قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نَتَّخِذَ الْمَسَاجِدَ فِي الدُّورِ، وَأَنْ تُطَهَّرَ وَتُطَيَّبَ**}، (**أخرجه أبو داود: ٤٥٥، والترمذي: ٥٩٤، وابن ماجه: ٧٥٩**).

واتە: دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێ کردین، کە لە گەڕەکەکاندا مزگەوتان دروست بکەین و، پاك ڕابگیرێن و، بۆن خۆش بکرێن (پاك و چاك ڕابگیرێن).

٢- پێغەمبەر ﷺ هۆشداریی دەدات بە مسوڵمانان، کە مزگەوت دروست کردن نەکەنە شوێنی پێشبڕکەو خۆ هەڵنان و، خۆ بەسەر یەکدیدا هەڵکێشان، دەفەرموێ: {**لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ**} (**أخرجه أحمد: ١٢٤٠٢، وأبو داود: ٤٤٩، وابن ماجه: ٧٣٩، والدارمي: ١٤٠٨، وابن خزيمة برقم ١٣٢٢، وأبو يعلى: ٢٧٩٨، وابن حبان: ١٦١٤**).

واتە: ئاخیر زەمان نایەت (ئەو کاتەی دنیا تێیدا کۆتایی دێ نایەت) تاکو خەڵك بە مزگەوتانەوە، یاخود لە مزگەوتاندا خۆیان هەڵدەکێشن.

یانی: بە دروستکردنی مزگەوتان خۆیان هەڵدەکێشن، ناوی خۆیانیان لێ دەدەن، ئەو مزگەوتە کەسێك پارەیەکی زۆری لێ سەرف دەکات بۆ ئەوەی بڵێن: کێ دروستی کردوە؟ بڵێن: فلانکەس، نەك مەبەستی ئەوە بێ: بەندایەتیی بۆ

خـوا تێـدا بکـرێ، بەڵکـو ڕەنگـە هـی وا هەبـێ - هـەر چەنـدە ئـەو ڕەنگـە کەمیش بـێ - مزگەوتیـش دروسـت بـکات، بـەڵام بـۆ خـۆی ئەهلـی مزگـەوت نەبـێ!.

مانایـەکی دیکـەشی هەیـە، کـە بریتیـە لـە: خۆهەڵکێشـان و خـۆ بـادان بەسـەر خەڵـك دا لـە مزگەوتـان دا!

٣- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَنْ أَكَلَ الْبَصَلَ، وَالثُّوم، وَالْكُرَّاث، فَلا يَقْرَبَنَّ مسْجِدَنَا، فَإِنَّ الْمَلائِكَةَ تَتَأَذَّى مِمَّا يتأَذَّى مِنْهُ بَنُو آدمَ**} (**أخرجه البخاري: ٨٥٤، ومسلم: ٥٦٤**).

واتـە: هـەر کەسـێك پیـوازو سـیرو کـەوەری خـوارد، بـا توخنـی مزگەوتەکەمـان نەکـەوێ، چونکـە فریشـتەکانیش ناڕەحـەت دەبـن، بـەوەی کـە وەچـەی ئـادەم پێـی ناڕەحـەت دەبـن (واتـە: بـە بۆنـی ناخـۆش)!.

هەڵبەتـە پێـم وانیـە بـۆن خڵتـەی جگـەرە، هەروەهـا بـۆن ئارەقـەی چەنـد جـار دووبـارە بـووەوە، کـە کابـرا خـۆی ناشـوات، لـە بـۆنی پیـوازو سـیرو کـەوەر، ناخۆشـتر نەبـێ، کەواتـە: ئەوانیـش هەمـان حوکمیـان هەیـە، هـەر بۆیـەش لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەردا ﷺ هاتـوە کـە فەرموویەتـی[1]: چـی دەبـێ، ئەگـەر یەکێکتـان دوو پۆشـاکی هەبـن، یەکیـان بـۆ ئیـش و کاری، ئـەوی دیکەشـی بـۆ مزگـەوت و چوونـە کـۆڕو مەجلیسـی مسـوڵمانان! تاکـو خەڵـك بـە بۆنـی ئارەقـەو ناخۆشـی، بێـزار نەبـن.

٤- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لاَ يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلاَمِ النَّاسِ، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ**}، (**أخرجه أحمد برقم ٢٣٨١٣، ومسلم: ٢٣٧، وأبو داود: ٩٣٠، والنسائي: ١٢١٨**).

واتـە: ئـەم مزگەوتانـە هیـچ شـتێك لـە قسـەی خەڵکیـان تێـدا شایسـتە نیـە، (واتـە: ئـەو قسـانەی کاتـی ئاسـایی و لەشـوێنە ئاسـاییەکاندا دەکرێـن)، بەڵکـو تەنیـا شـوێنی خـوا بـە پاکگرتـن و، خـوا بـە گـەورە گرتـن و، قورئـان خوێندنـە.

---

(١) {عَـنْ نَافِـعٍ عَـنْ ابْـنِ عُمَـرَ قَـالَ قَـالَ رَسُـولُ اللَّـهِ صَـلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ أَوْ قَـالَ قَـالَ عُمَـرُ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْـهُ إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُـمْ ثَوْبَـانِ فَلْيُصَـلِّ فِيهِـمَا فَـإِنْ لَـمْ يَكُـنْ إِلَّا ثَـوْبٌ وَاحِـدٌ، فَلْيَتَّـزِرْ بِـهِ وَلَا يَشْـتَمِلْ اشْـتِمَالَ الْيَهُـودِ} أخرجـه أبـو داود: ٦٣٥، وصححـه الألبـاني.

٥- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ، فَلْيَقُلْ: أَللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، وَإِذَا خَرَجَ، فَلْيَقُلْ: أَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ**} (**أخرجه مسلم: ٧١٣، وأبو داود: ٤٦٥، والدارمي برقم ٢٦٩١، والبزار: ٣٧٢٠، وابن حبان: ٢٠٤٨**).

واتە: ئەگەر یەكێكتان چووە مزگەوت، با بڵێ: ئەی خوایە! دەروازەكانی بەزەیی خۆتم بۆ بكەوە، كاتێك لە مزگەوتیش چووە دەرێ، با بڵێ: ئەی خوایە! لە بەخششی تۆ داوا دەكەم.

یانی: ڕزقی حەڵاڵم بە قسمەت بكە، كارو كاسبییم بۆ ئاسان بكە، بۆ ئەوەی ڕزقی حەڵاڵم دەست بكەوێ، كە ئەویش بەخششی تۆیە.

كەواتە: ئینسانی مسوڵمان كە دەچێتە ماڵی خوا، داوای بەزەیی خوا دەكات، لە دەرەوەی ماڵی خواش داوای بەخششی خوا دەكات.

٦- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ**} (**أخرجه البخاري: ٤٤٤، ومسلم: ٧١٤**).

واتە: هەر كات یەكێكتان چووە مزگەوت، با پێش ئەوەی دابنیشێ، دوو ڕكات بكات.

پێی دەگوترێ: (**رَكْعَتَيْ تحيّة الْمَسْجِدَ**)، دوو ڕكاتی سڵاوكردن لە مزگەوت.

٧- {**كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، يَقُولُ: «بِسْمِ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ»، وَإِذَا خَرَجَ قَالَ: «بِسْمِ اللَّهِ، وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللهِ، أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ فَضْلِكَ**} (**أخرجه الترمذي: ٧١٤، وابن ماجه: ٧٧١**).

واتە: پێغەمبەر ﷺ كە دەچووە مزگەوت دەیفەرموو: بە ناوی خوا، سەلام لەسەر پێغەمبەری خوا، ئەی خوایە! لە گوناهەكانم ببوورەو، دەروازەكانی بەزەیی خۆتم بۆ بكەوە، كاتێك لە مزگەوتیش دەچووە دەرێ، دەیفەرموو: بە ناوی خواو، سەلام لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەی خوایە! لە گوناهەكانم ببوورەو، دەروازەكانی بەزەیی و بەخششی خۆتم بۆ بكەوە.

٨- پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: {**مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ أَوَرَاحَ، أَعَدَّ اللهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنْ الْجَنَّةِ، كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ**} (**أخرجه البخاري: ٦٦٢، ومسلم: ٦٦٩**).

واتە: هەر کەسێك بەیانیان بچێتە مزگەوت، یان ئێواران، (یانی: لە هەر کاتێکدا)، خوا مەنزڵێکی لە بەهەشت بۆ دادەنێ، هەر کاتێك بەیانی چوو، یاخود ئێوارە چوو، (یاخود هەر کاتێ چوو بۆ مزگەوت و لە مزگەوت هاتەوە، لە هەردوو حاڵاندا، خوا پاداشتی مەزنی بۆ دادەنێ).

٩- {**مَن تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ، ثُمَّ مَشَى إلى بَيْتٍ مَن بُيُوتِ اللهِ، لِيَقْضِيَ فَرِيضَةً مِن فَرَائِضِ اللهِ، كَانَتْ خَطْوَتَاهُ إحْدَاهُمَا تَحُطُّ خَطِيئَةً، وَالأُخْرَى تَرْفَعُ دَرَجَةً**} (**أخرجه مسلم: ٦٦٦، وابن ماجه: ٧٧٤، ابن حبان: ٢٠٤٤**).

واتە: هەر کەسێك خۆی پاك بکاتەوە، (مەبەستی ئەوەیە دەست نوێژ بگرێ، یان خۆش بشوات)، دوایی بچێتە ماڵێك لە ماڵەکانی خوا، بۆ ئەوەی فەرزێك لە فەرزەکانی خوا جێبەجێ بکات، دوو هەنگاوەکانی، (واتە: کە پێیەك هەڵدێنێ و پێیەك دادەنێ)، یەکێکیان خوا گوناهی پێ دەسڕێتەوەو، ئەوی دیکەشیان پلەیەکی پێ بەرز دەکاتەوە.

١٠- {**صَلاَةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ، تَزِيدُ عَلَى صَلاَتِهِ فِي بَيْتِهِ وَصَلاَتِهِ فِي سُوقِهِ، بِضْعًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً**}، (**أخرجه أحمد: ٧٤٢٤، والبخاري: ٤٦٥، ومسلم: ٦٤٩، وأبو داود: ٥٥٩، وابن ماجه: ٧٩٩، وابن حبان: ٢٠٤٣**).

واتە: نوێژی پیاو بە کۆمەڵ، (واتە: لە مزگەوتدا)، خێری زیاترە لە نوێژەکەی لە ماڵێ، یاخود لە نوێژەکەی لە دووکانەکەی و لە بازاڕەکەی دا، بە بیست و ئەوەندە پلە.

لە ڕیوایەتەکانی دیکەدا هاتوە بە بیست و پێنج (٢٥) پلەو، لە هەندێك ڕیوایەتاندا هاتوە، بە بیست و حەوت (٢٧) پلە.

کورتە باسێک لە بارەی
ئایەتی (٣٥)ی (النور)ەوە: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾

لێرەدا کورتە باسێك لە بارەی ئایەتی (٣٥) سوورەتی (**النور**)ەوە، دەکەین، کە پێشتریش هەر قسەمان لێکرد، بەڵام پێویستی بەوە هەیە، تیشکی زیاتری بخەینە سەر، جارێ ئەم ئایەتە کە بە ئایەتی نوور ناسراوە، هەروەها سوورەتی (**النور**)یش، هەر بەوە ناو نراوە، زانایانی ئیسلام زۆریان قسە لە بارەوە کردوە، ئێمەش هەوڵ دەدەین لەم کورتە باسەدا لە هەشت (٨) بڕگەدا ئەوەی بە پێویستی بزانین لە بارەیەوە بیڵێین، چ وەك پوختەو گوشراوی قسەی زانایان، چ وەك ڕاو بۆچوونی تایبەتی خۆشمان:

١- ئەم ئایەتە بە ئایەتەکانی پێش خۆیەوە پەیوەستە:

بەڕێـــــــــزان!

هەمیشە ئایەتەکانی قورئان پێکەوە پەیوەستن و، ئەوە نیە وەك گوتراوە: (هەر تیرە لە کەندالێك)، بەڵکو وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك، وەك دەنکەکانی تەسبیحێك پێکەوە پەیوەستن، بەڵام زۆر جاران بۆ دۆزینەوەی چۆنیەتی پێکەوە پەیوەست بوونیان، پێویستیی بە ڕامان و قووڵ دا چوون دەکات، بۆیەش خوا ﷻ ئەوەندە فەرمانمان پێ دەکات کە ورد بینەوە لە قورئان وتێوەی ڕامێنین:

أ- ﴿كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ مُبَٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوٓا۟ ءَايَٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢٩﴾﴾ص.

ب- ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾﴾محمد.

لێرەش خوا ﷻ دوای ئەوەی حوکمە پێشووەکانی ڕوونکردنەوە، کە هەموویان حوکمی گەورەو هەستیار بوون، ئنجا خوا ﷻ لەم ئایەتی (٣٥)دا، ڕایدەگەیەنێ کە وەك چۆن بە هۆی وەحیی و هیدایەتی خواوە، ژیانی مرۆڤەکان ڕۆشن دەبێتەوە، خواش ﷻ ڕوونکەرەوەی سەرتاپای بوونە بە سەرو خواریەوە، واتە: ئایەتەکانی پێشێ ڕوونکەرەوەی ژیانی مرۆڤ بوون، ژیانی خێزان و کۆمەڵگا بوون، بە هۆی ئەو حوکمە شەرعییانەوە، کە دەیانپارێزن لە هەڵەو لادان، یان کاتێك تووشی گرفت و کێشەیەك بوون، ئەو حوکمە شەرعییانە، ئەو گرفت و کێشەیان بۆ چارەسەر دەکەن، تاکو زیاتر لێیان نەئاڵۆزکێن، بە هەمان شێوەش خوا ﷻ وەك چۆن ژیانی مرۆڤەکانی بە ئایەتەکانی و، حوکمە شەرعییەکانی ڕۆشن کردۆتەوە، گەردوونیشی بە ڕووناکی خۆی ڕۆشن کردۆتەوە، ئنجا چ مەبەست ئەوە بێ کە لە تاریکی نەبوون دەری هێناوە، بۆ ڕووناکیی بوون، چ مەبەست پێی سیستماتیك کردن و ڕێنمایی کردنی گەردوون بێ، چ مەبەست پێی ڕێنمایی کردنی ئەوانە بێ، کە لە نێو گەردوون دان، لە فریشتەکان و لە جندەکان و مرۆڤەکان، کە بە تەئکید وەك چۆن سیستم و ڕێك و پێکیی، ڕووناکییە، پاشا گەردانیی و فەوزاو بێ سەروبەرییش، تاریکییە.

هەروەها خوا ﷻ ئەو گەردوونەی ڕۆشن کردۆتەوە، کە بەرەو ئەو ئامانجەی خوای کارزان بۆ هەر کام لە دروستکراوەکانی داناوە، بۆی بچێ، بە تایبەت و کۆی گەردوونیش بە گشتیی، خوا ﷻ بێگومان بۆ هەر کام لە دروستکراوەکان، حیکمەت و ئامانجیکی داناوەو، بۆ کۆی گەردوونیش حیکمەت و ئامانجێکی داناوە، ئنجا هەموو ئەوانە بەرەو هێنانە دی ئەو ئامانجە لە جووڵە دان، خوا ﷻ بەو شێوەیە ئاسمانەکان و زەوی، یاخود گەردوونی بە سەرو خواریەوە ڕۆشن کردۆتەوە.

٢- خوا مایەی ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییە، چ لەڕووی ماددیی و بە هەست و، چ لەڕووی پەنهان و مەعنەوییەوە:

أ- لە ڕووی ماددیی و بەرهەستەوە، خوا فەرموویەتی: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ۝٥٠ ﴾طه، کاتێك فیرعەون لە مووساو هاڕوون (عَلَيۡهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، دەپرسێ: ﴿ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ۝٤٩ ﴾طه، ئایا پەروەردگاری ئێوە، کێیە ئەی مووسا؟ مووسا عليه السلام وەڵامێکی زۆر کورت و پوخت و پڕ واتا دەداتەوە، دەفەرموێ: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾، پەروەردگارمان ئەو زاتەیە کە بوونی بە هەر شتێك داوەو، ڕێنماییشی کردوە، واتە: سیستمی بۆ داناوە، چۆن بەڕێوە بچێ؟ یانی: هەم بەهرەمەندی کردوە لە نیعمەتی بوون و، لە تاریکی نەبوون دەری هێناوە بۆ ڕووناکیی بوون (وجود)، هەم لە تاریکیی بێ سەرەو بەرەیی دەریهێناوە، بۆ ڕووناکیی سیستم و یاساداریی، هەر شتێك لە دروستکراوەکانی، خوا هەر لە گەردیلەوە تاکو کاهکەشان، هەمووی خوا سبحانه وتعالى ڕێنمایی کردوە.

هەروەها لە ڕووی ماددیی و بەر هەستەوە، خوا چۆن دروستکراوەکانی ڕۆشن کردوونەوە، لە سوورەتی (الأعلى)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ سَبِّحِ ٱسۡمَ رَبِّكَ ٱلۡأَعۡلَى ۝١ ٱلَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ ۝٢ وَٱلَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ ۝٣ ﴾، ناوی پەروەردگاری هەرە بەرزت بە پاك بگرە، ئەو زاتەی کە هەموو شتێکی هێناوەتە دی و ڕێکیخستوە، ئەو کەسەی هەموو شتێکی ئەندازەگیریی کردوەو، ڕێنمایی کردوە.

ب- لە ڕووی مەعنەویی و نابەرهەستیشەوە، خوا فەرموویەتی: ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ۝٤٤ ﴾الإسراء، واتە: حەوت ئاسمانەکان و زەوی و هەر کەس کە تێیان دایە، خوا بە پاك دەگرێ و، هیچ شتێك نیە مەگەر بە ستایشکردنەوە خوا بە پاك دەگرێ، بەڵام ئێوە لە بە پاکگرتنەکەیان تێناگەن، بێگومان خوا هێدییمەندی لێبوردەیە.

کە ئێمە لە تەفسیری سووڕەتی (**الإسراء**)دا، کورتە باسێکمان لەو بارەوە کردوە.

٣- وشەی نوور لە قورئاندا، خوا ﷻ هەم بۆ خۆی و، هەم بۆ سەرجەم ئەو شتانەی بەکارهێناوە، کە بە خواوە پەیوەستن، بەڵام بە واتا مەعنەوییەکەی:

یەك: خوا ﷻ بۆ خۆی وشەی نووری بە کار هێناوە: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، خوا ڕووناکیی ئاسمانەکان و زەوییە (بە واتا مەعنەوییەکەی).

دوو: هەروەها خوا ﷻ وشەی نووری بۆ قورئان بە کارهێناوە، وەك لە سووڕەتی (**المائدة**)دا، دەفەرمویێ: ﴿قَدۡ جَآءَكُم مِّنَ ٱللَّهِ نُورٞ وَكِتَٰبٞ مُّبِينٞ ١٥﴾، بە دڵنیایی لە خواوە ڕووناکیی و کتێبێکی ڕۆشنکەرەوەتان بۆ هاتوە، یان: کتێبێکی ڕۆشن.

دیسان لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، خوا دەفەرمویێ: ﴿وَٱتَّبَعُواْ ٱلنُّورَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ ١٥٧﴾، واتە: شوێن ئەو ڕووناکییە بکەون کە لەگەڵیدا، (لەگەڵ موحەممەدادا ﷺ) دابەزێنراوە، کە بە تەئکید مەبەست پێی قورئانە.

سێ: هەروەها هیدایەتی خواش وشەی نووری بەکار هاتوە، وەك لە سووڕەتی (**الأنعام**) دا، دەفەرمویێ: ﴿أَوَمَن كَانَ مَيۡتٗا فَأَحۡيَيۡنَٰهُ وَجَعَلۡنَا لَهُۥ نُورٗا يَمۡشِي بِهِۦ فِي ٱلنَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُۥ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ لَيۡسَ بِخَارِجٖ مِّنۡهَاۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلۡكَٰفِرِينَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ١٢٢﴾، واتە: ئایا کەسێك کە مردوو بوو، زیندوومان کردەوەو، ڕووناکییەکمان پێدا، کە لە نێو خەڵکی دا پێی بڕوا، وەك وێنەی ئەو کەسە وایە کە لە تاریکییان دایەو، لێیان دەرباز نابێ؟ کەواتە: هیدایەتی خواش ڕووناکییە، هەر وەك گومڕایی و دوورکەوتنەوە لە هیدایەتی خوا، تاریکییە.

چوار: دیسان خوای پەروەردگار بۆ ئیسلامیش وشەی نووری بەکارهێناوە، وەك لە سووڕەتی (**الزمر**)دا دەفەرمویێ: ﴿أَفَمَن شَرَحَ ٱللَّهُ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٖ مِّن رَّبِّهِۦۚ

﴿فَوَيْلٌ لِّلْقَٰسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ ٱللَّهِ ۝٢٢﴾، واتە: ئایا کەسێك کە خوا سینەی گوشاد کردوە بۆ ئیسلام و کەوتۆتە سەر ڕووناکییەك لە پەروەردگارییەوە، (وەڵامەکەی، بەرانبەرەکەی قرتێنراوە، یانی: ئایا وەك ئەو کەسە وایە کە بە پێچەوانەوەیە؟)، ﴿فَوَيْلٌ لِّلْقَٰسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ ٱللَّهِ ۝٢٢﴾، واتە: سزای سەخت بۆ ئەوانەی دڵیان لە ئاست یادی خوادا ڕەقە، کە بە تەئكید ئەو کەسەی خوا سینەی گوشاد کردوە بۆ ئیسلام و، کەوتۆتە سەر ڕۆشنایی خوا، ڕووناکیی هیدایەتی خوا، وەك ئەو کەسە نیە کە دڵی لە ئاست هیدایەتی خوادا، تاریکەو لە بەرانبەر یادی خوادا، دڵی سەخت و ڕەقە.

هەروەها هەر لە سوورەتی (**التوبة**)دا دەفەرمووێ: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔوا۟ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ ...۝٣٢﴾، واتە: دەیانەوێ ڕووناکیی خوا بەزاریان بکوژێننەوە، خەفە بکەن، کە مەبەست لە: (نُورَ ٱللَّهِ)، ئیسلامە، دوایی دەفەرمووێ: ﴿وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ ۝٣٢﴾، خواش ڕازیی نابێ مەگەر ڕووناکییەکەی تەواو بکات، واتە: ئەو ئیسلامە هەر دەبێ بچەسپێ و، دەبێ ئیسلام سەقامگیر بێ، هەر چەندە کافرەکانیش پێیان ناخۆش بێ، واتە: بۆ ئیسلامیش خوا وشەی نووری بەکارهێناوە.

پێنج: هەروەها خوا بۆ پێغەمبەری کۆتاییش (موحەممەد ﷺ) هەر وشەی ڕووناکیی بەکارهێناوە، وەك لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا دەفەرمووێ: ﴿إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝٤٥ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذْنِهِۦ وَسِرَاجًا مُّنِيرًا ۝٤٦﴾، واتە: (ئەی موحەممەد! ﷺ) ئێمە تۆمان ناردوە کە شایەد بی و، موژدەدەر بی و، ترسێنەر بی و، بانگەوازکار بی بۆ لای خوا، بە مۆڵەتی خواو، چرایەکی تیشکدەر (ڕۆشنکەرەوە) بی.

شەش: هەروەها خوا وشەی نووری بۆ ئیمانیش بەکارهێناوە، وەك دەفەرمووێ: ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۝٢٥٧﴾البقرە، واتە: خوا دۆست و پشتیوانی ئەوانەیە کە بڕوایان هێناوە، لە تاریکییان دەریان دێنێ بۆ ڕۆشنایی.

ڕۆشنایی ئیمان، لە بەرانبەر تاریکیی کوفرو گومڕایی و نیفاق و شیرك دا.

٤- بە دڵنیایی: مەبەست لە نوور بوونی خوا، بۆ ئاسمانەکان و زەوی، بە واتا مەعنەوییەکەیەتی، نەك ماددییەکەی:

چونکە خوا دەفەرمووێ:

یەك: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١١﴾﴾، الشعراء، هیچ شتێك وەك وێنەی خوا نیەو، ئەو بیسەری بینەرە.

یانی: هەرچی تۆ بە زەینت دا دێ، خوا وانیە، زانایان گوتوویانە: (**وَكُلُّ مَا جَرَى بِبَالِك، فَاللهُ لیس كذَلِك**)، هەرچی بە ئەندێشەو خەیاڵت دا دێ، خوا ﷻ وانیە، چونکە خەیاڵدانی تۆ، تەنیا وێنەی شتە بەرهەستەکانی تێدایە، لە ڕێی پێنج هەستەکانەوە، زانیاریی کۆکراوەتەوە لە مێشکی تۆدا، لە خەیاڵدانی تۆدا، بۆیە تۆ هەرچی بە خەیاڵتدا دێ و، هەر وێنەی شتە بەرهەست و دروستکراوەکانە، خوای پەروەردگاریش: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ﴾.

دوو: هەروەها لە سوورەتی (**طه**)دا، خوا دەفەرمووێ: ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴿١١٠﴾﴾، واتە: خوا ﷻ ئەوەی لە پێش دەستیانەوەیەو ئەوەی لە دوایانەوەیە، (ئەوەی دێ و ئەوەی ڕابردوە)، هەمووی دەزانێ، ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا﴾، بەڵام زانیاریی ئەوان، دەوری خوا نادات، ئەمە بە مانای: (خوا ناناسن) نیە، بەڵکو یانی: ناتوانن چییەتی خوا ﷻ دەرك بکەن.

بەڵام ئێمە دەزانین ڕووناکیی چییە، کەواتە: بە دڵنیایی خوا ئەو ڕووناکییە ماددییە نیە، ڕووناکیی یەکێکە لە دروستکراوەکانی خوا، با دروستکراوی بەرهەستی مەزنی خواش بێ، بەڵام هەر دروستکراوی خوایە.

بەڵام ئایا بۆچی خوا ﷻ وشەی نووری بۆ خۆی بەکارهێناوە، بە مانا مەعنەوییەکەی، نەك بە مانا بەرهەستەکەی؟ لەبەر ئەوەی نوور، ئەوەی ئێمە پێی ئاشناین، واتە: ئەو ڕووناکییەکەی کە بەرهەستەو، ئێمە بە پێنج هەستەکان، بە تایبەت بە هەستی بینین، هەستی پێ دەکەین، چەند تایبەتمەندییەکی هەن:

١)- ڕووناکیی (نور) جوانترین و لەتیفترین دروستکراوی ماددیی خوایە.

٢)- ڕووناکیی هۆی بینرانی سەرجەم دروستکراوەکانەو، بە بێ ڕووناکیی هیچ شتێك نابینرێ، کاتی خۆی وایاندەزانی، مرۆڤ کە شتێك دەبینێ، چاو تیشك دەنێرێ، بەڵام ئێستا دەرکەوتوە، نەخێر، ئەگەر ڕووناکیی نەبێ، هیچ شتێك نابینرێ، لە شتەکانەوە وێنە دەنێردرێ بۆ چاو، لەوێوە دەبێ ڕووناك بێ و شتەکە دیار بێ، ئنجا وێنەکە دێ بۆ نێو چاو.

٣)- ڕووناکیی خێراترین دروستکراوی ماددیی خوایە، هەتا ئەم تاو **(لحظة)**ەی ئێمە تێیداین، چونکە ڕووناکیی لە چرکەیەکدا (٣٠٠،٠٠٠)کم دەبڕێ، کە لە هەموو دروستکراوەکانی خوا، کە تاکو ئێستا بۆ مرۆڤ کەشف بوون، خێراترە، یانی: دروستکراوە ماددییەکان، ئەگەر نا بە تەئکید جیبریل ﷷ هەروەها پێغەمبەر ﷺ کە لە شەوی میعراج دا چووە بۆ ئاسمانەکان، بە تەئکید زۆر لە خێرایی تیشك خێراتر بووە، هەروەها فریشتەکان بە گشتیی، دیسان ڕووحیش وا پێدەچێ خێراتریش جووڵە بکات، بەڵام بۆ شتە بەرهەستەکانی کە ئێمە دەیانبینین تاکو ئێستا، تیشك خێراترین شتە: (٣٠٠،٠٠٠)کم لە یەك چرکەدا دەبڕێ.

٤)- ڕووناکیی و تیشك سەرچاوەی سەرجەم ژیانداران و گەشەکردن و بوونیانەو، بەبێ ڕووناکیی هیچ کام لە دروستکراوەکان نەدەگونجا ببن، بە تایبەت ژیانداران، نە ڕووەك و نە مرۆڤ و نە ئاژەڵ و نە پەلەورو ژیانداران بە گشتیی.

٥)- سەرجەم ڕەنگەکان بە هۆی ڕووناکییەوە دەبینرێن، ئەگەر ڕووناکیی نەبێ، دنیا هەمووی تاریك و تەڵمەو، ڕەنگەکان هەموویان بە هۆی ڕووناکییەوە دەزاندرێن.

٦)- تیشك و ڕووناکیی سەرچاوەی تێکڕای وزەکانە، وزە **(طاقة)**، هەمووی لە تیشك و ڕووناکییەوە دێ.

٧)- تیشك و ڕووناکیی، هۆکاری سەرەکیی پاکڕاگرتنی زەوی و ژیانی مرۆڤەو، لە بەین بردنی میکرۆب و دژەکانی مرۆڤە.

کەواتـە ڕووناکیـی ئـەو حـەوت تایبەتمەندییـەی هـەن، بەڵکو تایبەتمەندیی دیکەشـی زۆرن، چونکـە ئێسـتا زانایـان ماددەش دەگێڕنـەوە بـۆ وزە، دەیگێڕنـەوە بـۆ تیشـك، کـە ئـەوە باسـێکی دوورو قووڵـە، ئێمـە سـوپاس بـۆ خوا، لـە مەوسـووعەی: (درەوشـاوەیی ئیمان و، پوچەڵیـی ئیلحـاد، لەبـەر تیشـکی زگماك و عەقڵ و زانسـت و وەحییـدا)، بـە درێژیـی لـەو بارەیـەوە دواویـن، بۆیـە خـوا ﷻ ئـەم وشـەی ڕووناکیـی (نـور)ی هەڵبـژاردوە بـۆ خـۆ پێـوە وەسـفکردنی، ڕووناکیـی بـۆ ئێمـە بـەو چەمکـەی دەیزانیـن، بـەڵام بـۆ خـوای پـەروەردگار، بـە تەئکیـد مانایەکـی مەعنەویـی هەیـە، کـە شایسـتەی خوایـە ﷻ.

٥- ئەو وێنەیەی خواهێناویەتەوە، بۆدەرخستنی چۆنیەتیی ڕۆشنکردنەوەی خوایە بۆ گەردوون، نەك ڕووناکیی خۆی، کە نازانین چۆنەو وەسف ناکرێ:

خـوا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۚ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿٣٥﴾ ﴾، مەبەسـت لـەو وێنـە هێنانەوەیـەو لـە وەصـف کردنـی خـۆی بـە ڕووناکیـی ئاسـمانەکان و زەوی، مەبەسـت ئەوەیـە: خـوا چـۆن گەردوونـی ڕوونـاك کردۆتـەوە، لە ڕووی مەعنەویـی و لـە ڕووی بەرهەسـت و ماددییەوە؟ نەك مەبەسـت پێـی ڕووناکیی زاتـی خـۆی بـێ، کـە خـوای پـەروەردگار: ﴿ لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞۖ ﴿١١﴾ ﴾الشـعراء، نازانیـن ڕووناکیـی خـوای پـەروەردگار چۆنـەو، بـە تەئکیـد وەصـف ناکـرێ.

(**الشـعراوي**)، لـەو بـارەوە لـە تەفسـیرەکەی[(١)] خۆیـدا، قسـەیەکی جـوان دەکات دەڵـێ: {**والمَثَـلُ هُنَـا لَيْـسَ لِنُـورِ اللـه، إنمـا لتنويـره للسـموات ولـلأرْض، أَمَّـا نـورهُ تَعَـالى**

---

(١) خواطر الشعراوي: ج١٧، ص١٠٢٧٣.

فشيء آخر فوق أنْ يُوصَف، وما المثَل هُنا إلا لتقريب المسألة إلى الأذهان}، واتە: کە دەفەرمووێ: (مَثَلُ نُورِهِۦ)، لێرەدا مەبەست وێنەی ڕووناکیی خوا نیە، بەڵکو وێنەکە بۆ ڕووناککردنەوەی خوایە بۆ ئاسمانەکان و زەوی، بەڵام نووری خوای بەرز، شتێکی دیکەیە، لەسەروو ئەوەوەیە پێناسە بکرێ، بەڵام لێرەدا ئەو وێنەیە کە خوا هێناویەتەوە بۆ نیزیك خستنەوەی مەسەلەکەیە لە عەقڵەکانەوە.

قسەکەشی زۆر جوان و بە جێیە.

٦- بێگومان خوا نوورەکەشی وەك سەرجەم سیفەتەکانی دیکەی، وەك زاتیەتی و بۆ ئێمە زانراو نیە:

با سەرنجی ئایەتێك و چوار دەقی سوننەت بدەین لەو بارەوە:

یەك: لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنظُرۡ إِلَيۡكَۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِي وَلَٰكِنِ ٱنظُرۡ إِلَى ٱلۡجَبَلِ فَإِنِ ٱسۡتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوۡفَ تَرَىٰنِيۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلۡجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكّٗا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقٗاۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبۡحَٰنَكَ تُبۡتُ إِلَيۡكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ١٤٣ ﴾، هەڵبەتە من ئەو ئایەتەو ئایەتەکەی سوورەتی (**الأنعام**): ﴿ لَّا تُدۡرِكُهُ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَهُوَ يُدۡرِكُ ٱلۡأَبۡصَٰرَ ١٠٣ ﴾، لە سوورەتی (**الأنعام**)دا لە کورتە باسێکدا لە بارەی بینینی خواوە، لە دنیاو دوا ڕۆژدا، باش تیشکم خستوونە سەر، بەڵام لێرە خوا دەفەرموێ:

کاتێك مووسا بۆ ژوانگەی پەروەردگاری هات و فەرمایشتی لەگەڵ پەروەردگاریدا کرد، گوتی: پەروەردگارم! خۆتم پێشانبدە، با تەماشات بکەم، (خوا) فەرمووی: هەرگیز ناتوانی ببینی، بەڵام تەماشای ئەو چیایە بکە، ئەگەر خۆی ڕاگرت، تۆش دەتوانی ببینی، ئنجا کاتێك پەروەردگاری بۆ چیایەکە دەرکەوت، وردو خاشی کردو مووساش لە هۆش خۆی چوو، کاتێك هاتەوە هۆش، گوتی:

پاكیی بۆ تۆ ئەی پەروەردگارم! بۆ لای تۆ گەڕامەوەو من یەكەمی بڕوادارانم، (یەكەمی بڕواداران بەوە كە مرۆڤ ناتوانێ لەژیانی دنیادا تۆ ببینێ).

دوو: پێغەمبەری خواش ﷺ كە دەفەرموێ: {**أَللَّهُمَّ لَكَ الحَمْدُ، أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ**} (**أخرجه البخاري: ١١٢، ومسلم: ٧٦٩**).

واتە: ئەی خوایە! ستایش بۆ تۆ، تۆ ڕووناكیی ئاسمانەكان و زەوی.

بە دڵنیایی مەبەست پێی ڕووناكیی مەعنەویی و، ڕووناكییەكی تایبەتی خوای پەروەردگارە.

سێ: هەروەها لەو بارەوە پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێكراوە، دوای ئەوەی لە سەفەری میعڕاج گەڕاوەتەوە: {**هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ نُورًا**}، (**أخرجه مسلم: ١٧٨، والترمذي: ٣٢٨٢**).

واتە: (پرسیاری لێكرا)، ئایا پەروەردگاری خۆتت بینی، (لە شەوی شەوڕۆو بەرزبوونەوەدا (**الإسراء والمعراج**)دا)، فەرمووی: ڕووناكییم بینی.

چوار: هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقەش هاتوە: {**نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ**} (**أخرجه مسلم: ١٧٨، والترمذي: ٣٢٨٢**).

واتە: (خوا) ڕووناكییە چۆنی ببینم!

پێنج: هەر لەو بارەوە ئەم فەرمایشتەش هاتوە: {**عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخمس كَلِمَاتٍ فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنَامُ وَلاَ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ، يُخْفِضُ الْقِسْطَ وَيَرْفَعُهُ، يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ اللَّيْلِ، وَعَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ، حِجَابُهُ النُّورُ، «وَفِي رِوَايَةٍ: النَّارُ» لَوْ كَشَفَهُ لأَحْرَقَتْ سُبُحات وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ**}، (**أخرجه: مسلم: ١٧٩**).

واتە: ئەبوو مووسای ئەشعەریی دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژێك لە نێوماندا هەڵسا، پێنج وشەی فەرموون، (پێنج ڕستە)، فەرمووی:

١- بێگومان خوا ناخەوێ و ناشگونجێ بخەوێ، (لێی ناوەشێتەوە).

٢- تەرازوو نزم دەكات و بەرز دەكات (تەرازووی كردەوەكان).

٣- كردەوەی شەوێی پێشی ڕۆژێ بۆ لا بەرز دەكرێتەوەو، كردەوەی ڕۆژێی پێشی شەوێ بۆ لا بەرز دەكرێتەوە، (لەحزە بە لەحزە خوا ﷻ ئاگای لە هەڵس و كەوتی بەندەكان هەیە).

٤- پەردەی خوا ڕووناكییە، «لە ڕوایەتێكدا ئاگرە».

٥- ئەگەر پەردەكە لابدات، پرشنگی ڕووی خوا، هەرچی كە دیتنی خوا بەدی دەكات، هەمووی دەسووتێنێ.

واتە: دروستكراوەكان هەموو لە بەین دەچن، چونكە هیچ شتێك نیە خوا نەیبینێ، كەواتە: خوا ﷻ ڕووناكییەكی تایبەتی هەیە، كە ئەو دروستكراوانە هیچیان بەرگەی ناگرن و، ڕووناكییەكی ماددیی نیە، كە بۆ ئێمە زاندراوە، ڕووناكییەكە شایستەی خوایە، هەروەك هەموو سیفەتەكانی خوا: خوا زانیاریی هەیە، بەڵام وەك زانیاریی ئێمە نیە، خوا بیستنی هەیە، دیتنی هەیە، ژیانی هەیە، فەرمایشتكردنی هەیە، بەزەیی هەیە، حیكمەتی هەیە، دەسەڵاتی هەیە، ویستی هەیە، هەموو ئەو سیفەتانەی هەن، هەموو ئەو ناوە بەرزو چاكانەی هەن، كە هەندێكیان دەزانین و زۆربەیان نازانین، بەڵام هیچیان وەك هی دروستكراوەكان نین.

٧- بەراوردێکی نێوان ڕووناکیی هیدایەتی خواو، ئەو وێنەیەی بۆی هێنراوەتەوە:

ئەمەم لە تەفسیرەکەی[1] (**محمد الطاهر بن عاشور**)ەوە، هێناوە، بەڵام بە پوخت کردنەوەوە، دەڵێ: کە خوای پەروەردگار دەفەرمویێ:

١)- وێنەی ڕووناکیی خوا، وەك تاقێکە، چرای تێدا دانرابێ، چرایەکە لە نێو شووشەیەکدایەو تاکو کۆتایی، پاراستنی خوا بۆ قورئان و هەبوونی چوارچێوەی ڕوونی وشەکانی قورئان و دەلالەتیان لەسەر واتاکانیان، لە بەرانبەر تاقەکە دایە، ئنجا ئەو تاقەیە چۆن ڕووناکییەکەی کۆکردۆتەوە، خوای پەروەردگاریش کە قورئان دەپارێزێ و، ئەو وشانەی قورئانیش چوار چێوەیەکیان هەیە لە واتاو دەلالەت، تاقەکە چۆن ڕووناکییەکە دەپارێزێ، ئەو وشانەی قورئانیش و دەلالەتیان و، پاراستنی خواش بۆ قورئان، بە هەمان شێوەیە کە خوا ئەو ڕووناکیی و هیدایەتەی خۆی بەو شێوەیە دەپارێزێ.

٢)- ماناو مەبەستەکانی قورئان و ڕێنمایی نێویان: لە بەرانبەر چرایەکە دان، هەروەك چۆن، بێژەکان و دەلالەتی بێژەکان و پاراستنی خوای پەروەردگاریش بۆ دەستکاریی نەکرانی وشەو بێژەکانی قورئان، لە بەرانبەر تاقەکەدایە.

٣)- پارێزرانی هیدایەتی خوا لە گومان و تۆمەتەکان، لە بەرانبەر شووشە ڕوونەکە دایە، شووشەکە چەند ڕوونە، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ ﴾، خوای پەروەردگاریش کە هیدایەتی خۆی، لە گومان و تۆمەتەکان دەپارێزێ، وەك شووشەکە وایە، کە شووشەکە ڕوون و سافەو هیچ خڵتەو ژەنگ و تۆزو خۆڵی پێوە نیە.

٤)- وەحیی خوا کە ڕاستییەکانی ئیسلامی گرتوونە نێو خۆی، لە بەرانبەر درەختە بە پیزەکە دایە، کە میوەیەك دەردەکات زەیتی لێ بەرهەم دێ، واتە: وەحیی خوا ﷻ لە قورئاندا بەرجەستەیەو لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ، لە بەرانبەر: ﴿ شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾،

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص٢٤٣، ٢٤٤.

درەختە بە پیرۆزەکە دایە، کە میوەیەك دەردەکات، دوایی لە ئەنجامی گوشرانی ئەو میوەیەدا، کە زەیتوونە، زەیت بەرهەم دێ و دەبێتە سووتەمەنی ئەو چرایە.

٥)- پاکیی ئیسلام و سەغڵەتیی تێدا نەبوونی و سەماحەتەکەی، لە بەرانبەر درەختە میانجییەکەی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دایە، ئیسلامیش لە نێوان شلگیریی و سەختگیریی دایە، ﴿ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ﴾، ئیسلامیش نە بە لای توندیی دایە، نە بە لای شلیی دایە، وەك من هەموو جار دەڵێم: بڵێین: شەرعڕەوویی، ئنجا شەرع جاری وایە، پێت دەڵێ: توند بە، جاری واش هەیە، پێت دەڵێ: نەرم بە، ئەو قورئانەی کە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ ﴿١٥٩﴾ ﴾آل عمران، هەر ئەویش پێی دەفەرموێ: ﴿ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ﴿٧٣﴾ ﴾التوبة، لەوێ دەفەرموێ: بە هۆی بەزەیی خواوە نەرم بووی بۆ خەڵك، لەولاش لە سوورەتی **(التوبة)**و لە سوورەتی **(التحريم)** دا دەفەرموێ: ﴿ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ﴿٧٣﴾ ﴾، لە دژی کافرو مونافیقەکان تێبکۆشەو زبر بە لەسەریان، زبریی لە جێی خۆی و، نەرمیی لە جێی خۆی، بەڵام ئەوانەی کە پێیان وایە دەبێ لە هەموو ژیانتدا هەر نەرمڕەو بی و، هەر میانەڕەو بی و، هەر شلگیر بی! لێی حاڵیی نەبوون، هەر وەك چۆن ئەوانەش حاڵیی نەبوون، کە پێیان وایە دەبێ هەر زبرو ڕەق و تەق بی و، هەر توند بی، نەخێر، توندیی لە جێی خۆی، نەرمیی لە جێی خۆی، وەك پێشینانی خۆمان دەڵێن: « کەنگرو ماست بە وەختی خۆی»، هەر شتەو بە کاتی خۆی و لە شوێنی خۆیدا.

٦)- بەردەوامیی ڕێنمایی ئیسلام و تازەبوونەوەشی، لە بەرانبەر سووتەمەنیی تێخستن، **(إيقاد)**ی چرایەکە دایە، ئیسلام هیدایەتەکەی بەردەوام دەبێ و، تازەش دەبێتەوە، هەر وەك چۆن زەیتی نێو چرایەکە، ئەگەر کەم بوو تێی دەکرێتەوە.

٧)- فێرکردنی پێغەمبەریش ﷺ بۆ ئوممەتەکەی، کە قورئان و حوکمە شەرعییەکانی، لە بەرانبەر زەیتەکە دایە، زەیتەکە ڕوونەو نیزیکە پێویستیی بە ئاگر نەبێ، بە هەمان شێوەش فێرکردنی پێغەمبەریش ﷺ، بۆ ئەو هیدایەتەی هێناویەتی، هەر بۆ خۆی ڕوونەو نیزیکە پێویستیی بە فێرکار نەبێ، وەك زەیتەکە چۆن خەریکە پێویستیی بە ئاگر نەبێ.

٨)- هەوڵدانی پێغەمبەر ﷺ بۆ فێرکردنی قورئان بە ئۆممەتەکەی، لە بەرانبەر ئاگر پێگەیاندن و داگیرساندنی زەیتەکە دایە، کە دەبێ ئەو ئیرشادو ڕێنماییەی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئۆممەتی هەر بەردەوام بێ، وەك چۆن چرایەکەش ئەگەر زەیتەکەی بەردەوام تێ نەکرێ، داناگیرسێ.

٩)- ئیجتیهادو یاسا دەرهێنانی زانایان بە جیاوازیی ڕۆژگارەکان، لە بەرانبەر درەختی زەیتوون (**شجرة زیتون**)، دایە، وەك چۆن زەیتەکە بە گوشین و کارکردن دێتە دەست، ئیجتیهادو یاسا دەرهێنانیش لە قورئان و سوننەت، لە وەحیی خوا، ئەویش دیسان دەبێ عەقڵەکان کاری لەسەر بکەن، وەك چۆن زەیتەکە دەبێ بگووشرێ و لە گوشەر (**عصارة**) بدرێ لە کارگەدا، قورئان و سوننەتیش، وەحیی خوای پەروەردگاریش، دەبێ خاوەن عەقڵەکان لێی ورد ببنەوەو، هەڵگێڕو وەرگێڕی بکەن و سەرنجی بدەن، تاکو یاسای تازەو، ڕێنمایی تازە لە وەحیی خوای پەروەردگار، بە پێی گۆڕانی ڕۆژگارەکان، دەربێنن.

٨- قسەی پێنج زانایەك لە بارەی ئەو ئایەتە بە پێزەوە:

ویستم لە کۆتاییدا - هەر چەند پێم وایە چەمك و واتایەکەی، باش ڕوون بۆوە - بەڵام پێنج قسەی پێنج لە زانایان بێنم:

یەك: (**أبو حامد الغزالي**) لە (**مشكاة الأنوار**)[1]دا، دەڵێ: {**النُّورُ هُوَ الظَّاهِرُ الَّذِي بِهِ كُلُّ ظُهُورٍ، أَيْ الَّذِي تَنْكَشِفُ بِهِ الأَشْيَاءُ وَتَنْكَشِفُ لَهُ وَتَنْكَشِفُ مِنْهُ، وَهُوَ النُّورُ الْحَقِيقِيُّ وَلَيْسَ فَوْقَهُ نُورٌ. وَجَعْلُ اسْمِهِ تَعَالَى النُّورَ دَالٌّ عَلَى التَّنَزُّهِ عَنِ الْعَدَمِ وَعَلَى إِخْرَاجِ الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا عَنْ ظُلْمَةِ الْعَدَمِ إِلَى ظُهُورِ الْوُجُودِ، فَآلَ إِلَى مَا يَسْتَلْزِمُهُ اسْمُ النُّورِ مِنْ مَعْنَى الْإِظْهَارِ وَالتَّبْيِينِ فِي الْخَلْقِ وَالْإِرْشَادِ وَالتَّشْرِيعِ**}[2].

---

(١) کتێبێکە ئەبوو حامدی غەزالی تایبەتی کردوە، بە تەفسیر کردنی ئایەتی ژمارە (٣٥)ی سوورەتی (النور)ەوە.

(٢) التحریر والتنویر، ج١٨، ص١٣٢.

دەڵێ: ڕووناكیی بریتیە لەو ئاشكرایەی كە هەموو شتێك بەوەوە ئاشكرا دەبێ، (هەموو شتێك بە هۆی ئەوەوە دەردەكەوێ)، هەموو شتێك بەوی دەردەكەوێ و هەموو شتێك لەوەوە دەردەكەوێ، ئەویش بریتیە لەو ڕووناكییە ڕاستەقینەیەی كە لە سەرووی ئەوەوە هیچ ڕووناكییەك نیە، ئنجا ئەوە كە ناوی خوای بەرز نراوە: نوور، بەڵگەیە لەسەر ئەوە كە خوا پاكەو، دوورە لەوەی نەبوون ڕووی تێ بكات و، دەلالەت لەسەر ئەوەش دەكات كە خوا ﷻ هەموو شتەكانی لە تاریكیی نەبوون دەرهێناون، بۆ ڕووناكیی بوون، كەواتە: سەرەنجامەكەی وا دەبێ كە ناوی نوور بۆ خوا ﷻ، مانای دەرخستن و ڕوونكردنەوە لە نێو دروستكراوەكانیداو، ڕێنمایی كردن و یاسا دانان، (یانی: خوا نوورە بەو واتایە كە دروستكراوەكان لە تاریكیی نەبوون دەردێنێ بۆ ڕووناكیی بوون)، پاشان شەریعەتی خۆی و یاساكانی خۆییان بۆ ڕوون دەكاتەوەو، ڕێنماییەكانی خۆییان بۆ ڕوون دەكاتەوە (تاكو بەو ئامانجە بگەن كە خوای پەروەردگار بۆی لەبەر چاو گرتوون و، پەسەند كردوون).

دوو: (**محمد الطاهر بن عاشور**)، دەڵێ:

{**فَأَحْسَن مَا يُفَسَّرُ بِهِ قَوْلَهُ تَعَالَى: أَللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَالأَرْضِ، أَنَّ اللَّهَ مُوجِدٌ كُلَّ مَا يُعَبَّرُ عَنْهُ بِالنُّورِ، وَخَاصَّةً أَسْبَابُ الْمَعْرِفَةِ الْحَقَّةِ، وَالْحُجَّةُ الْقَائِمَةُ، وَالْمُرْشِدُ إِلَى الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ الَّتِي بِهَا حُسْنُ الْعَاقِبَةِ فِي الْعَالَمَيْنِ الْعُلْوِيِّ وَالسُّفْلِيِّ، وَهُوَ مِنَ اسْتِعْمَالِ الْمُشْتَرَكِ فِي مَعَانِيهِ**}[1] .

دەڵێ: باشترین شتێك كە فەرمایشتی خوای بەرز: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، پێ تەفسیر بكرێ، (پێ ڕوون بكرێتەوە)، ئەوەیە كە خوا پەیداكەری هەموو ئەوەیە كە بە نوور تەعبیری لێ دەكرێ، بە تایبەت هۆكارەكانی زانستیی هەق و، بەڵگەی چەسپاوو، ڕێنمایی بۆ كردەوە باشەكان، كە بە هۆی

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٨، ص٢٣٣.

ئەوەوە سەرەنجامی باش لە جیهانی سەرێ و خوارێدا، دەستەبەر دەبێ، کەواتە: وشەی (نُورُ)، لێرەدا بەکارهێنراوە بە هەموو واتا هاوبەشەکانی.

واتە: هەم ڕووناکیی بەرهەست، هەم ڕووناکیی مەعنەویی، کە هیدایەتی خوای پەروەردگارە، سەرجەم ئەو واتایانەی دیکەش کە باسمان کردن، وەك: دەرهێنانی دروستکراوەکان لە تاریکیی نەبوون، بۆ ڕووناکیی بوون، دیسان سەرپەرشتییکردنی خوا ﷻ بۆ گەردوون و ڕێنمایی کردنی و ڕێکخستنی، هەموو ئەو واتایانە، بە شێوەیەك لە شێوەکان وشەی نوور دەیانگرێتەوە.

سێ: (إبن عجيبة)، دڵێ: {**اعْلَم أَنَّ الكَوْنَ كُلَّهُ مِنْ عَرْشِهِ إلى فَرْشِهِ، قِطْعَةٌ مِنْ نُور الحَقِّ، وَسِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ ذَاتِه، مُلْكٌ، وَبَاطِنُهُ مَلَكُوتٌ، فَائِضٌ مِنْ بَحْرِ الجَبَروتِ، فالكَائِنَاتُ كلها: أللهُ نُورهَا وَسِرّهَا، وَهُوَ القَائِمُ بهَا**}[1].

واتە: بزانە کە گەردوون هەمووی لە عەڕشی تاکو فەڕشی، (واتە: لە سەرێ تاکو خوارێ)، پارچەیەکە لە ڕووناکیی هەق و، نهێنییەکە لە نهێنییەکانی زاتی هەق، ڕواڵەتەکەی موڵکەو، دیوە پەنهانەکەشی مەلەکووتە، کە لە دەریای جەبەڕووتەوە سەرچاوەی گرتوە، ئنجا هەموو دروستکراوەکان، خوا ﷻ ڕووناکییانەو، نهێنییانەو خوا سەرپەشتییکارو ڕاگیر کاریانە.

ئەمە زیاتر تەعبیرێکی ڕووحیی و مەعنەویی ئەهلی تەصەووفە.

چوار: (القرطبي)، لە تەفسیرەکەیدا دەڵێ:

{**فَيَجُوزُ أَنْ يُقَالَ: لِلَّهِ تَعَالَى نُورٌ مِنْ جِهَةِ الْمَدْحِ، لِأَنَّهُ أَوْجَدَ الْأَشْيَاءَ وَنُورُ جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ مِنْهُ ابْتِدَاؤُهَا وَعَنْهُ صُدُورُهَا، وَهُوَ سُبْحَانَهُ لَيْسَ مِنَ الْأَضْوَاءِ الْمُدْرَكَةِ جَلَّ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا**}[2].

---

(١) البحر المديد في تفسير القران المجيد: ج٥، ص٧٩.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٢١٥.

واتە: دەگونجێ بگوترێ: خوا ڕووناکیی هەیە، لە ڕووی مەدح و ستایشەوە، چونکە خوا هەموو شتەکانی پەیدا کردوون ڕووناکیی و هەموو شتەکان لە خواوەیە، لەوەوە دەستیان پێکردوەو هاتوون، بەڵام خوا ﷻ وەك ئەو ڕووناکییانە نیە کە بەرهەستن، بەرزیی بۆ خوا لەوەی ستەمکاران دەیڵێن، بە بەرزییەکی گەورە.

پێنج: (**رشيد الخطيب الموصلي**)، ئەویش تەفسیرێکی هەیە[1]، لە بارەی ئەو ئایەتەوە قسەی زۆری کردوون، پوختەکەیان ئەوەیە:

گەردوون وەك تاقەکەیە، خوا ﷻ وەك چرایەکەیە، کە تاقەکەی ڕۆشن کردۆتەوە، واتە: کە دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، دوایی دەفەرموێ: ﴿مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾، تاقێك کە چرایەکی تێدا دادەنرێ، ڕۆشنی دەکاتەوە، خواش ﷻ لەم گەردوونەدا، بە هۆی خواوە ئەم گەردوونە هەیە، لە تاریکایی نەبوون هاتۆتە ڕووناکیی بوون و، بە هۆی خواوە سیستمی بۆ دانراوەو، بەس خوای پەروەردگاریش گەردوونی ڕۆشن کردۆتەوە بە هەموو ماناکانی ڕۆشن، چ ماددیی چ مەعنەویی.

(١) أولى ما قيل في آيات التنزيل: ج٥، ص٣٢٤.

مەسەلەی دووەم:

وێنە هێنانەوە بۆ کردەوەی کافران بە تراویلکەی بیابان و، تاریکاییەکانی نێو دەریایەکی قووڵی شەپۆلاوی، کە تاریکاییەکی خەستی ئەنگوستە چاوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابِۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ۗ وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابِۭ بِقِيعَةٍ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان کردەوەکانیان، وەك تراویلکەیەك لە دەشتێکی تەخت دا، لە بیابانێکی گۆڕو هەمواردا.

٢)- ﴿ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً ﴾، بابای تینوو بە ئاوی تێدەگات، وا دەزانێ ئاوە شەپۆلان دەدات!.

٣)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾، هەتا (ئەو کەسە کە تراویلکەی دەشت و بیابان دەبینێ و وادەزانێ ئاوە شەپۆل دەدا) کە گەیشتە لای تراویلکەکە، هیچ شتێکی (لە ئاوی لە شێوەی سەڕاب دا بینراوی)، نەدی.

٤)- ﴿ وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ ﴾، بەڵکو خوای لەوێ بینی، ئەو خوایەی ئەو لە دەستی ڕایکردوە، لەوێ دەیبینێ.

٥)- ﴿ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾، خواش بە تەواویی لێپرسینەوەی لەگەڵدا کرد، سزای شایستەی دا.

٦)- ﴿ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴾، خواش لێپرسینەوەی زۆر خێرایە.

شەش كورتە هەڵوەستە

١- وشەی: (السَّرَابُ)، (وَالسَّرَابُ: رُطُوبَةٌ كَثِيفَةٌ تَصْعَدُ عَلَى الأَرْضِ وَلاَ تَعْلُو فِي الْجَوِّ، تَنْشَأُ مِنْ بَيْنِ رُطُوبَةِ الْأَرْضِ وَحَرَارَةِ الْجَوِّ فِي الْمَنَاطِقِ الْحَارَّةِ الرَّمْلِيَّةِ، فَيَلُوحُ مِنْ بَعِيدٍ كَأَنَّهُ مَاءٌ)، (سرَابٌ)، بە كوردیی تراویلكەی پێ دەڵێن، بریتیە لە شێ و تەڕاییەكی چڕ، لە زەوی هەڵدەستێ، بەڵام بەرز نابێتەوە بۆ سەرێ و، لەسەر ڕووی زەوی دەمێنێتەوە، كە لە شێ و تەڕایی زەوی پەیدا دەبێ و، لە گەرمایی كە لە هەوادا هەیە، لە شوێنە لماوییە گەرمەكان، لە دوورەوە وەك ئاو دێتە بەرچاو.

بەڵام سەرابەو ئاو نیە.

خوا ﷻ كردەوەی كافرەكان وەك ئەو تراویلكەیە وێنا دەكات، وەك چۆن تراویلكەكە ئاو نیە، كەسێك كە بە تەمای تراویلكەیەك بچێ، لەوێ تێر ئاو بێ و تینوایەتیی بشكێ، سەری بە فەتارەت دەچێ، كافرەكانیش بە تەمای ئەو كردەوانەی كردوویانن لە دنیادا، كە لەسەر بناغەی ئیمان دایاننەناون، لە دوا ڕۆژدا وەك تراویلكەیەك وان، كە بە حیساب كردەوەیان هەیەو پاداشتیان بدرێتەوە، بەڵام خوا سزایان دەدات، چونكە كردەوەكانیان لەسەر بناغەی ئیمان بنیات نەناون.

ئنجا دەگونجێ بگوترێ:

كردەوەی كافرەكان وەك تراویلەكە وایەو ئاو نیە، بابای كافریش وەك بابای تینوو وایە، وەك چۆن بابای تینوو بە دەم تراویلكەوە دەچێ، تێراو بێ، دوایی دەستی لە بنی هەمبانەی خاڵییەوە دەردەچێ و، دەستخەڕۆ دەبێ، بابای كافریش لە ڕۆژی دواییدا بە تەمای كردەوەكانی بێ، كە بەبێ ئیمان ئەنجامی داون و

بـە خوایـەوە پەیوەسـت نەکـردوون، وەك ئـەو بابـا تینـووەی لـێ دێ، کـە بـە دەم تراویلکـەوە دەچـێ، بـەڵام هیچـی لـێ نیـە، ئنجـا کابـرای تینـوو، ئەگـەر دوژمنێکـی هەبێ، لـەو شـوێنەی کـە وەك تراویلکـەی هاتۆتـە بـەر چـاوو وایزانیـوە ئـاوە، لـەوێ خـۆی بـۆ مـەڵاس دابـێ، کتوپـڕ بیگـرێ، بـە هەمـان شـێوە، بابـای کافریـش وەك ئـەو کەسـە وایـە کـە لـە ڕۆژی دواییـدا دەچـێ بـە حیسـاب پاداشـتی کردەوەکانـی بدرێتـەوە، بـەڵام خـوا تونـد دەیگـرێ و دەفەرمـوێ: وەرە ئـەو کردەوانـەت لەسـەر بناغـەی ئیـمان دانەنـاون! یاخـود: ئـەو کردەوانـەت مـۆری شـەرعیان پێـوە نەبـووە، مـۆری ئیخلاصیـان پێـوە نەبـووەو بـۆ مـن نەبـوون، لەبـەر ئـەوە لـە جیاتـی ئـەوەی پاداشـت بدرێیـەوە لـە سـەریان، سـزا دەدرێـی.

هەڵبەتـە تراویلکـەش مـەرج نیـە تەنیـا لـە بیابانـەکان بـێ، بەڵکـو بـە تایبـەت لـە دوای چێشـتەنگاوەوە تاکـو لای عـەسر، لـە هـەر شـوێنێکی دەشـتایی بێـت، دەگونجێ ئـەو تراویلکەیـە، بێتـە بـەر چـاو.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا﴾، (شَيْـًٔا)، یانی: (**الموجود المعلوم**)، هەبووی زانراو: ﴿لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا﴾، (**أي: لَم يَجِدْ شَيْئاً مَاءً**)، هیچ ئاوی چنگ نەکەوت، چونکە ئەو شتە (شَيْـًٔا)ی ئەو بۆی چوو، (ئاو) نەبوو، مانای وایە هیچی لێ نەبوو.

٣- وشەی (**قيعة**)، یانی: زەوییەکی پان کە هیچ گردۆلکەی لێ نەبێ، وشەی (**قاع**)ش هەر هەمان مانای هەیە، هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (**قيعة**)، کۆی (**قاع**)ە، وەك (**جيرة**)، دراوسێیەکان کۆی (**جارٌ**)ە، دراوسێ.

٤- کە دەفەرموێ: ﴿وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ﴾، ئەمە وێچواندنە، واتە: وەك چۆن بابایەك کە بە دەم تراویلکەیەکەوە دەڕوات، بەڵام لەوێ دوژمنێکی خۆی بۆ مەڵاس داوە، کەسێك کە لێی دەخەفتێ، خۆی بۆ مەڵاس داوە، ئینسانی بێبڕواش لە ڕۆژی دواییدا کە بە حیساب دەچێ کردەوەکانی پاداشت بدرێنەوەو، پاداشتیان لەسەر وەربگرێتەوە، سزای خوای دادگەر دەیگرێ.

٥- کە دەفەرموێ: ﴿ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾، واتە: (أَعْطَاهُ جَزَاءَ كُفْرِهِ وَافِياً)، خوا سزای کوفرەکەی بە تەواویی دایەوە، سزای پڕ بە پێست.

٦- ﴿ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴾، واتە: خوا وەخران ناکات لە لێپرسینەوەدا، لە کاتێکدا کە پێویست بکات بە خێرایی ئەو حیساب و کیتابە تەواو دەبێ.

ئەمە وێنەیەکی زەمینیی بوو، ئنجا خوا وێنەیەکی دەریاییش دێنێتەوە، بۆ کردەوەی کافرەکان کە چۆن دەستخەڕۆ دەبن، لەبەر ئەوەی ئیمانیان نیەو کردەوەکانیان پەیوەست نەکردوون بە خواوە، کردەوەکانیان نە مۆری تەنیا خوا پێ مەبەست بوون (**إخلاص**)یان پێوەیە، نە مۆری شوێنکەوتن (**إتباع**)و بە پێی شەرع بە ڕێوە چوونیان پێوەیە، ئنجا وێنەیەکی دەریایی دێنێتەوە:

٧)- ﴿ أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ ﴾، واتە: حاڵی کافرەکان و، کردەوەکانیان لە ڕۆژی دواییدا، وەك چەند تاریکاییەکن لە دەریاییەکی قووڵی شەپۆلاوییدا.

٨)- ﴿ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ ﴾، ئەو دەریا قووڵە شەپۆلاوییە، شەپۆلێك دایدەپۆشێ، لە سەرووی ئەو شەپۆلە قووڵە ژێر دەریاییەوە، شەپۆلێکی دیکە هەیە.

٩)- ﴿ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ﴾، لە سەرووی شەپۆلە سەرووەکەشەوە، هەور هەیە.

١٠)- ﴿ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ﴾، چەند تاریکاییەکن، هەندێکیان لەسەر هەندێکیان، لەسەر یەکدی کەڵەکە بوون.

١١)- ﴿ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾، ئەگەر دەستی دەربێنێ، نیزیك نیە دەستی ببینێ، واتە: تاریکییەکی ئەوەندە خەست و خۆڵ و ئەنگوستە چاوە، ئەگەر مرۆڤ دەستی دەربێنێ، نەك هەر نایبینێ، بەڵکو نزیکیش نیە ببینێ.

١٢)- ﴿ وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴾، کەسێکیش خوا ڕووناکیی بۆ نەڕەخسێنێ، هیچ ئەندازەیەك ڕووناکیی بۆ نابێ و، لە تاریکاییان دا گرفتار دەبێ.

ئێستا تۆزێك ئەو وشانە، شی دەكەینەوە:

١) (ظُلُمَٰتٌ) كۆی (**ظلمة**)یە، كە خوا دەفەرمووێ: (ظُلُمَٰتٌ)، تاریكییەكان، بۆیە بە كۆ بەكارهاتوە، تاكو مانای تاریكییەكەی زۆر خەست و خۆڵ بگەیەنێ.

٢) (بَحۡرٍ)، دەریایە، (لُّجِّيّٖ)، پاڵدراوەتە لای (**لُجّة**)، كە بریتیە لە شەپۆل، (لُّجِّيّٖ)، یانی: شەپۆلاویی، ئاشكراشە كاتێك دەریا شەپۆلی دەبێ، كە قووڵ بێ، ئەگەر تەنك بێ، شەپۆلی لێ هەڵناستێ، (**اللجّ: هُوَ مُعْظَمُ البَحْر**)، (**اللّجّ**)، بە مانای زۆربەی دەریایە، (لُّجِّيّٖ)، یانی: دەریایەكی قووڵ.

٣) ﴿يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ﴾، ئەو دەریایە شەپۆلێك دایدەپۆشێ لە بنەوە، ﴿مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ﴾، لە سەریشیەوە شەپۆلێكی دیكە هەیە، (**الْمَوْجُ: اسْمُ جَمْعِ مَوْجَةٍ، وَهِيَ: مَقَادِيرُ مِنْ مَاءِ الْبَحْرِ، أَوِ النَّهْرِ تَتَصَاعَدُ عَلَى سَطْحِ الْمَاءِ**)، (**موجَ**)، ناوی كۆی (**موجة**) یە، شەپۆل، شەپۆلەكان، شەپۆل ئەندازەیەك ئاوە لەسەر ڕووی دەریا یان ڕووبار بەرز دەبێتەوە، شەپۆلێك دێ، شەپۆلێكی دیكەی بە دوادا دێ، كە با دەیجووڵێنێ، لێرەدا خوا دەفەرمووێ: ئەو دەریایە دوو جۆرە شەپۆلی هەن:

أ- شەپۆلێكی ژێر دەریایی.

ب- شەپۆلێكی سەرو دەریایی، لە سەرووشیەوە هەور هەیە، بۆیە دەفەرمووێ: تاریكایی هەندێكی لەسەر هەندێكی كەڵەكە بووە، تاریكییەكە جۆرێكە، ئەگەر ئەو مرۆڤە دەستی دەربێنێ، نیزیك نیە ببینێ.

ئەمە واتایەكی، یاخود: دەیبینێ، بەڵام دوای زەحمەتییەكی زۆر، هەردوو واتایەكەیان بۆ كردوون، ﴿لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَا﴾، یانی: نیزیك نیە ببینێ، یاخود: دەیبینێ، بەڵام خەریك بوو نەیبینێ و زۆر بە زەحمەت بینی.

كە دەفەرمووێ: ﴿وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ﴾، هەر كەسێك خوا ڕووناكیی پێ نەدا، هیچ ڕووناكییەكی نابێ، مەبەست پێی هیدایەتە، هیدایەتی

ژیانی دنیایی، یاخود مەبەست ڕووناکیی قیامەتە کە پێی بڕوا، یانی: کەسێك خوا لە دنیادا هیدایەتی پێ نەبەخشێ و، لە دوا ڕۆژدا ڕووناکیی پێ نەدات پێی بڕوا، بە تەئکید هیدایەت و ڕووناکیی نابێت.

لێرەشدا ئەو وێکچواندنە بەو شێوەیە:

١- گومڕاییەکانی بابای کافر، وەك تاریکاییەکانن.

٢- کردەوەکانیشی وەك دەریا قووڵەکەن.

٣- ئنجا کافرەکان جاری وایە کردەوەی باشیشیان کردوە، صەدەقەیان کردوە، میوانداریيان کردوە، ئنجا ئەوەی تێکەڵیان کردوە بە کردەوە باشەکانیان، لە شتی خراپ، وەك قوربانیی سەربڕین بۆ بت و صەنەم و شیرك و گوناە، ئەویش وەك شەپۆلەکەیە.

٤- ئنجا ئەوەی کە بەسەر کردەوەکانیان دا دێ، وەك شەپۆلی دووەمە.

٥- ئەوەش کە دەوری دەدات، لە بیروڕاو بۆچوونی خراپ، وەك هەورەکە وایە.

٦- ئەوە کە هەوڵدەدات بەهرە وەربگرێ لەو کردەوانەی خۆی و، لەو حاڵەی خۆی، وەك دەرهێنانی دەستی بابای نێو ئەو تاریکاییانە وایە، کە دەستی ببینێ و نزیك نیە ببینێ، یاخود: زۆر بە زەحمەت دەستی خۆی بۆ بەدی دەکرێ.

شایانی باسیشە: لێرەدا کە خوا باسی شەپۆلە ژێریی و سەریی (**الموجات التحتية والفوقية**)ەکانی دەریا دەکات، ئیعجازێکی عیلمیی تێدایە، کە لە ساڵی (١٩٠٠ز)دا لە لایەن دەریاوانە ئیسکەندەنافییەکانەوە دۆزرایەوەو، دوای ئەوەی چوونە ژێر دەریا، گوتیان: تەنیا ئەو شەپۆلانە نین کە لەسەر دەریان، بەڵکو لە ژێر دەریاشدا شەپۆلە ژێرییەکان هەن، (**د. محمد راتب النابلسي**)، تەفسیرەکەی[1] دەڵێ:

لە ئۆقیانووسی هادیی دا شیوێك هەیە، پێی دەگوترێ: (**وادي مريان**)، کە قووڵییەکەی زیاتر لە دوازدە هەزار مەترە، واتە: (١٢)کم قووڵە، غەوواسەکانیش

---

(١) تفسير النابلسي، ج٥، ص١٦٩.

ناتوانن لە دوو سەد (٢٠٠)م زیاتر دابەزنە ژێر دەریا، ئەگەرنا فشار (**ضغط**)ی ئاو تێکیان دەشکێنێ، بەڵام جێی سەرسوڕمان ئەوەیە کە ماسیی لە بنی ئەو ئۆقیانووسەدا دێ و دەچێ، واتە: لە ژێر فشاری ئاوی (١٢٠٠٠)م قووڵدا، بەبێ ئەوەی تێك بشكێ، ئەویش بە هۆی ئەوەوە کە ئەو ماسییە، لە هەناویدا کیسی هەوایی هەیە، کاتێك کە کیسە هەواییەکان بەتاڵ دەکات، دەچێتە بنەوەو، کاتێك بیەوێ بێتەوە سەرێ، کیسە هەواییەکان پڕ دەکاتەوەو سەر دەکەوێتەوە، کە کۆئەندامی هەرسکردنی ماسیی، لە خواردن، ئەو هەوایە دروست دەکات، هەرکاتێك بە پێویستی زانی، ئنجا ئەو ماسییانەی لە تەختی بنی ئەو ئۆقیانووسە قووڵانەدان، واتە: لە ژێر قووڵایی (١٢)کم، (١٢٠٠٠)م، چاویان نیە، چونکە لەو تاریکاییەدا (١٢٠٠٠)م قووڵ، زۆر زۆر تاریکەو پێویستییان بە چاو نیە بۆیە خوای پەروەردگار چاوی بۆ دروست نەکردوون، بەڵکو لە ڕێی بیستنەوە، ئیش و کارەکانی خۆیان دەکەن، بە هۆی شەپۆلەکانەوە، هەر دەنگ و هەست و خوستێك بێ، لە ڕێی بیستنەوە مەداری خۆیان ساز دەکەن، خوای پەروەردگار ئەوەی بۆ دروستکردوون کە ئەوان پێویستییان پێیەتی، بەڵام ئەوەی پێویستییان پێی نیەو، گریمان چاویشیان هەبێ، پێی نابینن لەو هەموو تاریکاییەدا، خوای پەروەردگار چاوی بۆ دروست نەکردوون، وەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ۝٥٠﴾ طـه، پەروەردگارمان ئەو زاتەیە، بوونی بە هەر شتێك داوەو، ڕێنماییشی کردوە، فێری کردوەو توانای پێداوە: چۆن پێ بەڕێوە بچێ!

مەسەلەی سێیەم:

سەرنجڕاکێشانی مرۆڤان بۆ ئەوە، کە هەر کەس کە لە ئاسمانەکان و زەویدایەو، باڵندەکانیش هەموویان خوا بە پاکدەگرن و حوکمڕانیی ئاسمانەکان و زەوی هی خوایەو، سەرەنجامیش بەس بۆ لای خوایە، ئنجا خستنە ڕووی چۆنیەتی باران و تەرزە بارین و، گۆڕینی شەوو ڕۆژان و، دروستکردنی هەموو ژیاندارێك لە ئاوو، دووبارە جەختکردنەوە لەسەر ئەوە کە خوا ئایەتانێکی ڕوونکەرەوەو ڕۆشنی دابەزاندوون و، هەر ئەویش بەرەو ڕاستە ڕێ ڕێنمایی دەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِن بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَن يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَن مَّن يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾ وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَا آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە بیست و حەوت بڕگەدا:

لێرەدا خوا ﷻ دێتە سەر خستنە ڕووی ژمارەیەك لە نیشانەکانی و چاکەو نیعمەتەکانی و دیاردەو دیمەنە سەرنجڕاکێش و دڵ بزووێنەکان، کە دەستەڵاتی خواو، زانیاریی خواو، میهرەبانیی خواو، حیکمەتی خواو، زۆری دیکە لە سیفەتەکانی خوایان تێدا دەدرەوشێنەوە، سەرەتا دەفەرموێ:

١)- ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، ئایا نازانی، یان: ئایا نەتبینیوە (بە چاوی عەقڵ و دڵ)، هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، خوا بە پاك دەگرێ، واتە: ئەو کافرانەی بەو شێوەیەن کە پێشتر باسکرا، با پێیان وانەبێ خوا ﷻ یەکی بەوان دەکەوێ، چونکە هەر کەس کە لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەیە، خوا بە پاك دەگرێ و ستایشی دەکات و، قەدری خوا ﷻ دەزانێ، یانی: فریشتەکان بە پلەی یەکەم، ئنجا مرۆڤ و جندی مسوڵمان و ڕوو لە خوا.

٢)- ﴿ وَٱلطَّيْرُ صَٰٓفَّٰتٍ ﴾، باڵندەکانیش باڵەکانی خۆیان ڕیز کردوون، یاخود: باڵەکانی خۆیان پان ڕاخستوون، باڵندەکان کە لەنگەر دەگرن لە کاتی پێکەوە فڕین دا، باڵەکانیان پان ڕادەخەن و ڕیزیان دەکەن.

کاتی خۆیشی لە تەفسیری سوورەتی (النّحل)دا، لە کورتە باسێك دا باسی باڵندەکان و، جۆرەکانیان و چۆنیەتی پێکهاتەی جەستەیان و، شێوازو میکانیزمی فڕینیان و...هتدمان کرد.

٣)- ﴿ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسْبِيحَهُۥ ﴾، هەر کامێك لە باڵندەکان و، لەو خاوەن شعوورو هەستانەی، لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەن، لە فریشتەکان و، مرۆڤ و جندی ئیماندار، هەر کامێکیان پاڕانەوەی خۆی و خوا بە پاکگرتنی خۆی دەزانێ، یاخود: هەر کامێك لەوان بە دڵنیایی دەزانێ چۆن نوێژی خۆی دەکات و، چۆن خوا بە پاك دەگرێ. یاخود: ﴿ قَدْ عَلِمَ ﴾، ڕاناوە شێرراوە (**الضّمير المُستَتِر**)ەکەی بۆ خوا دەچێتەوە، یانی: (**قد علم الله**)، خوا دەزانێ هەر کامێکیان چۆن نوێژی خۆی دەکات و، چۆن خوا بە پاك دەگرێ، یاخود: (صَلَاتَهُۥ)، بە مانای پاڕانەوەیە، خوا پاڕانەوەو بە پاکگرتنی، هەر کامیان دەزانێ.

٤)- ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴾، بە دڵنیایی خوا زانایە بەوەی دەیکەن، واتە: هەرچی تێکڕای دروستکراوە خاوەن هەستەکان پێی هەڵدەستن، خوا پێی دەزانێ و بە وردیی ئاگاداریانە.

وەك لە شوێنی دیکەدا فەرموویەتی: ﴿ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ ﴾، **المؤمنون**، واتە: ئێمەش لە دروستکراوان بێ ئاگا نین.

٥)- ﴿ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: خواش حوكمڕانیی و دەست ڕۆیشتوویەتیی لە ئاسمانەكان و زەوییدا هەیەو، هیچ وردو درشتێك نیە لەبەر دەستی ویدا نەبێ و، خۆی دروستی نەكردبێ و بەسەریشی ڕانەگات.

٦)- ﴿ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلْمَصِيرُ ﴾، سەرەنجامیش هەر بۆ لای خوایە.

ئێمە لە تەفسیری ئایەتی (٤٤)ی سووڕەتی (**الإسراء**)دا، بە درێژیی باسی چۆنیەتی بە پاكگرتن و ستایشكردنی دروست كراوەكانمان كرد، بۆ خوا، كە ئەمەش دەقی ئایەتەكەیە: ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (٤٤) ﴾، بۆیە كەسێ بیەوێ وردتر لە مانای بە پاكگرتنی دروستكراوەكان بۆ خواو، ستایشكردنیان بۆ خواو پاڕانەوەیان لە خوا، حاڵیی بێ، با بگەڕێتەوە بۆ تەفسیری ئایەتی ژمارە (٤٤)ی سووڕەتی (**الإسراء**).

دوایی خوا ﷻ باسی دیاردەو دیمەنێكی زۆر گەورەو گرنگ دەكات، كە ژیانی مرۆڤ و ئاژەڵ و ڕووەك هەمووی بەوەوە پەیوەستەو، ئەگەر ئەوە نەبوایە، هیچ ژیاندارێك ژیانی لەسەر زەوی نەدەبوو، دەفەرموێ:

٧)- ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ﴾، ئایا نابینی، كە خوا هەورانێك لێدەخوڕێ، ئەم بینینە، وێڕای دیتنی عەقڵ و دڵ، دەشگونجێ بینینی چاو بێ، چونكە چاو هەورەكان دەبینێ، بەڵام ئەوەی پێشێ دیتنی عەقڵ و دڵ بوو، ئایا بە چاوی عەقڵ و دڵ نابینی! خوا هەوران زۆر بە نەرمیی پاڵ پێوە دەنێ، لێدەخوڕێ، (يُزْجِى): (**يسوق بلطفٍ**)، بە نەرمیی لێیان دەخوڕێ، پاڵیان پێوە دەنێ.

٨)- ﴿ ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ﴾، دوایی پێكیانەوە دەنووسێنێ، یانی: موتوربەیان دەكات.

٩)- ﴿ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا ﴾، دوایی لەسەر یەكیان كەڵەكە دەكات، كۆیان دەكاتەوە سەریەك.

١٠)- ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، ئنجا باران دەبینی لەمیانی ئەو هەورە دێتە خوار، یاخود: (ٱلْوَدْقَ)، دەشگونجێ بە مانای ئاو بێ: ئاو دەبینی لە میانی دا دێتە خوار، ئنجا ئەویش بە شێوەی باران و بەفرو تەرزە.

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، باسی پرۆسەی دروستکردنی هەوران و داباریینی ئاو (باران و بەفرو تەرزە) لە میانی هەورەکان دا دەکات: ئاشکرایە کە تیشکی خۆر لە ئاوی ئۆقیانووس و دەریا گەورەکان دەدات و، هەڵم پەیدا دەکات، ئنجا لە ئەنجامی فشاری هەواو بەرزیی و نزمیی کردنی و، هەڵکشان و داکشانی ئاویش دا، بە هۆی هێزی کێشندەی نێوان مانگ و زەوییەوە، دەریاکان دەجووڵێن و شەپۆل دروست دەبن و، سەرەنجام با دروست دەبێ، ئەو بایەش ئەو هەڵمە لەگەڵ خۆی دا بەرەو شوێنە ساردەکان دێنێ، ئنجا ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ﴾، ئایا نابینی خوا بە نەرمیی هەورەکان لێدەخوڕێ، ﴿ ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ﴾، دوایی بەشەکانی هەڵمی ئاو (**جزيئات بخار الماء**)، کە لە نێو هەوردا هەڵواسراون، وردە وردە لێك نیزیك دەبنەوە، بۆ وێنە: هەورێك کە درێژییەکەی حەوت (٧)کم و، بەرزەییەکە چوار پێنج (٤ - ٥) کم بێ، چل (٤٠) تەن ئاو هەڵدەگرێ لە نێو هەوادا! ئنجا دوایی دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا ﴾، دوایی هەورەکان لەسەر یەکدی کەڵەکە دەکات، هەورەکان کە کەڵەکە بوون، بارانیان پێوەیە، تەنیا ئەو هەورانە بارانیان پێوەیە، کە لەسەر یەك کەڵەکە دەبن و موتوربە دەبن، وشەی (**الرّكام**)یش لە: (**الرّكم**)ە، یانی: (**الضم والجمع**)، کۆ کردنەوەو لەسەر یەك کەڵەکە کردن، کە دەفەرموێ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، (**الخلال: الفتوق**)، لە کەلێنەکانی هەورەکان، ئەو ئاوە دێتە خوار، ئەوە بە نسبەت بارانەوە بە تایبەت و، بە گشتیی ئاو، دوایی دێتە سەر باسی تەرزە.

١١)- ﴿ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ ﴾، هەروەها خوا ﷻ لە سەرێوە لە چیاییەکان کە لە سەرێن، (مەبەست پێی هەورەکانە، کە لە شێوەی چیادان)، لە تەرزە دادەبەزێنێ، (وَيُنَزِّلُ)، خوێنراویشتەوە: (وَيُنْزِلُ)، هەردووکیان یەك واتایان هەیە.

﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾، لە چەند چیایەك كە لە ئاسمانن، یانی: سەرێن، لێرەدا هەورەكان تەشبیە كراون بە چیاو گردۆڵكەوە، كە هەرواشەو ئەوانەی سواری فڕۆكە بوون، لە سەرێوە كە تەماشای هەورەكان دەكەی، وەك گردۆڵكەو چیا، چۆن بەرزیی و نزمییان هەیە، هەورەكانیش، ئاوا دێنە بەرچاو، هەندێكیش لە زانایان گوتوویانە: كە دەفەرموێ: ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾، واتە: لەبەر زۆریان هەورەكان ئاوان، چونكە هەر شتێك زۆر بێ، عەڕەب وشەی (**جبل وجبال**)ی بۆ بەكاردێنن، گوتوویانە: (**مثل الجبل**).

﴿ مِنۢ بَرَدٍ ﴾، لە تەرزە (دادەبەزێنێ)، (مِنْ)ی بەشكردن (**تبعیض**)یشی خستۆتە سەر، چونكە هەر وایەو، هەرچی تەرزەیە هەمووی پێكەوە دانابارێ.

١٢)- ﴿ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ﴾، خوا هەر كەسێكی بوێ، ئەو تەرزەیەی لێ دەدات و، هەر كەسێكیشی بوێ، ئەو تەرزەیەی لێ لادەدات.

لە سۆنگەی ئەوەوە كە تەرزە زۆرجاران بە توندیی لە مرۆڤ دەدات، لە شت دەدات، بە تایبەت ئەگەر دەنكەكانی گەورە بن، بۆیە وشەی لێدەدات (**یصیب**)ی بەكارهێناوە!

﴿ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ﴾، یاخود ئەو تەرزەیە لادەدات لە هەر كەسێك كە بیەوێ و، ناهێڵێ پێی بكەوێ و، تووشی ئازارو زیان ببێ.

١٣)- ﴿ يَكَادُ سَنَا بَرۡقِهِۦ يَذۡهَبُ بِٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴾، خەریكە ڕووناكیی برووسكەكەی چاوان لە بەین دەبات، چاوان دەبات، یانی: هەستی دیتنیان تێدا ناهێڵێ، ئنجا ئەو كاتە وەك خۆیان نەمابن وایە.

(سَنَا)، ئەگەر بە ئەلیفی مەقصوورە بێ: (سَنَا)، یانی: (**ضوء البرق والنهار**)، تیشكی برووسكەو ڕۆژگار، بەڵام بە ئەلیفی مەمدوودە: (**السّناء**)، یانی: بەرزیی (**الرفعة**).

لێرە دەفەرمووێ: ﴿ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ ﴾، نیزیکە تیشك و شۆقی برووسکەکەی چاوان بەرێ و لایانبات، بەڵام لە سوورەتی (**البقرة**)دا، فەرمووی: ﴿ يَكَادُ ٱلْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَٰرَهُمْ ﴿٢٠﴾ ﴾، واتە: نیزیکە برووسکەکە چاوەکانیان بڕفێنێ.

چونکە لەوێ باسی مونافیقەکان و دڵ نەخۆشەکان و ئەوانەی کە دژی ئیسلام بوون، بوو، بەڵام لێرەدا خوا بە گشتیی باس دەکات، هەروەها لەوێ وەك جۆرێك لە سزادان، باس دەکات، بەڵام لێرە باسی لابردنی تیشکی برووسکە بۆ چاوەکان دەکات، وەك مەدحی بەهێزیی شۆق و تیشکەکەی، چونکە باس باسی کافران نیە، بەڵکو باسی ڕوونکردنەوەی ئایەت و نیشانەکانی خوایە.

دوایی خوا ﷻ دێتە سەر بابەتێکی دیکە:

١٤)- ﴿ يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ﴾، خوا شەوو ڕۆژان هەڵدەگێڕێتەوە، واتە: لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك دەیانگۆڕێ، بە پێچەوانەوە، یاخود: درێژیی و کورتییان پێ دەکات، یان: شەو دێتە جێی ڕۆژ و، ڕۆژ دێتە جێی شەو، بە دەوری خڕۆکەی زەویدا، شەوو ڕۆژ بەخێرایی یەکدی ڕاو دەنێن، وەك لە شوێنێك دەفەرمووێ: ﴿ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ﴿٥٤﴾ ﴾ الأعراف، بەشەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ، بەخێرایی دوای دەکەوێ، ئەگەر ئینسان لە دەرەوەی خڕۆکەی زەوی تەماشا بکات، دەبینێ: شەو بە دوای ڕۆژێ دەکەوێ و، ڕۆژ بە دوای شەوێ دەکەوێ و، بە خێرایی یەکدی ڕاودەنێن، بە خێرایی (**سرعة**)ی سیی کیلۆمەتر (٣٠)کلم لە خولەکێکداو (١٨٠٠)کلم لە سەعاتێك دا.

١٥)- ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُو۟لِى ٱلْأَبْصَٰرِ ﴾، بە ڕاستیی لەوەدا پەند هەیە بۆ خاوەن عەقڵان، (ٱلْأَبْصَٰرِ)، کۆی (**بصر**)ەو، بە مانای چاوە، بەڵام لێرەدا بە مانای چاوی عەقڵە، بۆ خاوەن عەقڵان، لەوەدا کە باسکرا پەندو عیبرەت هەیە.

ئنجا خوای بەرزی مەزن دێتە سەر خستنەڕووی بابەتێکی دیکەی گەورەو گرنگ:

١٦)- ﴿وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ﴾، هەروەها خوا هەموو زیندەوەرێكی لە ئاوێ دروست كردوە، لێرەدا مەبەست لە ئاو (ماء) نوتفەیە، (ماء التناسل)، ئاوێ كە وەچەی لێ پەیدا دەبێ، بۆیەش دەفەرموێ: (مِّن مَّآءٍ)، لە ئاوێك، بەنەزانراو (نكرة) هێناویەتی، واتە: هەر كامێكیان لە جۆرێك لە ئاو، لە جۆرێك لە نوتفە دروست دەبێ.

١٧)- ﴿فَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ بَطْنِهِۦ﴾، ئنجا هەیانە لەسەر سك دەڕواو دەخشێ، كە خشۆكەكانن، وەك مارو مارمێلكەو هەشتا پێیەو تیمساح و..هتد.

١٨)- ﴿وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ رِجْلَيْنِ﴾، هەشیانە لەسەر دوو پێیان دەڕوات، وەك باڵندەكان.

١٩)- ﴿وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ﴾، هەشیانە لەسەر چوار پێیان دەڕوات، وەك ئاژەڵەكان.

٢٠)- ﴿يَخْلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ﴾، خوا هەرچی بیەوێ دروستی دەكات، نەك هەر ئەوانە، بەڵكو خوا هەر شتێكی بیەوێ دروستی دەكات و توانای خوا بێ سنوورە.

٢١)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾، بە دڵنیایی خوا لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

٢٢)- ﴿لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئایەتە ڕۆشنكەرەوەكانمان، یان ئایەتە ڕۆشنەكانمان، چونكە (مُّبَيِّنَـٰتٍ)، خوێندراوەتەوەش: (مُبَيَّناتٍ)، (مُّبَيِّنَـٰتٍ)، ڕۆشنكەرەوەكان و، (مُبَيَّنَاتٍ)یش، ڕۆشنكراوەكان، یانی: ئایەتە ڕۆشنكەرەوەكان و ڕۆشنكراوەكانمان بۆ دابەزاندوون.

٢٣)- ﴿وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، خواش هەر كەسێكی بیەوێ، بەرەو ڕاستە شەقام، ڕاستە ڕێی دەكات، لێرەدا (يهدي) بە مانای: ڕێنماییكردن نیە، چونكە خوا هەموو لایەكی بەرەو ڕێی ڕاستی خۆی ڕێنمایی كردوە، كەواتە: هەر كەسێ بەم ئایەتانەی خوا ڕێ نەبینێتەوە، ئەوە لەبەر ئەوەیە خوا نەیویستوە هیدایەتی تایبەتیی بدات، خوای پەروەردگاریش بۆیە نەیویستوە هیدایەتی تایبەتیی بدات و ڕاستە ڕێی بكات، چونكە ڕێنمایی خوای ڕەفز كردوە، كەسێكیش ڕێنمایی خوا (هداية الله)، قبووڵ نەكات، ڕێ بەرەو ڕاستە شەقامی خوا دەرناكات، وەك فەرموویەتی: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ

﴿فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ﴾، **فصلت - ١٧ -**، واتە: ئێمە گەلی **ثەموودمان** ڕێنمایی کرد بوو، بەڵام کوێرییان بەسەر ڕێنمایی دا هەڵبژارد! بێگومان بێجگە لە شوێنکەوتنی ئەم ئایەتە موبارەکانەش، ڕێ بەرەو ڕاستە شەقامی خوا نیەو، بەس لە ڕێی ئایەتەکانی خواوە، ئینسان دەتوانێ ڕاستە شەقامی خوا بدۆزێتەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

لە تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/عەلی باپیر

كەناڵی
ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir

Google Play

App Store

www.alibapir.net

English - عربي - كوردی

ڕاگەیاندنی مەكتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان كە یازدە (١١) ئایەت دەگرێتە خۆی: (٤٧ - ٥٧)، سێ تەوەرە:

تەوەری یەكەم: تەوەری سەرەتا، باسی كەسانێكە كە خۆیان بە بڕوادارو مسوڵمان دادەنێن، بەڵام لە ڕاستییدا وانین، بە بەڵگەو نیشانەی ئەوە كە ئامادە نین، كاتێك كە بانگ دەكرێن بۆ دادوەریی لە نێواندا كران لە لایەنی خواو پێغەمبەرەوە ﷺ، ئامادە نین ملكەچ بكەن بۆ بڕیارو حوكمی دادوەرییەكە، مەگەر بە پێی ئارەزووی خۆیان بێ! دواییش خوا ﷻ هەڵوێستی ڕاست و دروستی بڕوادارانی ڕاستەقینە، لە بواری ڕازیبوون بە دادوەریی و حوكم و بڕیاری خواو پێغەمبەرەكەی دا ﷺ، دەخاتە ڕوو و، ئامۆژگارییەكی زۆر باشی ئەو جۆرە كەسانەش دەكات، كە ئەگەر بیانەوێ مسوڵمان بن و بە بڕوادار لە قەڵەم بدرێن، دەبێ ئاوا بن.

لە تەوەری دووەمیش دا: خوا ﷻ باسی گفت و بەڵێنی خۆی بۆ بڕوادارانی چاكەكار دەكات، كە دەستڕۆیشتوویان دەكات لە زەوییدا و ئایینەكەیان بۆ دەچەسپێنێ، وەك چۆن گەلانی ڕابردوو كە پابەند بوون بە ئایین و بەرنامەی خواوە، دەستڕۆیشتووی كردوون و، بەرنامەكەی بۆ چەسپاندوون، هەروەها خوا هێمنیی و ئاساییشیشیان بۆ دەڕەخسێنێ، بەڵام بە مەرجێك خواپەرست بن، بێ ئەوەی هاوبەش بۆ خوا دابنێن.

لە تەوەری سێیەم و كۆتاییشدا: فەرمان بە مسوڵمانان دەكات كە:

نوێژ بەرپابكەن و، زەكات بدەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بكەن، بۆ ئەوەی شایستەی بەزەیی و میهرەبانیی خوای پەروەردگار بن و، دڵنیاشیان دەكاتەوە كە:

کافران دەستەوسانکەری خوانین و، لێی دەرباز نابن، لە چنگی قوتار نابن، کاتێك بیەوێ سزایان بدات، چ لە دنیاو چ لە دوارۆژداو، سەرەنجامیشیان لە دوا ڕۆژدا بریتیە لە ئاگری دۆزەخ.

﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ
أُو۟لَـٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾
وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ
ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ۚ بَلْ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ
وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ
وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾ ۞ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ لَئِنْ
أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ ۖ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ
وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا۟ ۚ
وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَـٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٥٤﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ
لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ
ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ۚ وَمَن
كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُوا۟
ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ وَمَأْوَىٰهُمُ
ٱلنَّارُ ۖ وَلَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{(دەغەڵ و دڵ نەخۆشەکان) دەڵێن: بڕوامان بە خواو پێغەمبەر هێناوەو فەرمانبەرین، کەچی کۆمەڵێکیان دوای ئەوە: پشت هەڵدەکەن و، ئا ئەوانەش بڕوادار نین ﴿٤٧﴾ کاتێکیش بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی بانگ بکرێن، تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکات، کۆمەڵێك لەوان لامل دەبن و ڕوو وەردەگێڕن ﴿٤٨﴾ بەڵام ئەگەر هەق بۆ ئەوان بێ (لەو کێشەو دادوەرییەدا) بە ملکەچیی دێن بۆ لای ﴿٤٩﴾ ئایا دڵیان نەخۆشیی تێدایە، یان دوو دڵن (لە بارەی دادوەریی پێغەمبەرەوە) یان دەترسن خواو پێغەمبەرەکەی، ناهەقییان لێ بکەن؟ بەڵکو ئەوانە ستەمکارانن ﴿٥٠﴾ قسەی بڕواداران کاتێك بانگ دەکرێن بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی، تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکات، تەنیا ئەوەیە کە بڵێن: بیستمان و فەرمانبەرین و، هەر ئەوانەش سەرفرازن ﴿٥١﴾ هەر کەسێکیش فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکات و، ترس و سامی بەرانبەر بە خوا هەبێ و، پارێزی لێ بکات، ئا ئەوانەن دەربازبووان (و بە ئامانج گەیشتووان) ﴿٥٢﴾ سوێندی زۆر قورسیشیان بە خوا خوارد، کە ئەگەر فەرمانیان پێ بکەی (بە دەرچوون لە ماڵ و سامانیان، یان ڕۆیشتن بۆ جەنگ و جیهاد، یان بە جێهێشتنی نیشتیمان)، دەردەچن، بڵێ: سوێند مەخۆن، فەرمانبەریی ئێوە زانراوە چۆنە! بێگومان خوا بەوەی دەیکەن شارەزایە ﴿٥٣﴾ بڵێ: فەرمانبەریی خواو فەرمانبەریی پێغەمبەر بکەن، ئنجا ئەگەر پشتیان هەڵکرد، بە دڵنیایی ئەو (پێغەمبەر) ئەرکی خۆی لەسەرەو، ئێوەش ئەرکی خۆتانتان لەسەرەو، ئەگەر بە قسەی بکەن، (فەرمانبەریی پێغەمبەر بکەن) ڕێی ڕاست دەگرن و، پێغەمبەریش تەنیا گەیاندنی ڕوون و ئاشکرای لەسەرە ﴿٥٤﴾ خوا بەڵێنی بەوانەتان داوە کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکان دەکەن، کە وەك چۆن ئەوانەی پێش ئەوانی کردە جێنیشین، بیانکاتە جێنیشین

لە زەوییداو، ئەو بەرنامەیەی بۆی پەسند کردوون، بۆیان بچەسپێنێ و، ترس و لەرزیان بۆ بگۆڕێ بە هێمنیی و ئاساییش، (مادام وابن کە) دەمپەرستن و، هیچ شتێك ناکەنە هاوبەشم و، هەر کەسێکیش دوای ئەوە بێبڕوا بێ (یان: سپڵە بێ)، هەر ئەوانەن لادەرو لاڕێ ﴿٥٥﴾ (ئەی مسوڵمانینە!) نوێژ بەرپا بکەن و زەکات بدەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر بکەن، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵ بنوێنرێ ﴿٥٦﴾ (بڕوادارینە!) پێتان وا نەبێ ئەوانەی بێبڕوان دەستەوسانکەر (ی خوا)ن، لە زەوییدا (دەربازیان دەبێ)و، شوێنی حەوانەوەیان ئاگری (دۆزەخ)ەو، خراپترین سەرەنجامیش ئەوێیە ﴿٥٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**مُذۡعِنِينَ**): واتە: ملکەچانە، (**نَاقَـةٌ مِذْعَـان أي: مُنْقَـادَة**)، حوشترێکی (**مِذعَـان**)، واتە: ملکەچ و دەستەمۆ، زوو یەخ بوو، کەواتە: (**مُذۡعِنِينَ**)، یانی: (**مُنْقَادِيـن**)، تەسلیم بووان یان: (**خَاضعِيْن**)، ملکەچان.

(**يَحِيفَ**): ﴿أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥ﴾، واتە: خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ناهەقییان لێ بکەن، لە دادەوەرییدا، (**الْحَيْـفُ: الْمَيْـلُ فِي الْحُكْـمِ، والجُنُـوحُ إِلى أحَـد الجَانِبَـيْن، والْحَيْـفُ: الظُّلْـم والجَـورُ فـي الحُكُومَـة**)، (**حَيْـف**) بە مانای لادان و لایەنگیریی دێ بەرەو یەکێك لە دوو لایەکاندا، هەروەها (**حَيْـف**) بە مانای ستەم و ناهەقیی دێ، لە دادوەریی کردندا.

(**حُمِّلَ**): یانی: (**كُلِّفَ أَنْ يَتَحَمَّلَ**)، داوای لێکراوە ئەو ئەرکە هەڵبگرێ.

(**وَلَيُمَكِّنَنَّ**): واتە: (**لَيُوَطِّـدنَّ**)، (**لَيُرَسِّخَنَّ**)، خوا بۆیان دەڕەخسێنێ، ئاینەکەیانیان بۆ بەرقەرارو سەقامگیر دەکات.

(وَلَيُبَدِّلَنَّهُم): ﴿ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنًا ﴾، واتە: لە دوای ئەوەی ترسیان هەبووە، ترسەکەیان بۆ دەگۆڕێ بە هێمنیی و ئاساییش، (**أَبْدَلَهُ: جَاءَ بِبَدَلٍ عَنْهُ**)، (**أَبْدَلَهُ**) جێداری بۆ هێنا: (وَلَيُبَدِّلَنَّهُم)، (**لَيُغَيِّرَنَّ حالَهُم**)، خوا حاڵیان دەگۆڕێ لەوەی کە تێیدان، کە حاڵەتی ترس و لەرزە، بۆ حاڵێکی دیکە کە هێمنیی و ئاساییشە.

﴿ أَمِ ٱرۡتَابُوٓاْ ﴾، (**الإِرْتِيَاب**)، کەوتنە دوو دڵیی، دوو دڵیی ئەوەیە ئینسان بە هیچ لایاندا، ئەگەری هیچ کام لە دوو لایەکان، زاڵ نەکات بەسەر لایەکیاندا، بەڵام گومان (**ظن**) ئەوەیە کە لایەکیان زاڵبکات بەسەر لایەکیاندا، (**رَيْب**) و (**شَكّ**) یش، زۆر لێك نزیکن، هەرچەندە زۆرێك لە خەڵکی ئەوانە هەموویان تێکەڵ دەکەن، بگرە هەندێك لە زانایانیش!

(ٱلۡبَلَٰغُ): یانی: گەیاندن، (**البلاغُ: اسْمُ مَصْدَرٍ بِمَعْنَى التَّبْلِيْغ**)، (بلاغ) ناوی چاوگە بە مانای گەیاندن.

(جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ): یانی: ئەوپەڕی توانایان بەکار دێنن لە سوێندەکەیاندا، (**طَاقَةَ مَا قَدَرُوا أَنْ يَحْلِفُوا**)، بەوپەڕی توانایان و، زۆر بە جەختکردنەوەوە سوێندەکەیان دەخۆن.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١- ئەم ئایەتە کە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ ۖ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾﴾.

ئەم بەسەرهاتەی لە بارەوە هاتوە:

{عَنِ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَى قَوْمٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! لَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَخْرُجَ مِنْ أَمْوَالِنَا لَخَرَجْنَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ ۖ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾﴾}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: کۆمەڵێك هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئەی پێغەمبەر خوا! ﷺ ئەگەر فەرمانمان پێ بکەی لە ماڵ و حاڵی خۆمان بچینە دەر، لێی دەچینە دەر، (واتە: لە پێناوی خوادا دەست لە هەموو شتێك هەڵدەگرین)، خواش ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ...﴾، واتە: زۆر بە تۆخیی سوێندیان بە خوا خوارد، ئەگەر فەرمانیان پێ بکەی، دەردەچن، (بە پێی ئەم هۆی هاتنە خوارەوە: کە دەردەچن لە ماڵ و حاڵیان، یان ماڵ و سامانەکانیان و دەبەخشن، یاخود لە ماڵ و حاڵ و نیشتیمانیان دەردەچن، یان بۆ جەنگ و جیهاد دەردەچن، هەموویان دەگرێتەوە)، بڵێ: سوێند مەخۆن، فەرمانبەریی ئێوە دیارو زاندراوە، چۆنە، (یاخود: فەرمانبەرییەکی پەسندو چاك بکەن، پێویست بە سوێند خواردن ناکات، بەڵام هەمیشە ئینسان ئەگەر لە مەیدانی کردەواندا تێی دۆڕاند، هەوڵدەدا لە مەیدانی قساندا قەرەبووی بکاتەوە)!.

---

(١) ذكره السيوطي في «الدر المنثور» ج٦، ص٢١٤، ونسبه لابن مردويه.

٢- لە بارەی هۆی دابەزینی ئەو ئایەتەوە کە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

ئەم بەسەرهاتە گێڕدراوەتەوە:

{عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ الْمَدِينَةَ وَآوَتْهُمُ الْأَنْصَارُ، رَمَتْهُمُ الْعَرَبُ عَنْ قَوْسٍ وَاحِدَةٍ، فَكَانُوا لَا يَبِيتُونَ إِلاَّ بِالسِّلَاحِ، وَلاَ يُصْبِحُونَ إِلاَّ فِيهِ، فَقَالُوا: تَرَوْنَ أَنَّا نَعِيشُ حَتَّى نَبِيتَ آمِنَيْنِ مُطْمَئِنَّيْنِ لَا نَخَافُ إِلَّا اللَّهَ؟ فَنَزَلَتْ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾}[(١)].

واتە: ئوبەی کوڕی کەعب (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺو هاوەڵانی هاتن بۆ مەدینەو پشتیوانەکان حەواندیاننەوە، عەڕەب هەمووی لە یەك کەوانەوە تیریان تێگرتن، (واتە: هەموویان لەسەریان کۆبوونەوەو هەموویان لە دژیان بوونە یەك بەرەو، گەلە کۆمەکییان لە دژ کردن)، ئنجا هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، شەو هەر بە چەکەوە دەخەوتن، بەیانی هەر بە چەکەوە، لە خەویان بێدار دەبوونەوە، بۆیە گوتیان: پێتان وایە ئێمە بژین تاکو کاتێك بێ، شەو بخەوین، دڵنیاو ئارام بین و، جگە لە خوا لە کەس نەترسین و، پێویست نەکات بە چەکەوە بخەوین و بە چەکەوە بێدار بینەوە، دەبێ ڕۆژێکی وا بێ؟! ئنجا خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ

---

(١) أخرجه الطبراني في المعجم الأوسط: ٧٠٢٩، والواحدي في أسباب النزول ص ٢٢٢، والحاكم في المستدرك: ج٢ ص٤٠، والضياء المقدسي في: الأحاديث المختارة: ١١٤٥، قال الحاكم: هذا حديث صحيح الإسناد، ولم يخرجاه ووافقه الذهبي.

ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمۡ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرۡتَضَىٰ لَهُمۡ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ يَعۡبُدُونَنِي لَا يُشۡرِكُونَ بِي شَيۡـٔٗاۚ وَمَن كَفَرَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾، کە بەڵێ، ڕۆژێکی وا دێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

پێشتریش گوتمان: ئەم دەرسەمان، تەوەری سەرەتا و یەکەمی ئایەتەکانی پێشەوە، هەشت ئایەتی یەکەم، بریتیە لە خستنە ڕووی هەڵوێستی کەسانێکی، یان بە تەواویی موونافیق و دەغەڵ، یاخود دڵنەخۆش و دوو دڵ، لە بەرانبەر خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ، بە تایبەت لە بواری دادوەریی دا، کاتێك کێشەو مشتومڕێك دەبێ، کە دیارە پێغەمبەر ﷺ خۆی دادوەر بووە، هەر وەك چۆن سەرۆکی قەوارە سیاسیی و دەوڵەتەکەش بووەو، هەوڵیداوە کێشەو گرفتەکانیان لە نێواندا چارەسەر بکات، ئنجا ئەوانە ئەگەر شتەکەیان بە دڵ بووبێ، بۆی ملکەچ بوون و، ئەگەر بە دڵیشیان نەبووبێ، ڕەخنەیان لێگرتووەو لامل بوون، هەشت ئایەتی یەکەم: ئایەتەکانی: (٤٧ - ٥٤) هەموویان لەو بارەوە هاتوون.

دوایی ئایەتێکیش (٥٥) لە بارەی بابەتێکی دیکەوەیە، کە بریتیە لە سەقامگیر کردنی ئیسلام لە زەوییداو، دەستڕۆیشتوو کردنی مسوڵمانان.

پاشان دوو ئایەتی (٥٦ و ٥٧)یش، تەوەرێکی دیکەی سێیەمن کە خوا تێیاندا فەرمان بە بڕواداران دەکات بە نوێژو زەکات و دڵنیابوونیش لە شکستی بێبڕوایان و بێ ئاکامییان، شایانی باسیشە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی **(النساء)**، ئایەتەکانی: (٦٠ - ٧٠)دا:

﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يَزۡعُمُونَ أَنَّهُمۡ ءَامَنُواْ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبۡلِكَ
يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوٓاْ إِلَى ٱلطَّٰغُوتِ وَقَدۡ أُمِرُوٓاْ أَن يَكۡفُرُواْ بِهِۦۖ وَيُرِيدُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَن
يُضِلَّهُمۡ ضَلَٰلَۢا بَعِيدٗا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ
رَأَيۡتَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودٗا ﴿٦١﴾ فَكَيۡفَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةُۢ
بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ ثُمَّ جَآءُوكَ يَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنۡ أَرَدۡنَآ إِلَّآ إِحۡسَٰنٗا وَتَوۡفِيقًا ﴿٦٢﴾
أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمۡ فَأَعۡرِضۡ عَنۡهُمۡ وَعِظۡهُمۡ وَقُل لَّهُمۡ فِيٓ
أَنفُسِهِمۡ قَوۡلَۢا بَلِيغٗا ﴿٦٣﴾ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۚ وَلَوۡ
أَنَّهُمۡ إِذ ظَّلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ جَآءُوكَ فَٱسۡتَغۡفَرُواْ ٱللَّهَ وَٱسۡتَغۡفَرَ لَهُمُ ٱلرَّسُولُ
لَوَجَدُواْ ٱللَّهَ تَوَّابٗا رَّحِيمٗا ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ
بَيۡنَهُمۡ ثُمَّ لَا يَجِدُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَرَجٗا مِّمَّا قَضَيۡتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسۡلِيمٗا ﴿٦٥﴾ وَلَوۡ
أَنَّا كَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ أَنِ ٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ أَوِ ٱخۡرُجُواْ مِن دِيَٰرِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٞ مِّنۡهُمۡۖ
وَلَوۡ أَنَّهُمۡ فَعَلُواْ مَا يُوعَظُونَ بِهِۦ لَكَانَ خَيۡرٗا لَّهُمۡ وَأَشَدَّ تَثۡبِيتٗا ﴿٦٦﴾ وَإِذٗا لَّأٓتَيۡنَٰهُم مِّن لَّدُنَّآ
أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيۡنَٰهُمۡ صِرَٰطٗا مُّسۡتَقِيمٗا ﴿٦٨﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ
ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ
رَفِيقٗا ﴿٦٩﴾ ذَٰلِكَ ٱلۡفَضۡلُ مِنَ ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ عَلِيمٗا ﴿٧٠﴾﴾:

لەوێ باسی هۆی هاتنە خواری ئەو یازدە ئایەتەمان کرد، کە نێوەڕۆکی ئەو یازدە ئایەتەی (**النساء**)، زۆر دەشوبهێتە نێوەڕۆکی ئەم هەشت ئایەتەی (**النور**)ەوە، کە لەوێ بە تەفصیلّ قسەمان لێ کردوون، واتە: لە بەرگی سێی ئەم تەفسیرەدا (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز).

خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ﴾، دەڵێن: بڕوامان بە خواو بە پێغەمبەریش هێناوە، کێن وا دەڵێن؟ بە سیاق و بە سەلیقە دەزاندرێ و،

دواییش هەڵوێستەکە دەخاتە ڕوو، کە ئەوانە کەسانێکی یان مونافیقی تەواو بوون، یاخود کەسانێك بوون دوو دڵ بوون، دڵ نەخۆش بوون، ئەگەرنا ئەو هەڵوێستانەی خوا دەیانخاتە ڕوو، هی مونافیق و دڵ نەخۆش و دوو دڵان نەبێ، هی کەسی دیکە نین، مسوڵمانانی ڕاستەقینە، هەرگیز هەڵوێستیان وا نیە، دەفەرموێ: ئەو جۆرە کەسانە دەڵێن: بڕوامان بە خوا هێناو بە پێغەمبەر ﷺ هێنا، ﴿ وَأَطَعْنَا ﴾، هەروەها ملکەچ و فەرمانبەریشین، گوێڕایەڵیشین، ﴿ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾، کەچی لە دوای ئەوە، کۆمەڵێکیان پشت هەڵدەکەن، ڕوو وەردەگێڕن، ﴿ وَمَآ أُوْلَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئا ئەوانەش بڕوادار(ی ڕاستەقینە) نین، (**المؤمنين**)، کە (**أل**)ی ناساندن (**تعريف**)ی لەسەرە، واتە: ئەو ئیماندارانە نین کە لە لای خوای پەروەردگار ناسراوو زاندراون، کە ئیماندارانی ڕاستەقینەن، یاخود (**أل**) بۆ (**عهد**)ە، یانی: ئەو ئیماندارانە نین، کە مەعهوودن و ناسراون بۆ خەڵك.

﴿ وَإِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ﴾، کاتێك بانگ بکرێن بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بۆ ئەوەی دادوەریان لە نێوان بکات، یانی: پێغەمبەر ﷺ بەڵام بۆچی باسی خوای پەروەردگاریش دەکات؟ چونکە پێغەمبەریش ﷺ حوکمی خوای پەروەردگاری جێبەجێ کردوە، کەواتە: کە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بانگکراون، پێغەمبەر ﷺ دادوەرییەکەی کردوە، بەڵام خوا ﷻ ناوی خۆیشی خستۆتە گەڵ، چونکە کەسێك کە بە حوکمی پێغەمبەر ﷺ ڕازی نەبووبێ، مانای وایە بە حوکمی خوا ڕازی نەبووە، پێغەمبەر ﷺ نوێنەری خوایە، ڕەوانەکراوی خوایەو، حوکم و بەرنامەی خوا جێبەجێ دەکات، دوایی دەفەرموێ: ﴿ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴾، یەکسەرو کت و پڕ کۆمەڵێکیان پشت هەڵدەکەن و ڕوو وەردەگێڕن، ﴿ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓاْ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴾، بەڵام ئەگەر هەقیان لەلا بێ، بزانن هەقەکە هی ئەوانە، لە دادوەرییەکەدا دەیبەنەوە، زۆر بە ملکەچیی و زۆر بە دەستەمۆیی دێن بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ چونکە دەزانن دادوەرییەکە لە بەرژەوەندییانە، واتە: ئەوەی کردوویانەتە پێوەر، بەرژەوەندیی خۆیانە، بەرژەوەندییانی تێدا بێ،

دێن، ئەگەرنا نایەن، مانای وایە ئەوان شوێن بەرژەوەندیی خۆیان دەکەون، نەك شوێن شەریعەتی خوا، کە بەرژەوەندیی ئەوانیش و هی بەرانبەرەکانیش دابین دەکات!

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرۡتَابُوٓاْ أَمۡ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥ ﴾، ئەو هەڵوێستەیان لە یەکێك لە سێ سەرچاوانەوە دێ:

أ- ئایا دڵیان نەخۆشیی تێدایە؟.

ب- یان دوو دڵن؟.

ج- یاخود دەترسێن خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ ناهەقییان لێ بکەن لە دادوەرییدا؟.

﴿ بَلۡ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، بەڵکو ئەوانە ستەمکارن، واتە: خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ناهەقیی ناکەن، ئەو ترسەیان لە جێی خۆی دا نیە، بەڵام خۆیان ستەمکارن و لە هەمبانەی خۆیاندا گوێز دەژمێرن، بابای دز پێی وایە: هەموو کەس دزە، ئەوانیش لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشای پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەن، واتە: لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ بَلۡ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، (**بَلْ**)، بۆ (**إضراب**)ە، واتە: گواستنەوە لە حاڵێك بۆ حاڵێکی ئەولاتر، واتە: مەسەلە ئەوە نیە کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ناهەقییان لێ بکەن لە دادوەرییدا، بەڵام خۆیان ستەمکارن و لە هەمبانەی خۆیاندا گوێز دەژمێرن.

کەواتە: دەگونجێ ئەو سێ هۆکارەیان هەر سێکیان پێکەوە، لە یەك کاتدا تێدابن: هەم دڵیان نەخۆشیی تێدابێ، هەم دوو دڵ بن، هەم ترسیشیان هەبێ بەرانبەر بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ چونکە: (**مَنْ سَاءَ عَمَلُهُ، سَاءَتْ ظُنُونُهُ**)، واتە: کەسێك کردەوەی خراپ بێ، گومانیشی خراپ دەبن.

دوایی خوا ﷻ بڕوادارانی ڕاستەقینە دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا كَانَ قَوۡلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحۡكُمَ بَيۡنَهُمۡ أَن يَقُولُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَا ﴾، بێگومان

هەڵوێستی بڕواداران، (بڕوادارانی ناسراوو زانداروو ڕاستەقینە)، هەر ئەوەیە کە ئەگەر بانگ بکرێن بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکات، بڵێن: بیستمان و فەرمانبەرین، ئەوە حوکم و بڕیارەکەمان بیست و، ملکەچ و فەرمانبەریشیین، جێ بەجێی دەکەین، ﴿ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾، هەر ئەوانەش سەرفرازن.

ئنجا خوا ﷻ حوکمەکە گشتییتر دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾، هەر کەسێك فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات، ترس و سام و هەیبەتی بەرانبەر خوا هەبێ و، پارێز لە خوا بکات، ئەوە ئا ئەوانەن دەرباز بووان و بە ئامانج گەیشتووان.

ئنجا خوا هەڵوێستێکی دیکەی ئەو دڵنەخۆش و دڵ پڕ لە گومانانە باس دەکات:

﴿ وَأَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ﴾، زۆریش بە سوێندی بەهێز سوێندیان بە خوا خوارد، واتە: ئەوپەڕی توانای خۆیان بەکارهێنا لە سوێندەکەیانداو، سوێندەکەیان زۆر تۆخ کردەوە، زۆر جەختیان تێدا کردەوە، ﴿ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ﴾، ئەگەر فەرمانیان پێ بکەی دەردەچن، بۆ کوێ دەردەچن؟:

أ- لە ماڵ و سامانیان دەردەچن و هەمووی دەبەخشن.

ب- یاخود: لە نیشتیمانیان دەردەچن، لە ماڵ و حاڵیان دەچنە دەرێ، بۆ جەنگ و جیهاد.

ج- یان: هەرچی تۆ پێیان بڵێی وا دەکەن و، هەر شتێك تۆ پێیان بڵێی، دەستی لێ هەڵدەگرن: ماڵ و سامانە، نیشتیمانە، گیانە، هەرچی هەیە.

﴿ قُل لَّا تُقْسِمُواْ ﴾، بڵێ: سوێندێ مەخۆن، ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾، ئەمە دەگونجێ بەو واتایە بێ، واتە: فەرمانبەریی ئێوە فەمارنبەرییەکی زانراوەو دەزانین چۆنە، سوێندیش بخۆن، هەر دەتانناسین، یاخود ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾، واتە: ئێوە فەرمانبەرییەکی پەسندو

باش بکەن، پێویست بە سوێند خواردنێ ناکات، ئینسان ئەگەر لە کردەواندا تێی دۆڕاند، دەیەوێ لە قساندا تێی هەڵێنێتەوە، بە قسەی درۆ، بەڵام کەسێك لە مەیدانی کردەواندا ئەسپی تاو دابێ و، بە کردەوە ئەوەی دەیەوێ، سەلماندبێتی، زۆر پێویستیی بە قسان ناکات، بۆیە بە زۆریی ئەوانە زۆر سوێندان دەخۆن، کە ڕاست نەبن، یان لە خۆیان بە گومان بن، یان کەسایەتییەکی بێهێزیان هەبێ، بۆیە خوا ﷻ زۆر سوێند خواردنی بە پەسند نەزانیوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ ﴿١٠﴾ ﴾القلم، فەرمانبەریی هەر زۆر سوێند خۆرێکی سووك مەکە، ئینسان کە زۆریشی سوێند خواردن، خەڵك لێی بێ متمانە دەبێ، بگرە خۆیشی متمانەی بە خۆی نیە، هەمیشە پێویست بەوە دەکات قسەکانی بە سوێندەکەی پاڵپشت بکات، هەڵبەتە جاری واش هەیە پێویست دەکات سوێند بخۆی، بۆ دڵنیا کردنەوەی لایەنی بەرانبەر، بەڵام مرۆڤ دەبێ هەوڵبدات خۆی زۆر بە سوێند خواردنەوە ڕانەهێنێ، مەگەر ناچار بێ و پێویست بکات، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾، بێگومان خوا بەوەی دەیکەن، شارەزایە، واتە: خوا تەماشای کردەوەکەتان دەکات، نەك سوێندەکانتان و قسەکانتان، شارەزای کردەوەکانیشتانە، ﴿ قُلْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ ﴾، بڵێ: فەرمانبەریی خوا بکەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، گوێڕایەڵ بن بۆ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ.

﴿ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ ﴾، ئنجا ئەگەر پشتییان هەڵکرد، لامل بوون، بێگومان ئەو (پێغەمبەر) تەنیا ئەوەی پێی ئەرکدار کراوەو خراوەتە سەر شانی، ﴿ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ ﴾، ئێوەش ئەوەی پێی ئەرکدار کراون و خراوەتە سەر شانتان، وەك ئەرکێك، ئێوەش ئەو ئەرکەتان لەسەرە، ﴿ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُواْ ﴾، ئەگەر گوێڕایەڵیی بۆ بکەن و فەرمانبەریی بۆ بکەن، بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئەوە ڕێی ڕاست دەگرن، ﴿ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴾، پێغەمبەریش ﷺ تەنیا گەیاندنی ڕوون و ئاشکرای لەسەرە، یاخود: تەنیا گەیاندنی ئاشکراکەری لەسەرە، چونکە (ٱلْمُبِينُ) دەگونجێ بە مانای ڕوون و ئاشکرا بێ، دەشگونجێ بە مانای ڕوونکەرەوەو ئاشکراکەر بێ، واتە: ئەگەر پێغەمبەر ﷺ بە ڕوونیی و بە ئاشکرایی،

پێی گەیاندن، ئەوە ئەرکی خۆی جێبەجێ کردوە، ئنجا دەکەوێتە سەر ئێوە، ئێوەش ئەرکی خۆتان جێبەجێ بکەن.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە (تەوەری دووەم) کە بریتیە لە بەڵێن دانی خوا ﷻ بە بڕوادارانی کردار باش، کە دەستڕۆیشتوویان دەکات لە زەوییداو، ئایینەکەیان بۆ دەچەسپێنێ و، ترسیان بۆ دەگۆڕێ بۆ هێمنیی و ئاساییش، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەشدا باسمان کرد: ﴿ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ ﴾، خوا بەڵێنی داوە بەوانەتان کە بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، کە لە زەوییدا بیانکاتە جێنیشین، دەستڕۆیشتوویان بکات، دەستەڵاتداریان بکات، ﴿ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، وەك چۆن ئەوانەی پێش ئەوانی کردە جێنیشین و دەستڕۆیشتووی کردن، کێن ئەوانەی پێش ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ؟ هەموو ئەوانەن کە بە دوای پێغەمبەران کەوتوون و لە ڕۆژگاری خۆیانداو، خوا دەسەڵاتی پێ داون و دەستڕۆیشتووی کردوون، دواتریش زیاتر ڕوونی دەکەینەوە.

﴿ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ ﴾، هەروەها ئەو بەرنامەیەی بۆی پەسند کردوون، بۆیان دەچەسپێنێ، بۆیان سەقامگیر دەکات لە زەوییدا، ﴿ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ﴾، دوایی حاڵەکەیان لە ترس و بیمەوە بۆ دەگۆڕێ بە هێمنیی و ئاساییش، ﴿ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ﴾، بەڵام بە مەرجێك ئەوانیش حاڵیان بەو شێوەیە بێ: بەندایەتیی بۆ من بکەن، تەنیا من بپەرستن و، هیچ شتێك نەکەنە هاوبەشم، ﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ ﴾، هەر کەسێ دوای ئەوەش بێبڕوا بێ، یاخود سپڵە بێ، (كَفَرَ)، دەگونجێ لە (کفران)ەوە بێ، بە مانای سپڵەیی و بێ وەفایی و بێ نمەکیی بێ، دەشگونجێ لە (کفر)ەوە بێ و بە مانای بێبڕوایی بێ، هەر کەسێك دوای ئەوە بێبڕوا بێ، یاخود سپڵە بێ، ﴿ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴾، بەس ئەوانەن لە ڕێ دەرچوون، دەرچووان لە حوکمی زگماك و عەقڵ و شەریعەت.

دوایی خوا ﷻ لە تەوەری سێیەم و کۆتاییدا، چوار شتان بە بڕواداران دەفەرموێ:

﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، یەکەمیان: نوێژ بەرپا بکەن، دووەمیان: زەکات بدەن، سێیەمیان: فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵ بنوێندرێ، ئەوە بە نسبەت خۆیانەوە، نوێژ بەرپا بکەن، واتە: با پەیوەندییتان لەگەڵ خوادا مەحکەم و توندو تۆڵ بێ، هەروەها زەکات بدەن و لە بەینی خۆتاندا بە ڕەحم و بەزەیی بن و هاوکاریی یەکدی بکەن، دەوڵەمەندەکان هاوکاریی ئەوانی دیکە بکەن، ئنجا هەمووشتان: ﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ ﴾، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، کە بێگومان پێغەمبەر ﷺ نوێنەری خوایەو، پەیامی خواتان پێ ڕادەگەیەنێ، ﴿ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵ بنوێنرێ.

چوارەمیان: بە نسبەت دەرەوەی خۆشتان، بە نسبەت ناحەزانتان و دوژمنانیشتانەوە: ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان پێتان وا نەبێ دەستەوسانکەرن لە زەوییدا، واتە: دەستەوسانکەری خوا نین، (**مُعْجِز**)، کەسێکە بەرانبەرەکەی خۆی (عاجز) بێ توانا بکات، واتە: ئەوان دەستەوسانکەرو بێتواناکەر نین لە زەوییدا بۆ خواو دەرباز نابن لە خوا، هەر کات خوا سزایان بدات، ﴿ وَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ﴾، سرەوتگاشیان، ئەو شوێنەی تێیدا دەحەوێنەوە، ئاگرە، ﴿ وَلَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، خراپترین سەرەنجام و شوێنیش کە مرۆڤی بۆ دەچێ (**يصيرُ إليهِ**)، بریتیە لە دۆزەخ، خوا پەنامان بدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هەڵوێستی دڵنەخۆش و دەغەڵەکان لە بواری دادوەریی کردنی پێغەمبەری خوادا ﷺ، ئەوەیە کە ئەگەر حوکم و بڕیارەکە لە بەرژەوەندیی خۆیاندا ببینن، بۆی ملکەچ دەبن، ئەگەرنا هەرچەندە لافی ئیمان بە خواو بە پێغەمبەر ﷺو، لافی گوێڕایەڵیی بۆ پێغەمبەر لێ دەدەن، پشت هەڵدەکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُو۟لَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ۚ بَلْ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە (١٠) بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ﴾، هەروەها دەڵێن: بڕوامان بە خواو بە پێغەمبەر هێناو فەرمانبەرییشمان کرد.

دیار نیە ئەوانەی وا دەڵێن کێن؟ بەڵام بە پێی سیاق و سەلیقە دەزانرێ کە مونافیق و دەغەڵەکانن، چونکە ئەوان لافی ئیمان لێ دەدەن، بەڵام وەك ئیمانداران مامەڵە ناکەن، بەڵکو دوو دڵن لە حوکم و بڕیاری خواو پێغەمبەری خوا ﷺو، پێیان وایە: خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ستەمیان لێ دەکەن و، دڵیان نەخۆشیی تێدایە، ئەوانە دەغەڵ و مونافیقەکانن، کە بە تەواویی مونافیق و دەغەڵ بوون، یاخود بە لای کەمەوە: جۆرێك لە دوو دڵیی و نەخۆشیی و گومانیان لە دڵدا

هەبووە، یاخود هەندێکیان مونافیقی تەواو بوون و هەندێکیشیان مسوڵمانی بە لەقە لەق بوون و، دوو دڵ بوون و، نەخۆشیی لە دڵ و دەروونیاندا هەبووە.

﴿ وَأَطَعۡنَا ﴾، ملکەچیی و، گوێڕایەڵییشمان کرد بۆ خواو بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُونَ ﴾، یانی: پشك و بەشی ئەوان لە مسوڵمانەتیی و لە ئیماندا، تەنیا بریتیە لە قسە (قول)، بەڵام کردەوەی لەگەڵدا نیە، بەس لاف لێدانە، بەڵام ئیسپات و سەلماندنی لەگەڵدا نیە، چونکە دوایی دەفەرموێ:

٢)- ﴿ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٞ مِّنۡهُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾، دوایی کۆمەڵێك لەوانە پاش ئەو (لافلێدان) ە، پشت هەڵدەکەن، ڕوو وەردەگێڕن، ڕوو وەردەچەرخێنن.

(ثُمَّ) لێرەدا: (**للترتيب الرُّتبي**)، بۆ ڕیزبەندیی پێگەییە، یانی: دوای ئەوەی ئەو قسەیە دەکەن، کەچی دوای ئەوە پشت هەڵدەکەن و ڕوو وەردەچەرخێنن.

بۆچی دەفەرموێ: ﴿ فَرِيقٞ مِّنۡهُم ﴾؟ چونکە هەموویان هەر کێشەو داوایان نەبووە، بانگ بکرێن بۆ دادوەریی لە نێواندا کران، تەنیا ئەوانەیان کە کێشەو مشتومڕێکیان بووە، بانگکراون، بۆیە دەفەرموێ: کۆمەڵێکیان، چونکە دڵ نەخۆش و دەغەڵەکان، هەموویان وێکڕا نەچوون بۆ دادوەریی.

٣)- ﴿ وَمَآ أُوْلَٰٓئِكَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، ئا ئەوانەش بڕوادار نین، واتە: ئەو بڕوادارانە نین کە ناسراون، کە بڕوادارانی ڕاستەقینەن.

کە دەفەرموێ: ﴿ مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾، یانی: دوای ئیعلانی ئیمان و دوای ئەو لاف لێدانە، کەچی پشتیش هەڵدەکەن و ڕووش وەردەگێڕن! بۆیە خوا دەفەرموی: ئەوانە بڕوادار نین.

٤)- ﴿ وَإِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحۡكُمَ بَيۡنَهُمۡ ﴾، هەروەها کاتێك بانگ بکرێن بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکات، واتە: پێغەمبەر ﷺ دادوەریی بکات، بەڵام بۆیە خوای پەروەردگار باسکراوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ بە حوکم و شەریعەتی

خوا دادوەریی دەکات و، بۆ ڕێزدارکردن (**تشريف**)ی پێغەمبەرە، کاتێك بانگ بکرێن بۆ لای خواو پێغەمبەری خوا ﷺ.

٥)- ﴿ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴾، یەکسەرو کت و پڕ کۆمەڵێکیان پشت هەڵدەکەن، لە ئایەتی پێشتردا فەرمووی: ﴿ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾، دوایی کۆمەڵێکیان دوای ئەوە پشت هەڵدەکەن و ڕوو وەردەگێڕن، بەڵام لێرە دەفەرموێ: ﴿ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴾، کۆمەڵێکیان ڕوو وەردەچەرخێنن، بۆچی؟ چونکە: (**أعْرَضَ: أبْلَغ منْ تولّى**)، (**تولّى**)، یانی: پشتی هەڵکرد، بەڵام (**أعْرَضَ**)، یانی: ڕووی وەرچەرخاند، ڕووی وەرگێڕا، واتە: بەس ئەوەندە نەبووە ئەو فەرمانە جێبەجێ نەکات، بەڵکو ئەصڵەن لای بە لادا نەکردۆتەوەو هەر ڕووی تێ نەکردوە، ئەوە لە حاڵێکدا کە پێیان وابێ دادوەرییەکە لە بەرژەوەندیی ئەوان، تەواو نابێ.

٦)- ﴿ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴾، بەڵام ئەگەر مافی ئەوان بێ، یانی: ئەگەر پێیان وابێ مافی وانی تێدادەبێ و، دادوەرییەکە لە قازانجی ئەوان تەواو دەبێ و بە قازانجی ئەوان دەشکێتەوە، ﴿ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴾، بە بە ملکەچیی و بە دەستەمۆیی دێن بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، بەڵام جاری وایە کە کێشەو مشتومڕێك دەبێ، مەرج نیە، هەمیشە ئینسان لەسەر هەق بێ، تاکو هەقی پێ بدرێ، جاری وایە لەسەر ناهەقەو هەق دەدرێ بە بەرانبەرەکەی، بەڵام ئەوان بەو مەرجە دێن بۆ لای دادوەریی پێغەمبەر ﷺو بۆی ملکەچ دەبن، کە دڵنیاو مسۆگەربن لە بەرژەوەندیی و قازانجی ئەوان تەواو دەبێ، هەقیان بێ یان ناهەقیان بێ، گرنگ ئەوەیە ئەوان براوەبن و قازانج بکەن! بۆیە خوا دەفەرموێ: ئەوانە ئەو هەڵوێستەیان، سێ ئەگەران هەڵدەگرێ:

٧)- ﴿ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾، ئایا دڵیان نەخۆشیی تێدایە؟ کە مەبەست نەخۆشیی نیفاق و دەغەڵییە.

٨)- ﴿ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ ﴾، یاخود کەوتوونە دوو دڵییەوە، (**شكُّوا في حُكْم الرسول**)، ئایا دوو دڵن لە دادوەریی پێغەمبەر ﷺو بڕیارەکەی دا؟.

٩)- ﴿أَمۡ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَرَسُولُهُۥ﴾، یاخود دەترسێن خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ ناهەقییان لێ بکەن لە دادوەرییدا، (**الْحَيْفُ: الْمَيْلُ فِي الْحُكُومَة**)، (**حَيْف**) لادانە بە لایەکدا، لایەنگیریی کردنە لە دادوەریی کردن دا، ئنجا وەك پێشتریش گوتمان: (**من ساء عَمَلُهُ ساءت ظنونه**)، هەر کەسێك کردەوەی خراپ بێ، گومانیشی خراپ دەبن، لەو بارەوە شاعیرێك[1] دەڵێ:

إِذَا سَاءَ فِعْلُ الْمَرْءِ سَاءَتْ ظُنُونُهُ وَصَدَّقَ مَا يَعْتَادُهُ مِنْ تَوَهُّمِ

واتە: مرۆڤ هەر کاتێك کردەوەی خراپ بوو، گومانەکانیشی خراپ دەبن و، ئەوەی کردوویەتی بە عادەت، وەك خەیاڵێك لە مێشکی خۆیدا، بە ڕاستی دەزانێ.

ئەوانە چونکە کردەوەکەیان خراپ بووە، لە هەمبانەی خۆیاندا گوێزیان ژماردوون و، پێیان وابووە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ لایەنگرییان لە دژ دەکەن!!

١٠)- ﴿بَلۡ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾، بەڵکو حەقیقەتی مەسەلە ئەوەیە، ئەوانە ستەمکارن، بە هۆی ستەمی خۆیانەوە، پێیان وابووە پێغەمبەریش ﷺ ستەمیان لێ دەکات، بە زۆریی وایە مرۆڤ خۆی چۆن بێ، خەڵکیش وا دەبینێ، پێشینانمان جوانیان گوتوە: «هەر کەسە لە هەمبانەی خۆیدا گوێز دەژمێرێ»، ئینسان خۆی چۆن بێ، خەڵکیش وا دەبینێ، دز پێی وایە هەموو کەس دزە، ئینسانی چاك پێی وایە هەموو کەس چاکە، گێڕراوەتەوە:

جارێك یەکێك لە زانایانی سەرناس و شارەزا دەگاتە کەسێك لە شارێکەوە دێ، ئەویش لێی دەپرسێ: خەڵکی ئەو شارە چۆنن؟ ئنجا لەبەر ئەوە ئەو کەسەی پێی گەیشتوە ڕێبوارە، ئینسانێکی باش بووە، دەڵێ: خەڵکی ئەو شارە، هەموویان باشن، ئینسانی زۆر چاك و نەجیب و ڕێکن، دوای وی دەگاتە کەسێکی دیکە، دەڵێ: خەڵکی ئەو شارە چۆنن؟ پێم خۆشە بیانناسم پێش ئەوەی بچم بۆ نێویان، دەڵێ: خەڵکێکی زۆر خراپن، هەموویان شڕو دڕو دزو خراپەکارن، ئەو زانایەش دیارە پیاوێکی بە سەلیقەو دوور بین بووە، دەزانێ کە هی یەکەمیان

---

(١) کە (المتنبي)یە.

لەبەر ئەوەی خۆی ئینسانی چاك بووە، وایزانیوە خەڵكی شارەكە هەموویان چاكن، كە بە تەكید خەڵكی شارێك چاكیان تێدا هەیە، بەڵام خراپیشیان تێدا هەیە، ئەو لە هەمبانەی خۆیدا گوێزی ژماردوون، هەر لەگەڵ چاكەكاندا تێكەڵ بووە، وایزانیوە هەموویان چاكن، هی دووەمیشیان لەبەر ئەوەی خۆی خراپ بووەو، لەگەڵ خراپاندا تێكەڵ بووە، وایزانیوە خەڵك هەموویان خراپن.

بۆیە ئەوانەش بەرانبەر بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ترسیان هەبووە، ستەمیان لێ بكەن، لایەنگیرییان لە دژ بكەن لە دادوەرییدا، بەڵام هۆكارەكەی ئەوەیە كە خۆیان ستەمكار بوون، بۆیە ئەو گومانەیان بەرانبەر بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ دروست بووە، ئنجا خوای پەروەردگار كە هەرسێكیانی هێناون، هەرسێ حاڵەتەكەشیان بوون: ڕەنگە هەیانبووبێ نەخۆشیی نیفاقی تەواوی لە دڵدا بووبێ و، هەیانبووە دوو دڵ بووەو، هەشیان بووە لە ڕووداوێكی دیارییكراودا، لە دادوەرییەكی دیارییكراودا، ترسی ئەوەی هەبووە پێغەمبەر ﷺ ناهەقیی لە دژ بكات، هەرسێ حاڵەتەكان بوون، ئنجا ئایا حاڵەتەكان هەر سێكیان دابەش دەبن، بەسەر چەند پۆلێكی ئەو جۆرە كەسانەدا، یاخود هەرسێ حاڵەتەكە، لە یەك كاتدا، لە یەك كەسدا هەن؟ چونكە ئینسان ئەگەر دڵی نەخۆش بوو، دوو دڵیش دەبێ و بەد گومانیش دەبێ.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بكەم بە هەڵوێستی سێ تەفسیر لە تەفسیری شیعەكان، تاكو ئەگەر كەسێك قسەی ئەوانەی كەوتە بەرچاو، پێیان هەڵنەخەڵەتێ:

یەك: **(الطبرسي)** لە تەفسیرەكەی خۆی **(مجمع البيان)**دا، لە **(البلخي)**یەوە دێنێ: دەڵێ: لە نێوان عەلی و عوسماندا (خوا لێیان ڕازی بێ) كێشەو مشت و مڕێك بوو، عەلی دەیگوت: با بچین بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، **(الحكم بن العاص)**یش، كە ئومەویی بووە، بە عوسمانی دەگوت و بۆی پێشنیار دەكرد، نەخێر، مەچۆ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، لەبەر ئەوەی عەلی خزمیەتی و ئامۆزایەتی، بە لای ویدا دایدەشكێنێ!

کە بێگومان بەس لە تەفسیری شیعەکاندا ئەو جۆرە درۆو دەلەسەو ئەفسانانە دەست دەکەون، ئەگەرنا چۆن عوسمان (خوا لێی ڕازی بێ)، گومانی وای پێ دەبردرێ! هەتا بۆ **(الحكم بن العاص)**یش، دەبێ بەڵگە هەبێ، بەڵام عوسمان خەلیفەی ڕاشیدی پێغەمبەرە ﷺو، پێغەمبەر دووان لە کچەکانی خۆی داونێ: ڕوقییەو ئوممە کەلثووم، ئایا ئەو گومانەی پێ دەبردرێ: نەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بۆ دادوەریی و گومانی خراپی بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ هەبێ کە بە لای ئامۆزایەکەیدا، بە لای عەلییدا دادەشکێنێ؟! بە تەئکید شتی وا لە عوسمان ناوەشێتەوە.

دوو: تەفسیری دووەم کە ئەو حیکایەتەی هێناوە، تەفسیری **(المیزان)**ە، هی **(محمد حسین الطباطبائي)**[١]، ئەویش هەمان حیکایەت و بەسەرهاتی هێناوە.

سێ: تەفسیرێکی فارسیشیان هەیە، (تەفسیری نمونە)[٢]، ئەویش هەمان حیکایەت و بەسەرهات دێنێ.

ئەوەی من تێبینییم کردوە: تەفسیری شیعەکان دەگەڕێن، چ شتێك زیانی هەبێت حیکایەتێك، گێڕدراوەیەك، سەنەدی هەبێ و نەبێ، بەس بزانن زیانی هەیە بۆ یەکێك لە هاوەڵان، بە تایبەت بۆ سێ خەلیفە ڕاشیدەکان: ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان (خوا لێیان ڕازی بێ)، یان بۆ دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ، یان بۆ یەکێك لە کەسایەتییە بەرجەستەکانی ئیسلام، کە ئەوان کەیفیان پێیان نایەت، دەیهێنن، کە بە داخەوە، ئەوان لە نێو هەموو هاوەڵاندا، ژمارەیەکی کەمیان هێشتوونەوە، متمانەیان بەوانی دیکە نیە، لەبەر ئەوەی گومانیان، بەرامبەریان خراپە، بەڵام لە ڕاستییدا دڵ و دەروونەکەیان تەواو نیە بەرانبەر بە هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، ئەگەر نا ئێمەش ناڵێین: هاوەڵان پارێزراو **(معصوم)** بوون لە هەڵە، بەڵام واش نین وەك شیعە گومانیان پێ دەبەن و، لە پشت پەردەی ڕەشەوە تەماشایان دەکەن.

---

(١) ج١٥، ص١٥٨.
(٢) ج١٤، ص٥١٣.

لێرەدا قسـەیەکی مـەلای گەورەی کۆیە (مامۆستا مـەلا موحەممـەد)م، (ڕەحمەتی خـوای لێبـێ)، هاتـەوە یـاد، کـە دەڵـێ: کەسـێك تەفسـیری شـیعان بخوێنێتـەوە، وادەزانـێ قورئـان شـانامەیە، وەك چـۆن شـانامەی فیردەوسـیی، هەمـووی باسـی ڕۆسـتەم و زۆراب و ئەوانـە دەکات، وا دەزانـێ قورئـان شـانامەیە، چونکـە شـیعە هەمـوو ئایەتـەکان پەیوەسـت دەکەنـەوە بـە عەلییـەوە، (خـوا لـە عەلـی ڕازی بـێ)، عەلییـش پیاوێکـی پایـەداری ئیسـلامەو، چوارەمیـن جێنیشـینی پێغەمبـەری خوایـە ﷺ بـەڵام ئـەوەی کـە شـیعە بـۆی دەڵێـن، زۆر لـە ئایەتـەکان وا تەفسـیر دەکـەن، کـە ئـەوە لەگـەڵ عەلییەتـی، یـان لەگـەڵ دوازدە ئیمامەکانیەتـی، یـان لەگـەڵ حەسـەن و حوسـەینیەتی، یـان لەگـەڵ فلانکەسـیەتی، هیـچ بەڵگەیەکیـان بـە دەسـتەوە نیـە.

ئەهلولبەیـت و خزمانـی پێغەمبەریـش ﷺ بێگومـان هـەر کەسـێك مسـوڵمان بـێ ڕێـزو خۆشەویسـتیی و تەقدیـری زۆری لـە دڵـدا دەبـێ بۆیـان، ئنجـا چۆن دەبێ ئینسـان خزمەکانـی پێغەمبـەری خـوای ﷺ خۆشـنەوێن؟ ئـەو خزمانـەی کـە لەسـەر ڕێبـازی پێغەمبـەر ﷺ بـوون، بـەڵام لـەو لاشـەوە: دیسـان چـۆن دەبـێ ئینسـان هاوەڵەکانـی پێغەمبـەری ﷺ خـۆش نەوێـن، ئـەو هاوەڵانـەی لـە پیـاوان و ئافرەتـان کـە لـە خزمـەت پێغەمبـەردا ﷺ بـوون و، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە چەنـدان فەرمـوودەی دا مـەدح و ستایشـیان دەکات، ئـەو هاوەڵانـەی لـە دوای پێغەمبـەر ﷺ جێنیشـینایەتییان کـردو، لـە دوای وی پەیـام و بەرنامەکەیـان خزمـەت کـردو، بـە مرۆڤایەتییـان گەیانـد، کەسـێك ئینصـاف و ویژدانـی هەبـێ، ناگونجێ هاوەڵەکانی پێغەمبەری ﷺ خۆشـنەوێن، هەروەها ناشـگونجێ خزمـان و نیزیکانیشـی خـۆش نەوێـن، خـوا لێیـان ڕازی بـێ، ئەوانـەی کـە بە ڕێـی پێغەمبـەردا ﷺ ڕۆیشـتوون و، وەفـادار بـوون بـۆ ڕێبـازو بەرنامەکـەی.

مەسەلەی دووەم:

خستنە ڕووی هەڵوێستی ڕاست و شەرعییانەی مسوڵمانانی ڕاستەقینە لە بەرانبەر دادوەریی و بڕیاری پێغەمبەری خوادا ﷺ کە بریتیە لە: گوێ بۆ گرتنی و جێبەجێ کردنی (بیستمان و فەرمانبەرین)، کە بڵێن: بڕیارەکەمان بیست و تێی گەیشتین و حاڵیی بووین، ئنجا فەرمانبەرو گوێڕایەڵین و جێبەجێی دەکەین:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾، بە دڵنیایی قسەی بڕواداران، هەر کات بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی بانگکران تاکو دادوەرییان لە نێوان دا بکات، ئەوەیە کە بڵێین: بیستمان و فەرمانبەرین، (إِنَّمَا)، وەك زۆر جار گوتومانە: (أَدَاةُ الحَصْرِ والإثبات)، ئامڕازی کورتهەڵێنان و چەسپاندنە، یانی: قسەی بڕواداران تەنیا ئەو قسەیە، بڕوادارانی ڕاستەقینە، (ٱلْمُؤْمِنِينَ)، (أل)ەکەی بۆ ناساندنە، ئنجا یان بۆ جینسەو مانای هەموو گرتنەوە (إستغراق) دەگەیەنێ، واتە: هەموو بڕواداران ئەوە قسەیان دەبێ، بڕوادارانی تەواو، یاخود (أل)ەکە بۆ عەهدە، واتە: بڕوادارانێك کە ناسراون و دەزانرێ کێن؟ ئەوە قسەیانە، لە چ کاتێکدا؟

﴿إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ﴾، کاتێك بانگ بکرێن بۆ لای خواو بۆ لای پێغەمبەرەکەی ﷺ تاکو دادوەرییان لە نێواندا بکات، واتە: پێغەمبەر ﷺ دادوەرییان لە بەیندا بکات، قسەکەیان چییە؟ دەبێ تەنیا چ قسەیەك بکەن؟

﴿أَن يَقُولُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَا﴾، ئەوەیە كە بڵێن: بیستمان و فەرمانبەرین، واتە: ئەوەی كە پێمان گوترا، بیستمان، لێی حاڵی بووین و تێی گەیشتین، جێبەجێشمان كردو، ئێمە فەرمانبەرین بۆی.

٢)- ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ﴾، تەنیا ئا ئەوانەش سەرفرازن، وشەی (مُفْلِح) كە لەسەر كێشی (مُفْعِل)ەو، بە مانای بكەر (فاعل)ە، لە (فَلاح)وە هاتوە، (فَلاح)، یانی: سەرفرازیی و بە مراد گەیشتن، بە ئامانج گەیشتن، ئنجا (مُفْلِح): ئەو كەسەیە بە ئامانج و مراد دەگات، بە كام و مرادی خۆی دەگات.

٣)- ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخۡشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقۡهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾، هەر كەسێك فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ بكات و، ترس و سامی بەرانبەر بە خوا هەبێ و، پارێز لە خوا بكات.

ئا ئەوانە دەربازبووانن، سەركەوتوو (فَائِزْ): كەسێكە (مَفَازَة)ی بڕیبێ، یانی: كە لە بیابانێكی بێ ئاوەوە دەربازو قوتار بووبێ، ئا ئەوانە كەسانێكن، بە ئامانج گەیشتوون.

(القرطبي)، لێرەدا بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە: لە بارەی ئەم ئایەتە موبارەكەوە، دەڵێ:

{ذَكَرَ أَسْلَمُ أَنَّ عُمَرَ رضي الله عنه، بَيْنَمَا هُوَ قَائِمٌ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ ﷺ وَإِذَا رَجُلٌ مِنْ دَهَاقِينِ الرُّومِ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِهِ وَهُوَ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: مَا شَأْنُكَ؟ قَالَ: أَسْلَمْتُ لِلَّهِ. قَالَ: هَلْ لِهَذَا سَبَبٌ! قَالَ: نَعَمْ! إِنِّي قَرَأْتُ التَّوْرَاةَ وَالزَّبُورَ وَالْإِنْجِيلَ وَكَثِيرًا مِنْ كُتُبِ الْأَنْبِيَاءِ، فَسَمِعْتُ أَسِيرًا يَقْرَأُ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ، جَمَعَ فِيهَا كُلَّ مَا فِي الْكُتُبِ الْمُتَقَدِّمَةِ، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، فَأَسْلَمْتُ، قَالَ: مَا هَذِهِ الْآيَةُ؟ قَالَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ﴾، فِي الْفَرَائِضِ، ﴿وَرَسُولَهُۥ﴾، فِي السُّنَنِ، ﴿وَيَخۡشَ ٱللَّهَ﴾، فِيمَا مَضَى مِنْ عُمُرِهِ، ﴿وَيَتَّقۡهِ﴾، فِيمَا بَقِيَ: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾، وَالْفَائِزُ مَنْ نَجَا مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ. فَقَالَ عُمَرُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمْ[1]}[2].

---

(١) أخرجه: البخاري: ٦٩٩٦، ومسلم: ٥.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ج١٢، ص٢٥٠.

(**القرطبـي**)، دەڵـێ: (**أَسْـلَمُ**)، باسـی کـردوە (کـە یەکێکـە لـە زانایانـی تابیعیـن و شـوێن کەوتووانـی هـاوەڵان)، دەڵـێ: ڕۆژێـك عومـەری کـوڕی خەتتـاب لـە مزگەوتـی پێغەمبـەردا ﷺ ڕاوەسـتابوو، یەکێـك لـە (**دَهَاقِين**)، [کـۆی: (**دِهْقَـان**)، کار بەردەسـتێك، بەرپرسـێك]ی ڕۆمـەکان، لەسـەر سـەری وەسـتابوو، دەیگـوت: (**أَشْـهَدُ أَنْ لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْـهَدُ أَنَّ مُحَمَّـدًا رَسُـولُ اللَّـهِ**)، شـایەدیی دەدەم کـە جگـە لـە خـوا هیـچ پەرسـتراوێك نیـەو، شـایەدیی دەدەم کـە موحەممـەد ڕەوانەکـراوی خوایـە، عومـەر (خـوا لێـی ڕازی بـێ) لێـی پرسـی، چیتـە، بۆچـی وادەڵێـی؟ گوتـی: مسـوڵمان بـووم، لێـی پرسـی: هۆیەکـی هەیـە، ئـەو مسـوڵمان بوونـەت؟ گوتـی: بەڵـێ، ئنجـا بـۆی باسـکرد، گوتـی: مـن تـەوڕات و زەبـوورو ئنجیـل و زۆرێـك لـە کتێبـی پێغەمبەرانـی پێشـووم خوێندوونـەوە، بـەڵام گوێـم لـە دیلێـك بـوو، (دیلێکـی مسـوڵمان کـە لـە لای ڕۆمـەکان بـووە)، ئایەتێکـی لـە قوڕئـان دەخوێنـدەوە، کـە هەرچـی لـە کتێبـە پێشـووەکاندا هەیـە، لـەم ئایەتـەدا کۆکراوەتـەوە، زانیـم کـە ئـەو قوڕئانـە (لـە ئایەتێکیـدا نێوەڕۆکی کتێبـە پێشـووەکانی هەمـوو کۆکردۆتـەوە)، لـە لایـەن خواوەیـە، بۆیـە مسـوڵمان بووم، عومـەر (خـوا لێـی ڕازی بـێ) گوتـی: ئـەو ئایەتـە کامەیـە؟ کابـرای (**دِهْقَـان**)، گوتـی: قسـەی خـوای بـەرز کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾، گوتـی: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ ﴾، هـەر کەسـێ فەرمانبەریـی خـوا بـکات، (**فِي الْفَرَائِـضِ**)، لـە جێبەجـێ کردنـی فەڕزەکانـدا، ﴿ وَرَسُولَهُۥ ﴾، فەرمانبەریـی پێغەمبەرەکەشـی بـکات، (**فِي السُّنَنِ**)، لـە ڕێبازەکەیـدا، ﴿ وَيَخْشَ ٱللَّهَ ﴾، تـرس و سـام و هەیبەتیشـی بەرانبـەر بـە خـوا بـوو بـێ، لـەو تەمەنـەی دا کـە ڕابـردوە، ﴿ وَيَتَّقْهِ ﴾، پارێزیـش لـە خـوا بـکات، لـەوەدا کـە دێ لـە تەمەنـی، ﴿ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾، ئـا ئەوانـە دەربازبـووان و بـە ئامانـج گەیشـتووانن، گوتـی: (**الْفَائِزُ**)یـش کەسـێکە لـە ئاگـری دۆزەخ دەربـاز بووبـێ و، خرابێتـە بەهەشـتەوە، عومەریـش (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گوتـی: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویەتـی: (**أُعْطِيْـتُ جَوَامِـعَ الكَلِـمْ**)، مـن وشـە کۆکەرەوەکانـم پـێ دراون.

واتە: ئەو وشانەی مانایەکان کۆ دەکەنەوە، کە فەرموویەتی: پێمدراون (أُعْطِيْتُ)، عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، وای لێکداوتەوە کە مەبەست پێی قوڕئانە، وشەکانی قوڕئان هەموو مانایەکان کۆدەکەنەوە، بەڵام هەندێك لە زانایان ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ وا مانا دەکەن کە مەبەستی فەرمایشتەکانی خۆیەتی، کە بە تەئکید هیچ فەرمایشتێك وەك فەرمایشتی خوا کۆکەرەوە نیە، بۆ ماناو مەبەستەکان، بێگومان پێناسەی تەواوی (جَوَامِعُ الكَلِمْ)، بەسەر قوڕئاندا دەچەسپێ، بەڵام فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ لە چاو قسەی خەڵکی دیکە، ئەویش کۆکەرەوە بوون، بۆ زۆر لە ماناو مەبەستەکان.

مەسەلەی سێیەم:

دووبـارە باسـی هەڵوێسـتی دیکـەی دەغـەڵ و دڵنەخۆشـەکان کـە بەوپـەڕی تواناوە سـوێند خواردنیانـە لەسـەر فەرمانبەریـی کردنیـان و، ئامۆژگاریـی کردنیـان بـە فەرمانبەریـی کردنـی بـە کـردەوە، ئەگەرنـا خۆیـان بەرپرسـیارن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُل لَّا تُقْسِمُوا طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ ﴾، ئەو جۆرە خەڵكانە (كە پێشتر باسمان كردن و دەغەڵ و دڵنەخۆش و دوو دڵەكانن)، بەو پەڕی توانایانەوە سوێندیان خوارد.

(**الجَهْدُ: مُنْتَهى الطَّاقَة**)، (**جَهْد**) ئـەو پـەڕی توانایـە، یانـی: (**جَاهِدِيـنَ أَنْفُسَـهُمْ، أَيْ بَالِغِيـنَ بِهَـا أَقْصَى الغَايَـة**)، زۆر خۆیـان مانـدوو كـردو گەیاندیانـە ئـەو پـەڕی، هەمـوو توانـای خۆیـان بەكارهێنـا لـە سـوێند خواردنەكەیانـدا.

ئایا سوێندیان لەسەر چی خوارد، ئەو سوێندە بەقوەت و بەهێزە؟.

٢)- ﴿ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ﴾، (گوتیان:) ئەگەر تۆ فەرمانیان پێ بكەی، ئەوان دەردەچن، لە كوێ دەردەچن و بۆچی دەردەچن؟ لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا باسمان كرد یانی: لە ماڵ و سامانیان دەردەچن، بەڵام ئەو تەعبیرە سێ واتایان دەگەیەنێ:

یەك: دەردەچن لە هەموو ماڵ و سامانیاندا لە پێناوی خوادا.

دوو: دەردەچن لە نیشتیمان و ماڵ و حاڵیان و، بە جێی دەهێڵن لە پێناوی خوادا، ئامادەن كۆچ بكەن.

سێ: دەردەچن لە ماڵێ، بۆ جەنگ و جیهادو ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمنان.

کە هەر سێکیان، کاری زۆر گەورەن.

٣)- ﴿ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ ﴾، خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پێیان بفەرمووە: سوێند مەخۆن، واتە: ئەو سوێندەتان کە خواردوە، خواردوە، بەڵام جارێکی دیکە سوێند مەخۆن، یاخود ئەو سوێندەشتان کە خواردوە، پێویستیی نەدەکردو، پێویست ناکات ئاوا بە جەختکردنەوەوە سوێند بخۆن، بۆچی؟.

٤)- ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾، ئەم ڕستەیە دوو واتای هەن:

أ- فەرمانبەریی ئێوە زانراوەو ناسراوە، چۆنە! سوێند بخۆن و نەخۆن دەتانناسین، **(أي: إنَّ طَاعتَكم معلومةٌ كَيْفَ هيَ؟)**، فەرمانبەرییەکەتان زاندراوە چۆنە! بۆیە بە سوێند خواردن بۆتان ناپۆشرێ و، ئەو بێهەڵوێستییە، لە بواری کردەوەدا، بە سوێند خواردنی سەر زارەکیی، بۆتان قەرەبوو نابێتەوەو بۆتان ناپۆشرێ.

ب- واتەیەکی دیکەی ئەوەیە: ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾، یانی: با لە ئێوەوە فەرمانبەرییەکی پەسندو چاك هەبێ، ئەو کاتە حەوجێی ئەو سوێند خواردنە نابن، لە جیاتی ئەوەی زۆر خۆتان ئەزیەت بدەن بە سوێندی قورس و تۆخ و جەخت لەسەر کراوە، بە کردەوە پابەندو فەرمانبەربن، ئا ئەوە ئامانجتان بۆ دەپێکێ.

٥)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾، چونکە بە دڵنیایی، خوا شارەزایە بەوەی دەیکەن، واتە: ئەو تەماشای کردەوەکەتان دەکات، داخۆ چۆنە، ئنجا ئەگەر کردەوەکەتان باش بێت، ئەوە باشە، ئەگەر نا، مادام کردەوەتان خراپ بێ، هەرچەندە سوێندی قورس و بە زەحمەت بخۆن، بەو پەڕی تواناتانەوە سوێند بخۆن، لە لای خوا بایی فلسێکە، چونکە خوا ﷻ دڵتان دەبینێ و کردەوەکەتان دەبینێ، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {**إِنَّ اللهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ**}، **(أخرجه مسلم: ٢٥٦٤، عنْ أبي هريرةَ)**، واتە: خوا تەماشای دیمەن و ماڵ و سامانتان ناکات، بەڵکو تەماشای دڵ و کردەوەکانتان دەکات.

کەواتە: ئەوەی شوێنی سەرنجی خوایە، ئەوێ چاك بکەن، کە دڵە، با دڵەکانتان پاك و چاك بن، نەخۆشیی و گومان و دوو دڵییان تێدا نەبێ، هەروەها کردەوەکانیشتان پاك و چاك بکەن، کە لە لای خوای پەروەردگار پێوەر کردەوەیە، نەك قسە، هەڵبەتە قسەی مرۆڤیش بەشێکە لە کردەوەی، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجی خوای پەروەردگارە: دڵ و کردەوەیە.

٦)- ﴿ قُلْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ ﴾، بڵێ: فەرمانبەریی خوا بکەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، واتە: ملکەچ بن بۆ قورئان و بۆ ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ.

٧)- ﴿ فَإِن تَوَلَّوْاْ ﴾، ئنجا ئەگەر پشتیان هەڵکرد، ڕوویان وەرگێڕا، (**أَعْرَضُوا عَنِ الإِلْتِزَام**)، ڕوویان وەرچەرخاند لە پابەندیی.

٨)- ﴿ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ ﴾، بە دڵنیایی ئەو (پێغەمبەر) تەنیا ئەوەی خراوەتە سەر شانی، لەسەریەتی جێبەجێی بکات.

٩)- ﴿ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ ﴾، ئێوەش ئەوەی کە خراوەتە سەر شانتان، دەبێ جێبەجێی بکەن.

ئەوەی خراوەتە سەر شانی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەیە: پەیام و بەرنامەی خوای پەروەردگارتان بۆ ڕوون بکاتەوە، بە ڕوونیی و بە ئاشکرایی پێتان بگەیەنێ، ئێوەش لە سەرتانە جێبەجێ بکەن، واتە: هەر کەسە بەرپرسیارە، بەرانبەر بە ئەرکی خۆی.

١٠)- ﴿ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُواْ ﴾، بە دڵنیایی ئەگەر فەرمانبەریی وی (پێغەمبەر ﷺ) بکەن، ڕێی ڕاست دەگرن، (تَهْتَدُواْ)، یانی: دەکەونە سەر ڕاستە ڕێ، دەکەونە سەر ڕێی هیدایەت، (**إِهْتَدى: سَلَكَ الطَّرِيْقَ القَوِيْم**)، (**اهتدى**) ڕێی ڕاستی گرت.

١١)- ﴿ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴾، پێغەمبەریش ﷺ تەنها گەیاندنی ڕوون و ڕوونکەرەوەی لەسەرە، (**البَلَاغ: اسْمُ مَصْدَرٍ بِمَعْنى التَّبْلِيْغ**)، (**بلاغ**) ناوی چاوگە بە مانای

گەیاندن، وەك (أداء) یانی: (تأْدِيَة)، جێبەجێكردن ئەمە ڕوونكردنەوەی ئەوەیە كە لەسەر پێغەمبەرە ﷺ، ئایا ئەركی وی چییە؟ ﴿وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ﴾، گەیاندن و پێڕاگەیاندنی ڕوون و ئاشكرا، یاخود ڕوونكەرەوە، ئەوە ئەركی ویە، دوایی ئەوە دەكەوێتە سەر ئێوە، كە هەرچی پێغەمبەری خوا ﷺ پێی گەیاندوون، جێبەجێی بكەن و پێی هەڵسن.

مەسەلەی چوارەم:

بەڵێندانی خوا بە بڕوادارانی کردار باش، کە بیانکاتە جێنیشین لە زەوییداو، باڵادەستیان بکات، وەك گەلانی دەستڕۆیشتووی پێشوو، هەروەها چەسپاندنی بەرنامەیان و هێمنیی بۆ ڕەخساندنیان، بەڵام بە مەرجی خواپەرستیی بێ خڵتەی شیرك، ئنجا فەرمانکردن بە بڕواداران کە نوێژ بەرپا بکەن و زەکات بدەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، بۆ ئەوەی شایستەی بەزەیی خوابن و، دڵنیاش بن: کافران لە چنگی خوا، کاتێك بیەوێ سزایان بدات، دەرباز نابن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ ۚ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾ ﴾.

شیکرنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ ﴾، خوا بەڵێنی داوە بەوانەتان کە بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکانیان کردوون، [چ بەڵێنێك، چ گفتێك، چ موژدەیەکی پێ داون؟]، کە بیانکاتە جێنیشین، جێنیشینی خۆی لە زەویدا، واتە: دەستڕۆیشتوویان بکات بە جۆرێك کە لەسەر زەوی حکومڕان بن و، خاوەن دەستەڵات بن.

٢)- ﴿ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، وەك چۆن ئەوانەی پێش ئەوانی کردنە جێنیشین و دەستڕۆیشتوو و حوکمڕانی کردن.

ئەوانی پێش ئەوان کێن؟:

أ- هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی بەنوو ئیسرائیلە.

ب- هەندێك گوتوویانە: لە نێو بەنوو ئیسرائیل دا مەبەست پێی داوودو سولەیمانە، کە ئەوانە پادشاش بوون و، پێغەمبەریش بوون (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

ج- هەندێك گوتوویانە: مەبەست پێی مووسایە عليه السلام.

بەڵام چونکە خوا بە گشتیی فەرموویەتی، واتە: هەموو ئەوانەی خوا دەسترۆیشتووی کردوون لە زەویدا لە پێغەمبەران (عَلَيْهُمَ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و، لە شوێنکەوتووانی پێغەمبەران هەمووان دەگرێتەوە، بەڵکو دەگونجێ بڵێین: جگە لە پێغەمبەران (عَلَيْهُمَ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و، شوێنکەوتووانی پێغەمبەرانیش، هەموو ئەوانەی کە خوای باڵا دەست دەسەڵاتی پێداون لە زەوییدا، یانی: وەك چۆن خەڵکی دیکە لە پێشوواندا دەسترۆیشتوو بووەو، حوکمڕان بووە، خوا ئاوا ئێوەش کە ئەگەر ئیماندارېن و کردەوەی باش بکەن، دەتانکاتە حوکمڕان لە زەوییدا.

ئەوەی دواییم بۆیە گوت، هەرچەند لە تەفسیرەکان دا نەمبینیوە، چونکە کوا کامە لە پێغەمبەران دەسەڵاتدار بوون و حوکمڕان بوون لە زەوییدا؟ ئەوەی کە دیارە بە ئاشکرا هەر داوودو سولەیمان (عَلَيْهُمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)ن، بەڵام شوێنکەوتووانی پێغەمبەرانیش دەگرێتەوەو، هەموو ئەوانەش کە لە پێش ئوممەتی ئیسلامدا، خوا بە جۆرێك لە جۆرەکان دەسەڵاتی پێداون، ئنجا چ دەسەڵاتەکەیان بە هەق بە کارهێنابێ، کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)و، شوێنکەوتوانیان بوون، جێنیشینەکانیان بوون، چ بە ناهەق بەکاریان هێنابێ، کە جگە لە وان بوون بە زۆریی، چونکە ئەوانیش حوکمڕانی دادگەرو چاکیان تێدا هەبوون و هی ستەمکارو خراپیشیان هەبوون.

٣)- ﴿ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ ﴾، ئەو ئایینەی بۆشی پەسند کردوون، بۆیان دەچەسپێنێ، (وَلَيُمَكِّنَنَّ)، یانی: (ليوَطِّئَنَّ لَهُمْ دينَهُم، يَعْني: ملَّتَهُم التي ارتضاها لَهُم)، ئەو ئایین و ڕێبازەی خوا بۆی پەسند کردوون، بۆیان دەچەسپێنێ و سەقامگیری دەکات.

٤)- ﴿ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ﴾، دوای ئەوەش کە ترس و لەرزیان لەسەرە ئێستا، بۆیان دەگۆڕێ بۆ هێمنیی و ئاساییش، (الطبري)، گوتوویەتی: (لَيُبْدِلَنَّهُم: لَيُغَيِّرَنَّ حالَهُم، أَبْدَلَهُ جَاءَ بِبَدَلٍ عَنْهُ)، (لَيُبْدِلَنَّهُم)، واتە: جێگرەوەیان بۆ دێنێ، شتێکی دیکە، حاڵێکی دیکە، جیا لەوەی ئێستا تێدان.

٥)- ﴿ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ﴾، ئەوانیش بەندایەتیی بۆ من دەکەن و، هیچ شتێك ناکەنە هاوبەشم، واتە: ئەوە مەرجی خوای پەروەردگارە بۆیان یاخود: لە حاڵێکدا خوا ئەو بەڵێنەتان بۆ جێبەجێ دەکات، کە ئیماندارو کردەوە باش بن و، بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، هیچ شتێك نەکەنە هاوبەشی.

٦)- ﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾، هەر کەسیش لە دوای ئەوە، دوای ئەو حەقیقەتانەی ڕوونکرانەوە، بێبڕوابێ، یاخود سپڵە بێ، ئا ئەوان دەرچووان، (كَفَرَ) دەگونجێ مەبەست پێی: (كُفْرَانُ النِعْمَةَ)، بێ، واتە: سپڵەیی و بێ نمەکیی، دەشگونجێ مەبەست بێبڕوایی بێ بەرانبەر بە خواو پێغەمبەر ﷺو ئیسلام، هەر کەسێك بێبڕوابێ یاخود سپڵە بێ.

﴿ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾، ئا ئەوانە دەرچووانن، لە چی دەرچوون؟

أ- لە حوکمی خوارسك و زگماك.

ب- لە حوکمی عەقڵی سەلیم.

ج- لە حوکمی شەریعەت دەرچوون.

٧)- ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾، نوێژیش بەرپا بکەن، [ئەوە بەشێکی گەورەو گرنگی مافی خوای پەروەردگارە]، زەکاتیش بدەن، ئەویش بەشێك لە مافی خەڵکە.

٨)- ﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ ﴾، فەرمانبەریی پێغەمبەریش بکەن، یانی: بە قسەی قیادەی خۆشتان بکەن: هەقی خوا جێبەجێ بکەن و، هەقی خەڵك جێبەجێ بکەن و، بە قسەی سەرپەرشتیاران و مشوورخۆرانی خۆشتان بکەن، کە ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ بووە، دوایی هەر کەسێکی دیکە لە ڕێی پێغەمبەرەوە ﷺ سەرپەرشتیی خەڵك دەکات و، پێش خەڵك دەکەوێ، بە ڕێی شەریعەتدا، کە دوو پایە سەرەکییەکەی بریتین لە: نوێژ، وەك هەقی مەعنەویی خوا، زەکات: وەك هەقی خەڵکی خوا.

٩)- ﴿ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵدا بنوێنرێ.

بە نسبەت نێو خۆتانەوە ئاوابن، بە نسبەت دوژمنان و ناحەزانیشتانەوە:

١٠)- ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، پێت وانەبێ ئەوانەی بێبڕوان، دەرباز بوون، ڕۆیشتوون و لە دەست دەرچوون، بە دڵنیایی ئەوان دەستەوسانکەر نین بۆ خوا ﷻ لە زەوییدا، ئەوان دەستەوسانکەر نین بۆ خوا کاتێك بیەوێ بیانفەوتێنێ و سزایان بدات لە دنیادا، یان لە دواڕۆژدا، لە دەستەڵاتی خوا قوتار نابن.

١١)- ﴿ وَمَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ ۖ وَلَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴾، شوێنی حەوانەوەیان دۆزەخەو، خراپترین سەرەنجامیشە.

کورتە باسێک
ئایەتی (٥٥)و چوار ڕاستیی مەزن

بەڕێـــــزان!

چـوار ڕاسـتیی مـەزن لـەم ئایەتـی ژمـارە (٥٥) وەردەگریـن: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمۡ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرۡتَضَىٰ لَهُمۡ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ يَعۡبُدُونَنِي لَا يُشۡرِكُونَ بِي شَيۡـٔٗاۚ وَمَن كَفَرَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ٥٥ ﴾:

یەکەم: ئیعجازێکی مێژوویی:

پێشـتریش باسـمان کـرد: ڕای زیاتـری زانایـان وایـە کـە ئـەم سـوورەتی (**النور**)ە، لـە سـاڵی شەشـەمی کۆچییـدا، واتـە: چـوار پێنـج سـاڵ پێـش کۆچـی دوایـی پێغەمبـەر ﷺ دابەزیـوە، کـە ئـەو کاتـە مسـوڵمانان حـاڵ و باڵیـان وابـووە، لـە ژێـر تـرس و لـەرزدا بـوون و، لـە هـەر چـوار لای دنیـاوە هەڕەشـەیان لـێ کـراوە لـە لایـەن دەوڵەتـی ڕۆمـەوە، لـە لایـەن دەوڵەتـی فارسـەوە، لـە لایـەن موونافیقەکانـەوە، لـە لایـەن جوولەکەکانـەوە، زۆر لـە حاڵەتێکـی ناخۆشـدا بـوون، زۆر جـۆرە فشـاریان لەسـەر بـوون، بـەڵام ئـا لـە ئـەو کاتـەدا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: خـوا بەڵێنـی داوە بەوانەتـان کە ئیمانیـان هێنـاوەو، کـردەوە باشـەکان دەکـەن کـە بیانکاتـە جێنیشـین لـە زەوییـدا، وەك چـۆن ئەوانـی پێـش ئەوانـی کردۆتـە جێنیشـین لـە زەوییـداو، ئایینەکەیـان کـە بـۆی هەڵبـژاردوون، بۆیـان بچەسـپێنێ و، ترسیشـیان بـۆ بگـۆڕێ بـە هێمنیـی و ئاسـاییش.....

ئـەو بەڵێنــەی خــوا داویەتــی بــە هــاوەڵان، دوایــی ئـەو بەڵێنــە هاتۆتــە دی، لەسـەردەمی ئەبـوو بەکـرو عومـەرو عوسـمان و عەلـی دا (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـە سـەردەمی چـوار خەلیفـە ڕاشـیدەکان، کـە بـە نـاوی خەلیفـەش نـاسراون، لـە سـەردەمی ئەوانـدا، خـوا ﷻ کردنـی بـە جێنیشـین و ئاییـنەکەشـی چەسـپاندو تـرس و لەرزیشـی بـۆ گۆڕیـن بـە هێمنیـی و ئاسـاییش، ئەمـە ئیعجازێکـی مێژووییـە، چونکـە لـە کاتێکـدا خـوا ئـەو بەڵێنـەی بـە مسـوڵمانان داوەو، ئـەو موژدەیـەی پێـداون، کـە مسـوڵمانان حاڵیـان ئـەوە بـووە، لـە هەمـوو لاوە دوژمـن سـەریان تێنـاون و، مەترسییان هەبـووە لـە ڕۆم و فـارس و، لـە دوژمنانـی نێـو خـۆو دەرەکیـی، ئنجـا بـا لـەو بـارەوە ئـەم دوو دەقـەش بێنیـن:

١- {**دَخَلَ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ لَهُ: «يَا عَدِيُّ! أَمَا إِنِّي أَعْلَمُ مَا الَّذِي يَمْنَعُكَ مِنَ الإِسْلَامِ، تَقُولُ: إِنَّمَا اتَّبَعَهُ ضَعَفَةُ النَّاسِ، وَمَنْ لَا قُوَّةَ لَهُ، وَقَدْ رَمَتْهُمُ الْعَرَبُ، أَتَعْرِفُ الْحِيرَةَ؟ قَالَ: قُلْتُ: لَمْ أَرَهَا، وَقَدْ سَمِعْتُ بِهَا. قَالَ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُتِمَّنَّ اللَّهُ هَذَا الأَمْرَ، حَتَّى تَخْرُجَ الظَّعِينَةُ مِنَ الْحِيرَةِ، حَتَّى تَطُوفَ بِالْبَيْتِ فِي غَيْرِ جِوَارِ أَحَدٍ، وَلَيُفْتَحَنَّ كُنُوزَ كِسْرَى بْنِ هُرْمُزَ» قَالَ: قُلْتُ: كِسْرَى بْنُ هُرْمُزَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، كِسْرَى بْنُ هُرْمُزَ، وَلَيُبْذَلَنَّ الْمَالُ حَتَّى لاَ يَقْبَلَهُ أَحَدٌ» قَالَ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ: «فَهَذِهِ الظَّعِينَةُ تَخْرُجُ مِنَ الْحِيرَةِ، فَتَطُوفُ بِالْبَيْتِ فِي غَيْرِ جِوَارٍ، وَلَقَدْ كُنْتُ فِيمَنْ فَتَحَ كُنُوزَ كِسْرَى بْنِ هُرْمُزَ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَكُونَنَّ الثَّالِثَةُ، لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ قَالَهَا**}، (**أخرجه: أحمد: ١٨٢٨٦، تعليق شعيب الأرنؤوط: بعضه صحيح وهذا إسناد حسن**).

واتـە: ڕۆژێـك عەدیـی کـوڕی حاتەمـی طائیـی ئـەو کاتـەی کـە مسـوڵمان دەبـێ، دەچێتـە لای پێغەمبـەری خـواﷺ (دوای ئـەوەی خوشـکەکەی نامـەی بـۆ دەنووسـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ مـن دیـل بـووم، منـی ئـازادی کـردم لەبـەر ئـەوەی کـە کچـی حاتەمـی طائیـی بـووم، زۆر ڕێـزی لێگرتـم، تـۆش وەرە بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕێـزت دەگـرێ، ئنجا عەدیـی کـوڕی حاتەمـی طائیـی چـوو بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە درێـژەی چەنـد قسـەیەکدا)، پێـی فەرمـوو: ئـەی عەدیـی!

مـن دەزانـم چ شـتێك ڕێ لـە تـۆ دەگرێ کـە بێیـە نێـو ئیسـلامەوە، دەڵێـی: ئەوانـەی شـوێن ئیسـلام کەتـوون خەڵکـی بێهێـزو بـێ توانـان و، عەڕەبیـش هەمـووی دژیانـە (مسـوڵمانانە)، بـەڵام ئـەی عـەدی! ئایا شـارەزای (حِيرَةَ)ی (ئـە کاتـە شـارێك بـووە)، گوتـم: نەمبینیـوە، بـەڵام بیسـتوومە، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: سـوێند بـەو کەسـەی گیانـی منـی بـە دەسـتە، خـوا ئـەم ئایینـە تـەواو دەکات، تاکـو ئافرەتـی کـەژاوەدار بـە تەنـێ لـە (حِيرَةَ)وە دەچـێ بـۆ مەککـە، تەوافـی بەیـت دەکات، بەبـێ ئـەوەی لـە پەنـای کەسـدا بـێ، خەزێنەکانـی کیسـڕای کـوڕی هورموزیـش دەگیرێـن، گوتـم: کیسـڕای کـوڕی هورمـوز؟ (واتـە: پادشـای فـارس)، فەرمـووی: بەڵـێ، کیسـڕای کـوڕی هورمـوز، هەروەهـا مـاڵ و سـامان دەبەخشرێتـەوەو کـەس وەری ناگـرێ، (دەگوتـرێ: وەرن کـێ زەکاتـی دەوێ؟ کـەس پێویسـتیی پێـی نابـێ)، (عەدیـی کـوڕی حاتـەم دەڵـێ:) ئنجا ئـەوە ئێسـتا مـن دەیبینـم، ئافرەتـی کـەژاوەدار لـە (حِيرَة)ەوە دەچـێ تـەواف دەکات بـە دەوری کەعبـەدا، بـە بـێ ئـەوەی لـە پەنـای کەسـدا بـێ، (ئەوەیـان ئـاوا هاتۆتـە دی)، هەروەهـا خۆشـم لەگـەڵ ئەوانـەدا بـووم کـە خەزنەکانـی کیسـڕای کـوڕی هورموزمـان گرتـن، سـوێند بـەوەی گیانـی منـی بـە دەسـتە، سێیەمیشـیان هـەر دەبـێ، چونکـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویەتـی.

سێیەمیان ئەوەیـە کـە مـاڵ و سـامان دەبەخشرێتـەوەو کـەس نابـێ وەری بگـرێ، کـە ئەویـش لـە سـەردەمی عومـەری کـوڕی عەبدولعەزیـزدا هاتـە دی، دەیانگـوت: ڕەحمـەت لـەو کەسـە بـێ زەکاتـی دەوێ بیدەینـێ، کـەس نەبـوو وەری بگـرێ.

ئـەم فەرمایشـتە وەك لـە کتێبـی پێنجەمـی مەوسـووعەی: (بیرکردنـەوەی ئیسـلامیی لـە نێـوان وەحیـی و واقیـع دا) باسـم کـردوە، لێـی وەردەگیـرێ، یەکێکـە لـەو بەڵگانـەی کـە ئافـرەت دەگونجـێ بـە تەنـێ سـەفەر بـکات، سـەفەری دووریـش، بـەڵام، بـە مەرجێك ڕێیەکـە ئەمیـن بـێ، یاخـود ئـەو ئامـڕازەی پێـی دەچـێ، جێـی دڵنیایـی بـێ، کاتـی خـۆی کـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: {**لاَ يَحِـلُّ لامْـرَأَةٍ تؤْمِـنُ بِاللـهِ وَالْيَـوْمِ الآخِـرِ، أَنْ تُسَـافِرَ مَسِـيرَةَ يَـوْمٍ وَلَيْلَـةٍ، لَيْسَ مَعَهَـا حُرْمَـةٌ**} (**أخرجـه البخـاري:**

١٠٣٨)، واتە: هەر ئافرەتێك بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێ، بۆی نیە بۆ ماوەی شەوو ڕۆژێك بە سەفەر بچێ، مادام خزمێکی مەحرەمی لەگەڵ نەبێ.

مەبەستی پێ ئەو کاتە بووە، کە ئەو کاتە ڕێگایەکە جێی دڵنیایی نەبووەو، ئامرازی سەفەرکردنەکەش وڵاخ بووەو، ئەو کاتە پیاویش بە تەنێ بە زەحمەت سەفەری بۆ کراوە، چ جای ئافرەت، بەڵام کە واقیعەکە دەگۆڕێ، حوکمەکەش دەگۆڕێ، چونکە (**القرافي**)، لە کتێبی: (**الإحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام وتصرُّفات القاضي والإمام**)دا، دەڵێ: ئەو حوکمانەی [ئەگەر گوتبای: ئەو فەتوایانەی باشتر بوو]، کە بناغەیان لەسەر عورف و عادەتە، هەر کاتێك عورف و عادەتەکە، حاڵ و واقیعەکە گۆڕا، ئەو فەتواو حوکمەکەش ئۆتۆماتیکی دەبێ بگۆڕێ[1]، پێغەمبەر ﷺ کاتی خۆی کە فەرموویەتی: با ئافرەت بە تەنێ سەفەر نەکات، لەبەر ئەوەی هەل و مەرجەکە وایخواستوە، ئافرەت مەترسیی ڕێی لەسەر هەبووە، تووشی ستەم لێکران و زیناو نارەحەتیی ببێ، بەڵام کە شێوازی سەفەر کردنەکە دەگۆڕێ، حاڵ و واقیعەکە دەگۆڕێ، حوکمەکەش دەگۆڕێ، پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەو کاتە وایفەرمووە، ئەگەرنا ئەوەتا دوایی کە ئیسلام زۆر پەرەی گرتووەو سەقامگیر بووە، فەرموویەتی: ئافرەتی کەژاوەدار [(**الظَّعِينَـةُ**)، ئافرەتێك کە بە سواری وڵاخی بە کەژاوەدار سەفەر دەکات]، بە تاقی تەنیا لە (**حِيرَة**)وە دەچێ بۆ کەعبەو لەوێش تەواف دەکات، کەواتە: دروستە ئافرەت بە تەنێش سەفەر بکات، بە مەرجێك ڕێیەکەی ئەمین بێ و، لە خۆی دڵنیا بێ و، لە مەترسیی دوور بێ.

٢- {عَنْ أَبِي العَالِيَة قَالَ: مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ خَائِفاً، يَدْعُوُ إِلَى اللَّهِ سِرًّا وَعَلاَنِيَةً، قَالَ: ثُمَّ أُمِرَ بِالْهِجْرَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ، قَالَ: فَمَكَثَ بِهَا هُوَ وَأَصْحَابُهُ خَائِفُونَ، يُصْبِحُونَ فِي السِّلاَحِ وَيُمْسُونَ فِيهِ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَا يَأْتِي عَلَيْنَا يَوْمٌ نَأْمَنُ فِيهِ، وَنَضَعُ السِّلاَحَ؟ فَقَالَ النَّبِي ﷺ: لاَ تَغْبَرُوْنَ إِلاَّ يَسِيراً حَتَّى يَجْلِسَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ فِي الْمَلأَ الْعَظِيمِ مُحْتَبِيًا فِيهِ، لَيْسَ فِيهِ حَدِيدَةٌ، وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ}[2].

---

(١) ص ٣١٨، ٣١٩.

(٢) جامع البيان: ج١٨، ص١٧٠، رقم: ٢١١٣٣.

واتـە: ئەبـوو عالیـە دەگێڕێتـەوە دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ دە (١٠) سـاڵان مایـەوە، ترسـی هەبـوو، (واتـە: لـە مەککـە)، خەڵکـی بـە ئاشـکراو بـە پەنهانیـی بانـگ دەکـرد بـۆ لای خـوا، دوایـی خـوا فەرمانـی پێکـرد کـۆچ بـکات بـۆ مەدینـە، خـۆی و هاوەڵانـی، دیسـان لـە ترسـدا بـوون، ڕۆژیـان دەکـردەوە هـەر بـە چەکـەوە، شـەویان لـێ دادەهـات هـەر بـە چەکـەوە، [واتـە: شـەوو ڕۆژ هـەر چەکیـان پێبـوو]، پیاوێـك گوتـی: دەبـێ ڕۆژێـك بـێ، لـە خۆمـان دڵنیا بیـن و چـەك دابنێیـن؟ پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: تەنیـا کەمێکـی پـێ دەچـێ، پیاوێکتـان لـە کـۆڕو مەجلیسـێکی مەزنـدا دادەنیشـێ، دەسـتی لـە ئەژنـۆی وەرهێنـاوە [(مُحْتَبِيًا)، واتـە: دوو دەسـتی بـە ئەژنۆیەکانـی گرتـوون، بـۆ ئـەوەی پشـتی ئیسـڕاحەت بـکات]، کـە لـەو کـۆڕو مەجلیسـەدا ئاسـنەواڵەیەکی تێـدا نیـە.

واتە: چەکی تێدا نیەو پێویست ناکات چەك هەڵبگرن.

دووەم: ڕەوایەتیی حوکمڕانیی چوار خەلیفەکان:

ئـەم ئایەتـە بەڵگـەی ڕەوایەتیـی خەلیفایەتیی و پێشـەوایەتیی چوار جێنیشـینەکانی پێغەمبـەرە ﷺ: ئەبـوو بەکـرو عومـەرو عوسـمان و عەلـی (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، بۆچـی؟

چونکـە دوێنراوەکان، هـاوەڵان بـوون، کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ ﴿٥٥﴾ ﴾، ئایـا خـوا کێـی دوانـدوە؟ بێگومـان هاوەڵانـی دوانـدوون (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)و، لـە ڕۆژگاری ئەوانیشـدا، چـوار خەلیفـەکان حوکمیـان کـردوەو، هـەر سـێ موژدەکانیشـیان کـە خـوا پێـی داون، بۆیـان هاتوونـە دی:

١- (الإسْتِخْلافُ فـي الأرضْ)، کرانە جێنیشین لە زەوییدا.

٢- (التَمْكِينُ للدِّيْن)، سەقامگیر کرانی ئایین.

٣- (تَبْدِيْل الخَوْفِ بِالأَمْن)، ترس و لەرز گۆڕدران بە هێمنیی و ئاساییش.

هەر سێ موژدەکە هاتوونە دی، لە ڕۆژگاری هاوەڵاندا (خوا لێیان ڕازی بێ).

کەواتە: چوار خەلیفەکان (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەر چواریان بە پێی گفت و بەڵێنی خوا ﷻ وەك موژدەیەك کە بە تایبەت بە هاوەڵانی داوەو، بە گشتیی بە ئیماندارانی ئەو کاتەی داوە، کە زۆربەیان هاوەڵان بوون، بە پیاوان و ئافرەتانەوە، بوونە حوکمڕان، مانای وایە ئەوە، ئەو چاکەو نیعمەتە بووە، چونکە خوا وەك چاکەو نیعمەتێك بۆ هاوەڵانی خستۆتە ڕوو، کەواتە: جێنیشینایەتیی چوار جێنیشینەکان:

ئەبوو بەکر، عومەر، عوسمان، عەلی، نیعمەتێکی گەورەی خوا بووەو بەڵێن و موژدەیەکی خوا بووە بۆ هاوەڵان، کە بۆی هێناونە دی، ئنجا هەر سێ موژدەکەش هاتوونە دی: هەم ئەوان بوون بە جێنیشین، هەم ئایینەکە چەسپاوەو سەقامگیر بووە، هەم ترس و لەرزیشیان بۆ گۆڕدراوە بە هێمنیی و ئاساییش، هەر سێکیان هاتوونە دی.

ئنجا ئەمە لە ڕاستییدا وەڵامێکی ددان شکێنە بۆ شیعە[1]، ئەوانەی تانە دەدەن لە ڕەوایەتیی حوکمڕانیی هەرسێ خەلیفەکان: ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان، بێگومان عەلییش چوارەمین خەلیفەی ڕاشیدە (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام لەبەر ئەوەی شیعە، بەس ئەو بە حوکمڕانی ڕاست و شەرعیی و ڕەوا دەزانن، بۆیە باسی ئەو ناکەین - خوا ﷻ لە سەردەمی چوار خەلیفەکان و هاوەڵاندا ئەو گفت و بەڵێنەی خۆی هێناوەتە دی و، ئەو نیعمەتە بۆ ئەهلی ئیسلام هاتۆتە دی، کە باشترین شێوازی حوکمڕانییان لە دوای شێوازی پێغەمبەر ﷺ پێشکەش بە مرۆڤایەتیی کردوە، کە ببێتە چرایەك و سەرمەشقێك بۆ هەموو ئەوانەی دەیانەوێ حوکمڕانییەکی شەرعییانە بکەن، دەبێ لە دوای پێغەمبەر

---

(١) شیعەی دوازدە ئیمامیی.

ﷺ تەماشای ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان و عەلی بکات (خوا لێیان ڕازی بێ)، بۆیە هەر کەسێك تانە لەوان بدات، لە ڕاستییدا تانەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە، چونکە ئەوەی کە خوا هێناویەتە دی بۆ ئەوان، موژدەو بەڵێنی خوای پەروەردگارە.

من جار جار تەماشای تەفسیرە شیعییەکانیش دەکەم، سێ لە تەفسیرە شیعییەکانم لەلان:

١- **(الميزان)**ی **(محمد حسين الطباطبائي)**،

٢- (تفسير نمونه) کە فارسییە، هی (ناصر مكارم شيرازی)

٣- **(الكاشف)**ی **(محمد جواد مغنية)**،

هیچ کامیان لە کاتی تەفسیرکردنی ئەم ئایەتەدا، بەلای ئەوەدا ناچن کە مەبەست پێی حوکمڕانیی و خەلیفایەتیی چوار خەلیفە ڕاشیدەکانە، بە تایبەتیی سێیەکان: ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە بێگومان هۆکاری ئەوە جگە لە بوغزو کینەو دڵڕەشیی، هیچی دیکە نیە، ئەگەرنا ئەوەتا دیارە: لە دوای پێغەمبەر ﷺ هاوەڵان لەسەر ئەبوو بەکر ڕێك کەوتوون، دوای ئەبوو بەکر، لەسەر عومەر ڕێك کەوتوون، دوای عومەریش لەسەر عوسمان ڕێك کەوتوون، لە دوای عوسمانیش لەسەر عەلی ڕێك کەوتوون، ئنجا عەلی (خوا لێی ڕازی بێ)، لە **(نهجُ البلاغة)**[1]دا، ئەوە دەکاتە بەڵگەی ڕەوایەتیی حوکمڕانیی و جێنیشینایەتییەکەی خۆی: دەڵێ: هەر ئەوانە منیان هەڵبژاردوە، کە ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمانیان هەڵبژاردوون! نەك وەك ئەوەی شیعە دەڵێن: خوای زاناو شارەزا فڵان ئایەت و فڵان ئایەتی لە بارەوە دابەزاندن و، پێغەمبەریش ﷺ

---

(١) نهج البلاغة، ص ٣٧٥، الخطبة (٢٠٥) [... والله ما كانت لي في الخلافة رغبة ولا في الولاية إربة، ولكنكم دعوتموني إليها، وحملتموني عليها...] هەروەها بڕوانە: ص ٤٢١، الكتاب رقم: ٦ [إنه بايعني القوم الذين بايعوا أبابكر وعمر وعثمان، على ما بايعوهم عليه...].

فەرمووبێتی: تۆ لە دوای مـن ئیمامـی! ئەگـەر ئـەو بەڵگانـە هەبوونایـە، عەلـی (خوا لێـی ڕازی بـێ)، لـە (**نهجُ البلاغـة**)دا، بـاسی دەكـردن، كـە هیـچ كام لـەو بەڵگانـەی نەهێناونـەوە، بەڵكـو دەڵـێ: ئەوانـەی بەیعەتیـان بـە مـن داوە، هـەر ئەوانـەش بەیعەتیـان بـە ئەبـوو بەكـرو عومـەرو عوسـمان داوە، واتـە: ڕەوایەتیـی حوكمڕانیـی مـن، لـە بەیعـەت و لـە بەڵێـن پێدانـی خەڵـك و جەمـاوەرەوە هەڵدەقوڵـێ و، هـەر ئەوانیـش ڕەوایەتییـان دا، بـە سـێ جێنیشـینەكەی پێـش مـن (خـوا لـە هەموویـان ڕازی بـێ).

سێیەم: لەم ئایەتە موبارەكە وەردەگیرێ: كە چوار خەلیفە ڕاشیدەكان: ئەبوو بەكرو عومەرو عوسمان و عەلی، خواپەرستی ڕاست و ساغ و دوور لە شیرك بوون.

چونكـە خـوا ﷻ لـە كۆتایـی ئایەتەكـەدا دەفەرمـوێ: ﴿يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا﴾، ئەمـە دوو واتـای هـەن:

أ- (حاڵتان وایەو بۆیە خوا ئەوەتان بۆ دەكات، ئەو بەڵێنەو ئەو سێ موژدەیەتان پێ دەداو، بۆتان دێنێتە دی)، چونكە ئێوە بەندایەتیی بۆ من دەكەن و، هیچ شتێك ناكەنە هاوبەشم، ئەوە واتایەكی، یانی: خوا هەواڵ دەدا كە ئێوە ئاوان، بۆیە خوای پەروەردگار واتان بۆ دەكات، كەواتە: ئەو چوار خەلیفەیە چاك بەندایەتییان بۆ خوا كردوەو هیچ جۆرە شیركێكیان، نە شیركی گەورە، نە شیركی گچكەیان تێدا نەبووە.

ب- دەشگونجێ مەبەست مەرج بێ، واتە: بە مەرجێك ئەوەتان بۆ دەكەم، ئێوەش بەندایەتیی بۆ من بكەن و، هاوبەشم بۆ پەیدا نەكەن، ئنجا مادام خوا بەڵێنەكانی هێناونە دی، كەواتە: دیارە مەرجەكەش هاتۆتە دی، (**إذا تَحَقَّقَ الشَّرطُ تَحقَّق المَشْرُوط، وتَحقُّق المَشْرُوط دَلِيلٌ عَلَى تَحقّق الشَّرْطِ**)، ئەگەر بە مەرج گیراو هاتە دی، مانای وایە مەرجەكەش هاتۆتە دی، جاری وا هەیە مەرج دادەنرێ و، مەرج گیراو نایەتە دی،

بەڵام ئێستا بە مەرج گیراوەکە، یاخود گفت و بەڵێنەکە هاتۆتە دی، کە بریتیە لەوەی خوای پەروەردگار بیانکاتە خەلیفە لەسەر زەوی و، دینەکەیان بۆ بچەسپێنێ و، ترسیان بۆ بگۆڕێ بە هێمنیی و ئاسایش، ئەو بەڵێنە هاتۆتە دی، کەواتە: دیارە مەرجەکەش هاتۆتە دی، کە بریتیە لە بەندایەتیی بۆ خوا کردن، بە بێ هاوبەش بۆ دانانی.

چوارەم: ئەوانەی بەرانبەر بەو نیعمەتەی خوا سپڵەو ناسوپاس بوون، دووچاری لادان (فسق) بوون:

﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾، هەر کەسێك لە دوای ئەوە سپڵە یان بێبڕوا بێ، ئا ئەوانەن لە ڕێ دەرچووان، هەڵبەتە دەشگونجێ مەبەست لە کوفر: ﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ ﴾، بێبڕوایی بێ، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی کوفرانی نیعمەت بێ، واتە: سپڵەو ناسوپاس بێ، ئەمەش ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە: لە ڕۆژگاری ئومەوییەکانەوە، کە لە ڕێبازی چوار خەلیفە ڕاشیدەکان لایان دا - کە هەر هەمان ڕێبازی پێغەمبەری خاتەمە ﷺو ئەوان درێژە پێدەری ڕێبازەکەی پێغەمبەر ﷺ بوون لە حوکمڕانییدا - لە سەردەمی بەنی ئومەییەوە کە حوکمی ئیسلامیی لە شوڕاییەوە گۆڕا بۆ میراتیی و بنەماڵەیی، ئا ئەوە جۆرێك لە سپڵەیی بوو بەرانبەر بە نیعمەتی خوای پەروەردگارو، جۆرێك لە دەرچوون بوو لە ڕێبازەکەی پێغەمبەر ﷺو، حوکمی زگماك و عەقڵیش، چونکە شوکرانی نیعمەت، شوکری نیعمەتی ئیسلام ئەوە بوو، کە لە سەر هەمان ئەو ڕێبازەی چوار خەلیفە ڕاشیدەکان بڕۆن، بەڵام بە داخەوە لە سەردەمی موعاوییەوە، کە لە بارو دۆخێکی نائاساییدا بووە بە حوکمڕان، دواییش لە کاتێکدا کە خۆی لە ژیاندا مابوو، چوار پێنج ساڵ پێش ئەوەی بمرێ، یەزیدی کوڕی بە زۆر سەپاند بەسەر مسوڵماناندا، لە ڕاستییدا ئەوە جۆرێك بوو لە سپڵەیی بەرانبەر بەو نیعمەتی ئیمان و ئیسلامە، بەرانبەر بەو ڕێبازە نوورانیی و درەوشاوەیەی کە پێغەمبەر ﷺ هێنای و چوار

خەلیفە ڕاشیدەکانی درێژەیان پێدا، بەڵێ حوکمڕانیی ئیسلامیی لە سەردەمی بەنوو ئومەییەوە لادان و خلیسکانی تێ کەوت، لە شێوازی حوکمڕانییدا، بە تایبەت لە شێوازی دانانی حوکمڕاندا کە پێشێ بە ڕاوێژ (**شوری**) بوو: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴿٣٨﴾﴾الشوری، بەڵام لە موعاویە بەو لاوە، کرا بە حوکمی بنەماڵەیی و میراتیی و لەسەر ڕێبازە ڕاست و ڕوونەکەی پێغەمبەری خواو چوار خەلیفە ڕاشیدەکانی نەما، هەرچەندە زۆر بە جەختکردنەوە، پێغەمبەری خوا فەرمووبووی: {عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي، وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ} (أخرجه أحمد: ١٧١٨٤، وأبو داود: ٤٦٠٧، والترمذي: ٢٦٧٦، وقال: حسن صحيح، وابن ماجه: ٤٢، والحاكم: ٣٢٩، وقال: صحيح)، واتە: ڕێبازی من و ڕێبازی خەلیفە سەر ڕاستە ڕاستە ڕێ کراوەکانم بگرن، دانانی لەسەر ڕۆبگرن.

بێگومانیش مەبەست لە (ڕێباز) شێوازی حوکمڕانییە، بۆیەش باسی خۆی و جێنشینەکانی کردوە، ئەگەرنا هاوەڵان بەگشتیی لەسەر ڕێبازە گشتییەکەی بوون.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان کـە دەرسـی کۆتاییـە لـە سـوورەتی **(النـور)**، حـەوت ئایـەت دەگرێتـە خـۆی: (٥٨ - ٦٤) کـە پێنـج بابەتـی سـەرەکییان تێـدا خراونـە ڕوو:

١- باسی ئەوە کە دەبێ مسوڵمانان کۆیلەکانیان، بە نێرو مێوەو، منداڵەکانیان چ باڵغ بن چ نە باڵغ نەبن، لەسەر مۆڵەت وەرگرتن ڕابهێنن، لە کاتێکدا دەچنە ژوورە تایبەتییەکانیانەوە، بە تایبەت لەو کاتە تایبەتییانەدا، کە تێیاندا پشوو دەدەن: پێش نوێژی بەیانیی، کاتی نوێژی نیوەڕۆ، دوای نوێژی خەوتنان.

٢- ژنانێك کە گەیشتوونە حاڵەتی نائومێدیی لە منداڵبوون و شوکردن و....هتد، مۆڵەتدراون کە لە ڕووی پۆشتەییەوە سەختگیریی نەکەن و، خۆیان لە هەندێك پۆشاك سووك بکەن، بەڵام ئەگەر ئەو مۆڵەتەش وەرنەگرن بۆ ئەوان باشترە.

٣- لە بارەی خواردن و خواردنەوەوە، سەغڵەتیی ناخرێتە سەر: کوێرو شەل و نەخۆش و ساغەکان، کە لە ماڵی خۆیان و خزم و نیزیکانیان و، متمانە پێکەرو برادەرانیان بخۆن، بە کۆمەڵ یان تاك تاك و، پێویستە لە کاتی چوونە ژووریشدا سڵاو بکەن.

٤- کاتێك مسوڵمانان بۆ کارێکی کۆکەرەوەو هەرەوەزیی کۆدەبنەوە، نابێ بە بێ مۆڵەتی پێغەمبەر ﷺ (هەروەها کەسێك کە لە شوێنیەتی) بەولاو لادا بڕۆن.

٥- نابێ مسوڵمانان بانگ کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆیان، یان بانگکردنیان بۆی، واتە: چ پێغەمبەر ﷺ بانگیان بکات، چ ئەوان بانگی پێغەمبەر ﷺ بکەن، وەك بانگکردنی هەندێکیان بۆ هەندێکیان تەماشا بکەن و، ئەوانەش کە بێ فەرمانیی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەن، دەبێ چاوەڕێی بەڵایەکی دنیایی، یان سزایەکی دوا ڕۆژیی بکەن.

لە كۆتاییشدا خوا هۆشداریی بە مسوڵمانان دەدات، كە خوا ئاگاداری هەموو حاڵ و باڵێكیانەو، لە ڕۆژی بۆ لا گەڕانەوەیدا، هەواڵیان پێ دەدات كە چییان كردوەو چییان نەكردوە!

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ
ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ
ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ
عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ
ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ
وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٩﴾ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا فَلَيۡسَ عَلَيۡهِنَّ
جُنَاحٌ أَن يَضَعۡنَ ثِيَابَهُنَّ غَيۡرَ مُتَبَرِّجَٰتِۭ بِزِينَةٖۖ وَأَن يَسۡتَعۡفِفۡنَ خَيۡرٞ لَّهُنَّۗ وَٱللَّهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٦٠﴾ لَّيۡسَ عَلَى ٱلۡأَعۡمَىٰ حَرَجٞ وَلَا عَلَى ٱلۡأَعۡرَجِ حَرَجٞ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرِيضِ حَرَجٞ
وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمۡ
أَوۡ بُيُوتِ إِخۡوَٰنِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ أَعۡمَٰمِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ
عَمَّٰتِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ أَخۡوَٰلِكُمۡ أَوۡ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمۡ أَوۡ مَا مَلَكۡتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ
أَوۡ صَدِيقِكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَأۡكُلُواْ جَمِيعًا أَوۡ أَشۡتَاتٗاۚ فَإِذَا دَخَلۡتُم
بُيُوتٗا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ تَحِيَّةٗ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةٗ طَيِّبَةٗۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ
ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴿٦١﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ
وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمۡرٖ جَامِعٖ لَّمۡ يَذۡهَبُواْ حَتَّىٰ يَسۡتَـٔۡذِنُوهُۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسۡتَـٔۡذِنُونَكَ أُوْلَٰٓئِكَ
ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۚ فَإِذَا ٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِبَعۡضِ شَأۡنِهِمۡ فَأۡذَن لِّمَن شِئۡتَ مِنۡهُمۡ
وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمُ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٦٢﴾ لَّا تَجۡعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيۡنَكُمۡ
كَدُعَآءِ بَعۡضِكُم بَعۡضٗاۚ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمۡ لِوَاذٗاۚ فَلۡيَحۡذَرِ ٱلَّذِينَ

يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿٦٤﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! بـا کۆیلـەو بەردەسـتەکانتان و ئەوانـەش کـە باڵـغ نەبـوون (لـە منداڵەکانتـان چ کـوڕ چ کـچ) سـێ کەڕەتـان (لـە سـێ کاتتانـدا، بـۆ هاتنـە ژوورەوەکانتـان) مۆڵەتتـان لێوەربگـرن: پێـش نوێـژی بەیانیـی و، کاتێـك پۆشـاکەکانتان دادەنێـن، لـە نیـوەڕۆدا (بـۆ سـەرخەو شـکاندنی قەیلوولـە)و، دوای نوێـژی خەوتنـان، ئەمانـە سـێ (کاتـی دەرکەوتنـی) عەوڕەتتانـن، جگـە لـەو کاتانـە، ئێـوەش و ئەوانیـش بـە هـۆی بەسـەر بەیەکدیـەوە گەڕانـەوە، گوناهتـان ناگاتـێ، بـەو شـێوەیە خـوا ئایەتەکانتـان بـۆ ڕوون دەکاتـەوەو، خـواش زانـای کارزانـە ﴿٥٨﴾ هـەر کاتێکیـش منداڵەکانتـان باڵـغ بـوون بـا مۆڵـەت وەربگـرن (بـۆ هاتنـە ژوور) وەك ئەوانـەی پێـش وان مۆڵەتیـان وەرگـرت، بـەو شـێوەیە خـوا ئایەتەکانیتـان بـۆ ڕوون دەکاتـەوەو، خـواش زانـای کاربەجێیـە ﴿٥٩﴾ ئافرەتانێکـی بـە تەمەنیـش کـە بـە تەمـای هاوسـەرگیریی نیـن، ئەگـەر (بەشـێك لـە) پۆشـاکەکانیان دابنێـن (وەك سـەرپۆش) گوناهیـان ناگاتـێ، بـەڵام نـەك جوانیـی خـۆ دەرخەرانـە، هەرچەنـدە ئەگـەر خۆیـان بپارێـزن، (خۆیـان لـە پۆشـاك سـووك نەکـەن) بۆیـان باشـترەو، خـواش بیسـەری زانایـە ﴿٦٠﴾ بابـای کوێـر گوناهـی ناگاتـێ و، شـەل گوناهـی ناگاتـێ و، نەخـۆش گوناهـی ناگاتـێ، هەروەهـا خۆشـتان گوناهتـان ناگاتـێ کـە: لـە ماڵەکانـی خۆتـان بخـۆن، یـان لـە ماڵەکانـی بابەکانتـان، یـان ماڵەکانـی دایکەکانتـان، یـان ماڵەکانـی مامەکانتـان، یان ماڵەکانـی پوورەکانتـان (خوشـکی بـاب) یـان ماڵەکانـی خاڵەکانتـان، یـان ماڵەکانـی

پلکەکانتان (خوشکی دایک)، یان ماڵێك کە کلیلەکانیتان بە دەستن، یان (ماڵی) برادەرتان، گوناهتان ناگاتێ هەمووتان پێکەوە (خواردن) بخۆن، یان بە بڵاویی (تاك تاك)، ئنجا هەر کاتێك چوونە ماڵانەوە، سەلام لە خۆتان بکەن، سڵاوێك کە لە لایەن خواوەیە بە پێزو پاك و چاکە، بەو شێوەیە خوا ئایەتەکانتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەڵکو بفامن (تێیان بگەن و کاریان پێ بکەن) ﴿٦١﴾ بە دڵنیایی تەنیا ئەوانە بڕواداری ڕاستەقینەن، کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی هێناوەو، هەر کات بۆ کارێکی کۆکەرەوە (گشتیی و هەرەوەزیی)ش لەگەڵی بوون، هەتا مۆڵەتی لێوەرنەگرن (بەملاولادا) ناڕۆن، ئەوانەی (بۆ ڕۆیشتن) مۆڵەتت لێ وەردەگرن، ئا ئەوانە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی هەیە، ئنجا هەر کات مۆڵەتیان لێوەرگرتی، بۆ هەندێك ئیش و کاریان، هەر کامیانت ویست، مۆڵەتی بدەو، داوای لێبوردنیشیان بۆ لە خوا بکە، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە ﴿٦٢﴾ (ئەی مسوڵمانینە!) بانگکردنی پێغەمبەر لە نێوانتاندا، با وەك بانگکردنی هەندێکتان بۆ هەندێکتان نەبێ، بە دڵنیایی خوا ئەوانەتان دەزانێ کە بە خۆتێکگرتنەوە خۆیان دەدزنەوە (بە پەنهانیی دەڕۆن)، ئنجا با ئەوانەی سەرپێچیی لە فەرمانی وی (پێغەمبەر) دەکەن، بترسن و، وریا بن کە بەڵایەکیان (لە دنیادا) تووش بێ، یان سزایەکی بە ئێش (لە ڕۆژی دواییدا) ﴿٦٣﴾ ئەها، ئاگادار بن! هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدایە، هی خوایەو، باشیش دەزانێ لە چ حاڵێك دان و چی دەکەن! ئەو ڕۆژەش کە دەگێڕدرێنەوە بۆ لای، هەواڵیان پێدەدات چییان کردوەو، خواش بە هەموو شتێك زانایە ﴿٦٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلۡحُلُمَ): (الحُلُمْ: زَمَنُ بُلُوغٍ وَسمِّيَ الحُلُمَ، لِكَوْنِ صَاحِبِه جَدِيْراً بالْحِلْم، حَلَم في نَوْمِهِ يَحْلُمُ حُلُمَاً)، وشەی: (حُلُمْ)، یان (حُلْمْ)، بە کاتی باڵغ بوون دەگوترێ و، بۆیە پێی گوتراوە: (حُلُمْ)، چونکە خاوەنەکەی شایستەی ئەوەیە کە هێدیی مەندو ئارام بێ، حەلیم بێ، دەگوترێ: (حَلَمَ في نَوْمِهِ يَحْلُمُ حُلُمَاً)، واتە: خەونی بینی، بە تایبەت کاتی ئیحتیلام بوون، باڵغ بوون.

(عَوۡرَٰتٍ): کۆی (عَوْرَة)یە، (العَوْرَةُ: سَوْءةُ الإنْسَانِ وذَلِكَ كِنَايةٌ، وَأصْلُهَا مِنَ العَارِ، وَالعَوْرَةٌ شَقٌ في الشَّيء)، (عورات) کۆی (عَوْرَة)یە، (عَوْرَة) بە پاش و پێشی مرۆڤ دەگوترێ، کە (كِنَاية)یە، بنەڕەتەکەی لە (العَارِ)ەوە هاتووە، لەبەر ئەوەی مرۆڤ پێی شەرمە، پاش و پێشی دەرکەون، (عَوْرَة) بە کەلێن و درزی شتێك دەگوترێ، لەبەر ئەوەی پاش و پێش ئینسانیش دەکەوێتە نێوان دوو ڕانەکانی.

(طَوَّٰفُونَ): (الطَّوْفُ: المَشي حول الشَّيءِ وَمِنْهُ الطَّائِفُ، وَالطَّوَّافُوْن: الخَدَم)، (طَواف) بریتیە لە ڕۆیشتن بە دەوری شتێکدا، بە دەوری شتێکدا سووڕانەوە، وەك (طَائِفُ)، واتە: سووڕاوە، (طَوَّافُوْن)، ئەوانەی کە زۆر دەسووڕێنەوە، واتە: خزمەتکار، یان منداڵ کە خزمەتی دایکی و بابی دەکات.

(وَٱلۡقَوَٰعِدُ): (جَمْعُ قَاعِد: لِمَن قَعَدَت عَنْ الحَيْضِ وَالتَّزَوجِ، مِثْلُ: حَائِضْ وَحَامِل، فإذَا أُرِيْدَ القُعُودُ قِيْلَ: قَاعِدَةٌ)، (قَوَاعِد) کۆی (قَاعِد)ە، بە ئافرەتێك دەگوترێ: لە حەیز چووبێتەوەو، بە تەمای هاوسەرگیریی نەبێ، لەبەر تەمەن، هەروەك دەگوترێ: (حَائِضْ وَحَامِل)، ئەو شتانەی تایبەتن بە ئافرەتەوە، پێویستییان بە (ة)ی مێینە (التأنيث)، ناکات، چونکە هەر ئافرەت دەکەوێتە حەیزەوە، دەگوترێ: (حَائِضْ)، هەروەها بەس ئافرەت تۆڵدار دەبێ، دەگوترێ: (حَامِل)، هەروەها دەگوترێ:

(**قاعِد**)، بەڵام ئەگەر بیوسترێ بگوترێ: ئافرەتێکی دانیشتوو (**جالسة**)، دەگوترێ: (**قاعِدة**)، چونکە هەر ئافرەت دانانیشێ، پیاویش دادەنیشێ: (**رَجُلٌ قاعِدٌ، وامرأةٌ قاعِدة**)، بەڵام ئەگەر مەبەست لە (**قاعِد**)، ئافرەتێك بێ کەتۆتەوە تەمەنەوەو لە حەیز چۆتەوە، کە پێی دەگوترێ: (**یائسة**)، حاڵەتی نائومێدیی، تازە منداڵی نابێ، ئەوە هەر دەگوترێ: (**قاعِد**)، کۆیەکەی (**قواعِد**)ە.

(جُنَاحٌ): (**الإثْم: لأنَّهُ يَمِيْلُ بِالإنْسَان**)، (جناح)، یانی: باڵ، کە بە (**أجنحة**) کۆدەکرێتەوە، بەڵام (جُنَاحٌ)، لەبەر ئەوەی وەك چۆن باڵی باڵندە هەر یەکەی لە لایەکیەتی، گوناهیش بریتیە لە مەیلکردنی مرۆڤ و، لە ڕێی ڕاست لادانی بەرەو گوناه و تاوان.

(أَشۡتَاتًا): (**مُتَفَرِّقِيْنَ: شَتَّ جَمْعُهُمْ شَتاً وَشَتَاتاً**)، واتە: بە پرژو بڵاویی، بە جیا جیایی.

(تَحِيَّةً): واتە: سڵاوکردن، لە (**حَيّاكَ الله**)ەوە هاتوە، (**أي: جَعَلَ اللهُ لَكَ حَيَاةً**)، خوا ژیانت پێ بدات، بەردەوامت بکا لە ژیاندا، (**وَذَلِكَ إخْبَارٌ ويُقْصَدُ بِهِ الدُّعَاء**)، کە دەگوترێ: (**حَيّاكَ الله**)، خوا تۆی ژیاند، ئەمە هەواڵدانە، بەڵام مەبەست پێی دووعایە، واتە: خوا تۆ بژیەنێ، (**حَيَّا فلانٌ فُلآناً تحيةً إذا قال لهُ ذلِك**)، بەڵام (**حَيّا فلانٌ فلاناً**)، فلان سڵاوی لە فلان کەس کرد، ئەگەر وای پێگوت.

(يَتَسَلَّلُونَ): واتە: خۆیان دەدزنەوە بە پەنهانیی، (**سَلَّ الشَّيءَ مِنَ الشَّيء إذَا نَزَعَهُ، وَمِنهُ قِيْلَ للوَلَدِ سَلِيْل**)، ئەگەر شتێك لە شتێك دابڕنی، دەگوترێ: (**سَلَّ الشَّيءَ مِنَ الشَّيء**)، یانی: لێی داڕنی، بۆیە بە منداڵ و ڕۆڵە دەگوترێ: (**سَلِيْل**)، چونکە لە باب و دایکیەوە هاتوە، لەوانەوە داڕناوەو وەرگیراوە.

(لِوَاذًا): (**لاوَذَ بكذا يلاوِذُ لِواذاً ومُلاَوَذَةً: إذَا اسْتَتَرَ بِهِ**)، ئەگەر کەسێك خۆی لە کەسێك، یان لە شتێك بگرێ، دەگوترێ: (**لاوَذ**)، چاوگەکەی (**مُلاَوَذَةً**)یە، (**لِواذاً**)، واتە: خۆتێگرتن و خۆ پەنهانکردن لە پەنای شتێکدا، کە ئایەتەکە مەبەستی

ئەوەیە، هەندێك لەوانەی دڵنەخۆش بوون، یان ئیمان بێهێز بوون، جاری وا هەبوو كە لە كارێكی هەرەوەزیی و گشتییدا دەبوون، دوایی هەڵدەستان خۆیان تێك دەگرت، هەندێك خۆیان لە پەنای هەندێكیاندا پەنهان دەكرد، بۆ ئەوەی دیار نەبن لە كۆڕو مەجلیسدا، یاخود لەو كارە گشتییەدا.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

لە بارەی ئەو ڕستە موبارەكەوە، كە دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ... ﴾.

ئەو گێڕدراوەیە هاتوە:

أ)- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهمَا: لَمَّا أَنْزَلَ اللهُ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾النساء، فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: إِنَّ اللهَ قَدْ نَهَانَا أَنْ نَأْكُلَ أَمْوَالَنَا بَيْنَنَا بِالْبَاطِلِ، وَالطَّعَامُ هُوَ أَفْضَلُ الْأَمْوَالِ، فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ مِنَّا أَنْ يَأْكُلَ عِنْدَ أَحَدٍ، فَكَفَّ النَّاسُ عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللهُ بَعْدَ ذَلِكَ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ ﴾النور: ٦١، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ ﴾}، (أخرجه الطبري في تفسيره: ٢٦١٧٣، وابن أبي حاتم في تفسيره: ١٤٨٨٦، قال مؤلِّفا الإستيعاب في بيان الأسباب: قلنا: وهذا إسناد حسن، ج٢، ص٥٩٢).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەفەرمویّ: کاتێك خوا ﷻ ئەوەی دابەزاند: [ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ماڵی خۆتان لە بەینی خۆتاندا بە ناهەق مەخۆن، مەگەر بازرگانییەك بێ، بە دڵپەسندی هەردوولا].

مسوڵمانان گوتیان: خوا ﷻ لێی قەدەغە کردووین ماڵ و سامانمان لە بەینی خۆماندا بە ناهەق بخۆین، خواردن و خۆراکیش باشترینی ماڵ و سامانمانە، بۆیە هیچ کاممان بۆی حەڵاڵ نیە، بۆی ڕەوا نیە لە لای کەسی دیکە، خۆراك بخوات، ئیدی خەڵك دەستیان لەوە هەڵگرت لە لای یەکدی خۆراك بخۆن، (بانگهێشت بن، شین و شایی و بۆنەیەك)، بەڵام خوا ﷻ دوای ئەوە ئەو ئایەتەی نارده خوار: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ .... ﴾

کە ئەوە مانای ئەوە نیە هی پێشێ نەسخ کراوەتەوە، وەك هەندێك لە زانایان گوتوویانە، بەڵکو ئەوەی پێشێ هەر لە جێی خۆیەتی، خواردن بە ناهەق هەر نابێ بخوریّ، بەڵام خوای پەروەردگار بۆی ڕوونکردونەوە: ئەگەر بابای شەل، بابای کوێر، بابای نەخۆش، یاخود ساغ لە ماڵی خۆی، یان لە ماڵی بابی، یان دایکی، تا کۆتایی بخۆن، ئەوە گوناهیان ناگاتێ و شتێکی ڕەوایە، واتە: ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (النساء)، بە هەڵە لێیی تێمەگەن، مەبەست بە ناهەق و بەتاڵ لە ماڵی یەکدی خواردن، ئەوەیە کە بە شێوەی زوڵم بێ، بە شێوەی دزیی بێ، بە شێوەی لێستاندن بێ، بە شێوەیەکی ناشەرعیی بێ، ئەگەرنا مادام بە ڕەزامەندیی بێ، خوا فەرموویەتی: ﴿ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ﴾، مادام بە ڕازیی بوونی هەردووك لایان بێ، ئەوە بە ناهەق نیەو بە هەقە.

ب)- هەر لەو بارەوە ئەم گێڕدراوەیەش هاتوە: {**عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ يَرْغَبُونَ فِي النَّفِيرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَدْفَعُونَ مَفَاتِيحَهُمْ إِلَى ضُمَنَائِهِمْ، وَيَقُولُونَ قَدْ أَحْلَلْنَا لَكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِمَّا احْتَجْتُمْ إِلَيْهِ، وَكَانُوا يَقُولُونَ: إِنَّهُ لَا يَحِلُّ لَنَا أَنْ نَأْكُلَ، إِنَّهُمْ أَذِنُوا لَنَا عَنْ غَيْرِ طِيبِ أَنْفُسِهِمْ، وَإِنَّمَا نَحْنُ أُمَنَاءُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ:** ﴿ وَلَا عَلَىٰٓ

أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ ﴾، إِلَى قَوْلِهِ ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾}[1].

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: مسوڵمانان حەزیان دەکرد لە کاتی دەرچوونی گشتییدا، لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دەربچن، (سەفەر دەبوو، جەنگ دەبوو، هەرچی دەبوو)، کلیلەکانیان دەدایە دەست ئەمیندارەکانیان، (ئەوانەی لێیان دڵنیان)و پێیان دەگوتن: ئەوە بۆمان حەلاڵ کردن، هەرچی پێویستتان بوو لە ماڵی ئێمە بیخۆن، بە ئەمیندار داندراوەکانیش دەیانگوت: بۆمان حەلاڵ نیە بخۆین، چونکە ئەوانە کە مۆڵەتیان داوین، بە دڵخۆشییەوە نەبووە، نەوەك پێی دڵ ئاسوودە نەبووبن و ئێمەش ئەمیندارین نابێ بیخۆین، ئیدی خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ ... ﴾.

(١) أخرجه البزار: ٢٢٤، وابن أبي حاتم في تفسيره: ١٤٨٧٥، وأبو داود في المراسيل ص:٣٢٤،٣٢٥، وصحَّحه الضياء المقدسي، وقال الهيثمي في مجمع الزوائد: ج٧، ص٨٣، رواه الطبراني في الأوسط، ورجاله وذكره السيوطي في الدر المنثور، ج٦، ص٢١٥، ٢١٦، و زاد نسبه لابن المنذر، وقال مؤلِّفا الإستيعاب: ج٢، ص٥٩٢،٥٩٣، صحيح.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە کۆتایـی سـوورەتی (**النـور**)دا - کـە پێشـتر باسـمان کـرد، ئـەم سـوورەتی (**النـور**)ە، پـڕە لـە یاسـا شـەرعییەکان، ئـەو یاسـایانەی کە ژیانـی خێزانیـی و کۆمەڵایەتیی و سیاسـیی مسـوڵمانان ڕێـك دەخـەن - خـوا ﷻ لـە کۆتایی ئـەم سـوورەتە موبارەکـەدا، لە حـەوت ئایەتـی کۆتاییـدا، ئایەتەکانـی (٥٨ تاکـو ٦٤)، وەك لـە پێناسـەی ئـەم حـەوت ئایەتـەدا گوتمـان: پێنـج حوکمـی شـەرعیی گـەورەو گرنـگ دەخاتـە ڕوو، سـەرەتا ئـاوا دەسـت پـێ دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! واتـە: بڕواتـان هێنـاوە بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە پێویسـتە بڕوایـان پـێ بهێـنرێ، ﴿ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾، بـا ئەوانـەی کـە بـە دەسـتی ڕاسـتتانەوەن، بەردەسـتانن، واتـە: کۆیلـەو کەنیزەکـەکان، ﴿ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾، ئەوانـەش کـە نەگەیشـتوونە ڕاددەی باڵـغ بـوون لـە خۆتـان، واتـە: کـوڕو کچەکانتان، با سـێ جـاران مۆڵەتتان لـێ وەربگرن، ﴿ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ﴾، پێـش نوێـژی بەیانیـی، بـا مۆڵەتتـان لـێ وەربگـرن، ئەگـەر بیانـەوێ بێنـە ژووره تایبەتییەکانتـان، هەروەهـا کاتێـك بـۆ نیـوەڕۆ، بـۆ سـەر خەوشـکاندنی نیـوەڕۆ، کـە پێـی دەگوتـرێ: قەیلوولـە، پۆشـاکەکانتان دادەنێـن، خۆتـان سـووك دەکـەن لـە پۆشـاك، لـەو کاتەشـدا بـا مۆڵەتتـان لـێ وەربگـرن، پێـش ئـەوەی بێنـە ژوورەکەتـان، ﴿ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ﴾، هەروەهـا دوای نوێـژی خەوتنـان، دوای نوێـژی خەوتنـان کاتـی خەوتـن و ئیسـڕاحەتە، ئـەو کاتـەش بـا بەبـێ مۆڵـەت وەرگرتـن، نەیەنـە ژووره تایبەتییەکانتـان، چونکـە دەگونجـێ لـە حاڵەتێکـی نائاسـایی و لـە حاڵەتـی ئیسـڕاحەت دابـن، یـان ئەگـەر ژن و مێـرد بـن، لـە حاڵەتـی تایبەتـر دان، ﴿ ثَلَـٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ ﴾، ئـەو سـێ کاتـە، سـێ کاتـی دەرکەوتنـی عەوڕەتـی ئێـوەن، واتـە: ئـەو ئەندازەیـە لـە جەسـتەتان

کـە پێتـان عەیبـە دەربکـەوێ، کـە مـەرج نیـە تەنیـا پـاش و پێش بـێ، چونکە سـنووری عەوورەتـی پیـاو، نێوانـی نێـوك و ئەژنۆیەتـی، هـی ئافرەتیـش هەمـوو جەسـتەیەتی، جگـە لـە دەم و چـاوو دوو دەسـتی، ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡ ﴾، سـێ عەورەتـن، واتـە: سـێ کاتـی دەرکەوتنـی عەورەتـی ئێـوەن، بۆیـە بـا کتوپڕ لێتـان بـە ژوور نەکـەون، ﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ ﴾، نـە ئێـوە، نـە ئـەوان گوناهتـان ناگاتـێ جگـە لـەو سـێ حاڵەتـە، واتـە: جگـە لـەو سـێ حاڵەتـە، گوناهتـان ناگاتـێ بەبـێ مۆڵـەت وەرگرتـن بێنـە ژووری، کاتـی نـان خواردنـە، کاتـێ دانیشـتوون، دەزانـن کاتـی ئیسـڕاحەت نیـە، چونکە قورسـە هەمـوو دەمـێ دوای مۆڵـەت وەرگرتن و بێنـە ژووری، ﴿ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ ﴾، ئـەوان بـە سـەرتانەوە دەگەڕێـن، بەسـەرتاندا دێـن و دەچـن، هەندێکتـان بەسـەر هەندێکتانـدا دێـن و دەچـن، حیکمـەتی خـوا ﷻ لـەوەدا کـە ئـەو سـێ حاڵەتـەی هـەڵاواردوون و دەبـێ تەنیـا لـەو سـێ حاڵەتـەدا پابەنـد بکرێـن، کۆیلـەو کەنیزەکـەکان و منداڵـەکان: کـوڕو کچـەکان، کـە بـە بـێ مۆڵـەت نەچنـە ژووری تایبەتیـی بـاب و دایکیـان، ئەوەیـە کـە زۆر بەسـەر یەکـدا دێـن و دەچـن و، نارەحەتکـەر دەبـوو ئەگـەر فەرمووبـای: دەبـێ هـەر کاتـێ هاتنـە ژووری، هـەر دەبـێ مۆڵـەت وەربگـرن، ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ ﴾، ئـاوا خـوا ئایەتەکانتـان بـۆ ڕۆشـن دەکاتـەوە، ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴾، خـواش زانـای کارزانە.

﴿ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ ﴾، هـەر کاتـێ منداڵەکانتـان گەیشـتنە سـنووری باڵـغ بـوون (ئیحتیـلام بـوون)، بـا مۆڵـەت وەربگـرن، وەك چـۆن ئەوانـەی پێـش وان (کۆیلـەو کەنیـزەك و منداڵـە نابالغـەکان) مۆڵەتیـان وەردەگـرت، بـا ئەمانیـش کـە دەگەنـە ڕاددەی باڵـغ بـوون، لـە پێشتریشـن کـە مۆڵـەت وەربگـرن، ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴾، ئـاوا خـوا ئایەتەکانیتـان بـۆ ڕۆشـن دەکاتـەوەو، خـواش زانـای کاربەجێیـە.

ئەوە حوکمی یەکەم بوو.

ئنجا دێتە سەر باسی حوكمی دووەم: ﴿ وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ ﴾، ئافرەتانێكی دانیشتووش، دانیشتوو (**قاعد**) لێرەدا بە واتای: (**جلوس**) نیە، بەڵكو بە مانای لە حەیز چوونەوەو، لە منداڵ بوون چوونەوەیە، كە گەیشتنە تەمەنی نائومێدیی (**عمر اليأس**)ی لە منداڵ بوون و لە شوو كردن و....هتد، گوناهیان ناگاتێ كە پۆشاكەكانیان دابنێن، بەڵام بە مەبەستی جوانیی خۆ دەرخستن نەبێ، واتە: هەندێك لە پۆشاكەكانیان دابنێن، سەرپۆشیان، یاخود پۆشاكێك كە پێی دەچنە دەر، با لە ماڵێ مادام ئافرەتەكە بە تەمەن بێ، با خەڵكی نامەحرەمیش لە ماڵەكەدا هەبێ، مادام ئافرەتەكە بە تەمەنەو، جێی تەماع نیەو، بۆ خۆشی تەماعی لە پیاواندا نیە، ﴿ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ ﴾، بەڵام ئەگەر خۆیان پاك ڕابگرن و ئەو مۆڵەتەش بەكار نەهێنن، بۆ ئەوان باشترە، ﴿ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾، خواش بیسەری زانایە، بەڵام كە خۆشیان لە هەندێك لە پۆشاكەكانیان سووك دەكەن، نابێ مەبەستیان جوانیی خۆ دەرخستن بێ، ﴿ غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ ﴾، مەبەستیان ئەوە نەبێ جوانیی خۆیان دەربخەن و پێشان بدەن.

ئەوەش حوكمی دووەم.

ئنجا دێتە سەر حوكمی سێیەم، دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ﴾.

واتە: كوێر گوناهی ناگاتێ و سەغڵەتیی نایەتە سەرێ، هەروەها شەل گوناهی ناگاتێ و، سەغڵەتیی نایەتە سەرێ، هەروەها نەخۆش گوناهی ناگاتێ و سەغڵەتیی نایەتە سەرێ، هەروەها خۆشتان ئەی دوێنراوەكان (كە ساغن)،

ئێوەش گوناهتان ناگاتێ و، سەغڵەتییتان لەسەر نیە، لە چ حاڵێکدا؟ ﴿أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ﴾، کە لە ماڵی خۆتان خواردن بخۆن، واتە: ماڵی خۆتان کە بەشی ماڵ و خێزانیشی پێوەیە، هەندێکیش گوتوویانە: ﴿بُيُوتِكُمۡ﴾، یانی: ماڵی کچ و کوڕەکانتان، ئەوانیش هی ئێوەن، ئەگەرنا ئینسان لە ماڵی خۆی خواردن بخوات، هەر دیارە کە گوناهی ناگاتێ، بەڵام ﴿بُيُوتِكُمۡ﴾، مەبەست پێی ماڵی کچ و کوڕەکانتان، یان ماڵی هاوسەرەکانتان کە هی خۆتانن، چونکە ئەو خۆراکە بەشی وانیشی پێوەیە، یان ماڵی بابەکانتان، (بابەکان (آباء) بە کۆ هێناویەتی، واتە: هەر کامێکیان بابی خۆی هەیە، یان ماڵی دایکەکانتان، یان ماڵی برایەکانتان، یان ماڵی خوشکەکانتان، یان ماڵی مامەکانتان، یاخود ماڵی پوورەکانتان (خوشکی بابەکانتان)، یان ماڵی خاڵەکانتان، یان ماڵی پلکەکانتان (خوشکی دایکەکانتان)[1]، هەروەها کەسێك کە کلیلەکانی ماڵەکەیتان لە لایە، مادام کراون بە ئەمیندارو مۆڵەتتان دراوە، گوناهتان ناگاتێ لە ماڵەکەیان بخۆن، ﴿أَوۡ صَدِيقِكُمۡ﴾، یان ماڵی هاوەڵتان، برادەرتان، ﴿لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَأۡكُلُواْ جَمِيعًا أَوۡ أَشۡتَاتٗا﴾، گوناهتان ناگاتێ هەمووتان پێکەوە بخۆن، وێکڕا، لەسەر سفرەو خوانێك، ﴿أَوۡ أَشۡتَاتٗا﴾، یاخود بە بڵاویی و تاك تاك هەر کەسە بە تەنێ، ﴿فَإِذَا دَخَلۡتُم بُيُوتٗا﴾، ئنجا هەر کاتێك چوونە ماڵانێکەوە، چ ماڵی خۆتان، چ ماڵی ئەوانەی باسمان کردن، ﴿فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ﴾، سڵاو لە خۆتان بکەن، ﴿تَحِيَّةٗ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةٗ طَيِّبَةٗ﴾، سڵاوێك لە خواوە بە پیرۆزەو پاك و چاکە، بڵێن: (**السلام عليكم ورحمة الله**)، ئەگەر کەسیشی لێ نەبوو، بڵێن: (**السلام علينا وعلى عبادالله الصَّالحين**)، وەك دوایی باسی دەکەین، ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ﴾، ئاوا بەو

---

(١) من پوور بە خوشکی باب بەکاردێنم و، پلك بە خوشکی دایك بەکاردێنم، کە بە عەرەبیی بە خوشکی باب دەڵێن: (عمة)و بە خوشکی دایك دەڵێن: (خالة)، لە هەندێك شوێن، لە ناوچەی بادینان بە خوشکی باب دەڵێن: عەمەت و، بە خوشکی دایك دەڵێن: خاڵەت، کە هەر لە عەرەبییەکەوە وەریان گرتوە.

شێوەیە خوا ئایەتەکانتان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەڵکو بفامن، بەڵکو تێیان بگەن، یان: ئومێد وایە کە تێیان بگەن و کاریان پێ بکەن.

ئنجا دێتە سەر حوکمی چوارەم (لەم دەرسەماندا)، دەفەرمووێ: ﴿إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمۡرٖ جَامِعٖ لَّمۡ يَذۡهَبُواْ حَتَّىٰ يَسۡتَـٔۡذِنُوهُ﴾، بە دڵنیایی بڕواداران تەنها ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی هێناوەو، کاتێك لە خزمەت پێغەمبەردا دەبن بۆ کارێکی کۆکەرەوە، کارێکی هەرەوەزیی و گشتیی، ﴿لَّمۡ يَذۡهَبُواْ حَتَّىٰ يَسۡتَـٔۡذِنُوهُ﴾، بەملاو لادا ناڕۆن تاکو مۆڵەتی لێ وەرنەگرن، ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسۡتَـٔۡذِنُونَكَ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، ئەوانەی مۆڵەتت لێ وەردەگرن، ئنجا بەملاولادا دەچن، (لە کاتێکدا کە کۆبوونەوە بۆ کارێکی هەرەوەزیی و گشتیی)، ئا ئەوانە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی هەیە، ﴿فَإِذَا ٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِبَعۡضِ شَأۡنِهِمۡ فَأۡذَن لِّمَن شِئۡتَ مِنۡهُمۡ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمُ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾، ئنجا هەر کات بۆ هەندێك ئیش و کاریان مۆڵەتیان لێ وەرگرتی، هەر کامێکیانت ویست مۆڵەتی بدەو، داوای لێبودنیشیان بۆ لە خوا بکە، بێگومان خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

کەواتە: ئەمەش یەکێکە لە خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی مسوڵمانان، کە کاتێك لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەبن، لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، یاخود لەگەڵ ئەو کەسەدا دەبن، لەگەڵ بەرپرسێکدا دەبن، کە لە شوێنی پێغەمبەردا ﷺ دانیشتوەو، لە جیاتی پێغەمبەر ﷺ شەریعەت و بەرنامەی خوا بەسەر کۆمەڵگادا پیادە دەکات، یان بەسەر کۆمەڵە خەڵکێکدا، خەسڵەتێکی بنەڕەتیی مسوڵمانانە، کە بەبێ مۆڵەتی ئەو سەرکردەو سەرپەرشتیارە، بەملاولادا نەچن، لە کاتێکدا بۆ کارێکی گشتی کۆبوونەوە، نەك: (کەس بە ڕبەی کەس نەپێوێ و، کەس لە مەڕی کەس نەخێوێ)و (هەر کەسە بە شیوێکدا بڕوات)، هەرگیز نە دینداریی و نە دنیاداریی ئاوا ناکرێ.

ئنجا دێتە سەر حوکمی پێنجەم و کۆتایی، دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجۡعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيۡنَكُمۡ كَدُعَآءِ بَعۡضِكُم بَعۡضٗاۚ ﴾، (ئەی بڕوادارینە!) بانگکردنی پێغەمبەر ﷺ لە نێوانتاندا، وەك بانگکردنی هەندێکتان بۆ هەندێکتان دامەنێن، چ پێغەمبەر ﷺ بانگتان بکات، چ ئێوە بانگی پێغەمبەر ﷺ بکەن، ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ بانگتان بکات، وای دامەنێن وەك چۆن یەکێك بانگتان دەکات، هەر ئەوەندە ئیعتیباری بۆ دابنێن! یاخود کە بانگی پێغەمبەر ﷺ دەکەن و دەیدوێنن، با بەو شێوازە نەبێ کە یەکدی پێ بانگ دەکەن و، یەکدی پێ دەدوێنن، بەڵکو دەبێ بە شێوەکی شایستەو گونجاو لەگەڵ پایەو پێگەی بەرزی پێغەمبەری خوادا ﷺ بێ، بۆ وێنە: بە ناوی کەسیی بانگی نەکەن (یا موحەممەد!) بە کونیەکەی: (**یا أبا القاسم!**)، بەڵکو دەبێ بەو نازناوە کە خوا لێی ناوە: (**یا نبي الله!**)، (**یا رسول الله!**) بانگی بکەن.

﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمۡ لِوَاذٗاۚ ﴾، بە دڵنیایی خوا ئەوانەتان دەزانێ کە بە خۆتێکگرتنەوە خۆ دەدزنەوەو بە پەنهانیی دەڕۆن، ﴿ فَلۡيَحۡذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنۡ أَمۡرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمۡ فِتۡنَةٌ أَوۡ يُصِيبَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾، ئنجا با ئەوانە وریا بن و، لەسەر هەست بن، کە سەرپێچیی لە فەرمانی دەکەن، (فەرمانی پێغەمبەر ﷺ)، کە بەڵایەکیان (لە دنیایە) تووش نەیەت، یاخود ئازارێکی بە ئێشیان تووش نەیەت (لە ڕۆژی دوایی دا)، یاخود: بەڵایەکەش لە دنیاداو ئازارە بە ئێشەکەش لە دنیادا (با وریابن کە تووشیان نەیەت)، بە هۆی سەرپێچییان لە فەرمانی پێغەمبەرەوە ﷺ.

(**تسلّل**) ئەوەیە کەسێك بە پەنهانیی و پەنامەکیی خۆی لە شتێك بدزێتەوە، (**لِوَاذًا**)، ئەوەیە کە کەسێك خۆی لە شتێك بگرێ، لە شەخصێك، لە وڵاخێك، لە هەر شتێك، خۆی تێبگرێ و، لە پەنایدا خۆی بشارێتەوەو بڕوات.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ ﴾، ئەها ئاگاداربن! بە دڵنیایی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوییدا هەیە، هی خوایە،

﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ ﴾، بە دڵنیایی دەشزانێ ئەو حاڵەتەی ئێوە لەسەرینی، ﴿ وَيَوۡمَ يُرۡجَعُونَ إِلَيۡهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُواْ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە بۆ لای دەگێڕدرێنەوە، هەواڵیان پێ دەدات بەوەی کە کردوویانە، ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ﴾، خواش بە هەموو شتێك زانایە.

کەواتە: با بزانن بە چییەوە دەچنەوە خزمەت خوا؟ چۆن دەچنەوە خزمەت خوا سبحانه وتعالى؟ هەروەها پێش ئەوەش با بزانن کە لە هەر حاڵێکدا بن، خوای پەروەردگار دەیانبینێ، دەیانبیستێ، ئاگاداریانە، ئنجا با لە حاڵێکدا نەبن، پێیان شەرم بێ، خوای پەنهانزان لەسەر ئەو حاڵەتە بیانبینێ.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

لەسەر مسوڵمانان پێویستە كۆیلەكانیان و منداڵەكانیان، چ نابالغ، بن چ بالغ بن، ڕابهێنن لەسەر مۆڵەت لێوەرگرتنیان بۆ لێوەژوورکەوتنیان (بۆ ژووری تایبەتیان)، لە سێ كاتاندا، كە كاتی پشوودانیانن: پێش نوێژی بەرەبەیان و، كاتی قەیلوولەی نیوەڕۆو، دوای نوێژی خەوتنان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ۚ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ۚ ثَلَـٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ ۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَـٰتِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

بەڵام پێش ئەوە دەمەوێ بڵێم: ئەگەر تەماشای ئەم سوورەتی (**النور**) بكەین، وەك نموونەیەك لە سوورەتەكانی قورئان، بە تایبەت لە سوورەتە مەدینەییەكان، بۆمان دەردەكەوێ كە ئیسلام وردو درشتی ژیان: ژیانی تاك، خێزان، كۆمەڵگا، ڕێك دەخات، ئنجا خوا ﷻ هەموو ئەو شتانەی كە پێویستە بۆ خۆی فەرمایشتیان لە بارە بفەرموێ، نوختەی تێدا خستوونە سەر پیت و، بۆ پێغەمبەریشیان ﷺ لێنەگەڕاوە، پێغەمبەریش ﷺ ئەركەكەی ئەوە بووە، ئەوەی خوا پێی فەرمووە:

جێبەجێی بکات و، ڕوونی بکاتەوە چۆن جێبەجێ دەکرێ، ئەوەی پەیوەندیی بە لایەنی کردەییەوە هەیە، ئەگەر شتێکیش تەم و مژێکی لەسەر بوو بێ، یاخود ڕوون نەبێ، چەمك و واتایەکەی ڕوون بکاتەوە، ئەگەرنا پێغەمبەر ﷺ هەر ئەوەی کردوە، کە قورئان فەرموویەتی، کەواتە کە خوا فەرموویەتی: ﴿وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ٤٤﴾النحل، واتە: زیکرمان بۆ لات دابەزاندوە، تاکو ئەوەی بۆیان دابەزێندراوە، بۆیان ڕوون بکەیەوەو، بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

وەك زۆر جاری دیکە گوتوومانە: مەبەست ئەوە نیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەفسیری قورئانمان بۆ بکات، چونکە قورئان خۆی ڕۆشنە: ﴿تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ وَقُرۡءَانٖ مُّبِينٖ ١﴾الحجر، ﴿قَدۡ فَصَّلۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَذَّكَّرُونَ ١٢٦﴾ الأنعام، ... هتد.

بەڵکو مەبەست لە ڕوونکردنەوەی پێغەمبەر ﷺ ئەوەیە، ئەگەر ڕستەیەك، ئایەتێك، هاوەڵان لێیان ئیشکال بووبێ، یان پێویستی کردبێ، پێغەمبەر ﷺ تیشکی بخاتە سەر، ئەگەرنا بە گشتیی قورئان هەمووی ڕوونە، بەڵام مەبەست لە ڕوونکردنەوەکەی، چۆنیەتی جێبەجێ کردنی قورئانە، لە ڕووە کردەییەکەیەوە، بۆ نموونە: پێغەمبەر ﷺ لەسە مینەر نوێژی کردوە، بە لای کەمەوە دوو جاران لەسەر مینەر نوێژی کردوە، وەك لە فەرمایشتی صەحیحدا هاتوە، فەرموویەتی: {**صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي**}، (**أخرجه البخاري: ٦٣١**)، واتە: وەك چۆن منتان بینی نوێژم کرد، ئاوا نوێژ بکەن، (بەو شێوەیە ڕابوەستن، بەو شێوەیە بچنە ڕکووع، بەو شێوەیە هەڵسنەوەو، بچنە هەردوو سەجدەکان و، تەحییات و....هتد).

هەروەها لەبەر چاوی هاوەڵانی بەڕێزی (خوا لێیان ڕازی بێ)، حەجی کردوەو فەرموویەتی: {**لِتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ**}، (**أخرجه مسلم: ١٢٩٧**)، بۆ ئەوەی خواپەرستییەکانی حەجم لێ فێربن، (تەماشام بکەن! چۆن حەج دەکەم)،

شتەکانی دیکەش بە هەمان شێوە، ئەگەرنا ئەوەی پێویستی بە ڕوونکردنەوە نەبوو بێ، قورئان بۆ خۆی ڕوونە، ئنجا با تەماشا بکەین:

١)- ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، واتە: ئەی مسوڵمانینە! ئەی بڕوادارینە! کە هەم لە دڵ و دەروونەوە بڕواتان هێناوە، هەم ئەو ئیمانە لەسەر ڕواڵەت و جەستەشتان دەرکەوتوە.

٢)- ﴿ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ ﴾، با ئەوانەی بە دەستی ڕاستتانەوەن (بەردەستتانن) مۆڵەتتان لێ وەربگرن، ئەمە زاراوەیەکە بەکارهێنراوە بۆ کۆیلەو کەنیزەکەکان، کە وەك پێشتریش چەند جار گوتوومانە: ئەوە سیستمێکی باوی جیهانیی بووە، ئەگەرنا ئیسلام زۆر بە ناخۆشحاڵیی مامەڵەی لەگەڵ ئەو حاڵەتەدا کردوەو، هەوڵیشیداوە بنبڕی بکات و هەموو سەرچاوەکانیشی وشك کردوون، بەڵام وەك واقیع دەبووایە وا مامەڵەی لەگەڵدا بکات.

٣)- ﴿ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ﴾، (با ئەو بەردەستانەتان، ئەو کۆیلەو کەنیزەکانەتان، مۆڵەتتان لێوەربگرن)، هەروەها ئەوانەشتان کە نەگەیشتوونە ڕاددەی باڵغ بوون، منداڵە کوڕو کچەکانتان.

٤)- ﴿ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾، سێ کەڕەتان (مۆڵەتتان لێ وەربگرن)، بۆ هاتنە ژووری تایبەتییتان، ئەگەرنا کە لە ماڵێ پێکەوە دانیشتوون، ئەوە دانیشتوون، بەڵام باب و دایك کە ژووری تایبەتیان هەیە، منداڵەکان نابێ یەکسەر خۆ بە ژوورێ دا بکەن، با گچکەش بن، هەروەها کۆیلەو کەنیزەك و خزمەتکارو بەردەستیش، نابێ یەکسەر خۆ بە ژوورێدا بکەن، بە تایبەت لە سێ حاڵەتاندا، کە خوای پەروەردگار بە سێ کەڕەت: سێ جار ﴿ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾ی ناو هێناوە، واتە: لە سێ حاڵەتاندا، لە سێ کاتاندا، ئەوانیش:

٥)- ﴿ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ ﴾، پێش نوێژی بەیانیی، واتە: شەوگار هەمووی، لە دوای نوێژی خەوتنانەوە، هەمووی تاکو نوێژی بەیانیی.

٦)- ﴿ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ ﴾، هەروەها کاتێ پۆشاکەکانتان دادەنێن، لە کاتی نیوەڕۆدا، واتە: بۆ سەرخەو شکاندنی نیوەڕۆ، لە کاتی نیوەڕۆشدا لە لای زۆربەی میللەتان عادەت وایە، بە تایبەت ئەو کاتانەی ڕۆژ درێژن، خەڵك لە نێوەڕاستی ڕۆژدا، چ پێش نیوەڕۆیەکەی، چ پاش نیوەڕۆیەکەی، سەرخەوێك دەشکێنێ و پشوو دەدات و ئەو خەوە (**قیلولة**)ی پێدەگوترێ یانی: خەوێکی کەم، بە کوردیی: سەر خەو شکاندن و چاو گەرمکردن.

٧)- ﴿ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِ ﴾، هەروەها لە دوای نوێژی خەوتنان، واتە: لە دوای نوێژی خەوتنانەوە تاکو بەیانیی، شەوگارەکە هەمووی، دوایی دەفەرموێ:

٨)- ﴿ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡ ﴾، ئەو سێ کاتە، سێ عەورەتی ئێوەن، هەڵبەتە عەورەت لە مانای باوی دا بە مانای پاش و پێشی مرۆڤ دێ، ئەو بەشە لە جەستەی مرۆڤ، کە پێی ناخۆشە دەربکەوێ، شەرمی پێ دێ دەربکەوێ، دەنا عەورەت لە ئەصڵدا بە مانای: کەلێن و بۆشایی و نوقصانیی دێ، واتە: ئەو سێ کاتە، سێ کاتن، مەزەنەی ئەوەیان لێ دەکرێ، عەورەتتان دەربکەوێ، بەشێك لە جەستەتان کە پێتان ناخۆشبێ خەڵکی دیکە ببینێ، دەربکەوێ لە کاتی خەوتندا، یان کاتێ کە ژن و مێرد دەچن بۆ لای یەکدی و پێکەوە ئاوێزان دەبن.

٩)- ﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ ﴾، نە ئێوەو نە ئەوان، (واتە: نە ئێوەو نە بەردەستەکانتان و منداڵەکانیشتان: کوڕو کچەکانیشتان) دوای وان گوناهتان ناگاتێ.

(**بَعۡدَهُنَّ**)، یانی: جگە لەو سێ کەڕەتە، جگە لەو سێ حاڵەتە.

١٠)- ﴿ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ ﴾، بەسەر یەکدییەوە دەگەڕێن، ئێوەش و ئەوانیش، لە جگە لەو سێ حاڵەتە تایبەتەدا، (طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم): (**خبَرٌ مبْتَدأ محذُوف: أي هُم طوَّافُون عَلَيْكُم**)، ئەوان بەسەرتانەوە دەگەڕێن، دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ ﴾، هەندێکتان بەسەر هەندێکتانەوە دەگەڕێن، ئەوە وەك پۆزش و پاساو هێنانەوەیە بۆ ئەوە، کە ناگونجێ لە هەموو وەختاندا، مۆڵەت وەربگرن، چونکە ئیشتان

بە یەك دەبێ، منداڵ و کوڕو کچ، دێن بۆ لای دایك و بابیان، هەروەها خزمەتکارو بەردەست، بە هەمان شێوە.

١١)- ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ﴾، ئاوا بەو شێوەیە خوا ئایەتەکانتان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە، (كَذَٰلِكَ)، ئایا ئەمە بە چی چوێنراوە، بە چی تەشبیە کراوە؟ واتە: بەم شێوە ڕوونکردنەوەیە کە بە گوێتان دادەدەین، کە ئەگەر بویستریّ بە شتێك بچوێنریّ، جگە لە خۆی وێچوێنراوێکی باشتر نیەو، هەر دەبێ بە خۆی بچوێنریّ، واتە: وەك ئەو شێوەیە کە بۆمان ڕوونکردوونەوە، ڕوونی دەکەینەوەو، ڕوونکردنەوەیەکی زۆر زۆر باشە.

١٢)- ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾، خواش ﷻ زانایە، کارزانە، ئەمەش بۆ ئەوەیە: ئەم حوکمانە، ئەم یاسایانە کە خوا ﷻ بۆتان دەردەکات، بزانن کە لە زانیاریی بێسنووری خواوەو، لە کاربەجێیی خواوەوە سەرچاوە دەگرن، متمانەتان پێیان بێ و جێبەجێیان بکەن.

دوایی دەفەرمویّ:

١٣)- ﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ﴾، هەر کاتێك منداڵەکانتان، منداڵەکان لە ئێوە، گەیشتنە ڕاددەی باڵغبوون، (**بلغوا الحلم: أي إذا بلَغوا الإحتلامُ**)، ئەو کاتە حوکمەکەیان لە حوکمی منداڵەوە دەگۆڕیّ بۆ حوکمی پیاوو ئافرەت.

بۆیـــە:

١٤)- ﴿فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾، با مۆڵەت وەربگرن وەك چۆن ئەوانەی پێش وان مۆڵەتیان وەرگرت، پێشێ باب و دایك پابەند کرابوون بەوەی منداڵەکانیان، کۆیلەو کەنیزەکانیان وا ڕابێنن و مەشق پێ بکەن و پەروەردەیان بکەن، بەڵام ئەمجارە: ئەرك لەسەر خۆیانەو، با خۆیان مۆڵەت وەربگرن، نەك ئێوە پێیان بڵێن، هەروەك ئەوانی پێش خۆیان مۆڵەتیان وەرگرت، با ئەوانیش مۆڵەت وەربگرن، ئنجا ئەمە دوو واتای هەن:

یەکەم: وەك کەنیزەك و کۆیلەو منداڵەکان، کە ڕایان دێنن و پەروەردەیان دەکەن، با وەك وان مۆڵەت وەربگرن.

دووەم: دەشگونجێ ئەمە پەیوەست بێتەوە بە ئایەتی (٢٧) لە سوورەتی (**النور**)، کە دەفەرمویّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَا ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! مەچنە ماڵانێك جگە لە ماڵەکانی خۆتان، تاکو هۆگرانە مۆڵەت وەرنەگرن، (تاکو دڵنیا بن ئەوان پێیان خۆشە بچنە لایان)، وەك چۆن ئەوان پابەند کرابوون، ئەوانەشتان کە باڵغ بوون، با بەو شێوەیە وەك پیاوی باڵغ و ئافرەتی باڵغ، مامەڵە بکەن.

١٥)- ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ ﴾، ئاوا خوا ئایەتەکانیتان بۆ ڕۆشن دەکاتەوە.

١٦)- ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴾، خواش زانای کارزانە.

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: (**لِيَستَأذنكم**)، ئەو (ل) بۆ فەرمانە، یانی: با مۆڵەتتان لێ وەربگرن، ئەوانەی کە بەردەستانن و ئەو منداڵانەتان کە نەگەیشتوونە ڕاددەی باڵغ بوون، یانی: ئێوە پەروەردەیان بکەن لەسەر ئەوەو ڕایان بێنن و مەشقیان پێ بکەن، ئەوە ئەرکی باب و دایکەو، ئەرکی سەرپەرشتیاری ماڵە، بەڵام دوایی، کە منداڵەکان باڵغ دەبن، ئنجا ئەرکی سەرشانی خۆیانە، خۆیان ئەرکدار(**مكلّف**)ن، کە دەبێ بەو شێوەیە مامەڵە بکەن، کە خوا ﷻ بۆی دیاریی کردوون.

مەسەلەی دووەم:

ئافرەتانی بە تەمەنی بێ هیوا (لە هاوسەرگیریی و) لێچووەوە لە حەیز، ئەگەر خۆیان لە پۆشاکیان سووك بکەن، بە مەرجێك بۆ جوانیی خۆدەرخستن نەبێ، گوناهیان ناگات، بەڵام خۆپارێزییان لە سووککردنی خۆیان لە بەشێك لە پۆشاکەکانیان، بۆ ئەوان باشترە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا فَلَيۡسَ عَلَيۡهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعۡنَ ثِيَابَهُنَّ غَيۡرَ مُتَبَرِّجَٰتِۭ بِزِينَةٖۖ وَأَن يَسۡتَعۡفِفۡنَ خَيۡرٞ لَّهُنَّۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾، ئافرەتانێکی دانیشتووش لە شووکردن و بێ هیوا لە منداڵبوون، ئافرەتانێك کە لەسەر دەستی خۆیان دانیشتوون و کەوتوونە تەمەنەوە، (**الْقَوَاعِدُ: جَمْعُ قَاعِدٍ بِدُونِ تَاءِ تَأْنِيثٍ مِثْلَ: حَامِلٍ وَحَائِضٍ، لِأَنَّهُ وَصْفٌ نُقِلَ لِمَعْنَى خَاصٍّ بِالنِّسَاءِ، وَهُوَ الْقُعُودُ عَنِ الْوِلَادَةِ وَعَنِ الْمَحِيضِ**)، (قاعد)، بە (**قَوَاعِدُ**)، کۆدەکرێتەوە، پێویست ناکات (**تَاءِ تَأْنِيثٍ**)، پێوە بنووسێنرێ، وەك: (**حَامِل و حَائِض**)، چونکە بەس ئافرەت دەکەوێتە حەیزەوەو، بەس ئافرەت تۆلدار دەبێ، بە هەمان شێوەش هەر ئافرەتیش وای لێدێ کە لە منداڵ بچێتەوە، لە حەیز بچێتەوەو، بە تەمای هاوسەرگیریی نەبێ، لەبەر ئەوەی ئەمە وەصفێکە مانایەك نەقڵ دەکات کە تایبەتە بە ئافرەتانەوە، کە بریتیە لە دانیشتن لە منداڵ بوون و حەیز، کەواتە پێویست ناکات (**تَاءُ التَّأْنِيثِ**)، پێوە بنووسێندرێ، بەڵام ئەگەر گوترا: (**إمْرَأَةٌ قَاعِدة**)، یانی: ئافرەتێکی دانیشتوو، (**إمْرَأَة قَائِمَةٌ**): یانی: ئافرەتێکی ڕاوەستاو، هەروەك دەگوترێ: (**رَجلٌ قَاعِدٌ**) و (**رَجلٌ قَائِمٌ**).

٢)- ﴿ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا ﴾، ئەو (ئافرەت)انەی بە تەمای هاوسەرگیریی نین، ئەمە وەصفێکی دەرخەرە بۆ (**قَوَاعِد**)، نەك بەند (**قید**)بێ، واتە: لەبەر ئەوەی بە تەمای هاوسەرگیریی نین، نا، بەڵکو حاڵەتەکەیان وایە.

٣)- ﴿ فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ ﴾، گوناهیان ناگاتێ، (جُنَاحٌ)، مەیل کردنە بە لای ناهەقییدا.

٤)- ﴿ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ ﴾، کە پۆشاکەکانیان دابنێن، بە تەئکید لێرەدا یانی: بەشێك لە پۆشاکەکانیان دابنێن، نەك هەر خۆیان ڕووت بکەنەوە، بەشێك لە پۆشاکیان، وەك: سەرپۆش، پۆشاکی دەرێ، (**وضْع**) بریتیە لەوەی شتێك لەسەر شتێك دابندرێ، بەڵام ئەگەر (**وضع**) بە (**عَنْ**) بەرکار بخوازێ، مەبەست پێی لابردنی شتێکە لە شوێنی خۆی، (**وُضِعَ عَنْهُ**)، یانی: لەوێی لابرد، بەڵام (**وَضَعَهُ**)، یانی: داینا.

٥)- ﴿ غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ ﴾، بە جوانیی خۆ دەرخەرەوانە نەبن، با بە تەمەنیش بن، کاتێك خۆیان لە پۆشاك سووك دەکەن، مەبەستیان ئەوە نەبێ جوانیی خۆیان دەربخەن، (**التبرّج: التَكَشُّف**)، خۆ دەرخستن، ﴿ غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ ﴾، واتە: مەبەستیان جوانیی خۆ دەرخستن نەبێ.

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەن:

أ- یانی: کە هەندێك لە پۆشاکیان دادەنێن، مەبەستیان دەرخستنی جوانیی خۆیان نەبێ، کە شێردراوەتەوە.

ب- کاتێك کە دەچنە دەر لە ماڵەکانی خۆیان، ئەو بەشێك لە پۆشاکی کە دایدەنێن لە ماڵێ، لە دەرێش داینەنێن، واتە: کە لە ماڵ دەچنە دەرێ، ئەو مۆڵەتە کە لە ماڵێ کاری پێدەکەن، کە بەشێك لە پۆشاك: سەرپۆش، یان بەرگی سەرەوە، کە دایدەنێن لە دەرێ داینەنێن و ئەوە تایبەتە بە ماڵێ.

٦)- ﴿ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ ﴾، ئەگەر خۆشیان پاك ڕابگرن (و ئەو مۆڵەتە کارپێ نەکەن)، بۆ ئەوان باشترە، زیادکردنی (**س**)و (**ت**)ی سەر (يَسْتَعْفِفْنَ)، بۆ زێدەڕۆییە، یانی: ئەگەر باش خۆیان پاك ڕابگرن، لەوەی بەشێك لە پۆشاکیان دابنێن، ئەوە بۆ ئەوان باشترەو خێری زیاتری تێدایە.

٧)- ﴿ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾، خواش بیسەری زانایە، خوا بیسەری قسەکانیان و، زانای نیازو مەبەستیان و هەڵس و کەوتیشیانە

مەسەلەی سێیەم:

بابای کوێرو شەل و نەخۆش، وێڕای هی ساغ، گوناهیان ناگات کە لە ماڵی خۆیان، یان کوڕو کچیان و باب و دایك و براو خوشك و مام و پوورو خاڵ و پلك و، کەسێك کە کلیلی ماڵیانی بە دەستەو، برادەریان، خواردن بخۆن، هەروەها گوناهیان ناگات کە پێکەوەو بە کۆمەڵ، یان بە جیا جیاو، بە تەنیا خواردن بخۆن و، پێویستە کە وەژووریش کەوتن، سڵاو بکەن لە خۆیان:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە بیست بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ ﴾، کوێر گوناهی ناگاتێ و سەغڵەت ناکرێ.

٢)- ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها شەلیش سەغڵەت ناکرێ و گوناهی ناگاتێ.

وشەی (حَرَجٌ) لە ئەصڵدا بە باغێکی چڕوپڕ دەگوترێ، کە درەختەکانی تێك ئاڵابن و سەریان لێك دابێ و، ڕێ نەبێ بچیە تێی.

٣)- ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها بابای نەخۆش، دیسان سەغڵەت ناکرێ و گوناهی ناگاتێ.

٤)- ﴿وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ﴾، خۆشتان گوناهتان ناگاتێ و، سەغڵەت ناكرێن، لە چی؟

٥)- ﴿أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ﴾، كە خواردن بخۆن لە ماڵەكانتان دا، واتە: هەر كامێك لەوانە، چ ئەوانەی كە كەمئەندامن و، خاوەن پێداویستیی تایبەتن، چ ئەوانەی ساغن، بۆیان ڕەوایە خواردن بخۆن لە ماڵی خۆیان، یان لە ماڵی كوڕیان، یان لە ماڵی كچیان، یان نەوەیان، هەروەها لە ماڵی ئەوانەی كە نزیكیانن: وەك:

٦)- ﴿أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی بابانتان.

٧)- ﴿أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَـٰتِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی دایكانتان.

٨)- ﴿أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی برایانتان.

٩)- ﴿أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی خوشكانتان.

١٠)- ﴿أَوْ بُيُوتِ أَعْمَـٰمِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی مامەكانتان

١١)- ﴿أَوْ بُيُوتِ عَمَّـٰتِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی پوورەكانتان،

١٢)- ﴿أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی خاڵەكانتان.

١٣)- ﴿أَوْ بُيُوتِ خَـٰلَـٰتِكُمْ﴾، یان ماڵەكانی پلكەكانتان.

١٤)- ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾، یان ماڵێك كە كلیلەكانی ئەو ماڵە لە لاتانن و بە ئەمیندار دانراون.

١٥)- ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾، یان ماڵی برادەرتان.

١٦)- ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾، گوناهتان ناگاتێ خواردن بخۆن لەو شوێنانە، وێكڕا یان بە پرژو بڵاویی (تاك تاك)، ئێمە لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا گێڕراوەیەكمان باسكرد، كە تیشك دەخاتە سەر چەمك و واتای ئەم ئایەتە موبارەكە، بەڵام لێرەدا با قسەیەكیش لە (**الطبري**)یەوە بێنین: دەڵێ: {**وَأَشْبَهُ الْأَقْوَالِ الَّتِي**

ذَكَرْنَا فِي تَأْوِيلِ قَوْلِهِ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ أَوْ صَدِيقِكُمْ ﴾، الْقَوْلُ الَّذِي ذَكَرْنَا عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّهُ لاَ حَرَجَ عَلَى هَؤُلَاءِ الَّذِينَ سُمُّوا فِي هَذِهِ الآيَةِ، أَنْ يَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِ مَنْ ذَكَرَهُ اللَّهُ فِيهَا، عَلَى مَا أَبَاحَ لَهُمْ مِنَ الأَكْلِ مِنْهَا}[1].

واتە: وێچووترینی قسەكان كە باسمان كردن، لە لێكدانەوەی فەرموودەی خوادا، كە دەفەرمووێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾، تاكو دەگاتە: ﴿ أَوْ صَدِيقِكُمْ ﴾، ئەو قسەیە كە لە (الزُّهْرِيِّ)یەوە هێنامان، (یەكێكە لە زانایانی شوێنكەوتووان، جیلی دوای هاوەڵان (تابعین))، كە گوتوویەتی: ئەوانەی باسكران و ناوهێنران لەم ئایەتەدا، گوناهیان ناگاتێ لە ماڵی ئەوانەی خوای بەرز باسی كردوون، بخۆن، لەوەدا كە خوای پەروەردگار بۆی ڕەواكردوون لێی بخۆن.

لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا ڕیوایەتێكمان لە دایكمان عائیشەوە (خوا لێی ڕازی بێ) هێنا، لە بارەی ئەوانەوە كە بە ئەمیندار دادەنرێن و كلیلیان لە لایە، ڕیوایەتێكیش لە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسەوە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، كە ئەوە بوو مسوڵمانان بە هۆی ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (النساء)ەوە كە دەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَـٰطِلِ ﴾، جۆرێك هەستیارییان پەیدابووەو، پێیان وابووە كەس بۆی نیە لە ماڵی كەس بخوات، چونكە ئەوە دەچێتە چوارچێوەی خواردنی بە ناهەق، بەڵام دوایی خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردۆتە خوارو بۆی ڕوونكردوونەوە، كە نەخێر، ئەو چەمك و واتایەی ئێوە لێی تێگەیشتوون، لە ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (النساء)، وانیە، بە تایبەتی كە ئایەتەكە خۆیشی ئەوە ڕووندەكاتەوەو دەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَـٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَـٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ﴿٢٩﴾ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! سامانەكانتان لە نێوتان دا بە

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٨٢.

ناهەق مەخۆن، مەگەر بازرگانییەك بێ بە ڕەزامەندیی، نێوانتان بێ، كەواتە: مادام بە ڕەزامەندیی بێ، ناچێتە قاڵبی خواردنی بە ناهەقەوە.

سەرنجدانێكی خێرا لە پێنج وشەی ئەم ئایەتە:

یەكەم: كە دەفەرموێ: ﴿وَلَا عَلَى ٱلۡمَرِيضِ حَرَجٞ﴾، خوا بۆ كوێرو شەل و نەخۆش، وشەی (حَرَجٞ)ی بەكارهێناوە، هەروەها بۆ خۆشیان، **(الزجَّاج)** گوتوویەتی: **(الحَرَجُ: الضِّيْقُ، وَفِي الدِّيْنِ الإِثْمُ)**[1]، واتە: **(حَرَج)** لە ڕووی زمانەوانییەوە، بە مانای شوێنی تەنگەبەرو سەغڵەت و تەسك، دێ، بەڵام لە دیندا، لە زاراوی دینداریی دا، ئەو وشەی **(حَرَجْ)**، خوازراوەتەوە بۆ مانای گوناح، چونكە ئینسان بە هۆی گوناهەوە، سەغڵەت دەبێ و هەست بە سەغڵەتیی دەكات لە بەرانبەر خوای پەروەردگاردا.

دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ﴾، سەغڵەتیی و گوناهتان لەسەر نیە (كە خواردن) لە ماڵەكانتان دا بخۆن، یەكێك بۆی هەیە بڵێ:

ئایا پێویست بەوە دەكات خوا ﷻ پێمان بفەرموێ: گوناهتان ناگاتێ لە ماڵی خۆتاندا خواردن بخۆن؟! هەموو كەس دەزانێ كە لە ماڵی خۆ خواردن، گوناح نیە!! بۆیە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ﴿أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ﴾[2]، **(أي: بيوتُ أبنائكم وبناتكم)**، ماڵەكانی كوڕەكانتان و كچەكانتان، چونكە كوڕو كچ هەر وەك خودی خۆیان وان، بۆ باب و دایك، وەك پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ**}، **(أخرجه النسائي: ٤٤٤٩، وابن ماجه: ٢١٣٧، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وصَحَّحه الألباني)**.

واتە: حەڵاڵترین و باشترین شتێك كە مرۆڤ بیخوات، ئەوەیە كە خۆی وەدەستی هێنابێ و، ڕۆڵەی مرۆڤیش (چ كچ چ كوڕ)، لە وەدەست هێندراوی مرۆڤە.

---

(١) جامع البيان: ج١٨، ص١٨٢.

(٢) وشەی (بُيُوت) لە هەموو ئایەتەكەدا بە (بُيوت)و بە (بِيُوت)یش، خوێنراوەتەوە.

کەواتە: لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿أَن تَأۡكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمۡ﴾، ئەمە دوو واتای هەن:

١- یانی: ماڵەکانی کوڕو کچەکانتان و نەوەکانتان.

٢- ئەگەر ڕواڵەتەکەشی بگرین، بڵێین: مەبەست پێی ماڵی خۆیە، لەبەر ئەوەیە: پیاوێك کە ماڵ و خێزانی هەیە: کوڕی هەن، کچی هەن، ڕەنگە نەوەی هەبن لەوێداو باب و دایکی لەوێ بن، ئنجا نەوەك وابزانێ دەبێ هەموویان لەوێ بن، ئنجا بۆی هەبێ بخوات، بەڵکو ئەگەر ئەوانیش لەوێ نەبن، چونکە بەشی بەو ماڵەوە هەیە، بەڵکو خاوەنی ئەو ماڵەیە، بۆی هەیە لەو ماڵە بخوات بەبێ ئاگاداریی ژنەکەی، کوڕو کچەکانی، باب و دایکی، یاخود خەڵکی دیکە کە لە ماڵەکەدا هەبن.

ئنجا من ئەو بۆچوونەم پێ جوانترە کە مەبەست پێی ماڵی کوڕو کچەکانە، ئەگەرنا ماڵی خۆ، ئەوە بەڵگە نەویستەو ئاشکرایە، بە بەڵگەی ئەوەش کە خوا ﷻ دوایی باسی ماڵی باب و ماڵی دایك و ماڵی خوشك و ماڵی خاڵ و ماڵی مام و ئەوانە دەکات، کەواتە کوڕو کچ لە پێشترن کە باب و دایك لێیان بەهرەمەند بن و لە ماڵیان نان بخۆن، تاکو باب و دایك و براو خوشك و مام و پوورو خاڵ و پلك...

ئنجا هەر لەو بارەوە کە کوڕو کچ، وەك خودی باب و دایك وان، لەو ڕووەوە کە باب و دایك بۆیان هەیە خاوەندارێتیی کوڕو کچەکان بکەن و، بەشیان بە ماڵەکانیانەوە هەیە، بە تایبەت ئەگەر پێویستییان بێ، کوڕو کچ لەسەریان فەرزە باب و دایکیان خزمەت بکەن و بژیەنن، ئەگەر باب و دایکیان بێ توانا بوون و ئەوانیش توانادار بوون، لەو بارەوە ئەم دەقەش دێنین:

{عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: أَنَّ رَجُلاً أَتَى رَسُولَ اللهِ ﷺ، يُخَاصِمُ أَبَاهُ فِي دَيْنٍ عَلَيْهِ، فقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ: «أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ»} (أخرجه ابن حبان: ٤١٠، قال شعيب الأرنؤوط: حديث صحيح).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ كێشەی هەبوو لەگەڵ بابی دا، لەسەر قەرزێك كە لەسەر بابی بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ بە كوڕەكەی فەرموو: تۆ خۆت و ماڵەكەت هی بابتن.

هەڵبەتە كاتێك بابێك بیەوێ ستەم لە كوڕەكەی بكات، لە كچەكەی بكات، ماڵیان لێ زەوت بكات، ئەوە جیایەو حوكمێكی دیكەی هەیە، بەڵام لە حاڵەتی ئاساییدا، كوڕو كچ نابێ ماڵ و سامانی خۆیان لە باب و دایكیان وەچاو بێ، بەڵكو دەبێ بزانن كە لەسەریان پێویستە خزمەتی باب و دایكیان بكەن.

ئنجا بە نسبەت هەموو ئەوانەشەوە، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ وەك بنچینەیەك دەبێ كاری پێ بكرێ:

{عَنْ عَمْرِو بْنِ يَثْرِبِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَلاَ وَلاَ يَحِلُّ لِامْرِئٍ مِنْ مَالِ أَخِيهِ شَيْءٌ، إِلَّا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ} (أخرجه أحمد: ٢١١١٩)[١].

واتە: عەمری كوڕی یەسریبی (خوا لێی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە: دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ وتاری بۆ داین، فەرمووی: ئاگاداربن! بۆ هیچ مرۆڤێك لە ماڵی برایەكەی هیچ شتێك حەڵاڵ نیە، مەگەر بە دڵخۆشیی و دڵ ئاسوودەیی پێی بدات.

واتە: ئەگەر لە ڕوودا بمێنێ، یاخود بە زۆر لێی بستێنێ، یان بە شێوەیەك لە شێوە ناهەقەكان، لێی قەدەغە دەبێ.

سێیەم: كە دەفەرموێ: ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾، كە خوێنراویشەتەوە: (**مِفْتاحَهُ**)، هەم بە كۆ، هەم بە تاك خوێنراوەتەوە، ئەو ماڵەی كە ئێوە كلیلەكانیتان بە دەستە، یان كلیلەكەیتان بە دەستە، ئەمە هەم دەگونجێ وەكیل بێ، یان هاوبەش بێ، یان كەسێكی متمانە پێكراو بێ، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە.

---

(١) قال شعيب الأرنؤوط: شطره الأول صحيح لغيره.

چوارەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿أَوۡ صَدِيقِكُمۡ﴾، یاخود برادەرتان، دەڵێ: (**الصَّدِيْق: فَعِيْلٌ بِمَعْنَى فَاعِل، وَهُوَ الصَّادِقُ فِي المَوَدَّة**)، (**صَدِيْق**)، لەسەر کێشی (**فَعِيْل**)ە، بەڵام بە مانای: (**فَاعِل**)ە، کەسێکە لە خۆشەویستییدا لەگەڵتدا ڕاست بکات، گوتراویشە: (**صَدِيْقُكَ مَنْ صَدَقَكَ، لاَ مَنْ صَدَّقَكَ**)، واتە: برادەرت ئەوەیە لەگەڵت ڕاست بکات، نەك هەر بڵێ: ڕاست دەکەی، هەر کەس هەر دەستی بۆ بە مل دادای، مەرج نیە ئەوە برادەرت بێ، بەڵام برادەرت ئەوەیە کە لەگەڵت ڕاست بکات، شتێك کە عەقڵی نەیبڕی و، پێی چاك نەبوو بۆ تۆو، زانی زیانی تۆی تێدا هەیە، بڵێ: نا ئەوەیان زیانی هەیە، ئەوە هاوەڵ برادەری بە ڕاستیی و دڵسۆزە، پێشینانی خۆشمان دەڵێن: (دۆست ئەو کەسەیە دەتگریەنێ و، دوژمن ئەو کەسەیە دەتهێنێتە پێکەنین).

پێنجەم: کە دەفەرمویٚ: ﴿لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَأۡكُلُواْ جَمِيعًا أَوۡ أَشۡتَاتًا﴾، گوناهتان ناگاتێ کە هەمووتان پێکەوە بخۆن، یاخود بە پرژو بڵاویی، (**أَشْتَاتاً: جَمْعُ شَتّ، أَي: التَّفَرُّق، وَشَتَّى: جَمْعُ شَتِيت**)، (**أَشْتَاتَاً**)، کۆی (**شَتّ**)ە، بە مانای بڵاوبوون، بەڵام (**شَتَّى**) کۆی (**شَتِيت**)ە، بڵاو، بەش، (**أشتاتاً**)، یانی: بە بڵاویی، تاك تاك خواردن بخۆن هەر ڕەوایە، پێکەوەش بخۆن بە تەئکید هەر ڕەوایە، ئایا کام حاڵەتیان باشترە؟ بێگومان حاڵەتی پێکەوە خواردن، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {**وطَعَامُ الإِثْنَيْنِ يَكْفي الأربَعَةَ**} (**أخرجه أحمد:١٤٢٦٠، والدارمي: ٢٠٤٤، ومسلم: ٢٠٥٩، والترمذي برقم ١٨٢٠، وقال: حسن صحيح، وابن حبان: ٥٢٣٧**).

واتە: خواردنی دووان، بەشی چواران دەکات.

ئەگەر پێکەوە بخۆن، بەرەکەتی دەکەوێتێ، من پێم سەیرە هەندێك کەس مەگەر ناچاربێ، ئەگەرنا چۆن بە تەنێ نانی بۆ دەخورێ، چونکە مرۆڤ بەس جەستە نیە، تەنیا گەدەی تێر بکات، مرۆڤ هەست و نەستە، دڵ و دەروونە، ڕەوشت و ئاکارەو، ڕووح و عەقڵەو، ئەوانە هەموویان پێویستییان بە تێرکردنەو بە هۆی پێکەوە دانیشتن و قسەی خۆش و، خۆشەویستیی لەگەڵ یەك دەربڕین و

دڵسۆزیی بۆ یەکدی نواندنەوە، عەقڵ و دڵ و ڕووح و دەروونیش تێر دەبن و، جەستەش ئەو کاتە کەمتر پێویستیی بە خواردن دەبێ و، پێکەوە خواردن بە تەئکید بەرەکەت دەخاتە نێو خواردنەکەوەو، مرۆڤیش پێی ئاسوودەتر دەبێ و خواردنەکەی باشتر بە گیان دەکەوێ.

١٧)- ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا ﴾، ئنجا هەر کات چوونە ماڵانێکەوە، یانی: هەر کام لەو ماڵانە کە باسکران، یاخود ئەوانەو جگە لەوانەش، چی بکەن؟

١٨)- ﴿ فَسَلِّمُوا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ تَحِيَّةً مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ﴾، (ئەگەر کەسیان تێدا نەبوو)، سەلام لە خۆتان بکەن، (بڵێن: (**السلام علينا وعلى عبادالله الصالحين**))، ئەوە سڵاوێکە لە خواوە، بە پیرۆزو پاك و چاکە بۆتان دانراوە، بەڵام ئەگەر خەڵکیان تێدا بێ بڵێن: (**السلام عليكم ورحمة الله**)، یان (**السلام عليكم ورحمة الله وبركاته**).

١٩)- ﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِ ﴾، ئاوا بەو شێوە (جوان و ڕێکە، کە هەر دەبێ بە خۆی بچوێندرێ، ئەو ڕوونکردنەوەیەو، وێچوێنراو (**مشبَّه به**) ێك نیە پێی بچوێنرێ، مەگەر هەر بە خۆی بچوێنرێ)، خوا ئایەتەکانتان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

٢٠)- ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ﴾، بەڵکو بفامن، یانی: (**رَجَاءَ أَنْ يَحْصِلَ لَكُمْ الفَهْمُ والعِلْمُ بِمَا فِيْهِ كَمَالُ شَأْنِكُم**)، بە ئومێدی ئەوەی تێگەیشتن و زانیارییتان بۆ دروست بێ، بە شتێك کە حاڵی خۆتانی پێ چاك و تەواو دەبێ.

بەڵکو بفامن و تێبگەن و دوایی کاری پێ بکەن.

تیشك خستنە سەر چوار وشە:

١- (سَـــلَام):

(**السَّلَامُ: مُشْتَقٌ مِنْ السَّلَامَةِ، فَهُوَ دُعَاءٌ بالسَّلَامَة، وَتأْمِيْنٌ لَهُ بالسَّلَام**)، سەلام، لە سەلامەتییەوە هاتوە، کە لە لایەکەوە پاڕانەوەیە بۆ ئەو کەسەی تۆ سەلامی لێ دەکەی، کە سەلامەت و بێمزەڕەت و بێ زیان بێ، هاوکاتیش دڵنیای دەکەیەوە کە لە لایەن تۆوە سەلامەت دەبێ، لە دەست و زمانی تۆ سەلامەت دەبێ.

کەواتـە: (**السـلام علیکـم**)، هـەم پاڕانەوەیـە بـۆی و، هـەم دڵنیاکردنەوەیـە بـۆی، چەنـد جوانـە! ئـەوە لـە کـوێ و ئـەوە لـە کـوێ: بەیانییـت بـاش، نیـوەڕۆت بـاش، ئێـوارەت بـاش، شـەو بـاش، (Good morning)، (Good evening)، ئـەوەی ئیسـلام دەیڵـێ بەرنامەیـە، پاڕانەوەیـە، دڵنیاکردنەوەیـە، پەیامـی ئاشـتیی ناردنـە بـۆ لایەنـی بەرانبـەر، بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (النسـاء)دا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا ﴿٩٤﴾ ﴾، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ئەگـەر لـە ڕێـی خـودا ڕۆیشـتن (بـۆ جەنـگ و جیهـاد)، چـاو ورد بکەنـەوە، بـەر پێـی خۆتـان ببینـن، کەسـێك سـەلامی لـێ کـردن، مەڵێـن: بـڕوادار نـی!

ئەدی ئەوە نیە سەلامتان لێ دەکات و ئاشتییتان لەگەڵ ڕادەگەیەنێ!!

٢- (تَحِـــيَّة):

(**التحيَّةُ: حَالٌ مِنَ التَسْليمِ الَّذِي يَتَضمَّنه**)، یانی: کە دەفەرموێ: ﴿ فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ تَحِيَّةٗ ﴾، (تحيَّة): حاڵە، یانی: ئەو سەلام کردنە، سڵاوکردنێکە ﴿ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ ﴾، لە خواوەیە ﷻ، خوا دایناوە بۆ ئەوەی بەو جۆرە سڵاو لە یەکدی بکەن.

٣- (مُـبـارَكة):

(**المُبارَكة: المجْعُولَة فِيْها البَرَكَة وَهِيَ وَفْرة الخَيْر**)، (**مباركة**)، یانی: پێزی تێدایە، پێزدارە، پێزیش بریتیە لە خێرو سوودی زۆر.

٤- (طَيِّـــبَة):

(**ذاتُ طَيْبٍ**)، خاوەنی پاکیی و چاکیی، (**طَيْب**)، یانی: پاك و چاك.

شـایانی باسـە، وەك پێشـتریش گوتمـان: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ ﴾، ئەمـە دوو واتـای هـەن:

أ- ئەگەر كەسیان تێدا نەبوو، بڵێن: (**السَّلَامُ عَلَيْنَا، وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ**).

ب- سەلام لە خۆتان بكەن، وەك مسوڵمانان چونكە مسوڵمانان هەموویان یەكن، برایەكەشت تۆی، خوشكەكەش تۆی، تۆش هەر براو خوشكەكەتی، وەك لە ئایەتەكەی بەسەرهاتی (إفك)دا خوا دەفەرموێ: ﴿لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا ﴿١٢﴾﴾النور، واتە: دەبووایە كە دەتانبیست، پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار گومانی باشیان بە خۆیان بردبایە، خۆیان، یانی: دایكیان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)و برایەكەیان صەوفوانی كوڕی موعەتتەلی سەهمیی، دەبوو گومانی چاكیان بەوان بردبایە، ئەوانیش هەر خۆیانن و خۆیانیش ئەوانن، (**الطبري**)، لە بارەی كۆی ئایەتەكەوە دەفەرموێ: {**أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ تَرْخِيصاً لِلْمُسْلِمِينَ فِي الأَكْلِ مَعَ الْعُمْيَانِ، وَالْعُرْجَانِ، وَالْمَرْضَى وَأَهْلِ الزَّمَانَةِ مِنْ طَعَامِهِمْ**}[1].

واتە: ئەم ئایەتە دابەزێنرا، وەك مۆڵەتدان بۆ مسوڵمانان كە لەگەڵ كوێرەكان و، شەلەكان و، نەخۆشەكان و، بە تەمەنەكاندا لە خواردنیان، بخۆن، لەگەڵیان بخۆن، چونكە هەندێك لە مسوڵمانان هەستیان بە سەغڵەتیی دەكرد كە: ئەوانە كوێرن، شەلن، نەخۆشن، بە تەمەنن، ئێمە ئەگەر لە گەڵیان بخۆین، ڕەنگە ستەمیان لێ بكەین و زیاد لەوان بخۆین.

لە لایەكی دیكەوە: هەندێك لەو كەمئەندامانە: شەل و كوێرو نەخۆش و بە تەمەنەكان دەیانگوت: ئەگەر لەگەڵ ساغەكان بخۆین، ڕەنگە بێزمان لێ بكەن، یاخود ستەم لەوان بكەین و كام خواردنی باشە، دەستی بۆ بەرین و ئەوە بخۆین، بەڵام خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار كە: نەخێر با نە ساغەكان و، نە كەمئەندام و نەخۆشەكان و خاوەن پێداویستیی تایبەتەكان، هەست بە سەغڵەتیی نەكەن و بۆیان هەیە پێكەوە بخۆن، هەموویان براو خوشكی یەكدین.

---

(١) جامع البیان: ج١٩، ص٢١٩.

مەسەلەی چوارەم:

بڕوادارانی ڕاستەقینە ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ هەیەو، لە کاتێکیشدا بۆ کارێکی کۆکەرەوەو هەرەوەزیی، کاری گشتیی لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ دەبن، بە بێ مۆڵەت لێوەرگرتنی، بەملاو لادا ناچن:

خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، بڕواداران تەنها ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ هێناوە.

(إِنَّمَا): (**أداة الحصرِ والإثبات**)، ئامرازی کۆکردنەوەو چەسپاندنە، (**إنَّمَا تَقْصرُ مَوصُوفاً عَلَى صِفَةٍ**)، (إِنَّمَا) وەسفکراو (**مَوصُوف**)ێك لەسەر ئاوەڵناو (**صِفَة**)ێك کورت هەڵدێنێ، ناساندیش لە: (**المؤْمنين**)دا، بۆ جینسە، یاخود بۆ عەهدە، یانی: کۆی بڕوادارانی ڕاستەقینە، یاخود: ئەو بڕوادارانەی ناسراون و زانراون، ئەوانە کەسانێکن کە بەو شێوەیەن: بڕوایان بە خواو ڕۆژی دوایی هێناوەو، کاتێکیش لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەبن، بۆ کارێکی گشتیی، کە بۆی کۆبوونەتەوە، بە بێ مۆڵەت وەرگرتن بەملاولادا ناچن.

٢)- ﴿وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ﴾، لە کاتێکدا لەگەڵیدا دەبن بۆ کارێکی کۆکەرەوە، کارێکی گشتیی و هەرەوەزیی، ﴿عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ﴾، (**الأَمْرُ: الشَّأنُ وَالحَالُ المُهِمّ**)، کارێك و حاڵێکی گرنگ، وشەی: (جَامِعٍ)یش، ﴿عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ﴾، ئەوەیە کە خەڵك بۆی کۆبێتەوە، ڕاوێژی تێدا بکەن، چ بۆ فێربوون، چ بۆ جێبەجێ کردن.

٣)- ﴿لَمۡ يَذۡهَبُواْ حَتَّىٰ يَسۡتَـٔۡذِنُوهُ﴾، نارۆن هەتا مۆڵەتی لێ وەرنەگرن، ئا ئەوانە بە ڕاستیی بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەری خوا ﷺ هێناوە.

٤)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسۡتَـٔۡذِنُونَكَ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی مۆڵەت لە تۆ وەردەگرن.

٥)- ﴿أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، ئەوانە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ هەیە، یانی: ئەم خەسڵەتە یەکێکە لە خەسڵەتە بەرزەکانیان.

٦)- ﴿فَإِذَا ٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِبَعۡضِ شَأۡنِهِمۡ﴾! ئنجا ئەگەر بۆ هەندێك لە ئیش و کاریان مۆڵەتیان لێ وەرگرتی.

٧)- ﴿فَأۡذَن لِّمَن شِئۡتَ مِنۡهُمۡ﴾، مۆڵەتی هەر کامێکیان ویستت، بدە، یانی: تۆ سەرپشکی بۆ هەر کامێك لەوانەی مۆڵەتت لێ وەردەگرن، بۆت هەیە هەر کامێکیان ویستت مۆڵەتی بدەی.

٨)- ﴿وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمُ ٱللَّهَ﴾، داوای لێبوردنیشیان بۆ لە خوا بکە، چونکە ڕەنگە مۆڵەتت لێ وەربگرن، بەبێ ئەوەی کارەکە پێویست بێ، یاخود جۆرێك لە کەمتەرخەمیی لە لایەن وانەوە هەبێ، بۆیە داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکە.

٩)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾، بێگومان خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

سێ کورتە سەرنج

لێرەدا پێویستە سێ کورتە سەرنج بخەینە ڕوو:

یەك: ڕستەی: (إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ)، مەبەست پێی ئەوە نیە کە هەر کەس مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ وەرگرت، بڕوادارە، بەڵام ئەگەر مۆڵەتی وەرنەگرت بڕوادار نیە! چونکە ئیمان پێناسەکەی و پایەکانی دیارن، بەڵکو مەبەست ئەوەیە، بابای مۆڵەت وەرگر لەو هەڵوێستەیدا ئیمانداریی و مسوڵمانیی بەرجەستە کردوە، ئنجا ئەوە زیاتر تانەدان بووە لە مونافیق و دەغەڵ و دڵنەخۆشەکان، نەك پێناسەی ئیمان، واتە: ئەی دەغەڵ و دڵنەخۆشەکان! ئا ئەوە سیفەتی بەرزی مسوڵمانانە، کە وێڕای ئەوەی بڕوایان بە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەیە، بەبێ مۆڵەت وەرگرتنیش، کاتێ خەریکی کارێکی گشتیین، بەملاو لادا ناچن.

دوو: ئەم ئایەتە تەنیا تایبەت نیە بە ڕۆژگاری پێغەمبەرەوە ﷺ، بەڵکو بنچینەیەکی گشتییەو، بناغەیەکە بۆ کاری هەرەوەزیی و چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، چونکە زانایانی (أصول الفقه) لەسەر ئەوە یەکدەنگن: ئەو شتانەی کە لە ڕۆژگاری خۆیدا، پێغەمبەری خوا ﷺ وەك ئەرك لەسەر شانی بوون، هەر کەسێك دێتە شوێنی پێغەمبەر ﷺ، لە قەدەر خۆی ئەرکن بۆ ئەویش، مەگەر بە بەڵگەیەك تایبەت کرابن بە پێغەمبەرەوە ﷺو، لە تایبەتمەندییەکانی ئەوبن، ئەگەرنا هەرچی ئەرکی پێغەمبەرە ﷺ، ئەرکی هەر کەسێکیشە کە لە شوێنی پێغەمبەر ﷺ دەبێ، بۆ سەرپەرشتیی کردنی کۆمەڵگا.

سێ: ئەم ئایەتە ئەدەبێکی گەورەو گرنگ فێری مسوڵمانان دەکات بۆ کۆبوونەوەکانیان، کە لە کاتی خۆیدا بچن و، پابەند بن بە شوێنەکەوەو، بە کاتەکەوەو کاتی یەکدی بە فیڕۆ نەدەن، هەمووشیان وەك یەك تیم (فریق) کار بکەن و، پێکەوە هاوکاربن، نەك وەك دڵۆپەی کە لە بان دێتە خوارێ، یەکێك ئێستا بێ، دوایی یەکی دیکە بێ! بەو جۆرە کاتی زۆریان لێ بە زایە دەچێ.

بەڵێ ئەم ئایەتە ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە مسوڵمانان لە کاتی کۆبوونەوەو، کارە هەرەوەزییەکاندا، دەبێ هەموویان پێکەوە بن وەك یەك تیم و، پابەندبن بە یەکدییەوەو پابەندبن بە شوێن و کاتەوە، نەك بە گوێرەی میزاجیان بجووڵێنەوەو (کەس بە ڕبەی کەس نەپێوێ و، کەس لە مەڕی کەس نەخێوێ)و، هەر کەسە بە شێوێکدا بڕوات! هەرگیز دینداریی ڕاستەقینە و دنیاداریی چاك، ئاوا ناکرێ.

مەسەلەی پێنجەم:

نابێ مسولْمانان وەك چۆن بانگی یەكدی دەكەن، ئاواش بانگی پێغەمبەر ﷺ بكەن، یاخود بانگكردنی پێغەمبەر بۆیان، وەك بانگكردنیان بۆ یەكدی تەماشا بكەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ﴾، واتە: ئەی بڕوادارینە! بانگكردنی پێغەمبەر ﷺ لە نێوانتاندا، وەك بانگكردنی هەندێكتان بۆ هەندێكتان، دامەنێن، ئەمە دوو واتای هەن، چونكە وشەی (دُعَاءَ):

أ- پاڵدانی چاوگە بۆ لای بكەرەكەی (**إِضَافَةُ المصْدرِ إِلى فَاعِلِهِ**)، واتە: با بانگكردنی ئێوە بۆ پێغەمبەر ﷺ، وەك بانگكردنی هەندێكتان بۆ هەندێكتان، نەبێ.

ب- پاڵدانی چاوگە بۆ لای بەركارەكەی (**إِضَافَةُ المصْدرِ إِلى مَفْعولِهِ**)، واتە: بانگكردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئێوە، وەك بانگكردنی هەندێكتان بۆ هەندێكتان، دامەنێن، واتایەكی دیكەشیان بۆ لێك داوەتەوە: (**دعاء**)یان، هەر بە پاڕانەوە لێكداوەتەوە، واتە: كە پێغەمبەر ﷺ دوعاتان بۆ دەكات، یان دوعاتان لێ دەكات، لە كاتێكدا كە ڕقی هەڵدەستێ، یاخود كەسێك كە شایستەی ئەوەیە نزای خراپی لێ بكات، وامەزانن دوعاكردنی پێغەمبەر ﷺ چ بە باری ئەرێنیی و، چ بە باری نەرێنیی دا، وەك پاڕانەوەی ئێوە وایە! بەڵام وا پێدەچێ زیاتر مانای یەكەم و دووەم مەبەست بن:

أ- كە بانگی پێغەمبەر ﷺ دەكەن، با وەك ئەوە نەبێ كە بانگی یەكدیی دەكەن و مەڵێن: (**يَا مُحَمَّد!**)، وەك چۆن بە ناوی كەسیی بانگی یەكدی دەكەن، بەڵكو بڵێن:

(**يَا رَسُول الله! يَا نَبِيَّ الله!**)، بە ڕێزو حورمەتەوە، ئنجا ئەوە لە ڕووی ناوهێنانەوە، لە ڕووی شێوازو میکانیزمەکەشەوە، وەك لە سووڕەتی (**الحجرات**)دا خوا ئەو ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۝٤ ﴾، ئەوانەی کە لە پشت ژوورەکانەوە بانگت دەکەن، زۆربەیان نافامن، چونکە ئەوانە کۆمەڵێك بوون لە ناوەختدا چوونە ماڵی پێغەمبەرو ﷺ دەیانگوت: (**يَا مُحَمَّد! اخْرج إلينا**) ئەی موحەممەد! وەرە دەرێ بۆ لامان، بۆیەش خوا فەرمووی: ئەوانەی لە پشت ژوورەکانەوە بانگت دەکەن، زۆربەیان نافامن.

ب- یاخود بانگکردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئێوە، وەك بانگکردنی هەندێکتان بۆ هەندێکتان، دامەنێن، کاتێ پێغەمبەر ﷺ بانگت دەکات، تۆ ئەرکداری و پابەند کراوی کە بڵێی: (**لبيّك**) لە خزمەتدام ئەی پێغەمبەر! ﷺو بە دەنگیەوە بچی، یەکێکتان بانگی یەکێکتان دەکات، ئەگەر کەمتەرخەمییش بکات و نەچێ، یاخود بە درۆ پاساوێك بێنێتەوە، بەهەرحاڵ، بەڵام بە نسبەت پێغەمبەرەوە ﷺ ئەوە گوناهەو نابێ بەو شێوەیە بێ.

ڕستەی: ﴿ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ﴾، (**ظرف**)ە، بۆ (**دُعَاء**) چ بە مانای بانگکردنی ئەوان بێ بۆ پێغەمبەر ﷺ، چ بە مانای بانگکردنی پێغەمبەر ﷺ بێ بۆ ئەوان، یاخود پاڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ بێ بۆیان، یان لێیان، ئەوە (**ظرف**)ی ئەو کارەیەو، ئەو کاتەیە کە ئەو کارەی تێدا ئەنجام دەدرێ.

٢)- ﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ﴾، بە دڵنیایی خوا ئەوانەتان دەزانێ کە بە ئەسپایی، بە شێنەیی دەڕۆن و خۆ تێکگرانە خۆیان دەدزنەوە.

(يَتَسَلَّلُونَ): بە پەنهانیی دەڕۆن، لە (**تسلّل**)ەوە هاتوە، ئەویش لە (**سلَّ يَسُلُ: نَزَع يَنْزَعُ**)، دایڕنی دایدەڕنی.

﴿ لِوَاذًا ﴾، واتە: خۆ تێکدەگرن، خۆیان تێکدا پەنهان دەکەن، (**اللَّوذُ: مَصْدَر لاوَذَهُ**)، کە بریتیە لە خۆپەنهان کردن، بەڵام (**لاذ بە**)، واتە: پەنای پێبرد، ئەمە چاوگەکەی (**لِياذ**)ە، بەڵام (**اللّوذ**)و (**الملاوَذَة**)، چاوگی (**لاوذ**)یە، (**لاوذ**)، یانی: خۆی

تێگرت، هەندێك لە موونافیق و دڵنەخۆش و ئیمان لاوازەكان كاتێك ویستوویانە كۆڕو مەجلیسەكە، یاخود كارە گشتییەكە بەجێ بهێڵن، خۆیان پەنهان كردوەو خۆیان لە شتێك گرتوە، یان خۆیان تێكگرتوەو، پێكەوە ڕۆیشتوون و، خۆیان دزیوەتەوە.

٣)- ﴿فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ﴾، با ئەوانەی سەرپێچیی لە فەرمانی وی پێغەمبەر ﷺ دەكەن، بترسێن و وریا بن.

لە چی بترسێن و وریابن؟.

٤)- ﴿أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ﴾، كە بەڵایەكیان تووش بێ لە دنیادا، ئاشووب و ئاژاوەیەكیان تووش بێ.

٥)- ﴿أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾، یان لە دواڕۆژدا ئازارێكی بە ئێشیان تووش بێ، هەڵبەتە لێرەدا خوا باسی دنیاو دواڕۆژی نەكردوە، بەڵام بە سیاق و سەلیقە دەڵێین، ئەگەرنا دەشگونجێ هەم بەڵایەكە، هەم ئازارە بە ئێشەكە، لە دنیادا دابن، یاخود هەردووكیان لە قیامەتدابن، یان یەكیان لە دنیاو، یەكیان لە قیامەتدا بێ.

وشەی (**مخالفة**)، كە دەفەرموێ: ﴿يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ﴾، (**وَالْمُخَالَفَةُ: الْمُغَايِرَةُ فِي الطَّرِيقِ الَّتِي يَمْشِي فِيهَا، ضُمِّنَ مَعْنَى الصُّدُودِ بِمَا عُدِّيَ بِـ «عَنْ»**).

(**مخالفة**) یانی: جیاوازیی لە ڕێیەك دا كە پێیدا دەچێ، مانای (لادان) خراوەتە نێو بە هۆی بەركار خواستنەوە بە هۆی (**عن**)ەوە.

﴿يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ﴾، لە ئەسڵ دا: (**يُخَالِفُونَ أَمْرَهُ**)، سەرپێچیی لە فەرمانی دەكەن، پێویستیی بە پیتی (**عَنْ**) ناكات، تێپەڕی پێ بكات بۆ بەركار (**مفعول بە**)، بەڵام بۆچی بە پیتی (**عَنْ**)، بەركاری (**مفعول بە**)، خواستوە؟ چونكە مانای لادانی خراوەتە نێو (**ضُمِّنَ مَعْنَى الصُّدُودِ**)، یانی: (**يُخَالِفُونَ أَمْرَهُ وَيَصُدُّونَ عَنْ أَمْرِهِ**)، سەرپێچیی لە فەرمانەكەی دەكەن و، لە فەرمانی لا دەدەن، خۆیان یاخود خەڵك

لادەدەن، چونکـه (صَـدَّ)، هـەم حاڵەتـی (لازم)ی هاتـوه، هـەم حاڵەتـی (**متعـدِّي**)، (**صَـدَ عَـنِ الطَريْـقِ**)، خـۆی لایـدا لـه ڕێیەکـه، (**صَـدَ فُلَانـاً عَـنِ الطَّريْـقِ**)، فلانکەسـی لـه ڕێیەکـه لادا، لێـرەدا هەردووکیـان دەگونجێـن، واتـه: سـەرپێچیی لـه فەرمانـی پێغەمبـەر ﷺ دەکـەن و، لـه ڕێـی پێغەمبـەر ﷺ لادەدەن، یاخـود: سـەرپێچیی لـێ دەکـەن و، خەڵکـی لـێ لادەدەن، ئنجـا ئـا ئەوانـه بـا بترسـێن کـه بەڵایەکیـان تـووش بـێ لـه دنیـادا، یاخـود ئازارێکـی بەئێـش لـه ڕۆژی دواییـدا.

چوار کورته سەرنج

١- وشەی (يَتَسَلَّلُونَ)، (**تسلّل**)، وەك (**تدرُّج وتدخُّل**)، پله پله، کەم کەم، دەستێخستن، (يَتَسَلَّلُونَ)، واته: دەکشێنەوە، بەڵام به ئەسپایی و به شێنەیی.

٢- وشەی (لِوَاذًا)، (**منصوب على الحالية**)، چونکه له ڕووی ئیعڕابەوە حاڵە بۆیە مەنصووبە، واته: خۆتێکگرانە، (**لِوَاذ**)و (**مَلَاوَذَه**)ش ئەوەیە یەکێك خۆی لەو بگرێ و، ئەوی دیکە خۆی لە تەنیشت ئەو بشارێتەوە، مەبەست ڕۆیشتنیانە بە شێوەیەکی پەنهان و بە دزیی.

٣- (عَنْ أَمْرِهِۦٓ)، وشەی (أَمْرِهِۦٓ)، وشەیەکی هاوبەشە، دەگونجێ مەبەست پێی فەرمانی پێغەمبەربێ ﷺ کە بە زارەکیی فەرموویەتی، یاخود (أَمْرِهِۦٓ)، مەبەست پێی حاڵ بێ، کار بێ، کەواتە: (**أمره**) فەرمانی پێغەمبەر ﷺ: هەم فەرمایشتەکەی، هەم کردەوەکەی، هەم ڕێبازەکەشی، دەگرێتەوە.

٤- وشەی (فِتْنَةٌ) بە مانای تاقیکردنەوە، دێ، بەڵام لێرەدا بە مانای ئاشووب و ئاژاوەو بەڵا، دێ، ﴿عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾، یانی: ئازارێکی بە ئێش، وا پێدەچێ زیاتر مەبەست لە (بەڵا)یەکە لە دنیادا بێ، بەڵام ئازارە بە ئێشەکە لە ڕۆژی دوایی بێ.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

ڕاگەیاندنـی ئـەو ڕاسـتییە کـە موڵکـی ئاسـمانەکان و زەوی هـی خوایـە، خـوا ئێسـتاو واقیعـی ئێسـتای مرۆڤـەکان دەزانـێ و کاتێـك دەگێڕدرێنـەوە بـۆ لاشـی، هەواڵـی کـۆی کردەوەکانیـان پـێ دەدات و، خـوا ﷻ بـە هەمـوو شـتێك زانایـەو، پەنهـان بینـەو هیـچ شـتێکی لـێ ون نـابێ:

وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ قَدۡ يَعۡلَمُ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ وَيَوۡمَ يُرۡجَعُونَ إِلَيۡهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُواْۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ٦٤ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئەها ئاگاداربن! بە دڵنیایی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هی خوایە، واتە: هەم ئەو دروستی کردوون، هەم ئەو خاوەنیانە، هەم ئەو سەرپەرشتییان دەکات و، هەم بەڕێوەیانەوە دەبات و مشووریان دەخوات.

٢)- ﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ ﴾، ئەو حاڵەش کە ئێوە لەسەرینی چاك دەیزانێ، وشەی (قَدْ)، (حَرفُ تحقيقٍ)، یانی: بە دڵنیایی خوا دەزانێ ئێستا ئێوە لە چ حاڵێکدان، ئەو حاڵەی ئێوە لە چاك و خراپ، تێیدان، خوا باش حاڵەکەتان دەزانێ، چی دەکەن و چۆن دەکەن و، لە چ بارودۆخێك دا ژیانتان دەگوزەرێنن، ئاگاداری وردو درشتتانە.

٣)- ﴿ وَيَوۡمَ يُرۡجَعُونَ إِلَيۡهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُواْ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە دەگێڕدرێنەوە بۆ لای، هەواڵیان پێ دەدا بەوەی دەیانکرد، واتە: پاداشتیان دەداتەوە لەسەر چاکەو، سزایان دەدات لەسەر خراپە.

٤)- ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ﴾، خواش بە هەموو شتێك زانایە.

لـەو ئایەتـە موبارەکـەدا، کـە ئایەتـی کۆتاییـە لـە سـوورەتی **(النـور)**، وام دێتـە بەرچـاو: خـوا ﷻ بیـەوێ بـە ئێمـەی ئیمانـدارو مسـوڵمان بفەرمـوێ:

خوا خاوەنی ئاسمانەکان و زەوییە، هەموویان هی خۆینی، خۆی هێناونیە دی، خۆی خاوەنیانە، خۆی بەڕێوەیان دەبات، کەواتە: بڕیارێکیش کە خوا ﷻ بۆ ئێوەی دەدات، یاسایەکتان کە بۆ دادەنێ، ئێوەش بەشێکن لە موڵکی خوا، ئەو موڵکە فراوانەی خوا، هیچی لە فەرمانی خوا دەرناچێ، ئێوەش لە فەرمانی خوا دەرمەچن، خوا ﷻ مشووری هەموو گەردوونی خواردووە، مشووری ئێوەش دەخوات، ئەی مرۆڤەکان! هەروەها جندیش! کە لەم سەر زەوییە داینـاون، بەڵکو خوا مشووری تایبەتتان لێ دەخوات، ئەوەتا بەس بەوەندە لێ نەگەڕاوە، کە بە هۆی غەریزەکانتان و، یاسا گەردوونییەکان و، بە هۆی عەقڵ و زگماکتانەوە، بەڕێوە بچن، بەڵکو پەیام و شەریعەتیی خۆیشی بە پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَام**)، بۆ ناردوون، کەواتە: ئاگاداربن! ﴿ قَدۡ يَعۡلَمُ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ ﴾، ئێوە لە چ حاڵێکدا بن ئەو دەیزانێ، لە گوناهـ دابن، یان لە چاکەدا بن، لە مزگەوت بن، لە بازاڕ بن، لە خێردا بن، لە شەڕدا بن، لە هەمووی ئاگادارە.

﴿ وَيَوۡمَ يُرۡجَعُونَ إِلَيۡهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُواْ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە دەگێڕدرێنەوە بۆ لای، هەواڵیان پێ دەدا بەوەی دەیانکرد.

لێرەدا پێشێ بە شێوازی دواندان (**خطاب**)، ئنجا بە شێوازی نادیار (**غائب**) خوای موتەعال دەماندوێنێ، کە ئەمە ئاوڕدانەوە (**إلتفات**)ی پێ دەڵێن، واتە: ئێستاتان دەزانێ و، کاتێکیش دەگەڕێنەوە بۆ لای، هەواڵتان پێ دەدات بە هەرچی کە دەتانکرد، خواش بە هەموو شتێك زانایە.

کەواتە: ئێوەش وەك مسوڵمانان وریا بن و، با مونافیق و دڵنەخۆشەکانیش، بزانن کە خوا ئێستا هەموو شتێکیان دەزانێ، دەرو دەروونیان دەزانێ، چاك و خراپ و، خێرو شەڕیان دەزانێ، کاتێکیش دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا هەواڵیان پێدەدات، بەوەی کە دەشیان شاردەوە لە مسوڵمانان و بە پەنامەکیی دەیانکرد، خوا ئەوەشیان دەخاتەوە بەرچاوو، لەسەر ئەوەش سزایان دەدات، هەروەها

کەسێکیش بـە پەنامەکیـی چاکەیەکـی کردبـێ، خـوا پاداشـتی دەداتـەوە، بـا خەڵکیش پێـی نەزانیبـێ، بـەڵام خـوا پێـی دەزانـێ.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی، پـتر هیدایەتـی ئێمـە بـدات و، زیاتـر دڵـمان ڕۆشــن بــکات و، چاکــتر عەقڵــمان هۆشــیارو دڵــمان بێــدار بــکات و، یارمەتییــمان بـدات قووڵـتر لـە قورئـان تێبگەیـن، لـە ڕێبـازی پێغەمبـەر ﷺ حاڵـی بیـن و هەرچـی دەشـیزانین، یارمەتییـمان بـدات بیتوانیــن و، لــە خۆمانــدا بیکەینــە حــاڵ، لەســەر ئاسـتی تاکیـی، خێزانیـی، کۆمەڵایەتیـی، سیاسـیی، بـۆ ئـەوەی شایسـتەی ئـەوە بیـن بڵێیــن: ئێمــە بەنــدەی خوایــن و، شــوێنکەوتووی پێغەمبــەری پێشــەواین ﷺ.

لێرەشدا دێینە کۆتایی تەفسیر کردنی ئایەتە موبارەکەکانی سوورەتی (النور).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.com

تەفسیری سوورەتی

الْفُرْقَانِ

بەڕێـــزان!

خـوا پشـتیوان بـێ ئەمـڕۆ کـە (٢٢)ی مانگـی ڕەمـەزانی سـاڵی (١٤٤٠)ی کۆچییـە، بەرانبـەر (٢٧)ی مانگـی (٥)ی سـاڵی (٢٠١٩)ی زایینـی، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کـردنی سـووڕەتی (الفرقـان).

نێوەڕۆکی سووڕەتی (الفرقان) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سووڕەتە:

ئـەم سـووڕەتە تەنیـا یـەك نـاوی هەیـە سـووڕەتی (الفرقـان)، چونکـە هەندێـك لـە سـووڕەتەکان زیاتـر لـە ناوێکیـان بـۆ بەکارهێـنراوە، بـەڵام ئـەم لـە ڕۆژگاری پێغەمبـەری خواشـدا ﷺ هـەر ئـەو نـاوەی هەبـووە، وەك لـەم دەقـەی سـوننەتەوە دیـارە، کـە دەیهێنیـن، هەرچەنـدە تۆزێـك درێـژە، بـەڵام تیشـکمان بـۆ دەخاتـە سـەر ئـەوە، کـە ئـەم سـووڕەتە لـە سـەردەمی پێغەمبـەری خواشـدا ﷺ نـاوی (فورقـان)ی بـۆ بەکارهاتـوەو هـەر ئـەو نـاوەشی هەبـووە، هەروەهـا هەنـدێ شـتی دیکەشـمان بـۆ ڕوون دەکاتـەوە:

{عَـن عُمَـرَ بـنِ الخَطَّـابِ رَضِيَ اللهُ عَنـهُ قَـالَ: سَـمِعتُ هِشَـامَ بـنِ حَكِيـم، يَقـرَأُ سُـورَةَ الفُرقَـانِ فِي حَيَـاةِ رَسُـولِ اللـهِ ﷺ فَاسـتَمَعتُ لِقراءَتِـه، فَـإِذَا هُـوَ يَقـرَءُ عَـلى حُـرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَـم يُقرِئنِيهَـا رَسُـولُ اللـهِ ﷺ فَكِـدتُ أُسَـاوِرُهُ فِي الصَّـلاة، فَتَصَـبَّرتُ حَتَـى سَـلَّمَ، فَلَبَّبْتُـهُ بِردَائِـهِ، فَقُلـتُ: مَـن: أَقْـرَأَكَ هَـذِهِ السُّـورَةَ الَّتِـى سَـمِعتُكَ تَقـرَأه؟ قَـالَ: أَقرَأَنِيهَـا رَسُـولُ اللـهِ ﷺ فَقُلْـتُ: كَذَبـتَ، فَـإِنَّ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ قَـد أَقرَءَنِيهَـا عَـلَى غَـيرِ مَـا قَرَءتَـه، فَانطَلَقـتُ بِـهِ أَقُـودُهُ إِلى رَسُـولُ اللـهِ ﷺ فَقُلـتُ: إِنِي سَـمِعتُ هَـذَا يَقـرَأُ سُـورَةَ الفُرقَـانِ عـلَى حُـرُوفٍ لَـم تُقرِءنِيهَـا، فَقَـالَ: رَسُـولُ اللـهِ ﷺ أَرسِـلْهُ، أَقـرِأْنِي يـا هِشَـام، فَقَـرَأَ عَلَيْـهِ الْقِـرَاءَةَ الَّتِـى

سَـمِعتُهُ يَقـرَأ، فَقَـالَ: رَسُـولُ اللـهِ ﷺ كَذَلِـكَ أُنْزِلَـت، ثُـمَّ قَـالَ: أَقـرِءنِي يـا عُمَـر، فَقَـرءتُ القِـراءَةَ الَّتِـى أَقـرَءَنِي، فَقَـالَ: رَسُـولُ اللـهِ ﷺ كَذَلِـكَ أُنزِلَـت، إِنَّ هَـذَا الْقُـرْآنَ أُنْـزِلَ عَـلَى سَـبْعَةِ أَحْـرُفٍ، فَاقْـرَءُوا مِنْـهُ مَـا تَيَسَّـرَ }، (أخرجـه البُخـارِي برقـم: ٢٤١٩، ومسـلِم برقـم: ١١٨، وأَبُـو دَاوُد برقـم: ١٤٧٥، والترمـذي برقـم: ٢٩٤٣، وَالنسـائي برقـم: ٣٨٣}.

واتـە: لـە عومـەری کـوڕی خەتتابـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گێڕدراوەتـەوە، گوتوویـەتی: گوێـم لـە هیشـامی کـوڕی حەکیـم بـوو، سـوورەتی (الفرقـان)ی دەخوێنـد، لـە ڕۆژگار و ژیـانی پێغەمبـەری خـوادا ﷺ، گوێـم لـە خوێندنەکـەی بـوو، تەماشـام کـرد چەنـد وشـەیەك بـە شـێوەیەك دەخوێنـێ، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـەو شـێوەیە بـۆ منـی نەخوێنـد بـوو (فێـری منـی نەکـرد بـوو) منیـش خەریك بـوو هـەر لـە نوێژەکەدا بەگژیـدا بچـم (واتـە: یەخـەی بگـرم) بـەڵام خـۆم ڕاگـرت، تاکـو سـڵاوی دایـەوە، کـە سـڵاوی دایـەوە، عەبایەکـەم تێوەرپێچـا، (عەبایەکـەی خـۆی، یەخـەم گـرت و)، گوتـم: کـێ ئـەم سـوورەتەی کـە بیسـتم خوێنـدت، فێـری کـردووی و بـۆی خوێندوویـەوە؟ ئەویـش گـوتی: پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئـاوا پێـی خوێنـدووم و فێـری کـردووم، گوتـم: بـە هەڵـەدا چـووی، {وشـەی (**كَذَبـتَ**)، یـانی: درۆت کـرد، بـەڵام ئـەوان مەبەسـتیان ئـەوە بـووە: هەڵـەت کـرد}، چونکـە پێغەمبـەری خـوا بـە شـێوەیەکی دیکـەی جیـا لـەوەی تـۆ خوێنـدت، فێـری منـی کـردوە، ئیـدی بـردم بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ گوتـم: گوێـم لـەم پیـاوە بـووە، سـوورەتی فورقـانی دەخوێنـد، چەنـد وشـەیەکی بـە جۆرێـك دەخوێنـدن، کـە تـۆ ئـاوات فێـری مـن نەکـردوە، پێغەمبـەری خـوا ﷺ گـوتی: بەریـدە (لێیگـەڕێ) هیشـام! بخوێنـە، هیشـام بـەو شـێوەیە کـە لێـم بیسـتبوو، ئـاوا خوێنـدی بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، پێغەمبـەری خـوا فەرمـووی: بـەو شـێوەیە دابەزیـوە، دوایـی گـوتی: عومـەر تـۆش بخوێنـە، منیـش بەو شـێوەیە کە پێشـتر فێـری کردبووم و بـۆی خوێندبووم، خوێنـدم، پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: ئـاواش دابەزیـوە، دوایـی فەرمـووی: ئـەم قورئانـە لـە سـەر حـەوت پیتـان دابەزیـوە (بـە حـەوت شـێوان دابەزیـوە) ئنجـا ئەوەنـدەی لـە تواناتانـدا هەیـەو، بۆتـان ئاسـانە، بیخوێنـن.

واتە: هەندێك وشەی دەگونجێ بە حەوت جۆر بخوێنرێن، یان كۆی جۆرە خوێندنەكانی هەمووو وشەكان حەوتن، یاخود زیاتریشن، هەندێك لە زانایان دەڵێن: مەبەستی لە (سَبعَة) تەنیا ژمارەیەكی دیارییكراو نەبووە، بە كورتیی: دەگونجێ هەندێك لە وشەكانی قورئان بە زیاتر لە جۆرێك بخوێنرێن، گرنگ ئەوەیە هەمووی لەگەڵ ڕێنووسی موصحەفدا بگونجێ و، لەگەڵ ئەو بەسەردا خوێنرانەوە موتەواتیرەدا كە بە ئێمە گەیشتوە، ڕێك بێ.

لە بابەتی فراوانی: (قورئانی مەزن لە نۆزدە تەوەر)دا، بە درێژیی لەوبارەوە دواوین.

دووەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنەخواردا:

ئەم سووڕەتە لە ڕیزبەندیی موصحەفدا، ژمارە (٢٥)ی بۆ دانراوە، واتە: لە سووڕەتی (**الفاتحة**)ەوە، كە دێی لە لای ڕاستەوە، ژمارە (٢٥)ە و، لە ڕیزبەندیی هاتنە خوار (**ترتيب النزول**)یش دا، لە لای زۆرێك لە زانایان - چونكە لەو بارەوە ڕاجیایی هەیە - ژمارە (٤٢)ی هەیە، واتە: (٤٢)ەمین سووڕەتە كە دابەزیوە، پێش سووڕەتی (**فاطر**) و دوای (**يس**).

سێیەم: شوێنی دابەزینی:

ئەم سووڕەتە مەككەییەو، لەوبارەوە ئەم دوو دەقە دێنین:

١)- {عَنْ عَبْدِ الله بْنِ عَبَّاس رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: نَزَلَتْ سُورَة الفُرْقَان بِمَكَّة}[1].

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ) گوتوویەتی: سووڕەتی فورقان لە مەككە هاتە خوار.

---

(١) ذَكَرهُ السّيوطي فِي (الدر المنشور) (٢٣٤/٦)، ونسبه لابن الضريس والنحاس وابن مردويه والبيهقي في (دلائل النبوة).

٢)- {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: نَزَلَتْ بِمَكَّةَ سُورَةَ الفُرْقَانِ}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر (خوا لێیان ڕازی بێ) گوتوویەتی: لە مەککەدا سوورەتی فورقان هاتە خوار.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمارەی ئایەتەکانی حەفتا و حەوت (٧٧)ە، لە سەرجەم ژماردنەکاندا، چونکە جاری وا هەیە کە سەرژمێرکردنی خەڵکی مەککە، لەگەڵ هی خەڵکی مەدینە، هی مەککەو مەدینە، لەگەڵ هی خەڵکی کووفەدا، جیایە، واتە: زانایان لە شارە گەورەکانی ئەو کاتەی دەوڵەتی ئیسلامیی دا، هەندێك جار ڕاجیاییان هەبووە، پێشتریش باسمان کردوە، کە کەمیی و زۆریی ژمارەی ئایەتەکان، نەگەڕاوەتەوە بۆ ئەوەی کە یەکێکیان بڵێ: ئەم ئایەتە نیە، یان ئەم ڕستەیە لە قورئاندا نیەو، یەکێکی دیکەیان بڵێ: هەیە، بەڵکو مەسەلەکە ئەوە بووە، لە کوێ دەوەستی؟ بۆ وێنە: ڕستەیەك لە قورئان کە دێ، زانایەك گوتوویەتی: دەبێ لێرە بوەستی، یەکێکی دیکەیان گوتوویەتی: نەخێر، دەبێ ئەو تەواوکەرەشی بێتە گەڵ، ئنجا بوەستی، بۆ وێنە:

لە سوورەتی: (المؤمنون)دا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ١٠﴾المؤمنون، هەندێکیان لەوێ وەستاون، هەندێکیشیان گوتوویانە: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ١٠ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلۡفِرۡدَوۡسَ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ١١﴾المؤمنون، کە ئەگەر لەسەر ﴿ٱلۡوَٰرِثُونَ﴾، بوەستی، تاکو ئێرە، دەبێتە دە (١٠) ئایەت، ئنجا ڕستەی: ﴿ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلۡفِرۡدَوۡسَ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ١١﴾المؤمنون، دەبێتە ئایەتی یازدەیەم، بەڵام ئەگەر هەمووی بەیەکەوە بڵێی: دەبێتە دە (١٠) ئایەت، واتە: ئایەتێك فەرق دەکات.

---

(١) ذكره السيوطي في (الدر المنثور) (٢٣٤/٦) ونسبه لابن مردويه.

پێنجەم: نێوەڕۆكی:

نێـوەڕۆكی ئـەم سـووڕەتەش، وەك هـی سـەرجەم سـووڕەتە مەككەییەكانـەو بابەتـەكانی: خـوا بەیەكگرتـن و، پێغەمبەرایەتیـی و، وەحیـی، پاشـان ڕۆژی دوایـی و، سـزاو پاداشـتی خـوا و، بەسـەرهاتی پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلام)و، خسـتنە ڕووی ژمارەیـەك لـە دیاردە سروشـتییەكان، وەك نیشـانەكانی ناسـینی خـوا و، تێیـان دا درەوشـانەوەی نـاوە هـەرە پەسـندەكانی خـوا و، سـیفەتە هـەرە بـەرزەكانی خـوا ﷻ، لـەم سـووڕەتەدا هاتـوون.

بـەڵام تـەوەری سـەرەكیی كـە لـەم سـووڕەتەدا جەختـی لەسـەر كراوەتـەوە، بـاسی: پێغەمبەرایەتیـی و، وەحیـی و قوڕئانـە، چونكـە جگـە لـە باسـكردنی بەبـێ ناوهێنـان (بـە ئامـاژەو ڕانـاو) چەنـد جارێـك بـاسی قوڕئـان كـراوە، بـۆ وێنـە:

أ- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ ﴿٤﴾ ﴾، كە ناوی ئاماژە (**هذا**) بۆ قوڕئان دەچێتەوە،

ب- خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَٰهِدۡهُم بِهِۦ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: بە قوڕئان، لە دژیان تێكۆشە، هەروەها بێجگە لە باسكردنی قوڕئان بە ڕاناو، یان بە ئاماژە (بەبێ ناوهێنان) شەش جاریش ناوی قوڕئان هێنراوە، لەم سووڕەتەدا، كە قەبارەكەشی هێندە گەورە نیەو (٧٧) ئایەتە:

١- شوێنی یەكەم بە (الفرقان): ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ ﴿١﴾ ﴾الفرقان.

٢- شوێنی دووەم بە (**القرآن**): ﴿ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوۡمِي ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ مَهۡجُورٗا ﴿٣٠﴾ ﴾ الفرقان.

٣- شوێنی سێیەم بە (**القرآن**): ﴿ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗ ﴿٣٢﴾ ﴾الفرقان.

٤- شوێنی چوارەم بە (**ذِكر**): ﴿ نَسُواْ ٱلذِّكۡرَ ﴿١٨﴾ ﴾الفرقان.

٥- شوێنی پێنجەم بە (**ذِكر**): ﴿ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكۡرِ ﴿٢٩﴾ ﴾الفرقان.

٦- شوێنی شەشەم بە (آيَات): ﴿ ذُكِّرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ ﴿٧٣﴾ ﴾الفرقان، (ئَايَات)یش کە لەم سیاقەدا هاتوە، ڕستەکانی قورئان دەگرێتەوە و، نیشانە بەرهەستەکانیش دەگرێتەوە، وەك دوایی باسی دەکەین.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

ئـەم سـوورەتە حـەوت تایبەتمەندیـی هـەن، کـە تەنیـا ئـەم سـوورەتە بـەم شـێوەیەو، ئـەو حـەوت جـۆرە تایبەتمەندییـەی هـەن:

١- تایبەتمەندیی یەکەم: لەم سوورەتەدا سێ جاران وشەی: ﴿ تَبَارَكَ ﴾، دووبارە بۆتەوە:

أ: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ﴾.

ب: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٍ تَجۡرِى مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ وَيَجۡعَل لَّكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ ﴾.

ج: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾ ﴾.

وشـەی: ﴿ تَبَارَكَ ﴾، واتـە: بـەردەوام بـەرزو بـە پیـت و پیـزە، خـاوەن خێـر و چاکەیـە.

٢- تایبەتمەندیی دووەم: وشەی ﴿ حِجۡرًا مَّحۡجُورًا ﴾، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە و، لە دوو شوێناندا:

أ/ ﴿ يَوۡمَ يَرَوۡنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ لَا بُشۡرَىٰ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡمُجۡرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجۡرًا مَّحۡجُورًا ﴿٢٢﴾ ﴾.

ب/ ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞ وَجَعَلَ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٗا وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴿٥٣﴾ ﴾.

﴿ حِجۡرًا مَّحۡجُورًا ﴾: (مَمنُوعٌ مَنْعَاً)، بـە تۆخیـی قەدەغەیـە، یـان: ڕێ لێگیـراوە زۆر بـە سـەختیی.

٣- تایبەتمەندیی سێیەم: تەنیا لەم سوورەتەدا فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ کراوە، کە بە هۆی قورئانەوە جیهادێکی گەورە لەگەڵ کافرەکاندا بکات: ﴿ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَجَـٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: فەرمانبەریی کافرەکان مەکەو، جیهادێکی گەورەیان بە هۆی قورئانەوە لەگەڵدا بکە، واتە: بە شێوەیەکی گەورە لەگەڵیاندا تێ بکۆشە.

٤- تایبەتمەندیی چوارەم: تەنیا لەم سوورەتەدا ئاوی ئاسمان بە ﴿ مَآءً طَهُورًا ﴾، وەسف کراوە، وەك لە ئایەتی (٤٨)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴾، واتە: لە ئاسمانەوە ئاوێکی پاك و پاککەرەوەمان دابەزاندوە.

٥- تایبەتمەندیی پێنجەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، پازدە خەسڵەتی سەرەکیی مسوڵمانان (مسوڵمانانی بەندەی خوای بە بەزەیی)، خراونە ڕوو، پێم شك نایەت لە هیچ سوورەتێکی دیکەدا، ئەوەندە سیفەتە بەدوای یەکدا خرابنە ڕوو، هەڵبەتە لە سوورەتی (الإسراء) دا، (٢٤) سیفەت باس کراون، بەڵام دوازدەیان گوناهو تاوان و هەڵەن و، دوازدەشیان سیفەتی باشن.

هەڵبەتە لێرەشدا خوا ﷻ هەندێك لە سیفەتەکانی بە باری نەرێنیی دا هێناون، بەڵام بەو واتایە کە بەندەکانی خوا، خۆیان لەو سیفەتە خراپانە دەپارێزن، کە ئەگەر وەك کۆی سیفەتەکان باس بکەین، دیارە ئەوانەی لە سوورەتی (الإسراء)دا، هاتوون زیاترن، کە (٢٤)ن، بەڵام ئەگەر وەك خەسڵەتە تایبەتییەکانی بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی باس بکەین، لێرەدا پازدە (١٥)ن و، لەو ڕووەوە هی ئێرە زیاترن، کە لە ئایەتەکانی: (٦٣ - ٧٦)، واتە: (١٤) ئایەت دا، ئەو سیفەتانە باس دەکەن.

٦- تایبەتمەندیی شەشەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی سکاڵای پێغەمبەر ﷺ کراوە لە چەنگ خەڵکەکەی، کە پشتیان لە قورئان کردوە، یاخود قورئانیان بە قسەی ناشایستە پێگوتراو، گرتوە: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَـٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ٱتَّخَذُوا۟ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ ﴾،

واتە: پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پەروەردگارم! خەڵکەکەم ئەم قورئانەیان پشتگوێ خستوە، یاخود: ﴿ مَهۡجُورٗا ﴾، یانی (هُجْر)ی لە بەرانبەردا دەڵێن، واتە: قسەی ناشایستی پێ دەڵێن.

٧- تایبەتمەندیی حەوتەم و کۆتایی: کە ئێمە لێرەدا باسمان کردەوەو بەدیمان کردوە، تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی ئەوە کراوە کە ئەگەر لەبەر خواپەرستیی و پاڕانەوەی بەندەکان نەبێ، خوا بایەخیان پێ نادات: ﴿ قُلۡ مَا يَعۡبَؤُاْ بِكُمۡ رَبِّي لَوۡلَا دُعَآؤُكُمۡ ﴿٧٧﴾ ﴾، واتە: بڵێ: پەروەردگارم گرنگیی و بایەختان پێ نادات، ئەگەر پاڕانەوەتان لە خوا نەبێ و، بەندایەتییتان بۆ خوا نەبێ، واتای دیکەشی هەن، دوایی باسیان دەکەین.

ئەوانە حەوت تایبەتمەندیی سەرەکیین و، دەتوانین هی دیکەش هەڵبهێنجین، بەڵام من ئەو حەوتەم کەوتوونە بەر چاو، ئەمە وەك پێناسەو نێوەرۆکی سوورەتی (الفرقان).

حەوتەم: دابەشکردنی ئەم سووورەتە بۆ چەند دەرسێك:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ٢٠)، چوار بابەتی سەرەکییان گرتوونە خۆیان: باسی خوا بە یەکگرتن، باسی قورئان، باسی پێغەمبەر ﷺ باسی ڕۆژی دوایی.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (٢١ - ٣٤)، واتە: چواردە (١٤) ئایەت، کە تێیان دا باسی داواکاریی بێ جێی کافرەکان، کراوە، کە خوا ببینن و، فریشتەیان بۆلا دابەزن، هەروەها باسی قیامەت و، باسی پەشێمانیی کافران و، باسی سکاڵای پێغەمبەر ﷺ لە دەست خەڵکەکەی، کە قورئانیان پشتگوێ خستوە، یاخود: قسە بە قورئان دەڵێن، قسەی ناشایست و، بیانوو هێنانەوەی کافرەکان لە بارەی قورئانەوە، کە بۆچی بە یەك جار دانەبەزیوە، وەڵامدانەوەی خوای پەروەردگار بۆ ئەو بیانووە.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٣٥ - ٤٤)، واتە: دە (١٠) ئایەت، کە تێیان دا ئاماژەیەکی کورت کراوە بە ژمارەیەك لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) و

گەلەكانیان، مووساو هارِوون، نووح صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ، پاشان گەلەكانی عاد و ثەموود و (**أَصحَابُ الرَّس**) - (**رَسّ**) بە مانای بیرە - هەروەها گەلی (لوط) و، باسی ئارەزوو پەرستیی كافرانیش كراوە.

دەرسی چوارەم: ئایەتەكانی: (٤٥ - ٦٢)، كە هەژدە (١٨) ئایەتن، باسی ژمارەیەك لە دیاردە سروشتییەكان، وەك چاكەو نیعمەتی خواو، باسی هەڵوێستی نەرێنیی و سپڵەییانەی كافرەكان لە بەرانبەر خاوەنەكەیاندا، كراوە.

دەرسی پێنجەم و كۆتایی: ئایەتەكانی: (٦٣ - ٧٧)، كە پازدە (١٥) ئایەتن، باسی پازدە (١٥) سیفەتی گەورەو گرنگی بەندە پەسندو هەڵبژاردەكانی خوای بەبەزەیی كە شایستەی پێشەوایەتیین، كراوە و، باسی ئەوەش كراوە كە خوا ﷻ بەبێ خواپەرستیی، گرنگیی و، بایەخ، بە مرۆڤەكان نادات.

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

عەلی باپیر/AliBapir

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.com

دەرسی یەکەم

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir
عەلی باپیر/AliBapir

AliBapir
Google Play
App Store

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە بیست (٢٠) ئایەتی سەرەتای سوورەتی **(الفرقان)** پێك دێ: (١ - ٢٠)، لەو بیست (٢٠) ئایەتەدا، سەرەتا خوا ﷻ باسی دابەزاندنی فورقان دەكات، بۆ سەر بەندەی خۆی موحەممەد ﷺ كە بە تەئكید مەبەست لە **(الفرقان)** قورئانە، چونكە وەك لە شوێنی دیكەدا باسمان كردوە، خوا پێنج ناوی سەرەكیی بۆ قورئان بەكارهێناون: **(القُرْآن، الفُرْقَان، الكِتَاب، الذِّكْر، كلام الله)**، بەڵام وەك سیفەت و وەسف، خوا بە وەسفی زۆر پێناسەی قورئانی كردوە.

ئنجا خوا ﷻ دوایی باسی چەند بابەتێكی پێكەوە پەیوەست دەكات، لەم (٢٠) بیست ئایەتەدا، كە دەتوانین بڵێین: شەش بابەتی سەرەكیین:

١- یەكتایی خوا لە بەدیهێنەرایەتیی و، پەروەردگارێتیی و، پەرستراوێتیی دا.

٢- بەرپەرچدانەوەی قسەی كافرەكان لە بارەی هەڵبەسترانی قورئانەوە، لەلایەنی موحەممەدەوە ﷺ كە گوایە خەڵكی دیكە هاوكاریی كردوە، كە ئەوە لە چەند شوێنێكی دیكەی قورئانیشدا باسكراوە بۆ وێنە: لە سوورەتی (النحل)دا و لە سوورەتی (الأنعام)دا.

٣- قسەی كافرەكان لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ، كە بۆچی خواردن دەخوات و، بە بازاڕدا دەڕوات و، كار و كاسبیی دەكات؟ ئنجا بەرپەرچدانەوەی ئەو قسەیان.

٤- باسی ئاخیر زەمان و پاشان قیامەت و، باسی دۆزەخ و بەهەشت و، ئەوەی كە خوا بۆ بڕوادارانی داناوەو، ئەو سزایەی چاوەڕێی بێبڕوایان و ستەمكاران دەكات.

٥- سەرزەنشتكردنی خوا بۆ بێبڕوایەكان، ڕەخنە لێگرتنی و سەركۆنەكردنی بۆیان، لە ڕۆژی دوایی دا.

٦- باسی عادەتی خوا لە بواری ناردنی پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) کە بەس مرۆڤی ناردوون و، مرۆڤیش پێویستیی بە خواردن و خواردنەوە دەکات و، پێویستیی بە گەڕان و سووڕان و چوونە بازاڕ و چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە، دەکات.

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ لِيَكُونَ لِلْعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ
تَقْدِيرًا ﴿٢﴾ وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ
لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ
هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوٓا۟
أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنزَلَهُ ٱلَّذِى
يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا۟ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ
يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِى فِى ٱلْأَسْوَاقِ ۙ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا
﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ
إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَٰلَ فَضَلُّوا۟ فَلَا
يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٍ تَجْرِى
مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًۢا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ
بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ سَمِعُوا۟ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلْقُوا۟ مِنْهَا
مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا۟ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَّا تَدْعُوا۟ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا وَٱدْعُوا۟ ثُبُورًا
كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً
وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا ﴿١٦﴾ وَيَوْمَ
يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هَٰٓؤُلَآءِ أَمْ هُمْ

ضَلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا۟ سُبْحَـٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ
وَلَـٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا۟ ٱلذِّكْرَ وَكَانُوا۟ قَوْمًۢا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُم
بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ۚ وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا
كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِى ٱلْأَسْوَاقِ ۗ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ ۗ وَكَانَ
رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، بەردەوام بەرزو بەپێزە ئەو کەسەی فورقانی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی، تاکو ببێتە ترسێنەر و ورياکەرەوەی جیهانییان ﴿١﴾ ئەو کەسەی حوکمڕانیی ئاسمانەکان و زەوی هی ویەو، هیچ رۆڵەیەکی نیە (و هەڵنەبژاردوە) و، هیچ هاوبەشێکی نیە، لە حوکمڕانیی داو، هەموو شتێکی دروستکردوە، بە ئەندازەگیرییەکی تەواو ئەندازەی گرتوە ﴿٢﴾ (کافرەکان) جگە لەوی (جگە لە خوا)، پەرستراوانێکیان گرتوون، هیچ دروست ناکەن و خۆشیان دروست دەکرێن، زیان و سوودی خۆیشیانیان بە دەست نیەو، مردن و ژیان و زیندوو کردنەوەشیان بە دەست نیە ﴿٣﴾ هەروەها ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: ئەم قورئانە بەس درۆیە (درۆیەکە موحەممەد هەڵیبەستوەو)، کۆمەڵێکی دیکەش هاوکارییان کردوە، لە سەری! بە دڵنیایی بە (کردنی) ئەو قسەیان ستەم و درۆیان کردوە ﴿٤﴾ هەروەها گوتیان: قورئان ئەفسانەکانی پێشینانە، کە بەیانیان و ئێواران بەسەریدا خوێنراونەوەو، ئەویش داوای کردوە بۆی بنووسرێنەوە ﴿٥﴾ بڵێ: قورئان ئەو کەسە دایبەزاندوە، کە

نهێنیی نێو ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، بە دڵنیایی ئەو (خوا) لێبووردەی بە بەزەییە ﴿٦﴾ هەروەها گوتیان: بۆچی ئەو پێغەمبەرە خۆراك دەخوات و، بە بازاڕاندا دەڕوات، (بۆ کار و کاسبیی)؟ دەبووایە فریشتەیەکی بۆ لا دەبەزێ و وریا کەرەوە (ترسێنەر) بێ لەگەڵیدا ﴿٧﴾ یان دەبووایە خەزنەیەکی بۆ فڕێ بدرێ لە ئاسمانەوە، یان باغێکی هەبێ لێیبخوات {تاکو حەوجێی کار و کاسبیی نەبێ} هەروەها ستەمکاران گوتیان: ئێوە بەس شوێن پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون ﴿٨﴾ سەرنج بدە! چۆن وێنانت بۆ دەهێننەوە! سەرەنجام گومڕا بوون و، توانای ڕێی دیتنەوەیان نیە ﴿٩﴾ بەردەوام بەرزو بەپێزە ئەو کەسەی ئەگەر بیەوێ لەوە (کە دەیڵێن) چاکترت بۆ دەڕەخسێنێ، باغگەلێك کە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن و، کۆشکانیشت بۆ دەڕەخسێنێ ﴿١٠﴾ بەڵکو (هۆی بەهانە گرتنیان ئەوەیە کە) بڕوایان بە ئاخیر زەمان نیەو، ئاگرێکی بڵێسەداریشمان بۆ هەر کەسێك ئامادە کردوە، کە بڕوای بە ئاخیر زەمان نیە ﴿١١﴾ هەر کات (دۆزەخ) لە شوێنێکی دوورەوە بەدیی کردن، دەنگ و گرمەی خەشم و تووڕەیی و هەناسە هەڵکێشانی دەبیستن ﴿١٢﴾ کاتێکیش بە دەست و پێ پێکەوە بەستراویی، فڕێ دەدرێنە شوێنێکی تەنگەبەری دۆزەخەوە، لەو حاڵەدا هاوار و ڕۆ ڕۆ دەکەن ﴿١٣﴾ ئەمڕۆ بەس هاوار و ڕۆیەك مەکەن و، داد و فیغانی زۆر بکەن (شایستەتانە) ﴿١٤﴾ بڵێ: ئایا ئەوە باشترە، یان بەهەشتی نەبڕاوە؟ کە بەڵێن بە پارێزکاران دراوە، دەبێتە پاداشت و سەرەنجامیان! ﴿١٥﴾ تێیدا هەمیشەیین و، لەوێدا هەرچی دەیانەوێ هەیانە، ئەوە گفتێکی لێپرسراوانەی پەروەردگارتانە ﴿١٦﴾ ئەو ڕۆژەش کە خوا (کافرەکان) خۆیان و ئەوانەی لە جیاتی خواش دەیانپەرستن، کۆیان دەکاتەوە، پێیان دەفەرموێ: ئایا ئێوە ئەو بەندانەی منتان گومڕا کردن، یاخود خۆیان ڕێیان (ون) بزر کرد؟ ﴿١٧﴾ (پەرستراوەکان) گوتیان: تۆ بە پاك دەگرین، ئێمە بۆمان نەبوو، جگە لە تۆ سەرپەرشتیار و دۆستان بگرین، بەڵام تۆ خۆیان و باب و باپیرانیانت بەهرەمەند کرد و ژیاند، هەتا قورئانی بیرخەرەوەیان لە یاد

کـرد و، بوونـە کۆمەڵێـکی فەوتـاو ﴿١٨﴾ (ئـەی پەرەسـتەرەکان!) بێگومان پەرستراوەکانتان لـەوەدا کـە گوتتـان، بـە درۆیـان خسـتنەوە، ئێسـتاش نـە توانـای لادانی سـزای خواتـان هەیـە لـە خۆتـان و، نـە توانـای سەرکەوتنیشـتان هەیـە، هـەر کەسێکیشـتان سـتەم بـکات، سـزایەکی گـەورەی پـێ دەچێژیـن ﴿١٩﴾ ئـەی موحەممـەد! لـە پێـش تۆشـدا هیـچ پێغەمبەرێکـمان نەنـاردوە، مەگـەر خۆراکیـان خـواردوەو، بـە بازاڕانیشـدا ڕۆیـون (بۆ کار و کاسبیی) هەندێکشـتانمان بـۆ هەندێکتـان کردۆتـە مایـەی تاقیکردنـەوە، ئایـا لەسـەر (ڕاسـتە ڕێ) خۆتـان ڕادەگـرن! پەروەردگاریـش بینـەر (ی هەمـوو شـتێك)ە ﴿٢٠﴾}

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(تَبَارَكَ): واتـە: بـەردەوام بـەرزو بەپێـزە، چونکـە لـە (مُفـرَدات ألفـاظُ القُـرآن) و، لـە تەفسـیرەکاندا بـە چەنـد شـێوەیەك مانـای (تَبَارَكَ)یـان کـردوە، هەندێکیـان گوتوویانـە: (تَكاثَـرَ خَـيرُهُ، وَتَعَاظَـمَ بَرَكَتُـهُ) و، هەروەهـا هەندێکیـان گوتوویانـە: (تَعَـالَى وَتَعَاظَـمَ)، هەندێکێـش گوتوویانـە: (تَبَـارَكَ: إخبَـارٌ عَـنْ عُلُـوِّ اللـهِ وَعَظَمَتِـهِ وَكَمَالاَتِـهِ)، (تَبَـارَكَ) هـەواڵ دانـە لـە بەرزیـی و مەزنیـی و تێـر و تەواوییـەکانی خـوا.

یاخـود: (تَبَارَكَ: تَنبِيـهٌ عَـلَى اخْتِصَاصِـهِ بِالخَـيرَات)، واتـە: (تَبَـارَكَ) ئـاگادار کردنەوەیـە کـە خـوا هەرچـی خێـر و چاکەیـە تایبەتـە بـەوەوە.

(ٱلْفُرْقَانَ): (إِسـمٌ لاَ مَصـدَرٌ)، نـاوە، نـەك چـاوگ بـێ، (يَـوْمُ الفُرقَـان: اليَـوْمُ الَّـذِي يُفْرَقُ فِيـهِ بَيْنَ الحَـقِّ وَالبَاطِـلِ، وَالحُجَّـةِ وَالشُّـبْهَةِ، وَالفُرْقَـان: كَلاَمُ اللهِ، لِفَرْقِـهِ بَيْنَ الحَـقِّ وَالبَاطِـلِ، وَالصِّـدْقِ وَالكَـذِبِ وَالصَّالِـحِ وَالطَّالِـحِ، وَالحَـلاَلِ وَالحَـرَام).

(يَـومُ الفُرقَـان)، واتـە: ئـەو ڕۆژەی کـە هـەق و ناهەقـی تێـدا لێـك جیـا دەبنـەوە، کـە مەبەسـت پێـی جەنگـی بـەدرە و، بەڵگـەو گومـانی پـێ لێـك جیـا دەبنـەوە و،

(فُرقَـان) نـاوە بـۆ فەرمایشـتی خـوا، چونکـە هـەق و باطیـڵ، ڕاسـت و درۆ، چـاك و خـراپ، حـەڵاڵ و حـەڕام، ... هتـد، لـە یـەك جیـا دەكاتـەوە، ئـەو شـتە پێچەوانـەو دژانـە، لـە یـەك جیـا دەكاتـەوە.

(نَذِيرًا): واتـە: ترسـێنەر، وریـا كـەرەوە، **(الإِنْـذَارُ: إِخْبَـارٌ فِيـهِ تَخْوِيـفٌ)**، **(إِنْـذَار)** بریتیـە لـە هەواڵدانێـك كـە ترسـاندن و، ڕاچڵەكانـدنی تێـدا بـێ.

(نُشُورًا): واتـە: زینـدوو كرانـەوەو بڵاوكردنـەوە، **(نَـشَرَ اللـهُ المَيِّـتَ وَ أَنـشَرَهُ)**، واتـە: خـوا مردووەكـەی بـڵاو كـردەوەو زینـدووی كـردەوە، هێنایـەوە دەر، **(نَـشَرَ وَأَنـشَرَ)**، واتـە: هـەم بـە سیانیی **(ثُلاثِي)**ی هـەم بـە چواریـی **(رُبَاعِـي)**، یـەك واتایـان هەیـە، **(وَ نَـشرُ اللـهِ المَيِّـت، مُسـتَعَارٌ مِـنْ نَـشر الثَّـوبِ)**، بـڵاو كردنـەوەی خـوا بـۆ مـردوو، خوازراوەتـەوە لـە بڵاوكردنـەوەی پۆشـاك، كەسـێك پۆشـاكێك پێشـانی كەسـێك بـدات، بـڵاوی دەكاتـەوەو لێكیدەكاتـەوە.

(وَزُورًا): (زور) بـە مانـای درۆ دێ، **(زُوراً: كَذِبَـاً لِكَـونِ الكَـذِبِ مَائِـلاً عَـن جِهَتِـهِ)**، **(زوُر)** لـە ئەسڵدا بـە مانـای لادان دێ، لەبـەر ئـەوەی درۆ بریتیـە لـە لادان لـە ڕاسـتیی بـەرەو ناڕاسـتیی، بۆیـە ئـەو وشـەیەی بـۆ بەكارهاتـوە.

(ٱكۡتَتَبَهَا): واتـە: داوای كـردوە بـۆی بنووسرێتـەوە، ئەمەیـان بـە دوو شـێوە واتـا كـردوە:

أ- **(الإِكتِتَابُ، مُتَعَارَفٌ فـي المُختَلَقِ)**، وشەی **(إِكتِتاب)** مانا باوەكەی: بەكاردەهێنرێ بۆ شتێك كە هەڵبەسترا بێ.

ب- (ٱكۡتَتَبَهَا)، **(طَلَبَ كِتَابَتَهَا)**، داوای كردوە بۆی بنووسرێتەوە.

(تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ): یـانی: **(تُقـرَأُ، تُتْـلَى عَلَيـهِ لِيَكتُـبَ)**، بەسـەریدا خوێنراوەتـەوە، بـۆ ئـەوەی بینووسـێتەوە، هەڵبەتـە مەبەسـتیان ئـەوە نەبـووە كـە پێغەمبـەر ﷺ خـۆی نووسـیویەتەوە، زانیویانـە خوێنـدن و نووسـینی نیـە، بـەڵام یـانی: بەسـەر پێغەمبـەردا ﷺ خوێنراوەتـەوە لەبـەری بـكات و، خەڵكێـكی دیكـەش بـۆی بنووسـێتەوە.

(تَغَيُّظًا): (الغَيْظُ: أَشَدُّ الغَضَبِ)، (غَيظ) بریتیە لە ئەوپەڕی تووڕەیی.

(وَزَفِيرًا): (زَفِير: إمتِدَادُ النَّفَسِ وَ إدخَالُ النَّفَسِ، وَشَهِيقٌ إخرَاجُ النَّفَس)، (زَفِير) هەناسە درێژکردنەوەو هەناسە هەڵکێشانە (شَهِيق)یش، بریتیە لە هەناسە دانەوە، هەناسە دەردان.

(مُقَرَّنِينَ): واتە: پێکەوە جووتکراو، (الإقتِرَانُ كَالإزدِوَاجِ، فِي كَوْنِهِ اجتِماعُ شَّيْئَيْنِ)، (إقتِران) وەك (إزدِواج) وایە، لەبەر ئەوەی دوو شت پێکەوە دەبن، ئنجا لە ئایەتەکەدا، یان مەبەست ئەوەیە: کافرەکان دوو دوو بەیەکەوە کەلەپچە دەکرێن، یان مەبەست ئەوەیە: دەست و پێیان پێکەوە جووت دەکرێن و لە کەلەپچەدا دەبن.

(ثُبُورًا): (الثُّبُورُ: الهَلاَكُ وَالفَسَادُ)، (ثُبُورُ) بە مانای فەوتان و تێکچوون دێ.

(بُورًا): (بور) لە (بَوَارَ)ەوە، هاتوە، (البَوَارُ: فَرْطُ الكَسادِ، وَالبَوَارُ: الهَلاكُ، وَبَارَ الشَّيءُ يَبُورُ بَوَاراً وَبَوراً)، (بَوار) ئەوەیە شتێك زۆر زیان بکات، (بَوار)، بە مانای فەوتان و سەر بە فەتارەت چوون دێ، (بَارَ الشَّيءُ يَبُورُ بَوَاراً وَبَوراً)، واتە: ئەو شتە فەوتا، لە بەین چوو، زیانی کرد، بە لەبەین چوون.

(صَرْفًا): (الصَّرْفُ: رَدُّ الشَّيءِ مِنْ حَالَةٍ إلى حَالَةٍ أَو إبْدَالُهُ بِغَيرِهِ)، (صَرْف) بریتیە لەوەی شتێك لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك بگۆڕدرێ، یاخود شتێکی دیکەی بهێنرێتە جێ و، ئەو لاببرێ.

(فِتْنَةً): (فِتنَة) بە مانای:١- تاقیکردنەوە دێ و، ٢- بە مانای بەڵاش دێ و، ٣- بە مانای سەختییش دێ و، ٤- بە مانای سزاش دێ، بە چەند واتایەك دێ، بەپێی ئەو سیاقە جۆراو جۆرانەی کە تێیاندا دێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەك لە خستنە ڕووی پێناسەو باسکردنی نێوەڕۆکی ئەم سوورەتەشدا باسمان کرد، خوا ﷻ لەم بیست ئایەتی سەرەتای سوورەتی (الفرقان)دا، باسی شەش بابەتی سەرەکیی کردوە، ئەم سوورەتە موبارەکە وەك هەموو سوورەتەکانی قورئان، کۆمەڵێك تایبەتمەندیی هەن، کە باسمان کردن، یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەوەیە بە ﴿تَبَارَكَ﴾ دەستی پێکردوە، هەروەك چۆن سوورەتی (الملك)یش، بە ﴿تَبَارَكَ﴾، دەست پێ دەکات، بەڵام لەم سوورەتەدا، سێ جاران وشەی ﴿تَبَارَكَ﴾، دووبارە بۆتەوە، ئاوا دەست پێدەکات: ﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: بە ناوی خوای بە بەزەیی و بەخشندە دەست پێدەکەم، وەك هەموو جارێ گوتوومانە: ئەمە چەند واتایەك دەگرێتە خۆی:

١- من ئەو کارەی دەیکەم بە ناوی خوا دەستی پێ دەکەم، نەك بە ناوی خۆم، یان بە ناوی کەسێکی دیکە.

٢- ئەم کارە کە دەیکەم، بۆ ڕازییکردنی خوا ئەنجامی دەدەم.

٣- ئەم کارە کە دەیکەم، بەپێی ئایین و بەرنامەی خوا دەیکەم.

٤- ئەم کارە کە ئەنجامی دەدەم بە یارمەتییدان و ئاسانکاریی خوا ئەنجامی دەدەم، نەك بە شان و شەوکەتی خۆم، ئەم چوار واتایە، پێویستە لە کاتی گوتنی: ﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾دا، بە زەین و دڵدا بهێنرێن.

دوایی خوا دەفەرمووێ: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا﴾، واتە: بەردەوام بەرزو بەپێزە، خاوەن هەموو خێر و بەرەکەت و چاکەیە،

﴿ ٱلَّذِى ﴾، ئـەو كەسـەی ﴿ نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ ﴾، فورقـانی دابەزاندۆتـە سـەر بەندەكـەی خـۆی، بەندەكـەی خـۆی موحەممـەدە ﷺ.

ئایـا بۆچـی بـۆی دابەزانـدوە؟ ﴿ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴾، تاكـو ئـەو بەندەیـەی خـوا كـە موحەممـەدە ﷺ بـۆ هەمـوو جیهانییـان ببێتـە ترسـێنەر و هۆشـیاركەرەوە.

جێـی سـەرنجە كـە خـوا ﷻ لـە مەقامـی زۆر بـەرزدا بـە نازنـاوی بەنـدە (**عبـد**) بـاسی موحەممـەد ﷺ دەكات، بـۆ وێنـە:

أ- لە سوورەتی (**الاسراء**)دا دەفەرموێ: ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلًا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِى بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ ﴿١﴾ ﴾،

ب- لە سوورەتی (**الكهف**)یشدا، دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَا ﴿١﴾ ﴾.

كەواتـە: بەنـدە بـوونی مـرۆڤ بـۆ خـوا، بەرزتریـن پێگـەو مەقامـە، بۆیـە خـوا ﷻ لـە كاتێكـدا بـاسی دابەزانـدنی قورئـان دەكات، لـە سـوورەتی (**الفرقـان**) و، لـە سـوورەتی (**الكهـف**)دا و، لـە كاتێكـدا بـاسی شـەورۆ و بـەرز بوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ دەكات، لـە سـوورەتی (**الاسراء**)دا، كـە سـەفەرێكی یەكجـار گـەورەو گرنـگ بـووە، بـە بەنـدە (**عبـد**) بـاسی پێغەمبـەر ﷺ موحەممـەد دەكات و دەیناسـێنێ.

هەروەهـا لێـرەدا جێـی سـەرنجە كـە خـوا ﷻ هـەر لـە قۆناغـی مەككـەوە، ڕایگەیاندوە، لە چەندان شـوێنی دیكەی سـوورەتە مەككەییەكاندا: لە سـوورەتی (**سـبأ**) دا، لێـرەدا (**الفرقـان**)، لـە سـوورەتی (**العنكبـوت**)دا، لـە ژمارەیـەك لـە سـوورەتەكاندا، خـوا ﷻ ڕایگەیانـدوە كـە موحەممـەد ﷺ بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی نێـردراوە و، ئـەم قورئانـەش بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی دابەزێـنراوە و، تایبـەت نیـە بـە ناوچەیەكـەوە و، تایبـەت نیـە بـە گـەل و كۆمەڵگایەكـەوە و، تایبـەت نیـە بـە قۆنـاغ و ڕۆژگارێكـەوە، بەڵكـو قورئـان لـە هەمـوو ڕۆژگارەكانـدا بـە پانایـی زەمیـن و بـە درێژایـی زەمـان، بـۆ

هەمـوو گـەل و كۆمەڵگایـەكان، هاتـوە، وەك بەرنامـەی ژیـان و، موحەممەدیـش ﷺ وەك هەڵگـری ئـەو پەیامـەو ترسـێنەری خەڵـك و هۆشـیاركەرەوەیان، لەلایـەن خـوای پـەروەردگارەوە.

ئنجـا خـوا ﷻ پێناسـەی خـۆی دەكات: ﴿ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا﴾ ئـەو زاتـەی كـە حوكمڕانیـی و موڵـكی ئاسـمانەكان و زەوی هـی ویـە و، هیـچ ڕۆڵـەی نیـە (نـە كـوڕ نـە كـچ)، بەپێچەوانـەی ئـەوەوە كـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان دەیانگـوت: شـەیتانەكان كـوڕانی خـوان و فریشـتەكان كچـانی خـوان، ﴿وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ﴾ لـە حوكمڕانیـی و دەسـەڵاتیی دا، هاوبـەشی نیـە، ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾ هەمـوو شـتێكیشی هێناوەتـە دی و، ئەندازەگیریـی بـۆ كـردوە، بـە ئەندازەگیرییـەكی تێـر و تـەواو و ورد.

دوایـی كورتـە باسـێك دەربـارەی ئەندازەگیریـی خـوا دەكەیـن، لـە گـەردوون و دەوروبـەر و مرۆڤـدا.

ئنجـا خـوا ﷻ دێتە سـەر بـاسی هەڵوێسـتی كافـرەكان: ﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا﴾، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان، كافـرەكان، گرتیـان و پەیدایـان كـرد، ﴿مِن دُونِهِۦٓ﴾، جگـە لـەو، (جگـە لـە خـوا)، چییـان پەیداكـرد و گـرت؟ ﴿ءَالِهَةً﴾ چەنـد پەرسـتراوێك، وەك زۆرجـار گوتوومـە: هەڵەیـە بگوتـرێ: چەنـد خوایـەك، خـوا، یەكـە، بـەڵام پەرسـتراوەكان، زۆر و جـۆراو جـۆرن، ئەگەرنـا خـوا ﷻ یەكـە، (ألـلـه) یەكـە، (God) یەكـە، (خُـدا) بـە فارسـیی، یەكـە، بـەڵام ئـەوەی زۆر و جـۆراو جـۆرە، پەرسـتراوەكانن، كـە دەكرێنـە هاوبـەشی خـوا و وەك خـوا مامەڵەیـان لەگەڵـدا دەكـرێ، ئنجـا ئـەو پەرسـتراوانە چۆنـن؟ ﴿لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾، هیـچ شـتێك دروسـت ناكـەن و خۆیـان دروسـت دەكرێـن، ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾، نـەك بـۆ پەرسـتەرەكانیان، بگـرە: بـۆ خۆشـیان نـە زیانیـان بـە دەسـتە،

لە خۆیانی دووربخەنەوە، نە سوودیان بە دەستە بۆ خۆیانی بێنن، ﴿ وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ﴾، نە مردنیان بە دەستە، نە ژیانیان بە دەستە، نە زیندووکردنەوەو نەبڵاوکردنەوەشیان بە دەستە، هیچیان بە دەست نیە، کەواتە: شایستەی پەرستران و بەندایەتیی بۆ کران نین.

ئەوە باسی خوا بە یەکگرتن (**توحید**) لە بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگاریتیی و، خاوەنداریتیی و، حوکمڕانیتیی ڕەهاو پەرستراویتییش دا.

ئنجا دێتە سەر باسی قورئان و پێغەمبەرایەتیی، کە کافرەکان چۆن تەماشایان کردوە و، بەرپەرچدانەوەیان لەلایەن خوای پەروەردگارەوە: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ ﴾، هەروەها ئەوانەی بێبڕوان، گوتیان: ئەمە تەنیا درۆیەکەو هەڵیبەستوە، واتە: قورئان تەنیا درۆیەو موحەممەد هەڵیبەستوە، حاشای موحەممەد ﷺ و حاشای قورئان! ﴿ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ﴾، کۆمەڵێکی دیکەش هاوکارییان کردوە، بۆ هەڵبەستنی ئەو قسەیەی فێریان کردوە، وەك لە سوورەتی (**النحل**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾، واتە: ئێمە دەزانین دەڵێن: مرۆڤێك فێری کردوە، بەڵام ئەوەی کە ئاماژەی بۆ دەکەن ئەعجەمییە، (غەیری عەڕەبە)، بەڵام ئەم قورئانە زمانێکی عەڕەبیی زۆر ڕۆشنە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ فَقَدْ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴾، بەدڵنیایی ستەم و درۆیان هێنا، کە ئەوە پاڵدەدەنە لای قورئان، کە درۆیەو هەڵبەستراوە و، ئەوە پاڵ دەدەنە لای موحەممەد ﷺ کە خەڵکێکی دیکە هاوکاریی کردوە، ﴿ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا ﴾، هەروەها گوتیان: قورئان ئەفسانەی پێشینانەو، موحەممەد ﷺ داوای کردوە، بۆی بنووسرێتەوە، ﴿ فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، ئنجا بەیانیان و ئێواران بەسەریدا خوێندراوەتەوە، ئەویش نووسەرێکی هەبووەو بۆی نووسیوەتەوە!!

خـوا ﷻ وەڵامێـکی ددان شـکێنیان دەداتــەوە، دەفەرمــوێ: ﴿ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ ﴾، بڵـێ: ئـەو کەسـە دایبەزانـدوە، کـە نهێنیـی نێـو ئاسـمانەکان و زەوی دەزانـێ، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴾، بەڕاسـتیی ئـەو لێبـوردەی بـە بەزەییـە، ئەگەرنـا دەبووایـە لەسـەر ئـەو قسـانەتان زۆر سـزاتان بـدات.

دەپرسـین: بۆچـی خـوا بـاسی ئـەوە دەکات کـە ئـەو کەسـە دایبەزانـدوە، نهێنیـی نێـو ئاسـمانەکان و زەوی دەزانـێ؟ چونکـە لـە قورئانـدا بـاسی نهێنییـەکانی ئاسـمان و زەوی کـراوە، بـاسی سـەرەتای ژیـان کـراوە، بـاسی سـەرەتای گـەردوون کـراوە، بـاسی کۆتایـی گـەردوون کـراوە، بـە ئامـاژە، وەك کاتی خـۆی لـە تەفسـیری سـوورەتی (**یونس**) دا، کۆمەڵـێ بابەتمـان لـەو بـارەوە باسـکردوون، هەروەهـا دواتـر لـە تەفسـیری سـوورەتەکانی (**الشعراء**) و (**فصلت**) و (**الرحمن**)یـش دا.

﴿ وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ ﴾، کافـرەکان گوتیـان: ئـەوە چییـە ئـەم پێغەمبـەرە، خـواردن دەخـوات و، بـە بازاڕانیشـدا دەڕوات (بـۆ کار و کاسـبیی)؟ ﴿ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴾، بۆچـی فریشـتەیەکی بـۆ لا دانەبەزێنـدراوە، کـە لەگەڵیـدا ئەویـش وریاکـەرەوەو ترسـێنەر بـێ! ﴿ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَا ﴾، یـان دەبووایـە خەزنەیـەکی بـۆ فـڕێ بـدرێ لـە ئاسـمانەوە، یاخـود بـاغ و بێسـتانێکی هەبـێ، لێـی بخـوات و پێویسـتیی بـە کار و کاسـبیی نەبـێ.

﴿ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ﴾، ستەمکارەکان (کافـرە ستەمکارەکان)، گوتیـان: ئێـوە تەنیـا بـەدوای پیاوێـکی جـادوو لێکـراو دەکـەون، ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ﴾، سـەرنج بـدە! چـۆن وێنانـت بـۆ دێننـەوە، بۆیـە گومڕابـوون و ناتوانـن ڕێ بدۆزنـەوە، یـان: تـازە ناتوانـن بگەڕێنـەوە، هێنـدە دوور ڕۆیشـتوون لـە گومڕایـی دا.

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرٗا مِّن ذَٰلِكَ ﴾، بـەردەوام بـەرزو بەپێـزە، ئـەو کەسـەی ئەگـەر بیـەوێ لـەوە چاکـترت بـۆ دەڕەخسێنێ، کە ئـەوان پێشـنیاری دەکەن،

﴿ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًا ﴾، چەند باغێك كە ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن و، كۆشكانت بۆ دروست دەكات.

ئەمە لە دنیادا دەتوانێ ئەوەت بۆ بكات و، لە دوارۆژیشدا ئەوەت هەر مسۆگەرە.

﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴾، بەڵكو هۆی ئەو قسانەو ئەو هەڵوێستە خراپەی ئەو كافرە ستەمكارانە، ئەوەیە، كە بڕوایان بە ئاخیر زەمان نیە، (ساعَة) ئەو كاتەی كە دنیای تێدا كۆتا دێ، بڕوایان بە ئاخیر زەمان نیە و، بەوەی كە لە دوای ئاخیر زەمانیش دێ، كە زیندووبوونەوەو هەڵسانەوەیە، ﴿ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴾، كەسێك كە بڕوای بە ئاخیر زەمان نیەو بە دەرەنجامەكانی نیە، ئێمە ئاگری كڵپەدارمان بۆ ئامادە كردوە، ئایا ئەو دۆزەخە كە ئاگرێكی كڵپەداری تێدایە، چییە؟ ﴿ إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ سَمِعُوا۟ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴾، هەركات لە شوێنێكی دوورەوە دیتنی، كافرەكانی ببینین، دەنگی تووڕە بوون و خەشمێكی زۆر و دەنگی هەناسە هەڵمژینیشی لێ دەبیستین.

﴿ وَإِذَآ أُلْقُوا۟ مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ ﴾، هەروەها كاتێك فڕێ دەدرێنە شوێنێكی تەنگەبەر و تەسكی دۆزەخەوە بە جووتكراویی، واتە: دوو دوو پێكەوە كەلەپچە دەكرێن، یاخود دەست و پێیان پێكەوە كەلەپچە دەكرێن و جووت دەكرێن، ﴿ دَعَوْا۟ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴾، لەو كاتەدا داوا دەكەن بفەوتێن، یان دەڵێن: **(وَا ثُبُورَا)**، ئای فەوتان! ئای فەوتان! وەرە ئێستا كاتیەتی، ﴿ لَّا تَدْعُوا۟ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا وَٱدْعُوا۟ ثُبُورًا كَثِيرًا ﴾، ئەمڕۆ هەر جارێك داوای فەوتان و سەر بە فەتارەت چوون، مەكەن، بەڵكو زۆر جار داوا بكەن، شایستەتانە.

﴿ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾، پێیان بڵێ: ئایا ئەمە باشترە؟ یان بەهەشتی هەمیشە تێدا مانەوەی بەڵێن دراو بە پارێزكاران؟ ﴿ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا ﴾، كە بۆیان دەبێتە پاداشت و سەرەنجام.

﴿ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَ ﴾، هەرچی بیانەوێ بۆ ئەوان لەو بەهەشتانەدا هەیە، هەر ماویشن تێیان دا، ﴿كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا ﴾، ئا ئەوە لەسەر پەروەردگارت گفت و بەڵێنێکە لێی دەپرسرێتەوە، واتە: گفت و بەڵێنێکی بەرپرسانەیە.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، ئنجا باسی چۆنیەتی کۆکردنەوەیان دەکات، لە ڕۆژی دوایی دا: ئەو ڕۆژەی خۆیان و ئەوانەی لە جیاتی خوا پەرستوویانن، کۆیان دەکاتەوە، خڕیان دەکاتەوە، ﴿ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هَٰٓؤُلَآءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴾ ئنجا (خوا) پێیان دەفەرموێ: ئایا ئێوە ئەم بەندانەی منتان گومڕا کردن، یان خۆیان ڕێیان ون کرد؟ ﴿ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ ﴾، گوتیان: پاکیی بۆ تۆ، ئێمە بۆمان نیە لە جگە لە تۆ سەرپەرشتیاران و مشوورخۆرانێکی دیکە بگرین، ﴿ وَلَٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ ﴾، بەڵام تۆ ئەوان و باب و باپیرانیانت، پێشینانیانت بەهرەمەند کرد لە ژیاندا، نازو نیعمەتت پێدان، ﴿ حَتَّىٰ نَسُوا۟ ٱلذِّكْرَ ﴾، هەتا (لە جیاتی ئەوەی شوکرانە بژێرییت بۆ بکەن) بیرخەرەوەیان ئەو قوڕئانەی ڕاستییەکانیان بیردەخاتەوە، فەرامۆشیان کرد و لە بیریان چوو، ﴿ وَكَانُوا۟ قَوْمًۢا بُورًا ﴾، بوونە کۆمەڵێکی فەوتاوو، دوا بڕاو و، سەر بە فەتارەت چوو، ﴿ فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ ﴾، {خوا بە پەرستراوەکان دەفەرموێ:} ئەوە بە درۆیان خستنەوە لەوەدا کە گوتتان، کە ئەوانتان پەرستوە، گوایە پێیان چاك بووە، یان پێیان گوتوون، ﴿ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ﴾، ئێستاش ناتوانن نە سزا لە خۆتان لابدەن و، نە خۆشتان سەربخەن، ﴿ وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴾، هەر کامێکیش لە ئێوە ستەم بکات، سزایەکی گەورەی پێ دەچێژین.

لە کۆتایی دا جارێکی دیکە خوا ﷻ باسی ئەو تۆمەتەی کافرەکان دەکاتەوە کە بۆ پێغەمبەریان دەکرد ﷺ، دەیانگوت: بۆچی خواردن دەخوات و بە بازاڕاندا دەڕوات؟ دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ

ﱡﭐ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ ﱠ، لـە پێـش تـۆدا هیـچ کام لـە پێغەمبەرانمـان ڕەوان نەکـردوون، مەگـەر خواردنیـان خـواردوەو بـە بازاڕانیشـدا ڕۆیشـتوون، کارو کاسـبییان کـردوە، چالاکییـە کۆمەڵایەتییەکانیـان بـوون، ﱡﭐ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً ﱠ، هەندێکتانمـان بـۆ هەندێکتـان گێـڕاوە بـە (مایـەی) تاقیکردنـەوە ﱡﭐ أَتَصْبِرُونَ ﱠ، ئایا خۆتـان ڕادەگـرن، لەسـەر ڕاستە شـەقامی خـوا؟ ﱡﭐ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﱠ، پەروەردگاریشـت هـەر بینـەر بـووە، بـۆ حـاڵ و واقیعـی هەمـوو لایەکتـان.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

قورئـان وەك جیاکـەرەوەی هـەق و ناهـەق دابەزێنراوەتـە سـەر موحەممـەد ﷺ، خـواش خـاوەنی ڕەهـای ئاسـمانەکان و زەوییـەو، ڕۆڵـەو هاوبـەشی نیـە و، هەمـوو شـتێکی بـە ئەنـدازە دروسـتکردووەو، ئـەو شـتانەش کـە جگـە لـە خـوا دەپەرسـترێن، نـە بەدیهێنـەری هیـچ شـتێکن، نـە خـاوەنی هیـچ شـتێك و، نـە زیـان و سـوود و، مـردن و ژیـان و ژیاندنـەوەن، هیـچ کام لەوانەیـان بـە دەسـت نیـە، بۆیـە شایسـتەی پەرسـتران نیـن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ لِيَكُونَ لِلْعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ٱلَّذِي لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِي ٱلْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾ وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ﴾، بەردەوام بەرزو بەپێزە، خاوەنی هەموو خێر و چاکەو بەرەکەتێکە، ئەو کەسەی جیاکەرەوە (فرقان)ی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی.

کە مەبەست پێی قورئانە، چونکە قورئان: هەق و باطیڵ، چاك و خراپ، ڕاست و چەوت، حەڵاڵ و حەڕام، دۆست و دوژمن، کوفر و ئیمان، شیرك و تەوحید، هەموو ئەوانە لێك جیادەکاتەوە، هەر کامێکیان لە شوێنی خۆی دادەنێ و، کاو دانی هەموو شتەکان لێك جیا دەکاتەوە، وشەی ﴿تَبَارَكَ﴾، یانی: بەردەوام بەرزو بەپێزە، کە هەندێك

لە زانایان ئاوایان لێکداوەتەوە: (**تَعَاظَمَ وَتَعَالَى وَكَثُرَ خَيرُهُ**)، خێر و چاکەو پیزی خوا، مەزنە بەرزە، زۆرە. ئەمە هەواڵدانە لە مەزنیی خواو، لە تەواویی خێر و چاکەی خوا ﷻ.

دەگونجێ ﴿ تَبَارَكَ ﴾، فێرکردن بێ، واتە: ئێوە وا بڵێن، دەشگونجێ هەر ستایش و سەناو پێدا هەڵگوتنی خوای پەروەردگار بێ، (فورقان)یش ناوە، هەندێکیشیان گوتوویانە: چاوگی (فَرَّق)یە، یانی: جیاکەرەوە، یان جیاکردنەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ ﴾، بۆ سەر بەندەکەی خۆی، لێرەدا خوا ﷻ کە موحەممەد ﷺ بە بەندەکەی ناودەهێنێ، بۆ پێکانی چوار ئامانجانە:

یەك: بزانرێ بەرزترین پێگەو مەقام مرۆڤ پێی بگات، بریتیە لە بەندە بوون بۆ خوا.

دوو: هەروەها ئەمە هۆشدارییشە بۆ کافرەکان: ئەی هاوبەشدانەرو کافرەکان! بەهانە بە موحەممەد ﷺ مەگرن و شتی وای لێ داوا مەکەن، کە کاری ئەو نیەو هی پەروەردگارە، چونکە ئەو بەندەی خوایە.

سێ: موحەممەد ﷺ گوێ نادا بەو بیانووگرتنانەی ئێوە، چونکە ئەو بەندەیەکی گوێڕایەڵ و فەرمانبەرە بۆ خوا.

چوار: تەماشای موحەممەد ﷺ بکەن، لەگەڵ ئەو پێگە بەرزەی دا، کە پێغەمبەری خوایەو سەروەری پێغەمبەرانەو باشترین ئینسانە، کەچی چاکترین بەندەی خواشە، کەواتە: ئێوەش خۆتان پێ لەوە بەرزتر نەبێ، بەندەی خوابن، لە حاڵێکدا کە موحەممەد ﷺ بەو پێگەو مەقامە بەرزەیەوە، بەندەی خوایە.

ئنجا ئایا بۆچی خوا فورقانی دابەزاندۆتە سەر ئەو بەندەیەی خۆی؟.

٢)- ﴿ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴾، تاکو بۆ جیهانییان ببێتە ترسێنەر، هۆشیارکەرەوە، وریاکەرەوە، (**النَّذِيرُ: المُخبِرُ بِالسُّوءِ يَقَعُ، فَعِيل بمعنَى مُفعِل، بِصِيغَةِ اسمِ الفَاعِل، وَالمَقَامُ مَقَامُ التَّهدِيدِ لِذَا لَم يُذكَرِ البَشِير**)، (**نَذِير**) یانی: کەسێك کە هەواڵ دەدات بەوەی خراپەیەك دەقەومێ، لەسەر کێشی (**فَعِيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مُفْعِل**) دێ: (**مُنْذِر**)، کە

ئەویش ناوی بکەر (**إِسم الفَاعِل**)ە، چونکە ڕەوت و حاڵەکەش هی هەڕەشە کردنە، بۆیە وشەی (بَشِیر) بەکارنەهاتوە، ئەگەرنا لە شوێنەکانی دیکە ﴿ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ﴿١١٩﴾ ﴾البقرة، واتە: موژدەدەر و دڵخۆشکەر، بەڵام لێرە حاڵەکە هی ترساندن و هۆشیارکردنەوەو وریاکردنەوەیە.

٣)- ﴿ ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، ئەو زاتەی حوکمڕانیی لە ئاسمانەکان و زەویی دا، سەڕافەت و سەرپەرشتیی لە ئاسمانەکان و زەوی دا، بەس هی ئەوە.

٤)- ﴿ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا ﴾، هیچ ڕۆڵەشی نەگرتوە (بۆ خۆی) نە نێر نەمێ، بەڵکو تاك و پاك و، بێنیازو جێی نیاز و، بێ هاوەڵ و هاوتایە.

٥)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ ﴾، لە حوکمڕانیی و، موڵك و دەستەڵاتیی دا، هیچ هاوبەشی نین.

٦)- ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ﴾، هەموو شتێکیشی وەدیهێناوە، هەموو شتێك ئەو پەیدای کردوە.

٧)- ﴿ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ﴾، بە ئەندازەگیرییەکی چاك و ڕێك، ئەندازەگیریی کردوە، هەر شتێك کە دروستیکردوە، بە ئەندازەگیریی و نەخشەو بە بەرنامە دروستیکردوە، کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ خۆی بە پێنج سیفەت پێناسە کردوە:

١- ﴿ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، حوکمڕانیی و دەستەڵات لە ئاسمانەکان و زەویی دا هی ئەوە.

٢- ﴿ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا ﴾، ڕۆڵەی نیە، نە کوڕ نە کچ.

٣- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ ﴾، لە حوکمڕانیی و دەستەڵات و موڵکیدا، هاوبەشی نیە، پێچەوانەی ئەوە کە هاوبەش بۆ خوا دانەران گومان دەبەن.

٤- ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ﴾، هەموو شتێکی بەدیهێناوە، هیچ کەسێکی دیکەو هیچ شتێکی دیکە، هیچی وەدینەهێناوە، هەموو شتێك بەدیهێنەرەکەی خوایە.

٥- ﴿ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ﴾، هەر شتێك كە بەدیشیهێناوە، ئەندازەگیریی بۆ كردوە، بە ئەندازەگیرییەكی زۆر ورد و ڕێك و پێك، كە ئەو پەڕەكەی هیچ كەس پێی ناگات.

ئنجا خوا ﷻ دوای ئەوەی پێناسەی خۆی كرد و باسی خۆی كرد، باسی ئەوانە دەكات كە جگە لە خوا دەپەرستن و، باسی پەرستراوەكانیشیان دەكات:

٨)- ﴿ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ ﴾، جگە لەو پەرستراوانی دیكەیان پەیداكردن، هەڵیانبژاردن، (إتِّخَاذ) (إفتِعال)ە لە (أَخذ)، یانی: گرتن، (أَخَذَ) گرتی، (إتَّخَذَ) یانی: گرتی، بەڵام بە مەبەستەوە، یانی: هەڵیبژارد و پەیدای كرد.

٩)- ﴿ لَّا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ ﴾، ئەو پەرستراوانە هیچ شتێك دروست ناكەن بەڵكو خۆشیان دروست دەكرێن.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ ﴾، باسی كەس نەكراوە، بەڵام دەزانرێ كە مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانە، هەروەها كە دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا ﴾، هیچ شتێك دروست ناكەن، یانی: هەر شتێك بێ، گچكە یان گەورە.

﴿ وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ ﴾، بەڵكو خۆشیان دروستدەكرێن و، پەیدادەكرێن.

١٠)- ﴿ وَلَا يَمۡلِكُونَ لِأَنفُسِهِمۡ ضَرّٗا وَلَا نَفۡعٗا ﴾، بۆ خۆشیان نە سوودیان بەدەستە، نە زیانیان بە دەستە.

١١)- ﴿ وَلَا يَمۡلِكُونَ مَوۡتٗا وَلَا حَيَوٰةٗ وَلَا نُشُورٗا ﴾ هەروەها نە مردن و نە ژیان و، نە زیندوو كردنەوەو بڵاوكردنەوەش (هیچ كام لەوانەیان بەدەست نیە).

كەواتە: ئەو پەرستراوانەی لە جیاتی خوا دەپەرسترێن، خوای تاك و پاك حەوت سیفەتیان لێ هەڵدەدان، هەموویان خاڵی زۆر بێ هێزن و، هەر كامێكیان بەسە بەڵگە بێ، كە ئەو شتانە بە كەڵكی پەرستن نایەن:

١- ﴿لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا﴾، ئەوان هیچ شتێك بەدیناهێنن، بەڵام پەرستراو دەبێ بەدیهێنەربێ.

٢- ﴿وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾، خۆشیان بەدیهێنراون.

٣و٤- ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾، بۆ خۆشیان زیانیان بە دەست نیە و، سوودیشیان بە دەست نیە، چ جای بۆ پەرستەرەکانیان.

٥- ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا﴾، هەروەها مردنیان بە دەست نیە.

٦- ﴿وَلَا حَيَوٰةً﴾، دیسان ژیانیشیان بە دەست نیە.

٧- ﴿وَلَا نُشُورًا﴾، هەروەها زیندوو کردنەوەو بڵاو کردنەوەشیان بە دەست نیە، کەواتە: شایستەی ئەوە نین بپەرسترێن.

کورتە باسێک لە بارەی
ئەندازەگیریی خواوە ﷻ بۆ گەردوون و پێکهاتەکانی

بەڕێزان! ئەم کورتە باسە لە پێنج تەوەردا پێشکەش دەکەین:

تەوەری یەکەم: چەند ئایەتێکی قورئان:

سەرەتا با تەماشای چەند ئایەتێکی موبارەك بکەین، چونکە خوا ﷻ ئەم ڕاستییەی - کە گەردوون و پێکهاتەکانی گەردوونی بە وردو درشتەوە، بە ئەندازەگیریی دروستکردوون - لە گەلێك ئایەتدا ئەوەی ڕاگەیاندوەو، ڕوونکردۆتەوەو گرنگیی و بایەخیی تایبەتی پێداوە:

١- ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾ الفرقان، واتە: هەموو شتێکی بەدیهێناوەو، ئەندازەگیریی کردوە، بە ئەندازەگیرییەکی تەواو.

٢- ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَٰهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾﴾ القمر، واتە: ئێمە هەموو شتێکمان دروستکردوە، بەڵام بە ئەندازەگیرییەوە.

٣- ﴿سَبِّحِ ٱسْمَ رَبِّكَ ٱلْأَعْلَى ﴿١﴾ ٱلَّذِى خَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِى قَدَّرَ فَهَدَىٰ ﴿٣﴾﴾ الأعلى، واتە: ناوی پەروەردگاری بەرزت بە پاك بگرە، هەموو شتێکی هێناوەتە دی و ڕێکیخستوە و، ئەو کەسەش کە ئەندازەگیریی بۆ (هەموو شتێك) کردوەو ڕێنمایی کردوە.

٤- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلْإِنسَٰنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ ٱلْكَرِيمِ ﴿٦﴾ ٱلَّذِى خَلَقَكَ فَسَوَّىٰكَ فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾ فِىٓ أَىِّ صُورَةٍ مَّا شَآءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾﴾ الإنفطار، واتە: ئەی ئینسان! چ شتێك تۆی بەرانبەر بە پەروەردگاری بەخشندەو خاوەن ڕێزی بێ سنوورت بۆغرا کردوە، (لە کەوڵی خۆتی دەرچواندووی)، ئەو پەروەردگارەی تۆی هێناوەتە دی (بە جەستە و ڕووحەوە و) تۆی ڕێکخستوە، {ئەندامەکانی بۆ داناویی نەك پارچە گۆشتێك بی، هەروەها لە ڕووی

ڕووحەوە، ئەو هەموو توانا شێردراوانەی خستوونە نێو ڕووحەوە} ئنجا تۆی هاوسەنگ کردوە {ئەندامێکت لە ئەندامێکت گەورەتر نیە} لە هەر وێنەیەکدا کە ویستوویەتی، تۆی پێکهێناوە، کەواتە: خوا بە چوار قۆناغ مرۆڤی هێناوەتە دی: دروستکردن، ڕێکخستن، هاوسەنگ کردن، وێنە پێدان.

٥- هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (السجدة)دا، چۆنیەتی دروستکردنی هەمووشتێکمان بۆ ڕوون دەکاتەوەو دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِيٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥ... ﴿٧﴾ ﴾، واتە: هەر شتێك کە خوا دروستی کردوە، بە چاکترین شێوە دروستی کردوە، ئەوپەڕی وردەکاریی و ڕێك و پێکیی سیستمی تێدایە.

٦- هەروەها لە سوورەتی (النمل)دا، دەفەرموێ: ﴿ صُنۡعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ أَتۡقَنَ كُلَّ شَيۡءٍۚ ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: (ئەوە) دروستکراوی خوایە، کە هەموو شتێکی بەوپەڕی وردەکاریی و، کارامەیی و، لێزانییەوە هێناوەتە دی.

٧- هەروەها خوا ﷻ سەرنجمان بۆ هەرکام لە خڕۆکەی زەویی و وردەکارییەکانی و، خۆشمان ڕادەکێشێ و دەفەرموێ: ﴿ وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾الذاریات، واتە: لە زەویدا نیشانە زۆرن بۆ کەسانێك خاوەنی زانیارییەکی دڵنیاکەر، بن، هەروەها لە خۆشتاندا، بۆچی سەرنج نادەن، بۆچی نابینن؟

تەوەری دووەم: وردەکارییەکانی گەردوون بەگشتیی:

ئێستا با سەرنجێك بدەینە هەندێك لە ئەندازەگیرییەکانی خوا ﷻ کە لە گەردووندا دایناون، سەرەتا سەرنجی هەموو لایەك ڕادەکێشم کە ئێمە لە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پوچەڵیی ئیلحاد، لەبەر ڕۆشنایی زگماك و عەقڵ و زانست و وەحیی)دا، لەو بارەوە زۆر قسەمان کردوە، دەربارەی: گەردوون و، جەستەی مرۆڤ و، ژیانداران بە گشتیی و، زیندەوەران و پەڕەوران (باڵندان) هەروەها لە دروستکراوەکانی دیکەی خوا ﷻ ، باسی چەند لایەنێکی وردەکارییانمان کردوەو

سیستم و ڕێك و پێكییەی خوا لە گەردووندا، لە ئاسمان و لە زەویی دا، پاشان لە ژیاندارانـدا و، لە هەموو دروستکراوەکاندا ڕەچاوی کردووەو داینـاوە.

لێرەش با لە بارەی گەردوونەوە، چەند شتێك بڵێین:

١- سەرەتاو چۆنیەتی دروستبوونی گەردوون:

زانایـان دوا بیـردۆزە کـە زۆربەیـان لەسـەری ڕێککەوتـوون و پێـی گەیشـتوون، دەربـارەی هاتنـە دی ئـەو گەردوونـەی ئێمـە، دەڵێـن: ئـەو گەردوونـەی ئێمـە، لـە شـتێکی زۆر بچووکـەوە هاتـوە، کـە (سـینگولارتی sunolarty) پـێ دەڵێـن، واتـە: هێلکـەی گەردوونیـی، تـۆوی گەردوونیـی، تـاکی گەردوونیـی، (**البَيْضَـة الكَونِيَّـة، البِـذْرَة الكَونيَّـة، المُفـرَدة**)، ئـەو تەعبیرانـەی هەمـوو بـۆ بەکارهاتـوون، کـە بـێ سـنوور بـووە: لـە ڕووی بچووکیـی و، لـە ڕووی گەرمیـی و، لـە کاتێـکی بـێ سـنوور کەمـدا، ئـەو تـاکی گەردوونییـە تەقیوەتـەوە و، سـەرەنجام ئـەو گەردوونـەی ئێمـە لـەوەوە هاتـوە، کـە بـە مەزەننـە هەندێکیـان کـە کـەم دەڵێـن: (دە ملیـار) سـاڵ لەمـەو پێـش و، ئەوانـەی زۆر دەڵێـن: (بیسـت ملیـار) سـاڵ، بـەڵام زۆربەیـان دەڵێـن: (پـازدە ملیـار) سـاڵ و، هەندێکیشـیان دەڵێـن: (سـێزدە ملیـار و حـەوت سـەد یـان هەشـت سـەد ملیـۆن) سـاڵ لەمـەو پێـش، هیـچ شـتێك نەبـووە، هیـچ شـتێك نـاوی لـە کوولەکـەی تـەڕدا نەبـووە، خـوا ﷻ ئـەم گەردوونـەی لـەو شـتە بچووکـەوە هێنـاوە، کـە ئـەوە ئایـەتی ژمـارە (٣٠) لـە سـووڕەتی (**الأنبيـاء**)دا ئامـاژەی پێـدەکات، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّ السَّمَـٰوَٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَـٰهُمَا ﴿٣٠﴾ ﴾، واتـە: ئایـا ئەوانـەی بێبـڕوان، سـەرنج نـادەن، (نابینـن بـە چـاوی عەقـڵ و دڵ) کـە ئاسـمانەکان و زەوی پێکـەوە لـکاو بـوون، لێکـمان جیـا کردنـەوە؟

ئەمـەش ئاماژەیەکـی ڕوونـە بـەوەی پێیدەگوتـرێ: تەقینـەوەی گـەورە (الإنفجـار الکبیـر - Big Bang).

٢- هێزە پێکهێنەرەکانی گەردوون:

شایانی باسە: گەردووناسان و فیزیك زانەکان دەڵێن: چوار هێزی سەرەکیی هەن لە گەردووندا، هەموو گەردوونیان لە گەردیلە (atum)ەوە تاکو کەهکەشان و، گەلە کە هکەشانەکانیان پێوە وەستاون:

١- هێزی کێشکردن (**قوة الجاذبية**).

٢- هێزی کەهرۆموگناتیسیی (**القوة الكهرومغناطية**).

٣- هێزی نێوکیی بێ هێز (**القوة النووية الضعيفة**).

٤- هێزی نێوکیی بەهێز (**القوة النووية القوية**).

ئەمەش کورتە پێناسەیەکی هەرکام لەو چوار هێزە:

١- هێزی کێشندە (**قوة الجاذبية**): بێهێزترینی ئەو چوار هێزەیە، ئەو هێزی کێشندەیەی کە بە هۆی وییەوە، هەم ئەستێرەکان و، هەم کەشهکەشانەکان و، گەلە کەهکەشانەکان، پێکەوە پەیوەستن و بەڕێوە دەچن، لە حاڵێك دا کە لە هەر چوار هێزەکەی دیکەی بێهێزترە!

٢- هێزی کەهرۆموگناتیسیی (**القوة الكهرومغناطيّة**): ئەویش ئەو هێزەیە وایکردوە ئەلیکترۆنەکان لە سوورگەی نێوکەکاندا بخولێنەوە و، گەردیلەی هیدرۆجین و هیلیۆم دروست بن و، ئەلیکترۆنە بەرهەڵدراوەکان نەمێنن و، ڕێگاش بگرێ لەوەی کە گەردیلەکان پێکەوە ئاوێتە بن[1]، هەروەها هێزی کەهرۆموگناتیسیی ئەو هێزەیە، کە کارلێك دەکات لەگەڵ تەنۆلکەکاندا، کە بارگەی کارەباییان هەیە، وەك ئەلیکترۆنەکان و کوارکەکان، بەڵام ئەو تەنۆلکانەی بارگەی کارەباییان نیە، وەك گراڤیتۆنەکان، لەگەڵیاندا کارلێك ناکات، ئنجا هێزی کەهرۆموگناتیسیی زۆر زۆر لە هێزی کێشندە بەهێزترە، بە ئەندازەی ژمارەی: ملیۆن ملیۆن ملیۆن ملیۆن ملیۆن ملیۆن ملیۆن ($١٠^{٤٢}$) یانی: ژمارە یەك (١) چل و دوو

---

(١) الكون بين القرآن والعلم: ص٦٠، للقصاب، هەروەها تأريخ موجز للزمن: ص٦٩ -٧٢، ستيفن هوكينگ.

سفری هەبێت! واتە: یەك (١) لەسەر ژمارە یەك، کە چل و دوو سفری هەبێ، ئەوە هێزی کێشندەیە، ئەوی دیکەش هێزی کەهرۆموگناتیسییە، کە بەم شێوەیە دەنووسرێ:

(١/٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،١٠٠٠).

٣- هێزی نێوکیی بێهێز (**القوة النووية الضعيفة**): ئەویش ئەو هێزەیە کە بەرپرسیارە لە چالاکییە تیشکییەکان، کە لە توخمەکان هەندێکیان دەگۆڕێن بۆ هەندێکیان، یاخود لە بەین دەچن و تیشك دەدەنەوە، وزە دەدەنەوە.

٤- هێزی نێوکیی بەهێز (**القوة النووية القوية**): ئەویش ئەو هێزەیە کە کوارکەکان لەگەڵ پرۆتۆن و نیوترۆنەکان دا پێکەوە گرێ دەدات، هەروەها پرۆتۆن و نیوترۆنەکان پێکەوە دەچەسپێنێ و، لە نێو نێوك و نێو جەرگەی گەردیلەدا دەیانهێڵێتەوە و، بەوەش گەردیلە دروست دەبێ.

ئنجا ئەو چوار هێزە هەر کامیان، بە تۆسقاڵێك کەمتر یان زیاتر بووایە، ئەم گەردوونەت نەدەبینی، یانی: ئەگەر هێزی ڕاکێشان لەو ئەندازەیەی کە ئێستا هەیە، کە هێزی ڕاکێشان (**قُوَّةُ الجاذِبِيَّة**)، ئەم کەهکەشانانەی هەموو ڕاگرتوون، بێ هێزترین هێزە، لەنێو چوار هێزەکەدا، هەروەك هێزی کەهرۆموگناتیسیی و هێزی نێوکیی بەهێز، ئەوانە بەهێزترین هێزن، کە نێو ماددە، نێو گەردیلە ڕادەگرن، ئنجا دەڵێن: هەر کامێك لەوانە، یەك تۆز کەمتر بووایە، یان زیاتر بووایە، بە کەڵك نەدەهات.

٣- ژمارەی کەهکەشانەکانی گەردوون:

ئەم گەردوونەی ئێمە، دوا بیردۆزە کە زانایان پێی گەیشتوون، لە بارەی ژمارەی کەهکەشانەکانەوە، ئەوەیە کە ژمارەی کەهکەشانەکانی گەردوون بریتیە: لە (یەك ملیۆن ملیۆن)، (یەك تریلیۆن)، واتە: یەك تریلیۆن کەهکەشان، دەشتوانین بڵێین: (هەزار ملیار)، پێشتر پێیان وابوو چەند ملیۆنێکن، دوایی گوتیان: نەخێر،

چەند ملیارێکن، دوایی گەیاندیانە دوو سەد ملیار، بەڵام دوا بیردۆزە ئەوەیە کە بەلای کەمەوە هەزار ملیار کەهکەشان لە گەردووندا هەیە، واتە: ژمارەیەك دابنێین دوازدە سفری لەپێشەوە بێ (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠)، ئەوەندە کەهکەشان لە گەردووندا هەیە، ئەو کەهکەشانانە لەچی پێکهاتوون؟ کەهکەشانەکەی ئێمە کە پێی دەگوترێ: ڕێی کاکێشان، بە عەرەبیی: (**دَرْبُ التَّبَّانَ**)، هەروەها بە ئینگلیزیی پێی دەگوتری: (milk way)، واتە: ڕێی شیریی، بە فارسیش پێی دەگوترێ: (راهی شیری)، ئەو کەهکەشانەی ئێمە ژمارەی ئەستێرەکانی بریتیە: لە (یەك تریلیۆن) ئەستێرە، یەکێك لە ئەستێرەکانی، خۆرەکەی ئێمەیە، خۆری ئێمە یەکێکە لە ئەستێرەکان، لە سووچێکی ئەو کەهکەشانەوە، خۆری ئێمەش خۆی و کۆمەڵەکەی، کە نۆ خڕۆکەی بە دەوردا دەسووڕێنەوە، یەکێ لە خڕۆکەکان کە بە دەوریدا دەسووڕێتەوە، بریتیە: لە زەوی، ئەوانی دیکەش: (مەرریخ و زوحەل و عەتتاردو موشتەریی و ئۆرانۆس و نیبتۆن و بلۆتۆو زوهرە)، ئنجا خۆری ئێمە یەکێکە لە (١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ئەستێرە کە لە کەهکەشانی ڕێی کاکێشاندا هەن، ئەستێرەکانی دیکەشی وەك خۆرن و هەیە گەورەترەو هەیە گچکەترە.

کەهکەشانەکانی دیکەش هەر بەو شێوەیەن و بگرە هەیانە زۆر لە کەهکەشانی (ڕێی کاکێشان) گەورەترە.

کەواتە: ئەم گەردوونە زۆر قەڵەباڵغە، زۆر فراوانە و، بەردەوامیش لێك دەکشێ، کە ئەویش لە سووڕەتی (**الذاریات**)دا خوا ئاماژەی پێ دەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٖ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ٤٧ ﴾، واتە: ئێمە ئاسمانمان بە هێزی خۆمان دروست کردووەو ئێمە لێکیشیدەکێشینەوە، فراوانی دەکەین.

ئەوەش نوێترین بیردۆزەیە، کە گەردوون بەردەوام لە لێککشانیش دایە.

تەوەری سێیەم: خۆر و كۆمەڵەی خۆر:

ئنجا دێینە سەر باسی خۆر و كۆمەڵەی خۆر:

١- دووریی نێوان زەویی و خۆر:

ئەو ماوە (**مسافة**)یەی نێوان خۆر و زەوی، بریتیە لە سەدو پەنجا ملیۆن (١٥٠,٠٠٠,٠٠٠) كیلۆمەتر، واتە: ئێمە (١٥٠,٠٠٠,٠٠٠) كیلۆمەتر لە خۆرەوە دوورین، تیشكی خۆریش بە هەشت خولەك دەگاتە ئێمە، تیشكی خۆر كە لە چركەیەكدا (٣٠٠٠٠٠) كیلۆمەتر دەبڕێ، بە هەشت خولەك لە خۆرەوە دەگاتە زەوی و، ئەو سەدو پەنجا ملیۆن كیلۆمەترە دەبڕێ، ئنجا ئەگەر ئەو ماوەیەی ئێمە لە خۆرەوە دوورین، نیزیكتر بووایە، ژیان بە كەڵك نەدەهات و سەر زەوی دەپڕووكا، ئەگەر دوورتریش بووایە بە كەڵك نەدەهات و سەر زەوی دەبووە بەستەڵەك، بەڵام خوا ﷻ مەسافەیەكی بۆ هەڵبژاردوە نە بسووتێ، نە ببێتە بەستەڵەك و ژیانی مرۆڤ لەسەری بسووڕێ، ئەوەش ئەندازەگیرییەكەیە، كە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ ﴾القمر، ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ﴾.

٢- دووریی نێوان مانگ و زەوی:

لە نێوان سێ سەدو هەشتا هەزار (٣٨٠,٠٠٠) كیلۆمەتر تاكو چوار سەد هەزار (٤٠٠,٠٠٠) كیلۆمەترە، یان چوار سەدو بیست هەزار (٤٢٠,٠٠٠) كیلۆمەتر، چونكە مانگ كاتێ بە دەوری زەوییدا دەخولێتەوە، دوور دەكەوێتەوەو نیزیك دەكەوێتەوە، هەر لە یەك سووڕگەدا نیە، دووریی و نیزیكیی دەبێ، ئنجا ئەو ماوەیە ئەگەر زۆرتر بووایە، هەڵكشان و داكشان (**المدُّ والجَزْر**) ئۆقیانووسەكان زیاتر دەبوو، كە ئێستا دەوری: دە دوازدە (١٠ - ١٢) مەتر بەرز دەبنەوە، ئەو كاتە ئەگەر نزیكتر بووایە (٣٠٠)، (٤٠٠) مەتر، هەڵدەكشان و زۆربەی ئەو وڵاتانەی كە لە كەنارەكانی دەریاكانن، غەرق دەبوون، ئەگەر دوورتریش بووایە، ئەو كاتە ئەو

هەڵکشان و داکشانە بەو شێوەیە نەدەبوو، واتە: ئەو هێزی کێشندەیەی نێوان زەویی و مانگیش بەستراوەتەوە بەو ئەندازە دوورییەوە کە خوا دیارییکردوە، کە لە نێوانی سێ سەدو هەندێك هەزار کیلۆمەتر، تاکو چوار سەدو هەندێك هەزار کیلۆمەتر دایە.

٣- هێزی کێشندەی نێوان زەویی و مانگ:

ئەو هێزی کێشندەیەی زەویی و مانگ پێکەوە دەبەستێتەوە، یەکجار بەهێزە، بە قەدەر کێبڵێك کە تیرەکەی پەنجا (٥٠) کیلۆمەتر بێ و لە ماددەی پۆڵا بێ، ئەو هێزی کێشندەی کە زەویی و مانگ پێکەوە دەبەستێتەوە، کە ڕاستەوخۆ کاریگەریی هەیە بۆ سەر هەڵکشان و داکشانی زەریاکان، دەیانشڵقێنێ بەردەوام، هەروەها کاریگەریی هەیە بۆ سەر بەرگە ئاویی و، بەرگە هەوایی دەوری زەوی.

تەوەری چوارەم: خڕۆکەی زەوی:

ئنجا دێین بۆ باسی زەوی خۆمان:

یەك: سێ بەرگەکەی زەوی:

١- زەوی بە سێ بەرگ (غلاف) دەورە دراوە:

أ- بەرگە هەوایی:

ئەو بەرگە هەواییە بەرزییەکەی تاکو هەزار (١٠٠٠) کیلۆمەتر دەڕوا، بەڵکو هەندێك دەڵێن: زیاتریش، ئەو بەرگە هەواییەش حەوت چینە، زەوی بۆ هەر شوێنێك دەڕوات ئەو بەرگە هەواییەی هەر بە دەورەوەیە، ئەگەر ئەو بەرگە هەواییە نەبووایە، چیمان لێ دەهات؟

یەکەم: ئێمە ئۆکسجینمان دەست نەدەکەوت، وەك خڕۆکەکانی دیکە، هەر چەندە باس دەکەن، ئەوە خەڵك ناوی خۆی نووسیوە بۆ سەر مەرریخ! ئنجا هەندێ کەس وایان

زانیوە ناوی خۆیان نووسیوە بۆ ئەوەی بچن، نازانن ناوی خۆیان نووسیوە: ناوەکەیان بچێ بۆ ئەوێ، نەك خۆیان بچن، بە هەر حاڵ، نەك بۆ سەر مەرریخ، بۆ مانگیش کە دەچن، دەبێ لێرەوە لە هەوای زەوییەوە هەوا (ئۆکسجین) لەگەڵ خۆیان دا ببەن، ئەگەرنا لە بەرگە هەوای دەوری مانگ، نەك هەر ئۆکسجینی هێندە تێدا نیە، کە هەڵیمژن، بەڵکو هەر گوێیان لە قسەی یەکدیش نابێ و، دەبێ بە جیهاز قسە لەگەڵ یەکدیدا بکەن، چونکە هەوای لێ نیە قسەکان نەقڵ بکات، شەپۆلی دەنگەکە نەقڵ بکات و ببیستن، بە ئامێر نەبێ لەوێ کەس گوێی لە قسەی کەس نابێ.

دووەم: ئەو بەرگە هەوایە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾الأنبياء، واتە: سەرەوەی ئەوانمان کردوە بە سەقفێکی پارێزراو، بەڵام ئەوانە لە ئایەتەکان (نیشانەکان)ی ئاسمان پشت هەڵدەکەن، سەرنجیان نادەن (یان: وەك نیشانەی خوا تەماشایان ناکەن).

زانایان دەڵێن: ئەگەر ئەو بەرگە هەوایە نەبووایە، سەر زەوی ئێمە دەبوو بە خوڵەمێش، ڕۆژانە بەلای کەمەوە ملیۆنێك پارچە پارچە ئەستێرەو خڕۆکە دێنە نێو مەودای هێزی ڕاکێشانی زەوییەوە، بەرەو زەوی دێن، بەڵام ئەو بەرگە هەواییە کە بە هەزار (١٠٠٠) کیلۆمەتر بەرز مەزەندە دەکرێ، هەموو ئەوانە دەسووتێنێ، جار جارێك ئەگەر پارچەیەك زۆر گەورە بێ، بەشێکی لێ دەکەوێتە زەوی، وەك کاتی خۆی لە (سیبیریا) یەکێك کەوتوە، لە ئەمریکا یەکێك کەوتوە و، ئەوەش جار جارێك، بۆ ئەوەی خوای میهرەبان پێمان بفەرموێ: ئەو پارچانەی بەرەو زەوی دێن، ئەگەر ئەو بەرگە هەوایە نەبووایەو نەمان سووتاندبانایە، زۆر خراپتان بەسەر دەهات.

سێیەم: ئەو بەرگە هەواییە، کاتێك هەڵمی ئاو لە دەریاکانەوە دێ بەهۆی تیشکی خۆرەوەو بەرزبێتەوە، ئەو بەرگە هەواییە لە نێو خۆیدا هەورمان بۆ دروست دەکات.

چوارەم: دیسان بەرگە هەواییە کە لە تیشکە زیان بەخشەکانمان دەپارێزێ، بەتایبەت چینی ئۆزۆن، کە تیشکی ژێر سوور و تیشکی سەرووی وەنەوشەیی، ڕێگا نادات بێنە

مەودای زەوییەوە، جگە لەو ئەندازەیەی پێویستە بۆ ژیان، بۆیە کاتێك بەشەر دەستکاریی سروشت دەکات و، دەستکاریی ژینگە دەکات بە خراپە، لەبەر تەماع کە کارگەکانی چەك ئەو دووکەڵ و ژەهرانە فڕێ دەدەنە نێو هەوا، دەبێتە هۆی بێ هێزکردن و کونکردنی چینی ئۆزۆن و، سەرەنجام ئەوە ڕوو دەدات کە ئێستا دەیبیستین، کە بەستەڵەکەکانی سەرووی دنیا دەتوێنەوە و، ئەو تیشکە زیان بەخشانە دێنە نێو مەودای هێزی ڕاکێشانی زەوییەوە و، بەشەر و ژیانداران بە گشتیی و، ڕووەکیش هەموویان لێی تووشی زەرەر دەبن، بۆیە خوا دەفەرمووێ: ﴿ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِى ٱلنَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ ٱلَّذِى عَمِلُوا۟ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾﴾الروم، واتە: تێکدان و خراپەکاریی و وشکانیی و دەریای گرتەوە، بە هۆی کردەی دەستی خەڵکەوە، تاکو بەشێك لەوەی دەیکەن، پێیان بچێژێ، بەڵکو بگەڕێنەوە.

پێنجەم: ڕێژەی توخمەکانی نێو بەرگە هەوا: ئۆکسجین لە سەدا (٢١)ی بەرگە هەوا پێك دێنێ، نایترۆجین لە سەدا (٧٨)ی پێك دێنێ، بە نیزیك کراوەیی، بەڵام دووەم ئۆکسیدی کاربۆن لە سەدا سفر و لە دەیا سێ (٠,٣٪)، پێك دێنێ و، ئەوەی دەشمێنێتەوە توخمەکانی دیکە پێکی دێنن، ئنجا ئەگەر ڕێژەی ئۆکسجین لە سەدا (٢١٪) زیاتر بووایە، دەنکە شقارتەیەکت لێدابایە، دنیا گڕی دەگرت و، ئەگەر دووەم ئۆکسیدی کاربۆن زیاتر بووایە، خەڵك تەنگە نەفەس دەبوو.

شەشەم: پاشان ئەو هاوسەنگییەی نێوان ژیانداران و ڕووەك: دووم ئۆکسیدی کاربۆن مرۆڤ دەیداتەوەو وەك زبڵ و پاشەڕۆك، فڕێی دەدات، بەڵام دارستان و ڕووەك شیناورد، دووەم ئۆکسیدی کاربۆن دەخۆن، وەك خۆراك، ئەوەی زبڵی ئێمەیە خۆراکی ئەوانە، بە پێچەوانەوە: ڕووەك و دارو درەختەکان ئۆکسجین فڕێ دەدەن، وەك زبڵ و ئێمەش وەك خۆراك دەیخۆین، کە ئەگەر ئەو هاوسەنگییە نەبووایە، لە مێژ بوو هەناسە هەڵمژینی مرۆڤ و ژیانداران، ئۆکسجینیان تەواو کردبوو لە بەرگە هەوادا، هەر وەك لە مێژیش بوو، هەناسە هەڵمژین و تیشکە پێکهاتنی کە ڕووەك دەیکات بەهۆی دووەم ئۆکسیدی کاربۆنەوە، دووەم ئۆکسیدی کاربۆنیان تەواو کردبوو، بەڵام خوا ئەو هاوسەنگییەی بەو شێوەیە ڕاگرتوە، ئەوەش هەمووی لە ئەندازەگیرییەکانی خوای پەروەردگارە.

ب- بەرگە ئاویی دەوری زەویی:

ئەگەر بێینە سەر بەرگی دووەم، لە دوای بەرگە هەوا، بەرگە ئاوییشمان هەیە، بەرگێکی ئاویی (**غلاف مائي**) دەوری زەوی داوە، زەوی هەمووی یەك لەسەر چوار (٤/١)ی وشکانییەو، سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی دەریایە، ئەگەرنا ئێمە ئاوی شیرینمان لە کوێ دەبێ! دەبێ تیشکی خۆر لەو زەریاو ئۆقیانووسە گەورانە بدات، کە سێ لەسەر چواری زەوییان داپۆشیوە، ئنجا هەڵم لەسەر ئەو زەریاو ئۆقیانووسانە پەیدا دەکات و، ئەو شەپۆلانەی پەیدا دەبن بە هۆی فشاری جۆراوجۆری هەواو هەڵکشان و داکشانی زەریاکانەوە، لە ئەنجامی هێزی ڕاکێشانی نێوان مانگ و زەوییەوە، ئەو شەپۆلانە، با دروست دەکەن، ئەو بایەش ئەو هەڵمە لەگەڵ خۆی دەبات، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴿٤٣﴾﴾ النور، واتە: ئایا نابینی چۆن خوا هەورەکان لێ دەخوڕێ! دوایی پێکیەوە دەنووسێنێ (پارچەکان (**جزئیات**)ی ئەو هەڵمە ئاوە) دوایی کەڵەکەی دەکات لەسەر یەك، دوایی ئاو دەبینی لێی دێتە خوارێ.

ئەوە بەنسبەت چۆنیەتی دروستبوونی هەور و بارانەوە، بەنسبەت پاڵپێوەنانی هەورانیش بەهۆی (با)وە فەرموویەتی: ﴿وَٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَٰهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ ﴿٩﴾﴾ فاطر، واتە: خوا بایەکان دەنێرێ، هەوران پەیدا دەکەن، هەوران دەورووژێنن، ئنجا دەیبەین بۆ وڵاتێك کە مردووە، لە شوێنێکی دیکەدا دوای باسی ئاوو هەوران و دابارینی ئاوی شیرین، دەفەرموێ: ﴿فَأَنشَرْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ﴿١١﴾﴾ الزخرف، زەوییەکی مردوومان پێ زیندوو کردەوە.

کەواتە:

یەکەم: ئەو بەرگە ئاوییەش سوودی هەرەگەورەی پەیدابوونی (ئاوی شیرین)ە، ئەگەرنا ئاوی ئۆقیانووسەکان هەمووی تاڵ و سوێرەو، هەر کەسێك کە بیخواتەوە هەر پێی

دەمرێ، بەڵام ئاوی شیرینمان لە ڕێی تەرزە و بەفر و بارانەوە دەست دەکەوێ، کە بەرهەمی هەورانن و، ئەوانیش بەرهەمی ئەو هەڵمەن کە لە ئۆقیانووسە گەورەکانەوە کە تیشکی خۆر لێیان دەدات و، دەبێتە هەڵم و با لەگەڵ خۆی دەیهێنێ، پەیدا دەبن بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾الواقعة، واتە: ئایا ئەو ئاوە دەبینن کە دەیخۆنەوە، ئایا ئێوە لە هەور ناردووتانە خوارێ، یان ئێمە ناردوومانەتە خوار؟ ئەگەر ویستبامان تاڵ و تفتمان دەکرد، {یانی: نەماندەپاڵاوت و هەر بە تاڵ و تفتیی دەهاتە خوار} بۆچی سوپاسگوزاریی ناکەن؟

دووەم: ئەو بەرگە ئاوییە، ئەو هەموو ژیاندارانەی تێدان، کە ژیانی زۆر کەس لەسەر بەرهەمی دەریاکانە، هەر لە ماسییەوە تاکو هەموو ژیاندارەکانی دیکە.

سێیەم: ئەو هەموو سەفەر و هاتن و چوون و، کەل وپەل گواستنەوەیە بە دەریایەکاندا، هەروەك چۆن بە هەواشدا بە فڕۆکە، سەفەر و هاموشۆیەکی زۆری بەشەر هەیە.

ج- بەرگە خاکیی زەوی:

زەوی بەرگێکی دیکەشی هەیە کە بریتیە لە: بەرگی گڵیی، خاکیی **(الغِلافُ التُّرابِي)** ئەو بەرگە گڵییە، ئەویش لە هەندێ شوێن چەند کیلۆمەترێك قووڵە و، ئەو بەرگە گڵییەش هەموو ژیانی ئێمەی پێوە بەستراوە، کشتوکاڵی لەسەر دەکەین، ئاودێریی لەسەر دەکەین و، هەموو جۆرەکانی ڕووەك، دار و درەخت، دانەوێڵە و دەغڵ و دان، میوەجات، سەوزە و تەڕەکار، هەموویی پەیوەندیی بەو بەرگە گڵییەوە هەیە، ئەگەرنا ئەگەر ئەو گڵ **(تراب)**ە نەبووایە، هیچ شتێك سەوز نەدەبوو لەسەر زەوی، ئەوە بە نسبەت سێ بەرگەکەی زەوییەوە.

دوو: جووڵەو سووڕانەوەکانی زەوی:

ئنجا با بێینە سەر باسی جووڵەکانی زەوی، کە ژیانی ئێمە زۆر بەو جووڵانەوانەی زەوییەوە پەیوەستە.

١- زەوی لە دەقققەیەکدا، دەوری (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ و بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، ئنجا لە ئەنجامی ئەو خوولانەوەیەی بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەری خۆردا، شەو و ڕۆژ دروست دەبن، کە ئەگەر خێراتر خولابایەوە، شەو و ڕۆژ لە جیاتی بە هاوکۆ **(معدّل)**ی (١٢) بە (١٢) سەعات بن، کە ئەوانیش کورت و درێژییان دەبێ و یەکێکیان دەگاتە (٨)، ئەوی دیکە دەبێتە (١٦)ەو، یاخود دەبێتە (١٠)ەو، ئەوی دیکە دەبێتە (١٤)ەو، کورت و درێژیی دەکەن[١]، بەڵام بە هاوکۆیی (١٢) بە (١٢) سەعاتن، ئنجا ئەگەر زەوی خێراتر خولابایەوە بە دەوری خۆیدا، لە بەرامبەری خۆردا، شەو و ڕۆژ خێراتر دەهاتن و، ئەگەر سستتر خولابایەوە، شەو و ڕۆژ درەنگتر دەهاتن، ئەگەر شەوو ڕۆژ خێراتر هاتبان ژیانی بەشەر وەك ئێستا نەدەبوو، ئینسان دەفریای هیچ نەدەکەوت، ئەگەر سستتریش خولابایەوە، بەڕۆژێ دنیا زۆر گەرم دەبوو، بەشەوێش دنیا زۆر سارد دەبوو.

٢- زەوی وێڕای ئەوەی بەدوای خۆیدا دەخولێتەوە، لە ماوەی (٢٤) سەعاتدا، خولێك بە دەوری خۆیدا دەکات لە بەرانبەری خۆردا بە خێرایی دەورێ (٣٠) کیلۆمەتر لە دەقققەیەکدا، بە دەوری خۆریشدا دەسووڕێتەوە بە خێرایی (٣٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، واتە: شەست ئەوەندەی خێرایی خولانەوەی بە دەوری خۆیدا، بە دەوری خۆردا دەخولێتەوە و، لە چرکەیەکدا (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، کە لە ئەنجامی سووڕانەوەشی بە دەوری خۆردا، چوار کەشەکانی ساڵ و کۆمەڵێك گۆڕانکاریی دیکە لەسەر زەوی دەبن، کە بۆ ژیانی مرۆڤ پێویستن.

---

(١) بەڵام لەلای دوو جەمسەری باکوور و باشووری زەویی، ڕێژەی درێژیی و کورتیی شەوگار و ڕۆژگار زۆر زیاترە، بۆ نموونە: لە ساڵی (٢٠١٤ز)دا سەفەرێکی سوێد و فنلەندا و نەرویجیان کرد، ڕۆژ دەوری بیست (٢٠) سەعات و، شەو دەوری چوار (٤) سەعات، بوون!

تەوەری پێنجەم: جەستەی مرۆڤ:

بێگومان تێکڕای دروستکراوانی خوا جێی تێڕامان وردبوونەوەن، چونکە خوا هەرکامیانی بە باشترین شێوە دروستکردوە، وەك فەرموویەتی: ﴿ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ﴾ **النمل** -٨٨-، چ سەرنجی ڕووەکەکان بدەین، چ تەماشای ژیانداران بکەین: ژیاندارانی ژێر زەوی، ئەو هەموو بەکتریاو میکرۆب و کرم و دەعبایە هەن، کە بۆ زەوی پێویستن، زەوی شی دەکەنەوە، پاشان ژیاندارانی سەر زەوی کە چەندان جۆرە ژیاندارن، هەندێکیان دەخشێن، خشۆکن، هەندێکیان بە دوو پێیان دەڕۆن، هەندێکیان بە چوار پێیان دەڕۆن، هەندێکیان بە زیاتر لەوانە دەڕۆن، لە زیندەوەران، پاشان ژیاندارانی نێو دەریا و، ئنجا ژیاندارانی نێو هەوا، کە هەر جۆرێکیان بە ملیارانن، هەر کامێك لەوانەش خوا ﷻ بە شێوەیەك دروستیکردوە و ژیانی ڕێکخستوە و ڕێنمایی کردوە، کە شایستەی حیکمەت و لێزانیی و زانیاریی بێ سنووری خوای پەروەردگارە، کە لەو سەرچاوەیەدا کە ئاماژەم پێدا[1]، چەند نموونەیەکم هێناوەتەوە لە: پەڕەوەران، زیندەوەران، ژیانداران بەگیشتیی.

بە نسبەت مرۆڤیشەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾ الذاريات، هەروەها لە خۆتاندا بۆچی سەرنج نادەن؟ چۆن دروست بوون و لەچی پێکهاتوون؟ لە ڕاستییدا جەستەی مرۆڤ دەتوانین بیچوێنین بە شارێکەوە، بەڵکو بە دەوڵەتێکەوە نەك بە شارێکەوە، چونکە هەموو ئەو وەزارەتانەی کە لە دەوڵەتێکدا هەن، بەرامبەرەکانیان لە جەستەی مرۆڤدا هەن، بۆ وێنە:

عەقڵ و مێشکی مرۆڤ، دەوری وەزارەتی نەخشە دانان و پلان دانان دەبینێ.

هەروەها پێنج هەستەکان، دەوری وەزارەتەکانی پەیوەندییەکان، دەبینن، لەڕێی چاوەوە پەیوەندیی دەکەی و، لە ڕێی گوێوە پەیوەندیی دەکەی و... هتد.

زمان دەوری وەزارەتی ڕاگەیاندن دەبینێ.

---

(١) درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵیی ئیلحاد.

هەروەها کۆئەندامەکانی هەرس، هەناسەدان، سووڕی خوێن، جیهازی لیمفاویی، پەیکەری ئێسك، پێست، هەر کامێك لەوانە تەشبیه دەکرێ بە یەکێك لە وەزارەتەکانی کە لە دەوڵەتێکدا هەیە، بۆیە شاعیرێك دەڵێ:

أَتَحْسَبُ أَنَّكَ جُرْمٌ صَغِيرٌ   وَفِيكَ انطوى العَالَمُ الأَكبَرُ

تۆ پێت وایە شتێکی بچووکی، لە حاڵێکدا کە جیهانی گەورە لە تۆدا پوختەبۆتەوە، ئەی مرۆڤ!

هەڵبەتە ئەوە کورتەو گوشراوێکی زۆر کەم بوو، لە بارەی ڕوونکردنەوەی چەمکی ئەو ئایەتە موبارەکە، کە دەفەرموێ: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾، خوا هەموو شتێکی هێناوەتە دی و، ئەندازەگیریی بۆ کردوە، بە ئەندازەگیرییەکی زۆر سەرسوڕهێنەر.

مەسەلەی دووەم:

تۆمەتبارکردنی بێبڕوایان بۆ قورئان، کە درۆی هەڵبەستراوە، بە هاوکاریی کەسانی دیکە و، ئەفسانەی پێشینانەو، بەسەر موحەممەددا خوێندراوەتەوەو داوای کردوە بۆی بنووسرێتەوە! وەڵامدانەوەی خوای زاناش بۆ ئەو تۆمەتانە، کە دابەزێنەری قورئان: زانای نهێنییەکانی نێو ئاسمان و زەوییە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ﴿٤﴾ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴿٥﴾ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، هەروەها ئەوانەی بێبڕوان گوتیان، لێرەدا خوا ﷻ بە نازناوی ﴿كَفَرُوٓاْ﴾، ئەوانە ناو دێنێ، چونکە: (**الإِظْهَارُ لِإِفَادَةِ عِلَّةِ قَولِهِم: إِنَّهُم كَافِرُونَ**)، لێرە ناوەکەیانی دەرخستوە، ئەگەرنا پێشێ ناوەکەیانی دەرنەخستوە، ئەمە بۆ ئەوەیە، ئەوە بگەیەنێ کە بۆچی قسەی وا دەکەن؟ ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، ئەوانەی کە هەق دەپۆشن، یان: ﴿كَفَرُوٓاْ﴾، ئەوانەی سپڵەو ناسوپاسن، چونکە (**كُفْر**)، بە مانای (بێبڕوایی) دێ، کە بێبڕوایی لە ئەصڵی زماندا لە: (**كَفَرَ**): (**سَتَرَ**)ەوەیە، هەروەها (**كُفْر**) بە مانای سپڵەییش دێ، کە ئەویش یانی: چاکەی خوای پەروەردگار نادیدە بگیرێ، هەردووکیان دەچنەوە بۆ ڕیشە زمانەوانییەکە، ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، ئەوانەی بێبڕوان، ئەوانەی ناسوپاسن، گوتیان، واتە: لەبەر ئەوەی بێبڕواو ناسپاسن، بۆیە وایانگوت، بۆیە خوای کارزان لێرەدا لەجیاتی پەنهانکراو (**مُضمَر**)، دەرخراو (**مُظْهَر**)ی، بەکار هێناوە.

٢)- ﴿إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ﴾، واتە: ئەم قورئانە، تەنیا درۆیەکەو هەڵیبەستوە، (**الإِفكُ: الكَذِبُ، وَالإِفتِرَاءُ: الإِختِلَاقُ**)، (**إفك**) درۆیەو، (**إفتراء**) هەڵبەستنە، ئەمە هەم لە

سوورەتی (**الأنعام**)دا، خوای پەروەردگار باسی کردوە: ﴿ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُۥ لَيَحْزُنُكَ ٱلَّذِى يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾، واتە: ئێمە بە دڵنیایی دەزانین ئەوەی کە دەیڵێن تۆ دڵتەنگ دەکات، ئەوان تۆ بە درۆ نازانن، بەڵکو نکووڵیی لە ئایەتەکانی خوا دەکەن.

لە سوورەتی (النحل)یشدا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئێمە دەزانین ئەوان دەڵێن: ئەوە مرۆڤێك فێری کردوە، بەڵام ئەوەی کە ئاماژەی پێدەکەن (تۆی فێر کردوە) ئەعجەمییە، {غوڵامێکی نەصرانیی بوو، ئاسنگەر بوو، ناوی یەسار بوو، یان ناوی نەصر بوو، لە چەند ڕیوایەتێکدا هاتوە، گوایە پێغەمبەر ﷺ لەوەوە فێر بووە! خوا دەفەرموێ: بەڵام گرفتەکە ئەوەیە ئەو عەرەبیی نازانێ و ئەعجەمییە} بەڵام ئەم قورئانە زمانێکی عەرەبیی زۆر ڕۆشنە!! زمانی عەرەبیی یانی: ڕۆشن، (**أَعـرَبَ عَـن رَأيـِهِ**)، واتە: ڕای خۆی ڕۆشنکردەوە و دەریخست، زمانی عەرەبیی بۆیە عەرەب ناویان لە زمانی خۆیان ناوە: زمانی عەرەبیی، چونکە زمانەکەی خۆیان پێ ڕۆشن بووە و، غەیری زمانەکەی خۆیان ناوناوە (عەجەمیی) یان (ئەعجەمیی)، لەبەرئەوەی پێیان نارۆشن بووە، ئنجا هەموو کەس زمانەکەی خۆی پێ ڕۆشنە و، زمانێ کە تێی ناگات، پێی نارۆشنە.

٣)- ﴿ وَأَعَانَهُۥ عَلَيْهِ قَوْمٌ ءَاخَرُونَ ﴾، هەروەها دەیانگوت: کەسانێکی دیکە، کۆمەڵێکی دیکە، هاوکاریی (موحەممەد)یان کردوە (بۆ هەڵبەستنی ئەم قورئانە)!!

٤)- ﴿ فَقَدْ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴾، خوا تەنیا ئەوەندە وەڵام دەداتەوە، دەفەرموێ: بەڕاستیی ئەوان ستەم و درۆیان هێنا (لەو قسەیاندا).

کە دەفەرموێ: ﴿ جَآءُو ﴾، خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**فَقَـد ظَلَمُـوا وَقَالُـوا زُورًا**)، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ جَآءُو ظُلْمًا وَزُورًا ﴾، ستەمیان هێناو درۆیان هێنا،

چونکە هێنان مەجازە بۆ گرنگیی دان بەکارێك، کەسێك بە مەبەستەوە بیهێنێ، چونکە کەسێك بیەوێ گرنگیی بە شتێك بدات، بۆ لای دەچێ و دەیهێنێ.

کەواتە: ﴿ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ﴾، واتە: زۆر بە نەخشەو پلانەوە، ئەو قسە ستەمکارانەیە و ئەو قسە درۆیانە دەکەن، خوی زانا و شارەزا بەس ئەوەندە بە کافی دەزانێ، ناو لە قسەکەیان بنێ ستەم و درۆ، چونکە بەڕاستیی کەسێك بڵێ: موحەممەد ﷺ کابرایەکی عەجەمیی فێری کردوە، یان لە غەیری خۆی فێری بووە، یان: خۆی قوڕئانی داناوە، وەك لە هەندێ شوێنی دیکەدا وا دەڵێن: ﴿ ٱفۡتَرَىٰهُ ﴾، هەر کەسێك ئەو تۆمەتە پاڵداتە لای موحەممەد ﷺ و پاڵداتە لای قوڕئان، بەڕاستیی درۆو ستەمی کردوە:

أ- بە نسبەت قوڕئانەوە ئەوە دیارە، باشە ئەگەر موحەممەد هەڵیبەستوە، ئێوەش فەرموون هەڵبەستن، خوای باڵادەست تەحەددای ئینس و جینی کردوە، پێشێ فەرمووی: وێنەی قوڕئان بێنن، دوایی فەرمووی: وێنەی دە سووڕەت، نەیانتوانی، ئنجا فەرمووی: سووڕەتێك بێنن، وەك سووڕەتی (العصر)، سووڕەتی (**الكوثر**)، سووڕەتی (**النصر**) کە یەکی سێ ئایەتن، وێنەی ئەوە بێنن، هەر نەیانتوانی، ئنجا کە نەتانتوانی، کەواتە: واز لەو قسەیە بێنن، بڵێن: بۆ خۆی هەڵیبەستوە، یان کەسی دیکە فێری کردوە، ئەوە بە نسبەت قوڕئانەوە.

ب- بە نسبەت خودی پێغەمبەریشەوە ﷺ، موحەممەد بە شایەدیی دوژمن و ناحەزەکانی بە (**الصَّادِقُ الأَمِين**) ڕاستگۆی ئەمیندار، ناسراوە (**الأخنس بن شُرَيْق**) و ئەبوو جەهل، واتە: عەمری کوڕی هیشام، کە ئەبوو لحەکەمیان پێگوتوە، مشتومڕێکیان دەبێ، ئەخنەس دەڵێ: پێت وایە موحەممەد درۆ بکات؟ (حاشای ئەو)، دەڵێ: نەخێر، درۆمان لێ نەبیستوە! دەڵێ: ئەدی بۆچی بڕوای پێ ناهێنی؟ دەڵێ: ئاخر عەشیرەتی ئێمەو عەشیرەتی (واتە: بنو عبدالشمس) لەگەڵ (بنو هشام)دا، پێشبڕکێمان بوو، ئەوان وایانکردوە، ئێمەش وامانکردوە، ئەوان چاکەیان بووە، ئێمەش چاکەیەکمان کردوە، ئێستا ئەوان دەڵێن: ئێمە

پێغەمبەرێکمان هەیە، ئێمەش چۆن بە دوای پێغەمبەری ئەوان بکەوین، لەو شەڕە عەشیرەتەدا ئێمە دەدۆڕێین، ئەگەر بە دوای پێغەمبەری ئەوان بکەوین[1]، کەواتە: بە نسبەت موحەممەدیشەوە ﷺ کە بڵێن: هەڵیبەستوە، یان لە خەڵکی دیکەوە وەریگرتوە و فێری بووە، شتێکی ستەمەو درۆیە، شتی وا پاڵ بدرێتە لای وی.

٥)- ﴿ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ٱكْتَتَبَهَا ﴾، هەروەها گوتیان: ئەفسانەی پێشینانە، داوای کردوە بۆی بنووسرێتەوە، ﴿ أَسَٰطِيرُ ﴾، کۆی (**أُسطُورة**)یە، واتە: بەسەرهاتێك کە نووسراوەتەوە و گێڕدراوەتەوە، بەڵام بنەمایەکی نیە، ﴿ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾، واتە: پێشووەکان.

٦)- ﴿ ٱكْتَتَبَهَا ﴾، (**الإكتِتَابُ: إفتِعَالٌ مِنَ الكِتَابَةِ، وَهِيَ تَدُلُّ عَلَى التَكَلُّفِ لِحُصُولِ الفِعلِ، أَي: سَأَلَ مَن يَكتُبُهَا لَهُ أَنْ يَنْقُلُهَا، فَكَانَ إسْنَادُ الكِتَابَةِ إلَيْهِ مَجَازِيًّا**)، دیارە پێغەمبەر ﷺ ئەوان زانیویانە کە خوێندن و نووسینی نیە، بۆیە نەیانتوانیوە بڵێن: خۆی نووسیویەتەوە، بەڵام گوتوویانە: ﴿ ٱكْتَتَبَهَا ﴾ داوای کردوە بۆی بنووسرێتەوە.

وشەی (**إكتِتَاب**)، (**إفتِعَال**)ە، لە (**كِتَابَة**)، نووسین، وشەی (**إفتِعَال**)یش دەلالەت لەسەر تەکەللوف و خۆ ئەزیەتدان دەکات، تاکو ئەو کردەوەیە پەیدادەبێ، واتە: موحەممەد ﷺ داوای کردوە لە کەسێك کە بۆی نەقڵ بکات، کەواتە: نووسینەوەی قورئان، کە پاڵیان داوەتە لای پێغەمبەر ﷺ شتێکی مەجازییە، یانی: داوای کردوە بۆی بنووسرێتەوە.

٧)- ﴿ فَهِىَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، کەوابوو بەیانیان و ئێواران بە سەریدا دەخوێندرایەوە، بۆ خۆی دەیبیست و کەسێکیش بۆی دەنووسیەوە! ﴿ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ ﴾، (**الإمْلَاء، وَالإمْلَال**)، بریتییە: لەوە کە قسەیەك بکرێ و، کەسێکی دیکە بێژەکانی بنووسێتەوە و، یاخود لەبەریان بکات.

خوای پەروەردگار ئاوا وەڵامی ئەو قسەو قاڵانە دەداتەوە:

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام، ج١ ص ١٥٩.

٨)- ﴿ قُلْ أَنزَلَهُ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بڵێ: ئەو کەسە دایبەزاندوە، کە نهێنیی نێو ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، ﴿ ٱلسِّرَّ ﴾، کە (أل)ی ناساندن (تعریف)ی لەسەرە و بۆ (جنس)ە، یانی: کەسێك قورئانی دابەزاندوە کە هەرچی نهێنییە لە هەموو ئاسمانەکان و زەوی دا دەیزانێ، واتە: لە گەردووندا، لە ژیانی بەشەردا، لە ژیانی ئاژەڵدا، لە ژیانی ڕووەکدا، لە گەردیلەوە تا کەهکەشان، خوا هەموویان نهێنییەکان دەزانێ و، خوا ﷻ ئەم گەردوونەی بە ئەندازەگیریی دروستکردوە و، جار جار لەم قورئانەدا ئاماژە دەکات بە هەندێك لە نهێنییەکانی کە لە گەردووندا هەن، کە دوای چەندان سەدە، هەندێکیان دوای چواردە سەدە، ئنجا مرۆڤ پێیانگەیشتوە، ئەو نهێنییەی کە بەشەر دوای زەحمەت و لێکۆڵینەوەیەکی زۆر پێی گەیشتوە، خوای پەروەردگار خستوویەتە نێو نێواخنی ڕستەیەکی فەرمایشتەکەیەوە، کە نهێنییەکی زۆر گەورەی گەردوونیشە، کەواتە: کەسێك ئەو قورئانەی دابەزاندوە، کە نهێنیی نێو ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ.

٩)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

ئەمە لە لایەکەوە: تەماع وەبەرنانیانە کە بگەڕێنەوە، خوا لێبوردەی بە بەزەییە، ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ لای، لە لایەکی دیکەشەوە: جۆرێکە لە هەڕەشە، واتە: خوا زۆر لێبوردەو بە بەزەییە ئەگەرنا، لەسەر ئەو تۆمەت هەڵبەستنە بۆ قورئان، سزای دەدان، بۆیە بترسێن لەوەی دوایی بکەونە بەر کاریگەریی سیفەتەکانی دیکەی خوای پەروەردگار و، شایستەی لێبوردن و بەزەیی نەبن، بەڵکو شایستەی تۆڵە لێستاندنەوەو سزادان بن!

مەسەلەی سێیەم:

بیانووگرتنــی کافــرەکان بــۆ بــڕوا نەهێنانیــان، بــەوە کــە پێغەمبــەر ﷺ چــۆن دەبــێ خــواردن و خواردنــەوەو چوونــە بــازاڕی هەبــێ؟ دەبووایــە فریشــتەی لەگــەڵ بــێ، وەك هۆشــیارکەرەوە، یــان خەزنــەی هەبــێ، یــان باغێــکی هەبــێ لێــی بخــوات، بــۆ ئــەوەی پێویســتیی بــە کار و کاســبیی و چوونــە بــازاڕ نەبــێ! وەڵامدانــەوەی خــواش ﷻ کــە پێغەمبــەر ﷺ لــەو شــتانە باشــتری دەبــێ، لــە ڕۆژی دوایــی دا، پاشــان ڕوونکردنــەوەی هــۆکاری ڕاســتەقینەی بێبڕوایــی هاوبــەش بــۆ خــوا دانــەرەکان، کــە بریتیــە: لــە بــە درۆ دانــانی ڕۆژی دوایــی، ئنجــا بــاسی ســەرەنجامی شــوومی بێبڕوایــان و، ســەرەنجامی خێــری پارێــزکاران، لــە ڕۆژی دوایــی دا:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ
لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ۝٧ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ
جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَاۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ۝٨ ٱنظُرۡ
كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ۝٩ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن
شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرٗا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ وَيَجۡعَل لَّكَ قُصُورَۢا ۝١٠ بَلۡ
كَذَّبُواْ بِٱلسَّاعَةِۖ وَأَعۡتَدۡنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ۝١١ إِذَا رَأَتۡهُم مِّن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ سَمِعُواْ
لَهَا تَغَيُّظٗا وَزَفِيرٗا ۝١٢ وَإِذَآ أُلۡقُواْ مِنۡهَا مَكَانٗا ضَيِّقٗا مُّقَرَّنِينَ دَعَوۡاْ هُنَالِكَ ثُبُورٗا ۝١٣ لَّا
تَدۡعُواْ ٱلۡيَوۡمَ ثُبُورٗا وَٰحِدٗا وَٱدۡعُواْ ثُبُورٗا كَثِيرٗا ۝١٤ قُلۡ أَذَٰلِكَ خَيۡرٌ أَمۡ جَنَّةُ ٱلۡخُلۡدِ
ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَۚ كَانَتۡ لَهُمۡ جَزَآءٗ وَمَصِيرٗا ۝١٥ لَّهُمۡ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَۚ
كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعۡدٗا مَّسۡـُٔولٗا ۝١٦﴾

شیکردنەوەی ئەم دە ئایەتە، لە بیست و چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالُواْ ﴾، هەروەها (بێبڕوایەکان) گوتیان، کە دەفەرموێ: گوتیان، کێ گوتی؟ ئەمە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، چونکە پێشتر باسیان کراوە: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: ئەم قورئانە تەنیا درۆیەکە هەڵیبەستوە، واتە: پێغەمبەرﷺ موحەممەد هەڵیبەستوە.

٢)- ﴿ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ ﴾، ئەم پێغەمبەرە چییەتی، بۆچی خواردن دەخوات و بە بازاڕاندا دەڕوا؟ ﴿ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ ﴾، ئەمە پرسیارکردنە، پرسیارکردنێکی سەر سوڕماندن (**إِستِفهامٌ تعجِيبِيٌّ**)، کە بەکارهێنراوە نەك وەك خودی خۆی، بەڵکو لە شتێکدا کە پەلکێشی دەکات و پێویستی دەکات، کە بریتیە لەوەی ئەو موحەممەدە، مادام خواردن دەخوات و بە بازاڕاندا دەڕوات، کەواتە: پێغەمبەر نیە، چونکە سەر سوڕماندن و سەرسوڕمان، نیشانەی ڕاست نەبوونی شتێکە، بەزۆریی وایە لە عورف و باوی زمانی هەموو نەتەوەکاندا، کە گوتت: ئەوە چییە؟ یانی: نکووڵیی لێ دەکەی، هەڵبەتە ئەوان بە توانجەوە گوتووشیانە: ﴿ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ ﴾، چونکە دانیان بەوەدا نەهێناوە، کە ئەوە ڕەوانەکراو و نوێنەری خوای پەروەردگارە، چونکە بە پرسیارکردنی نکووڵییلێکەرانەو سەرسوڕماندن، پرسیاریان کردوە، دەزانرێ کە مەبەستیان ئەوە نەبووە، دان بەوەدا بێنن کە موحەممەد ﷺ ڕەوانەکراوی خوایە.

کە دەڵێن: ﴿ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ ﴾، خواردن دەخوات و بە بازاڕاندا دەڕوات، واتە: حاڵی وەك حاڵی خەڵکە، کەواتە: چۆن دەبێ شتێکی لە خەڵك زیاد داوا بکات؟ داوایەکی هەبێ کە جیا بێ لە هی خەڵکی ئاسایی؟ کە بریتیە لەوەی ڕەوانەکراو و، نوێنەری خوایە.

ئنجا ئەوانە سێ شتان پێشنیار دەکەن بۆ پێغەمبەر ﷺ:

٣)- ﴿ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٌ ﴾، دەبووایە فریشتەیەکی بۆلا دابەزێ، ﴿ لَوۡلَآ ﴾، لێرەدا: (**حَرفُ تَحضِيضٍ مُستَعمَلٌ فِي التَّعجيزِ**)، واتە: پیتی هاندانە، بەڵام بەکارهێنراوە

بۆ دەستەوسانکردن، ﴿لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٌ﴾، دەبووایە فریشتەیەکی بۆ لا دابەزێ، بۆچی؟

٤)- ﴿فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا﴾، کە لەگەڵیدا ببێتە ترسێنەر و هۆشیارکەرەوە، واتە: هاوکاری بێ.

٥)- ﴿أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ﴾، یاخود خەزنەیەکی بۆ فڕێ بدرێ، واتە: خەزنەیەکی بۆ دابەزێنرێ لە ئاسمانەوە.

٦)- ﴿أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَا﴾، یاخود باغێکی هەبێ، لێی بخوات، ئەمە خوێندراویشەتەوە: (**أَو تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ نَأكُلُ مِنهَا**)، لێی بخۆین هەموومان.

ئەم سێ پێشنیارە بۆ پێغەمبەری خوا دەکەن:

١- یان فریشتەیەکی بۆ لا دابەزێ، کە لەگەڵییدا هۆشیارکەرەوە و ئاگادارکەرەوە بێ و هاوکاری بێ.

٢- یاخود خەزنەیەکی لە ئاسمانەوە بۆ دابەزێنرێ، بۆ ئەوەی پێویستیی بە چوونە بازاڕو کار و کاسبیی نەبێ.

٣- یاخود باخێکی هەبێ خۆی لێی بخوات، یاخود خۆشیی و ئێمەش لێی بخۆین.

ئایا خوا ﷻ چۆن وەڵام دەداتەوە؟

٧)- ﴿وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا﴾، هەروەها ستەمکارەکان گوتیان: ئێوە بەس شوێنی پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون. کەواتە: وێڕای ئەو ڕەخنەیەی لێیان گرت و گوتیان: ﴿مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ﴾، ئنجا ﴿وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾، کە بێگومان هەر ئەوانن، بەڵام خوای کاربەجێ لێرەدا باسی ستەمەکەشیان دەکات، ئەگەرنا هەر هاوبەش بۆ خوا دانەر و کافرەکانن، بەڵام بۆیە ناوونیشانەکەی گۆڕیون، تاکو پێغەمبەر ﷺ بزانێ و هەر کەسێك کە قوڕئان دەخوێنێ،

بزانێ، کە ئەوانە، وێڕای کوفر و هاوبەش بۆ خوا پەیداکردن، سیفەتی ستەمیشیان هەبووە، ستەم لە خۆیان، ستەم لە پێغەمبەر ﷺ، ستەم لە ئایینی خوا.

ستەمکارەکان گوتیان: ئێوە تەنیا شوێن پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون، ئنجا مرۆڤ کە جادووی لێکرا، شێت دەبێ و تێك دەچێ، لێرەش دیسان مەبەست پەیوەست (لازم)ە کەیەتی، کەسێك جادووی لێکرا، جادووەکە پەلکێشی دەکات بەرەو شێت بوون و، حاڵی عەقڵ و هۆش، تێکچوون.

٨)- ﴿ انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ ﴾، سەرنج بدە، چۆن وێنەیان بۆ تۆ هێنانەوە؟ واتە: چۆن تۆیان چواند بە پیاوی جادوو لێکراوەوە، بە پیاوی شێتەوە، تەماشا بکە! تۆ لە لووتکەی عەقڵ و دانایی و وەستایی و فامیدەیی و ڕەوشت بەرزیی و ئاکار پەسندیی دای، کەچی وێنەی کێیان بۆ تۆ هێناوە؟ وێنەی پیاوێکی جادوو لێکراو، یاخود شێت و تێکچوو!

٩)- ﴿ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾، گومڕابوون و ناتوانن بەڕێی ڕاست دا بڕۆن، لە ئەنجامی ئەوەدا کە تۆیان وەك حەقیقەتی خۆتیان نەناسی و، تۆیان بەڕاستیی نەناساند، یان خۆیان لە گێلیی دا، ﴿ فَضَلُّوا ﴾، لە ئەنجامی ئەوەدا گومڕا بوون و ڕێیان ون کرد، یان لە ڕێ ون بوون، لە گەیشتنە هەق، یاخود لە دیتنەوەی بەڵگەو نیشانە، لەسەر ئەوە کە ئایا تۆ پێغەمبەری خوای ﷺ؟ کە وای لە واقیع دا، یاخود وەك ئەوان گومان دەبەن، تۆ کەسێکی لافێك لێ دەدەی و داوایەك دەکەی کە هەقت نیە؟ ﴿ فَضَلُّوا ﴾، گومڕا بوون، ﴿ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾، ئێستا ناتوانن ڕێیە پەیدابکەن، ناتوانن ڕێیە بدۆزنەوە، ئینسان ئەگەر لە ڕێی ئاسایی خۆیەوە بۆ شتێك نەچوو، ئەگەر هەر کەسێك و هەر شتێك وەك حاڵ و واقیعی خۆی لە سەریەتی، نەیناسی و، بەرگێکی دیکەی وەهمیی بەبەردا دەکرد، بە تەئکید ئەو کاتە تووشی سەر گەردانیی و سەر لێشێوان دەبێ، ئنجا ئەو بەرگ بە بەردا کردن و ئەو بەهەڵە ناسینە، چ بەڕاستیی بێ و، ئەو کەسە قەناعەتی وابێ، یاخود خۆ لێ گێل کردن و خۆ لەگێلیی دان بێ، کە بە تەئکید ئەوەی عەڕەبە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ خۆ لەگێلیی دان بووە و، لە پشت

پەردەی ڕەشەوە تەماشا کردن و، هەوڵدان بووە بۆ چەواشەکاریی، لەگەڵ خەڵکە ڕەش و ڕووتەکەدا، ئەگەرنا زلە زلەکانیان باش باش موحەممەدیان ﷺ ناسیوە، کە چەند پیاوێکی ڕاستگۆیە و، نەجیبە و، ڕەوشت بەرزە، وەك یەکێکیان جارێك گوتوویەتی: موحەممەد تاکو ئێستا تەمەنی گەیشتۆتە چل (٤٠)ساڵیی درۆی لەگەڵ مرۆڤاندا نەکردوە، تۆ بڵێی لە دوای چل ساڵیی درۆ بە ناوی خواوە بکات؟! (حاشای ئەو) زانیویانە، چۆنە؟ بەڵام لە ئەنجامی دەمارگیریی هۆزو خێل گەرایەتییەوە، ئامادە نەبوون، بەڵکو زۆرێك لە بەنوو هاشمیش هەر بڕوایان پێ نەهێناوە، لە ئەنجامی دەمارگیریی و لاساییکردنەوەی کوێرانەی پێشینانیان و، دەست پێوەگرتنی ئەوەی کە باب و باپیران و پێشینانیان لەسەری بینیوە و، دەست لێ بەرنەدانی، ئەوە بۆتە پەرچ و کۆسپێك لەبەردەم بڕوا هێنانیاندا.

ئنجا خوا ﷻ لە وەڵامی کۆی ئەو قسانەیاندا، دەفەرموێ:

١٠)- ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ ﴾، واتە: بەردەوام بەرزو بە پێزە، یاخود بەرزیی و بەپێزیی و بەرەکەتداریی بۆ ئەو زاتەی، کە ئەگەر بیەوێ چاکتر لەوەی پێشنیاری دەکەن، بۆ تۆی دادەنێ، واتە: لە ڕۆژی دوایی دا، چونکە دنیا شوێنی تاقیکردنەوەیە، بەڵام ئەگەر ئەوان پێیان وابێ تۆ مادام پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خوای، دەبێ خوا ڕێزت لێبگرێ، خوا ڕێزت لێدەگرێ، بەڵام لەم دنیایەدا ڕێز لێگرتنی خوا، لەوەدا بەرجەستە نابێ، کە بەهەشتت بۆ بێنێ و، کۆشك و تەلار و خەزنەت بۆ ببارێنێ، چونکە ئێرە شوێنی تاقیکردنەوەیە، بەڵکو ئەو ڕێزو حورمەت و پلەو پایە بەرزەی کە خوای پەروەردگار بە تۆی دەدات، لە ڕۆژی دوایی دا بەرجەستە دەبێ، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی (**الضحى**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلضُّحَىٰ ۝١ وَٱلَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ۝٢ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ۝٣ وَلَلْءَاخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ ٱلْأُولَىٰ ۝٤ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰٓ ۝٥ ﴾، واتە: سوێند بە چێشتەنگاو و، بە شەو کە دادەپۆشێ. پەروەردگارت نەوازی لێهێناوی و نەڵێت تووڕە بووە، ڕۆژی دوایی بۆ تۆ لە دنیا چاکترە و، پەروەردگارت هێندەت پێ دەبەخشێ، تاکو ڕازی دەبی.

ئا ئەوە لە ڕۆژی دوایی دایە، بۆیە دەفەرموێ: بەردەوام بەرزو بە پێزە ئەو زاتەی، ئەگەر ویستبای چاکتر لەوەی ئەوان پێشنیاری دەکەن، بۆ تۆی دەگێڕاو بۆی دادەنای.

١١)- ﴿ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، چەند باخێك كە ڕووبار گەلیان بەژێردا دەڕۆن، واتە: بەژێر درەختەكانیان دا دەڕۆن، یاخود: بەژێر ئەو كۆشك و تەلارانەدا كە تییاندان.

١٢)- ﴿ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًا ﴾، هەروەها چەندان كۆشكیش بۆ تۆ دادەنان، بەڵام ئەوە لە ڕۆژی دوایی دا، ﴿ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًا ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**وَيَجعَلُ لَكَ قُصُورًا**)، واتە: نەك بە زەنە (جزم)، بەڵكو بە بۆر (**ضمّة**).

١٣)- ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ﴾، بەڵكو ئەوان ئاخیرزەمان، قیامەت بە درۆ دادەنێن.

خوا ﷻ دێتە سەر باسی هۆكاری ڕاستەقینەی بێبڕوایی ئەوانە، دەفەرموێ: ﴿ بَلْ ﴾، (**إضرَابٌ عَن ضَلالِهِم فِي مَعرِفَةِ الرَّسُول**)، واتە: نەك هەر بە هەڵەداچوون و گومڕابوون لە ناسینی تۆدا، لە دۆزینەوەی هەقدا، هۆكارەكە ئەوە نیە كە تۆ نەناسن، یاخود: نەزانن كە قورئان هەقە، ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ﴾، بەڵكو بێبڕوان بە (**ساعة**)، ئنجا (**ساعة**) چ مەبەست پێی ئەو كاتە بێ، كە دنیایی تێدا بە كۆتا دێ (ئاخیر زەمان) یاخود: مەبەست پێی كۆی ڕۆژی دوایی بێ، هەم ئەو كاتەی كە دنیای تێدا بە كۆتا دێ، هەم قیامەت و زیندووبوونەوەو هەڵسانەوە، بڕوایان بەوە نیە.

١٤)- ﴿ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴾، ئەوانەش كە بێبڕوان بە ئاخیر زەمان، یاخود بە ڕۆژی دوایی، ئێمە ئاگرێكی كڵپەدارمان {كە دۆزەخە} بۆ ئامادە كردوون، (**سَعِير**)، بریتیە لە كڵپە ساندن، گڕو كڵپە، (**فَعِيلٌ بِمَعنَى مَفعُول**)، یانی: (**مَسْعُور**)، یانی: كڵپە ساندوو، كڵپە پێسەنراو، داگیرسێنراو، كە مەبەست پێی دۆزەخە، (**سَعِير**)، یەكێكە لە ناوەكانی دۆزەخ.

ئنجا باسی ئەو دۆزەخە بە کڵپە و بڵێسەیە، دەکات:

١٥)- ﴿إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾، کاتێك دۆزەخ ئەوان دەبینێ لە شوێنێکی دوورەوە، واتە: کاتێك دۆزەخ ئەو بێبڕوایانە دەبینێ، هەر لە دوورڕا:

١٦)- ﴿سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾، گوێ بیستی تووڕەیی و پەستییەکەی و هەناسە دانەوەکەی دەبن، هەناسە دەردانی دەبن، دەڵێ: (**التَّغَيُّظُ: شِدَّةُ الغَيْظِ، وَهُوَ الغَضَبُ الشَّدِيد**)، (**تَغَيُّظ**)، واتە: زۆر پەستیی، کە بریتیە لە زۆر تووڕەیی، (**وَالزَّفِير: إِخْرَاجُ النَّفَس**)، (**زَفِير**)یش، بریتیە لە هەناسە دەردان، هەروەك (**شَهِيق**) هەناسە هەڵکێشانە، واتە: هەر لە دوورڕا کە دۆزەخ دەبینن، گوێیان لە تووڕەیی و پەستییەکەی دەبێ، کە چۆن دەکوڵێ لەبەر خۆیەوە و ڕقی لێیانە، هەروەها گوێیان لە هەناسە دەردانی دەبێ، ئنجا ئەمە یان هەر بە حەقیقەت وایە، یاخود خوا ﷻ لێرەدا دۆزەخ دەچوێنێ بە دڕندەیەك، یاخود بە مرۆڤێکی زۆر تووڕە، کە ڕقی لە کەسێکە و بەرەو ڕووی دێ و، پیشانی لێ دەخواتەوە، چونکە ئینسان کاتێ زۆر تووڕەو پەست دەبێ، بە قووڵیی هەناسە دەدات و، بە قوڵیی هەناسە هەڵدەکێشێ.

١٧)- ﴿وَإِذَآ أُلْقُوا۟ مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا﴾، کاتێك فڕێ دەدرێنە نێو شوێنێکی تەنگەبەرو تەسکی دۆزەخەوە، ﴿ضَيِّقًا﴾، خوێندراویشەتەوە: (**ضَيْقًا**)، بەبێ گیرە (**شدّة**)، ﴿أُلْقُوا۟﴾، یانی: (**رُمُوا بِإِهَانَةٍ**)، یانی: فڕێ دەدرێن بە سووکیی و بێ نرخییەوە.

١٨)- ﴿مُّقَرَّنِينَ﴾، بە جووتەییەوە، یانی: دوو دوو کەلەپچە کراون، یاخود هەر کامێکیان دەست و پێی پێکەوە کەلەپچە کراون.

١٩)- ﴿دَعَوْا۟ هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾، لەو کاتەدا داوای فەوتان دەکەن، ﴿دَعَوْا۟﴾، (**الدُّعَاءُ: النِّداءُ بِأَعَلَى الصَّوتِ**)، (**الدعاء**) بانگکردنە بە دەنگی هەرە بەرز، چی بانگ دەکەن؟ (**ثُبُوراً**)، (**الثُّبُورُ: الهَلاكُ**)، دەڵێن: ئەی فەوتان و مەرگ، وەرە دەربازمان بکە لەو حاڵەی تێیداین، بەڵام وەك خوا ﷻ لە بارەی دۆزەخەوە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ١٣﴾الأعلى، دوایی نە تێیدا دەمرێ، نە تێیدا دەژی، نە تێیدا دەمرێ دەربازی بێ، نە تێشیدا دەژی، ئەو ژیانەی کە پێی بگوترێ: ژیان.

ئنجا خوا دەفەرمویٚ:

٢٠)- ﴿لَّا تَدْعُوا۟ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا وَٱدْعُوا۟ ثُبُورًا كَثِيرًا﴾، ئەمڕۆ تەنیا جاریٚك فەوتان و لەبەین چوون داوا مەكەن، بەڵكو زۆر جاری داوا بكەن، واتە: حاڵ و باڵتان لە دۆزەخدا هی ئەوە نیە، تەنیا جاریٚك مەرگ بە ئاوات بخوازن، بەڵكو هی ئەوەیە زۆر بە ئاواتی بخوازن، چونكە مەرگ دەبیٚتە فریاد ڕەسیٚكی باش بۆ ئیٚوە كە دەربازتان بكات، لەو حاڵە، ئنجا وای بە حاڵی كەسیٚك كە مردنی تیٚدا بە ئاوات بخوازیٚ! مردنی پیٚ چاكتر بیٚ لەو حاڵەی كە تیٚیدایە، دیارە حاڵیٚكە لە مردنیش ناخۆشتر!

ئنجا خوا ﷻ بە پیٚغەمبەر ﷺ دەفەرمویٚ:

٢١)- ﴿قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ﴾، بڵیٚ: (لیٚیان بپرسە) ئایا ئەوە (حاڵیٚك كە باسكرا، ئەو دۆزەخە بەو شیٚوەیە) باشترە، یاخود بەهەشتی تیٚدا هەمیشە مانەوە، بەهەشتی تیٚدا هەرماو بوون، ئەوەی كە گفت و بەڵیٚن بە پاریٚزكاران دراوە (بیچنەتیٚ) .

وشەی ﴿خَيْرٌ﴾، لە ئەسڵدا (أَخْيَر)ە، هەر وەك چۆن وشەی (شَرّ)یش، (أَشَرّ)ە، بەڵام هەردووكیان هەمزەكەیان لابراوە، چونكە زۆر بەكاردەهیٚنریٚن، كەواتە: ﴿خَيْرٌ﴾، یانی: چاكتر، هەر وەك (شَرّ)، یانی: خراپتر، ئایا ئەو حاڵە باشترە كە باسكرا، یاخود بەهەشتیٚك كە تیٚیدا هەر ماو و هەمیشەیی دەبن؟

﴿ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ﴾، ئەو (بەهەشت)ەی كە گفت بە پاریٚزكاران دراوە، یانی: گفت و بەڵیٚن و موژدە دراوە بە پاریٚزكاران كە بیچنەتیٚ.

٢٢)- ﴿كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا﴾، كە ئەو بەهەشتە بۆیان دەبیٚتە پاداشتیش و دەبیٚتە سەرەنجامیش، یان: دەبیٚتە ئەو پاداشتەی پڕ بە پیٚستیانەو شایستەیانە و، دەبیٚتە ئەو سەرەنجامەش كە بۆ لای دەچن و پیٚی دەگەن.

ئنجا ئەو بەهەشتە چۆنە؟ خوا ﷻ بە دوو ڕستەی کورت پێناسەی بەهەشت دەکات:

٢٣)- ﴿ لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ ﴾، بۆ وان لەوێدا هەیە هەرچی بیخوازن!

سبحان الله! لەو پێناسە کورت و پڕ بە پێست و گشتگیر و هەمە لایەنە! ﴿ لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ ﴾، بۆ وان لەو بەهەشتەدا هەیە، هەرچی بیانەوێ، وەك لە جێیەکی دیکەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ ...وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ۖ وَأَنتُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٧١﴾ ﴾الزخرف، واتە: لە بەهەشتدا هەیە، هەر شتێك کە نەفس بیخوازێ و، چاو لە دیتنی لەززەت بکات و، ئێوەش لەوێدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە.

هەروەها لە سوورەتی (السجدة)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾، واتە: هیچ نەفسێك نازانێ ئەوەی کە بۆی پەنهان کراوە، لە شتێك کە فرمێسکی شادیی بۆ دێنێ، یاخود لە شتێك کە دەبێتە مایەی چاو ڕوونیی و چاوگەشیی و دڵخۆشیی.

٢٤)- ﴿ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا ﴾، ئەوەش لەسەر پەروەردگارت بەڵێنێکە لێی دەپرسرێتەوە، ﴿ مَّسْـُٔولًا ﴾ واتە: داوای لێ دەکرێ، لێی دەپرسرێتەوە، هەڵبەتە هیچ کەسێك لە خوای بەرزو بە توانا ناپرسێتەوە: ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾الأنبياء، واتە: ئەو لێی ناپرسرێ لەوەی کە دەیکات و، ئەوان لێیان دەپرسرێ، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە خوا ﷻ لە کەرەم و بەخششی خۆی، ئەو بەڵێنەی وا داناوە، کە لێی بپرسرێتەوە و، بەندەکانی چاوەڕوانییان لێی هەبێ، خوا ﷻ بۆ خۆی وای داناوە، نەك لەبەر ئەوەی مرۆڤەکان بۆیان هەبێ، لە خوا ﷻ بپرسنەوە، یان شتێکی لێ داوا بکەن، کە خۆی نەیفەرمووبێ، چونکە خوا کاربەجێیە و، ئەو پەڕی حیکمەت و زانیاریی هەیە و، ئەو پەڕی میهرەبانیی و بەزەیی هەیە، هەر کەسێك شایستەی هەر شتێك بێ، خوا بە زیادەوە پێی دەدات و، پێویست ناکات خۆی داوای بکات.

مەسەلەی چوارەم:

پرسیارلێکردنی خوای بەرز و مەزن لە پەرستراوانی ساختە: کە ئایا ئەوان بەندەکانی خوایان گومڕا کردوون؟ کە مەبەست سەرزەنشتکردنی پەرستەرەکانە و، وەڵامی ئەوانیش: کە نەخێر، بەڵکو پەرستەرەکان خەتای خۆیان بووە و، بەهۆی خۆشگوزەرانییەوە، قورئانێك کە بیرخەرەوەیە، فەرامۆشیان کردوە و، بە چاو دادانەوەی هاوبەشدانەران کە ئەوە پەرستراوەکانتان بە درۆتان دەخەنەوەو، ئێستاش هیچ شتێکتان لە دەست نایەت، نە ئەوە کە سزایەکە لە خۆتان لابدەن، نە ئەوەش کە خۆتان لەم حاڵە دەرباز بکەن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هَٰٓؤُلَآءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ وَلَٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا۟ ٱلذِّكْرَ وَكَانُوا۟ قَوْمًۢا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ۚ وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، یادبکەوە: ئەو ڕۆژە کە ئەوان و ئەوەی کە لە جیاتی خوا دەیپەرستن، کۆیان دەکاتەوە، خوێندراویشەتەوە: (**نَحشُرُهُم**)، کۆیان دەکەینەوە، ئەو ڕۆژە چی دەقەومێ؟ چی تێدا ڕوو دەدات؟ هەڵبەتە کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَعْبُدُونَ ﴾، (ما: **موصولة**) یانی: (**الَّذِي يَعبُدُونه**)، ئەوەی کە دەیپەرستن، ئنجا هەموو جۆرە پەرستراوەکان دەگرێتەوە: مرۆڤ بن، فریشتە بن، شەیتان بن، دار و بەرد بن، ئەستێرە بن، هەواو ئارەزوو بێ، حیزبی کافربێ، ڕژێمی ستەمکار بێ ... هتد.

٢)- ﴿ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰٓؤُلَآءِ ﴾، (خوا ﷻ) دەفەرموێ: ئایا ئێوە ئا ئەم بەندانەی منتان گومڕا کردن؟.

﴿ فَيَقُولُ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (فَنَقُولُ)، ئەگەر ئەوەی پێشێ (وَيَومَ نَحشُرُهُم) بێ، ئەمەشیان (فَنَقُولُ)، دەڵێین: ئایا ئێوە ئەو بەندانەی منتان گومڕا کردن؟ لەڕێتان لادان؟ هەڵبەتە ئەو پرسیارکردنە لێرەدا، پرسیار کردنێکە بۆ بەرانبەرەکە دانی پێدا بێنێ (إستفهام تقريري) ئەگەرنا خوا ﷻ چاوەڕێی وەڵام نیە، ئەو دانی پێدا بێنێ و قسە بکات.

٣)- ﴿ أَمْ هُمْ ضَلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴾، {ئایا ئێوە گومڕاتان کردن؟} یاخود خۆیان ڕێیان ون کرد؟.

٤)- ﴿ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ ﴾، {پەرستراوەکان هەرچی بن} گوتیان: پاکیی بۆ تۆ.

چونکە لەو ڕۆژەدا، هەم دار و بەرد دێتە گۆ، هەم ڕووەك، هەر شتێك کە پەرسترا بێ، مرۆڤ بێ، جند بێ، فریشتە بێ، هەرچی بێ، دێتەگۆ بەڵام هەندێ لە زانایان گوتوویانە: لێرەدا وا پێدەچێ، وەڵامدەرەوەکان کەسانی خاوەن هۆش بن، فریشتە، یاخود مرۆڤ، یاخود جند، بەڵام پێم وایە: خوا ﷻ هەر شتێك پەرسترا بێ، بۆ خوا ﷻ سێنایە بیهێنێتە گۆ و، حاشا لە پەرستراوەکانی خۆیان بکەن، هەڵبەتە لێرەدا کە دەڵێن: ﴿ سُبْحَٰنَكَ ﴾ (أي: نُسَبِّحُكَ تَسبِيحاً)، واتە: تۆ بە پاك دەگرین بە پاکگرتن، ئنجا هەر چەندە ﴿ سُبْحَٰنَكَ ﴾، وشەی بە پاکگرتنە، بەڵام کنارەیە بۆ سەرسوڕمان، یانی: شتێکی سەیرە و سەرمان سوڕ دەمێنێ.

٥)- ﴿ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ ﴾، ئێمە بۆمان نەبوو، جگە لە تۆ، دۆستانی دیکە بگرین، وشەی ﴿ يَنۢبَغِى ﴾، (بَغَاهُ): (طَلَبَهُ)، یانی: داوای کرد، ﴿ يَنۢبَغِى ﴾، (انبغى مطاوع)ی (بَغَى)یە، یانی: گونجاو و شایستە نیە و نەبوو، لە دنیادا کە ئێمە جگە لە تۆ، دۆستانی دیکە بگرین، کەسانێك کە لێیان نزیك بین و بیانکەینە مشوور خۆر و سەرپەرشتیار و پەرستراو.

٦)- ﴿ وَلَٰكِن مَّتَّعۡتَهُمۡ وَءَابَآءَهُمۡ ﴾، بەڵام تۆ ئەو (کافر)انەو باب و باپیرانیشیانت بەهرەمەند کرد بوو، خۆشگوزەرانت کردبوون، کەواتە: ئەوانە سپڵە بوون بەرانبەر بە چاکەو نیعمەتەکانی تۆ، بەرامبەر بە بەهرەمەند کردنی تۆ، بۆیە ئەوان لە دنیادا، لە جیاتی ئەوەی شوکرانە بژێر بن، سپڵەو ناسوپاس بوون.

٧)- ﴿ حَتَّىٰ نَسُواْ ٱلذِّكۡرَ ﴾ {لەسەر ئەو خۆشگوزەرانیی و ڕابواردنی خۆیان و، لەززەت وەرگرتن لەو نازو نیعمەتەی تۆ ئەوانت پێ تاقیکردەوە، بەردەوام بوون} هەتا زیکریان لەبیر چۆوە.

(**ذِكر**)، یەکێکە لە ناوەکانی قورئان، بە مانای بیرخەرەوە دێ، یاخود لێرەدا (**ذِكر**) مەبەست پێی یادی خوایە، تاکو یادی تۆیان لەبیر چوو، ئنجا بەشێك لەوەی یادی خوایە، بریتیە لە قورئان، ئەگەرنا، یادی خوا فروانترە لە قورئانیش.

٨)- ﴿ وَكَانُواْ قَوۡمَۢا بُورٗا ﴾، ئەوان بوونە کۆمەڵێکی فەوتاو، (**بُور: جَمعُ بَائِر**)، وەك (**العُوذ: جَمعُ عائِذ**)، (**عوذ**) واتە: ئەوانەی پەنا دەبەن، (**عائِذ**)، واتە: پەنابەر، پەنا بردوو، (بور) یش، یانی: فەوتاوان، کۆی (بائر)ە، یانی: فەوتاو، واتە: فەوتان و سەریان بە فەتارەت چوو، (**وَالبَائِرُ: الَّذِي أَصَابَهُ البَوَارُ، أَيّ: الهَلاكُ**)، (**بَائِر**)، کەسێکە کە (**بَوَار**)ی، تووش بووبێ، وەك لە سوورەتی (ئیبراهیم)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ٢٨ ﴾إبراهيم، واتە: خەڵکەکەی خۆیان بردە مەنزڵگای فەوتان و سەر بە فەتارەت چوون، کەواتە: (**بَائِر**)، کەسێکە (**بَوَار**)ی، تووش ببێ، واتە: لەبەین چوون و سەر بە فەتارەت چوون، ئەوان (پەرستراوەکان) ئاوا وەڵامی خوای پەروەردگار دەدەنەوە، کە: نەخێر هەر خۆیان گومڕا بوون، نەك ئێمە ئەوانمان گومڕا کردبێ.

٩)- ﴿ فَقَدۡ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ ﴾، خوا ﷻ وەك سەرزەنشتکردن پێیان دەفەرموێ: لەوەدا کە گوتتان، بەدرۆیان خستنەوە، ئێوەیان بە درۆ دانا.

١٠)- ﴿ فَمَا تَسۡتَطِيعُونَ صَرۡفٗا وَلَا نَصۡرٗا ﴾، ئێستاش نە توانای لادانی سزاتان هەیە، لە خۆتان و، نە توانای سەرکەوتنیشتان هەیە.

١١)- ﴿وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا﴾، هەر کامێك لە ئێوەش ستەم بکات، ئازارێکی گەورەی پێ دەچێژین، کە دەفەرموێ: ﴿فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ﴾، ئەوان ئێوەیان بە درۆ دانا لەوەدا کە گوتتان، ﴿بِمَا تَقُولُونَ﴾، یانی: (**فِيمَا تَقُولُون**)، لێرەدا پیتی (ب) لەجێی (ف)ی بەکارهێنراوە، ئەوە لە زمانی عەرەبیی دا زۆرە، یاخود (ب) هەر لە شوێنی خۆیەتی و (ب)ی (السببية)یە، واتە: بە هۆی قسەکەتانەوە، ئێوەیان بە درۆ خستەوە و بە درۆ دانا، کە دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ﴾، دیارە هەر کامێك لە شیرك و کوفر و درۆ، ستەمە، واتە: هەر کەسێك لە ئێوە شیرك بکات، کوفر بکات، درۆ بکات، ئازارێکی گەورەی پێ دەچێژین.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَام) هەموویان خواردن و خواردنەوەو کارو کاسبیی و چوونە بازاڕیان هەبووەو، خواش ﷻ پێغەمبەران و خەڵك بە یەکدی تاقیدەکاتەوە و، بینەری هەموو لایەکیشە، چی دەکەن و چۆن دەکەن؟:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ٢٠﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)-- ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ﴾، عادەتمان وابووە لە پێش تۆدا هیچ کام لە پێغەمبەرانمان نەناردوە، هیچ کامیان.

٢)- ﴿إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ﴾، مەگەر هەر کامێك لەو پێغەمبەرانە خواردنیشی خواردوە و، بە بازاڕانیشدا ڕۆیشتوە، واتە: وەك خەڵکی ئاسایی ژیانی دنیاییان گوزەراندوە و، لە چوارچێوەو بازنەی یاساکانی شەریعەتدا، بەڵام خواردنیان خواردوە و، خواردنەوەیان خواردۆتەوە و، خەوتوون و بەرگ و پۆشاکیان پۆشیوە و، بە بازاڕدا ڕۆیشتوون، کار و کاسبییان کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ﴾، ئەم جەختکردنەوەیە بە (إِنَّ) و بە (ل)، بۆ ئەوەیە کە کاتێك هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، تانە لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَام) دەدەن، چونکە خواردن دەخۆن و بە بازاڕاندا دەڕۆن، وەك لەبیریان چووبێتەوە کە حاڵی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَام) هەموویان هەر وابووە، یانی: لێرەدا خوا ﷻ وای مامەڵە لەگەڵدا کردوون، کە ئەو حەقیقەتەیان هەر نەزانیبێ، بۆیە خوا بۆی جەختکردوونەوە.

٣)- ﴿ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً ﴾، خوا دەفەرمویٚ: هەندیٚکتانمان بۆ هەندیٚکتان کردۆتە مایەی تاقیکردنەوە، واتە: هەر کامیٚکتان بەوی دیکە تاقی دەکریٚتەوە، یانی: پیٚغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و خەڵك، بەیەکدی تاقی دەکریٚنەوە، کیٚ بڕوایان پیٚ دیٚنیٚ! کیٚ بڕوایان پیٚ ناهیٚنیٚ! کیٚ دژایەتییان دەکات! کیٚ دۆستایەتییان دەکات؟ پیٚغەمبەرانیش (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بوونە مایەی تاقیکردنەوە بۆ خەڵك، کە ئایا ئەو پیٚغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) خۆیان ڕادەگرن لەسەر کوفرو عینادیی و کەللە ڕەقیی ئەو خەڵکە، یانی: هەم پیٚغەمبەران بە خەڵکی تاقی دەکریٚنەوە و، هەم خەڵك بە پیٚغەمبەران تاقی دەکریٚتەوە، خەڵك ئایا شویٚنیان دەکەویٚ، یان شویٚنیان ناکەویٚ؟ پیٚغەمبەرانیش، ئایا چۆن پەیامی خوایان بە ڕاستیی پیٚ دەگەیەنن، یاخود لە ژیٚر فشاریی هەڕەشەو گوڕەشەو ترس و تەماعدا، هەندیٚك لە پەیامی خوا پەنهان دەکەن و نایگەیەنن؟! خوا هەم پیٚغەمبەران تاقیدەکاتەوە بە خەڵك، هەم خەڵکیش تاقیدەکاتەوە، ئایا خەڵکیش دەست هەڵدەگرن، لە بیرو بڕوا پووچەکانیان، لە بۆچوونە بە کەڵك نەهاتوەکانیان، لە لاساییکردنەوەی کویٚرانەی پیٚشینانیان، ئایا دەست بەرداری بەرژەوەندییە ناشەرعییەکانیان دەبن، کە شەریعەتی خوا هاتوە، تاکو ژیانی ڕیٚك و ڕاستیان بیٚ و، نازو نیعمەتەکانی خوا بۆ هەموویان بن و، قۆرخکاریی نەبیٚ، گەندەڵیی نەبیٚ، ستەم نەبیٚ، خۆ سەپاندن نەبیٚ، ئایا خەڵکەکە ئامادەن، دەستبەرداری حاڵ و باڵە ناشەرعییەکانی خۆیان بن و، بیٚنە ژیٚرباری شەریعەت، کە بۆ هەموو لایەکیان بۆ دنیاو دوارۆژیان، مایەی خیٚر و خۆشیی و بەختەوەرییە، یاخود نا؟!

دوایی خوای پەنهانزان دەفەرمویٚ:

٤)- ﴿ أَتَصْبِرُونَ ﴾، ئایا خۆتان ڕادەگرن؟ ئەمە پرسیارکردنە، بەڵام بۆ هاندانە، ئایا خۆتان ڕادەگرن؟ ئایا پیٚغەمبەران خۆیان ڕادەگرن لەسەر گەیاندنی پەیامی خوا و، شویٚنکەوتووانی پیٚغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) خۆیان ڕادەگرن؟ هەروەها خەڵکەکەش، ئایا خۆ ڕادەگرن لەوەدا کە مل بۆ هەق کەچ بکەن؟

٥)- ﴿وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا﴾، بێگومان پەروەردگاریشت بینەرە، واتە: حاڵی هەموو لایەك دەبینێ و، هەڵس و کەوتەکانتان دەبینێ، دەزانێ کێ چی دەکات و، چۆن دەکات؟ کە دەفەرموێ: ﴿أَتَصْبِرُونَ﴾، ئایا خۆتان ڕادەگرن؟ ئەمە بە تەئکید هاندانە بۆ خۆڕاگریی، وەك چۆن خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا...﴾ ﴿٤٨﴾ الطور، خۆت ڕابگرە بۆ حوکمی پەروەردگارت، بێگومان تۆ لە ژێر چاودێریی ئێمە دای، ئاگامان لێت هەیە، مشوورت لێ دەخۆین، بەسەرت ڕادەگەین، خۆت ڕابگرە و، چی خوا پێی خۆشەو پەسندە، بەو شێوەیە بکە و، گوێ مەدە ئازارو ناڕەحەتیی کافرەکان.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان!

ئـەم دەرسـەمان چـوارده (١٤) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٢١ - ٣٤)، كـە تییانـدا سـەرەتا بـاسی داواكارییـەكی بـێ جێـی كافـرەكانی كـراوە، بەڵكـو دوو داواكاریی، كـە دابەزینـی فریشـتان و بینینـی خوایـە و، بـەو بۆنەیەشـەوە، بـاسی حاڵـی شـووم و شـپرزەیان كـراوە، لـە قیامەتـدا.

پاشـان بـاسی سـكاڵای پێغەمبەركـراوە ﷺ لـە چەنـگ خەڵكەكـەی و، پێـش ئـەوەش بـاسی پەشـێمانیی كەسـێك كـراوە، كـە بـە هـۆی هـاوەڵ و بـرادەری خراپـەوە، لـەڕێ لادەداو گرفتـار دەبـێ، دوایـی پەنجـەی پەشـێمانیی دەگـەزێ، لـە جیـاتی پەنجەیـەك، هـەردوو دەسـتەكانی دەگـەزێ، یـانی: یەكجـار زۆر پەشـێمانە، ئنجـا دوایـی بـاسی سـكاڵای پێغەمبـەر ﷺ دەكات، لـە چەنـگ خەڵكەكـەی كـە قورئانیـان لـە بیـر كـردوە و پشـتگوێ خسـتوە.

دوایـی بـاسی داواكارییـەكی دیكەیـان دەكات، كـە بریتیـە: لـە دابەزینـی قورئـان بـە یـەك جـار و، لـە جیـاتی ئـەوەی كـە شـەوانەو ڕۆژانـە و، لـە میـانی بیسـت و سـێ (٢٣) سـاڵدا دابـەزێ، بـە یەكجـار و یـەك تـەكان داببـەزێ! خـواش ﷻ بەرپەرچـی ئـەو داواكارییەشـیان دەداتـەوە، كـە حیكمەتەكـەی چییـە، بـاسی سـزای قیامەتیشـیان كراوە كـە لەسـەر ڕووان، لـە پـەو ڕوو بـەرەو دۆزەخ پەلكێـش دەكرێـن و ڕادەكێشرێـن.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ ٱسْتَكْبَرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ

حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا (٢٢) وَقَدِمۡنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُواْ مِنۡ عَمَلٖ فَجَعَلۡنَٰهُ هَبَآءٗ مَّنثُورًا (٢٣) أَصۡحَٰبُ
ٱلۡجَنَّةِ يَوۡمَئِذٍ خَيۡرٞ مُّسۡتَقَرّٗا وَأَحۡسَنُ مَقِيلٗا (٢٤) وَيَوۡمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلۡغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ
تَنزِيلًا (٢٥) ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِۚ وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ عَسِيرٗا (٢٦) وَيَوۡمَ
يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيۡهِ يَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي ٱتَّخَذۡتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلٗا (٢٧) يَٰوَيۡلَتَىٰ لَيۡتَنِي لَمۡ أَتَّخِذۡ
فُلَانًا خَلِيلٗا (٢٨) لَّقَدۡ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكۡرِ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَنِيۗ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِلۡإِنسَٰنِ
خَذُولٗا (٢٩) وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوۡمِي ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ مَهۡجُورٗا (٣٠) وَكَذَٰلِكَ
جَعَلۡنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّٗا مِّنَ ٱلۡمُجۡرِمِينَۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيٗا وَنَصِيرٗا (٣١) وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ
لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا (٣٢) وَلَا
يَأۡتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ وَأَحۡسَنَ تَفۡسِيرًا (٣٣) ٱلَّذِينَ يُحۡشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ إِلَىٰ
جَهَنَّمَ أُوْلَٰٓئِكَ شَرّٞ مَّكَانٗا وَأَضَلُّ سَبِيلٗا (٣٤) ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەوانەی بە هیوای دیداری ئێمەنین، (بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە)، گوتیان: دەبووایە فریشتەمان دابەزێتە سەر، یان پەروەردگارمان ببینین، بێگومان لە دڵی خۆیاندا خۆ بەزلگرییان هەیەو، ستەم و سنوورشکێنییەکی گەورەیان کرد (٢١) ئەو ڕۆژەی فریشتان دەبینن، هیچ جۆرە موژدەو دڵخۆشییەك بۆ تاوانباران نیەو (فریشتەکان) پێیان دەڵێن: زۆر لێتان قەدەغەیە (بچنە بەهەشت) (٢٢) هەرچی کردەوەی چاکی کردبووشیان، کردمانە تۆزو گەردی پرژو بڵاو (٢٣) لەو ڕۆژەدا هاوەڵانی بەهەشت، نشینگەو شوێنی پشوودانیان (لە هی کافران) زۆر باشترە (٢٤) ئەو ڕۆژە کە ئاسمان لە شێوەی هەوری سپیی دا لەت و پەت

دەبێ و، فریشتەکانیش بە ژمارەیەکی زۆر دادەبەزێنرێن (بۆ گۆڕەپانی قیامەت) ﴿٢٥﴾ لەو ڕۆژەدا حوکمڕانیی و باڵادەستیی بەس بۆ (خوای) بە بەزەیی چەسپاو دەبێ و، ڕۆژێکی زۆر قورس و زەحمەت دەبێ، لەسەر کافران ﴿٢٦﴾ هەروەها ئەو ڕۆژە (ڕۆژێك دەبێ) کە بابای ستەمکار (لە پەشێمانییان) هەردووك دەستانی دەگەزێ و، دەڵێ: خۆزگە لەگەڵ پێغەمبەردا ڕێم گرتبایە بەر ﴿٢٧﴾ هەی هاوار بۆ من! خۆزگە فڵانکەسم بە دۆست نەگرتبایە ﴿٢٨﴾ بە دڵنیایی لە یادی خوا (و قورئان) دوای ئەوەی بۆم هاتبوو، لایدام و شەیتانیش بۆ مرۆڤ، زۆر دەستخەڕۆکەر و لە تەنگانەدا پشت بەردەرە ﴿٢٩﴾ پێغەمبەریش گوتی: پەروەردگارم! بێگومان خەڵکەکەم ئەم قورئانەیان وێڵ کرد بوو (واز لێهێنا بوو) ﴿٣٠﴾ هەر بەو شێوەیەش بۆ هەر کام لە پێغەمبەران دوژمنێکمان لە تاوانباران ڕەخساندووە، پەروەردگاریشت بەسە ڕێنماییکار و پشتیوان بێ ﴿٣١﴾ ئەوانەی بێبڕواشن گوتیان: دەبووایە قورئانی هەموو پێکەوە بە یەکجار دابەزیبایە سەر، بەڵام بۆیە بەو شێوەیەمان دابەزاندوە، تاکو عەقڵ و دڵتی پێ بچەسپێنین و وردە وردەش بەسەرتدا خوێندوومانەتەوە (تاکو بە ئاسانیی بۆت فام بکرێ و لەبەر بکرێ) ﴿٣٢﴾ ئەوانیش (بێبڕوایەکان) هەر وێنەیەکت بۆ بێننەوە ئێمە وەڵامێکی هەقت بۆ دێنین و، ڕوونکردنەوەی باشترت بۆ دێنین (بۆ پرسیارو ئیشکالەکەیان) ﴿٣٣﴾ ئەوانەی لەسەر ڕوویان بەرەو دۆزەخ کۆدەکرێنەوە، ئا ئەوانە جێگایان خراپترو ڕێگاشیان گومڕایانەتر و هەڵەترە (بە ڕەهایی) ﴿٣٤﴾}

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا): (العُتُوُّ: النُّبُوُّ عَنِ الطَّاعَة)، وشەی (عُتُوٌّ) بە چەند شێوەیەك لێكدراوەتەوە:

أ- ملنەدان بۆ فەرمانبەریی،.

ب- سنوور شكێنیی.

ج- خۆ بەزلگریی و، ملنەدان بۆ هەق.

(حِجْرًا مَّحْجُورًا): یانی: (منُوعٌ مَنعاً)، (الحِجر)، (المَمنُوعُ مِنْهُ بِتحرِيمِهِ)، شتێك كە قەدەغە كرابێ و، ڕێی لێگیرابێ، ﴿حِجْرًا مَّحْجُورًا﴾، یانی: (مَنْعاً لاَ سَبِيلَ إِلى رَفعِهِ وَدَفْعِهِ)، بەجۆرێك ڕێی لێگیراوە، كە هیچ دەرەتان نیە بۆ لابردنی ئەو قەدەغەیە، یاخود بۆ پاڵ پێوەنانی، چونكە وشەی (حِجر)، دەگوترێ: (فُلاَنٌ فِي حِجْرِ فُلاَنٌ، أَي: فِي مَنعٍ مِنْهُ عَنِ التَّصَرُّف)، واتە: فڵانكەس لە حیجری فڵانكەس دایە، ڕێی لێ دەگرێ كە تەصەڕوف بكات، لە ماڵ و سامانی خۆیدا، یان دەڵێ: فڵانكەس حیجری خراوەتە سەر.

(هَبَآءً مَّنثُورًا): یانی: تۆزو گەردێكی پرژ و بڵاو، (الهَبَاءُ: دُقَاقُ التُّرَابِ ومَاانْبَثَّ فِي الهَوَاءِ)، (هَبَاء)، بریتیە لە تۆزو گەردی خۆڵ، هەروەها ئەوەی كە لە هەوادا بڵاودەبێتەوە، دیسان لە كاتێكدا تیشكی خۆر دێتە ژوورێ، ئەو شتە وردیلانەی دەیانبینین، (هَبَاء)یان پێ دەگوترێ، تاكەكەی (هباءَة)یە.

(مَّنثُورًا)، (نَثْرُ الشَّيءِ: أَي تَفْرِيقُهُ وَنَشْرُهُ)، (نَثر)، یانی: پرش و بڵاوكردن و، لێك جیا كردنەوە، (هَبَآءً مَّنثُورًا)، یانی: تۆزو گەردێكی پرش و بڵاو.

(مَقِيلًا): واتـە: شـوێنی پشـوودان، (قُلْتُ قَيلُولَـةً)، یـان (قِلْتُ قَيلُولَـةً)، واتـە: سـەر خەوێکـم شـکاند لـە کاتی نیـوەڕۆدا، (نِمْـتُ نِصفَ النَّهَـارِ)، ئنجـا وشـەی (مَقِيـل)، (مَصدَرٌ أَو مَوضِـع القَيلُولَـةِ)، یـان چاوگـە یاخـود ئـەو شـوێنەیە کـە سـەرخەوی تێـدا دەشـکێنرێ.

(عَسِيرًا): (يَـومٌ عَسِـير)، یـانی: ڕۆژێـکی سـەخت و قـورس و بـە زەحمـەت، ڕۆژێـکی دژوار، (يَـومٌ عَسِـير)، یـانی: (يَـومٌ يَتَصعَّـبُ فِيـهِ الأُمـورُ)، ڕۆژێکـە کارەکانی تێـدا زۆر بـە زەحمـەت و قـورس و دژوار دەبـن.

(خَذُولًا): یـانی: (كَثِيرُ الخُـذْلاَنِ، وَالخُـذْلاَنُ: تَـرْكُ مَـنْ يُظَـنُّ بِـهِ مَـنْ يَنْـصُرَهُ، نُصْرَتَـهُ)، (خُـذلان)، بریتیـە: لـەوەی کەسـێك کـە گومـانی لـێ دەکـرێ، ئومێـدی لـێ دەکـرێ، کـە سـەرت بخـات، پشـتت بـەردا، (خُـذْلاَن)، ئـەوە واتاکەیـەتی، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: شـەیتان زۆر پشـت بـەردەرەو زۆر وێڵکـەرە بـۆ مـرۆڤ، لـە تەنگانـەدا.

(وَرَتَّلْنَـٰهُ تَرْتِيلًا): واتـە: خوێندوومانەتـەوە زۆر بـە هێواشـیی و، بـە پلـە پلـە و، بـە شـێوەیەکی ڕێـك و پێـك، چونکـە (الرَّتْـلُ: إتِّسَـاقُ الـشَّيءِ، وَانتظَامُـهُ عَـلَى استِقَامَةٍ)، (رَتْـل) بریتیـە لـە ڕێـك و پێـك بـوونی شـتێك، ئەوەیـە کـە شـتێك بـە شـێوەیەکی ڕێـك لەسـەر ڕێیـەکی تـەواو پێکـەوە ڕێـز ببـێ، دەگوتـرێ: (رَجُـلٌ رَتِـلُ الأَسـنَانِ)، پیاوێـك کـە ددانـەکانی ڕێـك و پێـك بـن، شـاش و بـاش نەبـن، بەرزیـی و نزمییـان نەبـێ، (التَّرتِيـلُ: إرسَـالُ الكَلِمَـةِ مِـنَ الفَـمِ بِسُـهُولَةٍ)، (تَرتِيـل) بریتیـە لـەوە کـە مـرۆڤ وشـە بـە ئاسـانیی لـە زاری گـۆ بکـرێ، بچێتـە دەر، کەواتـە: (تَرتِيـل)، یـانی: چـاك خوێندنـەوەی قورئـان و بە ڕێـك و پێکیـی خوێندنـەوەی و بـە هێواشـیی، بـە شـێوەیەك کـە هـەر دەنـگ و پیـت و وشـەیەك، مـافی خـۆی پـێ بـدرێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنەخـوارەوەی ئـەم دوو ئایەتـە: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ ﴾.

ئەم گێڕدراوەیە هەیە لە بارەیانەوە:

{عَـن عَبدِاللـهِ بـنِ عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللـهُ عَنهُـمَا، قَـالَ: قَـالَ المُشرِكُـون: إِنْ كَانَ مُحَمَّـداً كَـمَا يَزعُـمُ نَبِيًّـا، فَلِـمَ يُعَذِّبُـهُ رَبُّـهُ؟ أَلا يُنـزِلُ عَلَيـهِ القُـرآنَ جُملَـةً وَاحِـدَة؟ يُنـزِلُ عَلَيـهِ الآيَـةَ وَالأَيَتَـينِ وَالسُّـورَةَ؟! فَأَنـزَلَ اللـهُ عَـلَى نَبِيِّـهِ جَـوَابَ مَـا قالُـوا: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾ ... إِلـخ} (أَخرَجَـهُ ابـنُ أَبِي حاتـم فِي تَفسِـيره: ١٥١٢٦، وَابـنُ مُردَوَيـه فِي تَفسِـيرِهِ كَـمَا فـي «لُبَـابِ النُّقُـول» ص١٦٣، وَالـدرِّ المَنثُـور ج٦، ص٢٥٤، وَمِـنْ طَرِيقِـهِ الضِيـاءُ المَقدِسِي فـي «الأَحادِيـثِ المُختـارَة»: ١١٩)[1].

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان گوتیـان: ئەگـەر وەك موحەممـەد پێـی وایـە پێغەمبەری خوایـە، پـەروەردگاری بۆچـی نارەحـەتی دەکات؟ بۆچـی قورئـانی بـە یـەك جـار دانابەزێنێتـە سـەر؟ بەڵکـو هـەر جـارە ئایەتێـك، یـان دوو ئایـەت، یـان سـوورەتێکی بـۆ دادەبەزێنـێ؟! خـواش ﷻ وەك وەڵامـی ئـەوەی کـە گوتیـان، دابەزانـدە سـەر پێغەمبەرەکـەی ﷺ، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ﴾، تاکـو کۆتایـی.

---

(١) الإِستِيعاب فِي بَيانِ الأَسباب، ج٣، ص١٥، قُلنَا: وَهَذَا سَنَدٌ حَسَن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ کـە دەفەرمـویٚ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا ﴾، ئەمـە هـەر پەیوەسـتە بـەوەی پێشـەوە، واتـە: ئـەم (و)ە، بـۆ گێڕانـەوەو بادانەوەیـە، (**واو العطـف**)ە، ئـەم قسـانەی ئێـرە، دەگێڕێتـەوە بـۆ سـەر ئـەوەی پێشـێ، واتـە: خـوا ﷻ هـەر بـاسی کافـرو هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان دەکات، بـەڵام ئنجـا ئـەو سیفەتەشـیان بـۆ بەکاردێنـێ، واتـە: بزانـن کـە ئەوانـە بـە هـۆی ئـەوەوە کـە بـە ئومێـدی دیـداری ئێمـە نیـن، ئـاوا ڕوویـان کردۆتـە کوفـرو شـیرك و لادان و تـاوان، دەفەرمـویٚ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا ﴾، ئـەو کافرانـەی بـە ئومێـدی دیـداری ئێمـە نیـن، بـە ئومێـدی زینـدوو کرانـەوەو سـزاو پاداشـت نیـن، گوتیـان: (چییـان گـوت؟) ﴿ لَوۡلَآ أُنزِلَ عَلَيۡنَا ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ نَرَىٰ رَبَّنَا ﴾، دەبووایـە فریشـتەمان دابەزێتـە سـەر، یـان دەبووایـە پەروەردگارمـان ببینـن، تاکـو بـڕوا بـە پێغەمبەرەکـەی بێنیـن و، بـڕوا بـە کتێـب و ئاییـن و پەیامەکـەی بێنیـن، خـواش ﷻ لەوەڵامیـان دا هـەر ئەوەنـدە دەفەرمـویٚ: ﴿ لَقَدِ ٱسۡتَكۡبَرُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ وَعَتَوۡ عُتُوّٗا كَبِيرٗا ﴾، بەدڵنیایـی لـە دڵـی خۆیانـدا زۆر خۆیـان بـە گـەورە زانی، وەك لـە شـوێنێکی دیکـە لـە سـوورەتی (غافـر)دا دەفەرمـویٚ: ﴿ إِن فِي صُدُورِهِمۡ إِلَّا كِبۡرٞ مَّا هُم بِبَٰلِغِيهِۚ ﴿٥٦﴾ ﴾ غافر، واتـە: ئەوانـە بـەس لـە دڵیانـدا خـۆ بـە زلگرییـەك هەیـە، کـە ئـەو خـۆ بـە زلگرییەیـان پـێ نایەتـە دی، واتـە: هـەر لـە دڵـی خۆیانـدا خۆیـان پـێ زلـە، بـەڵام لـە واقیعـدا زل و گـەورە نیـن، پێـی ناگـەن بـەو خـۆ گەورەکردنـە ناگـەن، وەك خولیـاو ئاواتێـکی پـووچ، ﴿ وَعَتَوۡ عُتُوّٗا كَبِيرٗا ﴾، ئەوانـە سـەرپێچییان کـرد بـە سـەرپێچیی کردنێـکی گـەورە، ئـەوە مانایـەکی، یاخـود سـنوور شـکێنییان کـرد، بـە سـنوور شـکێنییەکی گـەورە، کەللەڕەقیـی و عینادیان کـرد، بـە کەللەڕەقیـی و عینادییـەکی گـەورە، کـە ئـەو داوایەیـان کـرد.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی یەکێك لە دوو داواکارییەکانیان، یەکیان هەر فەرامۆش دەکات، ئەویش بریتیە: لەوەی خوا ﷻ ببینن، ئەوەیان خوای پەروەردگار خۆی بە سەرەوە نابات و پشتگوێی دەخات، چونکە مرۆڤ لەم ژیانە دنیاییەدا، بەم جەستە خاکییەوە، هی ئەوە نیە تەماعی ئەوەی ببێ پەروەردگار ببینێ، بۆچی دەتوانێ هەندێك لە دروستکراوەکان ببینێ، تاکو بتوانێ پەروەردگار ببینێ، بۆ وێنە: ڕووح، هێزی کێشندە، هێزی موگناتیسیی، تیشکی ژێر سووره سەرووی وەنەوشەیی؟!

﴿ يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ ﴾، ئەو ڕۆژە کە فریشتان دەبینن ئەو ڕۆژە هیچ دڵخۆشییەك نیە بۆ تاوانباران، هیچ موژدەیەکیان بۆ نیە، ﴿ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾، فریشتەکان پێیان دەڵێن: لێتان قەدەغەیە بە قەدەغەیەکی زۆر، یاخود زۆر بە تۆخیی لێتان قەدەغەیە، چییان لێ قەدەغەیە؟ لێیان قەدەغەیە بچنە بەهەشت، لێیان قەدەغەیە کە خوا بەزەیی پێیاندا بێ، ئەوە واتایەکی، یاخود ﴿ وَيَقُولُونَ ﴾، واتە: تاوانبارەکان دەڵێن: ﴿ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾، واتە: با ئەم سزای دۆزەخ و ئازارەی کە فریشتەکان دەیهێنن و سەرپەرشتیی دەکەن، با لێمان دوور بێ و، لێمان قەدەغە بێ.

﴿ وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ ﴾، ئەو ڕۆژەش (کە ڕۆژی دواییە) ئێمە ڕوومان کردە ئەوەی کردبوویان لە کردەوە، واتە: لە کردەوە باشەکان، ﴿ فَجَعَلْنَـٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴾، ئنجا کردمانە تۆزو گەردی پرژ و بڵاو، بۆچی؟ چونکە دیواری ئەو کردەوە باشانەیان لەسەر بناغەی ئیمان و خوا پێ مەبەست بوون (**إخلاص**) بنیات نەناوەو، هەر کردەوەیەکیش پەیوەست نەبێ بە خواوە، بە ڕەزامەندیی خواوە، بە شەریعەتی خواوە، بایی پوولێکە، خوا نرخ و بەهای بۆ دانانێ، چونکە کردەوە بەوە باش، دەبێ:

یەکەم: بۆ خوا بێ.

دووەم: بەپێی شەریعەتی خوا بێ.

بەڵام کە ئەو دوو مەرجەی تێدا نەبوون: أ- خوا پێ مەبەست بوون. ب- بەپێی شەرع و بەرنامەی خوا بوون، واتە: ئەو کەسە کارەکەی بۆ خوا نەکردوە و پاداشتی چی لە خوا دەوێ؟ چونکە کەسێك کارێك بۆ خوا بکات:

١- بەپێی شەریعەتی خوا دەیکات، بزانێ خوا چۆنی پێ چاکە، ئەو کارە ئەنجام بدرێ، بەپێی بەرنامەی خوا.

٢- بۆیە دەیکات پاداشتەکەی لە خوا وەربگرێتەوە، نەك بۆ خۆ هەڵکێشان و چاوەڕوانیی لە خەڵك، ئنجا کەسێك کارێك بۆ خوا نەکات، ستەمە چاوەڕوانیی پاداشتەکەی لە خوا بکات، کەسێك کارێك بەپێی بەرنامەی خوا نەکات، ستەم و بێ ویژدانیی دەکات، چاوەڕێی پاداشتەکەی لە خوا بکات، تۆ بەپێی بەرنامەی خوات نەکردوە و، بۆ ئەوەت نەکردوە ڕەزامەندیی خوای پێ وەدەست بێنی! بۆیە خوا کردەوەی ئەو جۆرە کەسانە دەکاتە تۆزو گەرد.

ئنجا دێتە سەر باسی ئەهلی بەهەشت ﴿ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ يَوۡمَئِذٍ خَيۡرٞ مُّسۡتَقَرّٗا وَأَحۡسَنُ مَقِيلٗا ﴾، هاوەڵانی بەهەشت، یاخود خاوەنانی بەهەشت لەو ڕۆژەدا کە فریشتان دەبینن، ڕۆژی دوایی، ﴿ خَيۡرٞ مُّسۡتَقَرّٗا ﴾، شوێنی نیشتەجێ بوونیان باشترە ﴿ وَأَحۡسَنُ مَقِيلٗا ﴾، شوێنی پشوودانیشیان باشترە، شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونیان بەیەکجاریی و، شوێنی پشوودانی نێوە نێوەیان، کە دیارە بەهەشتییەکان، هەم شوێنی نیشتەجێ بوونیان هەیە و، هەم شوێنێك کە جار جار بۆی دەچن و پشووی لێ دەدەن، کە نەم بینیوە ئەمە لە تەفسیرەکاندا باس کرابێ، بەڵام وای تێدەگەم، چونکە خوا ﷻ لە بەهەشتدا هەرچی مرۆڤ بیەوێ و پێی خۆش بێ، بۆی دادەنێ، وەك چۆن کۆشك و تەلاری هەمیشەییان هەیە، هەندێ شوێنیشیان هەن بە شێوەیەکی کاتیی، لێیان دەبن، وەك چۆن ئێستا خەڵك بەشێوەیەکی کاتیی چەند ڕۆژێك، یاخود چەند سەعاتێك دەچێ بۆ دەرەوەی شار، شوێنێکی ئیسراحەت و پشوودانی هەیە، هەرچەندە بە داخەوە خەڵکی ئەم ڕۆژگارە بە تایبەت لەم هەرێمی کوردستانی خۆماندا، ئەو ڤێلایانەی دروستیان کردوون،

بەزۆریی وایە لەسەر زەوی کشتووکاڵییەو، بەزۆریش بە پارەی حەڕام و قەدەغەیە، ئەگەرنا کەسێك لەسەر زەوی خۆی و، بە پارەیەك کە بە ئارەقەی نێوچەوان و، بە ڕەنجی شان و بە حەلاڵیی پەیدای کردوە، ئەوە شتێکی باشە، مرۆڤ جار جار لە قەڵەباڵغیی و جەنجاڵیی شار دەچێتە دەر و، هەوایەکی پاك هەڵدەمژێ و، دەچێتە شوێنێکی هێمن و ئارامەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ خَيْرٌ ﴾، شوێنی نیشتەجێ بوون و شوێنی پشوودانیان باشترە، لێرەدا وشەی ﴿ خَيْرٌ ﴾، باشترە، وەك بەراورد نیە لەگەڵ هی دۆزەخییەکاندا، چونکە ئەوان حاڵیان هەر نیە، تاکو بەراورد بکرێ، بەرزیی و نزمیی (تفاضل)ی پێ بکرێ، بەڵکو یانی: نشینگەو سرەوتگای وان بەڕەهایی باشترە و خۆشترە، یاخود لێرەدا مەبەست پێی توانجە، یانی: بەڕاستیی ئەو بەهەشتە باشترە، لەو دۆزەخ و ئاگر و ئاوی کوڵاوو داغ و ئازارو ناڕەحەتیی و سووکایەتییەی بۆ بێبڕوایان دانراوە.

ئنجا خوا ﷻ باسی ڕۆژی دوایی دەکات: ﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا ﴾، ئەو ڕۆژە کە ئاسمان بە هەور (بە هەورێکی سپیی) لەت و پەت دەبێ، واتە: کاتێ کە لەت و پەت دەبێ، هەورێکی سپیی دەردەکەوێ، یاخود بەهۆی هەورێکەوە کە دێ، ئاسمان لەت و پەت دەبێ، یان لە ئەنجامی لەتبوونیدا هەورێکی سپیی لە شوێنی پەیدادەبێ، کە ئەمە دەگونجێ زانایانی فیزیك زان و گەردووونناس، زۆر شت لەو ئایەتە موبارەکە وەربگرن، چونکە ئەم گەردوونە لە ڕۆژی دوایی دا حاڵی بەو شێوەیە نامێنێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ تُبَدَّلُ ٱلْأَرْضُ غَيْرَ ٱلْأَرْضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ ۖ وَبَرَزُوا۟ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾إبراهيم، واتە: ئەو ڕۆژە زەوی بۆ جگە لەم زەوییە دەگوڕێ و ئاسمانەکانیش ... گۆڕانکارییەك بەسەر کۆی گەردووندا دێ و، لە شوێنی ئەو گەردوونە هەورێکی سپیی پەیدا دەبێ، چونکە: (**الغَمَام: السَّحاب الرَّقِيقُ الأَبيَض**)، هەورێکی سپیی تەنك، یاخود کە زۆر تۆخ نەبێ، ﴿ وَنُزِّلَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا ﴾، فریشتەکانیش بە دابەزێنرانێکی سەرسوڕهێنەر دابەزێنران، لەو ڕۆژەدا.

﴿ ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِ ﴾، لەو ڕۆژەدا حوکمڕانیی و دەسترۆیشتوویتیی ڕەها بۆ خوای خاوەن بەزەیی، چەسپاوە، ﴿ وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ عَسِيرًا ﴾، ئەو ڕۆژەش ڕۆژێکی زۆر زەحمەت و قورسە لەسەر بێبڕوایان، ﴿ وَيَوۡمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيۡهِ ﴾، ئەو ڕۆژەش کە ستەمکار هەردوو دەستی خۆی دەگەزێ.

ئەم تەعبیرە لە هەموو زمانەکاندا هەیە، دەڵێ: پەنجەی پەشێمانیی دەگەزێ، هەر کەسێ پەشیمان بێ، پەنجەی خۆی دەگەزێ، بەڵام ئەو بێبڕوایە هێندە پەشێمانە، هەردوو دەستانی دەگەزێ، کە ئەمە بۆ زێدەڕۆیی کردنە لە زۆر پەشێمان بوونییدا، وەك لە پەندی پێشینان دا هاتوە: فلانکەس هێندە پەشێمانە، ئەگەر کەسی پەشێمان شاخی دەرکردبان، قۆچی دەرکردبان، دەبووایە ئەو قۆچی دەرکردبانە، یانی: هەر زۆر زۆر پەشێمانە.

ئنجا ئایا دەڵێ چی؟ ﴿ يَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي ٱتَّخَذۡتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلٗا ﴾، دەڵێ: ئەی خۆزگە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ڕێم گرتبایە بەر، خۆزگە لەگەڵ وی بەڕێدا ڕۆیشتبامایە، بە ڕاستە شەقامەکەی خوادا، ﴿ يَٰوَيۡلَتَىٰ ﴾، هەی هاوار بۆ من، ﴿ لَيۡتَنِي لَمۡ أَتَّخِذۡ فُلَانًا خَلِيلٗا ﴾، خۆزگە فلانکەسم بە دۆست و خۆشەویستی خۆم نەگرتبایە، ﴿ لَّقَدۡ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكۡرِ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَنِي ﴾، بە دڵنیایی منی لە زیکر لادا، دوای ئەوەی کە بۆم هات، ذیکر یان یەکێك لە ناوەکانی قوڕئانە واتە: بیرخەرەوە، یاخود: منی لە یادی خوا لادا، دوای ئەوەی کە یادی خوام بۆ هات، لە سەر دەستی پێغەمبەر ﷺ، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ فُلَانًا ﴾، یانی: کەسێکی دیارییکراو، کە ناوی نەهێنراوە، ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِلۡإِنسَٰنِ خَذُولٗا ﴾، بە دڵنیاییش شەیتان بۆ مرۆڤ زۆر پشت بەردەرە، (**خَذُول**)، یانی: کەسێك کە (**خُذلان**)، بەسەر کەسێك دادێنێ، ڕێژگەی زێدەڕۆییە لە (**خاذِل**)ەوە یانی: (**كَثِيرُ الخُذْلانِ**)، (**خُذلانِ**)یش، بریتیە لەوەی کەسێك چاوەڕوانیی سەرخستن لە کەسێك بکات، کەچی ئەو پشتی بەربدا، (**خَذَلَنِي**)، واتە: پشتی بەردام، لە کاتێکدا کە چاوەڕوانییم لێ دەکرد پشتم بگرێ، بەڵام ئەگەر کەسێك چاوەڕوانیی

لـە کەسێك نـەکات، ناڵـێ: (**خَذَلَنِي**)، دەڵـێ: (**لَـم يَنـصُرنِي**)، پشـتی نەگرتـم بـەڵام کەسێك چاوەڕوانیـی سەرخسـتن و پشـت گرتـن لـە کەسێك بـکات، ئەویش پشـتی بەربـدا لـە تەنگانـەدا، ئـەو کەسـە پێـی دەگوتـرێ: (**خَـاذِل**)، کـە (**خَـذُول**)، صیغـەی زێدەڕۆییەکەیـەتی.

ئنجـا دێتـە سـەر باسێکی دیکـە، دەفەرمـوێ: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَـٰرَبِّ إِنَّ قَوۡمِي ٱتَّخَذُواْ هَـٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ مَهۡجُورٗا ﴾، پێغەمبەریـش ﷺ گـوتی: ئـەی پـەروەردگارم! کۆمەڵەکـەی مـن ئـەم قورئانەیـان پشـتگوێ خسـتوە و، وازیـان لێهێنـاوە، ئـەوە واتایـەکی.

﴿ مَهۡجُورٗا ﴾، واتایـەکی دیکـەشی هەیـە کـە لـە (**هُجر**)ەوە هاتبـێ، ئـەم قورئانەیان کـردوە بـە شـتێك کـە قسـەی پـێ دەڵێـن، قسـەی ناشایسـتەی لـە بەرانبـەردا دەکـەن، یـانی: (**يَقُولُـونَ هُجْـراً عَلَيـهِ**)، ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّٗا مِّنَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ﴾، هەروەهـا بـەو شـێوەیە {کـە ئێسـتا هەیـە، یاسـای خـوا، وابـووە} کـە بـۆ هـەر کامێـك لـە پێغەمبـەران دوژمنانێکـمان ڕەخسـاندوون لـە تاوانبـاران، (عـدو)، لێـرەدا بێژەکـەی تاکـە، بـەڵام مانایەکـەی کۆیـە، ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيٗا وَنَصِيرٗا ﴾، پەروەردگاریشـت بەسـە ڕێنماییـکارو پشـتیوانت بـێ، لـە بەرانبـەر ئـەو تاوانبارانـەدا کـە دژایەتیـی پێغەمبەرانیـان کـردوە و، دژایەتیـی پێغەمبـەری کۆتایـی و سـەروەری پێغەمبـەران موحەممـەد ﷺ دەکـەن، هەروەهـا هەمـوو ئەوانـەی کـە لـە ڕێـی پێغەمبـەری خاتەمـەوە دەڕۆن، خـوا بەسـە کـە ڕێنماییـکار بـێ، بـۆ دۆسـت و پشـتیوانەکانی و، هـاوکار و سـەرخەریش بـێ بۆیـان.

ئنجـا دێتـە سـەر قسـەیەکی دیکـەی کافـرەکان: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗ ﴾، هەروەهـا ئەوانـەی بێبـڕوان گوتیـان: دەبووایـە (موحەممـەد) ئـەم قورئانـەی بـە یەکجـار دابەزیبایـە سـەر، یاخـود بۆچی بە یـەك جـار دانەبەزیوەتە سـەری؟ ﴿ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَـٰهُ تَرۡتِيلٗا ﴾، خـوا دەفەرمـوێ: بۆیـە بـەو شـێوەیەمان دابەزانـدوە، تاکـو عەقـڵ و دڵتـی پـێ بچەسـپێنین و، بـە شـێنەیی و بـە

هێواشیی و بە ڕێك و پێكیی خوێندوومانەتەوە بەسەرتدا، تاكو بە ئاسانیی لەبەری بكەی و فامی بكەی، لە هۆی هاتنە خوارەوەكەیدا باسمان كرد كە بێبڕوایەكان دەیانگوت: بۆچی بە یەك جار قورئانی بۆ دانەبەزیوە؟ ڕەنگە قیاسی قورئانیان لەسەر تەورات كردبێ، كە خوا ﷻ كاتێ خۆی لەڕێی فریشتەكانەوە تەوراتی لە چەند تەختێك (ألواح)دا بۆ مووسا دابەزاندوە، دیاریش نیە لە چ ماددەیەك بوون، لە سەر چ جۆرە بەردێكی بە نرخ نووسراونەوە، گرنگ ئەوەیە تەورات لە سەر لەوحەكان نووسراوەتەوەو دراوەتە مووسا ؈ ئەویش هەڵیگرتوون، ئنجا كافرەكان لەوەدا هەڵە بوون، بەڵام نا، خوا ﷻ وەك دەفەرموێ: بۆیە قورئانمان هەموو بە یەك جار دانەبەزاندوە و، لە ماوەی جیا جیادا دامانبەزاندوە، چونكە پێغەمبەری كۆتایی ﷺ ئۆممەتێك پەروەردە دەكات، قۆناغ بە قۆناغ، دەبێ هەر ئایەتەو هەر سووڕەتە، لە قۆناغی خۆیدا دابەزێ، بەڵام تەورات جیا بووە، ئەو كاتە بەنوو ئیسرائیل تازە دەربازیان بووە لە چنگی فیرعەون و، لەژێر ڕكێفی دەسەڵاتی فیرعەونییەكان هاتوونە دەر و، بە دەریای سووردا پەڕیونەوەو چوونە دەشتی (سیناء) و، پێویستییان بە بەرنامەیەك بووە، كە مووسا ؈ بەپێی ئەو بەرنامەیە، ژیانیان ڕێك بخات و بەڕێوە بەرێ، نەك وەك ئۆممەتی پێغەمبەری كۆتایی ﷺ ئۆممەتێك بن: قۆناغ بە قۆناغ پێ بگەن و، ژیانی كۆمەڵایەتیی و ئابووریی و سیاسییان ڕێك بخرێ، ئەوان كۆمەڵێك بوون، دەربازیان بوەو لە كات و شوێنێكی دیارییكراودا بوون.

دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَـٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴾، هیچ وێنەیەك بۆ تۆ ناهێننەوە، هیچ وەسفێك، مەگەر ئێمە هەقت بۆ دێنین و، ڕوونكردنەوەی باشترت بۆ دێنین، بۆ وەڵامی ئەو ئیشكال و پرسیارەی ئەوان.

لە كۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ﴾، ئەوانەی كە لەسەر ڕوویان كۆ دەكرێنەوە بۆ دۆزەخ، ﴿ أُولَـٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، ئەوانە شوێنیان خراپترە و، ڕێشیان گومڕاترە، بێگومان مەبەست لە

﴿شَرٌّ﴾، کە ئەصڵی خۆی (أَشَرَّ)ە، بەڵام هەمزەکەی لابراوە، یانی: خراپتر، مەبەست ئەوە نیە کە بەرامبەرەکانیش شوێنیان خراپ بێ، بەڵام هی ئەو بێبڕوایانە خراپتر بێ، هەروەها مەبەست ئەوە نیە کە ڕێی بەرامبەرەکەشیان گومڕایە، بەڵام هی ئەوان گومڕاتر بێ، بەڵکو لێرەدا ئەو جۆرە بەراورد (**مقارنة**)یە، مەبەست پێی هێنانە بەرچاوی بەرامبەرەکە نیە، بەڵکو یانی: لە خودی خۆیدا شوێنی ئەوانە زۆر خراپە و، ڕێی ئەوانە زۆر گومڕاییە، ئەگەرنا مەبەست پێی بەراوردکردن نیە لەگەڵ شوێن و ڕێی بەرانبەرەکانیاندا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بێبڕوایانی نائومێد لە دیداری خوا، بە هۆی خۆ بەزلگریی و ستەمەوە، داوای دابەزینی فریشتان و بینینی پەروەردگاریان دەکەن، بەڵام کاتێك لە دوا ڕۆژدا فریشتان دەبینن، زۆر بەزبریی دەیاندوێنن و، خواش ﷻ کردەوە چاکەکانیان تەفرو توونا دەکات، بە پێچەوانەی بڕوادارانەوە، کە دەبنە خاوەنی بەهەشت و تێیدا سەقامگیر دەبن و، ئەو ڕۆژەش ئاسمان لە شێوەی هەوردا لەت و پەت دەبێ و، فریشتەش دادەبەزن، لەو ڕۆژەدا حوکمڕانیی تەنیا هی خوا دەبێ و، بۆ کافرانیش ڕۆژێکی زۆر سەخت و دژوار دەبێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا لَوۡلَآ أُنزِلَ عَلَيۡنَا ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةُ أَوۡ نَرَىٰ رَبَّنَاۗ لَقَدِ ٱسۡتَكۡبَرُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ وَعَتَوۡ عُتُوّٗا كَبِيرٗا ﴿٢١﴾ يَوۡمَ يَرَوۡنَ ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةَ لَا بُشۡرَىٰ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡمُجۡرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمۡنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُواْ مِنۡ عَمَلٖ فَجَعَلۡنَـٰهُ هَبَآءٗ مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصۡحَـٰبُ ٱلۡجَنَّةِ يَوۡمَئِذٍ خَيۡرٞ مُّسۡتَقَرّٗا وَأَحۡسَنُ مَقِيلٗا ﴿٢٤﴾ وَيَوۡمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلۡغَمَٰمِ وَنُزِّلَ ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا ﴿٢٥﴾ ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِۚ وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَـٰفِرِينَ عَسِيرٗا ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾، ئەوانەی کە بە هیوا و بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، گوتیان، خوا ﷻ لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا)، دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ لِقَآءَنَا﴾، ئەوانەی بە ئومێدی دیداری ئێمە نین، گوتیان، کە بێگومان بێبڕوایەکانن، بەڵام لێرەدا خوا ئەو سیفەتەیان تێدا زەق دەکاتەوە، کە یەکێك لە

تایبەتمەندترین و، زەقترین خەسڵەتەکانی بێبڕوایان، ئەوەیە کە بە ئومێدی دیداری خوا نین، بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، چییان گوت؟

٢)- ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا﴾، دەبووایە فریشتەمان دابەزنە سەر، یان پەروەردگارمان ببینین! ئەم ﴿لَوْلَآ﴾یە، لێرەدا (**حَرْفُ تَحضِيض مُستَعمَلٌ فِي التَّعجِيز**)، وشەی هاندانە، دەبووایە ئەوە ببێ، بەڵام مەبەست پێی دەسەوسانکردنە، واتە: کە فریشتەمان دانابەزنە سەر و پەروەردگارمان نابینین، کەواتە: ئێمە بیانوو و پاساومان هەیە، بڕوا نەهێنین، داوای ئەو دوو شتەیان کردوە:

أ- فریشتە دابەزن.

ب- خوا ﷻ ببینن.

خوا ﷻ چۆنیان وەڵام دەداتەوە؟

٣)- ﴿لَقَدِ ٱسْتَكْبَرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا﴾، بەڕاستیی {بەو دوو داواکارییە} لە دڵی خۆیاندا زۆریان خۆ گەورە کرد و، زۆریش سنوور شکێنی و لا ملییان کرد و، کەللە ڕەقییان نواند.

واتە: خۆ بەزلگرییەکە ڕۆچوویەو ڕیشەدارە لە دڵ و دەروونیاندا، پێشتریش باسمان کرد، وشەی: (**عُتُوا**) بریتیە لە سنوور بەزێنیی لە ستەمدا، یاخود بریتیە لە سەرپێچیی و لاملیی و بە قسە نەکردن و کەللەڕەقیی.

٤)- ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ﴾ {بەڵێ فریشتان دەبینن} بەڵام ئەو ڕۆژە کە فریشتان دەبینن، {کە مەبەست پێی ڕۆژی دواییە، بەڵکو لە سەرەمەرگیشدا هەموو کەسێك فریشتان دەبینێ، چ چاك بێ، چ خراپ بێ}، هیچ دڵخۆشیی و موژدەیەك نیە، لەو ڕۆژەدا بۆ تاوانباران، ﴿لَا بُشْرَىٰ﴾، یانی: (**لا يوجَدُ شَيءٌ مِنَ البَشَارَةِ لِلمُجرِمينَ فِي ذَلِكَ اليوم**)، (لا) بۆ لابردنی (جنس)ە، واتە: هیچ جۆرە دڵخۆشیی و موژدەیەك نیە لەو ڕۆژەدا بۆ تاوانباران.

٥)- ﴿ وَيَقُولُونَ حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، (تاوانبارەکان) دەشڵێن: بادۆزەخمان لێ دوور و قەدەغە بێ، بە لێدوور بوونێکی تایبەت، ﴿ حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، (أي: حَرَاماً مُحَرَّماً):

ئەم تەعبیرە سێ واتای هەن:

١- قسەی بێبڕوایانە، کە دەڵێن: با دۆزەخمان لێ دوور بێ، بە لێ دوور بوون، یاخود لێمان قەدەغە بێ بە لێ قەدەغە بوون.

٢- یاخود قسەی فریشتەکانە، کە: ئێوە بەهەشتتان لێ قەدەغەیەو، بەزەیی خواتان لێ قەدەغەیە، بە قەدەغەبوونێکی خەست و خۆڵ.

٣- دەشگونجێ مانایەکی دیکەی سێیەمیشی هەبێ: ئەوە قسەی کافرەکان بێ کە بە فریشتەکانی دەڵێن و پەنایان پێ لە خوا دەگرن، چونکە عەرەب عادەتیان وابووە، ئەگەر تووشی مەترسییەك، یان تووشی دوژمنێکیان ببوونایە دەیانگوت: ﴿ حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، دیارە نەرێتیان وابووە و، ئەو کاتەش ئەو دوژمن و ئەو ناحەزە دەستی لێ نەوەشاندوون، چونکە تازە وایگوتوە، واتە: قەدەغەیە بە قەدەغە بوون، کە تۆ زەبرم لێ بدەی، ئنجا کافرەکان پێیان وایە کە قیامەتیش هەر وەك دنیایە و، ئەو نەرێتە لەوێش کاری پێ دەکرێ، بە فریشتەکان دەڵێن: ﴿ حِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، وا دەزانن ئەوە بۆیان دەبێتە پارێزەرو چەپەر و تانەیەك لە بەرانبەر فریشتەکاندا، کە زیانیان پێ نەگەیەنن، بەڵام نەخێر ئەوە هەر عادەت و نەرێتێکی سەردەمی خۆیان بووە، سەردەمی نەفامیی، بەڵام لە لای خواو لە قیامەت، ئەوە سوودی نیە و هیچ دادێکیان نادات.

ئنجا ڕەنگە یەکێك بڵێ: باشە ئاخر ئەوانە کردەوەی باشیان هەبووە، هەیانبووە میوانداریی کردوە، هەیانبووە یارمەتیی لێقەوماوانی داوە، هەیانبووە سەخاوەتیی نواندوە، ئازایەتیی نواندوە، چاکەی کردوە! بۆیەش خوا فەرموویەتی:

٦)- ﴿ وَقَدِمۡنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُواْ مِنۡ عَمَلٖ فَجَعَلۡنَٰهُ هَبَآءٗ مَّنثُورًا ﴾، ڕووشمانکردە ئەو کردەوانەی کردبوویانن، ئنجا کردمانن تۆزوگەردی پرژوبڵاو، (قُدُوم)، یانی: هاتن، (قَدِمنا)،

یانی: هاتین، (**القُدُومُ مستعمَلٌ فِي مَعنَى العَمْدِ وَالإِرادَةِ**): لێرەدا (**قُدُوم**)، بەکارهێنراوە لە مانای ئەوەدا کە شتێك بویسترێ ئەنجام بدرێ، ڕووی تێبکرێ، واتە: ڕوومان کردە ئەو کردەوانەی کردبوویانن،

﴿ فَجَعَلْنَـٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴾ ئنجا کردمانن تۆزو گەردێکی پرژ و بڵاو، یانی: تەفر و توونامان کردن، واتە: ئەو کردەوانەی کە لە دنیادا کردبوویان، کردەوە باشەکان و دڵیان پێ خۆش دەکردن بۆ قیامەت، بێتەوە ڕێیان، تەفرو توونامان کردن، چونکە وەك پێشتر گوتمان: ئەو کردەوانەیان وەك دیوارێك بوون، کە لەسەر بناغەی بنیات نەنراوە، خوای پەروەردگاریش کردەوە بە دوو مەرج وەردەگرێ:

١- بەپێی شەریعەتی خوا ئەنجام درا بێ.

٢- ڕەزامەندیی خوای تێدا ڕەچاو کرابێ.

واتە: خوا پێ مەبەست بوون و، بەپێی شەریعەتی خوا بوون، ئەو دوو شا ڕەگە، یاخود ئەو دوو پایە سەرەکییە، دەبێ هەبن، ئنجا ئەو کردەوەیە لە لای خوای زانا و شارەزا قبووڵ دەبێ.

ئنجا دێتە سەر باسی ئەوانەی ئەهلی بەهەشت، ئەوان ژینگە و شوێن و حاڵ و باڵیان چۆنە؟

٧)- ﴿ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴾، هاوەڵانی بەهەشت، یاخود: خاوەنانی بەهەشت، نشینگە و سرەوتگایان باشترە. ﴿ أَصْحَـٰبُ ﴾، کە کۆی (**صاحِب**)ە، (**صاحِب**)، هەم بە مانای هاوەڵ و هاودەم و برادەر دێ، هەم بە مانای خاوەنیش دێ، ئنجا بەهەشتییەکان، هەم دەبنە هاوەڵی بەهەشت و هەمیشە لە بەهەشت دان و لێی جیانابنەوە، هەم دەبنە خاوەنی بەهەشت و بەهەشت دەبێتە موڵکی ئەوان، خوا دەفەرموێ: خاوەنانی بەهەشت، یان هاوەڵانی بەهەشت لەو ڕۆژەدا، ﴿ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا ﴾، شوێنی نیشتەجێ بوونیان باشترە، ﴿ وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴾، شوێنی پشوودانی

کاتییشیان باشترە، چونکە (مَقِیل)، واتە: شوێنی قەیلوولە، شوێنی سەرخەو شکاندن، یانی: پشوودانێکی کاتیی، بەکارهێنانی وشەی: ﴿ خَيْرٌ ﴾یش لێرەدا جۆرێکە لە گاڵتە کردن بە کافرەکان، ئەگەرنا کافرەکان شوێنی نیشتەجێ بوون و شوێنی پشوودانیان هەر نیە، دۆزەخ دەبێ چ پشوویەکی تێدا بدەن؟ ﴿ مُّسْتَقَرًّا ﴾، (أي: مَكَانُ الإستِقرَارِ)، شوێنی تێدا نیشتەجێ بوون، (مَقِيل: مَكَانُ القَيْلُولَةِ)، شوێنی پشوودانی کاتیی، وەك لە مانای گشتییەکەشدا گوتم: هەرچەندە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام وای تێدەگەم، چونکە هەندێك لە زانایان لێیان بۆتە ئیشکال، کە باشە ئەوە بەهەشت شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونە، بەڵام شوێنی پشوودانی کاتیی چۆن دەبێ؟ هەتا هەندێکیان ناچار بوون بڵێن: ئەوە خوا ﷻ لە بەرانبەر شوێنی کافرەکاندایە، خوای پەروەردگار باسی دۆزەخ دەکات کە هەم شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونی یەکجارییەو، هەم شوێنی کەمێك تێدا مانەوەیە، ﴿ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴾ **الفرقان** -٦٦- کە لەوێ دەڵێن: شوێنی کەمێك تێدا مانەوە (**مقاماً**) بۆ بڕوادارانی گوناهکارە، کە تێیدا دەمێننەوە کەمێك و دوایی دەچنە دەرێ، بەڵام شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونی یەکجاریی (**مستقراً**) بۆ ئەهلی کوفرە، گوتوویانە: خوای تاك و پاك وەك بەراورد لەگەڵ دۆزەخدا، ئاواش باسی بەهەشت دەکات.

بەڵام من وای تێدەگەم کە نەخێر مەبەست ئەوەیە کە وەك چۆن لە دنیادا خەڵکێك شوێنی هەیە، کە خانووبەرەو جێگاو ڕێگەیەتی و بەزۆریی لەوێیە، بەڵام هاوینە هەوارێکیشی هەیە، شوێنێکیشی هەیە جار جار دەچێ پشووی لێ دەداو، ئیسراحەتێکی لێ دەکات، لە جەنجاڵ و قەڵەباڵغیی شار دوور دەکەوێتەوە، هەرچەندە بەهەشت وانیە، بەڵام مەبەست ئەوەیە کە (**مَقِيل**)، شوێنی پشوودانی کاتیی و، ﴿ مُّسْتَقَرًّا ﴾، شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونی بەردەوامە.

٨)- ﴿ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلسَّمَآءُ بِٱلْغَمَٰمِ ﴾، ئەو ڕۆژە کە ئاسمان بە هەور لەت دەبێ، ﴿ تَشَقَّقُ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**تَتَشَقَّقُ**)، هەر یەك واتاشیان هەیە، یانی: ئەو ڕۆژەی ئاسمان شەق دەبێ، لەت و پەت دەبێ، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ بِٱلْغَمَٰمِ ﴾، واتە: (**السَّحابُ الرَّقِيق الأبيض**)، هەورێکی تەنك، هەورێکی سپیی.

پیتی (ب) لە وشەی ﴿ بِٱلۡغَمَٰمِ ﴾دا، سێ ئەگەری هەن:

١- (ب) (السببية)یەو، لە شوێنی خۆی بەکارهێنراوە، واتە: بە هۆی هەورەکەوە ئاسمان لەت دەبێ، هەورێکی سپیی دێ ئاسمان لەت و پەت دەکات.

٢- ﴿ بِٱلۡغَمَٰمِ ﴾، یانی: (عَنِ غَمامٍ)، واتە، (ب) لە جیاتی (عن) بەکارهاتوە، واتە: ئاسمان لەت و پەت دەبێ و، سەرەنجام هەورێکی سپی شوێنی دەگرێتەوە، یان لێی پەیدا دەبێ.

٣- یاخود (ب)ی ﴿ بِٱلۡغَمَٰمِ ﴾، بۆ (مُلاَبَسَة)یە، واتە: هاوجووت لەگەڵ هەوردا، ئاسمان لەت و پەت دەبێ، کە ڕەنگە ئەوە ئاماژەیەك بێ و، پسپۆڕانی بواری فیزیاو گەردوونناسیی دەتوانن زیاتر لەو بارەوە قسە بکەن، بەپێی بیردۆزەیەك کە ئێستا باس دەکرێ: کاتێك دێ ئەم گەردوونەی ئێمە جارێکی دیکە دەتەقێتەوە، یان گۆڕانێکی بەسەردا دێ، خوای زاناو پەنهانزانیش ﷻ لە سوورەتی (الأنبياء)دا، ئاماژەی پێ دەکات: ﴿ يَوۡمَ نَطۡوِي ٱلسَّمَآءَ كَطَيِّ ٱلسِّجِلِّ لِلۡكُتُبِۚ كَمَا بَدَأۡنَآ أَوَّلَ خَلۡقٖ نُّعِيدُهُۥۚ وَعۡدًا عَلَيۡنَآۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ١٠٤ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژە کە ئاسمان وەك تۆمار دەپێچینەوە (تۆمار: ئەوە بووە شتیان تێدا نووسیوە، کاتی خۆی بەم شێوەیەی ئێستا نەبووە، دەفتەر بێ، بەڵکو یەکپارچە بووە هەڵیانوێزنیوە و ڕێکیان نووشتیوە و، وەك گلۆڵە پێچاویانەتەوە)، وەك چۆن یەکەمجار دەستمان پێکردوە (بە دروستکراوەکان) ئاوا دەیگێڕینەوە، (واتە: لە کوێوە هاتوە، وەك حاڵەتی پێشێی لێ دەکەینەوە)، ئەوە بەڵێنێکە لەسەر ئێمە، کە ئێمە بە تەئکید وا دەکەین.

هەڵبەتە کاتێك هەر بیردۆزەیەکی زانستیی دەبێتە حەقیقەت، ئنجا دەگونجێ ئایەتەکانی قورئانی پێ تەفسیربکەین، چونکە قورئان حەقیقەتی موتڵەقە، بەڵام زانیارییەکانی مرۆڤ، شتی ڕێژەیین و دەبێ بسەلمێنرێن، بۆ وێنە: ئێستا خڕێتیی (كروية)ی زەوی، سووڕانەوەی زەوی، کۆمەڵەی خۆر، کەهکەشانەکان، ئەوانە بوون بە ڕاستیی زانستیی و، دەگونجێ ئایەتەکانیان پێ تەفسیر بکەین، بەڵام ئەو بیردۆزانەی کە جارێ هەر بیردۆزەن و نەبوونە ڕاستیی زانستیی، نابێ

ئایەتەکانی قورئانیان پێ تەفسیر بکەین، بە ڕەهایی، بڵێین: بەس ئەوە مانایەتی، بەڵام دەتوانین بڵێین: ئەو ئایەتە موبارەکە دەگونجێ ئەوەی ئەو بیردۆزەیە گوتوویەتی، مەبەست پێی ئەوەبێ، بەڵام دەشگونجێ مەبەستی دیکەشی هەبێ.

٩)- ﴿وَنُزِّلَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ تَنزِيلًا﴾، ئەو ڕۆژە فریشتەکان دادەبەزێنرێن بە دابەزاندن.

١٠)- ﴿ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِ﴾، ئەو ڕۆژە حوکمڕانیی و، دەستەڵات و باڵا دەستیی، چەسپاوە بۆ خوای خاوەن بەزەیی، ﴿ٱلۡحَقُّ﴾، (**الحَقُّ: الثَّابِتُ**، أو **الخَالِصُ**)، (**حق**) یانی: چەسپاو، یاخود بێ خلتە، لەو ڕۆژەدا حوکمڕانیی و دەسەڵات، تەنیا هی خوای خاوەن بەزەییە و بەشی کەسی پێوە.

١١)- ﴿وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ عَسِيرًا﴾، ئەو ڕۆژەش ڕۆژێکە لە سەر بێبڕوایان زۆر قورس و دژوار و زەحمەت دەبێ.

مەسەلەی دووەم:

پەشێمانیی بابای کافر و دەستی خۆ گەزینی، کە بۆچی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ڕێی دانەگرت و، هاوەڵایەتیی فلان و فیسارێکی بەدکاری کرد و، دان پێداهێنانی کە گومڕای کردوە و، ڕاگەیاندنی خواش: کە شەیتان زۆر دەستخەڕۆکەری مرۆڤانەو، لە تەنگانەدا پشتیان بەردەدا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَٰلَيْتَنِي ٱتَّخَذْتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَٰوَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَّقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَآءَنِي ۗ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِلْإِنسَٰنِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ ﴾، ئەو ڕۆژە کە ستەمکار هەردوو دەستی خۆی دەگەزێ، وشەی: ﴿ ٱلظَّالِمُ ﴾، (أل)ی ناساندن (التعریف)ی لەسەرە، ئنجا ئەو ناساندنە یان بۆ جینسە، واتە: هەموو ستەمکاران بەو شێوەیەن، یاخود مەبەست پێی (عهد)ە، یانی: ئەو ستەمکارانەی باسیان کرا، کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانن و بێبڕوا و کەللەڕەقەکانن، کە بڕوا بە پێغەمبەری خاتەم ناهێنن، هەردوو دەستی خۆیان دەگەزن، لە جیاتی پەنجەیەك یان دوو پەنجە، هەردوو دەستی خۆیان دەگەزن، واتە: یەکجار یەکجار زۆر پەشێمانن.

٢)- ﴿ يَقُولُ يَٰلَيْتَنِي ٱتَّخَذْتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلًا ﴾، یەکێ لەو ستەمکارانە، لەو کافر و بێبڕوایانە، دەڵێ: ئەی خۆزگە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ڕێم گرتبایە بەر، (**إِتِّخَاذُ السَّبِيل: أَخذُهُ أَو سلُوكُهُ، وَالأَخذُ هُوَ التَّنَاولُ فَأُطلِقَ هُنَا عَلَى السَّيرِ**)، وشەی (**أَخذ**)، یانی: گرتن، یاخود دەست گەیاندنە شتێك، (**إِتِّخَاذ**)یش، (**إِفتِعَال**)ە، لە (**أَخْذ**)، واتە: چاك، یان بە خۆ ماندوو کردنەوە و بە جیددیی گرتنی شتێك، لێرەدا ئەمە خوازراوەتەوە بۆ ڕۆیشتن، واتە: خۆزگە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺدا بەڕێدا ڕۆیبامایە، کە ڕاستە شەقامی خوایە.

٣)- ﴿ يَٰوَيۡلَتَىٰ لَيۡتَنِي لَمۡ أَتَّخِذۡ فُلَانًا خَلِيلٗا ﴾، هەی هاوار بۆ من (وەرە!) خۆزگە فڵانکەسم بە دۆست و نیزیکی خۆم نەگرتبایە، واتە: ئەی هاوار، سزای من! ئامادەبە ئێستا کاتتە، ﴿ لَيۡتَنِي ﴾، یانی: خۆزگە (وَیل)یش بە مانای هاوار دێ، بە مانای حاڵی خراپ دێ، بە مانای سزای سەخت دێ، ﴿ يَٰوَيۡلَتَىٰ ﴾، ئەم ئەلیف (ا)ە، لە شوێنی (ي) دانراوە: لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: (**يا وَيلَتِي**)، ئەی سزاکەی من! هاوارەکەی من وەرە، فەرموویەتی: ﴿ يَٰوَيۡلَتَىٰ ﴾، ئەم (ا)ە، لەجێی (**ي**)ی، پاڵدران (**إِضافة**) دانراوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ لَيۡتَنِي لَمۡ أَتَّخِذۡ فُلَانًا ﴾، (**فُلان**)، ناوێکە کینایەیە بۆ هەر کەسێك کە ناوی عەلەمی باس ناکرێ، ناوە کەسییەکەی باس ناکرێ، بۆچی بریا ئەو کەسەی بە دۆست نەگرتبایە؟

٤)- ﴿ لَّقَدۡ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكۡرِ ﴾، بە دڵنیایی منی لە زیکر لادا، (**ذِكر**):

أ- دەگونجێ مەبەست پێی ناوی قورئان بێ، لەبەر ئەوەی قورئان بیرخەرەوەیە بۆ ڕاستییەکان، کە خوا لە زگماکی مرۆڤدا دایناون.

ب- دەشگونجێ (**ذِكر**) مەبەست پێی یادی خوا بێ، یانی: ئەو منی لە: یادی خوا، خوا لەبیر بوون و خوا لە یاد بوون، گومڕا کرد، ﴿ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَنِيۗ ﴾، دوای ئەوەی ئەو یادی خوایەم بۆ هات، واتە: دوای ئەوەی بۆشم هاتبوو بە پێغەمبەردا ﷺ کەچی ئەو منی لێ لادا و، خستمیە سەر کوێرە ڕێ و ڕێچکەیەك، کە بۆ خۆی لەسەری بوو، لەو ڕاستە شەقامەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەو ڕێیە ڕۆشن و پڕ نوور و بەرەکەتە، منی لادا.

﴿ أَضَلَّنِي ﴾، منی گومڕا کرد، یانی: منی ون کرد لە ڕێیە، یاخود: ڕێیەکەی لەمن ونکرد، کە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ لادان لە ڕاستە شەقام.

٥)- ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِلۡإِنسَٰنِ خَذُولٗا ﴾، بە دڵنیاییەوە شەیتانیش بۆ مرۆڤ زۆر دەستخەڕۆکەرە، زۆر پشت بەردەرە لە تەنگانەدا، (**الخَذْلُ: تَرْكُ نَصرِ المُستَنجِدِ مَعَ القُدرَةِ عَلَى نَصرِهِ**)، (**خَذْل**) بریتیە لە واز لێهێنانی یارمەتییدانی بابای هاوار تێبەستوو، لەگەڵ

توانینی یارمەتییدانیشیدا، ئنجا (**خُذلان**)، کە چاوگەکەیەتی کاتێك بەکاردێ، کە کەسێك چاوەڕوانیی لە کەسێك بووبێ، بەڵام ئەو هاوکاریی نەکردبێ، دەڵێ: فڵانکەس پشتی بەردام و، دەستخەڕۆی کردم، لەو بارەوە ئەم دەقە دێنین:

{**عَـن مُجاهِـدٍ قَولُـهُ:** ﴿وَيَوۡمَ يَعَضُّ ٱلظَّـالِمُ عَلَىٰ يَدَيۡهِ﴾، **عُقْبَـةُ بْـنُ أَبِي مُعَيْـطٍ دَعَـا مَجْلِسًـا فِيهِـمُ النَّبِـيُّ صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ لِطَعَـامٍ فَـأَبَى النَّبِـيُّ صَـلَّى اللهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ أَنْ يَـأْكُلَ وَقَـالَ: لَا آكُلُ حَتَّـى تَشْـهَدَ أَنْ لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ وَأَنَّ مُحَمَّـدًا رَسُـولُ اللَّـهِ، فَقَـالَ: مَـا أَنـتَ بِـآكِلٍ حَتَّـى أَشـهَدَ؟ قَـالَ: نَعَـم، قَـالَ: أَشْـهَدُ أَنْ لَا إِلَـهَ إِلَّا اللَّـهُ وَأَنَّ مُحَمَّـدًا رَسُـولُ اللَّـهِ، فَلَقِيَـهُ أُمَيَّـةُ بْـنُ خَلَـفٍ فَقَـالَ: أَقَـدْ صَبَـوْتَ؟ قَـالَ: إِنِّي أَخُـوكَ عَـلَى مَـا تَعْلَـمُ، وَلَكِـنْ صَنَعْـتُ طَعَامًـا، فَـأَبَى أَنْ يَـأْكُلَ حَتَّـى أَقُـولَ ذَلِـكَ، فَقُلْتُـهُ وَلَيْـسَ مِـنْ نَفْـسِي**}[1].

واتـە: موجاهیـد دەڵـێ: لـە بـارەی ئـەم ڕسـتە قوڕئانییـەوە: {ئـەو ڕۆژە کـە ستەمکار هـەردوو دەسـتی خـۆی دەگـەزێ} عوقبـەی کـوڕی ئـەبی موعەیـط کۆڕێـکی بانـگ کـرد، کـە پێغەمبەریشـیان ﷺ تێدابـوو بانگـی کـردن بـۆ خـواردن، پێغەمبـەر ﷺ ئامـادە نەبـوو بخـوات، فەرمـووی: ناخـۆم هەتاکـو شـایەتیی نـەدەی کـە بێجگـە لـە خـوا هیـچ پەرسـتراوێك نیـە و موحەممەدیـش ڕەوانەکـراوی خوایـە، ئەویـش پێـی گـوت: نـا خـۆی تاکـو شـایەتیی دەدەم؟ گـوتی: بەڵـێ، ئنجـا ئەویـش شـایەتمانی هێنـا، گـوتی: (**أَشْـهَدُ أَن لا إِلَـهَ إِلاَّ اللـهَ وَأَشـهَدُ أَن مُحَمَّـداً رَسُـولُ اللـهِ**)، ئوممەیـەی کـوڕی خەلـەف، گەیشـتە عوقبـەی کـوڕی ئـەبی موعەیـط گـوتی: هەڵگەڕاویـەوە؟ گـوتی: نـا، مـن براتـم چۆنـت ناسیوم هـەر وام، بـەڵام خواردنێکـم دروسـتکردبوو، ئامـادە نەبـوو، بخـوات هەتـا ئـەوە نڵێـم، منیـش گوتـم، بـەڵام لـە دڵمـەوە نەبـوو، (واتـە: هـەر سـەرزارەکیی بـوو).

هەندێك گوتوویانـە: ئـەو ئایەتـە لـەو بـارەوە هاتۆتـە خـوار، کـە بـە تەئکیـد ئـەو دەگرێتـەوە و، جگـە لەویـش هەردەگرێتـەوە.

---

(١) أخرجـه ابـنُ أَبِي حاتـم فِي تَفسِـيرِهِ برقـم: ٢٦٨٣، ٢٦٨٤، وَالطَّبَرِي فِي جامِـع البَيـان: ج١٩، ص٧، وَالإِستِيعاب فِي بَيـان الأَسـباب (٣/ ١٥)، قُلنـا: وَهَـذَا مُرسَـلٌ صَحِيـحٌ إِسـنادِ.

مەسەلەی سێیەم:

سکاڵاکردنی پێغەمبەر ﷺ لە چنگ خەڵکەکەی کە قورئانیان فەرامۆش کردوەو، دڵدانەوەی خوا بۆی کە بەپێی یاسا گەردوونییەکانی خوا، هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دوژمنیان هەبوون لە تاوانباران:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَـٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ٱتَّخَذُوا۟ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِىٍّ عَدُوًّا مِّنَ ٱلْمُجْرِمِينَ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَـٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ٱتَّخَذُوا۟ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ئەی پەروەردگارم! خەڵکەکەم ئەم قورئانەیان پشتگوێ خستوە، واز لێهێناوە.

ئایا ئەم سکاڵایەی پێغەمبەر ﷺ لە دنیادایە، یان لە دوارۆژدایە؟ زۆربەی توێژەرەوان دەڵێن: لە دنیادایە، کە هەر ئەو ڕایەش بە بۆ چوونی من ڕاستە، بەڵام (**أبو مسلم الأصفهاني**) گوتوویەتی: لە ڕۆژی دوایی دا، ئەو سکاڵایە دەکات، بەڵام نا، من پێم وایە هەر لە دنیادایە، چونکە هەر دیارە کە پێغەمبەر ﷺ زۆر جاران داد و فیغانی بووە لە دەست کەللە ڕەقیی هۆزی قورەیش و کافرەکان.

﴿ مَهْجُورًا ﴾، (**أَيِ مَتْرُوكاً**)، وازلێهێنراو، پشتگوێ خراو، یاخود: ﴿ مَهْجُورًا ﴾، (**أَيِ مَهجُوراً فِيهِ مِنْ أَهْجَرَ، أي: قَالَ الهُجرَ**)، قسەی ناشایستە و قسەی خراپی کرد، جنێوی پێدا، واتە: قورئانیان کردوە بە شتێك کە قسەی پێ بڵێن، بێ ئەدەبیی و قسەی ناشایستەی لە بەرانبەردا بکەن، وەك لە سوورەتی (المؤمنون)دا، هێناومانە: ﴿ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ سَـٰمِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾المؤمنون، ﴿ تَهْجُرُونَ ﴾، یانی: (**تَقُولُونَ هُجراً**)، قسەی ناشیرین دەکەن، قسەی ناڕێك دەکەن، لە (**أَهجَرَ**)، کە خوێندراویشەتەوە: (**تُهجِرُون، أَهجَرَ، يُهجِرُ**) یانی: قسەی ناشیرینی کرد.

٢)- ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِّنَ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە کە ئێستا تاوانباران دژایەتیی تۆ دەکەن، بۆ هەر کام لە پێغەمبەران دوژمنمان لە تاوانباران بۆ ڕەخساندوون، (عَدُو)، لێرەدا بێژەکەی تاکە، بەڵام مانای کۆیە، هەروەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيٓ إِلَّا رَبَّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٧٧﴾ ﴾الشعراء، ﴿ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيٓ ﴾، نەیفەرموە: (أَعْدَاءٌ)، چونکە (عَدُوٌّ)، لێرەدا ناوی تاکە، بەڵام مەبەست پێی کۆیە، واتە: هەموو ئەوانە کە ئێوە دەیانپەرستن، دوژمنمن، جگە لە پەروەردگاری جیهانییان، واتە: کە ئێستا دژایەتیی تۆ دەکرێ، ئەی موحەممەد! ﷺ ئەو تاوانبارانە دژایەتیی تۆ دەکەن و قسەت پێ دەڵێن، ناوو ناتۆرەت بەدوا دەخەن، ئەوە یاسای خوا وابووە لە ژیانی هەموو پێغەمبەراندا (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَامِ).

٣)- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴾، پەروەردگاریشت بەسە کە ڕێنماییکار و پشتیوان و هاوکارت بێ.

یاساو سیستمی خوا وابووە کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَامِ) دژایەتییان بکرێ، ئەوە زۆر حیکمەتی تێدا هەن:

١- یەکێ لە حیکمەتەکانی ئەوەیە کە پاداشتیان گەورەترە.

٢- حیکمەتێکی دیکەی ئەوەیە کە ببنە سەرمەشق بۆ غەیری خۆیان و، خەڵك وانەزانێ کە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَامِ) فەرشیان بۆ ڕاخراوەو، ڕێیان بە گوڵان چێنراوە، بەڵکو ڕێیان هەمووی دڕك و داڵ و، هەورازو نشێو بووە.

٣- ئنجا شوێنکەوتووانیان کە تەماشای پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلَامِ) دەکەن، لەگەڵ ئەو هەموو هەورازو نشێوو دڕك و داڵ و ناڕەحەتییەش دا، خۆڕاگر بوون، ئەوەش دەبێتە هۆی هاندان بۆ ئەوانیش کە خۆڕاگر بن.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

داواکردنی کافرەکان کە دەبووایە قورئان بە یەکجار و پێکەوە دابەزیبایە سەر موحەممەد ﷺ و، وەڵامدانەوەی خوا، کە دڵدامەزران و ئاسانیی لەبەرکران و فامکران: حیکمەتی بە جیا جیا دابەزینی قورئانە و، هەڕەشەکردن لە کافران کە لەسەر ڕوویان بەرەو دۆزەخ پەلکێش دەکرێن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ ٱلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُو۟لَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان گوتیان.

واتە: ئەو بێبڕوایانەی کە پێشتر قسەیان لەبارەوە کرا.

٢)- ﴿ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ﴾، دەبووایە قورئانی بە یەك جار دابەزێنرابایە سەر، ﴿ لَوْلَا ﴾، بۆ هاندان (تَحْضِيض)ە، واتە: دەبووایە قورئان بە یەکجار دابەزیبایە سەری، ﴿ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ﴾، **(أَي: مُجْتَمِعَاً لاَ كَما أُنزِلَ نُجُوماً مُتَفَرِّقَةً)**، ﴿ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ﴾، واتە: پێکەوە، نەك بە پرژو بڵاویی وەك ئێستا هەیە، بەڵکو هەمووی پێکەوە دابەزیبایە، قیاسی قورئانیان کردوە لەسەر تەورات، کە کاتی خۆی لە چەند لەوحێکدا بۆ مووسا عليه السلام لەلایەن فریشتەکانەوە نووسراوەتەوە و، مووسا عليه السلام هێناویەتی.

خوا ﷻ وەڵام دەداتەوە:

٣)- ﴿ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ﴾، ئاوا بە شێوەیە دامانبەزاندوە تاکو دڵتی پێ بچەسپێنین، عەقڵتی پێ بچەسپێنین، وشەی **(فُؤاد)**، هەم بە مانای دڵ بەکارهاتوە لە

قورئاندا، هەم بە مانای عەقڵ، بەڵام زیاتر بە مانای عەقڵ، واتە: لە عەقڵتدا بیچەسپێنین، چونکە لەبەرکردنی قورئان، زیاتر پەیوەندیی بە هۆش و عەقڵەوە هەیە، ﴿ لِنُثَبِّتَ ﴾، (**التَّثبِيتُ: جَعْلُ الشَّيءِ ثابَتاً**)، واتە: شتێك بچەسپێنی، سەقامگیری بکەی، واتە: قورئانمان بۆیە بەو شێوەیە دابەزاندوە، تاکو عەقڵ و دڵی تۆی پێ بچەسپێنین (پێی دامەزراو بکەین).

٤)- ﴿ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا ﴾، زۆریش بەڕێکیی خوێندوومانەتەوە، بە خوێندنەوەیەکی ناوازە. (**التَّرتِيلُ: التَّرَسُّلُ وَالتَّثَبُّت، وَالتَّرتِيلُ: حُسْنُ التَّأليفِ بَيِّنُ الدِّلالَة**)، (**تَرتِيل**)، بریتیە: لە شتێك کە بە شێنەیی و بە لە باریی بێ و، بەڕیزو ڕێکیی و ڕۆشنیی و مانایەکەی ڕۆشن بێ، (**الزمخشري**) گوتوویەتی: حیکمەت لەوەدا کە خوا قورئانی بە چەند بەشێك دابەزاندوە بە بڵاویی نەك بە یەکجار، ئەوەیە کە بەهۆی ئەو جار وبار دابەزینەوە، عەقڵ و دڵی پێغەمبەری پێ بچەسپێنێ، تاکو چاکی لەبەر بکات و تێیبگات، چونکە بابای وەرگر دڵی بەهێز دەبێ، لەسەر لەبەرکردنی زانست، کاتێك کە ئەو زانیارییەی بۆی دەنێردرێ، شتێك دوای شتێك بۆی بێ و، بەشێك دوای بەشێك، نەك هەمووی پێکەوە.

٥)- ﴿ وَلَا يَأۡتُونَكَ بِمَثَلٍ ﴾، هیچ وەسفێك و وێنەیەك بۆ تۆ ناهێننەوە.

٦)- ﴿ إِلَّا جِئۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ وَأَحۡسَنَ تَفۡسِيرًا ﴾، مەگەر ئێمە هەق {شتێکی چەسپاو} بۆ تۆ دێنین و، ڕوونکردنەوەی باشتر لەوەی ئەوان دەیلێن، بۆ ئەو ئیشکال و پرسیارەی ئەوان، ڕوونکردنەوەی باشتریان بۆ دێنین، (**مَثَل**)، لێرەدا بە مانای وەسفێکی سەرسوڕهێنەر دێ، کە ئەو قسەیەی ئەوان گوتوویانە لە بارەی حاڵی پێغەمبەرەوە ﷺ گوایە: حاڵی پێغەمبەری کۆتایی وەك هی پێغەمبەران ناچێ (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) واتە: ئەو وێنە (**مَثَل**)ەیان، کە هێناوەتەوە گوتوویانە: حاڵی تۆ وەك حاڵی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) ناچێ، کە یەکجار کتێبیان بۆ دابەزیوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَحۡسَنَ تَفۡسِيرًا ﴾، یانی: (**أَفضَلَ فِي الدِّلاَلَةِ**)، مانایەکەی ڕۆشنتر و دیارترە.

ئێستا با شەش خاڵ لەبارەی جیاجیا دابەزێنرانی قورئان و، حیکمەیەکەیەوە بخەینە ڕوو:

حیكمەتەكانی دابەزاندنی قورئان
لە ماوەی بیست و سێ (٢٣) ساڵدا

١- بە ئاسانیی وەربگیرێ لەلایەنی خەڵكەوە و تێی بگەن و، پێغەمبەریش ﷺ ئاسانتر بتوانێ بیگەیەنێ، نەك هەمووی پێكەوە.

٢- قورئان بەرنامەی ژیانەو، بە گوێرەی ڕووداوەكان هاتوە.

٣- پەیوەندیی بەردەوامی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان بە وەحییەوە، كە جار بۆ جار ئیمانیان پێی تازە دەبێتەوە.

٤- تاكو دەرفەتی گومانی كافرەكان نەبێ، كە یەكجار وەحیی هات و تەواو، بڕایەوە، بەردەوام ئەوە تازەبێتەوە كە خوا پەیوەندیی بەردەوامی لەگەڵ بەندەی خۆیدا هەیەو، لەگەڵ مسوڵماناندا هەیە.

٥- ئەگەر بە یەكجار دابەزیبایە، دەبووایە بە یەكجاریش جێبەجێ كرابایە، كە ئەوەش زۆر قورس دەبوو.

٦- هەر بەشێك لە وەحیی بەڵگەیەكی سەربەخۆیە، بۆیە ئەوە بەردەوام لە تەمەنی پێغەمبەردا تازە بۆتەوە.

دەگونجێ زۆر حیكمەتی دیكەش لەو بارەوە بگوترێن.

لە كۆتایی دا خوا فەرموویەتی:

٧- ﴿ ٱلَّذِينَ يُحۡشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ﴾، ئەوانەی كە لەسەر ڕوویان بەرەو دۆزەخ كۆ دەكرێنەوە.

٨)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانٗا وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، ئەوانە شوێنیان خراپترە کە دۆزەخەو ڕێگاشیان گومڕاترە کە ڕێی شیرك و کوفرو لادان و تاوانە.

لە کۆتایی دا ئەم فەرمایشتە دێنین: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَال رسول الله ﷺ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثَةِ أَصْنَافٍ: صِنْفٌ عَلَى الدَّوَابِ، وَصِنْفٌ عَلَى الأَقْدَامِ، وَصِنْفٌ عَلَى الوُجُوهِ**} (**أخرجه التِّرمِذِيُّ**: ٣١٤٢، **وَحَسَّنَهُ**)، واتە: ئەبوو هورەیرە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خەڵك لە ڕۆژی دوایی دا بە سێ جۆران کۆدەکرێنەوە، ١- هەندێکیان بە سواریی (بەڕێزو حورمەتەوە) و، ٢- هەندێکیان بە پێیان دەچن و، ٣- هەندێکیشیان لەسەر ڕوویان (ڕادەکێشرێن).

ئنجا یەکێ لە پێغەمبەری پرسی ﷺ گوتی: چۆن لەسەر ڕوو دەڕۆن؟ فەرمووی: ئەو زاتەی کە لەسەر پێیەکانیان ڕۆیشتاندوونی، بە توانایە کە لەسەر ڕووەکانیشیان بیانڕۆیشتێنێ[1].

هەڵبەتە کە دەفەرمووێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانٗا وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، پێویستە ئەوەندە بزانین، کە مەبەست پێی ئەوەنیە کە خوا بەراوردی جێگەو ڕێگای بەهەشتییەکان و ڕێبازەکەیان بکات، لەگەڵ هی کافرەکان دا، بەڵکو یانی بە موتڵەقیی جێ و ڕێی کافرەکان زۆر زۆر خراپە و، ڕێگەکەشیان زۆر زۆر گومڕایانەو سەر لێ شێواوانەیە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

(١ {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةُ أَصْنَافٍ: صِنْفٌ مُشَاةٌ، وَصِنْفٌ رُكْبَانٌ، وَصِنْفٌ عَلَى وُجُوهِهِمْ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ يَمْشُونَ عَلَى وُجُوهِهِمْ قَالَ إِنَّ الَّذِي أَمْشَاهُمْ عَلَى أَرْجُلِهِمْ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ، أَمَا إِنَّهُمْ يَتَّقُونَ بِوُجُوهِهِمْ كُلَّ حَدَبٍ وَشَوْكٍ} أخرجه أحمد: ٨٦٣٢، وأخرجه أيضا: {عَنْ نُفَيْعٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَيْفَ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى وُجُوهِهِمْ؟ قَالَ إِنَّ الَّذِي أَمْشَاهُمْ عَلَى أَرْجُلِهِمْ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ}: ١٢٧٠٨.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دە (١٠) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٣٥ - ٤٤)، لـەم دە (١٠) ئایەتـەدا، سـەرەتا خـوا ئاماژەی کـورت بـە هـەرکام لـە مووسـاو هـاڕوون صـەڵات و سـەلامی خوایـان لەسـەر بـێ و، خەڵـکی میسـڕ دەکات، پاشـان نـووح و گەلەکـەی، صـەڵات و سـەلامی خـوا لەسـەر نـووح بـێ، دوایـی بـاسی گـەلانی عـادو سـەموود و هـاوەڵانی ڕەسـس و گـەلی لووطیـش کـراوە، صـەڵات و سـەلامی خـوا لەسـەر لـووط بـێ، کـە بـە هـۆی کوفـر و ستەمەوە، خـوا هەموویـانی فەوتانـدوە.

دواییـش بـاسی بێبڕوایـانی ڕۆژگاری پێغەمبـەری کۆتایـی موحەممـەد ﷺ کـراوە، کـە چـۆن گاڵتەیـان پێکـردوەو، گوتوویانـە: ئەگـەر هاتبـاو خۆڕاگـر نەبایـن لەسـەر پەرسـتراوەکانمان، موحەممـەد لای دەدایـن، پاشـان خـوا عزوجـل مـۆری ئـارەزوو پەرسـتیی و، وەك ئـاژەڵ بـوون و، بگـرە گومڕاتریـش بـە نێوچـاوانی ئـەو کافرانـەی ڕۆژگاری پێغەمبـەری کۆتاییـەوە دەنـێ.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ
إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا فَدَمَّرْنَٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ
أَغْرَقْنَٰهُمْ وَجَعَلْنَٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۟
وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ ٱلْأَمْثَٰلَ ۖ وَكُلًّا تَبَّرْنَا
تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ أَتَوْا۟ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ ۚ أَفَلَمْ يَكُونُوا۟ يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ
كَانُوا۟ لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ
ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ۚ وَسَوْفَ

﴿يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۚ إِنْ هُمْ إِلَّا كَٱلْأَنْعَـٰمِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی ئێمە کتێبمان بە مووسا داو، هاڕوونی برایشیمان لەگەڵی کردە وەزیر ﴿٣٥﴾ پێمان گوتن: بچنە لای ئەو خەڵکەی ئایەتەکانیانمان بە درۆ دانا، (دارو دەستەی فیرعەون)، ئیدی سەرەنجام بە سەختیی کاولمان کردن ﴿٣٦﴾ هەروەها گەلی نووحیش کاتێک پێغەمبەرانیان بە درۆ دانان، (لە تۆفاندا) نغرۆمان کردن و، بۆ خەڵکی کردماننە نیشانەو (پەندو) بۆ ستەمکارانیش ئازارێکی بە ئێشمان ئامادە کردوە ﴿٣٧﴾ هەروەها گەلی عادو، گەلی سەموودو، هاوەڵانی ڕەسس و گەلێک سەدەی دیکەش لەو نێوانەدا (پێغەمبەرانیان بۆ نێردراون) ﴿٣٨﴾ هەرکامێکیان وێنەمان بۆ هێنانەوە (لە گەلە فەوتێنراوەکان) و هەمووشیانمان (دوای سزابار بوونیان) تەفرو توونا کردن ﴿٣٩﴾ بە دڵنیاییش ئەوان (بێبڕوایانی ڕۆژگاری تۆ ئەی موحەممەد! لەسەفەری شامیاندا) بەلای ئەو شارەدا ڕەتبوونە، کە بارانێکی خراپی بەسەردا بارێنرا (بەرد بارانکرا) ئایا نەیاندەدی؟! بەڵکو بە هیوای زیندوو کرانەوە نین! (بۆیە ئەوە هەڵوێستیانە) ﴿٤٠﴾ کاتێکیش (کافرەکانی گەلەکەت) دەتبینن، تەنیا گاڵتەت پێ دەکەن، دەڵێن: ئا ئەمەیە خوا بە پێغەمبەر ناردوویەتی! ﴿٤١﴾ نیزیک بوو ئەگەر خۆڕاگر نەباین لەسەریان (لەسەر پەرستراوەکانمان)، گومڕامان بکات و، لەپەرستراوەکانمان لامان بدات! دوایی کاتێک سزاو ئازار دەبینن، دەزانن کێ گومڕاترە! ﴿٤٢﴾ ئایا ئەو کەسەت دیوە کە ئارەزووی خۆی بە پەرستراوی گرتوە؟ ئنجا ئایا تۆ بەسەریەوە دەبیە پارێزەر (نەهێڵی لابدات)؟ ﴿٤٣﴾ یان ئایا پێت وایە: زۆربەیان دەبیستن یان دەفامن! نەخێر، تەنیا وەك ئاژەڵان وان، بگرە ڕێ هەتلەکەرتریشن ﴿٤٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(تَبَّرْنَا): (التَّبْرُ: الكَسْرُ وَالإهْلَاكُ)، (تَبْر)، واتە: شکاندن و فەوتاندن، ئنجا (تَبَّرَ، يُتَبِّرُ، تَتبِيراً)، واتە: تێکیشکاند، تەفروتوونای کرد، بە تێکشکاندن و تەفروتوونا کردن.

(هُزُوًا): (الهُزْءُ: مَزْحٌ فِي خِفْيَةٍ)، (هُزء) بریتیە لە گاڵتە پێکردنێکی پەنهان، (الهُزْءُ: مَصْدَرٌ هَزَءَ بِهِ، وَالوَصْفُ لِلْمُبالَغَةِ، لأَنَّهُ صَارَ نَفْسَ الهُزءِ)، وشەی (هُزء) چاوگە، یانی: گاڵتە پێکردن، (هَزَءَ بِهِ)، واتە: گاڵتەی پێکرد، بەڵام کە فەرموویەتی: ﴿إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا﴾، ئەو وەسفە بۆ زێدەڕۆییە، یانی: بۆتە خودی گاڵتە پێکردنەکە، ئەگەرنا یانی: (مَهزُوءٌ بِهِ)، واتە: تۆ دەگێڕن بە گاڵتە پێکراو.

(وَكِيلًا): (وَكِيل: فَعِيلٌ بِمَعنَى مَفعُول)، (وَكِيل)، لەسەر کێشی (فعیل)ە، بەڵام بە مانای (مفعول)ە، یانی: (مَوكُولٌ إلَيهِ)، کارپێسپێردراو، هەروەها (وَكِيل)، بە مانای پارێزەریش دێت.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ ﴾، لەو بارەوە ئەم دەقە هاتوە: {عَنْ عَبدِ اللهِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا فِي قَولَهِ: ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴾، قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يَعبُدُ حَجَراً أَبيَض زَمَاناً مِنَ الدَّهرِ فِي الجَاهِلِيَّة، فَإِذَا وَجَدَ حَجَراً أَحسَنَ مِنْهُ، رَمَى بِهِ، وَعَبَدَ الأَخَرَ، فَأَنزَلَ اللهُ الأَيَة} (أخرجه إبنُ أَبِي حاتَم فِي تَفسِيرِهِ: ١٥١٩٩، وَإِبنُ مَردَوِيَه فِي تَفسِيرِهِ كَما فِي «الدُّرِّ المَنثُور»: ج٦، ص٢٦٠، وَمِن طَرِيقِهِ الضِياء المَقدِسي فِي «الأَحادِيث المُختارَة»: ١٢٠٢، قُلنا: وَسَنَدُهُ حَسَنٌ)[١].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، لەبارەی فەرموودەی خواوە کە دەفەرموێ: ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ ﴾، دەڵێ: لە سەردەمی نەفامیی دا پیاوێك (یەكێك لە پیاوەكان، كوڕەكە كوڕی پیاوان بووە، ئەگەرنا ئافرەتیشیان هەروا بوون)، ڕۆژگارێك بەردێكی سپی دەپەرست، (ماوەیەكی زۆر بەردێكی سپی دەپەرست)، كاتێك بەردێكی لەو چاكتر و جوانتری دەبینی، ئەو بەردەی پێشێی {كە ڕۆژگارێك پەرستوویەتی} فڕێی دەداو ئەوەی دیكەی دەپەرست، ئنجا خوا ﷻ لەو بارەیەوە ئەوەی ناردە خوار: ئایا ئەو كەسەت دیوە كە ئارەزووی خۆی بە پەرستراوی گرتوە، ئنجا ئایا تۆ بەسەریەوە دەبیە پارێزەر (نەهێڵی لابدات)؟

---

(١) الإستِيعَاب فِي بَيَان الأَسبَاب: ج٣، ص١٥ و ١٦.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ وەك لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا باسـمان کـرد، لـەم (١٠) ئایەتـەدا سـەرەتا ئاماژەیـەکی کـورت دەکات بـە ژمارەیـەك لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ وَالسَّـلَام**) و گەلـە فەوتـاو و غـەزەب لێگیـراوەکانی هەندێـك لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلَام**)، دواییـش بـاسی هەڵوێسـتی کەللە ڕەقانـەو نەرێنییانـەی ئـەو خەڵـك و کۆمەڵگایـە دەکات، کـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ لـە نێویانـدا بـووە، واتـە: بـە پلـەی یەکـەم هـۆزی قورەیـش کـە لـە مەککـە بـوون و، هەروەهـا خەڵـکی دەوروبـەری مەککـەش، دەفەرمـوێ:

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَٰرُونَ وَزِيرًا ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە کتێبـمان بـە مووسـادا {کـە مەبەسـت تەوڕاتـە} و هـاڕوونی برایشـیمان لەگەڵیـدا کـردە وەزیـر، وەزیـر، واتـە: هـاوکار، یارمەتییـدەر، پشـتیوان، وەزیـری ئێسـتاش لـەم ڕۆژگارەی ئێمـەدا، بۆیـە پێـی دەگوتـرێ وەزیـر، - ئـەو زاراوەیـەش لەمێـژە داهاتـوە و لـە سـەردەمی ئومەوییـەکان و عەبباسییەکانیشـەوە بەکارهێنراوە - لەبـەر ئـەوەی وەزیـرەکان پاڵپشـت و هـاوکارن بـۆ ئـەو کەسـە کـە ئـەو قـەوارە سیاسـییە سەرپەرشـتیی دەکات، وەك سـەرۆکی حکوومـەت.

هەڵبەتـە هـاڕوون ؑ وێـڕای ئـەوە کـە پاڵپشـتی مووسـا ؑ بـووە، یەکـێ بـووە لـە پێغەمبـەرانی خـواش، چونکـە خـوا ﷻ لـە سـووڕەتی (مریـم)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ مُوسَىٰٓ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥١﴾ وَنَٰدَيْنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَٰهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾ ﴾، واتـە: هەروەهـا یـادی مووسـا بکـە لـە کتێبـدا کـە هەڵبـژاردە بـوو و، ڕەوانەکـراوو پێغەمبـەر بـوو و، لـەلای چیـای طـووری نیزیکـمان خسـتەوەو، بـە شـێوە تایبـەت دواندمـان (قسـەمان لەگەڵـدا

کـرد) و لـە بەزەیـی خۆمانـەوە هـاڕوونی برایشـیمان بـۆ کـردە پێغەمبـەر و پێـمان بەخـشی.

تاکـو بـۆی ببێتـە هـاوکار و یارمەتییـدەر، دیـارە لەسـەر داوای خـۆی: مووسـا ﵇ داوای لـە خـوای پـەروەردگار کـردوە کـە هـاڕوونی بـرای پـێ ببەخشـێ، وەك پێغەمبـەرو، هـاوکارو یارمەتییـدەر: ﴿ وَٱجۡعَل لِّي وَزِيرٗا مِّنۡ أَهۡلِي ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ ٱشۡدُدۡ بِهِۦٓ أَزۡرِي ﴿٣١﴾ وَأَشۡرِكۡهُ فِيٓ أَمۡرِي ﴿٣٢﴾ ﴾ طـە.

ئنجـا ئایـا خـوا چـی بـە مووسـا و هـاڕوون فەرمـوو؟! ﴿ فَقُلۡنَا ٱذۡهَبَآ إِلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾، پێـمان فەرمـوون: بـڕۆن بـۆ لای ئـەو کۆمەڵـە خەڵکـە کـە ئایەتـەکانی ئێمەیـان بـە درۆ دانـاون، کـە مەبەسـت پێیـان گـەلی میسـڕە، بـە سـەرۆکایەتیی فیرعـەون و هامـان و قـاڕوون، ﴿ فَدَمَّرۡنَٰهُمۡ تَدۡمِيرٗا ﴾، سـەرەنجام لەبەینـمان بـردن، کاولمـان کـردن، وەك چـۆن خانووێـك کاول دەکـرێ و دەڕووخێـنرێ، ئـاوا ڕووخاندمانـن.

هەڵبەتـە لێـرەدا خـوا زۆر بـە کورتیـی ئـەم بەسـەرهاتە دەگێڕێتـەوە، کـە ئێمـە لـە سـوورەتی (الأعـراف)دا، بـە درێژیـی قسـەمان لێکـردوەو لێـرە هەمـووی پێچراوەتەوەو، خـوا ﷻ لـەم سـوورەتەدا تەنیـا شـوێنی مەبەسـتی باسـکردوە، ئەگەرنـا کـە خـوا بـە مووسـاو بـە هـاڕوونی فەرمـوو: بـڕۆن بـۆ لای ئـەو خەڵکـەی بڕوایـان بـە ئایەتـەکانی ئێمـە نەکـرد، وردەکاریـی زۆری تێدایـە کـە چـوون بـۆ لای فیرعـەون و وتووێژیـان لەگەڵـدا کـردو، فیرعـەون گـوتی: پـەروەردگاری جیهانییـان کێیـە؟ مووسـا ﵇ بەڵگەی بـۆ هێنایـەوە، وەك لـە سـوورەتی (الشـعراء)دا، پێـی دەگەیـن، هەروەهـا لـە سـوورەتی (طـە)دا، پێشـتر باسـمان کـرد، ئنجـا دوایـی فیرعـەون پێـی دەڵـێ: بەڵگـەت چییـە؟ مووسـاش دوو بەڵگـەی زۆر سـەرنج ڕاکێـشی پێشـان دەدات، یەکـەم: گۆچانەکـەی کـە دەبێتـە حەزیـا، دەبێتـە ئەژدیهایـەکی گـەورە، هەروەهـا دەسـتیشی کـە لە بـن هەنگڵی دەری دێنـێ، وەك چرایەکی زۆر تیشـکدەر دەئایسـێ و شـۆق دەدا، بـەڵام دوای ئەوەش

هەر بڕواناهێنن: فیرعەون و قارووون و هامان و، گەلەکەیان، سەرەنجام خوا ﷻ فەرمان بە بەنوو ئیسرائیل دەکات ڕابکەن، خۆیان قوتار بکەن، ئەوانیش بەرەو دەشتی سینا دێن، بەڵام دەریای سووریان دێتە پێش، خواش دەریایان بۆ لەت دەکات، هەڵبەتە دوای ئەوەی مووسا ﵇ گۆچانەکەی لە دەریاکە دەدا، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ ﴾ الشعراء، فیرعەون و سوپایەکەشی بەدوای ئەواندا دێن، وا دەزانن ئەوە هەر شەقامەڕێ بووە، ئیدی ئەوانیش بەدوای واندا تێیدەکەن، ئنجا دوای ئەوەی کۆتا کەسی گەلی مووسا ﵇ دەردەچن لە دەریا و، کۆتا کەسی سوپای فیرعەون دێتە نێو دەریا، دەریا وێك دەکەوێتەوەو هەموویان نغرۆ دەبن، ئنجا ئائەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ فَدَمَّرْنَٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴾.

ئنجا باسی گەلی نووح ﵇ دەکات: ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ أَغْرَقْنَٰهُمْ ﴾، خەڵك و گەلی نووحیش دوای ئەوەی پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، ئێمە لە ئاودا نغرۆمان کردن، خنکاندمانن، ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ﴾، بۆ خەڵکی کردمانن نیشانە، پەندو عیبرەتێك وەك نیشانەیەکی دیار، ﴿ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، بۆ ستەمکارانیش، ستەمکارانی ڕۆژگاری تۆش ئەی موحەممەد ﷺ و هەموو ڕۆژگارەکانی دیکەش: ئازارێکی بە ئێشمان ئامادە کردوە، واتە: بەسەرهاتی نووحیش ﵇ خوا لێرەدا بە یەك ئایەت خوڵاصەو پوختەی کردۆتەوە، ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ ﴾، گەلی نووح ﵇ پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، هەڵبەتە واپێدەچێ نووح یەکەمین پێغەمبەری خاوەن ئۆممەت بووبێ، بێگومان پێش ویش پێغەمبەرانی دیکە هاتوون، بەڵام واپێدەچێ: هەموو ئەو خەڵکەی لە ڕۆژگاری نووح دا بوون، هەموو ئەو مرۆڤانە بۆ هەموویان نێردرابێ، بەڵام بۆچی دەفەرموێ: ﴿ كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ ﴾؟

لەبەر ئەوەی گەلی نووح کە بڕوایان بە نووح ﵇ نەکردوە، لەبەر خودی خۆی نەبووە، بەڵکو لەبەر ئەو پەیام و بەرنامەیە بووە کە پێیدا نێردراوە،

کە پەرستنی خوایە بە تەنیا و پابەند بوونە بە شەرعی خواوەو، بەڕێوەچوونە بەپێی هیدایەت و بەرنامەی خوا، پاشان بڕوا بوونە بە ڕۆژی زیندوو بوونەوەو سزاو پاداشت و، بەهەشت و دۆزەخ و، خۆپاراستنە لە قەدەغەکراوەکان و، خۆ ڕازاندنەوەیە بە سیفەتە بەرزەکان و ...هتد.

ئنجا لە سۆنگەی ئەوەوە کە هەموو پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلاَم**) بەو جۆرە بەرنامەو ڕێبازەوە هاتوون، کەواتە: کەسێ بڕوا بە یەکێکیان نەکات، ئەوە لەبەر بەرنامەکەیەتی، بڕوای پێناکات، کەواتە: وەك بڕوای بە هیچ کامیان نەکردبێ وایە.

ئنجا خوا ﷻ ئاماژە دەکات بە سێ کۆمەڵە خەڵکی دیکە: ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ ﴾، هەروەها گەلی عادو، گەلی ثەموود و، هاوەڵانی ڕەسس، کە وەك دوایی باسی دەکەین: (ڕەسس) هەندێك گوتوویانە: بە مانای بیرێك دێ، کە ئەوانە هاوەڵی بیر بوون و، هەندێك گوتوویانە: (**أَصْحَابُ الرَّس**)، هەر هەمان گەلی مەدیەنن، خوا دەفەرموێ: ئەوانیشمان فەوتاند، ﴿ وَقُرُونَۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴾، هەروەها لەو نێوانەدا، زۆر سەدەی دیکەش، واتە: لە نێوان نووح و ئەو پێغەمبەرانەدا کە بۆ گەلی عادو گەلی ثەموود نێردراون، کە هوود و ساڵح بوون (**علیهما السلام**)، هەروەها (**أصحابُ الرَّس**)، کە ئەگەر پێغەمبەرەکەیان شوعەیب بووبێ، یاخود پێغەمبەرێکی دیکە بووبێ، ناوی نەهاتوە، زۆر سەدەی دیکەمان فەوتاندوون، لە ئەنجامی ئەوەداکە پێغەمبەرانیان بۆ ڕەوانکراون و، ئەوانیش بڕوایان پێ نەهێناون.

﴿ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ ٱلْأَمْثَٰلَ ﴾، هەرکامیش لەو گەلانە کە فەوتاندوومانن، وێنەمان بۆ هێناونەوە، واتە: بەسەرهاتی پێغەمبەران (**علیهم السلام**) و بەسەرهاتی گەلە فەوتاوەکانمان بۆیان هێناونەوە، کە وەك ئەوان مەکەن و پەندیان لێ وەربگرن، ﴿ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴾، هەر کامێکیشیانمان کاول کردووەو فەوتاندوە، بە فەوتاندنێکی زۆر سەرسوڕهێنەر.

ئنجا باسی دوا كۆمەڵە خەڵك و دوا كۆمەڵگا دەكات، كە خوا ﷻ سزای داون لەسەر ئەوەی بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، كە گەلی لووطە، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ ﴾، كاتی خۆی ئەوان تێپەڕیون بەلای ئەو شارەدا كە بارانێكی خراپی بەسەردا بارێنرا، لە شوێنەكانی دیكە خوای باڵادەست باس دەكات كە بارانی خراپ، واتە: بەرد بارانكردن، لەسەرێوە خوا ﷻ بەردی سوورەوە كراوی بەسەر گەلی لووط دا باراندن، (قَرية) واتە: شاری گەورە، ئەو شارەش كە ئەو بارانەی بەسەردا بارێندرا، هەندێك دەڵێن: سەدووم بووە، هەندێك دەڵێن: عەمووڕە بووە، هەندێك دەڵێن: بەڵكو پێنج شار بوون، بەڵام وەك یەك شار خوا باسی كردوون، چونكە لە نیزیك یەكدی بوون و، شوێنەكەشیان ئێستا بۆتە دەریاچەی مردوو (بَحرُ المَيِّت)، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ ﴾، بە دڵنیایی ڕەت بوو بوون بەلای ئەو شارەدا كە بارانی خراپی بەسەردا بارێندراوە، لەبەر ئەوەی خەڵكی حیجاز بە گشتیی و، قوڕەیش بەتایبەت كە بۆ بازرگانیی دەچوون بۆ شام، هەمیشە بەلای دەریاچەی مردوودا تێدەپەڕین، بۆیە دەفەرموێ: بەلایدا تێپەڕیون، ﴿ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا ﴾، ئەدی نەیاندەبینی؟ ئایا نەیاندەبینی كە چۆن كەسیان لێ نەماوە، شوێنەكەشیان بۆتە دەریاچەیەك، كە ئێستاش ماوە، دەریاچەی مردوو، كە هیچ زیندەوەرێكی تێدانیە، بۆیەش وای پێ دەگوترێ، واتە: نەك هەر ئاژەڵ، نەك هەر زیندەوەر، بەڵكو ڕووەكیشی تێدا ناژی، لەبەر ئەوەی كە ڕێژەی خوێیەكەی زۆر زۆرە، ئایا نەیاندەبینی؟ ﴿ بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴾، بەڵكو ئەوانە بە ئومێدی بڵاوكرانەوەو زیندووكرانەوە (و سزاو پاداشت) نەبوون، بۆیە ئەو هەڵوێستە خراپ و نەرێنییەیان لە بەرانبەر تۆدا هەیە ئەی موحەممەد ﷺ!

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا ﴾، هەروەها (ئەی موحەممەد! ﷺ خەڵكە كافرو كەللەڕەقەكەی تۆش) كاتێك تۆ دەبینن، هەر بە گاڵتەت دەگرن، واتە: هەر دەتكەنە گاڵتە پێكراو ﴿ أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ

رَسُولًا ﴾، (دەڵێـن:) ئـا ئەوەیـە کـە خـوا بـە پێغەمبـەر ڕەوانـەی کـردوە؟! وەك هەمـوو کـەس لـەوی چاکـتر بـێ! یـان ئـەو شایسـتەی ئـەوە نەبـێ! بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الأنعـام)دا وەڵامیـان دەداتـەوەو دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥ ﴿١٢٤﴾ ﴾، واتـە: خـوا دەزانـێ پەیامـی خـۆی لەکێـدا دادەنـێ، بـە کێـی دەسپێرێ، یـان لـە سـوورەتی (الزخـرف)دا، کـە ئـەوان دەڵێـن: ﴿ وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ ﴾، واتـە: دەبووایـە ئـەم قورئانـە دابەزێتـە سـەر یەکێـك لـە دوو پیاوە گـەورەکانی دوو شـارەکە، کـە مەبەسـتیان پێیـان مەککـەو طائیـف بـووە، ئنجـا دوو پیـاوە گـەورەکان، ئایـا دەبـێ هـی مەککـە ئەبـوو جەهـل و، ئـەوەی طائیـف عوتبـەی کـوڕی ڕەبیعـە بووبـێ؟ زانایـان لـەو بـارەوە ڕاجیاییـان هەیـە، گوتوویانـە: ئەوانـە سـاماندار و بـە خـزم و قەومن و دەسـەڵاتیان هەیـە، ئەوانە شایسـتەن، خـوا بیانکاتـە پێغەمبـەر ﷺ، تـەرازوو و پێـوەری ئـەوان ئـەو شـتانە بـوون: بزانـن: کـێ سـامانی زیاتـرە؟ کـێ دەسـتەڵاتی زیاتـرە؟ کـێ خـزم و قەومـی زیاتـرە؟ بـەڵام پێـوەری خـوا، شـتێکی دیکەیـە، پێـوەری خـوا ئەوەیـە کـە ئـەو مرۆڤـە خـۆی چەنـد شایسـتەیە: عەقڵـی، زگـماك (فطـرة)ی ئـەدەب و ڕەوشـتی، مەعدەنەکـەی، سـیفەتە بـەرزەکانی، ئـەوە پێـوەری خـوای پـەروەردگارە، بۆیـەش دەفەرمـوێ: ﴿ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥ ﴿١٢٤﴾ ﴾ الأنعـام، واتـە: خـوا خـۆی زاناتـرە پەیامـی خـۆی دەدا بـە کـێ، کـێ شایسـتەیەتی؟

دوایـی کافـرەکان دەڵێـن: ﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا ﴾، نیزیـك بـوو لـە پەرسـتراوەکانمان لامـان بـدات، گومڕامانبـکات، هەتڵەمانبـکات، ﴿ لَوۡلَآ أَن صَبَرۡنَا عَلَيۡهَا ﴾، ئەگـەر خۆمـان لەسـەریان ڕانەگرتبایـە، لەسـەر پەرسـتراوەکانمان، خەریـك بـوو لامـان بـدات، بمانبـات بـۆ تەنیـا خواپەرسـتیی، وازمـان پـێ لـەو بـت و صەنـەم و پەرسـتراوانە بێنـێ، بـەڵام خۆمـان لەسـەر ڕاگرتـن و بـەردەوام بوویـن و دەسـتبەرداریان نەبوویـن!

ئنجا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، لەمـەودوا كاتێـك كـە ئـازار و سـزای خـوا دەبینـن، بۆیـان دەردەكـەوێ (دەزانـن) كـێ هەتلەتـرە، كـێ لـەڕێ لادەرتـرە، كـێ زیاتـر ڕاسـتەڕێی ونكـردوەو لێـی بـزر بـووە؟!

لـە كۆتایـی دا، خـوا ﷻ وەك مۆرێـك بـە نێو چـاوانی كافـرەكانی ڕۆژگاری پێغەمبەری ﷺ وەدەنـێ، كـە ئەوانـە هەر ئـارەزوو دەپەرسـتن و، ئەوانـە هەسـتەوەرەكانی خۆیان و عەقڵ و هـۆشی خۆیـان بەكارناهێنـن و لـە دەسـتیان داون، وەك ئاژەڵـن و لـە ئاژەڵیش خراپـترن، دەفەرمـوێ: ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾، ئایا ئـەو كەسـەت بینیـوە (بـە چـاوی عەقڵ و دڵ) كـە ئـارەزووی خـۆی كـردوە بـە پەرسـتراوی خـۆی؟ ﴿ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴾، ئایـا تـۆ بەسـەریەوە دەبیـە پارێـزەر؟ تـۆ كارپێسـپێردراوی ئـەوی، تاكـو نەهێڵـی لابـدات؟ ﴿ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ﴾، یـان ئایا پێتوایـە كـە زۆربەیـان دەبیسـتن، یـان دەفامـن؟ واتـە: دەبیسـتن، بیسـتنێك كە شایسـتەی مرۆڤـە، كـە ببیسـتێ، ئـەو قسـەیە كـە بـۆی دەكـرێ، هەڵیسـەنگێنێ، ﴿ أَوْ يَعْقِلُونَ ﴾، یاخـود پێـت وایـە زۆربەیـان دەفامـن، ﴿ إِنْ هُمْ إِلَّا كَٱلْأَنْعَـٰمِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، لـە جیـاتی خـوا ﷻ وەڵام بداتـەوەو بفەرمـوێ: زۆربەیـان نابیسـتن و نافامـن، وا نافەرمـوێ، چونكـە ڕسـتەی: ﴿ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ﴾، ئەمـە پرسـیار كـردنی نكووڵییلێكەرانەیـە، واتـە: پێتوایـە دەبیسـتن و دەفامـن؟ بـە تەئكیـد نەخێـر، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ إِنْ هُمْ إِلَّا كَٱلْأَنْعَـٰمِ ﴾، ئەوانـە تەنیـا وەك ئاژەڵـن، ئـەم ﴿ إِنْ ﴾ە، (**إن النافية**)ی پـێ دەڵێـن، ئەمانـە تەنیـا وەك ئاژەڵـن، واتـە: حوشـتر و ڕەشـە وڵاخ و مـەڕ و بـزن، یاخـود (**أنعام**) یـانی: كـۆی ئـەو ئاژەڵانـەی مـرۆڤ لێیـان بەهرەمەنـد دەبـێ، بـە یـەك سمەكانیشـەوە، ئەسـپ و مایـن و كـەر و ئێسـتر و فیـل و... هەمـوو ئەوانـەی مـرۆڤ لێیـان بەهرەمەنـد دەبـێ، ﴿ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، بەڵكـو ڕێیـان هەتلەتریشـە لـە ئـاژەڵان، چونكـە ئاژەڵـەكان پابەنـدن و بەپێـی ئـەو سروشـتە كـە خـوا لەسـەری سروشـتاندوون، بەپێـی ئـەو غەریزانـە كـە خـوا بـۆی داناون، كۆنتـڕۆڵ كـراون و بەڕێـوە دەچـن، بـەڵام مـرۆڤ حەواڵـەی عەقڵ و ویسـتی

ئـازادی خـۆی کـراوە، ئنجـا ئەگـەر عەقڵەکـەی بەکارنەهێنـاو، ویسـتە ئازادەکـەشی بـە هەڵەداچـوو، ئـەو کاتـە مانـای وایـە لـە ئـاژەڵ خراپـتر دەبـێ، تاکـە هۆکارێکیـش بـۆ ڕاسـت بەکارهێنـانی عەقـڵ و بـە هەڵەدانەچـوونی ویسـتی ئـازادی مـرۆڤ و هەتڵەنەبـوونی، بووناسـیی و ئیـمان و هیدایـەتی خـوای بـەرز و مەزنـە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی ناردنی مووساو هاڕوونی برای (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بۆ لای گەلی فیرعەون و، فەوتاندنیان و، ناردنی نووح ﷺ بۆ لای گەلەکەی و، نغرۆکردنیان لە تۆفانداو، فەوتێندرانی گەلانی عادو ثەموود و خاوەنانی ڕەسس و، گەلی لووط، کە خوا ﷻ ئاماژە ئاسا، باسی ئەو ژمارەیە لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) دەکات و، ئەو گەلە فەوتێنراوانەی ناوی پێغەمبەرەکانیشیان ناهێنێ، بەڵام زانراون و لە شوێنەکانی دیکە لە قورئاندا باسکراون:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَـٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا فَدَمَّرْنَـٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ أَغْرَقْنَـٰهُمْ وَجَعَلْنَـٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّـٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَـٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ ٱلْأَمْثَـٰلَ ۖ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ أَتَوْا۟ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ ۚ أَفَلَمْ يَكُونُوا۟ يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ ﴾، بە دڵنیایی کتێبمان بە مووسا دابوو، بە مسۆگەریی.

بۆچی خوا ﷻ لێرەدا جەختی لەسەر دەکاتەوەو، داکۆکیی لێ دەکات؟ چونکە لە نێو کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، هەبوون و ئێستاش لە نێو کافرەکانی

ئـەم ڕۆژگارەشـماندا، هـەن، کـە نکووڵیـی دەکات لـەوەی خـوا هیـچ کتێبێـکی دابەزاندبێ بـۆ هیـچ مرۆڤێـك و، هیـچ کەسـێکی کردبێتـە پێغەمبـەر، بۆیـە خـوا ﷻ لە سـوورەتی (الأنعـام)دا، دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ﴿٩١﴾ ﴾، واتـە: وەك پێویسـت ڕێـزی خوایـان نەگـرت، کـە گوتیـان: خـوا هیـچ شـتێکی دانەبەزاندۆتـە سـەر هیـچ مرۆڤێـك، وەحیـی بـۆ کـەس نەنـاردوە، لەوێـش دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَـٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ﴿٩١﴾ ﴾الأنعـام، بڵـێ: ئـەدی کـێ ئـەو کتێبـەی دابەزانـدە سـەر مووسـا کـە ڕۆشـنایی بـوو و ڕێنماییکار بـوو بـۆ خەڵـك؟ بۆیـە خـوا ﷻ لـە پێـش دا بـاسی مووسـا ﵇ ی کـردوەو بـاسی کتێبەکـەی کـردوە، چونکـە تـەوڕات زۆر نـاودار بـووە لـە نێـو خەڵـك دا، نـەك بـەس لـە نێـو جوولەکـەکان دا، بەڵکـو لـە نێـو کـۆی کۆمەڵـگاو میللەتـان دا نـاسراو بـووەو مەشـهوور بـووە، بەڵـێ دەسـتکاریی کـراوەو گـۆڕدراوە، بـەڵام کتێبێـك بـووە، لەبـەر دەسـتی جوولەکەکانـداو، ئێسـتاش هـەر هەیـە، کـە تەوڕاتیـش تەنیـا بـە چـوار سـیفرەکە دەگوتـرێ: [**١-تكويـن ٢-وخـروج ٣-وتثنيـة ٤-وعـدد**]، بـەڵام ئێسـتا پەیـمانی کـۆن ئـەو چـوار سـیفرەیە، لەگـەڵ (٣٥) سـیفری دیکـەش، (سـیفر یـانی: کتێـب)، هەمـووی پێـی دەگوتـرێ: پەیـمانی کـۆن، بەسـەرژمێری (قـراءة رعائیـة)ش، پەیمانـی کـۆن (العهـد القديـم) چـل و نـۆ (٤٩) سـیفرە.

٢)- ﴿ وَجَعَلْنَا مَعَهُۥٓ أَخَاهُ هَـٰرُونَ وَزِيرًا ﴾، لەگەڵیدا هاڕوونی برایشیمان کردە وەزیر، واتە: پاڵپشت، وشەی وەزیر لێرەدا بە مانای (وەزیر)ی ئێستا نیە، ئەو وەزیرەی ئێستا بۆیە وای پێدەگوترێ: چونکە پاڵپشتە بۆ سەرۆکی حکوومەت، ئەگەرنا وشەی وەزیر لە (وَزَرَ)ەوە هاتوە، ﴿ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ ﴾القيامة، واتە: هیچ پەنایەك نیە، هیچ یارمەتییدەرێك نیە، وەزیر یانی: هاوکار و پشتیوان و دەستبارگر، کە دیارە هاڕوون ﵇، بۆ مووسای برای ﵇ بەو شێوەیە بووە، ئنجا خوای پەروەردگار دەفەرموێ:

٣)- ﴿ فَقُلْنَا ٱذْهَبَآ إِلَى ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾، بە مووساو هاڕووممان فەرموو: بڕۆن بۆ لای ئەو خەڵکە، کە ئایەتەکانی ئێمەیان بە درۆ دانان.

٤)- ﴿ فَدَمَّرْنَٰهُمْ تَدْمِيرًا ﴾، ئیدی یەکسەر ئێمەش بەوێرانکردن کاولمان کردن، لەبەینمان بردن. بێگومان پێش ئەوەی هاڕوون و مووسا بچن، ئایەتەکانیان بە درۆ دانەنابوون، بەڵام یانی گوتمان: بچن بۆ لای ئەو خەڵکە، ئەوانەی کە دوایی ئایەتەکان و نیشانەکانی ئێمەیان بە درۆ دانان، وشەی (آيَات)، کۆی (آيَة)ە، یانی: نیشانە، ئەو نیشانە چ ڕستەکانی فەرمایشتی خوابن، چ ئەو موعجیزانە بن کە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) پێشانی خەڵکیان داون، چ دیاردە سروشتییەکان بن، لە قورئاندا ئەوانە هەر سێکیان بە (**آيَات**)، ناویان هاتوە، واتە: ڕستەکانی فەرمایشتی خوا کە دەخوێنرێنەوەو، موعجیزەی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کە پێشان دەدرێن و، دیارە سروشتییەکان کە لە گەردوون و دەوروبەردا هەن.

ئنجا خوا باسی گەلی نووح دەکات:

٥)- ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا۟ ٱلرُّسُلَ أَغْرَقْنَٰهُمْ ﴾، هەروەها خەڵکی نووحیش {کە نووح بۆ لایان ڕەوان کرا} کاتێك پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، خنکاندمانن، لە تۆفاندا نغرۆمان کردن.

٦)- ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ لِلنَّاسِ ءَايَةً ﴾، بۆ خەڵکیش کردماننە نیشانە، کردمانە جێی پەندو عیبرەتێك کە وەك نیشانە لە دوورەوە دیار بێ.

٧)- ﴿ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، بۆ ستەمکارانیش سزایەکی بە ئێشمان ئامادە کردوە، پێشتریش باسمان کرد کە: گەلی نووح، تەنیا نووحیان بۆ لا ڕەوان کراوە، بەڵام خوا دەفەرموێ: هەموو پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، چونکە ئەو پەیامەی بە نووحدا نێردرابوو، هەر هەمان پەیامە کە هەموو پێغەمبەران هێناویانە، ئەوانیش بۆیە دژایەتیی نووحیان کردوەو بڕوایان پێ نەهێناوە، چونکە لەگەڵ خودی پەیامەکەدا ناکۆك بوون، ئنجا هەر ئەو پەیامەشە کە خوا بە هەموو پێغەمبەراندا ناردوویەتی، بۆیە هەر کەسێك بڕوا بە یەکێك لە پێغەمبەران نەکات، وەك ئەوە وایە بڕوای بە هەموو پێغەمبەران نەکردبێ، چونکە هەموویان هەر یەك پەیامیان پێ بووە، لە هێڵە گشتییەکانیانیداو لە نێوەڕۆکیدا،

کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَعۡتَدۡنَا لِلظَّـٰلِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، ستەمکاران، چ گەلی نووح بووبن، چ هۆزی قورەیش لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ چ هەر کافرانێکی دیکە بووبن، ئەوانەی ستەم دەکەن لە پێغەمبەران، لە پەیامی خواو ستەم لە خۆیان دەکەن، ئەوانە ئازارێکی بە ئێشمان بۆ ئامادە کردوون، ئنجا ئاماژە دەکات بە سێ جۆرە گەلی دیکە، کە ئەوانیش هەر فەوتێنراون:

٨)- ﴿ وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَأَصۡحَٰبَ ٱلرَّسِّ ﴾، هەروەها گەلی عاد و گەلی ثەموود و هاوەڵانی (ڕەسس)، واتە: ئەو سێیەشمان فەوتاندن، وشەی (**عاد**): دیارە بە تەنوینیش خوێندراوەتەوە: ﴿ وَعَادًا ﴾، هەروەها تەنیا بە سەر (**فتحة**)ش، خوێنراوەتەوە، بەڵام وشەی: ﴿ وَثَمُودَاْ ﴾، بەس بە فەتحەیەو بە تەنوین نیە، ﴿ وَأَصۡحَٰبَ ٱلرَّسِّ ﴾، هاوەڵانی ڕەسس، هاوەڵانی ڕەسس زانایان زۆریان لەبارەوە گوتوون و لە سووڕەتی (**الدخان**)یش دا خوای پەروەردگار باسی کردوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە (ڕەسس):

أ- زۆربەیان دەڵێن: بە مانای (بیر) دێ، کۆمەڵێك بوون بیرێکیان هەبووە، یان سەرچاوە کارێزێکیان هەبووە.

ب- هەندێك لە زانایانیش گوتوویانە: (**أَصحَابُ الرَّسِّ**)، هەر هەمان (**أَصحَابُ الأَيكَة**)و خەڵکی مەدیەنن، کە پێغەمبەرەکەیان شوعەیب عليه السلام بووە.

ج- هەندێکیشیان گوتوویانە: بۆیە پێیان گوتوون: (**أَصحَابُ الرَّسِّ**)، (ڕەسس) یانی لەبن گڵ خستن، یاخود نقووم کردن لە زەوییدا، دەڵێن: ئەوانەش (**رَسُّوا نَبِيَّهُم فِي البِئْرِ**)، پێغەمبەرەکەی خۆیانیان خستۆتە بیرێکەوەو، سەری بیرەکەیان داپۆشیوە، بەو شێوەیە ئەو پێغەمبەرەی خۆیانیان کوشتوە، یاخود هەر لەبن گڵیان خستوە.

(الطبري) دەڵێ: (**هُمْ قَومٌ كَانُوا عَلَى بِئْرٍ وَذَلِكَ أَنَّ الرَّسَّ كُلُّ مَحْفُورٍ مِثْلُ البِئرِ وَالقَبْرِ**)، واتە: ئەوانە کۆمەڵە خەڵکێك بوون لەسەر بیرێك بوون، چونکە (ڕەسس) بە هەر هەڵقەنراوێك دەگوترێ، هەر چاڵێك وەك بیر بێ، یاخود قەبر، هەر شتێك زەوی هەڵکۆڵدرێ، پێی دەگوترێ (ڕەسس)[1].

---

(١) لە تەفسیری سووڕەتی (الدخان)دا زیاتر لە بارەیانەوە دەدوێین.

بەهەر حاڵ خوای پەروەردگار تەنیا ئەوەندەی پێ پێویست بووە کە بفەرمویٚ: هاوەڵانی (ڕەسس)یش وەك گەلی عادو ثەموود فەوتێندران، گەلی عاد پێغەمبەرەکەیان هوود بوو، گەلی ثەموودیش پێغەمبەرەکەیان صالّح بووە، بەڵام هاوەڵانی ڕەسس - ئنجا (ڕەسس) بیر بووبیٚ، یان هەر شتێك بووبیٚ- دیار نیە پێغەمبەرەکەیان کێ بووە، بەڵام وا دیارە ئەو کاتە لە نێو گەلی عەرەبدا و ڕەنگە لە زۆر شوێنی دنیادا، ئەوانەش وەك چۆن گەلی عادو ثەموود، ناوبانگیان هەبووەو ناسراو بوون، پێغەمبەرەکەشیان ناسراو بووەو، هاوەڵانی (ڕەسس)یش ناسراو بوون، بۆیە خوا ﷻ باسی ئەوانیشی لەگەڵ عادو ثەموودا کردوە، وەك چۆن گەلی عاد پێشیٚ بووە، دوایی ثەموودی بەدوادا هاتوە، وا پێدەچیٚ هاوەڵانی ڕەسسیش بە دوای گەلی ثەموودا هاتبن لە ڕووی کاتە وە.

٩)- ﴿ وَقُرُونَا بَيۡنَ ذَٰلِكَ كَثِيرٗا ﴾، هەروەها زۆر سەدە لەو نێوانەدا، واتە: زۆر کۆمەڵگاش کە لە سەدەکان دا ژیاون، لەو نێوانەدا، ئەوانیش فەوتێنراون، دوای ئەوەی پێغەمبەرانیان (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) بۆ هاتوون و، وەڵامی پێغەمبەرانیان نەداوەتەوە، یاخود دژایەتییان کردوون، ئەوانیش بە هەمان شێوەی پێشووەکانیان فەوتێنراون.

١٠)- ﴿ وَكُلّٗا ضَرَبۡنَا لَهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ ﴾، بۆ هەرکام لەو کۆمەڵگایانەش وێنەمان هێناونەوە، واتە: باسی پێغەمبەرانی پێشووی خۆیان و گەلەکانیان و ڕووداوەکانی کە لەپێش ئەواندا ڕوویانداون، بۆمان باسکردوون، کە وەك نموونەو وێنە هێنانەوە بوون، چونکە (**مَثَل**)، بریتیە لە وەسفێکی سەرسوڕهێنەر، یاخود قسەیەك کە وەك پەند وابیٚ.

١١)- ﴿ وَكُلّٗا تَبَّرۡنَا تَتۡبِيرٗا ﴾، هەرکامێکیشیانمان فەوتاند، بە فەوتاندنێك {کە بەس خوا دەزانیٚ چۆن بووە!} (**إستَأصَلنَاهُم: فَدَمَّرنَاهُم بِالعَذَابِ إبَادَةً**)، چونکە (**تَتبِير**)، یانی: (**التفتِيتُ للأَجسامِ الصَّلبَة**)، (**تَتبِير**)، واتە: وردوخاش کردنی ئەو تەنانەی ڕەقن، ڕەق و وشکن، کە بهاڕدرێن، پێی دەگوتریٚ: (**تَتبِير**)، کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَكُلّٗا تَبَّرۡنَا تَتۡبِيرٗا ﴾، واتە: هەر کامێکیانمان ڕیشەکێش کردن بە سزا و قەلاچۆمان کردن.

ئنجا خوا باسی دوا گەل و كۆمەڵە خەڵكێك دەكات، كە فەوتاندوونی لەسەر ئەوەی وەڵامی پێغەمبەرەكەی خۆیانیان نەداوەتەوەو، لەسەر خراپەكاریی خۆیان بەردەوام بوون، كە بریتین لە گەلی لووط، بەڵام بە گەلی لووط ناویان ناهێنێ، بەڵكو بەو حاڵەتە كە بەسەریان هاتوە، بەو سزایەی كە پێی سزا دراون، بەوە پێناسەیان دەكا، دەفەرمویٚ:

١٢)- ﴿ وَلَقَدْ أَتَوْا۟ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ ﴾، بەدڵنیایی تێپەڕیبوون بەلای ئەو شارەدا، كە بارانی خراپی بەسەردا بارێنرا، بارانە خراپەكە، خوا ﷻ لە زۆر شوێندا ڕوونی كردۆتەوە چی بووە؟ بۆ وێنە: دەفەرمویٚ: ﴿ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ ﴾الحجر، واتە: بەردێك كە قوڕی وشك كراوە بوو، سوورەوەكراو بوو، ئەوەمان بەسەردا باراندن، لە پەیمانی كۆندا دەڵێ: خوا ئاگرو كیبریت (گۆگرد)ی بەسەردا باراندن، ئێمە بە تەفصیڵ لە سوورەتی (هود)دا باسی بەسەرهاتی لووطمان ﷺ كردوە، ئێستاش لە دەریاچەی مردوودا كە شوێنی شارەكانی گەلی لووط بووە، شوێنەوارناسان ئەو جۆرە بەردانە كە ئەوانی پێ فەوتێندراون و، پەیكەرە ئێسقانەكانی ئەو خەڵكەو خانووەكانیان، دەدۆزنەوە، كە خوای باڵادەست دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱلْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ ﴾النجم، واتە: شارە هەڵگێڕدراوەكان خوا بەریدانەوە، شارەكانی گەلی لووط، وەك چۆن ئەوان زگماكێ كە خوا مرۆڤی لەسەر خوڵقاندوە، هەڵیانگێڕابۆوە، لە جیاتی ئەوەی پیاو لەگەڵ ئافرەتدا جووت بێ، پیاویان لەگەڵ پیاودا جووت دەبوو و، ئافرەتیان لەگەڵ ئافرەتیان، خوای پەروەردگاریش ئەوانی هەڵگێڕایەوە، شارەكانی گەلی لووط بەرزكراونەوەو، دوایی بەردراونەوە، چونكە لە شوێنێك دا دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱلْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ ﴾النجم، واتە: (خوا) شارە هەڵگێڕدراوەكانی بەردایەوە، پێشێ بەرزكراونەوە، ئنجا بەردراونەوە، دواییش بەردی سوورەوەكراوی بەسەردا باراندوون.

ئنجا خوا دەفەرمویٚ: مسۆگەر بەلای ئەو شارەدا كە بارانی خراپی بەسەردا بارێندرا بوو، تێپەڕیبوون، چونكە خەڵكی مەككەو خەڵكی حیجاز، كە ئەگەر دەهاتن بۆ بازرگانیی بۆ شام، بەلای دەریاچەی مردوودا تێدەپەڕین و دەیانبینی،

ئـەو کاتـەش وەك بەسـەرهاتی دەمـاودەم هەمـوو کەسـێك بیسـتوویەتی، کـە ئـەو شـوێنە، ئـەو شـوێن دەریایـە کـە پێـی دەگوتـرێ: دەریاچـەی مـردوو، شـوێنی چەنـد شـارێك بـووە، شـارەکان سـەرەوبن کـراون و، خەڵکەکەیـان هەمـوو فەوتێنـدراون.

١٣)- ﴿ أَفَلَمۡ يَكُونُواْ يَرَوۡنَهَا ﴾، ئایا نەیاندەبینی (تاکو دەرس و پەندیان لێ وەربگرن؟).

١٤)- ﴿ بَلۡ كَانُواْ لَا يَرۡجُونَ نُشُورٗا ﴾، بەڵکو هۆی بێبڕواییەکەیان ئەوەبوو، کە بڕوایان بە زیندوو بوونەوە، بە بڵاوکرانەوە بە سزاو پاداشت نەبوو.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أُمۡطِرَتۡ مَطَرَ ٱلسَّوۡءِۚ ﴾، وشـەی ﴿ ٱلسَّوۡءِۚ ﴾، یـانی: (الـضُّرُّ وَالعَـذَاب)، زیـان و ئـازار و سـزا، بـەڵام وشـەی (سُـوء)، واتـە: خـراپ، ئـەو شـتەی بـۆ مـرۆڤ خـراپ بـێ، بـەڵام ﴿ ٱلسَّوۡءِۚ ﴾: نـاوە، واتـە: سـزاو ئـازار.

مەسەلەی دووەم:

کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەم ﷺ گاڵتەیان بە پێغەمبەری خاتەم کردووەو، گوتوویانە: نیزیك بوو لە پەرستراوەکانمان گومڕامان بکات، خواش ﷻ بە ئارەزوو پەرست و بە لە ڕیزی ئاژەڵاندا حیسابکراویان دادەنێ:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ ﴾، هەرکاتیش تۆیان بینی، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی ئەزموونی تاڵی ئەو گەلە ڕابردووانە دەکات و، باسی ژمارەیەك لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) کە مووساو هارۆونی برای و، نووح و، دوایی ناوی ژمارەیەك لەو گەلانە دێنێ، کە فەوتێنراون، بەڵام باسی پێغەمبەرەکانیان ناکات و ناویان ناهێنێ، کە ئەوە وەك زەمینە خۆشکردنە بۆ ئەوەی باسی واقیعی ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەم ﷺ بکات، حاڵی پێغەمبەری خاتەم بەدەست گەلە کەللە ڕەق و خراپەکەیەوە، دەفەرمویٚ: ﴿ وَإِذَا رَأَوْكَ ﴾، (ئەوانەی بێبڕوان) کاتێك تۆیان بینی، ئەی موحەممەد!.

٢)- ﴿ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا ﴾، تەنیا تۆ بە گاڵتەپێکراو دەگرن، چونکە پێشتر باسمانکرد (**هُزْء**)، چاوگی (**هَزَءَ**)یە، (**هَزَءَ بِهِ، يَهْزَءُ هُزْءاً وهزوا**) (**هُزُواً**)، یانی: گاڵتە پێکردن، بەڵام لێرەدا ﴿ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا ﴾، واتە: لێرەدا کە حاڵەتەکەی ئەوان بە چاوگ وەسف کراوە، یانی: تۆ دەکەن بە خودی گاڵتەپێکردنەکە، ئەگەرنا لە ئەسڵدا یانی:

(**إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلاَّ مَهْزُوءاً بِهِ**)، تۆ دەکەن بە گاڵتەپێکراو، بەڵام یانی: پێغەمبەریان ﷺ کردوە بە خودی گاڵتەکە.

٣)- ﴿ أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴾ (بە سەرسوڕمانەوە دەڵێن:) ئا ئەوەیە کە خوا کردوویەتە پێغەمبەر! هەڵبەتە ئەوان بەگشتیی بڕوایان بەوە نەبووە خوا پێغەمبەر بنێرێ، بەڵام مەبەستیان ئەوە بووە، تانە لە پێغەمبەر ﷺ بدەن، هەروەك لە (**السيرة النبوية لابن هشام**)دا هاتوە، کە پێغەمبەر ﷺ دەچێ بۆ لای گەلێك، خۆییان پێ دەناسێنێ، وەك پێغەمبەری خوا، یەکێکیان دەڵێ: خوا کەسی دەست نەکەوت بێجگە لەتۆ بیکاتە پێغەمبەر ﷺ؟! یەکێکی دیکەیان دەڵێ: ئەگەر تۆ پێغەمبەر بی، لەوە گەورەتری قسەت لەگەڵ بکەم و، ئەگەر پێغەمبەریش نەبی، شایستەی ئەوە نی قسەت لەگەڵ دا بکەم، ئاوا بەو شێوەیە قسەی ڕەق و بێتامیان کردوە[1].

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ أَهَٰذَا ٱلَّذِى بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴾، ئەمە پرسیار لێکردنێکی نکووڵیلێکەرانەیە، یانی: ئێمە بڕوامان وانیە خوا ئەوی بە پێغەمبەر ناردبێ.

٤)- ﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا ﴾، خەریك بوو لە پەرستراوەکانمان لامان بدات، ﴿ إِن ﴾، لێرەدا بۆ جەخت کردنەوەیە، بەچی دەزانین ئەم ﴿ إِن ﴾ە، لابەر (**نافية**) و، بە مانای (ما) نیە؟ بە هۆی ئەو (ل)ەوە، ﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا ﴾، ئەگەر ئەو (ل)ە، چووە سەر فیعلەی کە لە دوایەوە دێ، ئەوە مانای وایە ئەم ﴿ إِن ﴾ە، بۆ جەختکردنەوەیەو بە هۆی ئەم (ل)ەوە، لەگەڵ ﴿ إِن ﴾ی، لابەر، لێك جیادەکرێنەوە.

٥)- ﴿ لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾، خەریك بوو لە پەرستراوەکانمان لامان بدا، ئەگەر خۆمان لەسەریان ڕانەگرتبایە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئێمە زۆر پشوو درێژ بووین و، زۆر خۆڕاگر بووین، ئەگەرنا لای دەداین، ﴿ لَوْلَآ ﴾، لێرەدا (**حَرْفُ امتِناعٍ لوُجُود**)، پیتی نەبوونە لەبەر بوون: ﴿ لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە ئێمە خۆڕاگرییمان هەبوو، بۆیە نەیتوانی لە پەرستراوەکانمان لامان بدات.

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢ ص٢١٦.

٦)- ﴿ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، لەمەو دوا دەزانن کاتێك سزاو ئازار دەبینن، دەزانن کێ گومڕاترەو کێ سەر لێ شێواوترە.

﴿ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، لێرەدا ئەو (**مُفَاضَلَة**)یە، بۆ گاڵتەپێکردنە، ئەگەرنا وەنەبێ پێغەمبەریش ﷺ ڕێیەکەی هەڵەبێ و هی وانیش هەڵەبێ، بەڵام هی ئەوان هەڵەتر بێ! نەخێر، لێرەدا تەنیا بۆ گاڵتە پێکردنە، یاخود (**مُفَاضَلَة**)ەکە بۆ ئەوە نیە بەرانبەرەکەشی لەبەرچاو بگیرێ (**مسلوب المفاضلة**).

لە کۆتایی دا خوا دەفەرمویٚ:

٧)- ﴿ أَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾، ئایا ئەو کەسەت بینیوە کە ئارەزووی خۆی کردۆتە پەرستراوی خۆی؟! ئەمە لێرەدا بۆ سەرسوڕماندنە، هەڵبەتە ﴿ ٱتَّخَذَ ﴾، دوو بەرکار (مفعول به)ی دەوێن، واتە: شتێکی گۆڕیوە لە حاڵێك بۆ حاڵێکی دیکە، یان لە شێوەیەك بۆ شێوەیەکی دیکە، کە ﴿ إِلَٰهَهُۥ ﴾، بەرکاری دووەم و پێشخراوەو ﴿ هَوَىٰهُ ﴾ بەرکاری یەکەم و دواخراوە.

٨)- ﴿ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴾، ئایا تۆ بەسەریەوە وەکیلی؟ واتە: پارێزەری، چاودێری؟ یاخود: ئایا کاری بە تۆ سپێردراوە، تاکو نەهێڵی لابدات؟ کە ئەم پرسیار کردنە پرسیار کردنی نکووڵیبکەرانەیە، واتە: تۆ بەسەریەوە نەکراویە چاودێر و پارێزەر.

٩)- ﴿ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ﴾، یان ئایا پێت وایە زۆربەیان دەبیستن و دەفامن؟ ئەمە دیسان پرسیار کردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: زۆربەیان نابیستن، زۆربەشیان نافامن، نابیستن، مەبەست ئەوە نیە گوێیان نیە، بەڵکو یانی: نابیستن هەق و ناهەق لەیەك جیا بکەنەوە، یان هەق قبووڵ بکەن، زۆربەشیان نافامن، فامینێك بیانگەیەنێتە ئامانج و دۆزینەوەی ڕێی ڕاست و، حیکمەتی بوون و ژیانیان.

١٠)- ﴿ إِنْ هُمْ إِلَّا كَٱلْأَنْعَٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾، ئەوان هیچ نین جگە لە ئاژەڵ، بگرە ڕێیان گومڕاتریشە، یان: بەڵکو ڕێ هەتڵەکەرتریشن، لەڕێ لادەرتریشن، چونکە ئاژەڵ کە

ئەو دەنگ و قسەیەی دەیبیستێ، شتێکی لێ تێدەگات، بۆ وێنە: ئاژەڵێك، گوێدرێژێك، کاتێك ئاوی دەدەی، یان کۆی دەکەیەوە، یان لە تەویلەکەی دەری دەکەیە دەرێ، بە جۆرێك لە دەنگدان، شوان و گاوانەکان ئاژەڵەکانی خۆیان کە دەنگ دەدەن، کەم و زۆر بە قسەی خاوەنەکانی خۆیان دەکەن و شتێك حاڵی دەبن، بەڵام بێبڕوایان ئەوەندەشیان نیە.

بۆچی خوا ﷻ بێبڕوایانی لە ئاژەڵ بە خراپتر داناون؟

١)- چونکە ئاژەڵ خوا بە ئاژەڵی خوڵقاندوون، بەڵام مرۆڤ خوا بە مرۆڤی خوڵقاندوە، بۆیە مرۆڤ کاتێك کە وەك ئاژەڵ مامەڵە دەکاو دەژی، مانای وایە لە ئاژەڵەکە خراپترە.

٢)- ئاژەڵەکان لێپرسینەوەیان لەسەر نیەو، کە مردن و کۆتاییان پێ دێ، بەڵام مرۆڤ لێی دەپرسرێتەوەو، زیندوو دەکرێتەوەو سزاو پاداشتی دەبێ.

٣)- ئاژەڵەکان خزمەتی زۆر پێشکەش بە مرۆڤان دەکەن، بەبێ منەت و پرتەو پۆڵەو منگەمنگ.

٤)- ئاژەڵ مەترسیی بۆ سەر کەس نیە، بەڵام مرۆڤ کە لادەدات، بۆخۆشیی و بۆ کۆمەڵگاکەشی دەبێتە میکرۆب و بەڵا.

٥)- ئاژەڵ ئەو غەریزەیەی خوا بۆی داناوە و، ئەو سروشتەی خوا لەسەری سروشتاندوە، لێی لانادات، بەڵام مرۆڤ کە بە حوکمی زگماك و عەقڵی بەڕێوە ناچێ و، گوێش بۆ وەحیی ناگرێ، مانای وایە لە ئاژەڵ خراپتر دەبێ.

٦)- پاشان ئاژەڵەکان بیانوو و پاساو ناهێننەوە، بۆ هەڵەو لادانی خۆیان، چۆنن هەروان.

٧)- مرۆڤ وەختێك لادەدا، لە یەك کاتدا سیفەتە خراپەکانی کۆمەڵێك نەك هەر ئاژەڵ، بگرە هی دڕندەش لە خۆیدا کۆدەکاتەوە، بۆیە خوا ﷻ لە چەند شوێنێك لە قوڕئاندا کافرەکانی بە خراپترین ژیاندار داناون، بۆ وێنە: لە سوورەتی (الأنفال)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ

﴿شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ٥٥﴾، واتە: بێگومان خراپترین پیڕۆ، خراپترین ژیاندار لەلای خوا ئەوانەن کە بێ بڕوان، چونکە ئیمان ناهێنن، لەبەر ئەوەی لە یەك کاتدا مرۆڤی بێبڕوا، سیفەتە خراپەکانی دڕندەکان لەخۆیدا کۆ دەکاتەوە، سیفەتی: گورگ، سیفەتی ورچ، سیفەتی بەراز، سیفەتی کەر، ڕێوی، مەیموون، طاووس... هەروەها سیفەتە خراپەکانی ژمارەیەك لە ئاژەڵان: لە نەفامییدا وەك کەر دەبن، لە خراپییدا وەك بەراز دەبن، لە لاسایی کردنەوەدا وەك مەیموون دەبن، بەڵام مەیموون هەر مەیموونەو، کەر هەر کەرەو، گورگ هەر گورگە، بەڵام مرۆڤی بێبڕوا لە یەك کاتدا، وەك هەموو ئەو ئاژەڵ و دڕندانە دەبێ و، سیفەتی خراپی هەموو ئەوانە لە خۆیدا کۆدەکاتەوە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ئەوانە لە ئاژەڵیش ڕێ هەتڵەکەرترن و لادەرترن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە هەژدە (١٨) ئایەت، پێك دێ، ئایەتەكانی: (٤٥ - ٦٢)، لەو هەژدە ئایەتەدا، سوورگەی سەرەكیی بریتیە: لە خستنەڕووی كۆمەڵێك لە دیاردە و دیمەنە سەرنج ڕاكێشەكانی سروشت، وەك نیعمەت و چاكەی خوا ﷻ لە ژیانی بەشەردا، بۆ وێنە: سێبەر و خۆرو شەوگار و خەوتن و ڕۆژگار و كاسبیی و، ناردنی بایەكان و، ئاوی پاك و پاككەرەوە دابەزێندران لە ئاسمانەوەو، پاشان دەریاكان و، ئاوی سوێر و شیرین و تێكەڵ نەبوونیان و، دروستبوونی مرۆڤ لە ئاو و، دابەش بوونی بۆ پشتێ و بەرێ و، دوایی ئەستێرەكانی ئاسمان و خۆرو مانگ و بە دوای یەكداهاتنی شەوو ڕۆژ و ... هتد.

بەڵام چەند هەڵوێستێكی خراپی كافرەكان لە بەرانبەر پەیامی خواداو، چەند ڕێنماییەكی خواش بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ و، ئاوێتە و نێواخنی خستنە ڕووی چاكەو نیعمەتەكان كراون.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا
﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا
وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ
ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِّنُحْـِۧىَ بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا وَنُسْقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقْنَآ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا
﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا۟ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا
فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَجَٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾
۞ وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا

مَّحۡجُورٗا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ مِنَ ٱلۡمَآءِ بَشَرٗا فَجَعَلَهُۥ نَسَبٗا وَصِهۡرٗاۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرٗا ﴿٥٤﴾
وَيَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمۡ وَلَا يَضُرُّهُمۡۗ وَكَانَ ٱلۡكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرٗا ﴿٥٥﴾ وَمَآ
أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴿٥٦﴾ قُلۡ مَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ
إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلٗا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱلۡحَيِّ ٱلَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِهِۦۚ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى
ٱلۡعَرۡشِۚ ٱلرَّحۡمَٰنُ فَسۡـَٔلۡ بِهِۦ خَبِيرٗا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسۡجُدُواْۤ لِلرَّحۡمَٰنِ قَالُواْ وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ
أَنَسۡجُدُ لِمَا تَأۡمُرُنَا وَزَادَهُمۡ نُفُورٗا۩ ﴿٦٠﴾ تَبَارَكَ ٱلَّذِي جَعَلَ فِي ٱلسَّمَآءِ بُرُوجٗا وَجَعَلَ فِيهَا
سِرَٰجٗا وَقَمَرٗا مُّنِيرٗا ﴿٦١﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ خِلۡفَةٗ لِّمَنۡ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوۡ أَرَادَ
شُكُورٗا ﴿٦٢﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئایا نابینی چۆن پەروەردگارت سێبەری درێژ کردۆتەوەو، ئەگەر ویستبای وەستاوی دەکرد، دوایی خۆریشمان لە سەری کردۆتە بەڵگە (و هۆکاری پەیدا بوونی) ﴿٤٥﴾ دوایی وردە وردە بۆ لای خۆمانی دێنینەوە ﴿٤٦﴾ هەروەها (خوا) ئەو کەسەیە، کە شەوگاری بۆ کردوونە پۆشاك و خەوتنی بۆ کردوونە مایەی پشوودان و، ڕۆژگاریشی بۆ گێڕاون بە کاتی بڵاوبوونەوە (بە زەوییدا بۆ کار و کاسبیی و گەشت و گەڕان) ﴿٤٧﴾ هەروەها خوا ئەو کەسەیە کە بایەکان لەپێش دەستی بەزەیی (باران)ەکەیدا دەنێرێ و، لە سەرێوەش ئاوێکی پاککەرەوەمان دابەزاندوە ﴿٤٨﴾ تاکو زەوییەکی مردووی پێ زیندوو بکەینەوەو، بە ئاژەڵان و خەڵکانێکی زۆریشی (کە دروستمان کردوون) نۆش بکەین ﴿٤٩﴾ بە دڵنیایی ئێمە ئەو ئاوەمان بە شێوازی جۆراو جۆر لە نێویاندا بڵاوکردۆتەوە، تاکو بیریان بکەوێتەوە (و پەند وەربگرن)، کەچی زۆربەی خەڵکی هەر بێبڕواییان ویست

﴿٥٠﴾ ئەگەر ویستباشمان، لە هەر ئاوەدانییەکدا ترسێنەر و وریاکەرەوەیەکمان دەنارد ﴿٥١﴾ دەجا فەرمانبەریی کافران مەکەو، بەهۆی (قورئان)ەوە تێکۆشانێکی گەورەیان لەگەڵدا بکە ﴿٥٢﴾ هەروەها خوا ئەو کەسەیە کە دوو دەریایەکانی تێکەڵ کردوون: ئەمە شیرین و سازگار و، ئەوەش سوێر و تفت و تاڵەو، لە نێوانیاندا پەردەو نێوانێکی لە یەکدی قەدەغەکەرمان داناوە (تاکو پێکەوە ئاوێتە نەبن) ﴿٥٣﴾ هەروەها (خوا) ئەو کەسەیە کە مرۆڤی لە ئاوێ دروستکردوەو، (وەچەکەی) کردوە بە هی پشتێ و هی بەرێ و، پەروەردگاریشت بە توانایە (لە سەر هەموو شتێك) ﴿٥٤﴾ (هاوبەشدانەرەکان) لە جیاتی خوا شتێك دەپەرستن کە نە سوودیان پێ دەگەیەنێ و نە زیانیان لێ دەدات و، بابای کافر پشتگیریی (شەیتان) دەکات لە دژی پەروەردگاری ﴿٥٥﴾ تۆشمان (ئەی موحەممەد ﷺ!) تەنیا وەك دڵخۆشکەر و ترسێنەر ناردوە ﴿٥٦﴾ بڵێ: هیچ کرێیەکتان لەسەر (گەیاندن)ی (پەیامی خوا) لێ داوا ناکەم، مەگەر کەسێك بیەوێ بەرەو پەروەردگاری ڕێ بگرێتەبەر (ئەوە پاداشت و خەڵاتی منە) ﴿٥٧﴾ (ئەی موحەممەد!) پشتیش بە (خوای) هەر ژیاویی کە نامرێ ببەستەو، بە ستاییشکردنەوە بە پاکی بگرەو، ئەویش بەسە بۆ شارەزایی بە گوناهی بەندەکانی ﴿٥٨﴾ ئەو کەسەی ئاسمانەکان و زەویی و ئەوەی لە نێوانیان دایە، بە شەش ڕۆژ (قۆناغ)ان دروستکردوون و، دوایی چۆتە سەر تەخت (عەرش)، بە بەزەییە، بۆ شارەزایی لە بارەی هەر شتێکەوە، بەس لەو بپرسە ﴿٥٩﴾ هەر کات پێشیان گوترا (بە بێبڕوایەکان): کڕنووش بۆ (خوای) بە بەزەیی بەرن، دەڵێن: (خوای) بەبەزەیی کێیە؟ ئایا کڕنووش بۆ ئەوە ببەین کە فەرمانمانان پێ دەکەی؟ ئەوە هەر سڵەمینەوەیان بۆ زیاد دەکات ﴿٦٠﴾ بەردەوام بەرزو بەپێزە ئەو کەسەی لە ئاسمانێ بورجەکانی داناون (ئەستێرە گەورەکانی داناون) و چرایەك و مانگێکی ڕووناککەرەوەشی تێدا داناوە ﴿٦١﴾ هەروەها (خوا) ئەو کەسەیە شەوو ڕۆژان بەدوای یەکدا دێنێ، بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ (خوا) بێتەوە یادی، یان بیەوێ سوپاسگوزاریی بۆ خوا بکات ﴿٦٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مَدَّ ٱلظِّلَّ): (مَـدَّ) یـانی: درێـژی کردۆتـەوە، بەردەوامـی کـردوە، (ظِلّ)یـش، یـانی: سـێبەر، (مَدَّ ٱلظِّلَّ)، سـێبەری درێـژ کردۆتـەوە، (المَـدُّ: الجَـرُّ، مَـدَّ الظِـلَّ طَوَّلَـهُ وَبسَـطَهُ)، درێـژی کردۆتـەوەو فـراوانی کـردوە، ئـەو سـێبەرە.

(قَبَضْنَٰهُ): (أَي: أَخَذنـاهُ)، وەرمانگرتـەوە، یاخـود (نَسَـخْنَاهُ)، لامانـبرد، مەبەسـت ئەوەیـە کـە دوایـی وردە وردە تیشـکی خـۆر دێ و، سـێبەرەکە نامێنـێ.

(سُبَاتًا): (السَّـبْتُ: القَطْـعُ، قَطْعَـاً لِلعَمَـلِ أَي: للرّاحَـة)، (سُـبات)، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ۝٩ ﴾النبأ، یـانی: کردوومانـە بـە هـۆکاری دابڕینتـان لـە ئیش و کار و جموجـۆڵ و چالاکیـی و مایـەی پشـوودانتان.

(وَأَنَاسِيَّ): (أَناسِي) کۆی (إِنْس)ە، کە جینسی مرۆڤە، واتە: مرۆڤانێکی زۆر.

(صَرَّفْنَٰهُ): واتـە: گۆڕیومانـە، (الـصَّرْفُ: رَدُّ الـشَّيءِ مِـنْ حَالَـةٍ إِلى حَالَـة، أَو إِبْدَالِـهِ بِغَـيرِهِ)، (صَرْف) بریتیـە لـەوەی شـتێك لـە حاڵێـك بـۆ حاڵێـك بگـۆڕی، یاخـود ئـەو حاڵەتـە لابـەری، شـتێکی دیکـەی بێنیـە جێـی.

(مَرَجَ): (أَصْـلُ المَـرْجِ: الخَلْـطُ، وَالمَـرَجُ: الإِخْتِـلاطُ)، (مَـرْج) بـە مانـای تێکەڵکردنـە، (مَرَجَ) بـە مانـای تێکەڵییـە ﴿ مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ ... ۝١٩ ﴾الرحمـن، واتـە: دوو دەریاکـەی تێکەڵکـردن و خسـتوونیە لای یـەك، بـەڵام پێکـەوە ئاوێتـە نابـن، لەبـەر ئـەوەی پەردەیـەکی لـە نێوانـدا دانـاون.

(عَذْبٌ فُرَاتٌ): (عَـذْب) بـە مانـای سـارد و خـۆش، (فُرات)یـش، بـە مانـای سـازگار، دێ، واتـە: بـە ئاسـانیی لـە گـەروێ بچێتـە خـوارێ، ئنجـا وشـەی (فُـرات) و (عَـذْب)، هـەم بـۆ تـاك و هـەم بـۆ کـۆش بەکاردەهێنرێـن.

(مِلْحٌ): (مِلْح) ئەو ئاوەیە كە تامەكەی گۆڕابێ، ئەو گۆڕانەی كە زاندراوە، سوێر و تاڵ و تفت بێ.

(أُجَاجٌ): (**الأُجَاجُ: شَدِيدُ المُلُوحَةِ والحَرَارَة**)، زۆر سوێر و زۆر گەرم، دەگوترێ: (**أَجِيجُ النَّار وَأَجُّهَا**)، بڵێسەی ئاگر، لەبەر ئەوەی گەرمە، شتی سوێریش لە جەستەی مرۆڤدا، مرۆڤی پێ گەرم دادێ.

(نَسَبًا): (**النَّسَبُ وَالنِّسْبَةُ: إِشتِرَاكٌ مِنْ جِهَةِ أَحَدُ الأَبَوَيـنِ**)، (**نَسَب**) و (**نِسْبَة**) بریتین لە بەشداریی لە لای یەكێك لە باب و دایكانەوە، ئەوە واتایەكی، بەڵام لە ڕاستییدا (**نَسَب**) بە مانای ئەو ڕەچەڵەكەیە لە ڕێی بابەوە درێژ دەبێتەوە، (**صِهر**)یش، ئەو نەسەب و ڕەچەڵەكەیە لەڕێی دایكەوە درێژ دەبێتەوە.

(وَصِهْرًا): (**إِسمُ لِما بَيْنَ المَرءِ وَبَينَ قَرابَةِ زَوجِهِ، وَأَقَارِبِهِ مِنَ العِلاَقَةِ، فَصِهرُ الرَّجُلِ: قَرابَةُ امْرَأَتِهِ وَصِهْرُ المَرْأَةِ قَرابَةُ زَوجِهَا**)، (**صِهر**) بریتیە لەو پەیوەندیی و نیزیكایەتییەی لە نێوان ژن و خزمەكانی دا دەبێ، بۆیە (**صِهر**)ی پیاو بریتیە لە خزمایەتیی ژنەكەی و، (**صِهر**)ی ئافرەتیش بریتیە لە خزمایەتیی مێردەكەی.

(ظَهِيرًا): (**ظَهِير**) لە (**ظَهْر**)ەوە هاتوە، (**ظَهر**) یانی: پشت، (**ظَهِير**) یانی: یارمەتییدەر و هاوكار، (**ظَهِيراً: أَي مُعِيناً**)، واتە: هاوكار.

(نُفُورًا): واتە: سڵەمینەوە، (**النَّفْرَةُ: الإِنْزِعَاجُ مِنَ الشَّيءِ وَإِلى الشَّيءِ**)، (**نَفْرَة**) بریتیە لەوە كە ئینسان لە شتێك بێزار بێ و، بەرەو شتێكی دیكە بچێ، یان لە شتێك دوور بكەوێتەوە، یاخود بەرەو شتێكی دیكە بچێ، هەردووكیان (**نَفْرَة**)ی، پێ دەڵێن.

(بُرُوجًا): (**البُرُوجُ: جَمْعُ بُرج، وَهُوَ القَصْرُ أَو مَنْزِلُ الكَوكَب، أَوِ النَّجم**)، یانی: (**بُرُوج**) كۆی (بُرج)ە، كە بە مانای قەڵا دێ، یان بە مانای كۆشك دێ، یان بە مانای مەنزڵگای ئەستێرەكان دێ، یان بە مانای خودی ئەستێرە گەورەكان دێ.

(خِلْفَةً): (الخِلْفَةُ: يُقَالُ فِي أَن يَخلُفَ كُلٌّ وَاحِدٍ الأَخَرَ)، (خِلْفَة) بەوە دەگوترێ: کە هەر کامێکیان بێتە شوێنی ئەوی دیکە، شەو بە دوای ڕۆژدا دێ، ڕۆژ بە دوای شەودا دێ، شەو دێتە جێی ڕۆژێ، ڕۆژ دێتە جێی شەوێ، زەوی کە بە دەوری خۆیدا لە بەرانبەر خۆردا دەخولێتەوە، شەو بە دوای ڕۆژێ دەکەوێ، ڕۆژ بە دوای شەوێ دەکەوێ، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ...﴾ الأعراف (٥٤)، شەو بە دوای ڕۆژیدا دێنێ، بە شەو ڕۆژگار دادەپۆشێ، بە خێرایی بە دوای دەکەوێ، لەبەر ئەوەی زەوی دەوری سی (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ لە خولەکێك دا لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆی دا، مانای وایە زۆر خێرایە، ئنجا لەبەر ئەوەی پانتایی زەوی زۆر گەورەیە، ئەگەرنا زۆر بەخێرایی زەوی دەخولێتەوە، بەڵام کەمی پێوە دیارە، بەڵام خولانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا، شەست (٦٠) هێندەی خێرایی سووڕانەوەیەتی بە دەوری خۆیدا، چونکە لە سووڕانەوە بە دەوری خۆردا، لە چرکەیەکدا سی (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، خولەکێکیش شەست (٦٠) چرکەیە.

کەواتە: زەوی شەست هێندەی خێرایی سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا، بە دەروی خۆردا دەخولێتەوە، کە ئێمە هەستیشی پێ ناکەین.

مانای گشتیی ئایەتەكان

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيۡفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ ﴾، ئایـا سـەرەنج نـادەی پـەروەردگارت چـۆن سـێبەری درێـژ كردۆتـەوە؟ یـانی: ئایـا سـەرنج نادەیـە سـێبەر، پـەروەردگارت چـۆنی درێـژ كردۆتـەوە؟ بـەڵام بۆچـی دەفەرمـوێ: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ ﴾؟

یـانی: تەماشـای كـردەوەی پـەروەردگارت بكـە، تەماشـای كارو بەرنامـەی پەروەردگارت بكـە، چۆن سێبەری درێـژ كردۆتـەوە، وایكـردوە كـە سێبەر بـەردەوام بـێ و بـەردەوام بـڕوا، ﴿ وَلَوۡ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنٗا ﴾، ئەگـەر ویسـتبای سـێبەری دەوەسـتاند، ئەگـەر زەوی بـە دەوری خۆیـدا نەخولابایـەوە لـە بەرانبـەر خـۆردا، هەمیشـە نیـوەی زەوی تاریـك دەبـوو، نیـوەشی ڕوونـاك دەبـوو، كەواتـە: سـێبەر دەوەسـتا، ﴿ ثُمَّ جَعَلۡنَا ٱلشَّمۡسَ عَلَيۡهِ دَلِيلٗا ﴾، دوایـی خۆرمـان كردۆتـە بەڵگـەی، واتـە: بـە هـۆی خـۆرەوە، سـێبەر پەیـدا دەبـێ، ئەگـەر تیشـكی خـۆر نەبـێ، دنیـا ڕوونـاك بكاتـەوە، ئـەو شـتەی تیشـكی خـۆری ناگاتـێ، سـێبەری بەسـەر دەكشـێ، بـە هـۆی تیشـكی خۆرەوەیـە، ئێمـە دەزانیـن سـێبەرو تاریكیـی هەیـە و، لـە ڕاسـتییدا ئەصـڵ بـوونی تاریكییـە، بـەڵام خـوا ﷻ بەهـۆی خـۆرەوە دڕی بـە تاریكیـی داوە، نـەك هـەر لەسـەر زەوی، لـە هـەر شـوێنێكی دیكـەش لـەم گەردوونـەدا، ئەگـەر تیشـك هەبـێ و، ڕووناكیـی هەبـێ، تاریكیـی نابـێ.

﴿ ثُمَّ قَبَضۡنَٰهُ إِلَيۡنَا قَبۡضٗا يَسِيرٗا ﴾، دوایـی ئێمـە ئەو سـێبەرەمان هێـواش هێواش، یـان بـە ئاسـانیی بـۆ لای خۆمـان هێناوەتـەوە، واتـە: وەك چـۆن گلۆڵەیـەك، پەتێك فـڕێ دەدەی، دوایـی وردە وردە ڕایدەكێشـیەوە، ئـەو سـێبەرەمان بـۆ لای خۆمـان هێناوەتـەوە، واتـە: وردە وردەو دوایـی سـێبەرەكە ناهێڵیـن، پێشـێ بـۆ وێنـە: كـە

خۆر لەلای ڕاستەوە هەڵدێ، لای چەپت هەمووی سێبەرە، دوایی وردە وردە تاکو خۆر بەرز دەبێتەوە، سێبەرەکە کەم دەبێتەوە، هێواش هێواش، هێواش هێواش، هەتا کاتێك خۆر دەگاتە نێوەڕاستی ئاسمان، سێبەرەکان نامێنن.

ئنجا دوایی بە پێچەوانەوە تاکو خۆر بەرەو لای چەپ دەچێ، سێبەر لە لای ڕاستەوە درێژ دەبێ، هەتا کاتێ کە خۆر بەرەو ئاوا بوون، دەچێ، لای ڕاست هەمووی دەبێتە سێبەر، بەڵام ئەو سێبەرە زۆر بە هێواشیی و بە نەرمیی دێ و دەچێ، خوا ﷻ تەشبیهی کردوە بەوەی کە کەسێك شتێکی فڕێ دابێ، دوایی وردە وردە ڕایکێشێتەوە، ﴿قَبۡضٗا يَسِيرٗا﴾، یانی: هێواش هێواش، یاخود بە ئاسانیی.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ لِبَاسٗا وَٱلنَّوۡمَ سُبَاتٗا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورٗا﴾، هەروەها خوا ﷻ ئەو زاتەیە، ئەو کەسەیە، کە شەوگاری بۆ کردوونە پۆشاك، داتاندەپۆشێ، ﴿وَٱلنَّوۡمَ سُبَاتٗا﴾، خەوتنی بۆ کردوونە مایەی پشوودان و وەستاندنی ئیش و کار و چالاکییەکانتان، ﴿وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورٗا﴾، ڕۆژگاریشی بۆ کردوون بە مایەی بڵاوبوونەوە، بڵاوبوونەوە بە زەوییدا بۆ کار و کاسبیی لە سوورەتی (القصص)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلَّيۡلَ سَرۡمَدًا إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِضِيَآءٍۚ أَفَلَا تَسۡمَعُونَ ٧١﴾، واتە: پێیان بڵێ: ئایا ئەگەر خوا ﷻ هەر لێی کردبان بە شەوگار، تاکو ڕۆژی قیامەتێ، چ پەرستراوێك جگە لە خوا کێ ڕووناکیی بۆ دەهێنان، ئایا نابیستن؟ دوایی دەفەرموێ: ﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرۡمَدًا إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِلَيۡلٖ تَسۡكُنُونَ فِيهِۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ٧٢﴾القصص، پێیان بڵێ: ئایا ئەگەر خوا ﷻ دنیای (سەر زەوی) بەردەوام بۆ کردبان بە ڕۆژگار، هەتا ڕۆژی قیامەتێ، جگە لە خوا چ پەرستراوێك شەوگاری بۆ دەهێنان، تۆزێك پشووی تێدا بدەن، ئایا نابینن؟

لە ڕاستییدا ئەو شەوگار و ڕۆژگارە، لە ئەنجامی خولانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا پەیدا دەبن، ئەگەرنا ئێستا مانگ هەمیشە لایەکی تاریکەو لایەکی

ڕووناكە، چونكە مانگ بە دەوری خۆیدا خولانەوەی نیە، بەس بە دەوری زەویی دا دەخولێتەوە.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۚ ﴾، خوا ﷻ ئەو كەسەیە كە بایەكان دەنێرێ، وەك مـوژدە، لەپێش دەستی بەزەییەكەیەوە، كە مەبەست پێی بارانە، چونكە باران بەرجەستەكەری بەزەیی خوایە بۆ هەموو ژیانداران، بۆیە لێرەش و لە چەند شوێنی دیكەش ناوی لە باران ناوە: (ڕەحمەت)، ﴿ وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ طَهُورٗا ﴾، لەسەرێوە ئاوێكی پاككەرەوەمان دابەزاندوە، بۆچی؟ ﴿ لِّنُحۡـِۧيَ بِهِۦ بَلۡدَةٗ مَّيۡتٗا ﴾، تاكو زەوییەكی مردووی پێ زیندوو بكەینەوە، زەوییەكی دێمەكار و قاقڕ بێ كشتوكاڵی پێ زیندوو بكەینەوە، ﴿ وَنُسۡقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقۡنَآ أَنۡعَٰمٗا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرٗا ﴾، بیشینۆشێنین لەوانەی كە دروستمان كردوون، بە ئاژەڵان و مرۆڤانێكی زۆر، (بیخۆنەوە).

﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَٰهُ بَيۡنَهُمۡ لِيَذَّكَّرُواْ ﴾، ئێمە ئەو ئاوەمان جۆراو جۆر كردوە لە نێوانیاندا، تاكو پەند وەربگرن، بە شێوەی تەرزە دەبارێ، بەشێوەی بەفر دەبارێ، بەشێوەی باران دەبارێ، بەشێوەی ئاونگ و شەونم دەبێ و، پاشان بە بەفر بە كرێوە دەبارێ، پرووشە دەكات، هەروەها تەرزە بە دەنكی گەورە گەورە دەبارێ، بە دەنكی گچكە گچكە دەبارێ، هەروەها باران بە خورزەم دەبارێ، بە نەرمە باران دەبارێ، بە باوە دێ، یانی: بە زۆر شێوە ئەو ئاوەی لە ئاسمانەوە دایدەبەزێنین، بە زۆر جۆرمان لێكردوە و، بەس یەك جۆر نیە، ﴿ لِيَذَّكَّرُواْ ﴾، تاكو وەبیریان بێتەوە، پەند وەربگرن، ﴿ فَأَبَىٰٓ أَكۡثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورٗا ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵكی ئامادە نەبوون، ملیان نەدا، مەگەر بۆ بێبڕوایی، یاخود: ﴿ كُفُورٗا ﴾، بە مانای سپڵەیی دێ، هەر سپڵەییان نواند لە بەرانبەر چاكەكانی خوادا ﷻ.

هەڵبەتە هەندێ لە زانایانیش ڕاناوی (ﻫ)ی سەر ﴿ صَرَّفۡنَٰهُ ﴾، یان گێڕاوەتەوە بۆ قورئان، واتە: قورئانمان بە زۆر جۆر بۆ دابەزاندوون، بەزۆر شێوە، بەڵام

زۆربەی خەڵكی ملیان نەدا بۆ هەق، بەڵكو هەر چاویان لە بێبڕوایی و لە سپڵەیی بوو، بەڵام بەپێی سیاقەكە زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی ئاو بێ لێرەدا، چونكە ئاویش باسكراوە لەم سیاقەدا.

﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴾، ئەگەر ویستباشمان لە هەر شارێكدا ترسێنەرێك و هۆشیار كەرەوەیەكمان دەنارد، بەڵام تۆمان بە بەس زانیوە بۆ هەموو مرۆڤایەتیی، بە درێژایی زەمان و بەپانایی زەمین، ﴿ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُم بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴾، تۆ بە قسەی كافران مەكە و، بەهۆیەوە (بەهۆی قورئانەوە)، جیهادێكی گەورەیان لەگەڵ بكە، یانی: بە شێوەیەكی گەورەو شێوەیەكی زۆر بەرفراوان و بەردەوام لەگەڵیان تێبكۆشە، بەڵكو خوا ﷻ هیدایەتیان بدات.

ئنجا خوا باسی نیعمەتێكی دیكەی خۆی دەكات، دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ ﴾، خوا ﷻ ئەو كەسەیە كە دوو دەریایەكانی تێكەڵ كردوون، ئەمەیان شیرین و سازگارە، ئەوەشیان سوێر و تاڵ و تفتە، ﴿ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾، لە نێوانیاندا پەردەیەكی داناوە، ﴿ وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾، هەروەها لێك قەدەغەبوونێكی بە مانای وشە قەدەغە، یانی: ڕێ نادرێ كە تێكەڵ بە یەكدی ببن، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەكاندا زیاتر باسی دەكەین، كە لەبەر دوو هۆكاران تێكەڵ نابن:

یەكەم: هەمیشە ئاستی ئاوی شیرین بەرزترە لە ئاستی ئاوی سوێری زەریایەكان، كە زۆربەی ئاوی كە ڕووبەری زەوی داپۆشیوە (سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی پانتایی زەوی) هی زەریایەكان و ئۆقیانووسەكانەو هەمووشی سوێرە، ئێمە ئاوی شیرینمان تەنیا لە ڕێی بارانەوە دەست دەكەوێ، ئاوی شیرینیش هەرلە ئاوی سوێرەوە دێ، بەڵام خوا ﷻ لەڕێی بارانەوە دەیپاڵێوێ و، سوێریی و تفتیی و تاڵییەكەی بەجێ دەمێنێ و، ئاوێكی شیرین و زوڵاڵمان بۆ دێ، ئاوی شیرین و زوڵاڵیش كە لە ڕێی بارانەوە و، لە ڕێی بەفرەوە و، لە ڕێی تەرزەوە، دەبارێ، هەمیشە لە شوێنە بەرزەكانی زەوی دەبارێ، لەسەر چیایەكان و

لە شوێنە بەرزەکان، بۆیە هەمیشە ئاوی شیرین دوای ئەوەی مرۆڤەکان پێویستییان پێی نامێنێ، دێتەوە نێو ئاوی سوێر و زەریاو ئۆقیانووسەکان، هەرگیز ئاوی ئۆقیانووسەکان نایەت بۆ سەر چیایەکان، کە تێکەڵ بە ئاوی شیرین بێ.

دووەم: پێکهاتەی ئاوی سوێرو ئاوی شیرین لە یەك جیان، بۆیە ڕووبارێکی گەورەی وەك ئەمازۆن بە درێژایی هەشتا (٨٠) کیلۆمەتر دەڕوات و، هەر ئاوی شیرینە، هەروەها لە هەندێك لە ئۆقیانووسەکان دا، سەرچاوەیەکی ئاوی شیرین هەیە، کە خەڵك لەنێو ئەو ئۆقیانووس و زەریا گەورەیەدا، دەچێ ئەو ئاوی شیرینە هەڵدەهێنجێ، لەبەرئەوەی تێکەڵ نابن.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ﴾، هەروەها خوا ﷻ ئەو کەسەیە کە لە ئاو مرۆڤی هێناوەتە دی، ئاو دەگونجێ مەبەست پێی ئاوی خواردنەوە بێ (ئاوی گشتیی) و، دەشگونجێ مەبەست لە (ئاو) لێرەدا (تۆو) بێ، ئەو تۆوەی پیاو و ئافرەت، کە یەك دەگرن و نوتفەی لێ پێك دێ، ئنجا ﴿ فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ﴾، گێڕاویەتی بە پشتێ و بەرێ، واتە: هەم لەڕێی پیاوەوە ڕەچەڵەك پەیدا دەبێ و، هەروەها هەم لە ڕێی ئافرەتیشەوە ڕەچەڵەك پەیدادەبێ، یانی: منداڵێك کە لە دایك دەبێ، چ کوڕ بێ و، چ کچ بێ، هەم دەچێتەوە سەر بابی و، هەم دەشچێتەوە سەر دایکی و، هەم سیفەتەکانی لە لای بابیەوە وەردەگرێ، مەرج نیە بەس هی بابی و باپیری، تاکو دەگاتەوە ئادەم، هەم سیفەتەکانی دایکیشی وەردەگرێ، مەرج نیە بەس خودی دایکی، دایکی و نەنکی، یاخود برایەکانی دایکی، یاخود دایك و بابی دایکی، هەتا دەگاتەوە حەووا، هەروەها دەگاتەوە ئادەم، ﴿ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴾، پەروەردگاریشت بە توانایە، واتە: بە توانایە لەسەر هەموو شتێك، ئەوەتا لە نوتفەیەك مرۆڤ دروست دەکات، کە نیزیکە بەچاو نەبینرێ، ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ﴾، لە جیاتی خوا ﷻ یان جگە لە خوا، شتێك دەپەرستن کە نە سوودیان پێ دەگەیەنێ، نە زیانیان لێ دەدات، ﴿ وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا ﴾، کافریش

لـە دژی پـەروەردگاری پشـتیوانە، پشـتیوانی کێیـە؟ واتـە: پشـتیوانی هـەر کەسـێکە، دژی پـەروەردگاری بـێ، بـە تایبـەت ئیبلیـس، هەمـوو ئەوانـەی کـە دژایەتیـی خـوای پـەروەردگار دەکـەن، کافـر پشـتیان دەگـرێ.

دوایـی خـوا ﷻ چەنـد ئامۆژگارییـەکی پێغەمبـەر ﷺ دەکات و دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، تۆمـان نەنـاردوە مەگـەر مـوژدەدەر و ترسـێنەر بی، ﴿ قُلۡ مَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍ ﴾، بڵـێ: مـن هیـچ جـۆرە کرێیەکتـان لـێ داوا ناکـەم، لـە بەرانبـەر گەیانـدنی پەیامـی خـوادا، ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلٗا ﴾، مەگـەر کەسـێك کـە بیـەوێ بـەرەو پـەروەردگاری ڕێ بگرێتـە بـەر، ئەمـە پێـی دەگوتـرێ: هـەڵاواردنی دابـڕاو (**الإستِثناء المُنقَطِع**)، چونکـە ئـەوە کـە خەڵك بـەرەو پـەروەردگاری ڕێ بگرێتـە بـەر، بەشـێك نیـە لـەو کرێیـەی کـە لە ڕستەی پێشـێدا لابـراوە، واتـە: تەنیا پاداشـتێك کـە مـن لـە ئێـوەم بـوێ، ئەوەیـە کـە ئێـوە ڕێ بـەرەو خـوا ﷻ بگرنەبـەر، ئـەوە خـەڵاتی منـەو ئـەوە کـرێ و پاداشـتی منـە، ئەگەرنـا هیـچ چاوەڕوانییەکـم لـە ئێـوە نیـە.

دوایـی خـوا ﷻ پێـی دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱلۡحَيِّ ٱلَّذِي لَا يَمُوتُ ﴾، پشـت ببەسـتە بـەو (خـوا) هـەر ژیـاوە، کـە هەرگیـز نامـرێ، کـە بـەس خوایـە ﷻ خـاوەنی ژیـانی ڕاستەقینەیە، ژیانێـکی زاتیـی و، ژیانێـکی بـەردەوام و، ژیانێـك کـە مـردنی پێش نەکەوتـوە و، مـردنی بەسـەردا نایـەت، ﴿ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِهِۦ ﴾، بـە سـتاییش کردنیـەوە بـە پـاکی بگـرە، واتـە: بڵـێ: (**سبحان الله**) (**الحمد لله**)، یاخـود هـەم بـە پـاکی بگـرەو هـەم ستاییشـیشی بکـە، ﴿ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴾، بەسـە ئـەو شـارەزا بـێ بـە گوناهـی بەنـدەکانی، واتـە: ئـەو مرۆڤـە لادەر و لاڕێیانـەی کـە گونـاح و تـاوان دەکـەن، بـۆ پەروەردگارتیـان لـێ بگـەڕێ، ئـەو چـاك دەزانـێ چـی دەکـەن و چـۆن دەکـەن و، گونـاح و تاوانەکانیـان چییـن؟

ئنجـا پێناسـەی خـوا ﷻ دەکات و دەفەرمـوێ: ﴿ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ﴾، ئـەو خوایـە ﷻ کـە ئاسـمانەکان و

زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، هێناونە دی، لە شەش ڕۆژاندا، واتە: شەش ماوە، شەش قۆناغ، چونکە ﴿ أَيَّامٍ ﴾، کە کۆی (یَومَ)ە، لە زمانی عەرەبیی دا بە مانای ماوەیەك لە کات دەگوترێ، بەڵام ئەوە کە ئێمە ئێستا دەڵێین: (یَوم)، واتە: شەو و ڕۆژ، کە کۆی شەو و ڕۆژ دەکاتە (٢٤) سەعات، ئەوە چەمك و واتایەکی باو و عورفیی ئێمەیە، ئەگەرنا (یَوم) لە لای خوا ﷻ، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ ﴾ الحج، واتە: ڕۆژێك لە لای پەروەردگارت، هێندەی هەزار (١٠٠٠) ساڵی ئێوەیە، کە دەیژمێرن، هەروەها لە سووڕەتی (المعارج)دا، دەفەرموێ: ﴿ تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾ ﴾، واتە: جیبریل و فریشتەکان لە ڕۆژێکدا بەرەو لای خوا بەرز دەبنەوە، کە ماوەکەی پەنجا هەزار (٥٠٠٠٠) ساڵە.

کەواتە: لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾، لە شوێنەکانی دیکەش، وەك لە تەفسیری سووڕەتەکانی: (الأنعام) و (الأعراف) و (یونس)دا باسمان کردوە، ﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾، واتە: بە شەش قۆناغ، خوا ﷻ ئەم گەردوونەی هێناوەتە دی، بە سەرو خواریەوە، بەئاسمانەکان و زەوییەوە، ﴿ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ﴾، دوایی (خوا ﷻ) چۆتە سەر عەرش، چۆتە سەر بارەگا، چۆتە سەر تەختی حوکمڕانیی، کە هەشت فریشتە، یان هەشت جۆرە فریشتە، یان هەشت جۆرە مەخلووق لە قیامەتدا هەڵیدەگرن، ﴿ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ ﴾ الحاقة، کەواتە: ڕاست نیە عەرش تەعبیرێکی ڕەمزیی بێ، بەڵکو جیسمێکەو دروستکراوێکی خوایە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ دا هاتوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {... **فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ، فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ، وَأَعْلَى الْجَنَّةِ، وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ، وَمِنْهُ تُفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ**}[1].

---

(١) حديث أبي هريرة: أخرجه أحمد : ٨٤٠٠، والبخاري : ٦٩٨٧، مطولًا، ومن حديث معاذ: أخرجه ابن ماجه برقم ٤٣٣١، ومن حديث عبادة بن الصامت: أخرجه الحاكم برقم ٢٦٩، وأخرجه أيضًا: الترمذي : ٢٥٣١.

واتە: ئەگەر داواتان لە خوا کرد، فیردەوسی لێ داوا بکەن، چونکە نێوەڕاستی بەهەشتە و، بەرزترین شوێنی بەهەشتە و، لە سەرووی فیردەوسەوە: عەرشی خوای خاوەن بەزەییە و، لە فیردەوسەوە ڕووبارەکانی بەهەشت هەڵدەقوڵن و دێنە خوار.

بەڵام ئایا ئەو عەرشە چۆنە و خوا ﷻ چۆن چۆتە سەر عەرش، چۆن بۆی بەرز بۆتەوە؟ دەڵێین: وەك بۆ خوا ﷻ شایستەیە، نەك وەك ئەوەی کە دێتە زەینی مرۆڤەکانەوە، کە شتێکی ماددیی دەچێتە سەر شتێکی دیکە، ئەوە بە نسبەت دروستکراوەکانەوەیە، بەڵام بە نسبەت خواوە ﷻ: ﴿لَيۡسَ كَمِثۡلِهِۦ شَيۡءٞۖ ١١﴾ الشورى، کەواتە: چوونە سەر عەرشەکەی خوای پەروەردگاریش، وەك هی دروستکراوەکان نیە، کە شتێك لەسەر شتێك دادەندرێ، پاشان عەرشیش یەکێکە لە دروستکراوەکانی خوا ﷻ و، خوا ﷻ پێش ئەوەی عەرش بخوڵقێنێ، چۆن بووە، دوای ئەوەی کە عەرشی دروستکردوە، گۆڕانی بەسەردا نەهاتوە.

﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ فَسۡـَٔلۡ بِهِۦ خَبِيرٗا﴾، خوا ﷻ زۆر خاوەن بەزەییە، هەر شتێکت ویست هەر لەو بپرسە، ئەو زۆر شارەزایە، یاخود لە بارەی پەروەردگارەوە لە شارەزایان بپرسە، ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسۡجُدُواْۤ لِلرَّحۡمَٰنِ﴾، ئەگەر پێیان گوترا (واتە: بە کافرەکان) کڕنووش بۆ خوای بەبەزەیی ببەن، ﴿قَالُواْ وَمَا ٱلرَّحۡمَٰنُ﴾، دەڵێن: ڕەحمان چییە؟! ﴿أَنَسۡجُدُ لِمَا تَأۡمُرُنَا﴾، ئایا کڕنووش بەرین بۆ شتێك کە تۆ فەرمانمان پێ دەکەی؟! ﴿وَزَادَهُمۡ نُفُورٗا﴾، ئەو قسەیە سڵەمینەوەو دوور کەوتنەوەی تێدا زیاد کردن.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي جَعَلَ فِي ٱلسَّمَآءِ بُرُوجٗا﴾، واتە: بەردەوام بەرزو بەپێزە و، بەرزیی و مەزنیی هەر بۆ ئەوە، ئەو زاتەی کە لە ئاسماندا بورجەکانی داناون، بورج بە مانای کۆشك دێ و، بە مانای ئەو

مەنزڵانەش دێ، کە ئەستێرەکان پێیاندا ڕەت دەبن، یاخود خۆرو مانگ پێیاندا ڕەت دەبن، هەروەها (بورج) بە مانای ئەستێرەی گەورەش دێ، واتە: بەردەوام بەرزو بەپێزە ئەو خوایەی کە لەسەرێ، لە ئاسماندا، ئەستێرەکانی داناون، ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا ﴾، هەروەها لە ئاسماندا چرا (سِراج)ی داناوە، کە مەبەست پێی خۆرە، ﴿ وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾، هەروەها مانگی ڕۆشنیش، ئنجا ناوی لە خۆر ناوە (سِراج)، وەك لە سوورەتی (النَّبأ)دا، دەفەرموێ: ﴿ سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ ﴾، واتە: چرایەکی زۆر تیشکدەر، بەڵام خوای پەروەردگار (قَمَر)، لێرەو لە چەند شوێنی دیکەش بە (مُنِير) وەسف دەکات، واتە: ڕۆشنکەرەوە، چونکە تیشکی خۆر زاتییەو هی خۆیەتی، بەڵام هی مانگ وەرگیراوە لە خۆرەوە، تیشکی بۆ دێ، ئنجا مانگ ڕۆشن دەبێتەوە و، دەبێتە هۆی ڕۆشنکردنەوەی سەر زەوییش، لە شەواندا.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً ﴾، (خوا ﷻ) ئەو کەسەیە کە شەوگار و ڕۆژگار بەدوای یەکدا دێنێ، واتە: جێگۆڕکەیان پێ دەکات، ﴿ لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴾، بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ خوای بکەوێتەوە بیر، یادی خوا بکات، ﴿ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴾، یان بیەوێ سوپاسگوزاریی بۆ خوا بکات، ئەو شەو و ڕۆژانە بەدوای یەکدا دێن، کە لە شەوگاردا دەگونجێ ئینسان بەندایەتیی بۆ خوا ﷻ بکات و، شەونوێژ بکات و، عیبادەت و تاعەت بکات و، لە ڕۆژێشدا دەگونجێ کارو کاسبیی بکات.

دەشگونجێ ﴿ يَذَّكَّرَ ﴾، پەیوەندیی بە ڕۆژگارەوە هەبێ، لە ڕۆژگاردا مرۆڤ نیعمەت و چاکەکانی خوای بکەونەوە یاد، بەڵام لە شەوگاردا سوپاسگوزاریی بۆ خوا ﷻ بکات، وەك پێغەمبەر ﷺ دایکمان عائیشە لێی دەگێڕێتەوە لە صەحیحی بوخاریی دا، کە شەوێ شەو نوێژی کردوە، زۆر ماوەتەوە لە سەجدەدا، تاکو دایکمان عائیشە پێی وابووە گیانی سپاردوە، وەفاتی کردوە، دوایی دایکمان عائیشە پێی دەڵێ: خوا ﷻ لە هەموو شتێکی تۆ خۆش بووە، بۆچی هێندە

خۆت ئەزیەت دەدەی؟ ئەویش دەفەرموێ: {**أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدَاً شَكُورًا**}(١)، واتە: ئایا نەبمە بەندەیەکی سوپاسگوزار؟ (**شُكُور**) چاوگە، یانی: سوپاسگوزاریی، کە لێرەدا دەگونجێ مەبەست پێی تاعەتی شەوێ بێ، هەروەك (**تَذَكُّر**)یش، مەبەست پێی هێنانەوە بیر خۆی بێ، بۆ چاکە و نیعمەتەکانی خوا ﷻ لە ڕۆژێدا.

(١) {عَنْ عائشة رَضي الله عنها : أَنَّ النَّبيّ ﷺكَانَ يقُومُ مِنَ اللَّيلِ حَتَّى تَتَفطَّرَ، قَدَمَاهُ، فَقُلْتُ لَهُ: لِمَ تَصنَعُ هَذَا يَا رسولَ الله! وَقدْ غَفَرَ الله لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ: أَفَلا أُحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْداً شَكُوراً} مُتَّفَقٌ عَلَيهِ: البخاري: ٤٨٣٧، ومسلم:٢٨٢٠، هَذَا لفظ البخاري.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خستنە ڕووی کۆمەڵێك لە چاکەو نیعمەتەکانی خوا ﷻ، وەك سێبەر و خۆر و شەوگار و خەوتن و ڕۆژگار بۆ کارو کاسبیی و، گەڕان و سووڕان و، بایەکانی پێش باران و، ئاوی پاککەرەوەی ئاسمان و، جۆرا وجۆرکردنی:

خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۚ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِّنُحْـِۧىَ بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا وَنُسْقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقْنَآ أَنْعَٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَٰهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا۟ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ ﴾، ئایا سەرنجی پەروەردگارتت نەداوە، نەتڕوانیوە بۆ پەروەردگارت؟ لێرەدا: ﴿ أَلَمْ تَرَ ﴾، (**الرُّؤيَةُ بَصَرِيَّةٌ وَضُمِّنَ الفِعلُ «تَرَ» مَعنَى النَّظَرِ، فَعُدِّيَ بـ «إلى»**)، وشەی: (**تَرَ**) بینیت، لێرەدا مەبەست پێی بینینی چاوە {چونکە سێبەر و خۆر بە چاو دەبیندرێن} کرداری (تَرَ)، مانای تەماشاکردنی خراوەتە نێو، بۆیە بە (إِلَىٰ)، بەرکاری خواستوە، ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ ﴾، (**أَلَم تَنظُر إلى رِبِّكَ**)، کە مەبەست تەماشا کردنی پەروەردگار نیە، چونکە پەروەردگار نابیندرێ، یانی: ئایا تەماشای کردەوەی پەروەردگارت نەکردوە، تەماشای ئەو سیستمی پەروەردگارتت نەکردوە، چییە؟!

٢)- ﴿كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ﴾، چۆن سێبەری درێژ کردۆتەوە، ﴿مَدَّ﴾، یانی: درێژی کردۆتەوە، یاخود پانی ڕاخستوە، سێبەری وا لێنەکردوە کە لە شوێنی خۆی بوەستێ، بەڵکو سێبەر هەمیشە لە جووڵەدایە درێژ دەبێتەوە، دوایی کورت دەبێتەوە.

﴿كَيْفَ﴾ لێرەدا مەبەست پێی پرسیار کردن نیە، بەڵکو ﴿كَيْفَ﴾، لێرەدا ناوێکە چۆنیەتییمان پیشان دەدات، دەلالەت لەسەر چۆنیەتی دەکات، واتە: **(أَلَم تَرَ إِلَى رَبِّكَ إِلَى هَيئَةِ مَدِّهِ الظِّلَّ)**، تەماشای شێوە درێژ کردنەوەی پەروەردگارت ناکەی بۆ سێبەر، چۆنی بەردەوام کردوە؟ کە بەهۆی جووڵەی زەوی و سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا، لە بەرانبەر خۆردا، سێبەر دەجووڵێ، ئەگەرنا ئەگەر زەوی بە دەوری خۆی دا نەخوولابایەوە، وەك هەندێ لە خڕۆکەکان، کە سووڕانەوەی دەوری خۆیانیان نیە، هەمیشە نیوەیان شەوە و، نیوەشیان ڕۆژە و، نیوەیان تاریکە و، نیوەیان ڕووناکە، بەڵام سەر زەوی وانیە، بۆچی؟ چونکە زەوی بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، بۆیە بەردەوام تاریکیی و ڕووناکیی لەسەر گۆی زەوی بە دەوری یەکدا دێن، وەك یەکدی ڕاو بنێن، وەك لە سوورەتی **(الأعراف)**دا دەفەرموێ: ﴿يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ...﴿٥٤﴾﴾، واتە: خوا بە شەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ، بە خێرایی بەدوای دەکەوێ، وەك یەکدی ڕاو بنێن، هەڵبەتە هەر شەوگار بە دوای ڕۆژگار ناکەوێ، ڕۆژگاریش بە دوای شەوگار دەکەوێ.

٣)- ﴿وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا﴾، ئەگەر خوا ﷻ ویستبای سێبەری وەستا و دەکرد، جووڵەی نەدەبوو، ئەویش بەهۆی ئەوەوە ئەگەر زەوی نەخولابایەوە بە دەوری خۆیدا، هەمیشە نیوەی شەو دەبوو، نیوەی ڕۆژ دەبوو، ئنجا بزانە ژیان چۆن دەبوو؟

٤)- ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾، دوایی خۆرمان کردۆتە بەڵگە لەسەری، یاخود خۆرمان کردۆتە ڕێ نیشاندەری، **(الدَّلِيلُ: المُرشِدُ إِلى الطَّرِيق)**، واتە: بەهۆی خۆرەوە ئێمە سێبەرەکە دەبینین و سێبەر جووڵە دەکات، بە هۆی خۆرەوە ئێمە ئەندازەی درێژ بوونەوەی نیسێیەکان و تاریکییەکان دەزانین، بەهۆی جووڵەی خۆرەوە ئێمە دەزانین کاتەکانی کارەکان چۆنن؟

٥)- ﴿ ثُمَّ قَبَضْنَٰهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴾، دوایی بە هێنانەوەیەکی ئاسان و هێدیی بۆ لای خۆمان هێناوەتەوە، (قَبَضَ) لە بەرانبەری ﴿ مَدَّ ﴾دایە، ﴿ مَدَّ ٱلظِّلَّ ﴾، سێبەری درێژ کردۆتەوە، بەڵام: ﴿ قَبَضْنَٰهُ ﴾، واتە: هێناومانەتەوە، (قَبْض) یانی: وێکهێنانەوە، ﴿ مَدَّ ﴾، یانی: درێژ کردنەوە، دوایی سێبەرمان بۆ لای خۆمان هێناوەتەوە، ﴿ قَبْضًا يَسِيرًا ﴾، بە هێنانەوەیەکی ئاسان، یاخود هێنانەوەیەکی هێواش هێواش و پلە پلە، کە هەستی پێ ناکرێ، واتە: دوایی سێبەرمان وردە وردە کەم کردۆتەوە، لە درێژ کردنەوەکەیمان کەم کردۆتەوە، لێرەدا وشەی (قَبض) وەرگرتن، خوازراوەتەوە بۆ (نَقص)، کەمکردنەوە.

٦)- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا ﴾، هەروەها (خوا ﷻ) ئەو کەسەیە کە شەوگاری بۆ کردوونە پۆشاک، وەك پۆشاك داتان دەپۆشێ و، خەوتنیشی بۆ کردوونە پشوودان و، ڕاگرتنی کارو جموجۆڵ و چالاکییەکان.

٧)- ﴿ وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا ﴾، ڕۆژگاریشی بۆ کردوون بە کاتی بڵاوبوونەوە، خوا ﷻ وشەی (نُشُور)ی، بۆ زیندوو بوونەوەش بەکارهێناوە، لێرەشدا بۆ بێداربوونەوە لە خەوی بەکارهێناوە و، (نُشُور) بە مانای (إنتِشار) بڵاوبوونەوەیە.

٨)- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ﴾، خوا ﷻ ئەو زاتەیە، کە بایەکان وەك موژدە لە پێش دەستی بەزەییەکەی خۆیەوە ناردوون، بەزەییەکەی چییە؟ ئەو ئاوەیە کە لە ئاسمان دێتە خوار، کە خوا لە چەند شوێنێ لە قورئاندا، ناوی لێناوە ڕەحمەت، هەم لێرەدا و، هەم لە سووڕەتی (الأعراف)داو، لە چەند شوێنی دیکەش دا، چونکە لە ڕاستییدا ئەو ئاوەی لە ئاسمان دێتە خوار، ئەو ئاوە شیرین و زوڵاڵ و خۆشە، کە ئەگەر ئەوە نەبووایە، ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی نەدەبوو، هەروەها ژیانی ڕووەك نەدەبوو، ژیانی ئاژەڵان نەدەبوو، بۆیە ناوی لێناوە ڕەحمەت، چونکە ئەو ئاوە بەرجەستەکەرێکی زۆر گەورەو گرنگی بەزەیی و میهرەبانیی و لوتفی خوای پەروەردگارە، بەرانبەر بە مرۆڤەکان و، بەرانبەر بە ئاژەڵەکان و ژیانداران بە گشتیی، بۆیە دەفەرموێ:

٩)- ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا﴾، لەسەرێوە ئاوێکی پاککەرەوەمان دابەزاندوە، یاخود ئاوێکی زۆر پاك، (**طَهُور**) دەگونجێ بە مانای: (**بالِغٌ فِي الطَّهارَة**)، زۆر پاك بێ، دەشگونجێ بە مانای: پاك و پاككەرەوە بێ، یانی: (**طَاهِرٌ فِي نفسهِ، مُطَهِّرٌ لِغَيرِهِ**)، بۆچی خوا ﷻ ئەو ئاوە لە ئاسمانێوە دادەبەزێنێ؟ کە ئەو ئاوە بە سێ حاڵەتان دادەبەزێ: ١- حاڵەتی باران، ٢- حاڵەتی بەفر، ٣- حاڵەتی تەرزە، بۆچی؟

١٠)- ﴿لِّنُحْـِۧىَ بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا﴾، بۆ ئەوەی سەر زەوییەكی دێمەكارو وشكی پێ زیندوو بكەینەوە، ﴿بَلْدَةً﴾، یان (**بَلَداً**)، یانی: (**أَرْضَاً**)، وشەی (**بَلَد**) لە زمانی عەرەبییدا هەم بە (**مُذَكَّر**) دێ و، هەم بە (**مُؤَنَّث**)یش دێ، بۆیە لێرە كە دەفەرموێ: ﴿بَلْدَةً مَّيْتًا﴾، وشەی ﴿بَلْدَةً﴾ی بە (**مَيِّت**)، وەسفكردوە، لە جیاتی بفەرموێ: (**بَلْدَةً مَيتَةً**)، لەبەر ئەوەی وشەی ﴿بَلْدَةً﴾، مانای شوێن (مكان)ی تێدا ڕەچاو كراوە، كە (**مكان**)یش (**مُذَكَّر**)ە، (**مُذَكَّر**)ی مەجازییە، بۆیە بە (**مَيِّتاً**)، هێناویەتی.

١١)- ﴿وَنُسْقِيَهُۥ مِمَّا خَلَقْنَآ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی بینۆشێنین بەوانەی كە دروستمان كردوون، كێن؟

١٢)- ﴿أَنْعَـٰمًا وَأَنَاسِىَّ كَثِيرًا﴾، ئاژەڵانێك و مرۆڤانێكی زۆر، ئەو ئاوە شیرین و زوڵاڵەیان پێ بنۆشێنین، (**نُسقِيَهُ**)، دەڵێ: (**سَقَى: أَعطَى الشَّرَابَ**)، (**سقى**) خواردنەوەی پێدا، بەڵام (**أَسقى**) یانی: (**هَيَّأَ الماءَ لِلشُّرْبِ**)، ئاوەكەی بۆ خواردنەوە ئامادەكرد، (**سَقَى**) هەیەو (**أَسْقَى**) هەیە، (**سَقَى**)، (**ثُلاَثِي**)یەو (**أَسقى**) (**رُبَاعِي**)یە، (**سَقَى**) یانی: ئاوی پێدا، یاخود خواردنەوەی پێدا، بەڵام (**أَسقى**) یانی: خواردنەوە، یاخود ئاوی ئامادەكرد بۆ خورانەوە.

﴿مِمَّا خَلَقْنَآ﴾، (**مِنْ**) لە ﴿مِمَّا﴾دا بۆ بەشێك (**تَبعِيض**)ە، (ما)ش (**مَوصُولَة**)یە، یانی: (**مِن الَّذِي خَلَقنا**)، ئەو ئاوەی لە ئاسمان دامانبەزاندوە، لەوانەی كە دروستمان كردوون، بە ئاژەڵانێك و مرۆڤانێكی زۆری بنۆشێنین، (**أُناسي**) كۆی (**إِنسِي**)یە، هەندێكیش گوتوویانە: كۆی (**إِنس**)ە، كە (**إِنسِي**) هاوواتای ئینسانەو

(**ي**)ەکـە بـۆ نەسـەب نیـە، وەك: (**كُـرسِي**) و (**كَـرَاسي**)، (**إِنسِي**)یـش، (**ي**) کـە بـۆ پـاڵ وێدان نیـە، بەڵکـو هـەر یـائی ئەصـلی خۆیـەتی، وەك چـۆن (**كُرسِي**) یائەکـەی پیتێـکی پێکهێنـەری ئەصڵـی وشـەکەیە، (**كُـرسِي**) بـە (**كَـراسى**) کۆدەکرێتـەوە، (**إِنسي**)یـش، بـە (**أُنـاسي**) کۆدەکرێتـەوە.

١٤)- ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَهُ بَيْنَهُمْ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئەو ئاوەمان لەنێوانیاندا جۆراو جۆر کردوە، (**تَصرِيف**) بە مانای (**تَغِيير**) و بە مانای (**تَنوِيع**) دێ، واتە: گۆڕیومانە، نەك بە یەك حاڵەت داباریّ، بەس باران بێ، ئەگەر تەنیا باران بووایە، یەکسەر ئەوەی کە دەباری دەباری، بەڵام دوایی کۆ نەدەبۆوە، یەکسەر دەهاتە خواریّ و تەواو، بەڵام خوا ﷻ بە شێوەی بەفریش دەیبارێنێ، بۆ ئەوەی لەسەر چیایەکان کۆبێتەوە، زۆربەی ئاوی سەرچاوەکان کە دەچێتە نێو زەویی، ئاوی بەفرە، وردە وردە دەتوێتەوەو بە زەویدا دەچێتە خوار، ئەگەر باران بی، یەکسەر دێ، بۆیە ئەو کاتانەی باران زۆر بە لێزمەو خوڕزەم دەباریّ، یەکسەر لافاو هەڵدەستێ، بەڵام بە بەفر لافاو هەڵناستێ، ئەو بەفرە لە شوێنی خۆی دەمێنێتەوە، وردە وردە بە زەویدا دەچێتە خوار، هەروەها بە شێوەی تەرزەش، خوا ﷻ دەیبارێنێ، واتە: ئاوەکەمان جۆرا و جۆر کردوەو، تەنیا بە یەك حاڵ نیە، بەڵکو بە سێ حاڵەت دێتە خوار:

أ- بە حاڵەتی شلیی.

ب- بە حاڵەت شیکراوەیی کە بەفرە.

ج- بە حاڵەتی ڕەقیی و توندیی کە تەرزەیە، هەروەها **﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَهُ بَيْنَهُمْ ﴾**، واتە: ئەو ئاوە شیرینەمان ئەوە نیە، کە هەر لە یەك شوێن بباریّ، بەڵکو لە زۆر شوێن دەباریّ و خوا ﷻ بە هەموو زەویدا بڵاوی دەکاتەوە، بۆچی؟

١٥)- ﴿ لِيَذَّكَّرُواْ ﴾، بۆ ئەوەی پەند وەربگرن، ئەمە خوێندراویشەتەوە: (**لِيَذكُرُوا**)، بۆ ئەوەی بێتەوە یادیان، چونکە (**ذَكَرَ**) پێچەوانەی (**نَسَى**)یە، (**نَسَى**) یانی: لەبیری چوو، (**ذَكَرَ**) یانی: هاتەوە بیری.

پێشتریش گوتمان: هەندێك لە زانایان ڕاناوی (هـ)ی سەر ﴿صَرَّفْنَٰهُ﴾ یان بۆ قورئان بردۆتەوە، واتە: قورئانمان بە زۆر جۆر بۆ ڕوونکردوونەوە، بەڵام سیاقەکە یارمەتی نادات.

١٦)- ﴿فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی، ئامادە نەبوون، مەگەر بۆ سپڵەیی و بێبڕوایی، واتە: ئامادە نەبوون بۆ بڕوا هێنان و شوکرانە بژێریی، زۆربەی خەڵکی، بەڵکو هەر سەریان خورا بۆ سپڵەیی و بێبڕوایی، ﴿كُفُورًا﴾، لێرەدا چاوگە، بە مانای کوفر دێ، دەشگونجێ بە مانای (كُفْرَان) بێ، کوفر واتە: بێبڕوایی (كُفران)یش، واتە: سپڵەیی و ناسپاسیی.

مەسەلەی دووەم:

خـوا ﷻ نەیویسـتوە ئەگەرنـا لـە هەمـوو ئاوەدانییەکـدا ترسـێنەرو ورياکەرەوەيـەک دەنـارد، کـە مەبەسـت پێغەمبەرانـە (علیهـم الصلاة والسـلام)، بۆيە پێويسـتە پێغەمبەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ گـوێ بـە کافـران نـەدات و، بەهـۆی قورئانـەوە تێکۆشـانێکی گەورەيـان لەگـەڵ بـکات، چونکـە بـەس خۆيـەتی ترسـێنەر و هۆشـيارکەرەوە لەلايـەن خـوای پـەروەردگارەوە، بـۆ هەمـوو مرۆڤايەتيـی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُم بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴾، ئەگەر ویستبامان لە هەر شارێك، لە هەر ئاوەدانییەکی گەورەدا، ترسێنەرو هۆشیارکەرەوەیەکمان دەنارد، زۆر جار گوتوومانە: (إنذار)، واتە: (إِخبارٌ مَعَ تَخْوِيفٍ)، یان (إِعْلاَمٌ مَعَ تَخْوِيفٍ)، ئاگادارکردنەوەیە، یان هەواڵ پێدانە، وێڕای ترساندن، کە بە کوردیی دەبێتەوە بە: ترساندن و، وشیارکردنەوە، یان وریاکردنەوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەگەر ویستبامان لە هەر ئاوەدانییەکدا، ترسێنەرێکمان دەنارد، کەواتە: خوا نەیویستوە، بەڵکو ویستوویەتی، یەك ترسێنەر و هۆشیارکەرەوە بۆ هەموو مرۆڤایەتیی بنێرێ.

زەمەخشـەریی خـاوەنی تەفسـیری (الکشـاف) بـۆ ڕوونکردنـەوەی چەمـکی ئـەم ڕسـتە قورئانییـە، دەڵـێ: **(وَلَـو شِـئنا: لَخَفَّفْنَـا عَنْـكَ أَعْبَـاءَ نَـذارَةِ جَمِيـعِ القُـرَى، وَلَبَعَثنـا فِي كُلِّ قَرِيَـةٍ نَبِيًّـاً يُنذِرُهـا، وَإِنَّمـا قَصَرنَـا الأَمـرَ عَلَيـكَ، وَعَظَّمْنَـاكَ عَـلَى سَـائِرِ الرُّسُـلِ، فَقابِـل ذَلِـكَ بِالتَّصَـبُّرِ)**.

واتـە: ئەگـەر ویسـتبامان ئـەرکی ترسـاندن و وریاکردنەوەی هەمـوو ئاوەدانییـەکان و، شـارو وڵاتانمـان لەسـەر تـۆ سـووك دەکـرد و، لـە هـەر ئاوەدانییەکـدا پێغەمبەرێکـمان

دەنارد، تاكو وریایان بكاتەوەو بیانترسێنێ و وەخەبەریان بێنێ، بەلام ئیشەكەمان تەنیا لەسەر تۆ كورت هەڵێناوەو، تۆمان بە مەزنگرتوە بەسەر هەموو پێغەمبەراندا {كە ئەوان هەر كامێكیان بۆ ئاوەدانییەك و، بۆ قۆناغێك و، بۆ كاتێك و، بۆ كۆمەڵگایەك نێردراون، بەلام تۆ بۆ هەموو مرۆڤایەتیی، بە درێژایی زەمان، بە پانایی زەمین} بۆیە تۆش پێشوازیی لەو ئەركە بكە، بە خۆڕاگریی و بە پشوو درێژییەوە.

٢)- ﴿ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾، ئنجا بە قسەی كافران مەكە، وشەی (**طاعَة**) كە لە قورئاندا زۆر دووبارە بۆتەوە، (**الطَّاعَةُ: عَمَلُ المَرءِ بِما يُطلَبُ مِنْهُ**)، (**الطَّاعَة**) بریتیە: لەوە كە مرۆڤ كارێك بكات كە لێی داواكراوە، ئنجا چ بەباری خێردا و، چ بەباری شەڕدا، بۆیە من پێم وایە (**طاعَة**) بە {بە قسەكردن} و {فەرمانبەریی} و {بە گوێڕایەڵیی} دەگونجێ مانا بكرێ، واتە: گوێڕایەڵیی كافران مەكە و، بە قسەیان مەكە و، فەرمانبەرییان مەكە، ئەوەی پێت دەڵێن جێبەجێی مەكە، هەڵبەتە خوا ﷻ لێرەدا كە بە (لا)ی (**النهي**) هێناویەتی: ﴿ فَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴾، بۆیە فیعلەكەشی پێ زەنەدار (مجزوم)ە، ئنجا كە ئەوە دەفەرموێ: مەبەست پێی وریاكردنەوەو بێداركردنەوەی پێغەمبەرە ﷺ ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە، كە پێغەمبەری خوا بە قسەی كافرانی كرد بێ و، خوای پەروەردگاریش بفەرموێ: بە قسەیان مەكە، بەڵكو بەس هۆشداریی پێدانیەتی.

٣)- ﴿ وَجَـٰهِدْهُم بِهِۦ جِهَادًا كَبِيرًا ﴾ بەو (قورئان)ەش تێكۆشانێكی گەورەیان لەگەڵ بكە، بێگومان مەبەست پێی بێبڕوایانی ڕۆژگاری پێغەمبەرە، بەنسبەت ئەوەوە و، بەنسبەت شوێنكەوتووانیشیەوە، بێبڕوایانی سەرجەم كۆمەڵگاو ڕۆژگارەكانە.

مەسەلەی سێیەم:

تێکەڵکردنی هەردوو ئاوی شیرین و سوێرو، دانانی نێوانێك لە بەینیاندا، تاكو ئاوێتەی یەكدی نەبن و، دروستكردنی مرۆڤ لە ئاو و، دابەشكردنی وەچەكەی بۆ هەردوو جۆری پشتێ و بەرێ، یاخود نێرو مێ:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

خوا ﷻ هەر لەسەر خستنەڕووی نیعمەتەكانی خۆی و، ڕوونكردنەوەی چاكەكانی خۆی، كە لە دیاردەو دیمەنە سروشتییە سەرسووڕهێنەرەكاندا بەرجەستە دەبن، بەردەوامە، دەفەرمووێ:

١)- ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ﴾، هەروەها خوا ﷻ ئەو كەسەیە، دوو دەریایەكانی تێكەڵكردوون، بەریداونەوە نێو یەكدیی، چونكە (**مَرَجَ الدَّابَّةَ فِي المَرْعَى**)، واتە: ڕستی بۆ شل كردوەو بەری هەڵداوە، (**البَحْر: الماءُ المُستَبْحَرُ أَي: الكَثِيرُ العَظِيم**)، لە زمانی عەرەبیدا (**بَحْر**) یانی: ئاوێكی زۆر و مەزن، مەرج نیە تەنیا ئۆقیانووسەكان بێ، بەڵكو ڕووباریش هەر (**بحر**)ی بۆ بەكاردەهێنرێ، وشەی (**يَمّ**)یش، بە هەمان شێوە، هەر بە مانای ئاوی زۆر دێ، ئنجا چ دەریا بێ و، چ ڕووبارێكی گەورە بێ، كە لە شێوەی دەریادا بێ، ئەوەش بۆیە دەڵێین: چونكە خوا ﷻ كە دەفەرمووێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ﴾، خوا ﷻ ئەو

کەسەیە کە دوو ئاوە زۆرەکانی بەرهەڵداونە نێو یەکدی، پێکی گەیاندوون، مەبەستی پێ ئاوی شیرین و ئاوی سوێرە، کە ئاوی شیرین لە ڕووبارە گەورەکاندا بەرجەستەیە، وەك: ڕووباری نیل و دیجلەو فوڕات و ڕووباری ئەمازۆن و سەیحوون و جەیحوون، ئەو ڕووبارە گەورانەی کە لە دنیادا هەن، ئاوی شیرین دێننە خوار و، دەڕۆن دوایی تێکەڵ بە زەریاکان دەبن، کە ئاوی سوێرن، بۆیە دەگونجێ هەردووکیان وشەی بەحریان بۆ بەکاربێ، چونکە (بَحر) یانی: ئاوێکی زۆری مەزن، ئنجا خوا ﷻ پێناسەی دوو ئاوە زۆرەکان دەکات:

٢)- ﴿ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ ﴾، ئەمەیان شیرین و زوڵاڵە، واتە: بە ئاسانیی لە گەروو دەچێتە خوار، (**عَذْب**) بە مانای: (**حُلْو**) شیرینە، (فرات)یش، یانی: (**سائِغٌ فِي الحَلقِ**)، بە ئاسانیی لە گەروو دەچێتە خوار، کە سازگاری پێ دەڵێن و، وەك سوێر و ناسازگار، لەبەر تاڵیی و تفتیی لە گەروو ناگیرێ.

٣)- ﴿ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞ ﴾، ئەمەشیان سوێر و تاڵ و تفتە، (**مِلْح**) یانی: (**المَالِح**)، (**مِلْح**) یانی: خوێ، بەڵام لێرەدا بە مانای سوێرە، نەك خوێ، یانی: ئاوێکی سوێر، ﴿ أُجَاجٞ ﴾یش، یانی: (**شَدِيدُ المُلُوحَةِ وَالحَرَارَة**)، زۆر سوێر و زۆر گەرم، یاخود تاڵ و تفت، خوا ﷻ ئەو دوو جۆرە ئاوە زۆرەی بەرهەڵداونە نێو یەکدی و، وایکردوە بگەنە یەکدی.

٤)- ﴿ وَجَعَلَ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٗا ﴾، بەڵام لە نێوانیاندا پەردەیەکی داناوە، (**البَرزَخُ: الحَائِلُ بَينَ الشَّيْئَينِ**)، پەردەیەك كە لە نێوان دوو شتاندا بێ و، نەهێڵێ پێکەوە ئاوێتە ببن، نەك نەهێڵێ بگەنە یەکدی، گەیشتوونە یەکدی، بەڵام ناهێڵێ پێکەوە ئاوێتە ببن.

٥)- ﴿ وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، ئەو پەردەیە بە هەردووك ئاوەکان، بە هەردوو دەریایەکان، دەڵێ: نابێ تێکەڵ بن، قەدەغەیە تێکەڵ بن، ﴿ وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا ﴾، یانی: (**مَنْعَاً مَمنُوعاً**).

واتاو هۆکاری تێکەڵ نەبوونی دەریای سوێر و شیرین

ئەمــە پێویســتە تۆزێــك شــیی بکەینــەوە: ئایــا مەبەســت لــە بەرهەڵدانــە نێــو یەکدی ئاوی شیرین و سازگار، لەگەڵ ئاوی سوێرو تاڵ و تفت و، پاشان پەردە لە نێوان دانانیان و، پێکەوە ئاوێتە نەبوونیان، چییە؟

پسپۆڕان سێ هۆکاریان باسکردوون:

١)- بەرهەڵدانە نێو یەکدی هەردوو ئاوەکان ئەوەیە، کە بوار بدرێ بگەنە یەکدی، ئەوەش دیارە، هەم ڕووبارەکان کە ئاوی شیرینیان تێدایە: ڕووبارەکانی: نیل و دیجلە و فوڕات و ئەمازۆن و ڕووبارەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، هەموو ئەو ڕووبارە گەورە گەورانە، کە ئاوی شیرینن، دوایی دەڕۆن و دەڕژێنەوە نێو زەریاو ئۆقیانووسەکان، کە هەمووی ئاوی سوێر و تاڵ و تفتە، ئەوە شێوەی بەرهەڵدانە نێو یەکدی، بەڵام تێکەڵ نەبوون و ئاوێتە نەبوونیان، ئەوەی تاکو ئێستا دیارە ئەوەیە کە شوێنی ئاوی شیرین بەرزە، هەمیشە ئاوە شیرینەکان، کە ئاوی باران و بەفرو تەرزەن، لە چیایەکان و لە شوێنە بەرزەکان دەبارن و کۆدەبنەوە، دوایی ئەو بەفرو تەرزەو بارانە، دادەکرێ، لەنێو خەزنەکانی چیایەکاندا، دوایی وردە وردە بە شێوەی کانیی و، سەرچاوەو بیرو، کارێزو ئەوانە دێتە دەرێ، بەڵام دوای ئەوەی مرۆڤەکان کاریان پێنامێنێ، بۆ خواردنەوەو ئاودێریی و شۆردن و شوارو، دوای ئەوەی پێداویستییەکانی خۆیانی پێ جێبەجێ دەکەن، ئنجا بەری دەدەن و، ئەو ئاوە دەچێتەوە نێو دەریایەکان، کەواتە: هۆی تێکەڵ نەبوونی ئاوی شیرین و سوێر، ئەوەیە کە شوێنی ئاوی شیرین بەرزەو، شوێنی ئاوی سوێر نزمە.

کــە ئەگــەر بــە پێچەوانــەوە بووایــە: شــوێنی زەریایــەکان و ئۆقیانووســەکان بــەرز بووایــە، لەوێــڕا ئــاو هاتبایــە نێــو ئــاوە شــیرینەکە، بــە تەئکیــد ئــەو کاتــە ئێمــە ئــاوی شــیرینمان لــێ ون دەبــوو، چونکــە ئــاوی ســوێر زۆر زۆرە، یــانی: ســێ لەســەر چــواری

ڕووبەری زەوی، پانتایی زەوی، ئۆقیانووسەكان دایدەگرن، ئەندازەیەكی كەمی ئاو، ئاوی شیرینە، چ ئەو دەریاچانە بن، كە مرۆڤ دروستیان دەكات، چ ڕووبارەكان بن، چ گۆم و گۆڵەكان بن، ئەوە هۆكارێكی گرنگی تێكەڵ نەبوونیان، كە لە ڕووی جوگرافییەوە، شوێنی ئاوی شیرین بەرزترە، ئاوی شیرین دەچێتە نێو ئاوی سوێر، نەك ئاوی سوێر بە مل ئاوی شیریندا بێ.

٢)- ئاوی شیرین و سوێر جۆری پێكهاتەكەیان جیایە، بۆیە كاتێك كە ئاوی شیرین دەڕژێتەوە نێو ئاوی سوێریش، ماوەیەكی زۆر هەر تێكەڵ نابن، بۆ وێنە: ڕووباری ئەمازۆن كە لە چركەیەكدا سێسەد هەزار مەتر سێجا (٣٠٠٠٠٠)م٣ دەڕوات، دەچێتە نێو قووڵایی ئۆقیانووسی ئەتڵەسیی، هەشتا (٨٠) كیلۆمەتر دەڕوات، بەڵام ئاوی ڕووبارەكە هەر شیرین دەمێنێتەوە، یانی: بە درێژایی هەشتا كیلۆمەتر، خەڵك دەتوانێ بچێتە نێو ئۆقیانووسی ئەتڵەسیی و، لەوێدا ئاوی شیرین هەڵهێنجێ، لە ئاوی ئەو ڕووبارەی ئەمازۆن، هەروەها شوێنەكانی دیكەش ئاوە شیرینەكەیان بەهەمان شێوە دیارە، بەڵكو لە هەندێ شوێناندا لە وڵاتانی كەنداو، لەنێو ئۆقیانووسدا و لەنێو زەریا گەورەكاندا كە ئاوەكەیان شیرین و تاڵە، كانیی و سەرچاوەی گەورە هەن، خەڵك دەچنە نایو قووڵایی ئەو زەریایە و، ئاوی شیرین و زوڵاڵ، لەوێ هەڵدەهێنجن، كانییەو دەردەقوڵێ و، ئاوی شیرین و زوڵاڵ، لە گەڵ ئاوی سوێری ئۆقیانووسەكەدا تێكەڵ نابێ[1].

٣)- پسپۆڕان و زانایان دەڵێن: نەك هەر ئەوەندە، بەڵكو دەریای سوور كە كاتی خۆی (**بَحر القُلْزُم**)یان پێگوتوە، ئەوەی نێوان میسرو دەشتی سینا، لەگەڵ دەریای سپی نێوەڕاست و، لەگەڵ دەریای ڕەش و، لەگەڵ ئۆقیانووسەكانی دیكە، ئەوانە هەر كامێكیان وەختێ كە لە مانگی دەستكردەوە تەماشایان كردوون، سەرنجیان داوە: هەر كامێكیان شێوەی پێكهاتەكەی جیایە و، خەتێكی باریكیان لە بەیندا هەیەو، ئاوەكان تێكەڵ بە یەكدی نابن، ئاوێتەی یەكدی نابن، واتە: ئاوی ئۆقیانووسەكانیش، جۆرێك لە نێوانیان لەبەیندا هەیە، چ جای، ئاوی سوێر و شیرین!

---

(١) تفسير النابلسي ج٦، ص٢٦٩.

زانایەکی گەورەی دەریاناس، دوای ئەوەی ئەو ڕاستییەی بۆ کەشف دەبێ، کە هەواڵی پێ دەدەن لە قورئاندا خوای پەروەردگار ڕاستییەکی وای ڕاگەیاندوە، مسوڵمان دەبێ، دەڵێ: من ئێستا لە سەدەی بیستدام، ئەو نهێنییەم بۆ کەشف بووە، ئنجا ئەگەر لە قورئانێکدا ئەوە باسکرابێ (١٤٠٠) ساڵ لەمەو پێش، بە تەئکید ئەوە هی مرۆڤ نیە و، لە زانیاریی خوای پەروەردگارەوە سەرچاوەی گرتوە[١].

٦)- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا ﴾، خوا ئەو کەسەیە کە لە ئاو مرۆڤی دروستکردوە، دەگونجێ مەبەست لە (**ماء**)، لێرەدا ئاوی ئاسایی بێ، وەك لە سوورەتی (**الأنبياء**) یشدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ﴿٣٠﴾ ﴾، هەموو شتێکی ژیاندارمان لە ئاو دروست کردوە، دەشگونجێ لێرەدا مەبەست لە (**ماء**) تۆو (**نُطفة**) بێ، تۆوی پیاوو ئافرەت بێ.

٧)- ﴿ فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ﴾، دوایی خوا ئەو مرۆڤەو، وەچەی ئەو مرۆڤەی کردوە بە خزمی پشتێو خزمی بەرێ، یاخود کردوویەتی بە نێر و مێ، چونکە ڕەچەڵەکی مرۆڤ بە بابیەوە دیارە، خزمایەتیی (**مصاهرة**)ش لەڕێی دایکەوە، یاخود لەڕێی مێینەکانەوەیە، یانی: پیاوێك کە کوڕێکی دەبێ، کوڕەکەی درێژ بوونەوەی وەچەی ئەوە، دەبێ، بەهۆی کچەکەشیەوە زاوایەکی پەیدادەبێ، ئەویش دەبێتە هۆی خزمایەتیی، کەواتە: لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ نَسَبًا وَصِهْرًا ﴾، (**النَّسَبُ: كِنايَةٌ عَنِ الذَّكَرِ، والبِنتُ هي الَّتِي تجلبُ الصِّهرَ، وَالصِّهرُ هِيَ الأُنثَى**)، (**نَسب**) مەبەست پێی نێرینەیەو، کچیش زاوا و خزمایەتیی بەرێ پەیدا دەکات، بۆیە مەبەست لە (**صهر**) مێینەیە.

خوا ﷻ دوایی ئەو مرۆڤەی دابەش کردوە بۆ نێرو مێ، کە خوا ناوی لێناوە (**نسب**) و (**صهر**) نەسەب، واتە: خزمی پشتێ و، (**صِهر**)، واتە: خزمی بەرێ.

٨)- ﴿ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴾، هەروەها پەروەردگارت بە توانایە، بە توانایە کە بەم شێوەیەی کردوە، وەك بنچینە وایداناوە، بەڵام توانای خوا ﷻ سنوورێکی نیە و، قەیدو کۆت و بەندێکی لەسەر نیە، هەر بۆیە ئادەمی دروست کردوە، بەبێ ئەوەی لە باب و دایك پەیدابێ، عیساشی دروست کردوە بەبێ ئەوەی لایەنی بابی هەبێ و بە تەنیا لە دایك دروست بووە.

---

(١) هەمان سەرچاوە و بەرگ و لاپەڕە.

مەسەلەی چوارەم:

باسی هەڵوێستی نەفامانەی کافرەکان، کە شتانێك دەپەرستن، نە سوودیان هەیە و، نە زیان و، چەند ڕێنماییەکی گرنگ بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ لە بواری مامەڵەی لەگەڵ خەڵکدا و، باسی سڵەمینەوی کافرەکان لە ناوی ڕەحمان و، لە داوای کڕنووش بردن بۆ خوا ﷻ، کاتێ داوایان لێ بکرێ کڕنووش بۆ خوا بەرن، دەسڵەمنەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۗ وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱلْحَىِّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۚ ٱلرَّحْمَٰنُ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ﴾، [ئەوانەی باسکران، هاوبەش بۆ خوادانەرەکان، کافرەکان]، لە جیاتی خوا ﷻ شتانێك دەپەرستن، کە نەسوودیان پێدەگەیەنن و نەزیانیان لێدەدەن، (و)، {**الواو لِلحالِ، وَهَذَا مُستَعمَلٌ فِي التَّعجِيبِ مِن استمرارِهِم فِي الشِّركِ**}، (و) بۆ حاڵ یانی: لە حاڵێکدا کە لە جیاتی خوا ﷻ شتانێك دەپەرستن نە سوودیان پێ دەگەیەنن، نە زیانیان لێ دەدەن، جێی سەرسوڕمانەو سەرت سوڕبمێنێ کە لەسەر هاوبەش بۆ خوا دانان، بەردەوامن و، شتانێك دەپەرستن بەو شێوەیەن!!

﴿ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ﴾، شتانێك دەپەرستن کە نە سوودیان پێ دەگەیەنن و، نە زیانیان لێ دەدەن، نە سوودیان پێ دەگەیەنن، ئەگەر شتێك بکەن بە حیساب

ڕازییان بکەن، نە زیانیان لێ دەدەن، بە حیساب ئەگەر شتێك بکەن تووڕەیان بکەن، نە لە کاتی ڕازی بووندا، بۆیان سوود بەخشن و، نە لە کاتی تووڕەبوون و پەست بووندا، زیانگەیەنەرن، واتە: هیچیان لە دەست نایەت.

٢)- ﴿وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا﴾، بابای بێبڕواش لە دژی پەروەردگاری پشتیوانە، واتە: پشتیوانیی کەسانێك دەکات کە دژی پەروەردگارن.

(أل) سەر ﴿ٱلْكَافِرُ﴾، ئەلیف و لامی ناساندنە و، مانای تێکڕا (إستغراق) دەگەیەنێ، واتە: تێکڕای کافران، پشتیوانی کەسێکن لە دژی پەروەردگاریانە، (ظَهِير: أي مُظاهِر ومُعِين)، واتە: پشتیوانییکار و هاوکار، ئنجا ئایا کێ لە دژی پەروەردگارە؟ هەر لە ئیبلیسەوە بگرە هەتا هەموو ئەوانەی کە دژایەتیی خوا ﷻ دەکەن، بابای کافر، لە دژی پەروەردگاری بۆیان دەچێتە سەنگەرەوە و، بە قازانجی دوژمنەکانی خوا ﷻ دژایەتیی خواو دۆستانی دەکات.

٣)- ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾، تۆشمان نەناردوە، مەگەر دڵخۆشکەرو ترسێنەر بی، واتە: ئەرکی تۆ ئەی موحەممەد! ﷺ تەنیا ئەوەیە دڵیان خۆشبکەی بە پاداشتی خوا ﷻ، دڵیان خۆشبکەی ئەگەر بە ڕێی خوادا بڕۆن، هەم ژیانی دنیایان بەختەوەر دەبێ و، هەم لە ڕۆژی دوایی دا سەرفرازو سەر بەرز دەبن، هەروەها بشیانترسێنی: ئەگەر لەڕێی خوا ﷻ لابدەن و بەو شێوە نەژین، کە خوا ﷻ لە پەیام و وەحییەکەی خۆیدا، بۆی داناون، ئەوە هەم لە دنیادا تووشی بەدبەختیی و ژین تاڵیی دێن، لە ژیانی تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسییاندا و، هەم لە ڕۆژی دواییشدا تووشی سزاو جەزرەبەی خوا ﷻ دێن، کەواتە: هەم دڵیانخۆشبکە بەوە کە ئەگەر ڕێی خوا ﷻ بگرن، لە دنیاو دواڕۆژدا قازانجیانە و براوەن، هەم بشیانترسێنە کە ئەگەر لەڕێی خوا لابدەن، لە دنیاو دواڕۆژدا دۆڕاو و زەرەرمەندن، واتە: ئەرکی تۆ ئەوە نیە بەزۆر ملیان پێ بسووڕێنی بەرەو خواپەرستیی، ئەرکی تۆ بەس ئەوەیە ئاگاداریان بکەیەوە، لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: ﴿وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ﴿١٨﴾﴾العنكبوت، واتە: پێغەمبەر ﷺ تەنیا گەیاندنی لەسەرە و، بە تەنیا ڕوونکردنەوەی لەسەرە.

٤)- ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ﴾، پێیان بڵێ: من هیچ جۆرە کرێیەکتان لێ داوا ناکەم، ﴿ أَجْرٍ ﴾، یانی: کرێ، پاداشت، (الأَجرُ: العِوَضُ عَنِ العَمَلِ)، (أجر) بریتیە لە قەرەبووی کردەوەیەك، هەرشتێکی لە بەرانبەردا دابنرێ، پێی دەگوترێ: ﴿ أَجْرٍ ﴾، ئەو کرێیە ئەگەر کردەوەیەکیش بێ، کە مەبەست پێی پاداشت داناوە بێ، کرێیەکە و پاداشتەکە مەرج نیە تەنیا پارەبێ، یان شمەك و، کەل وپەل بێ، بەڵکو جاری وایە ئیشێکە، ئەو کارێکی بۆ کردوەو ئەویش کارێکی بۆ دەکاتەوە، بۆ نموونە: لە لادێدا خەڵك بۆ یەکدی دەچنە هەرەوەزێ و، هەموویان دەچنە ئیشی یەکدی، واتە: یەکێکیان دەچێ بۆ ئیشی دراوسێیەکەی و، دروسێیەکەشی دەچێتەوە بۆ ئیشی ئەو، واتە: ئیش لە بەرانبەر ئیش، کرێ و پاداشتەکەی ئەوەیە، ئنجا پێیان بفەرموو: تۆ هیچ چاوەڕوانییەکت لێیان نیە، هیچ کرێ و پاداشتێکیان لێ داوا ناکەی، لە بەرانبەر ئەوەدا کە تۆ پەیامی خوایان پێ دەگەیەنی.

٥)- ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴾، مەگەر کەسێك بیەوێ بەرەو پەروەردگاری ڕێ بگرێتە بەر، ئەمە لە شێوەی ئەو ئایەتەی سووڕەتی (الشورى) دایە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: بڵێ: من هیچ کرێ و پاداشتێکتان لە بەرانبەر گەیاندنی پەیامی خوادا، لێ داوا ناکەم، مەگەر خۆشەویستییم بۆ ئەوەی کە لە خوا ﷻ نیزیك بنەوە، واتە: بەس حەز دەکەم، کە لە خوا ﷻ نیزیك ببنەوە، ئەگەرنا هیچ چاوەڕوانییەکم لێتان نیە.

ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە شیعەکان لە تەفسیرەکانیاندا وایان تەفسیر کردوەو، هەندێك لە زانایانی دیکەش وایان هێناوە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴿٢٣﴾ ﴾، یانی: (إلاَّ أَن تَوَدُّونِي لِقَرابَتي)، بەس ئەو کرێیەتان لێ داوا دەکەم، کە لەبەر خزمایەتیی منتان خۆش بوێ، بەڵام لەڕاستییدا ئەگەر لەبەر خزمایەتیی خۆشیان بوێ، ئەویش هەر دەکاتە کرێ، کەواتە: ئەو دووانە تێکدەگیرێن، بەڵام ئەگەر واتایەکەی ئەوەبێ کە: من هیچ چاوەڕوانییەکم لێتان نیە، مەگەر ئەوە کە حەز دەکەم لە خوا ﷻ نزیك بنەوە، ئەوە ئەو کاتە دەبێتە (الإستِثناء

المُنقَطِع)، هەڵاواردنی دابڕاو، ئەگەرنا ئەوی دیکە تێکدەگیرێ، لەلایەکەوە بڵێ: کرێتان لێ داوا ناکەم و، لەلایەکی دیکەشەوە بڵێ: منتان خۆش بوێ و لەگەڵم بن، لەبەر خزمایەتیی، مانای وایە پێشێ دەفەرمووێ: هیچتان لێ چاوەڕێ ناکەم و، دواییش شتێکیان داوا لێدەکات، کە زۆر شتی تێدایە، چونکە ئەگەر خۆشیان بوێ لەبەر خزمایەتیی، دەبێ بە قسەشی بکەن و، دەبێ وابکەن و وابکەن، بەڵام نەخێر، واتە: بەس حەز دەکەم لە خوا ﷻ نیزیك ببنەوە، ئەو کاتەش بە کرێ دانانـدرێ.

ئنجا لێرەش کە دەفەرمووێ: ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴾، هیچ چاوەڕوانییەکم لێتان نیە، مەگەر کەسێك بیەوێ بەرەو پەروەردگاری ڕێ بگرێتە بەر، واتە: ئا ئەوە دیاریی و خەڵاتی منە، دیاریی و خەڵاتێك کە من لە ئێوەی چاوەڕێ دەکەم، ئەوەیە کە ڕێی خوا ﷻ بگرنە بەر، کە ئەوەش پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی دابڕاو (**الإستِثناء المُنقَطِع**)، چونکە ئەوان کە ڕێ بەرەو خوا ﷻ بگرنە بەر، بەشێك نیە لەو کرێ و پاداشتە، کە لە ڕستەی پێشێدا لابراوە.

٦)- ﴿ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱلْحَىِّ ٱلَّذِى لَا يَمُوتُ ﴾، پشت بەو خاوەن ژیانە ببەستە، کە هەرگیز نامرێ، واتە: ئەو زاتەی کە ژیانی ڕاستەقینەی هەیە و، ژیانی تەواوی هەیە و، لە بەین چوون و مردنی بەدوادا نایەت، وەك باقی ژیاندارانی دیکە، بەس ئەو شایستەی ئەوەیە پشتی پێ ببەسترێ و، کاری خۆتی پێ بسپێری.

شایانی باسە: ئەو ڕستەیەی کە لە سوورەتی (**الشورى**)دا هاتووە، شیعەکان ئاوای تەفسیر دەکەن: ﴿ إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴿٢٣﴾ ﴾، ﴿ ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ خوا ﷻ پێی فەرمووە: من چاوەڕوانییم لێتان هەیە، لەبەر خزمایەتیی منتان خۆش بوێ، یان خزمەکانی منتان خۆش بوێ، ئنجا هەمووشی دەبەنەوە سەر عەلی (خوا لێی ڕازیبێ) و، (**أَهلُ البَيت**)، کە ئەوان بە هەڵە دەڵێن: (**آلُ البَيت**)، کە لە ڕاستیی دا (**آلُ مُحَمَّد** ﷺ)، شوێنکەوتووانی موحەممەدن لە خزمانی و لە

بێگانـان، بـەڵام (**أَهـلُ البَيـت**)، واتـە: خزمـانی، کـە پێـش هەمـوو کـەس خێزانـەکانی دەگرێتـەوە (خـوا لێیـان ڕازیبـێ)، دایـکانی بـڕواداران، ئنجـا ئـەوانی دیکـە کـە بـە خزمایەتیـی دەچنـەوە سـەری: (عەلیـی و فاتیمـەو حەسـەن و حوسـەین) و، ئـەو وەچەیـەی کـە لێیـان پەیـدا بـوون (خـوا لێیـان ڕازیبـێ)، چونکـە وشـەی (**آل**)، وەك لـە شـوێنی دیکـە گوتوومانـە: بـە تایبـەت لـە سـووڕەتی (هـود)دا، باسـێکمان لـەو بـارەوە کـردوە: (**آل الرَّجُـلِ: أَتباعُـهُ وَخاصَّتُـهُ**)، ئـالی هەرکەسـێك ئەوانـەن کـە لەگەڵیـدان و تایبەتـن پێیـەوە، چ بـۆ خێـر و، چ بـۆ شـەڕ، چونکـە خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: (**آل فِرعَـون**)، واتـە: ئەوانـەی بـە تایبـەت لەگـەڵ فیرعەونـدا بـوون و ڕێـی ئەویـان گرتـوە، یـان (**آل إبرَاهِـم**)، (**آلُ نُـوح**)، یـانی: ئەوانـەی کـە بـە تایبـەت لەگـەڵ ئیبراهیـم و لەگـەڵ نـووح دا بـوون، کەواتـە: ئێمـە کـە لـە تەحییاتـدا دەڵێیـن: (**أَللّهُـمَّ صَـلِّ عَـلَى مُحَمَّـدٍ وَآلِ مُحَمَّـد**)، (**آل مُحَمَّـد**)، واتـە: هەمـوو ئەوانـەی کـە بەڕاسـتیی دوای موحەممـەد ﷺ دەکـەون، بۆیـە مـن هەمیشـە لـە سـەرەتای دەرسـەکان دا دەڵێـم: (**الحَمـدُ لِلَّـهِ رَبِّ العالَمِـين، وَالصَّـلاةُ وَالسَّـلاَمُ عَـلَى مُحَمَّـدٍ وآلِـهِ أَجمَعِـين، مِـنَ الصَّحْـبِ وَالأُزواجِ وَالقَرَابَـةِ وَالتَّابِعِـينَ لهـم بِإِحسـانٍ إلى يَـومِ الدِّيـن**)، چونکـە (**آلِ مُحَمَّـد** ﷺ)، بریتیـن لـە: هـاوەڵانی و هاوسـەرانی و خزمـانی و پاشـان شـوێنکەوتووانیان، بـەو ڕێیـەدا کـە پێغەمبـەر ﷺ پێیـدا ڕۆیشـتوە.

٧)- ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِۦ ﴾، بە ستایشکردنەوەش پەروەردگارت بە پاك بگرە، واتە: لە کاتێکدا کە بە پاکی دەگری، ستایشیشی بکە و، لە کاتێك کە ستایشی دەکەی، بە پاکیشی بگرە، یانی: بڵێ: (**سُبحانَ اللهِ وَالحَمدُ لِلَّهِ**) یان (**سُبحانَ اللهِ وَبِحَمدِهِ**)، بە پاکگرتنی خوا، واتە: خوایە! تۆ هیچ کەم و کوڕییت نیە، نە لە زاتت و، نە لە سیفەتت و، نە لە کردەوەکانت و، نە لە وەحیی و شەریعەتەکەت و، نە لە فەرمایشتەکەت دا.

ستایشـکردنی خـواش ﷻ، واتـە: خوایـە تـۆ خـاوەنی هەمـوو سـیفەتێکی بـەرزو پەسـندی، بۆیـە شایسـتەی هەمـوو سـتایش و مـەدح و سـەنایەکی.

٨)- ﴿ وَكَفَىٰ بِهِۦ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًا ﴾، بەسە پەروەردگارت شارەزای گوناهی بەندەکانی بێ، گوناهی بەندەکان هەر لە لای پەروەردگارت چاك زانراون و دەیانزانێ و، پێیان ئاشنا و شارەزایە، واتە: دەربەستی ئەوە مەبە کە کافرەکان ئەو هەموو گوناهو هەڵەو پەڵانە دەکەن، پەروەردگارت زۆر شارەزایە و، چاك سزاشیان دەدات، بۆیان لە نێو دوو نانی گەرمدا هەڵدەگرێ.

٩)- ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾، پەروەردگاری تۆ ئەو زاتەیە کە ئاسمانەکان و زەویی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، لە شەش ڕۆژاندا، {بە شەش قۆناغ} هێناونە دی.

١٠)- ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾، پاشان چۆتە سەر عەرش، چۆتە سەر بارەگای خۆی، بەرز بۆتەوە بۆ سەر عەرش، سەقامگیر بووە لەسەر عەرش، چونکە ﴿ ٱسْتَوَىٰ ﴾.

أ- بە مانای چووە سەر (عَلَى)، ب- بە مانای بەرز بووە (إرتَفَعَ)، ج- بە مانای سەقامگیربوو (إستَقَرَّ) دێ.

١١)- ﴿ ٱلرَّحْمَٰنُ ﴾، زۆر بە بەزەییە، (الرحمن) لێرەدا گوزارە (خبر)ی نیهاد (مبتدأ)ێکی قرتێندراوە، یانی: (هُوَ الرَّحمَنُ)، ئەو زۆر خاوەن بەزەییە.

١٢)- ﴿ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا ﴾، واتە: لە بارەی ئەوەوە لە شارەزایان بپرسە، یاخود: بەس لەو بپرسە بۆ هەر شتێك کە بتەوێ تێیدا شارەزا بی، واتە: بەس ئەو شارەزایە، بە هەموو شتێك، ئەم تەعبیرە زیاتر وەك پەندێکە، وەك لە زمانی عەرەبییدا هاتوە: (عَلَى الخَبِيرِ سَقَطتَ)، تووشی شارەزای خۆت بووی، یانی: ئەو شتەی تۆ بۆت، بۆتە مەتەڵ و بۆت حەل ناکرێ، شارەزاییەکەی لە لای منە، وەرە با پێت بڵێم! بۆ هەردوو واتاکان گونجاوە، هەم دەگونجێ کە مەبەست ئەوەبێ: ئەگەر بتەوێ لە بارەی خواوە بزانی ﴿ فَسْـَٔلْ بِهِۦ خَبِيرًا ﴾، هەر لە خۆی بپرسە، با خۆییت پێ بناسێنێ، لەڕێی خۆیەوە دەزانی: خوا ﷻ زاتی، سیفەتی، کردەوەی، حاڵی، چۆنە؟ یاخود لە بارەی خواوە ﷻ کێ زۆر شارەزایە، لەو بپرسە، بۆ ئەوەی بە ناشێیی و بە نەزانیی هەڵوێستێك وەرنەگری لە بەرانبەر خوادا، کە نەیناسی و پێی نائاشنا بی، بە هۆی نەزانییەوە.

هەڵبەتە ئێمە هەم لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، لە تەفسیری ئایەتی (٥٦)داو، هەم لە سووڕەتی (**یونس**)دا، لە تەفسیری ئایەتی (٣)دا، زۆر بە تەفسیڵ لە بارەی چۆنیەتی دروستبوونی گەردوون، واتە: بەسەرو خوارێی ئاسمانەکان و زەوی، بە شەش قۆناغ و، پاشان چوونە سەر عەڕشی خوای پەروەردگار، باسی تایبەتییمان لەو بارەوە کردوون، بۆیە لێرە بە پێویستی نازانین زیاتر شی بکەینەوە[1].

١٣)- ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ ﴾؟ ئەگەر پێیان گوترا کڕنووش بۆ (خوای) خاوەن بەزەیی ببەن، گوتیان: بەبەزەیی چییە؟ کە لێرە مەبەست لە (**سُجُود**)، یانی: دانی پێدا بێنن بە پەروەردگارێتیی دا و، بە یەکتایی لە پەرستراوێتیی دا و، بۆی ملکەچ بن، ئەگەرنا مەبەست کڕنووشی نوێژ نیە، چونکە، ناگونجێ ئێستا ئیمانی نەهێنابێ، پێی بڵێی: وەرە کڕنووشی نوێژ بەرە، نا، یانی: ئەگەر پێیان بگوترێ: بۆ خوای خاوەن بەزەیی، ملکەچ بن و، دان بە پەروەردگارێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی ویدا بێنن و، دان بە شەریعەت و بەرنامەکەیدا بێنن، مەبەست پێی ئەوەیە، هەرچەندە ڕەنگە زۆر کەس وای لێکدابێتەوە، وابزانێ کە مەبەست ئەوەیە پێغەمبەر ﷺ پێی گوتبن: وەرن سەجدەی نوێژ بەرن! وەرن نوێژ بکەن! بەڵام نەخێر، وانیە، ئنجا ئێمەش دەبێ وریا بین، کەسێك کە جارێ بووناسیی ئیسلامیی قبووڵ نەکردوە، ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی نەچۆتە نێو عەقڵ و دڵەوە، مەعقووڵ نیە داوای لێ بکرێ پابەند بێ بە شەریعەتەوە: نوێژ بکات، ڕۆژوو بگرێ، باقی ئەرکەکانی دیکەی شەریعەت جێبەجێ بکات، چونکە کەسێك بڕوای بە ئەصڵی دین نەبێ، ئەرکدار ناکرێ بە لقەکانی دینەوە، (**مَن لَم يُؤمِن بِأَصلِ الدِّين، أَو أُصُولِ الدِّين، لا يُكَلَّفُ بِفُرُوعِهِ**)، بێگومان ئەوە شتێکی بەڵگە نەویستە، ئنجا ئەگەر پێیان بگوترێ: بۆ خوای خاوەن بەزەیی ملکەچ و تەسلیم بن، چی دەڵێن؟

﴿ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ ﴾، دەڵێن: ڕەحمان چییە؟ ئەم پرسیارکردنە، پرسیارکردنە بۆ پێ سەیر بوون، (**إِستِغْرَاب**) کە مەبەست پێی نکووڵیلێکردنە.

---

(١) هەروەها دواتر لە تەفسیری سووڕەتی (فصلت) و سووڕەتی (الرحمن)یش دا کورتە باسی گرنگمان لەوبارەوە کردوون.

١٤)- ﴿أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا﴾، ئەمەش پرسیارکردن و نکووڵییلێکردن و مل نەدانە، واتە: ئایا ئێمە ملکەچ بین بۆ کەسێك کە تۆ فەرمانمان پێ دەکەی؟

١٥)- ﴿وَزَادَهُمْ نُفُورًا﴾، [ئەو قسەیە کە پێیان دەگوترێ: بۆ خوای خاوەن بەزەیی ملکەچ بن]، زیاتر دەیانسڵەمێنێتەوەو زیاتر دوور دەکەونەوە، (**نُفُور**)، بە مانای ڕاکردن (**فرار**)و دوورکەوتنەوە (**إبتِعاد**)و سڵەمینەوە دێ.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

جارێکی دیکە باسی نیعمەتەکانی خوا ﷻ: دروستکردنی ئەستێرە مەزنەکان و خۆری تیشکدەرو، مانگی ڕووناککەرەوە لە ئاسمان و، بەدوای یەکدا هێنانی شەوو ڕۆژان، بۆ کەسانێك کە بیانەوێ خوایان بێتەوە یادو، سوپاسگوزاریی بۆ بکەن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا ﴾، بەردەوام بەرز و بەپێز و پایە بەرزە، ئەو زاتەی بورجەکانی لە ئاسماندا داناون، (**بُرُوج**) کە کۆی (**بُرْج**)ە، یان بە ئەستێرە گەورەکان دەگوترێ، یان بە ئەو دوازدە قۆناغەی کە خۆر پێیاندا تێدەپەڕێ، دەگوترێ، کە لە تەفسیری سووڕەتی (**الرعد**)دا، ناوی بورجەکانمان هێناوەو لەو بارەوە وردتر قسەمان کردوە، کە زیاتریش وا پێدەچێ مەبەست پێی ئەستێرە گەورەکان بێ، واتە: بەردەوام بەرزو بەپێزە ئەو خوایەی کە لەسەرێ ئەستێرە مەزنەکانی داناون.

٢)- ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾، هەروەها چرایەك و مانگێکی ڕوون و ڕوونکەرەوەی تێدا داناوە، (فِيهَا) ئەم ڕاناوە بۆ: (ٱلسَّمَآءِ)، دەچێتەوە، لە ئاسمانێدا، چی داناوە؟ ﴿ سِرَٰجًا ﴾، چرایەك، کە مەبەست پێی خۆرە، ﴿ وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾، مانگێکی ڕۆشنیش، هەڵبەتە (**سِرَاج**) خوێندراویشەتەوە: (**سُرُجاً**)، واتە: چەند چرایەك، ئەو کاتە: هەم خۆریش و هەم ئەو ئەستێرانەش کە زیاتر لە زەوییەوە تیشکەکەیان نیزیکە، هەموویان دەگرێتەوە، جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا ﷻ لێرەدا بە خۆر دەفەرموێ: (**سِرَاج**)، بەڵام بە مانگ دەفەرموێ: ﴿ وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾، مانگێکی ڕۆشن، ڕۆشنکەرەوە،

کە ئەوەش ئیعجازێکی عیلمیی تێدایە، خۆر تیشکەکەی زاتییە، لە نێو خۆردا تەقینەوە نێوکییەکان (**الإنفجارات النووية**) ڕوو دەدەن، لە ئەنجامی ئەوەدا لە هەر چرکەیەکدا، دەوری پێنج ملیۆن تەن وزە سەرف دەبێ لە خۆر، لە سوورەتی (**النبأ**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾﴾، چرایەکی زۆر پڕشنگدار و تیشکدەر، هەروەها لە سوورەتی (**نوح**)یشدا بە هەمان شێوە، خوا ﷻ هەمیشە خۆر، بە چرای تیشکدەر و چرایەکی زۆر ڕۆشن دادەنێ، بەڵام مانگ بە ڕۆشنایی و ڕۆشنکەرەوە، لەبەر ئەوەی ڕووناکیی مانگ لە خۆرەوە وەری دەگرێ و، ڕووناکییەکی خودیی نیە.

٣)- ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ خِلۡفَةً﴾، هەروەها خوا ﷻ ئەو زاتەیە کە شەو و ڕۆژی والێکردوون، بە دوای یەکدا بێن، ﴿خِلۡفَةً﴾، (**إِسمٌ لِمَا يَخلُفُ غَيرَهُ فِي بَعْضِ ما يَصْلُحُ لَهُ**)، ﴿خِلۡفَةً﴾، بەوە دەگوترێ: شتێك بە دوای شتێکدا بێ، لەو شتەدا کە بۆی شایستە بێ و لەگەڵی دا بگونجێ، مەرج نیە لە هەموو شتێکدا.

لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: شەوو ڕۆژی کردوونە جێنشینی یەکدی، چونکە شەو دێتە جێی ڕۆژو، ڕۆژ دێتە جێی شەو، هەڵبەتە جێیەکەشیان هەر بریتیە لە ڕووبەری زەوی، شەو و ڕۆژ بە دەوری زەویی دا دێن، بەردەوام خڕۆکەی زەوی، کە خڕو هێلکەیی هەڵکەوتوە، نیوەی تاریکەو نیوەشی ڕووناکە، ئەو ڕووناکیی و تاریکییە بەردەوام بە دوای یەکدا دێن، چونکە زەوی لە خولەکێك دا دەوری سی (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا، بەڵام لە سووڕانەوەی بە دەوری خۆردا لە هەر چرکەیەکدا سی (٣٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، واتە: شەست هێندەی کە بە دەوری خۆیدا دەسووڕێتەوە، خێراتر بە دەوری خۆردا دەخولێتەوە، ئنجا لە ئەنجامی سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا، شەو و ڕۆژ پەیدادەبن و بە دوای یەکدا دێن، وەك لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، دەفەرموێ: ﴿يُغۡشِى ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثًا ﴿٥٤﴾﴾، خوا ﷻ بە شەوگار ڕۆژگار دادەپۆشێ، بە خێرایی بەدوای دەکەوێ، ﴿حَثِيثًا﴾، (**يَعنِي: سَرِيْعَاً**)، هەروەها هاو کات کە شەو بەدوای ڕۆژ دەکەوێ، ڕۆژیش بەدوای شەو دەکەوێ، لە ئەنجامی سووڕانەوەی

زەوی بە دەوری خۆریش دا بەخێرایی سی (٣٠) کیلۆمەتر لە چرکەیەکدا، چوار کەشەکانی ساڵ پەیدادەبن.

دەفەرمویێ: خوا ﷻ شەو و ڕۆژی والێکردوون، جێی یەکدی بگرنەوە، بۆچی؟!

٤)- ﴿ لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴾، بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ، یاد بکات، یان سوپاسگوزاریی بوێ، ﴿ أَن يَذَّكَّرَ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**أَن يَذْكُرَ**)، (ل)کە، بۆ (**تعليل**)ە، یانی: ئەوەی بۆیە والێکردوە، بە سوودە بۆ کەسێك کە بیەوێ بیری بکەوێتەوە، یاخود ئەگەر (**يَذْكُرَ**) بێ، تاکو: یادی خوا ﷻ بکات، (**تَذَكُّر**)، (**تَفَعُّل**)ە، لە (**ذِكر**)، (**أَي: تَكَلُّفُ الذِّكر**)، وشەی (**ذِكر**) و (**تَذَكُّر**)، لە قورئاندا بە مانای ڕامان هاتوون، بە مانای وەبیر هاتنەوەی شتێك کە لەبیر چوویێتەوە، هاتوون، بە مانای زانینی شتێکیش دێن و، بە مانای پەند وەرگرتنیش دێن، ئنجا خوا ﷻ شەو و ڕۆژی کردوون بە جێنشینی یەکدی، بە دوای یەکدا دێن بۆ کەسێك کە بیەوێ وەبیری بێتەوەو ڕابمێنێ، پەند وەربگرێ، ﴿ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴾، یاخود ئەگەر بیەوێ سوپاسگوزاریی بکات، (**شُكُور**) چاوگەو هاوواتای (**شُكر**)ە، (**شُكُور**) و (**شُكر**)، هەردووکیان یانی: سوپاسگوزاریی، (**شُكر**)یش ئەوەیە کە کەسێك چاکەی لەگەڵت دا کردبێ و، تۆ بە چاکەکەی بزانی و، نادیدەی نەگری، کە لێرەدا مەبەست پێی بەندایەتیی کردنە بۆ خوا ﷻ، چونکە کە تۆ دەزانی خوا ﷻ ئەو هەموو چاکانەی لەگەڵ تۆ دا کردوون، ئەوە خوازیاری ئەوەیە تۆ بەندایەتیی بۆ بکەی و بیپەرستی، ئنجا دەگونجێ ئەو وەبیر هاتنەوەیە لە ڕۆژدا بێ و، ئەو سوپاسگوزارییە کە مەبەست پێی خواپەرەستییە لە شەودا بێ، خوا پەرستییەکانی شەو، بە تایبەت شەو نوێژ و، دەشگونجێ هەم وەبیرهاتنەوە (**تَذَكُّر**)ەکە، هەم سوپاسگوزارییەکە، هەم لە شەودا بن، هەم لە ڕۆژدا بن، یاخود بە پێچەوانەوە: سوپاسگوزارییەکە لە ڕۆژدا بێ و، هاتنەوە بیرەکەو، پەند وەرگرتنەکە لە شەودا بێ، هەموو واتایەکان گونجاون.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی پێنجەم

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
عەلی باپیر/AliBapir
archive.org/details/@alibapir
عەلی باپیر/AliBapir
کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir
Google Play
App Store
www.alibapir.net
English - عربي - کوردی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.com

له تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

عەلی باپیر/AliBapir

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

PDF

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir

Google Play

App Store

www.alibapir.net
English - عربي - کوردی

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

www.alibapir.com

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دەرسی كۆتاییـە لـە سـوورەتی (الفرقـان)، كـە پـازدە (١٥) ئایـەت دەگرێتـەوە، ئایەتـەكانی: (٦٣- ٧٧)، كـە خـوای زانـاو شـارەزا تێیانـدا پـازدە (١٥) سـیفەتی بنەڕەتیـی، بەنـدە هەڵبـژاردەو پەسـندەكانی خـۆی خسـتوونە ڕوو.

شـایانی باسیشـە: ئـەو پـازدە (١٥) خەسـڵەتە زۆربـەی بـوار و ڕەهەنـدەكانی دیـن و ژیـن دەگرنـەوە، بـە هـەردوو بـاری كـردنی چاكـەو، خـۆ پاراسـتن لـە خراپـەوە، ئـەو پازدە (١٥) سـیفەتەش ئەمانـەن:

١- بە ئارامیی بەڕێدا ڕۆیشتن.

٢- قسەی سەلامەت و بەڕێز كردن لەگەڵ نەفاماندا، یاخود واز لێ هێنانیان.

٣- شەونوێژ كردن.

٤- پاڕانەوە لە خوا بۆ پارێزران لە دۆزەخ.

٥- میانجێتیی لە خەرج كردندا، نە چنگ قووچاویی، نە دەست بڵاویی.

٦- نەپاڕانەوە لە جگە لە خوا، چاوەڕوانیی نەكردنی ئەو شتانەی كە تەنیا بە خوا دەكرێن، لە جگە لە خوا.

٧- خۆپاراستن لە كوشتنی بە ناهەق.

٨- خۆپاراستن لە زیناو داوێن پیسیی.

٩- تۆبە كردن و چاكسازیی، دوای ئەوەی كە تووشی هەڵەو پەڵەیەك دەبێ.

١٠- گۆڕینی كردەوەی خراپ بە هی باش.

١١- ئامادە نەبوون لە كۆڕ و مەجلیسی درۆداو، خۆپاراستن لەو كۆڕ و مەجلیسانە.

١٢- بەڕێزەوە تێپەڕین و ڕابردن بەلای لەغوودا، واتە: قسەو کردەوەی پووچ و بێ کەڵك.

١٣- کەڕو کوێرانە مامەڵە نەکردن لەگەڵ ئایەتەکانی خوادا، بەڵکو بە گوێی کراوەو، بە چاوی کراوەوە لەگەڵ ئایەتە بینراوو بیستراوەکانی خوادا مامەڵە کردن.

١٤- لە خوا پاڕانەوە، کە هاوسەر و وەچەی دڵخۆشکەریان پێ ببەخشێ.

١٥- لە خوا پاڕانەوە، کە بیانکاتە پێشەوای پارێزکاران.

ئنجا لە کۆتایی ئەم سوورەتەشدا خوا ڕایگەیاندوە، کە ئەوەی وا دەکات خوای کارزان و بەخشەر گرنگیی بە مرۆڤەکان بدات و ڕێزیان لێ بگرێ، پاڕانەوەو بەندایەتییانە بۆ خوا، یاخود ئەوەی وا دەکات کە خوا گرنگییان پێ بدات، ئەوەیە کە بانگیان بکات بۆ لای بەندایەتیی بۆ خۆی و، حیکمەتی خواش لە ناردنی پێغەمبەران و لە دابەزاندنی کتێبەکانیدا، کە بەندەکانی خواپەرست بن و بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، لەبەر ئەوەیە کە بەس ئەوە مایەی سەر بەرزیی دنیاو دواڕۆژیانە، ئەگەرنا خوای باڵادەست نە لە گوناهی بەندەکانی زەرەرمەندە، نە لە بەندایەتیی و چاکەکانیشیان بەهرەمەندە.

﴿ وَعِبَادُ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمۡشُونَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ هَوۡنٗا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلۡجَٰهِلُونَ قَالُواْ
سَلَٰمٗا ﴿٦٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمۡ سُجَّدٗا وَقِيَٰمٗا ﴿٦٤﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصۡرِفۡ
عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَۖ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَآءَتۡ مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ﴿٦٦﴾
وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمۡ يُسۡرِفُواْ وَلَمۡ يَقۡتُرُواْ وَكَانَ بَيۡنَ ذَٰلِكَ قَوَامٗا ﴿٦٧﴾ وَٱلَّذِينَ لَا
يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقۡتُلُونَ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَلَا يَزۡنُونَۚ وَمَن
يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ يَلۡقَ أَثَامٗا ﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفۡ لَهُ ٱلۡعَذَابُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَيَخۡلُدۡ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا
مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلٗا صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٖۗ وَكَانَ ٱللَّهُ
غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابٗا ﴿٧١﴾ وَٱلَّذِينَ لَا

يَشۡهَدُونَ ٱلزُّورَ وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغۡوِ مَرُّواْ كِرَامٗا ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ
لَمۡ يَخِرُّواْ عَلَيۡهَا صُمّٗا وَعُمۡيَانٗا ﴿٧٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبۡ لَنَا مِنۡ أَزۡوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا
قُرَّةَ أَعۡيُنٖ وَٱجۡعَلۡنَا لِلۡمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُوْلَٰٓئِكَ يُجۡزَوۡنَ ٱلۡغُرۡفَةَ بِمَا صَبَرُواْ
وَيُلَقَّوۡنَ فِيهَا تَحِيَّةٗ وَسَلَٰمًا ﴿٧٥﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ حَسُنَتۡ مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ﴿٧٦﴾ قُلۡ مَا
يَعۡبَؤُاْ بِكُمۡ رَبِّي لَوۡلَا دُعَآؤُكُمۡۖ فَقَدۡ كَذَّبۡتُمۡ فَسَوۡفَ يَكُونُ لِزَامَۢا ﴿٧٧﴾ ﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەكان

{بەنـدەكانی (خـوای) بـە بەزەییـش ئەوانـەن: كـە بـە هێمنیـی بەسـەر زەویـدا دەڕۆن و، هـەركات نەفامـان دواندیانـن، قسـەی سـەلامەتیان لەگـەڵ دەكـەن (یـان پێیـان دەڵێـن: سـەلامتان لێبـێ) ﴿٦٣﴾ هەروەهـا ئەوانـەن كـە لـە خزمـەت پەروەردگاریانـدا شـەوگار بەسـەر دەبـەن، لـە حاڵێكـدا كـە كڕنووشـیان بـردوەو بەپێـوە وەسـتاون ﴿٦٤﴾ هەروەهـا ئەوانـەن كـە دەڵێـن: پەروەردگارمـان! ئـازاری دۆزەخمان لـێ لابـدە، بێگومـان دۆزەخ ئازارەكـەی بەردەوامـەو لەكـۆڵ نابێتـەوە ﴿٦٥﴾ بێگومـان (دۆزەخ) خراپتریـن نشـینگەو جێـی تێـدا مانەوەیـە ﴿٦٦﴾ دیسـان ئەوانـەن كـە كاتێك سـامانیان خەرجكـرد، زێدەڕۆیـی و ڕژدیـی ناكـەن و، لـەو نێوانـەدا ڕێـك و میانجییـن ﴿٦٧﴾ هەروەهـا ئەوانـەن كـە لەگـەڵ خـوادا لە هیـچ پەرسـتراوێك ناپاڕێنـەوەو، ئەو كەسـەی خـوا قەدەغـەی كـردوە، بـە هـەق نەبـێ نایكـوژن و، زینـا ناكـەن و، هـەر كەسـێكیش دووچـاری (سـزای) گوناهەكـەی دەبـێ ﴿٦٨﴾ ڕۆژی قیامەتـێ سـزای بـۆ چەندقـات دەكـرێ و بـە ڕیسـوایی تێیـدا هـەر مـاو دەبـێ ﴿٦٩﴾ مەگـەر كەسـێك بگەڕێتـەوە (لای خـوا)و، بـڕوا بێنـێ و، كـردەوەی چـاك بـكات، ئەوانـە خـوا خراپەكانیـان بـۆ دەگـۆڕێ بـە چـاكان و، خـواش لێبـوردەی بـە بەزەییـە ﴿٧٠﴾ كەسـێكیش بگەڕێتـەوەو كـردەوەی چـاك بـكات، ئـەوە گەڕانەوەكـەی بـۆ لای خوایـە، (بـا قـەدری گەڕانەوەكـەی بزانـێ

چونکە پاداشتێکی مەزنی هەیە) ﴿٧١﴾ {دیسان بەندە پەسندەکانی خوای بەبەزەیی} ئەوانەن کە ئامادەی گوناهو خراپە نابن و، کاتێکیش بەسەر قسەی پووچدا ڕادەبرن، بەڕێزەوە ڕادەبرن (تێکەڵ نابن) ﴿٧٢﴾ هەروەها ئەوانەن کاتێك نیشانەو ئایەتەکانی پەروەردگاریان (بە بیستراوو بینراوەوە) بیر دەخرێنەوە، کەڕانەو کوێرانە لەپەوڕوو بەسەریان دا ناکەون (بەڵکو بە گوێ و چاوو عەقڵی کراوەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن) ﴿٧٣﴾ هەروەها ئەوانەن کە دەڵێن: پەروەردگارمان! لە هاوسەران وەچەمان مایەی دڵخۆشیی و دڵ ئاسوودەییمان بۆ بڕەخسێنەو، بۆ پارێزکارانیش بمانگێڕە بە پێشەوا ﴿٧٤﴾ ئەوانە بەهۆی خۆڕاگرییانەوە کۆشکەکانی (بەهەشت)یان بە پاداشت دەدرێنێ و، سەلامیان لەوێدا لێ دەکرێ ﴿٧٥﴾ تێیاندا هەرماو دەبن، ئەو بەهەشتە (باشترین) نشینگەو شوێنی تێدا مانەوەیە ﴿٧٦﴾ بڵێ: ئەگەر (لە خوا) پاڕانەوەتان نەبێ، پەروەردگارم هیچ بایەختان پێنادات، (کەچی) ئێوە (ئەوەی خوا بە پێغەمبەرەکەیدا ناردوویەتی) بەدرۆتان دانا، بۆیە لەمەو دوا (سزا) پێتانەوە پەیوەست دەبێ و ملتان دەگرێ ﴿٧٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(هَوْنًا): (الهَـوْنُ: مَصْـدَرُ الهَـيِّنِ، وَهُـوَ السَّـكِينَةُ وَالوَقَـار)، (هَـوْن) چاوگـی (هَـيِّن)ە، کـە بریتیـە: لـە ئارامیـی و سـەنگینی.

(غَـرَامًا): (غَرَامـاً: أَي لازِمَـاً دَائِمَـاً غَـيْرُ مُفَـارِقٍ، وَمِنْـهُ سُـمِّيَ الغَرِيـمُ لِمُلاَزَمَتِـهِ)، (غَرَامَـاً) واتـە: پەیوەسـت، بـەردەوام، جیانەبـووەوە، لەمـەوە بـە بابـای خـاوەن قـەرز گوتـراوە: (غَرِيـم)، لەبـەر ئـەوەی کەسـێك قـەرزی لەسـەر کەسـێك بـێ، لـە کۆڵـی نابێتـەوە تاکـو قەرزەکـەی دەداتـەوە، دەگوتـرێ: (فُـلاَنٌ مُغْـرَمٌ بِكَـذَا، أَي: لاَزِمٌ لَـهُ مُولَـعٌ بِـهِ)، فڵانکـەس زۆر هۆگریـی فڵانشـتەیە، واتـە: پێیـەوە پەیوەسـتەو، لێـی جیانابێتـەوە.

(يَقْتُرُواْ): (قَـتَرَ، يَقْـتُرُ، وَيَقْـتِرُ: فَهُـوَ مُقَـتِّرٌ أَي: ضَيَّـقَ)، (قَـتَرَ) یـانی: (ضَيَّـقَ)، ئنجـا چ (مضارع)ەکـەی بـە (يَقْـتُرُ) چ (يَقْـتِرُ) بـێ، هەروەهـا بـە (يُقَـتِّرُ)ش، (قَـتَّرَ، يُقَـتِّرُ)، هەمـووی بـە مانـای (ضَيَّقَ)یـە، واتـە: تەنگـی کـردەوە، تەسـکی کـردەوە، بـە کوردیـی دەڵێیـن: دەسـت نووقانـدن، چنـگ نووقانـدن، ڕژدیـی و چرووکیـی.

(قَوَامًا): (قَوَامَـاً: عَـدْلاً وَقَصْـداً بَـيْنَ طَرَفَـينِ)، (قَـوَام) بـە مانـای دادگـەر، بۆ شـتێك کە میانجیـی بـێ لەنێـوان دوو لایانـدا، نەبـەولا دابـێ، نەبـەولا دابـێ، مـاڵ بەخشـینیش دەکەوێتـە نێـوان دەسـتبڵاویی و چنـگ قووچاویـی، نـە دەسـتبڵاو بـە، نـە دەسـت قووچاوبـە، بەڵکـو مـاڵ خەرجکەرێـکی دادگـەرو تێـر و تـەواو بـە.

(أَثَـامًا): (الإِثْـمُ وَالأَثَـامُ: إِسْـمٌ لِلأَفْعَـالِ المُبَطِّئَـةِ عَـنِ الثَّـوَابِ، وَجَمْعُـهُ آثَـام)، (إِثْـم) و (أَثَـام)، نـاون بـۆ ئـەو کردەوانـەی مـرۆڤ لـە پاداشـت دوا دەخـەن و، بـە (آثَـام) کۆدەکرێنـەوە، بـەڵام لەوێـدا ﴿ يَلْقَ أَثَـامًا ﴾، یـانی: تـووشی سـزای گوناهەکـەی دێ.

(ٱلزُّورَ): بە مانای درۆ دێ، چونکە (زُوْر) لە ئەسڵدا بە مانای لادان دێ، (الـزَّورُ: المَیلُ)، لادان، لەوەوە، درۆش کە لە جادەی ڕاستیی لادەدا، بۆیە بە درۆ گوتراوە: (زور)، بەڵام وێڕای ئەوە (زَور)، بە مانای (ضَیف)یش، دێ یانی: میوان و ئەویش هەر لە (مَیل)ەوە هاتوە،چونکە میوانەکە بە لای ماڵی خانە خوێدا، لادەدات.

(لَمۡ يَخِرُّواْ): (خَـرَّ: أَي سَقَطَ سُقُوطاً يُسْمَعُ مِنْهُ خَرِيرٌ)، (خَرَّ) یانی: کەوتنێك کەوت دەنگێکی تایبەتیی لێهات، بە کوردیی دەڵێن: زرمە، گرمە، ڕمبە.

(قُرَّةَ أَعۡيُنٖ): (قَرّ) پێچەوانەی (حَرّ)ە، (قَرّ) یانی: سارد و فێنك، (حَرّ) بە مانای گەرم، ئنجا لەبەر ئەوەی فرمێسکی شادیی و دڵخۆشیی ساردە، لەوەوە بە دڵخۆشییان گوتوە: (قُرَّةُ عَيْن)، واتە: ئەوەی کە دەبێتە مایەی فرمێسکی شادیی، چونکە ئینسان کە دڵخۆش و شادمان بوو، فرمێسکی ساردی دێ، ئەوەش شتێکی ئەزموونکراوە، بەڵام مرۆڤ کە دڵی توندو ناڕەحەت بوو، فرمێسکەکانی گەرم دەبن، کەواتە: (قَرَّ عَيْنُهُ: أَي: سُرَّ)، دڵخۆش بوو، دڵخۆشکرا.

(ٱلۡغُرۡفَةَ): (الغُرْفَة: مَنَازِلُ الجَنَّةِ الرَّفِيعَة)، پلە بەرزەکانی بەهەشت، نەك بە مانای ژوورێك، یانی: (يُجْزَونَ القُصُورُ العَوالِي)، کۆشکە بەرزەکانیان دەدرێنێ.

(مَا يَعۡبَؤُاْ بِكُمۡ): واتە: بایەختان پێنادات، گرنگیتان پێنادا، (مَا عَبَأْتُ بِكَذَا: لَمْ أُبَالِ بِهِ، وَأَصلُهُ مِنَ العِبْءِ)، (ما عَبَأْتُ بِكَذَا)، واتە: بایەخم پێنەدا، گرنگییم پێنەدا، لە ئەسڵدا لە (عِبْءِ)ەوە، هاتوە، (عِبءِ)، یانی: کۆڵ و ئەرك و بار، ئنجا کە تۆ گرنگییت بە کەسێك بە شتێك دا، مانای وایە ئەرکەکەیت خستۆتە سەر شانی خۆت.

(لِزَامَۢا): (لُزُومُ الشَّيءِ: طُولُ مَكْثِهِ)، شتێك کە زۆر بمێنێتەوە، لە کۆڵ نەبێتەوەو پەیوەست بێ، پێی دەگوترێ: (لازِم)و (لِزام).

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـواری ئـەو ئایەتـە موبارەکـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾﴾:

لەوبارەوە دوو بەسەرهات گێڕدراونەوە:

یەکەمیان: {عَنْ عَبْدِ اللهِ ابنِ مَسعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ: سَأَلْتُ أو سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَيُّ الذَّنبِ عِنْدَ اللهِ أَكْبَرُ؟ قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ لِلّهِ نِدّاً وَهُوَ خَلَقَك، قَلْتُ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: أَنْ تَقتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ، قُلْتُ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: أَن تُزانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ، قال: وَنَزَلَتْ هَذِهِ الأَيَةُ تَصدِيقاً لِقَوْلِ رَسُولِ اللهِ ﷺ: ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ....﴾} (أخرجه البخاري: ٧٥٣٢، ومسلم: ١٣٢).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پرسـیارم کـرد لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ یـان پرسـیاری لێکـرا: چ گوناهێـك لـەلای خـوا گەورەتـرە؟ فەرمـووی: ئـەوە کـە هاوتـا بـۆ خـوا دابنێـی، لـە حاڵێکـدا کـە تـۆی دروسـتکردوە، {هاوبـەشی بـۆ دابنێـی} گوتـم: دوای ئـەوە چ گوناهێـك گەورەتـرە؟ فەرمـووی: ئـەوە کـە منداڵەکـەی خـۆت بکـوژی، لـە تـرسی ئـەوەی خواردنـت لەگـەڵ بخـوا، گوتـم: دوای ئـەوە چـی؟ فەرمـووی: ئەوەیـە کـە لەگـەڵ هاوسـەری دراوسـێکەتدا زینـا بکـەی، (عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود) دەڵـێ: دوایـی ئـەم ئایەتـە هاتـە خـوار، وەك بەڕاسـتدانان بـۆ قسـەکەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ.

دووەمیان: {عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا أَنَّ نَاساً مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ قَتَلُوا فَأَكْثَرُوا، وَزَنُوا فَأَكْثَرُوا، ثُمَّ أَتَو مُحَمَّداً ﷺ فَقَالُوا: إِنَّ الَّذِي تَقُولُ وَتَدعُو لَحَسَنٌ، وَلَو تُخْبِرُنَا أَنَّ لِما عَمِلْنَا كَفَّارَةٌ؟ فَنَزَلَ: ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ... ﴾، وَنَزَلَ: ﴿ قُلۡ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسۡرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ لَا تَقۡنَطُواْ مِن رَّحۡمَةِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغۡفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًاۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ ﴾ الزمر} (أخرجه البخاري: ٤٨١٠، ومسلم: ١٩٣).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: کەسانێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان لەسەردەمی نەفامیی دا، کوشتاریان کردبوو، زۆر خەڵکیان بە ناهەق کوشتبوو، زۆریش زینایان کردبوو، دوایی هاتنە لای موحەممەد ﷺ گوتیان: ئەوەی دەیڵێی و، خەڵکی بۆ بانگ دەکەی شتی چاکە، بەڵام ئەگەر هەواڵت پێدابایین: ئایا ئەوەی کردوومانە، سڕینەوەی بۆ هەیە؟ ئیدی بەو بۆنەوە ئەم ئایەتەی سوورەتی (الفرقان) و، ئایەتەکەی سوورەتی (الزمر) ئایەتی (٥٣) دابەزی.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەك گوتمان: کە ئەو پازدە (١٥) ئایەتە، پازدە سیفەتی گرنگ و بنەڕەتیی بۆ بەندە پەسندەکانی خوا دەخەنە ڕوو، ئەوەی تێبینیش دەکرێ: ئەو سیفەتانە زۆربەی بوارەکانی دینداریی و مسوڵمانەتییان گرتوونە، کە ئێمە ئێستا چاوێکی خێرا بە مانای گشتیی ئەم ئایەتانەدا دەگێڕین، چونکە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا، زیاتر دەچینە نێو وردەکاریی چەمك و واتاکانیانەوە:

خوا ﷻ لە کۆتایی ئەم سووڕەتە موبارەکەدا - کە وەك لە سەرەتایەوە گوتمان: ئەم سووڕەتە زیاتر تەرخانکراوە بۆ باسی قورئان و وەحیی و پێغەمبەرایەتیی و باسی پێغەمبەر ﷺ هاوکات نێواخن لەگەڵ ئەوەشدا باسی نیشانەکانی خوا ﷻ باسی یەکتایی خوا لە پەرستراندا لە پەروەردگارێتیدا - ئنجا لە کۆتاییدا خوا ئەو بەندانەی خۆی، کە بەو ڕاستەشەقامەی خوا بە یەکگرتن و، شوێن پێی پێغەمبەر هەڵگرتن و، پەیڕەویی لە قورئانکردندا دەڕۆن، بۆمان پێناسە دەکات بە سیفەتە بنەڕەتیی و بنچینەییە پەسندو چاکەکانیان، چ ئەنجامدانی شتی چاك بن، چ خۆپاراستن لە شتی خراپ بن.

دەفەرمووێ: ﴿ وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا ﴾، بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی، ئەوانەن کە بە هێمنیی و ئارامیی بەڕێدا دەڕۆن، ﴿ وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴾، کاتێك نەفامان دەیاندوێنن دەڵێن: سەلام، یاخود قسەی سەلامەت دەکەن.

جێی سەرنج ئەوەیە کە: خوا ﷻ بۆ پێناسە کردنی بەندەکانی خۆی پێشێ باسی بەڕێدا ڕۆیشتنیان دەکات، دوایی باسی قسەو دواندنیان دەکات، ئنجا دوایی باسی شەونوێژو تاعەت و بەندایەتییان دەکات و دەفەرمووێ: ﴿ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ

﴿ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴾، هەروەها بەندەكانی خوای خاوەن بەزەیی، ئەوانەن كە شەوگار دەمێننەوە بۆ پەروەردگاریان بە كڕنووش بردوویی و بە وەستاویی، چونكە ﴿ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴾، كۆی (ساجد) و (قائم)ن، یانی ئەوانە شەوگار دەمێننەوە: لە حاڵێك دا كڕنووشیان بردوە و، دەمێننەوە بە وەستاویی، ئایەتەكانی خوا دەخوێنن، ئنجا ئەوە خواپەرستیی شەوێیانە، كە ڕەوشتی ڕۆژێیانی جوان كردوە، ئەوەی كە لەگەڵ خوادا ﷻ ڕاست بێ، بە تەئكید لەگەڵ خەڵكی خوادا چاك دەبێ و، لەڕاستیی دا: لەگەڵ خەڵكدا چاكبوون، بەرهەمی لەگەڵ خوادا ڕاست بوونە، كە لێرە خوا ﷻ لەگەڵ خوادا ڕاستبوونەكەیانی بەرجەستە كردوە، لە خواپەرستیی شەوێدا، كە هەم نوێژی شێوان دەگرێتەوە، هەم نوێژی خەوتنان دەگرێتەوە، هەم نوێژی بەیانی دەگرێتەوە، هەرسێكیان مەیلەو لە شەوێدان، هەروەها شەونوێژیش دەگرێتەوە، لە پێش ئەوانەدا، واتە: نەك هەر فەڕزەكان دەكەن، بەڵكو شەونوێژانیش دەكەن، ئنجا ئەوە شەونوێژو خواپەرستیی شەوێیانە، وا ڕەوشت و ئاكارو قسەو بەرو مەجلیسی ڕۆژێیانی بەو شێوەیە ڕەندو پەسند كردوون.

﴿ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴾، هەروەها ئەوانەی دەڵێن: پەروەردگارمان! سزای دۆزەخمان لێ لابدە، چونكە سزای دۆزەخ لە كۆڵ نابێتەوەو پەیوەستە، واتە: لەگەڵ ئەوەشدا كە ئاوا خوا پەرستن و ئەهلی تاعەتن، بەڵام بوغڕا نابن، لەخۆ بایی نابن، بەڵكو لەخوا دەپاڕێنەوە كە سزای دۆزەخیان لێ لابدات، ﴿ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴾، بەڕاستیی دۆزەخ خراپترین شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونەو، خراپترین شوێنی تێدا مانەوەیە، (**مُستَقَرّ يَعني: مَكانُ استِقرار**)، شوێنی تێدا سەقامیربوون و نیشتەجێ بوون. (**مُقام يَعني: مَكان إقامَة**)، شوێنی تێدا مانەوەی كاتیی، دۆزەخ چ بەشێوەی هەمیشەیی تێیدا بمێننەوە، چ بەشێوەی كاتیی، خراپترین شوێنە.

﴿ وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾، هەروەها بەندەكانی خوای خاوەن بەزەیی ئەوانەن: كاتێك ماڵ دەبەخشن، خەرج

دەکەن، نە زێدەڕۆیی دەکەن، نە ڕژدیی و چرووکیی دەکەن، نە دەستبڵاون، نە چنگ قووچاون، ﴿ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴾، لەو نێوانەدا میانجییانە مامەڵە دەکەن، واتە: بەخشندەیەکی بە سەلیقەو تەواون.

﴿ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ ﴾، هەروەها بە دڵنیایی بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی، ئەوانەن کە لەگەڵ خوادا لە پەرستراوێکی دیکە ناپاڕێنەوە ﴿ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ﴾، کەسێکیش کە خوا قەدەغەی کردوە، بکوژرێ، مەگەر بە هەقی خۆی، ئەگەرنا نایکوژن، ﴿ وَلَا يَزْنُونَ ﴾، زیناش ناکەن، واتە: خۆیان لە شیرك دەپارێزن، خۆیان لە قەتڵ دەپارێزن، خۆیان لە زینا دەپارێزن، ئەو سێیەش، سێ گوناهی زۆر گەورەن و، یەکەمیان لەهەموویان گەورەترە.

﴿ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴾، هەرکەسێکیش ئەوە بکات، یەکێ لەو گوناهانە، یان هەموویان بکا، تووشی سزای گوناهو تاوانەکەی دەبێ، (أَثَام)و (إِثم)، بە مانای گوناح دێن، کە بە (آثَام) کۆدەکرێنەوە، بەڵام لێرەدا بە مانای سزای گوناهەکەیان دێن.

﴿ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾، ئازاری لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا بۆ چەند قات دەکرێتەوە، ﴿ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴾، هەروەها بە ڕیسوایی تێیدا دەمێنێتەوە.

ئەو گوناهبارانە هەر ئەوە سزا و سەرەنجامیانەو هەموویان بەو شێوەیەن:

﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا ﴾، مەگەر کەسێك بگەڕێتەوەو بڕوا بێنێ و، کردەوەی باش ئەنجام بدات، ﴿ فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ﴾، ئا ئەوانە خوا خراپەکانیان بۆ بەچاکە دەگۆڕێ، کە وەك دوایی باسی دەکەین، هەندێك لە زانایان گوتوویانە: هەر خودی خراپەکان دەبن بە چاکە، هەندێکیش گوتوویانە: نا، یانی لەمەودا خوا ﷻ بەهۆی ئیمانەوە وایان لێدەکات، کە ئەگەر تاکو ئێستا خراپەیان کردوە، لەمەودا چاکە بکەن، ﴿ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خواش لێبووردەی بە بەزەییە.

﴿ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴾، کەسێکیش بگەڕێتەوەو، کردەوەی باش بکات، بە دڵنیایی ئەوە گەڕانەوەکەی بەرەو لای خوایە، واتە: با قەدری بزانێ و، بزانێ شتێکی زۆر گەورەی کردوە.

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ ﴾، بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی (بەندە پەسندەکانی)، ئەوانەن کە: ئامادەی گوناهو درۆ نابن، ئامادەی لادان و هەڵەو پەڵە نابن، ﴿ وَإِذَا مَرُّوا۟ بِٱللَّغْوِ مَرُّوا۟ كِرَامًا ﴾، کاتێکیش بە لای قسەی پووچ و کردەوەی پووچ دا ڕەت دەبن و گوزەر دەکەن، بەڕێزەوە گوزەر دەکەن، (**كِرام**) کۆی (**كَرِيم**)ە، (**كَرِيم**)، یانی: بەڕێز، بە حورمەت، حورمەتی خۆیان دەپارێزن، تێکەڵ بە خەڵکێکی نا ئەهل و ناشایستە نابن، لە قسەوکرداری پووچ و بێکەڵکیاندا ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا۟ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴾، هەروەها بەندە پەسندو هەڵبژاردەکانی خوای خاوەن بەزەیی: ئەوانەن کاتێك نیشانەکانی پەروەردگاریان دەخرێنەوە بیر، نیشانە بیندراوەکان (دیاردە سروشتییەکان، دیمەنەکان، نیعمەتەکانی خوا) و نیشانە بیستراوەکان، کە ڕستەکانی فەرمایشتی خوان، کاتێك ئەوانەیان دەخرێنەوە بیر: ﴿ لَمْ يَخِرُّوا۟ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴾، بە کەڕیی و کوێریی بەسەریاندا ناکەون، واتە: ئاژەڵانە مامەڵەیان لەگەڵدا ناکەن، کە ڕوویان هەر لە خوارێ بێ، جارێ سەر هەڵنەبڕن بۆ لای خوا، خوایە! ئەوانە نیشانەکانی تۆن!!

﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَٰجِنَا وَذُرِّيَّـٰتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ﴾، ئەوانەش کە دەڵێن: پەروەردگارمان! لە هاوسەرانمان و لە وەچەمان مایەی دڵخۆشیی و شادمانییمان پێ ببەخشە، سەرمانیان پێ بەرزبکە، دڵمانیان پێ خۆشبکە بە ژن و منداڵەکانمان، کە ئەهلی تاعەت و چاکە بن، ﴿ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴾، بۆ پارێزکارانیش بمانکە بە پێشەوا، واتە: نەك هەر پارێزکار بین، بەڵکو پێشەوای پارێزکاران بین، سەرمەشقیان بین، لە پێشەوە بین، ئنجا ئەوانەی خاوەنی ئەو پازدە سیفەتەن: ﴿ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ ٱلْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا۟ ﴾، ئا ئەوانە کۆشکە

بەرزەکانی بەهەشتیان بە پاداشت دەدرێنەوە، بەهۆی خۆڕاگرییانەوە، ﴿ وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَٰمًا ﴾، کە سڵاویان لێ دەکرێ و، سەلامیان لێ دەکرێ، ﴿ تَحِيَّةً ﴾، پێیان دەگوترێ: (حَيَّاكَ الله)، (سَلام)یش، پێیان دەگوترێ: ئاشتیی و سەلامەتییتان لەسەربێ، لە لایەن کێیەوە لێیان دەکرێ؟ لە لایەن فریشتەکان و لە لایەن خوای پەروەردگارەوە، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، لەوێدا هەرماو دەبن، بە بەردەوامیی و هەمیشە تێیدا دەبن، ﴿ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴾، ئا ئەو بەهەشتە باشترین شوێنی تێدا نیشتەجێ بوون و، باشترین شوێنی تێدا مانەوەیە.

﴿ قُلْ مَا يَعْبَؤُا۟ بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ ﴾، بڵێ: پەروەردگارم گرنگیی و بایەختان پێنادات، ئەگەر پاڕانەوەی خۆتان نەبێ، ئەوە واتایەکی.

یاخود: پەروەردگارم گرنگییتان پێنادات و بایەختان پێنادات، ئەگەر ئەوە نەبێ کە بانگتان دەکا بۆبەندایەتیی بۆ خۆی، بۆیە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ ناردووەو کتێبی دابەزاندوە، چونکە بانگتان دەکا، بۆ خێر و خۆشیی خۆتان، کە ئەگەر بەندایەتیی بۆ خوا نەکەن، دەبنەوە بە هیچ، پووچ دەبن، خوا پێیخۆش نیە مرۆڤەکان پووچ بن، پێیخۆشە پوخت و چاك و پڕ کاکڵ و نێوەڕۆك بن، ﴿ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ ﴾، ئێستاش ئێوە ئەی بێبڕوایەکان! بە درۆتان دانا، ئەمە لێرەدا ڕوو وەرسووڕاندن و ئاوڕدانەوەیە لە بێبڕوایەکان، ئەگەرنا خوا ﷻ ئەوانەی کە لە خوا دەپاڕێنەوە، یان ئەوانەی کە خوا بانگیان دەکات، تاکو لێی بپاڕێنەوەو بەندایەتیی بۆ بکەن، هەموویان هەر وانین، هەندێکیان بە وەفان، کە ئیمانداران، بەڵام لێرەدا خوا ڕوو لە کافرەکان دەکات، دەفەرمووێ: ﴿ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ ﴾، ئێوە پێغەمبەری خواو، پەیامی خواو، قورئانی خواتان بەدرۆ دانا ﴿ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًۢا ﴾، لەمەودوا سزای ئەو بەدرۆ دانانە لە کۆڵتان نابێتەوەو، پێتانەوە پەیوەست دەبێ و، دەبێتە باری شانتان، خوا پەنامان بدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بە هێمنیی بەڕێدا ڕۆیشتن و، بەڕێزەوە دواندنی خەڵکی نەفام و، شەو نوێژ کردن و، لە خوا پاڕانەوە بۆ لادانی سزای بەردەوامی دۆزەخ، چوار لە خەسڵەتە پەسندەکانی بەندە چاکەکانی خوان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَعِبَادُ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴿٦٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَٰمًا ﴿٦٤﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَعِبَادُ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا ﴾، بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی، ئەوانەن کە بە ئارامیی و سەنگینیی، بە هێمنیی بەڕێدا دەڕۆن، نەك بە شڕو دڕیی، بە فیزو کەشخە، هەروەها نەك بە مردەلۆخەییش، بەڵکو بە سەنگینیی و بە ویقار و بە هێمنیی بەڕێدا دەڕۆن، ئەمە شێوەی چەند ئایەتێکە لە قورئاندا، بۆ وێنە:

أ- لە سوورەتی (لقمان)دا ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ ﴾لقمان، واتە: بە فیزو کەشخە بە زەویدا مەڕۆ، چونکە خوا هەر لەخۆبایی بووێکی شانازییکەر (بەسەر خەڵکیدا) خۆشناوێ.

ب- هەروەها لە سوورەتی (الإسراء)یشدا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ ﴾، واتە: بە کەیف خۆشیی و بە دڵخۆشیی

و، بە شانازیی بەخۆوە کردن بە زەویدا مەڕۆ، چونکە تۆ زەوییت بۆ نادڕێ و، هێندەی چیایانیش بەرز نابی، کەواتە: بۆچی خۆت هەڵدەکێشی؟ ئەوەتا زەوی کە مەخلووقێکی گچکەی خوایە، بۆت نادڕێ، ئەو چیایانەش کە دروستکراوی خوان، بە ئەندازەی وانیش بڵیند نابی، چونکە تۆ زۆر بچووك و نابووتی ئەی مرۆڤ! لەڕووی قەبارەوە، کەواتە: تۆ دەبێ لەڕووی نێوەڕۆکەوە، لە ڕووی ڕووح و مەعنەوییەوە، ئاگات لەخۆت بێ، ئەویش بەوە دەبێ کە خۆت لە ڕەوشت و خەسڵەتە خراپەکان بپارێزی و، خۆت بڕازێنیەوە بە ئاکارو بە سیفەتە بەرزو جوانەکان، بەوە نێوەڕۆکت پەیدادەبێ، مرۆڤیش بە نێوەڕۆك و بە ڕووحەکەی کە پاکیبکات و چاکیبکات، ڕێزو حورمەتی پەیدا دەبێت و، بە جێنشینی خواو، بە ڕێز لێگیراو لەلای خواو، بە هەڵگری ئەمانەتی خوا، دادەنرێ.

ج- هەروەها لە فەرموودەی صەحیحی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ: {**يَا أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيْكُمْ بالسَّكِينَةِ، فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بالإِيضَاعِ**} **(أخرجه أحمد: ٢١٨٠٤، والبخاري: ١٥٨٧، والنسائي في الكبرى: ٤٠١٤)**، واتە: ئەی خەڵکینە! هێمن بن، چونکە چاکەکاریی لە زۆر خێرا ڕۆیشتندا نیە.

لە سوورەتی (**التوبة**)دا دەفەرمووێ: ﴿... وَلَأَوْضَعُواْ خِلَالَكُمْ ... ٤٧﴾، (**أَوضَعُوا**) یانی: وڵاخەکەیان تیژ لێدەخوڕی، کەلێرەدا مەبەست تەنیا وڵاخ نیە، هەر ئامرازێکی دیکەش دەگرێتەوە، یاخود ئەگەر بەپێش بڕوا، یانی: چاکەکاریی لەوەدا نیە کە ئینسان زۆر پەلەپەل بکات و خێرا بڕوات.

ئنجا خوا ﷻ بە وەسفکردنی چۆنیەتیی ڕۆیشتن دەستی پێکردوە، پاشان قسەکردن، تاکو بزانرێ کە ڕەوشت و ئاکار سەنگی مەحەکە، نامیلکەیەکیشم هەیە بەناوی: {ڕوشت و ئاکاری پەسند سەنگی مەحەکی مسوڵمانەتییە}.

٢)- ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُواْ سَلَٰمًا﴾، هەروەها کاتێك نەفامان دەیاندوێنن، قسەی سەلامەت دەکەن، ئەمە سێ واتایان بۆ لێکداونەوە:

أ- ﴿قَالُواْ سَلَٰمًا﴾، یانی: ئەو بێژەیە دەڵێن: (**سَلامٌ عَلَيكُم**)، سەلامتان لێ بێ، خوا حافیزتان بێ، ئێمە لەگەڵ ئێوە هاوکوف نین، بڕۆن خواتان لەگەڵ.

ب- یاخود: ﴿قَالُواْ سَلَٰمًا ﴾، یانی: (قالُوا سَدَاداً، قَولاً ذَا سَلاَمَةٍ)، قسەی باش و ڕێك و پێكیان لەگەڵدا دەکەن، قسەی نەفامانە، لەگەڵ نەفامانیشدا ناکەن.

ج- یاخود: (سَلاَمَاً أَي: تَسَلُّمَاً مِنْكَ، أَي: بَرَاءَةً مِنْكَ)، واتە: سەلام، من لەگەڵ تۆدا نایەمە نێو تەرازوویەوە، بڕۆ خواحافیزت بێ.

٣)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمۡ سُجَّدٗا وَقِيَٰمٗا ﴾، هەروەها ئەوانەی کە بۆ پەروەردگاریان کڕنووش بردووانەو، وەستاوانە شەوگار بەسەر دەبەن، (بَاتَ، يَبِيتُ: أَدرَكَهُ اللَّيْلُ، نَامَ أَو لَمْ يَنَم)، (بَاتَ، يَبِيتُ)، واتە: شەوی بەسەردا هات، ئنجا چ بنوێ، چ نەنوێ، کەواتە: ﴿يَبِيتُونَ ﴾، یانی: شەوگار دەمێننەوە، لە خزمەت پەروەردگاریاندا، بە کڕنووش بردوویی و بە وەستاویی، (سُجَّدَ: جَمْعُ سَاجِد، وَقِيَام: جَمْعُ قَائِم)، واتە: کڕنووش بردووانەو وەستاوانە.

کەواتــە: ئــەوە عیبــادەتی شــەوێیانە، ڕەوشــتی ڕۆژێیــانی جــوان کــردوون و، ئــەوە ڕاستییانە لەگـەڵ خـوادا، کـە چاکیـی لەگـەڵ خەڵـکی خـوای تێـدا پەیـدا کـردوون.

٤)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصۡرِفۡ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ ﴾، هەروەها ئەوانەی دەڵێن: پەروەردگارمان! ئازاری دۆزەخمان لێ لابدە.

٥)- ﴿ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴾، بە دڵنیایی ئازارو سزای دۆزەخ پەیوەست و بەردەوامە، (غَرَامَاً: أَي لازِمَاً غَيْرَ مُفَارِق)، پەیوەستە، بەردەوامە، لە کۆڵ نابێتەوە، جیانابێتەوە.

٦)- ﴿ إِنَّهَا سَآءَتۡ مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ﴾، بە دڵنیایی دۆزەخ خراپترین شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونەو، خراپترین شوێنی تێدا مانەوەشە، (أَي: بِئْسَ المُسْتَقَرُّ وَبِئْسَ المُقَامَ)، ئایا بۆچی هەردوو وشەکەی بەکارهێناون؟ ﴿مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ﴾، چونکە: نیشتەجێ بوونەکە، یەکجارییەو، مانەوەکە کاتییە، لەبەر ئەوەی دۆزەخ بۆ بێبڕوایانی خراپەکار دەبێتە شوێنی نیشتەجێ بوون، بە شێوەیەکی یەکجارەکیی، بەڵام بۆ بڕوادارانی گوناهکار دەبێتە شوێنی تێدا مانەوەی کاتیی.

بەشێك لە زانایانیش (مستقر) یان بۆ كاتیی (مؤقت) و (مقام) یان بۆ هەمیشەیی داناوە.

یاخود دۆزەخ كەمی تێدابێ، یان زۆری تێدابێ، خراپترین شوێنە، ئەوەیانم نەبینیوە لە تەفسیرەكاندا باسكرابێ، كە ئەوەش پێم وایە مانایەكی زۆر ڕێكە، واتە: دۆزەخ ئەگەر كەمی تێدا بمێنیەوە، بە شێوەیەكی كاتیی، یاخود بەهەمیشەیی تێیدا بێ، هەر خراپترین شوێنە، بەڵام ئەگەر بە هەمیشەیی تێیدابێ، خراپترو ناڕەحەتییەكە زیاترە.

جێی سەرنج ئەوەیە: دوای ئەوەی خوا باسی شەونوێژو، عیبادەت و، تاعەت و، باسی ڕەوشت و ئاكاری بەرزو جوانیان دەكات، ئنجا باسی سیفەتی چوارەمیان دەكات كە ئەوەیە دەڵێن: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصۡرِفۡ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ ﴾، هەروەها (بەندە پەسندەكانی خوا) ئەوانەن دەڵێن: پەروەردگارمان! ئازاری دۆزەخمان لێ لابدە... واتە: بە شەونوێژەكەیان بوغرا نەبوون و لە خۆبایی نەبوون، بڵێن: لە هەموو ئاوان پەڕیوینەوە!! ئنجا ئەمە وەك ئەو ئایەتە وایە، كە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡمُنفِقِينَ وَٱلۡمُسۡتَغۡفِرِينَ بِٱلۡأَسۡحَارِ ١٧ ﴾آل عمران، واتە: خۆڕاگران و ڕاستان و ملكەچان (بۆ خوا)وماڵبەخشەران و، ئەوانەی كە پێش بەیان داوای لێبوردن (لە خوا) دەكەن، شەونوێژو تاعەتیان كردوە، تاكو لای بەرەبەیان، ئنجا پێش ئەوەی سپێدە بدات، داوای لێبوردن لە خوا دەكەن، وەك شەوگاریان هەموو بە گوناح بردبێتە سەر! نەك وەك هەندێ كەس بە دوو ڕكات نوێژ، پێی وایە لە هەموو ئاوان پەڕیوەتەوە، لەگەڵ تاعەت و عیبادەتێكی زیادەی بوو، هەوایەكی دەچێتە كەللەوە، پێی وایە زۆر لەخەڵكی دیكە جیایە، یان كە ڕیشێكی هێشتەوە، یان كە كردەوەیەكی ئەنجامدا، لەخۆڕا ئیددیعای گەورە گەورە دەكات! كە بەدڵنیایی ئەو خۆ پێ زۆر بوون و خۆ پێ چاك بوون و، خەڵك پێ كەم بوونە، نیشانەی ئەوەیە كە عیبادەكەی بەكەڵك نەهاتوە، عیبادەت ئەگەر بە كەڵك بێ و جێ بگرێ، ڕەوشت و ئاكاری مرۆڤ و ناخی مرۆڤ جوان دەكات.

هەندێك لەوانەی ئیددیعای شوێنكەوتنی پێشینی چاك و، پابەندیی بە قورئان و سوننەتەوە بوون، دەكەن، سەرنجیان دەدەی: هەوایەكیان لە كەللە دایە، بۆ وێنە دەڵێن: فڵانكەس و فڵانكەس نابێ سەلامیان لێ بكرێ، یان نابێ بدوێنرێن، یان هاموشۆیان بكرێ! یانی: من هێندە چاكم، شایستەی ئەوە نیم سەلام لەو فڵانكەسانە بكەم، ئەوانیش هێندە خراپن، شایستەی سڵاو لێكران نین! بەڵام نەتۆ هێندە چاكی، نە خەڵك هێندە خراپە، تۆزێ وەرە خوار!

هاوەڵان خوا لێیان ڕازیبێ خوا ئاوا مەدحیان دەكات، ئیمانداره چاكەكان خوا، ئاوا مەدحیان دەكات، كە چی هی وا هەیە بە مستە ئاوێك دەكەوێتە مەلە، بەڵام لەخۆبایی بوون و لە كەوڵی خۆ دەرچوون بەهۆی تاعەتەوە، نیشانەی ئەوەیە كە تاعەتەكەی بەكەڵك نەهاتوە، خواپەرستیی ئەگەربە كەڵك بێ و كاكڵدارو پەسند بێ، ئینسان نەرم و ئارام و هێمن دەكات، ئینسان خاكیی دەكات، ئینسان والێدەكات خۆی پێ لەكەس زیاد نەبێ، بگرە هەمیشە خەڵكی پێ لەخۆی چاكتر بێ، نەك پێی وابێ خەڵك بە كەڵكی ئەوە نایەن سەلامیان لێبكات، سەردان و هاموشۆیان بكات، یانی: ئەو هێندە چاكەو خەڵك هێندە خراپە! كە ئەوە درۆیە، بەڵام ئەگەر ڕاست بكات، ئەوجار مادام ئەو هێندە چاكە، دەبێ بچێ بۆلای خەڵك، كێ وەك پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) چاك بووە؟ كەچی تەماشا دەكەی چەند نەرم و حەلیم و هێدیی و مەند و ئارام بوون، چەند ڕەوشت جوان بوون لەگەڵ خەڵك دا، چەند دڵسۆز و بە پەرۆش بوون!

كەواتە: با بزانرێ ئەوانەی كە بە تاعەت و، بە زانیاریی شەرعیی و، بە هەندێك ڕواڵەتی دینداریی و ڕیش هێشتنەوەو دەلینگ كورتكردنەوەو، ئەو شتە جوزئییانە، لەخۆیانبایی دەبن، با بزاندرێ كە ئەوە هەمووی پێچەوانەی ئەو سیفەتانەیە، كە خوا بەندە چاكەكانی خۆییان پێ وەسف دەكات، ئیمانداران ئەوانەن كە بە تاعەت بوغرا نابن، هەتا خوا زیاتر یارمەتییانبدات تاعەت بكەن، ئنجا زیاتر خۆیان بە قەرزاری خوا دەزانن و، سەرەنجامیش لەگەڵ خەڵكدا نەرم و نیانتر و هێمن و هێدیی و مەندتر دەبن.

مەسەلەی دووەم:

بەنــدە هەڵبــژاردەکانی خــوا نــە دەســتبڵاون، نــە چەنــگ نووقــاون، بەڵکــو بەخشــندەی بــە ســەلیقەو تێــرو تــەواون:

ئەمەش باسی سیفەتی پێنجەمیانە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا ﴾، هەروەها ئەوانەی کاتێك ماڵی خۆیان دەبەخشن، خەرج دەکەن، کەواتە: ماڵ بەخشین و ماڵ خەرج کردن، سیفەتێکی بنەڕەتیی بەندە بۆ خوا صوڵحاو و پەسندەکانی خوایە، نەك چاو لە دەستی خەڵك بن، چونکە پێغەمبەر دەفەرموێ: ﷺ {**اليَدُ العُلْيَا خَيرٌ مِنَ اليَدِ السُّفْلَى**} (**أخرجه أحمد: ١٥٦١٦، والبخاري:١٣٦١، مسلم: ١٠٣٣، وغيرهم**)، واتە: دەستی بەرز لە دەستی نزم چاکترە.

دەسـتی بـەرز دەسـتی بەخشـەرەو، دەسـتی نزمیـش دەسـتی وەرگـرە، بەنـدە چاکـەکانی خـوا دەسـتی بەخشـەرن، دەسـتی بـەرزن، کەسـابەت دەکـەن، خۆیـان مانـدوو دەکـەن، بژیـو پەیـدا دەکـەن، تەمبـەڵ تەمبـەڵ دانانیشـن، چاویـان لـە دەسـتی خەڵـك نیـە، بۆیـە دەتوانـن ببەخشـن، ئەوانـەی کـە کاتـێ ماڵـی خۆیـان بەخـشی.

٢)- ﴿ لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا ﴾، نە زێدەڕۆیی دەکەن، نە ڕژدیی و چرووکیی دەکەن، (**الإِسْرَافُ: تَجَاوزُ الحَدِّ**)، (إسراف) واتە: لە سنوور دەرچوون، (**وَالإِقتَارُ: الإِجْحَافُ وَالنَّقصُ عَمَّا يَقتَضِيهِ الحَال**)، (**إقتَار**)یش، بریتیە: لە کەمکردنەوەو تەنگکردنەوە لەوەی حاڵەکە بیخوازێ.

٣)- ﴿ وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴾، شێوەی ماڵ سەرف کردنیان لەو نێوانەدا میانجییە، ﴿ وَكَانَ ﴾، دەچێتەوە بۆ (إنفاق)، ماڵ سەرف کردنەکەیان ﴿ بَيْنَ ذَلِكَ ﴾، لەو بەینەدا ﴿ قَوَامًا ﴾، (قَوام: العَدْلُ وَالقَصْدُ بَيْنَ الطَّرَفَين)، (قَوام) دادگەریی و میانجییە لەنێوان دوو لای تێپەڕێنەردا، کەواتە: بەندە پەسندەکانی خوا، تەنیا شەونوێژ نازانن، بەڵکو کاسبیی و بژیو پەیدا کردنیش دەزانن، بژیوی حەڵاڵ و زەڵاڵ.

مەسەلەی سێیەم:

ئەو بەندانەی خوای بەبەزەیی، جگە لە خوا لە کەس ناپاڕێنەوەو، خۆشیان لە قەتڵ و زینا دەپارێزن و، ئەگەر تووشی گوناهیش بوون، دەگەڕێنەوە بۆ لای خواو، بە ئیمان و کردەوەی باش قەرەبووی دەکەنەوەو، کردەوە خراپەکانیان دەگۆڕن بە کردەوەی چاك:

ئەمانەش سیفەتەکانی: شەش و حەوت و هەشت و نۆ و دە (٦ - ١٠)ن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، بەندە پەسندەکانی خوای خاوەن بەزەیی، ئەوانەن کە لەگەڵ خوادا لە پەرستراوێکی دیکەدا ناپاڕێنەوە.

٢)- ﴿ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، ئەو مرۆڤەی خوا قەدەغەی کردوە، بکوژرێ، نایکوژن، مەگەر بە هەق، ئەمە واپێدەچێ زەمینە سازییەك بێ بۆ جەنگ و کوشتار کە لە دوایی دا فەڕز دەکرێ، واتە: ئەگەر بە هەقی خۆی بێ، شێری چەنگ بە خوێنن، بەڵام بە ناهەق دەست بۆ کەس درێژ ناکەن.

٣)- ﴿ وَلَا يَزْنُونَ ﴾، هەروەها داوێن پیسیی ناکەن، لێرەدا بە نسبەت قەتڵ و زیناوە ئەوانە (**الَّذِينَ**)ی دووبارە نەکردۆتەوە، (**إسم المَوْصُول**)ی دووبارە نەکردۆتەوە، چونکە ئەم سێیە زۆر پێکەوە پەیوەستن، ئەوەی کە هاوبەش بۆ خوا دابنێ و کافر بێ، بە زۆریی

وایە قەتڵیش دەکات و، زیناش دەکات، کەسێکیش ئەهلی تەوحید بێ، خۆی لە قەتڵ و زیناش دەپارێزێ.

٤)- ﴿ وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ يَلۡقَ أَثَامًا ﴾، هەر کەسێکیش ئەوە بکات، تووشی گوناح دێ، **(أَثَام: عَلى زنَةِ الوَبال وَالنَّكال، يَعنِي: جزاء الإثم)**، **(أثام)** یانی: گوناح، بەڵام بە تەئکید لێرەدا مەبەست پێی سزای گوناهە، واتە: تووشی سزای گوناهەکەی دێ.

٥)- ﴿ يُضَٰعَفۡ لَهُ ٱلۡعَذَابُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، سزای بۆ چەند بەرانبەر دەکرێتەوە.

٦)- ﴿ وَيَخۡلُدۡ فِيهِۦ مُهَانًا ﴾، بە ڕیسوایی و زەبوونیی و شەرمەزاریی، هەرماو دەبێ لە دۆزەخدا.

کە دەفەرموێ: ﴿ يُضَٰعَفۡ لَهُ ٱلۡعَذَابُ ﴾، سزاو ئازاری بۆ چەند بارە دەکرێتەوە، مەبەست ئەوەیە کە لەسەر هەر گوناهێك سزا دەدرێ، ئنجا گوناهەکانیش زۆرن کەواتە: سزایەکەش کەڵەکە دەبێتەوە، زانایان هەندێك قسەی دیکەشیان لەوبارەوە کردوون، بەڵام ئەوەی گوتمان لە هەموویان چاکترە، واتە: دوو قات و چەند قات بوونەوەی سزایەکە، چونکە خوا لە جیێ دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ جَزَآءٗ وِفَاقًا ٢٦ ﴾النبأ، واتە: سزای پڕ بە پێست، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا ... ٤٠ ﴾الشوری، سزای خراپەیەك، خراپەیەکی وەك خۆیەتی، بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: بۆیان دووقات یان چەند قات دەکرێتەوە، یانی: با وانەزانرێ کە لەبەرامبەر هەموو ئەو گوناهانەدا سزایەك دەدرێن، بەڵکو هەر گوناهێك سزای پڕ بە پێستی خۆی هەیە.

٧)- ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلٗا صَٰلِحٗا ﴾، مەگەر کەسێك بگەڕێتەوەو، بڕوا بێنێ و، کردەوەی باش ئەنجام بدات، کەسێك بگەڕێتەوەو کردەوەی باش ئەنجام بدا، نە سزای بۆ چەند بەرانبەر دەکرێتەوەو، نە بە ڕیسواییش لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە، هەڵبەتە کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَخۡلُدۡ فِيهِۦ مُهَانًا ﴾، یانی: هەم سزاش دەدرێ، هەم ڕیسواش دەکرێ،

ئنجا ڕیسوا بوونەکە بۆ ڕووحە، کە سزایەکی مەعنەوییە، ئازارو سزایەکەش بۆ جەستەیە، واتە: هەم ڕووح و هەم جەستەیان، سزا دەدرێن، ئنجا دەفەرموێ: ئەوەی بگەڕێتەوەو بڕوا بێنێ و کردەوەی باش بکات:

٨)- ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٖ﴾، ئا ئەوانە خوا خراپەکانیان بۆ دەگۆڕێ بە چاکە، ئەم ڕستەیە زانایان - وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا - دوو واتایان بۆ لێکداوەتەوە:

أ- ئەوە کە خودی کردەوە خراپەکان ببنە چاکە، هەتا لە هێندێك ڕیوایەتاندا هاتوە: کاتێك لە قیامەت دا بابای خراپەکار دەبینێ، خراپەکانی بوون بە چاکە، خۆزگە دەخوازێ زیاتری خراپە کردبان! کە من ئەوەم تۆزێك پێ سەیرەو (**الطَّبَري**)یش ئەو ڕایەی ڕەفز کردوە، دەڵێ: (**ذَٰلِكَ مَا لاَ يَقُولُهُ ذُو حِجًا**)، ئەم قسەیە هیچ خاوەن عەقڵێك نایکات، کە خودی خراپەکان ببنە چاکە، دەڵێ: چونکە خراپەکان تازە کراون: قەتڵەو زینایەو شیرکەو، دزییەو خراپەیە، چۆن دەبێ بە چاکە؟ خراپە دەبێ مرۆڤ خوا خوای بێ لێی بسڕێتەوە، لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەریشدا ﷺ هەر ئەوەندە هاتوە، بۆ وێنە دەفەرموێ: {**الإِسْلاَمَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ**} (**أخرجه أحمد: ١٧٨١٢، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده حسن**)، واتە: ئیسلام پێش خۆی دەسڕێتەوە.

گەڕانەوەش بۆ لای خوا، پێش خۆی دەسڕێتەوەو خاوێنی دەکاتەوە.

ب- مانای دووەم کە تەبەریی هەڵیبژاردوە، ئەوەیە کە لەمەودوا، ئەگەر تاکو ئێستا خراپەیان کردوە، بەهۆی ئەوەوە کە کوفرو شیرکیان لە دڵدا بووە، (گۆزە چی تێدابێ ئەوەی لێ دەڕژێ)، کەسێك کوفرو شیرك، لە عەقڵ و دڵیدا بێ، بە ئەندامەکانیشی تاوان و خراپە دەکات، بەڵام لەمەودوا کە تەنیا خواپەرستیی و بەندایەتیی بۆ خوا دەچێتە عەقڵ و دڵیانەوە، ئەو درەختە پڕ پیت و پێزە، دیارە میوەی وەك خۆی دەردەکات و، لەمەودوا خراپەکانیان دەگۆڕێن بۆ چاکە، خوا خراپەکانیان بۆ دەگۆڕێ بە چاکە، واتە: لەمەودوا وایان لێدەکات لە جیاتی خراپە چاکە بکەن، هەڵبەتە ڕایەکەی یەکەمیش، لە کەرەم و بەخشندەیی خوا، هەموو شتێکی چاك دەوەشێتەوە، بۆیە پێم وایە ئەگەر هەردووك مانایەکان پێکەوە کۆبکرێنەوەو، بگوترێ: خوی بەبەزەیی:

١- وایان لێ دەكات لەمەودوا لەجیاتی خراپە چاكە بكەن.

٢- هەروەها خراپەكانیان لی لادەبات و لە جێی وان بۆیان دەگۆڕێ بەچاكە، لەوبارەشەوە هەندێك دەقی سوننەت هەن بۆ نموونە: [(عن عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ قَالَ: بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ الْأُولَى عَلَى أَنْ لَا نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا نَسْرِقَ وَلَا نَزْنِيَ وَلَا نَقْتُلَ أَوْلَادَنَا ، وَلَا نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ نَفْتَرِيهِ مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا ، وَلَا نَعْصِيَهُ فِي مَعْرُوفٍ فَإِنْ وَفَيْتُمْ فَلَكُمْ الْجَنَّةُ وَإِنْ غَشِيتُمْ مِنْ ذَلِكَ فَأُخِذْتُمْ بِحَدِّهِ فِي الدُّنْيَا، فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَإِنْ سُتِرْتُمْ عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَمْرُكُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ عَذَّبَ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ).

[عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (إِنِّي لأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً الْجَنَّةَ، وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، رَجُلٌ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيُقَالُ: اعْرِضُوا عَلَيْهِ صِغَارَ ذُنُوبِهِ وَارْفَعُوا عَنْهُ كِبَارَهَا، فَتُعْرَضُ عَلَيْهِ صِغَارُ ذُنُوبِهِ، فَيُقَالُ: عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا، وَعَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا، فَيَقُولُ: نَعَمْ. لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْكِرَ، وَهُوَ مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِ ذُنُوبِهِ أَنْ تُعْرَضَ عَلَيْهِ. فَيُقَالُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً، فَيَقُولُ: رَبِّ قَدْ عَمِلْتُ أَشْيَاءَ لاَ أَرَاهَا هَا هُنَا). فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ] أخرجه أحمد: ٢١٤٣٠، ومسلم: ١٩٠، والترمذي: ٢٥٩٦، وقال: حسن صحيح، وابن حبان: ٧٣٧٥.

٩)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، لێبوردەیە گوناهەكەیان دەبوورێ، بەبەزەییشە كە لەمەودوا یارمەتییان دەدا، چاكە بكەن، خراپەكەیان لەكۆڵ دەكاتەوەو، چاكەشیان بە قسمەت دەكات.

١٠)- ﴿ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴾، هەر كەسێك بگەڕێتەوەو كردەوەی باش بكات، بە دڵنیایی گەڕانەوەكەی بۆ لای خوایە، واتە: ئەم گەڕانەوەیە شایستەی ئەوەیە پێی بگوترێ: گەڕانەوە، (مَتَاب)یش چاوگی میمییە، بە مانای گەڕانەوە دێ، واتە: با قەدری بزانێ كە بۆ لای كێ گەڕاوەتەوە؟!

مەسەلەی چوارەم:

بەندە پەسەندەکانی خوا، ئامادەی گوناهو لادان نابن و، بەڕێزەوەش بەلای قسەو کردەوەی پووچدا ڕادەبرن و، بە گوێ و چاوی کراوەشەوە لەگەڵ نیشانە بینراوو بیستراوەکانی خوادا مامەڵە دەکەن، نەك کوێرانەو کەڕانە:

ئەمانەش سیفەتەکانی: یازدەو دوازدەو سێزدە (١١ - ١٣)ن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغْوِ مَرُّواْ كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّواْ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ ﴾، هەروەها بەندە هەڵبژاردەو پەسندەکانی خوای خاوەن بەزەیی ئەوانەن: کە ئامادەی درۆ و ناهەق نابن، (زور) بە مانای درۆ دێ و، بە مانای گوناح دێ و، بە مانای لادان دێ و، بە مانای خراپەش دێ، (**أَي: لا يَحضُرُونَ مَحَاضِرَ البَاطِلِ**)، ئامادە نابن لە کۆڕو مەجلیسی باتیڵ و خراپەو گوناهو لادان و درۆ دا، ئامادەی ئەو جۆرە کارانە نابن، ئامادەی ئەو جۆرە کۆڕ و مەجلیسانە نابن.

ئنجا نەك هەر ئەوەندەش:

٢)- ﴿ وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغْوِ مَرُّواْ كِرَامًا ﴾، تەنانەت ئەگەر بەلای قسەو کرداری پووچیشدا تێپەڕین، بەڕێزەوە تێدەپەڕن، واتە: نەك هەر ئامادەی گوناهو درۆو تاوان و لادان نابن، بەڵکو خۆیان لە پووچیش دەپارێزێ، (**لغو**) واتە: کردار یان قسەی پووچ، کە سوودی نەبێ و بێ کەڵك بێ، ئەوانەی لە قسەو کردار، کە پێویستە وازیان لێ بهێنرێ و پشتگوێ بخرێن، لەو جۆرە کارانەدا بەشدار نابن.

لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێم: کە هەندێك لە توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: (**لغو**) واتە: شیرك و گوناهو تاوان و، هەموو ئەو شتانەی پێچەوانەی شەریعەتن!

بەڵام پێگومان ئەوە ڕاست نیەو هەڵەیە، (القُرطبي) ڕایەكی وای هێناوەو پێشتر لە تەفسیری سوورەتی (المؤمنون)یش دا باسم كرد، بەڵام ئەوە ڕاست نیە، چونكە خوا (لغو)ی لە شوێنی خۆیدا هێناوەو، (زُور)ی لە شوێنی خۆیدا هێناوەو (قَتْل) و (زینا) و (شرك)ی لە شوێنی خۆیان داو، بە ماناو چەمكی تایبەتیی خۆیان، هێناون، واتە: (لغو) وشەیەكی تایبەتەو لە (لَغَى)ەوە هاتوە، (اللَّغَى: صَوْتُ العَصافِيرِ)، دەنگی پاساریی، دەنگی چۆلەكان، كە سوودێكی نیە بۆ ئێمە، ئەو جریوە جریوە، كەواتە: (لغو) یانی: قسەی پووچ و كرداری پووچ، بۆیە خوا دەفەرمویێ: بەڕێزەوە ڕادەبرن و خۆیان تێكەڵ بە قسەو كرداری پووچ ناكەن، لەوبارەوە ئەم فەرمایشتە هەیە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَا مِنْ قَوْمٍ يَقُومُونَ مِنْ مَجْلِسٍ لاَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيهِ إِلاَّ قَامُوا عَنْ مِثْلِ جِيفَةِ حِمَارٍ وَكَانَ لَهُمْ حَسْرَةً**} (**أخرجه أبو داود: ٤٨٥٥، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَصَحَّحَهُ الألباني**)، واتە: هیچ كۆمەڵە خەڵكێك لە كۆڕو مەجلیسێك هەڵناستن، كە یادی خوای تێدا نەكرابێ، مەگەر كاتێك هەڵدەستن، وەك لەسەر كەلاكی تۆپیوی كەرێك هەڵسابن و، بۆیان دەبێتە مایەی پەشێمانیی و خەفەت.

٣)- ﴿ وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴾، هەروەها ئەوانەی كاتێك نیشانەكانی پەروەردگار دەخرێنەوە بیریان، كەڕانەو كوێرانە بەسەریاندا ناكەون، ﴿ لَمْ يَخِرُّوا ﴾، (لَم يَسقطوا)، ناكەون، (**اسْتُعِيرَ الخُرُورُ: السقُوطُ، لِحالِ الكَراهِيَّةِ وَالتَّباعُدِ كَالَّذِي يَخِرُّ إِلى الأَرضِ كَي لا يَرى ما يَكْرَهُ**)، لێرەدا وشەی (**خُرُور**)، كە بە مانای لەپەوڕوو كەوتنە، خوازراوەتەوە بۆ حاڵەتی پێناخۆش بوون و خۆ دوور گرتن، وەك كەسێك كە لەپەوڕوو بە زەویدا دەكەوێ، بۆ ئەوەی ئەو شتەی پێی ناخۆشەو حەزی لێناكات، نەیبینێ.

لێرەدا با ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر بێنین ﷺ كە هەر پەیوەندیی بەوەی پێشەوە هەیە: ﴿ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴾، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: { **إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ مَعَالِيَ الأُمُورِ وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا**} (**أخرجه الطَّبَراني فِي الكبير: ٢٨٩٤**

عَـن حُسَـينِ بـنِ عَـلى رَضِىَ اللـهُ عَنهُـما، وصحَّحـه الألبـاني فِي «الصحيحـة»: ١٦٢٧}، واتـە: بـە دڵنیایـی خـوا حـەز لـە كارە بـەرزەكان دەكات و، ڕقـی لـە كارە نـزم و پەسـتەكان دەبێتـەوە.

﴿ لَمْ يَخِرُّواْ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴾، (**صُـمّ**) كـۆی (**أَصَـمّ**)ە، و (**عُميـان**) كـۆی (**أَعمى**)یـە، واتـە: كەڕانـەو كوێرانـە لەگـەڵ نیشـانەكانی پەروەردگاریانـدا مامەڵـە ناكـەن، كـە دەخرێنـەوە بیریـان، نیشـانەكانی پەروەردگاریـان: أ- دیـاردەو دیمەنـە سروشـتییەكانن كـە دەبینرێـن، ب- ڕسـتەكانی قورئانـن كـە دەبیسـترێن، ئنجـا بـەرەو دیاردە سروشـتییەكان، عەقڵ و چاویـان دەكەنـەوەو، بـەرەو فەرمایشـتەكەی خـواش، گـوێ و عەقڵیـان دەكەنـەوە بـۆ ئـەوەی چـاك لێـی تێبگـەن.

(**الزمخـشري**) لـە (**الْكَشَّـاف**)دا دەڵـێ: (**فَالْمَعْنَـى: لَـمْ يَخِـرُّوا عَلَيْهَـا فِي حَالَـةٍ كَالصَّمَـمِ وَالْعَمَـى، وَلَكِنَّهُـمْ يَخِـرُّونَ عَلَيْهَـا سَـامِعِينَ مُبْصِرِيـنَ، فَيَكُـونُ الْخُـرُورُ مُسْـتَعَارًا لِلْحِـرْصِ عَـلَى الْعَمَـلِ بِشَرَاشِرِ الْقَلْـبِ، كَـمَا يُقَـالُ: أَكَـبَّ عَـلَى كَـذَا**).

واتـە: كـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَمْ يَخِرُّواْ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴾، یـانی: بـە حاڵەتێـكی وەك كەڕیـی و كوێریـی مامەڵەیـان لەگـەڵ دا ناكـەن (لەگـەڵ نیشـانەكانی خـوادا) بەڵكـو بەسـەریاندا دەكـەون، بـە بیسـتن و دیتنـەوە، لێـرەدا وشـەی (**خُـرُور**) {واتـە: (**سُـقُوط**): كەوتـن} خوازراوەتـەوە بـۆ ئـەوە كـە ئینسـان سـوور بـێ لەسـەر شـتێك بـە دڵ و گیـان لـە قووڵایـی ناخیـەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

بەندە پەسندەکانی خوا لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە کە ژن و منداڵەکانیان وابن، مایەی شادمانیی و سەربەرزیان بن و، بشبنە پێشەوا بۆ پارێزکاران:

ئەمیش هەردووك خەسڵەتی کۆتایی: چواردەو پازدە (١٤ - ١٥)ن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبۡ لَنَا مِنۡ أَزۡوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعۡيُنٖ وَٱجۡعَلۡنَا لِلۡمُتَّقِينَ إِمَامًا ٧٤ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبۡ لَنَا مِنۡ أَزۡوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعۡيُنٖ ﴾، هەروەها بەندەکانی خوای خاوەن بەزەیی ئەوانەن کە دەپاڕێنەوە، دەڵێن: پەروەردگارمان! لە ژنەکانمان و لە وەچەکانمان مایەی دڵخۆشییمان پێ ببەخشەو، بۆ پارێزکارانیش بمانگێڕە بە پێشەوا.

﴿ قُرَّةَ أَعۡيُنٖ ﴾، پێشتریش باسمانکرد (**قَرّ**) یانی: (**بَرد**)، سارد، پێچەوانەی (**حَرّ**)ە، گەرم لەبەر ئەوەی فرمێسکی شادیی فێنکەو ساردە، یانی: چاوانێك کە فرمێسکی شادییان پێدا بێ، فرمێسکی سارد، مانای وایە خاوەنەکەیان دڵخۆشە، یانی: خوایە مایەی دڵخۆشییمان لە ژنەکانمانداو، لە وەچەکانماندا پێ ببخشە، کە وابن پێیان سەر بەرزو دڵخۆش بین، نەك بۆمان ببنە مایەی خەفەت و شەرمەزاریی و عەیبداریی.

٢)- ﴿ وَٱجۡعَلۡنَا لِلۡمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴾، بشمانکە بە پێشەوا بۆ پارێزکاران، واتە: نەك هەر پارێزکار بین، بەڵکو پێشەوای پارێزکاران بین، دوای ئەوەی بۆ ژن و منداڵیان دەپاڕێنەوە ئنجا دەڵێن: بمانکە بە پێشەوا بۆ پارێزکاران، چونکە کەسێك پێشێ نێو ماڵی خۆی چاك نەکات و، نیزیکەکانی خۆی چاك نەکات، زەحمەتە خەڵکی دیکەی دوورتر بە قسەی بکات و، چاوی لێبکات و، بیکاتە سەر مەشق.

مەسەلەی شەشەم:

بەندە پەسندەکانی خوا، کۆشکە بڵندەکانی بەهەشتیان بە پاداشت دەدرێنێ و، سڵاویان لێ دەکرێ و، سەلامیان لێ دەکرێ، لەو باشترین نشینگەو جێگەو ڕێگەیەدا هەرماو دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُجۡزَوۡنَ ٱلۡغُرۡفَةَ بِمَا صَبَرُواْ وَيُلَقَّوۡنَ فِيهَا تَحِيَّةٗ وَسَلَٰمًا ٧٥ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ حَسُنَتۡ مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ٧٦ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يُجۡزَوۡنَ ٱلۡغُرۡفَةَ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، بەندە هەڵبژاردەکانی خوا کە خاوەنی ئەو سیفەتانەن، ئەو (١٥) سیفەتەن: ئەوانە کۆشکە بەرزەکانی بەهەشتیان بە پاداشت دەدرێنێ، بەهۆی ئەوەوە کە خۆیان ڕاگرت، (**الغُرفَةُ: البَيْتُ المُعتَلِي يُصْعَدُ إِلَيها بِدَرَجٍ**)، (**غُرفَةٌ**) بریتیە لەو قاتە بەرزەی کە بە پەیژە بۆی سەر دەکەون، لێرەدا وشەی: (**غُرفَةٌ**) مادام (**أل**)ی ناساندن (**تعریف**)ی لەسەرە، مانای جینس دەگەیەنێ، بۆیە تاك و کۆ دەگرێتەوە، واتە: کۆشك و ژوورە بڵندەکانی بەهەشتیان پێ دەدرێن.

﴿ بِمَا صَبَرُواْ ﴾، بە هۆی خۆڕاگرییانەوە، ﴿ بِمَا ﴾، (ما) لێرەدا (**ما المصدَرية**) یە، یانی: (**بِصَبرِهِم**)، بە هۆی خۆڕاگرییانەوە، ئەو پاداشتەیان دەدرێتێ.

٢)- ﴿ وَيُلَقَّوۡنَ فِيهَا تَحِيَّةٗ وَسَلَٰمًا ﴾، لەوێدا هەم سڵاو (**تَحِيّة**)، یان لێ دەکرێ، هەم سەلام، ﴿ وَيُلَقَّوۡنَ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**يَلْقَونَ**)، واتە: تووش دەبن، (**لِقاء**)، بریتیە: لە ڕووبەڕوو بوونەوەی شتێك و تووش بوونی شتێك، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ بیستنی (**تَحِيّة**) و (**سلام**)، (**تَحِيّة**) ئەوەیە کە بڵێی: (**حَيَّاكَ الله**)، خوا بتژێنێ، بەردەوامت بکات، (**سلام**)یش، ئەوەیە بڵێی: خوا سەلامەتت بکات، (**سَلَّمَكَ الله**)، کەواتە: لەلایەن فریشتەکان و لە لایەن خوای پەروەردگارەوە: دڵنیا دەکرێنەوە، کە هەر ژیاوو هەر ماو دەبن و، سەلامەت و بێمزەڕەتیش دەبن.

٣)- ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾، لەوێدا بە هەمیشەیی دەمێننەوە.

٤)- ﴿حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾، ئەوێ (ئەو بەهەشت پڕ کۆشك و باڵەخانە بەرزانە) باشترین شوێنی نیشتەجێ بوونە و، باشترین شوێنی تێدا مانەوەشە، واتە: بەهەشت چ تێیدا هەرماوبی و بمێنیەوەو، بیکەیە شوێنی مانەوەی یەکجاریی، چ کەمێکی تێدا بمێنیەوەو، بە شێوەیەکی کاتیی تێدا نیشتەجێ بی، ئەوە باشترین شوێنە.

مەسەلەی حەوتەم و کۆتایی:

خوای تاك و پاك و بێ نیازو جێی نیاز، ڕایدەگەیەنێ کە مرۆڤەکان ئەگەر بەس لەخوا نەپاڕێنەوەو نەیپەرستن، هیچ جێی بایەخیی نین و گرنگییان پێ نادات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَا يَعْبَؤُا۟ بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ ۖ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًۢا ﴿٧٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ مَا يَعْبَؤُا۟ بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ ﴾، بڵێ: پەروەردگارم هیچ گرنگییتان پێ نادات و تۆسقاڵێك بایەختان پێ نادات، ئەگەر پاڕانەوەکەتان نەبێ، ئەم (ما)یە، دەگونجێ **(ما النافية)** بێ، واتە: پەروەردگارم گرنگییتان پێ نادات، دەشگونجێ **(ما الإستفهامية)** بێ، ﴿ مَا يَعْبَؤُا۟ بِكُمْ رَبِّى ﴾، واتە: پەروەردگارم چ گرنگییەکتان پێ دەدا؟ چونکە (عَبَأ) وەك (مَلأَ)، (عَبَأَ، يَعْبَأُ)، یانی: گرنگیی پێدا، گرنگیی پێ دەدا، واتە: ئەگەر پاڕانەوەتان نەبێ و، بەندایەتییتان نەبێ بۆ خوا، لە لای خوا ڕێزو نرختان نابێ، مرۆڤەکان ڕێزو نرخیان بە ئەندازەی پەیوەندییانە لەگەڵ خوادا، بە بارتەقای بەندایەتییانە، بۆ خوا **عزَّ وجل**.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە: ﴿ قُلْ مَا يَعْبَؤُا۟ بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ ﴾، پەروەردگارم گرنگییتان پێ نادات و بایەختان پێ نادا، ئەگەر بانگتان نەکات، واتە: بۆیە بایەختان پێ دەدا، کە بانگتان بکات، بۆ بەندایەتیی بۆ خۆی و پابەندیی بە شەریعەتەکەیەوەو پەیڕەویی لە پێغەمبەرەکەی ﷺ کەواتە: ئەم ئایەتە موبارەکە دوو مانای هەن، بە پێی جیاوازیی حاڵەتی ئیعرابیی وشەی **(دعاء)**:

مانای یەکەمیان: **(دُعَاء: مُضَافٌ إِلَى الفاعِلِ)**، واتە: ئەگەر پاڕانەوەی ئێوە نەبێ، پەروەردگارم گرنگییتان پێ نادا، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**الدُّعَاءُ**

هُـوَ ٱلْعِبَـادَةُ﴾ (أخرجـه أحمـد: ١٨٤١٥، والبخـاري في الأدب المفـرد: ٧١٤، وأبـو داود: ١٤٧٩، والترمـذي: ٢٩٦٩، عَـنِ النُّعْـمَانِ بْـنِ بَشِـيرٍ رَضِيَ ٱللَّـهُ عَنْهُـمَا) واتـە: پاڕانـەوە بریتیـە: لـە عیبـادەت. کەواتـە: بـە هـۆی بەندایەتییتانـەوە، خـوا ڕێزتـان لێدەگـرێ و گرنگییتـان پـێ دەدات.

ماناى دووەمیـان: (**دُعَـاء: مُضَـافٌ إِلى مَفعُولِـهِ**)، واتـە: خـوا بۆیە گرنگیـی و بایەختان پـێ دەدا، کـە بانگتـان بـکا بـۆ بەندایەتیـی، وەك لـە (**إِبـنُ عَبَّـاس**)ەوە هاتـوە: (**لَـولا دُعَـاؤهُ إِيَّاكُـم لِلدِّيـنِ وَالإِسْـلَام**)[1]، واتـە: لەبـەر ئـەوە نەبـێ کـە خـوا بانگتـان دەکات بۆ دیـن و بـۆ ئیسـلام، ئەگەرنـا گرنگیـی و بایەختـان پـێ نـادات، بـەڵام دەیـەوێ بانگتـان بـکات، کەواتـە: ئێـوەش بـە دەم بانگـی خـواوە بچـن و، تەنیـا بەندایەتیـی بـۆ خـوا بکـەن، بـۆ ئـەوەی ڕێـزو حورمـەت و نێوەڕۆکتـان بـەو شـێوەیە بـێ، کـە شایسـتەیە بـۆ جێنشـینەکانی خـوا، بـۆ مرۆڤـە ڕێـز لێگیـراوەکانی خـوا.

لێرەشـدا دێینـە کۆتایـی سـووڕەتی (الفرقـان) لـە خـوای پـەروەگار داواکاریـن: ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە دەڕازێنـەوە بـەو پـازدە (١٥) سـیفەتەی کـە لـە بەنـدە هەڵبـژاردەو، پەسـندەکانی خـوای بەبەزەیـی دا هـەن و، خـوا بمانپارێـزێ لـەو سـیفەت و خەسـڵەتە خراپانـەی، کـە دژو پێچەوانـەی سـیفەتە بـەرزەکانی بەنـدە پەسـندەکانی خـوان.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) أخرجه ابن أبي حاتم في تفسير: ١٥٥٠٥.

نێوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی النور

دەرسی شەشەم

تەفسیری سوورەتی الفُرقان